

Könyvészeti adatok

Zalalövő története

Az ókortól napjainkig

Elektronikus megjelenítés:

NKÖEOK Szerkesztőség - 2007

Zalalövő, 1998

Szerkesztő

Molnár András

Lektorálta

TÓTH ENDRE (Ókor)

KÓTA PÉTER (1178-1566)

PÁLFFY GÉZA (1566-1690)

SIMONFFY EMIL (1690-1914)

LICHTNECKERT ANDRÁS (1914-1998)

Számítógépes szedés és tördelés

DOMJÁN JÓZSEF és KRISKER ÉVA

A képmelléletek felvételeit készítette

REDŐ FERENC (1-7.) MAZUR ILDIKÓ (9-22.)

MÉSZÁROS T. LÁSZLÓ (23-28.)

A borítón az 1784-es katonai felmérés részlete látható

(Hadtörténeti Intézet Térképtára, Budapest)

Reprodukció KOVÁTS ATTILA és ZÓKA GYULA

Borítóterv KRISTÓF ATTILA

ISBN 963 03 5378 4

A könyv megjelenését

a Degré Alajos Zalai Honismereti Alapítvány,

Zala Megye Önkormányzati Közgyűlése,

Zalalövő és Környéke Közéletéért, Kultúrájáért, Környezetéért Alapítvány

és a Zalatour Kft. támogatta

Kiadja a Zalalövő Nagyközség Önkormányzata

8999 Zalalövő, Szabadság tér 1. Telefon: (92) 371-001

Nyomdai kivitelezés

Gura Nyomda Bt.

Zalaegerszeg, Bánya u. 2.

Telefon/fax: 92 316-863

Redő Ferenc

ZALALÖVŐ TÖRTÉNETE AZ ÓKORBAN

Bevezetés

A római kori Salla városa a Zala folyó felső, K-NY irányú szakaszán, a mai Zalalövő község központja alatt helyezkedik el. 1 A rómaiak nem az első lakói voltak ennek a vidéknek, utánuk viszont vannak olyan történeti periódusok, amelyekben nem mutathatók ki folyamatos település jelei a mai Zalalövő határában. Noha az emberi életminőség, és szervezethez való viszonyulásában nagyon eltérő időszakok váltogatták egymást e vidék - legszűkebben véve is - kétezer éves történetében, a helyhez kapcsolódó legfontosabb emberi tapasztalatok és ismeretek mégsem kallódtak el. Ezt érzékelhetjük, ha a Zala völgyét D felől követő dombok pereméről, a legszélső dedesi *házak* kertjei alól átnézünk a völgy túlsó lejtőjére, ahol a József Attila utca felső szakasza szinte pontosan követi az ókori Salla főutcájának Savaria felé kivezető részét, vagy ha a mai Zalahidon áthaladva ugyanazon a ponton keresszük a folyót, mint ahol római kori, középkori elődeink is tették.

Az emberi tapasztalatok e továbbélésében a leginkább kézzelfogható elem éppen ez az átkelőpont, amely birodalmi méretekben is fontos útvonal részét képezte.

A Mediterraneum, majd a Római Birodalom központi területeit Észak-Európával összekötő kereskedelmi útvonalak természetes akadályai, az Alpok arra kényszerítették az embereket, hogy a hegységet megkerülve alakítsák ki az északi tengerpartokhoz vezető közlekedést. Ennek megfelelően használták már a bronzkorban is azt az útvonalat, amit mai elnevezéssel Borostyánkő útnak nevezünk.

Az útvonal az Alpok nyugati lábainak megkerülésével halad ÉK, majd É felé, és főbb római kori állomásai rendre a hegységből leszaladó folyók völgyeibe települtek, így van ez Emona (Ljubljana), Poetovio (Ptuj), Salla (Zalalövő) és Carnuntum (Deutsch-Altenburg) esetében, ahol az út a Szávát, a Drávát, a Zalát ill. a Dunát metszi, de nagyon valószínű, hogy a Mura mentén kell keresnünk a talán még hiányzó láncszemet, Halicanumot, és a rábai átkelőpont közelében is volt római erőd, Arrabone (Katafa).

A település neve (Salla, Sala, Salle 2) is arra utal, hogy a település a folyóval, az azon való alkalmas átkelőhellyel kapcsolatban volt fontos.

Előzményeinek, létrejöttének, virágzó és hanyatló periódusainak megértéséhez legtöbbször a rajta átvezető főútvonal adja meg a kulcsot. Ezért történetének megírásához a közvetlen környezet földtörténetének utolsó időszakaira, a természeti adottságokra 3 is kell egy rövid pillantást vetnünk.

A TERMÉSZETI KÖRNYEZET

Domborzati viszonyok

Területünket a földtörténeti középkorban tenger borította, melynek agyagos, homokos üledéke a Zala-völgyben már néhány méterrel a felszín alatt megtalálható. A korszak végén indult meg az alpi hegységképződés, melynek eredményeképpen a tenger D-i, DK-i irányba lassan viaszosult, beltengerré, majd édesvízű tóvá vált. A vidékünkől NY-ra, ÉNY-ra kialakuló hegységből gyors folyóvizek indultak, amelyek a gyengén lejtő tenger mellék-szerű területen lerakták terhüket, márgás, homokos, kavicsos hordalékkúpokat alakítva ki az egykori tengerfenék üledékén. Az ily módon megemelkedő szint tovább szorította a szabad vízfelületet, és a negyedidőszak elejére szárazföld lett az egykori pannon tengerből. A folyók többször is változtatták a helyüket, át meg átvágva az általuk szétterített kavicsos hordalékot. Eközben a terület lassan tovább emelkedett, és ez az emelkedés fokozatosan lassította, majd leállította a folyóvizek építő-romboló tevékenységét.

Az ősfolyók által épített hordalékkúpok alkotják az anyagát a göcseji, őrségi domboknak. Mai formájukban nem emelkednek 300 m-es tengerszint feletti magasság fölé. Anyaguk a felszíni barna föld alatt homok és márga, amelyen a víz akadálytalanul hatol keresztül a dombtalpakig. Nyomokban limonitos agyaggal összecementált kavicsrétegeket is találunk bennük, melyek szintén a felsőpliocén-alsópleisztocén vízfolyások maradványai, de a dombokon sehol nem képeznek nagyobb összefüggő réteget. Ez a gypvasnak is nevezett érdekes anyag az egyetlen kőnek nevezhető képződmény a szűkebb környezetben.

A hordalékkúpok anyaga rétegződik rá az egykori tengerfenék üledékére, melyet a dombok alján gyakran már a humusz alatt néhány deciméterrel is megfigyelhetünk. A barna talaj alatt a többszáz méter vastag ún. „pannoniai összlet” homokrétege következik, amelyet csak vékony sárgás agyagréteg fed, ill. lejjebb kékesszürke agyagszalagok tagolnak. Ezek teszik vízzárává a talajt az egykori tengerpartok szintjén.

Vízrajz

Az említett talajszerkezeti adottságok okozzák, hogy bár országos összehasonlításban rengeteg csapadék hull (800-1200 mm), a dombtetők alkalmatlanok a megtelepedésre, hiszen legfeljebb a csapadékvíz lehet felfogni rajtuk (tókák). Csak a homokos, márgás, kavicsos rétegek alatti első vízzáró agyagrétegek fölött bukkannak elő források, a domb lejtők alsó harmadában. Ezek azonban állandóak, bővízők. Zalalövő határában is több forrás van. A lelőhelyhez legközelebb, a római kori beépített terület É-i peremén, 193,8 m tengerszint feletti magasságban (az átkelőponthoz képest 10 m-rel magasabban) ered a Linka forrás, amely ivóvízzel láthatta el az itt megtelepedőket.

A dombokat alkotó, és ebben a magasságban már elvékonyodó rétegek alatt a völgyekben viszonylag sekélyen találkoznak a vízfolyások az említett pannon összlet vízzáró kékesszürke agyagszalagaival, amit nem tudnak keresztülvágni, mert sem a forrás-, sem a csapadékvizeknek nincs a lankás területen akkora energiája, ami ezt lehetővé tenné. Így az időről időre nagymennyiségű csapadékvíz terülő jellegű patak- ill. folyómedreket, ártereket alakított ki, amelyek nem mélységükkel, inkább szélességükkel képezhettek akadályt a völgyön átkelni szándékozók számára. Érdekes morfológiai jellemzője e folyóvölgyeknek, és köztük a Zalának is, hogy jobbparti (D-i) lejtőjük meredekebb és keskenyebb a balpartinál.

Mivel a dombok viszonylag alacsonyak, és a vízgyűjtő terület helyi jellegű, a hóolvadás nem jellemző forrása az árvizeknek. Inkább a tavaszi-nyáreleji, és őszi esők okozhatnak évente öthat alkalommal egy-három napos árvizeket.

Ezt a történelmi vízrajzi helyzetet módosította a Zala 1960-as években lezárult szabályozása, melynek során a vízzáró agyagréteget helyenként átvágták. Ezekről a szintektől kezdve a folyó kimélyíthette eredeti medrét, egészen a következő vízzáró rétegig. Egyenesebb, az időközben felszámolt malmoktól sem fékezett folyása hamarabb átengedi a gyűjtőterület vízhozamát, mint korábban. A folyó NY-K-i szakasza, amely vizsgálódásunk körébe esik, jelen formájában tehát nem mondható különösebben jelentős közlekedési, védelmi vagy településtörténeti tényezőnek. Mindettől függetlenül az 1973-ban megkezdődött ásatások óta is többször előfordult (pl. 1973-ban vagy 1984-ben), hogy a Zala folyó elárasztotta a vasúti töltéstől D-re eső területeket valamint a zalalövői állomást, és helyenként többszáz méter szélesen töltötte ki a völgyet.

A lassú vízfolyások természetesen töltik is a völgyeket. A zalalövői híd cölöpökön nyugvó elődjének maradványainál az eredeti terraszkavics fölött több mint 2 m vastag ártéri üledéket mértek, amely nagyrészt már a történeti időkben alakult ki. Az üledék alsó rétegeiben római és Árpád-kori cserepek voltak.

Élővilág

A növényzet a fentebb vázolt talajtani, vízrajzi, időjárási tényezők függvényeképpen alakult, ezért nem meglepő, hogy a növényföldrajzi terminológiában is a subalpin jellegre utaló szakkifejezéssel (*Praenoricum*) illetik. A folyóvölgyekben ligetek, láperdők, a domboldalakon gyertyános-tölgyesek, a magasabb laposokon lombelegyes erdei fenyvesek, majd tiszta fenyveserdők jellemzik. Nagyon valószínű, hogy a mai fenyveserdők helyén nagyobb területen volt tölgy az intenzívebb szántóföldi kultúrák térhódítása előtt, ezek kiirtásával ugyanis értékesebb termőtalajhoz lehetett jutni. Ha viszont felhagytak a földek művelésével, akkor a fenyvesek hódították vissza az erdőségnek a parlagon hagyott területet.

Az állatvilág a kiterjedt erdőségekre, ill. a lapos, széles területű vizekre volt jellemző.

A természeti adottságok az állattartásnak jobban kedveztek, mint a növénytermesztésnek.

Összefoglalás

Mindezek a tapasztalatok arra engednek következtetni, hogy a hagyományosan használt utak vonalának kialakulásában, és a települések létrejöttében itt is nagy a jelentősége a földtörténeti előzményeknek, a földrajzi helyzetnek. A Zala K-NY-i szakaszán Zalalövő olyan pont, ahol a völgy kissé összeszűkül, a két oldalát alkotó dombok közelebb kerülnek egymáshoz, és a folyó balparti lejtője a környezetnél meredekebben emelkedik ki a partvonalától.

Ez a földrajzi-morfológiai helyzet alkalmassá tette a helyet arra, hogy az E-D irányú forgalom átkelőpontja legyen, és emberi település alakulhasson ki a balparti dombvonulat lábánál nyíló szélesebb, de az árvízvédelem szempontjából biztonságosan magas sávon.

TÖRTÉNETI KÖRNYEZET ÉS AZ ELŐZMÉNYEK

Őslakosság

A később városi önkormányzattal rendelkező települések sok esetben alapozódnak olyan, már a római kori előtti törzsi települési kezdeményre, amely a kelta vagy illyr őslakosság belső szerveződésén alapul. Ezeket mint *civitas peregrinákat* tagolják be később a római provinciális közigazgatásba.

Területünkön az Kr. e. I. század első évtizedeiben a leghatalmasabb, legfontosabb törzs a kelta boioké volt. Miután azonban 60 körül a dákokkal való ősz-szecsapásban alulmaradtak, jelentőségüket fokozatosan elvesztették és valamivel É-abbra is szorultak, a Kisalföld vidékére.

A pannoniai őslakos törzsekből szervezett *civitasokra* vonatkozólag Augustus korára visszanyúló forrásunk van, amely tágabb környékünkre vonatkozóan az Arabiates, Belgites, és Serretes törzsneveket használja. 4 Közülük a Serretes a Dráva felső folyása mentén éltek, a Poetovio territóriumán élő Serapilli szomszédaiként. Ezért merült fel velük kapcsolatban, hogy Halicanum esetleg erre a *civitasta* épült. A Belgites *civitas*a még ennél is bizonytalanabban azonosítható. A Balatontól ÉNY-ra, Mogetiana *muniápium territoriumára* helyezik azzal a meggondolással, hogy itt még van üres hely egy kelta *civitas peregrina* számára. Az Arabiates valószínűleg a Rába felső folyása mentén keresendő, hiszen a torkolathoz közelebb jól ismerjük a folyó menti *ávitásokat*. E név néhány más pannoniai *civitas* névvel együtt abba a csoportba tartozik, amely helynévből képzett latinos szerkesztésű forma — esetünkben annyit jelent, hogy az Arrabo mentén lakók — és nem tarthatjuk eredeti kelta népnévnek.

A fenti nevek a Serapilli-vel és Catari-val kiegészítve abba a csoportba tartoznak, amelyeket az augustus kori feljegyzésekre támaszkodó Plinius munkája tartalmazott, de a II. század középső harmadában alkotó Ptolemaios leírása nem. Azt is megfigyelhetjük, hogy ezek a *civitasok* valamennyien DNY-NY-Pannonia területére esnek. Mindez együtt valószínűleg azt jelenti, hogy a legkorábban urbanizálódott területeken (Emona - Catari, Poetovio - Serapilli) hamar kiveszett az önkormányzat előtti *ávitás* törzsnévből alkotott neve, ill., hogy azt a területet, amely korábban a boiok fennhatósága alatt állt, ezek visszavonulása után jelentéktelenül kicsi, vagy éppen névtelen kelta népelemekkel jellemezhetjük csak. Ez megfelel a zalalövői ásatások tapasztalatainak is, amennyiben kétségtelen, hogy közvetlenül a római foglалás előtt is éltek emberek a folyónak ennél az átkelőpontjánál, de az itt talált településnyomok semmi esetre sem tarthatók jelentősebb kelta előzménynek, az őslakosság olyan belsőleg szerveződött közösségének, amelyre egy *civitas peregrinát* lehetett volna alapozni.

Territorium

A „*territorium*” a római tartományi közigazgatás szakkifejezése, és természetesen csak attól az időponttól érvényes, amikor Salla *municipium* rangot kapott. A szomszédos területek meghatározásához azonban már most is szükségünk van rá.

A város *territoriumának* körülhatárolásához ismernünk kellene a körülötte lévő római kori települések jogállását, és *territoria*ik határait, de ez nem minden esetben bizonyos. E témakör kifejtéséhez először is regisztrálnunk kell, hogy vidékünk az ókorban ugyanúgy

határhelyzetben volt, mint jelenleg. Salla *territoriumának* NY-i szélét a Pannonia és Noricum közötti határvonal adta. Észak felől bizonyosan Savariaéval volt közös *territorium-határa*. Keleten valószínűleg két *territorium-határ*t is húzódott, az egyik egy, a Balatontól É-ra lévő *municipium* határa volt, a másik a tótól D-re húzódó város területe. Délen talán csak egy *territoriummal* volt közös határa, hogy melyikkel, az még szintén kérdéses.

Vegyük sorba mindegyik helyszínt.

1. A NY-i határvonal a Noricum és Pannonia közötti határral azonos. 5 Ez a határ a település életének legkorábbi szakaszában, a időszámítás körüli években a Regnum Noricum K-i sávján belül volt, hiszen attól K-re még nem volt római fennhatóság. A Regnum Noricum Kr. e. 10 körül tagolódott be stratégiaiilag a Római Birodalomba, ami nem jelentett azonnal provincia-státust. Katonailag viszont biztos háttérrel képezett az EK felé való terjeszkedéshez. így azt mondhatjuk, hogy az úttal együtt a sallai átkelőhely is a Noricum Királyság keleti határvidéke volt.

A Pannonia római foglalásával kapcsolatban körvonalazódott vélemények egyetértenek abban, hogy az eredetileg kereskedelmi jelentőségű, és már az őskorban is használt Borostyánkő út a római terjeszkedés kapcsán katonai jelentőségűvé vált egy időre. Ennek nyilvánvaló jele, hogy — az eredetileg szintén noricum — Carnuntumba légiót vezényelnek. Ez a lépés nem Noricum annektálásának utolsó momentuma, hanem Pannonia romanizációjának egyik első fejezete. A légiónak a Borostyánkő út dunai átkelőpontjához való telepítése egyértelművé teszi, hogy az Aquileia-Carnuntum útszakasz ebben az időben katonai útvonal, *pia militaris*, és az újonnan célbavett területhez tartozik, amit Illyricum Inferiusnak hívnak. A tartományrész alig több az útvonal szélesebben vett sávjá-nál, de már nem Noricum része. 6

Salla és szélesebb környéke tehát ebben az időben már a későbbi Pannoniához tartozik, és nyugat felől Noricummal határos. Hogy ez a határ pontosan hol húzódott, azt nem tudjuk. A noricum oldalon nyilván Solva *territoriumának* keleti széle alkotta, amely egy hosszabb szakaszon azonos a Lafnitz folyó vonalával, és valahol a mai Burgenland-Stájerország határán lehetett. 7

2. A legkönnyebb dolgunk az É-i határral van. Itt Savaria *territoriumával* határos Salláé, és ez a határvonal a Rába. 8 Ennek a claudiusi alapítású *coloniának* az epigráfiai forrásanyaga olyan gazdag, hogy annak alapján is elég jól kitűzhetők *territoriumának* határai, de ezen felül a vidék *centuriatiojának*, földmérési rendszerének nyomai a mai térképeken, útvonalainak vizsgálata egyértelműen erre az eredményre vezetnek.

3. A D-i oldalon nehezebb a helyzet. Itt az *Itinerarium Antonini* (a továbbiakban ItAnt) Salla és Poetovio között jelez egy Halicanum nevű települést, amelyet Soproni Sándor városi rangú településnek tartott egy aquincumi felirat tanúsága alapján. 9 Az utóbbi időben azonban kritika érte a feliratnak a név azonosítására vonatkozó értelmezését. Ha helyt adunk e kritikának, akkor az egyedül e feliratról igazolható *municipium* i rang sem köthető az ItAnt által jelzett településhez. Mindez nem teheti kétségessé, hogy Poetovio és Salla között még egy település volt a Borostyánkő úton, csak esedeg azt, hogy annak *municipiumi* rangja volt-e, így mindenesetre kétséges, hogy Salla *territoriumának* D-i határain túl melyik város körzetének határai következnek, Halicanumé-e, vagy Poetovioé.

A probléma másik része, hogy hol volt pontosan Halicanum. Már a múlt században római kori lelőhelyként ismerték Lendvát, ill. a vele összefüggő Hosszúfalut. Faragott sírkő, kincslet, és egy út nyomai Hosszúfalutól É-ra, valamint a rédicsi erdőben 60 halomsír tanúskodott arról, hogy jelentékeny római kori lelőhelyről van szó. Dervarics Kálmán ezért ide helyezte Halicanumot Alsólendvá-nak a múlt század végén írott történetében.

Az újabb kutatás az 1950-es és 60-as években nem igazolta ezt a tételt. Lendva messzebb van Poetoviotól, mint az ItAnt-ban jelzett 31 mp. (római mérföld, kb. 1480 m), és a település jellege sem igazolta a feltevést. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a római kori útszakasz Hosszúfalu (Dolga Vas) É-i határában megfelel a Borostyánkő út addigi irányának. A szlovén régészet felvetette a lehetőségét a Verzej - Doklezovje átkelőpontnak (J. Sasel), és kissé DK-ebbre a Sveti Martin na Muri - Kot átkelőpontnak (M. Fulir). Jelenleg ez utóbbi tűnik a legvalószínűbb lehetőségnek. Sveti Martin na Muri-ban 1977-ben kőépületet, Jupiter oltárt, olyan gazdag leletanyagot találtak, amely valószínűvé teszi, hogy itt jelentékeny római település volt a Mura D-i oldalán, I. Savel pedig 1980-81-ben végigjárta, és több helyen átmetszette azt a római utat, amely Hosszúfalut Kóttal, a Sveti Martinnal a Murán átellenben lévő településsel összeköti. 10

Mai ismereteink szerint, melyeket legutóbb B. Kerman foglalt össze 1994-ben, 11 tehát Halicanum Sveti Martin na Muri alatt van a Mura bal partján. A Borostyánkő út itt átszeli a folyót, és nyugati, majd északi oldaláról megkerülve a lendvai dombokat Hosszúfalunál lép át a mai Magyarország területére. Az itteni - szintén nem jelentéktelen - római lelőhelyhez 60 halomsírból álló temető tartozott.

Kérdés még ezekután, hogy mekkorák voltak a *territoriumo* k. Ha Halicanummal nem számolnánk mint *municipium*mal, akkor a földrajzi adottságok leginkább a Murát határozhatnák meg, mint a Poetovio és Salla közötti választó vonalat. Ha azonban autonóm város volt, akkor *territorium*ának a Salláéval azonos határát É-abbra, a Lendva, esetleg a Kerka vonalára kellene tennünk.

4. Salla *territorium*ának K-i határai valószínűleg két másik város területével érintkeztek. Az egyik a Balatontól É-ra feküdt, a másik D-re. A kutatás az É-inak a nevét régóta ismeri: ez Mogetiana, amelyet a Bakonytól ÉNY-ra lokalizálunk általában, pontosabban meg nem határozva a helyet. 12 A D-i re vonatkozólag Volgumot valószínűsítette Tóth Endre. 13

A két *territorium*ot egymástól elválasztó természetes vonal a Kisbalaton, amely a római korban a Balatonnal összefüggő nyílt vízfelület volt. Ez egyben nyilvánvalóvá teszi, hogy itt két szomszédos *territorium* mal kell számolnunk. Az É-i, Mogetianához tartozó *territorium* valószínű határa Salla felé a Zala folyó É-D-i irányban folyó szakasza. A D-i, Volgumhoz tartozó *territorium* Salláéval közös határát még feltételezés szerűen sem tudjuk meghatározni. Valahol a mai Zala és Somogy határvidékén lehetett.

Úthálózat

A kulturális és kereskedelmi hatások közvetítő lehetőségei az útvonalak. A megye területén átfutó római utak valószínűleg sokkal régebbiek, mint ahogyan az a római források alapján feltehető. Az útvonalak nagyon tradicionális elemei egy terület településföldrajzának. Inkább csak az függhet nagyobb mértékben a különböző történeti korszakoktól, hogy milyen sűrű a forgalom rajtuk, milyen mértékben használnak egy-egy útvonalat az adott időszakban.

Zala megyében szélesebb összefüggésben jelentősége volt a Borostyánkő útnak, amely az Adriai tengert kötötte össze a Baltikummal, és a Poetovio - Savaria közötti szakaszon szelte át a megye NY-i részét. 14 Bár használata a római foglalás előtti időkbe nyúlik vissza, és jelenleg is nemzetközi főútvonalként használják, jelentősége a római korban nem mindig volt azonos mértékű.

Az ItAnt-ban kétszer írják le:

ItAnt 262, 3-7

Poetovione mp XXXI (45,81 km) — Halicano mp XXX (44,34 km) — Salle mp XXXI (45,81 km) - Savaria mp XXXIII (50,25 km) Scarbantia, ül.:

ItAnt. 216, 6-11

Poetovione mp XXXI (45,81 km) — Alicano mp XL (59,12 km) — Armbone mp XX (29,56 km) - Savaria mp XXXIII (50,25 km) Scarbantia.

A Tabula Peutingeriana-ban a következőképpen szerepel:

Poetovione mp XX (29,56 km) — Ad Vicesimum mp XLIII (63,55 km) — Arrabone mp XX (29,56 km) — Savaria mp XXXIII (48,77 km) Scarbantia.

Az i. sz. III. század vége felé összeállított ItAnt és a Tabula adatainak több tanulsága is van: Az ItAnt adataiból kitűnik, hogy Salla szerepe, közigazgatási jelentősége nem volt egyértelmű az itinerárium összeállítói számára (később látni fogjuk majd, hogy joggal), de az is, hogy mind a két variáció ugyanazt az útvonalat írja le, hiszen a távolságadatok szinte pontosan ugyanakkorák a kettőben. Az ItAnt 216-ban említett Arrabo a rábai átkelőponton (Körmend - Katafa) létesült úti állomás neve. 15

A Tabula adatai viszont egy 12 km-rel rövidebb adatot adnak a Poetovio - Savaria útvonalra úgy, hogy közben nem említik sem Halicanumot, sem Sallát. Ezért fölmerült a kutatásban egy olyan út lehetősége is, amely a jelentékenyebb folyók átkelőpontjainál, a Dráva (Ad Vicesimum-Curta? Ormoz) és a Rába (Arrabo-Katafa) között egy az előzőtől NY-abbra futó, valamivel rövidebb vonalon halad. A megtakarítás elég kicsi ugyan, de kétségtelen, hogy a megye területén is vannak a Borostyánkő út vonalától NY-ra eső római kori lelőhelyek, sőt római útra utaló nyomok is (Nemesnép, Márokföld). 16

A szlovéniai Prekmurje területén pedig a római lelőhelyek zöme a Borostyánkő út Sveti Martin na Muri - Kot - Dolga Vas - Rédics útvonaltól 17 ÉNY-ra van. 18 I. Savel mellékútnak minősülő római útnyomokat rögzített több településen, és emlékeztetnék J. Sasel felvetésére is, aki a Borostyánkő út átkelőpontját Doklezovjénél feltételezte. 19 Valószínű, hogy a prekmurjei, római utakra vonatkozó topográfiai adatok között több olyan van, ami más irányú utakat valószínűsít (pl. egy, a Mura bal partján futó mellékutat), de olyanok is vannak (Doklezovje, ül. Izakovci, mint murai átkelőpontok, valamint Gancani vagy Gomilica, amelyek a feltételezett átkelőpontoktól ÉK-i irányba, a prekmurjei római kori lelőhelykoncentráció felé mutatnak), amelyek esetleg a Borostyánkő útnak ehhez a rövidebb változatához tartoznak.

Semmi esetre sem keü nagy új útépitésekre gondolni egy-egy ilyen variáció esetén, legfeljebb arra, hogy a korábban is létező, és később sem teljesen elfelejtett utak közül az eseménytörténet aktualitásai egyszer az egyik, máskor a másik útvonal használatának kedveznek.

Hasonlóan fontos útvonal volt, amely Sirmiumot kötötte össze Treveri-vel. Ennek az útnak Sopiana - Savaria közötti része valószínűleg a Zala É-D irányú szakaszának völgyében, a folyóval párhuzamosan futott, és így a megye K-i sávját szelte át a Borostyánkő úttal többé-kevésbé párhuzamosan. 20 A IV. században vált igazán fontossá, de korábban is használták.

Az ItAnt 232,1- szerint az út állomásai:

Sopiana mp XXII (32,5 km) - *Umusa mp XVI* (vagy *XXVI*) 23 (vagy 37) km - *Silicenis mp XXIII* (*XXIII* vagy *XXVIII*) 35,5 (34 vagy 41,4) km - *Valco mp XXX* (44,34 km) - *Mogetiana mp XXXVI* (*XXVI* vagy *XXXIII*) 53,2 (38,5 vagy 48,8) km. — *Savaria*

Az útvonalnak csak a két végpontja ismert minden tekintetben. Valcumról Tóth Endre meggyőzően bizonyította, hogy nem lehet azonos Fenékpusztával, 21 hanem attól D-ebbren, a rekonstruált Kisbalaton szabad vízfelülete, ü. a Nagyberek mocsaras vidékének D-i határa közelében (Zalakomár tágabb környéke) volt. Ebből az is következik, hogy a tőle É-ra található következő állomásnak Mogetianának is annyi D-ebbren kell lennie, amennyivel a korábban Valcumnak azonosított Fenékpusztán van ettől a területtől. Az út vonalát a feliratos kövek egy kis csoportja (Zalavár, Zalaapáti, Zalakoppány, Zalaszentgrót) nagyon szépen rajzolják ki a Zala É-D irányú szakaszának völgyébe. 22 Valcum új helyzete topográfiaiailag természetesen nem pontos még, de az adott földrajzi evidenciák nagyon kétségesé teszik Mogetiana Somlóvásárhellyel vagy Tüskevárval való azonosítását. Azoknak sokkal jobban megfelel Zalaszentgrót, ami rajta van az útvonalon, és mind Valcumból, mind Savariától az ItAnt adatainak megfelelő távolságban van.

A település évtizedek óta ismert római lelőhely, és nemcsak feliratos kövek, hanem egyéb leletek is származnak innen. Hagyományosan Maestrianával azonosítják. 23 Természetesen tudatában vagyunk annak, hogy a ItAnt-nak a Savaria- Aquincum útvonalon a Savaria- Mogetiana közötti távolságra vonatkozó adatával ez a konstrukció nehezen egyeztethető össze, de ez az ellentmondás az eddigi feltételezésekre is érvényes volt. Feltételezésem tehát nem rontott ezen a helyzeten, a másik oldalon viszont javíthatja az újabb adatoknak megfelelően az eddig kialakult településtörténeti képet.

Egy harmadik útvonal a Borostyánkő útból ágazott el Poetovionál és ÉK-i irányban tartott Aquincum felé. Az újabb kutatás Via Postumiának nevezi, és ezzel beköti abba a birodalmi jelentőségű útba, amely K-NY-i irányban szeli át É- Itáliát, érinti Aquileiát és Veronát, végül Genuába fut be. 24 Ennek az útiránynak a Balaton mindkét oldalán megfigyelhetett egy-egy út. A terület földrajzi adottságai azonban azt valószínűsítik, hogy akadálytalanabb lehetett az, amelyik a tótól D-re, a jelenlegi partvonalától is délebbre futott. Ezen az oldalon ugyanis az ókorban kiterjedt mocsarak szegélyezték az északonál jóval laposabb déli partot. Az É-i part a mai napig tagoltabb volt, és a Bakony erdősegei kiterjedtebbek. Így a távolsági közlekedés itteni útvonalai a hegységtől É-ra valószínűsíthetők.

Ennek az ÉNY-ÉK-i útnak a megyén áthaladó szakaszát a kutatás részint a Zalai Dombság D-i peremén, részint ezzel párhuzamosan É-abbra, a dombok között nyíló völgyben képzelem el. 25 Magam ez utóbbit nem tartom valószínűnek, mert ez a terep mai szemmel sem problémátlan egy út technikai kivitelezése szempontjából, a feltételezett út mentén felsorakoztatható római emlékek száma kicsi, helyük esetleges, és nem feltétlenül utalnak ilyen útvonalra. Főleges is lenne használni, hiszen néhány mérföldnyire délebbre egy vele párhuzamos út is van. Márpedig az a közművek alapján is követhető (Letenye, Becsehely,

Nagykanizsa-Inkey kápolna), de más római kori lelőhelyekkel (Sormás, Somogyzsitfa) is alátámasztható.

Mindez nem jelenti a Bakony É-i peremén Aquincum felé haladó római kori út tagadását, csak azt, hogy a Poetoviából arra haladó utasnak rendelkezésre állt az Ormoz-Letenye-Becsehely-Sormás-Nagykanizsa-Somogyzsitfa útvonal kb. Zalakomárig, ahol rátérhetett a Sopianae-Savaria közötti útvonal Hidvégpusztá-Zalavár-Zalaapáti szakaszára, és itt ismét ÉK felé fordulva érhetette el a Balatonfelvidék villagazdaságait.

Végül egy kisebb jelentőségű útvonalat is kitapinthatunk a Zala völgyének NY-K-i szakaszán. 26 Ez az út nem volt olyan fontos a távolsági kereskedelem szempontjából, mint az előbb említettek, de összekötötte e vidéket a provincia keleti részeivel. Müller Róbert terepbejárási adatai a Zalakönyökgig bizonyítják ennek az útnak a létét. Ezen a ponton az út vagy egyszerűen bekötött a Savaria- Sopianae útvonalba, vagy keresztezte azt, azaz a Savaria-Aquincum út részévé vált.

Nem bizonyított még, hogy Sallán túl NY felé milyen jelentősége volt, de a korai időkben (i. sz. I. század első fele) nem zárhatjuk ki használatát a noricum Solva felé. 27 Ez leginkább a későbbi Pannonia provincia teljes kialakulása előtti időre vonatkozhatna, amikor Noricum a Pannonia elfoglalására igénybevett felvonulási terület volt. A későbbiek során a Noricummal való közúti kapcsolat nyilván egyre jobban lazult, hiszen a katonai, vagy kereskedelmi szempontok egyaránt más irányokat helyeztek előtérbe. Így a jóval későbbi itineráriumok ezt az utat már nem jegyzik.

Összefoglalás

Zalalövő tágabb környékéről az eredeti boi őslakosság már a rómaiak érkezése előtt, egy - a dákoktól elszorított - vereség után visszavonult. A töredék kelta népelemeket, akiket a rómaiak itt találtak, már nem is saját nyelvükön szóló névvel emlegetik, hanem latinul, „rábamentieknek” (Arabiates). Salla tehát csak nagyon gyér kelta előzményekre támaszkodik.

A későbbi *municipium* közigazgatási fennhatósága alá tartozó terület NY és E felé valamivel a mai megyehatárokon túl terjedt, és valószínűleg a Lafnitz és a Rába folyók vonaláig tartott. DK felé körülbelül a mai megyehatárnál volt, K- ÉK felé viszont a jelenlegi megyehatárokon belül található.

Salla *territoriumon* É-D-i irányban keresztül haladt egy birodalmi jelentőségű útvonal, a Borostyánkő út, amely magát a várost is érintette. Lehetséges, hogy ennek volt egy rövidebb változata is, amelyik az előbbitől kissé nyugatabbra haladt D-DNY - É-ÉK irányban, és a drávai ill. rábai átkelőpontokat kötötte össze. Két másik birodalmi útvonal a *territorium* K-i ill. DK-i határvidékén futott. Egy lokálisabb jelentőségű út K-NY irányban szelte át a *territoriumot*, és szintén érintette Salla városát.

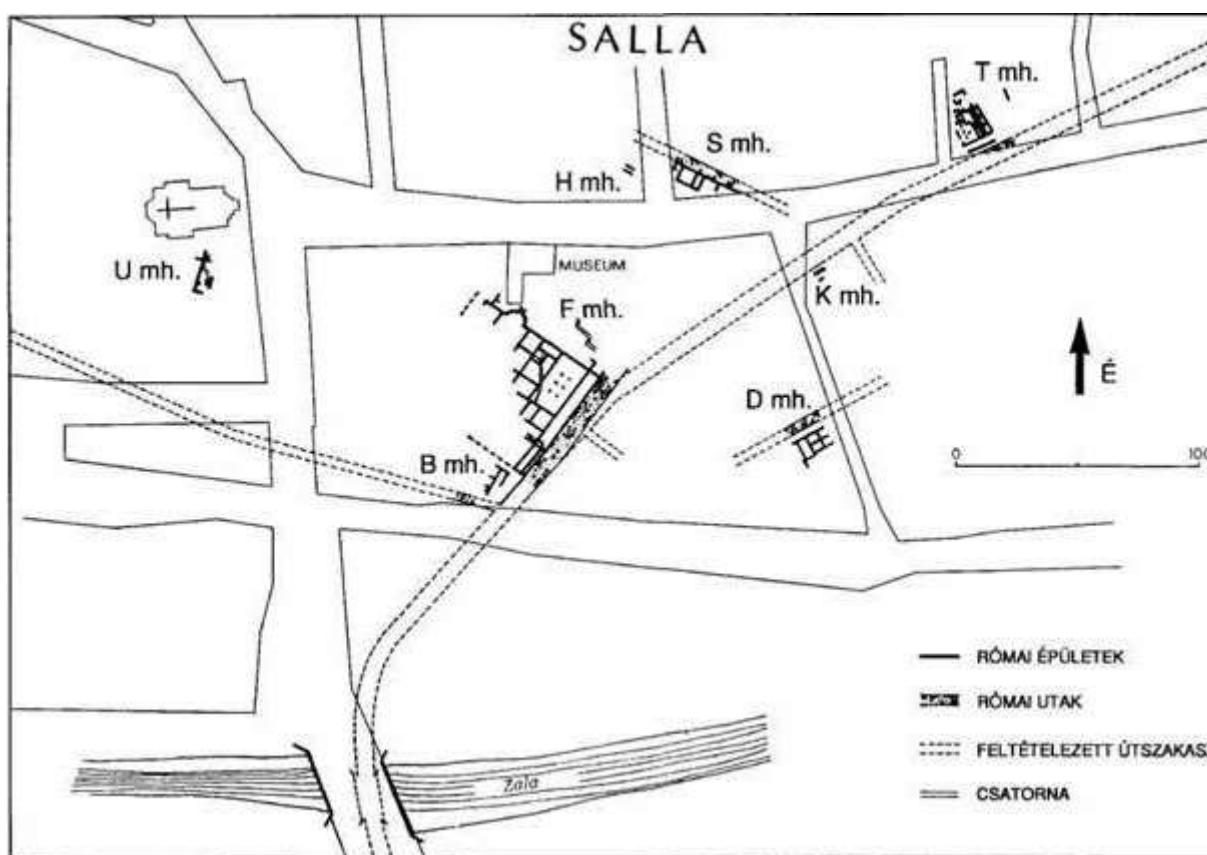
E két útvonal kereszteződésében, a Zalavölgy egy kedvező átkelőpontján jött létre Salla városa, amely 400 éves fennállásának bizonyos szakaszában egy mai megyének megfelelő nagyságú vidék közigazgatási központja volt.

SALLA FELTÁRÁSÁNAK EDDIGI EREDMÉNYEI

Bevezetés

A zalalövői ásatások 28 eddigi feltárt anyagát sajnos még csak részben dolgozhattuk fel. Ez azt jelenti, hogy egyes anyagcsoportok tanulságait jól ismerjük, ilyenek a pénzek, egyes kerámiafajták, mint pl. a terra sigilláták, az amphorák, a pecsételt díszű edények, a mécsesek, egyes fémtárgyak (mint pl. a ruhakapcsoló tűk, a fibulák), épületelemek, és természetesen a telepjelenségek: házak, utcák, közművek. 29

Más fontos tárgycsoportokról, mint amilyen elsősorban a hatalmas kerámiaanyag, állatsontanyag, üvegek, csonteszközök, még csak alig tudunk valamit. Ezek feldolgozása komoly restaurátorkapacitást igényel, és ezért a rá fordítható anyagiak hiánya miatt sajnos késik.

Zalalövői ásatások: Salla úthálózata és a feltárt kőépületek

Az alábbiakban tehát, alkalmazkodva e kötet jellegéhez is, történeti áttekintést adunk, amelyet a feltárt telepjelenségek illusztrálnak. Ezek a már eddig feldolgozott leletanyag segítségével kielégítően értelmezhetők. Ha mégis lesznek kérdéses helyei, nyitvahagyott problémái ennek a leírásnak, az részben a feltárások kényszerű megszakadásával, részben a feldolgozás szegénységünk okozta vontatottságával magyarázható.

Kelta településnyomok

Az első boronavázás épületnyomok az F, a K, ill az S munkahelyen kerültek elő a legelső rétegben. Ezekre az a jellemző, hogy nem illeszkednek a település út- ill. utcahálózatának fő

irányaihoz, bizonyosságául annak, hogy még azelőtt jöttek létre, hogy a rómaiak az utat kiépítették volna.

Ezek tehát az őslakos kelták folyóparti településének elszórt nyomai, akik a boi elvándorlás ellenére maradtak itt. Anyagi kultúrájuk elemei a római házi kerámiában tovább élnek, ezért nem mindig választhatjuk szét, hogy mi az, ami örökség, és mi az, ami eredeti kelta a korai kerámiaanyagban.

Ez a kelta település nem folyamatos. Főként az F munkahelyen elég nagy felületet tártunk fel ahhoz, hogy egymáshoz közelebb álló, vagy esetleg szerkezeti egységet is mutató kelta falu vagy tanya házainak, műhelyeinek, tároló- vagy hulladékgödreinek, tűzhelyeinek képe kirajzolódhasson belőle. Egyelőre azonban nem találtunk ilyeneket, ezért a meglévő szórványos nyomokból csak nagyon gyér, esetleg nem is állandó kelta jelenlétre következtethetünk.

A következő rétegeket már a rómaiak rakták le. Az ő objektumaikra általánosan jellemző az EK-DNY-i, ill. erre merőleges irány, amely eltér minden korábbi és minden későbbi településnyom tájolásától. Ennek az eltérésnek az a magyarázata, hogy nem a terület természet-földrajzi adottságai indokolják (elsősorban a folyó és völgye lejtőinek iránya), hanem a rajta keresztül vezető birodalmi jelentőségű út vonala. Szenteljünk tehát megkülönböztetett figyelmet a Borostyánkő út Sallán át vezető szakaszára, az azt keresztező útra és a hozzájuk csatlakozó utcahálózatra.

A Borostyánkő út, és Salla úthálózata

A települést két fontos út kapcsolta a pannoniai úthálózat rendszeréhez: a Borostyánkő út, 30 és a Zala völgyében futó út. 31

Az előbbi birodalmi jelentőségű, Pannónia e területén döntően É-D irányú út, amely Sallát ÉK-DNY irányban szeli át. Ezt az irányt Salla környékén az indokolja, hogy az e helyen viszonylag széles Zalavölgyben maga a folyómeder is széles, mocsaras, bár helyenként igen sekély volt. Így nagy jelentősége volt az ismert gázlóknak, vagy azoknak a helyeknek, ahol a szilárd partszakaszok a két oldalon legközelebb estek egymáshoz. Ilyen pont a jelenlegi Zalahíd helye is, ahol a múlt század első felében már kőhíd épült, és az is egy korábbi facölöpös híd által meghatározott helyen létesült. Valószínű tehát, hogy az átkelőpont hagyományosan ismert volt évszázadok, sőt évezredek óta - a település nagy múltja is ezt igazolja - és a római utat is ez az átkelőpont térítette el általános irányától a Zala völgyében.

A Rimány és Zalalövő közötti szakaszon az út É-D-i irányban fut a Zalától É-ra elterülő fennsíkon, a jelenlegi 86-os út alatt. Zalalövő határában, az un. Sötétmajor előtt ez a mai útvonal NY felé elkanyarodik, és a folyóra merőlegesen közelíti meg az átkelőpontot. Az ókori út nem tette meg ezt a kanyart, hanem egyenesen folytatódott a fennsík pereméig. Irányát egy földút jelenleg is őrzi. Ez a földút vezet a római kori település ENY-i szélén lévő, von Sacken által felmért temetőhöz (a József Attila utca végén). 32 Itt még valószínűleg alig tért el az eredeti, É-D-i iránytól. Ettől kezdve kanyarodik folyamatosan NY felé az ókorban használt útvonal.

A folyóvölgyben a víz felé leereszkedve, ismerjük egy É-D-i irányú metszetét a Somogyi Béla utcából. Az itt már érezhetően NY felé forduló útnak három egymásra rakott bogárhátú sóderrétege közül az első kettő azonos szélességű, és a völgy felé eső szélén részleges

megújítások nyomát viseli. 33 Nyilván itt hamarabb lehordódott, lepusztult az útfelszín, mint a domb felé eső oldalon. A legfelső, harmadik szint is enyhén domború, de az előbbieknél valamivel szélesebb. Az út pontos szélességét itt nem tudjuk megadni, mivel a kutatóárok nem merőleges a római kori út irányára. A metszet sóderrétege mintegy 9 m széles.

A következő szakasz a rendszeres ásatási munka során a T munkahely D-i peremén került elő, a mai Egészség ház Kossuth Lajos utcai bejárata előtt. Ezen a ponton sem tárhattuk fel teljes szélességében, mert nagyobb része a jelenlegi főút (Kossuth Lajos utca) alá esik, ÉNY-i árka, pereme azonban előkerült a T munkahely D/I. szelvényében. 34 Az 1,8-2 m széles, 80-90 cm mély ároktól D-re négyszeres sóderréteget figyelhattunk meg, amelyet 12-15 cm vastag, olykor az 1/4 m² területet is elérő bazaltlapok fedtek. E burkolt felületet az árok széle felé függőlegesen beásott bazaldapokkal szegélyezték, megakadályozva ezzel a szélső lapok árokba csúszását. A bazalt-burkolaton kívül itt találkozunk először mellékutcával, amely az utat szegélyező házak között merőlegesen köt be a főútba. 35

A település e pontját az I. század végétől a IV. század első feléig lakták. Az első, itt észlelt építési periódus agyagpadlós boronaházakat jelent, amelyek között azonban kavicsal burkolt, mintegy 3 m széles, ÉNY-DK-i irányú út köt be ÉNY felől a főútvonalba. Az utat az I-II. század fordulóján kezdték el használni, tehát abban az időszakban, amelyikben Salla a városiasodás felé vezető prosperáló időszakában volt.

A III-IV. századi kőépületek között hasonló irányú, de kissé ÉK-ebbre eső sikátor figyelhető meg, ez azonban nem volt kiépítve, nem jellemzi kavicsréteg, még kevésbé kő. A két kőépület közti metszetben csak sekély árok figyelhető meg, ami nyilván a vizet vezette el a falak alól.

A K munkahely K/3 kutatóárok É-i végében szintén találkoztunk a főúttal, de ez esetben annak DK-i szélét, pontosabban az itt futó árkot figyelhattuk meg. Szélessége nem volt pontosan mérhető, mélysége 70-90 cm. Az utat teljes szélességében kutató feltárássra az itt álló épületek miatt nem kerülhetett sor. 36

A következő ásatási helyszín, ahol hosszabb szakaszt ismerhettünk meg az útból, az F munkahely volt. Itt a IV. századi villa DK-i fala mentén halad az átkelőpont felé. 37

Szélessége kb. 7 m. Ahol sértetlen, ott egymáshoz pontosan illesztett bazaltlapok burkolják. 38 A bazaltlapok felszíne sima, helyenként az úttal párhuzamos, kerék okozta kopásnyomok találhatók rajtuk. Az út ÉNY-i széle a villa falához csatlakozik, DK-i oldalát azonban 60-70 cm mély és 1,5 m széles árok szegélyezi. Az árok felé az útfelszín bogárhátú, az épület felé kissé megemelkedik. Az út kövein és az azokat fedő földrétegben, valamint az árokban sok pénzérmét találtunk. E pénzeket az i. sz. IV. század közepétől a 80-as évek végéig verték. Az egyik bazaltlap alatt olyan érmet találtunk, amely a IV. század 50-as éveiben készült. Ez az érme valószínűleg az építés közben került oda, mert az útkövezet és az alapját képező kavicsréteg között volt. Mindez arra utal, hogy ez az útfelszín nem épülhetett a 50-as évek előtt, csak akkor, vagy valamivel később. Az úton talált pénzek tanúságát is felhasználva megállapíthatjuk, hogy az utat feltehetően a IV. század második felében építhették, használata pedig a század végéig kimutatható.

A *villa publica* mellett több ponton is teljes derékszögű metszetet tudtunk vágni a főútba, és ez lehetővé teszi a korábbi útszintek vizsgálatát is. 39

Az egyes útrétegeket 25-30 cm vastag, keményre döngölt kavicsrétegek jelzik, melyeken itt ott kisebb töredékbazaltok vannak. Az út felújítása ugyanis a következőképpen történt: a megfelelő nagyságú, még el nem kopott bazaldapokat leszedték az útfelszínről, és a korábbi alapozásra újabb kavicsréteget húztak. Erre rakták vissza a még ép bazaltlapokat. Így az egyes útfelújítások mint vastagabb tiszta, és vékonyabb, szemetes kavicsrétegek váltakozásai figyelhetők meg a metszetben. A szemetes, törmelékes csíkban és a hozzá csatlakozó útmenti árokban találjuk meg azokat a leleteket, amelyek az egyes útrétegek korát meghatározhatják.

A legfelső útszint alatti első kavicsréteg pár méterrel DK-ebbre van, mint a fölötte levő. Nem csadakozik közvedenül az épület falához, és elfed egy korábbi útárkot, amely alatt kőfalak romjai vannak. E korábbi útárok törmelékkel töltődött fel a II. század második felétől kezdve több, mint száz éven keresztül. A fölötte lévő útszint tehát csak ez után keletkezhetett, egyszerre a mellette álló épület első periódusával, tehát a IV. század elején.

Egy emelettel lejjebb, a következő kavicsréteg még messzebb került DK felé, mint az előbbi, és mellette falak emelkednek. Egy útmenti csatorna, és a mellette álló épület falai. A csatorna építésének és használatának feltehető ideje a II. század első fele. Ezt a hordalékában talált keltező leletek valószínűsítik. A csatorna méretei, és építésének színvonala sejtetik, hogy ez már városi méretű és rangú település közműve. Az útréteg, amely a csatorna figyelembevételével épült, nyilván egykorú vele.

A legalsó kavicsos útszinthez árok csadakozott, melynek kezdetét az út ÉNY-i peremén figyelhetjük meg. Ebbe az árokba építették bele a csatornát a II. század első felében. Az eljárás statikai kifogásolhatóságát az ásatás más pontjain megsüllyedt csatornaszakaszok jelzik. Az árkot, ill. a hozzá kapcsolódó útszintet az I. század utolsó évtizedeiben használhatták, kb. a századfordulóig.

A kavicsos rétegek alatt egy szürke, agyagos réteg van a sárga szűztalaj fölött. Ez a réteg szintén a rómaiak által használt, szemetes szint volt. Valószínűleg ez is útszint: a később kiépített út még földút korában, a hozzá csadakozó „V” keresztmetszetű árok pedig egy I. századi katonai tábor védvonalához tartozhat. A tábor legkorábbi leletei az i. sz. I. század első évtizedeiből valók, és Claudius uralkodásától kezdve fordulnak elő nagyobb számban. Mindez arra utal, hogy a 40-es évektől kezdve föltétlenül használták az utat, de feltehetően már korábban is.

Az F munkahely területén DK felől is, ÉNY felől is csadakoznak mellékutak a főúthoz. Ezek hasonlóak a T munkahelynél már ismertett utcához, általában 2,5-3 m szélesek és kavicsos borításúak. Hasonló utat találtunk az S munkahelyen is. Ennek az útnak külön jelentőséget ad, hogy ÉK-i oldalát árok szegélyezi, és a III. század elején építkeztek rá. Házfalak, ill. falalapozások vannak rajta ebből az időszakból, ami azt jelenti, hogy fellazult az építkezések szabályos rendje a településen. Az árkok is ezidő alatt töltődtek fel, vélhetően nem gondozták tehát a közműveket sem. A IV. század építkezései azonban már ezen a munkahelyen is követik a korábbi úthálózat rendszerét.

Az F munkahely DNY-i sarkán a *villa publica* épületétől D-re a szokottnál valamivel szélesebb 3,3-3,5 m szélességű út csatlakozik NY felől a főútba. Ezen a ponton az út kavicsrétegének vastagsága 30-40 cm. Az útirány NY felé meghosszabbítva megfelel annak a másik útszakasznak, amit a templom mögötti U/2 kutatóárokban tártunk fel, és ahol az út menti gödörbe lecsúsztatva több bazalda- pot is találtunk. Ugyanezen az irányon NY felé

továbbhaladva találjuk a Petőfi S. u. 12 sz. ház udvarán azt a helyet, ahol a zalalövői ásatások első éveiben Tóth Endre tárt fel egy hasonló szerkezetű és méretű, K-NY-i útszakaszt.

A fentiekhez hasonló adataink vannak a főúttól K felé is, a D munkahely-ről, ahol ugyancsak 30 cm körüli vastagságú kavicsréteg jelzi a minimálisan 3,5 m szélességű utat. 40 Mellette kőépület maradványait tártuk fel. Az útfelszínen egy nagyobb bazaltlapot is találtunk. Fontos megjegyeznünk, hogy ennek az útnak mindenhol csak egy kavicsrétege volt, még ott is, ahol a mellette lévő épületnek két építési periódusát lehetett megfigyelni. Ezzel párhuzamos jelenségnek tartom, hogy csak elvétve találtunk rajta bazaltlapokat, ami azt mutatja, hogy építésekor ellátták bazaltburkolattal, később azonban feltehetően lehordták róla a köveket, és valószínűleg a település középső részén, a főútvonal rekonstrukciójára használták. A D munkahely jelenségeinek leírásánál Mócsy András a két periódusú kőépület későbbi korszakát a Severusok uralkodásának idejére tette, a korábbi pedig a II. század közepére, esetleg Hadrianus korára. Megfigyeléseit a későbbi kutatások is igazolják, mert a Hadrianus kor mindenhol a legrendezettebb, leginkább városias megjelenésű; a század végére és a III. század elejére tehető építkezések viszont sokkal szervezetedebbek.

Ezek az adatok a települést K-NY-i irányban átszelő másik fontos útvonalról, a Zala völgyében a folyóval párhuzamosan futó útról tanúskodnak.

A 169-171 közötti markomann támadások az utakon is nyomot hagytak. A városszerkezet, amelyet a mellékutak nagy mértékben meghatároznak, teljesen széthullik. Több olyan példa is van (az S munkahelyen és az F munkahely DK-i sarkában, ahol a Severus-kori, kőből épült, de rendkívül rossz minőségű falakat közvetlenül az úttestre húznak fel), ami a városlakó-öntudat eróziójára utal részint azzal, hogy a falak alapozásának megtakarítása kedvéért ilyen színvonalatlan megoldást is eltűrhetőnek tartottak, részint azzal, hogy nem tekintették az úttestet közműnek, ill. nem volt már szükség a korábbi évtizedekben kialakult utcahálózatra.

A másik fontos dolog viszont, hogy a főútvonal, a Borostyánkő út városon átkelő szakasza azért folyamatos használatban volt. Bár az ÉNY-i oldalon kőből épített csatornája eltömődött, és a DK-i oldalon futó árkát feltöltötte a szemét és hordalék, a keltező leletanyag, különösképpen a pénzék az út folyamatos használatáról tanúskodnak négy évszázadon keresztül.

Összefoglalóan megállapíthatjuk tehát, hogy Sallát, amely a folyó bal partján, a folyóvölgy E-i lejtőjének alján fekszik, két fontosabb útvonal kötötte össze a világgal: az egyik a Borostyánkő út, amely ÉK-DNY irányban szeli át a települést, a másik a Zalavölgyben K-NY-i irányban futó út.

A Borostyánkő utat az I. század elején építik ki kavics-alapozással, bazaltburkolattal, 7 m szélességben, legkésőbb Claudius korában, és később is folyamatosan gondozzák, többször is átépítik a római uralom négy évszázada alatt. A zalamenti utat valószínűleg csak a II. század elején építik meg, hasonló minőségben, de csak fél szélességben, és a későbbi századokban nem javítják fel egyszer sem.

Az utaknak nagy jelentőségük van a település szerkezetének, belső utcahálózatának kialakulásában, mert éppen ezeknek megfelelően, és az átlános földrajzi fekvésnek némiképp ellentmondóan az utcák nem É-D, K-NY-iak mint pl. napjainkban, hanem ÉNY-DK, ÉK-DNY irányúak.

A két út kereszteződése közvedenül az átkelőhely É-i oldalán van. E ponttól a Zalamenti út mindkét irányban kissé eltávolodik a parttól, tehát enyhén NY-ÉNY, ill. K-ÉK irányba fordul, amíg el nem éri a biztonságos távolságot a folyótól. A Borostyánkő út egy ÉK-i kanyarral éri el azt a dombhátat, amely kivezeti a Zalától É-ra elterülő fennsíkra.

A folyó túloldalán eddig még nem folyt ásatás, 41 de az út vonalát jól megfigyelhettük a növényzet viselkedésén a hídtól közvedenül D-re elterülő kukoricásban. Itt az út valószínűleg egyenesen D-i irányban fut, és a lövői temető NY-i oldalán haladva éri el a folyóvölgy D-i peremét, ahol elhagyja Zalalövő területét.

A katonai tábor

A legkorábbi szórványos háznymok fölötti rétegben sokkal nagyobb épületek, vastagabb gerendanyomok, mélyebb cölöplyukak vannak. Az építmények iránya pedig az úthoz alkalmazkodik. Az ásatás már megjelent feldolgozásaiban több objektumot is ehhez a réteghez kapcsoltunk: így, az F munkahelyen az út „V” keresztmetszetű, ÉNY-i árkát, amely mintegy 4 m széles, és 1,5 m mély, és az ároktól ÉNY-ra levő gerendaalapozású épületet, amely minimálisan 26 m hosszú és 10 m széles. A 20-35 cm széles gerendák egy részében ritmikus távközökben beásott cölöplyukak vannak. A hosszában kettéosztott, a közepén folyosós épület ÉNY-i felében osztófalakat is találtunk, amelyekkel 2-2,5 m széles helyiségeket alakítottak ki. Az épületet - analógiái alapján - katonai barakknak minősítettük. 42

Az B/XVI-C/XVI-D/XV-XVI-E/XV szelvényben e barakkal azonosan tájolt, cölöplyuksorral megerősített, párhuzamos gerendanyomok kerültek elő. Ez ugyancsak azt a megfontolást erősíti, hogy azonos szerkezeti rendben épült létesítmények vannak itt nagyobb területen, melyek mérete meghaladja az akár előtte, akár utána e helyen feltárt többi boronavázás építményét.

Gondot okoz viszont, hogy az árok iránya nem felel meg a barakk irányának, sőt az is, hogy a barakk DK-i sarka olyan közel van az árokhoz, ami valószínűtlenné teszi egy időben való használatukat. Az árok, mint védmű mellett ugyanis szükséges utat hagyni, sőt, az árokból kitermelt föld alkotja azt a sáncot, amely a tábor felé eső oldalon a védmű másik fontos eleme.

A későbbi ásatások azonban az úttól DK-re eső területen is tártak fel az előzőekkel egyidős objektumokat. Ezek szintén gerendanyomok, ill. cölöplyukak, az árokkal párhuzamosak, és a kis felületen lehetséges megfigyelések alapján nem épülethez tartoztak. Fontos említenünk azt is, hogy az ároktól DK-re eső sáv, a későbbi út vonala az árokkal egy időben még nem kavicsozott, sőt, nem is tartalmaz semmiféle leletanyagot vagy objektumot; szinte teljesen tiszta. Nagyon valószínű, hogy annak a sáncnak a talpa ez, amelyet később, az út kiépítése során elhordtak innen.

Mindez azt jelenti, hogy két olyan nagyobb csoportja van a jelenségeknek, amelyek tájolása a csoporton belül azonos, egymástól azonban különbözik. Ezt a különbözőséget alátámasztják a rétegtani megfigyelések is, amelyek több pon-ton rögzítettek a tárgyalt rétegen belül egymást fedő telepjelenségeket anélkül, hogy ezekhez külön járászint tartozott volna. A barakképület D-i sarkának és az ároknak az egymáshoz való közelsége egyértelművé teszi, hogy a kettő közül az árok a későbbi.

A teljes területről 31 olyan érem került elő, amelynek helye pontosan meghatározható, és amelyek a település éremforgalmának kezdeteitől az Kr. u. I század közepéig keltezhetőek, valamint 26 olyan, amelyik 50 és 85 közötti.

Az eddig leírt objektumoktól valamivel messzebb, az S munkahelyen szintén találunk a fentebbiekkel egykorú településnyomokat. Itt is van egy árok. 43 Ez ÉNY-DK irányban fut, de kisebb, mint az előbb említett: szélessége 2-2,1 m, mélysége a munkahely A/IV szelvényében az 1 m-t is meghaladja, lejjebb viszont, az E/II-F/I szelvényekben alig 60-70 cm. DNY-i oldalán 5-5,5 m széles út fut, amelyet DNY-ról épületfalak kísérnek.

A rétegtani helyzete alapján legidősebbnek minősíthető falat az ároktól 6 m választja el, mérhető hossza meghaladja a 25 m-t, és támpilléres szerkezete *horre-umra*, magtárra utal. 44 Ez a magtár vélhetően szintén katonai építmény. Az a tény, hogy az utat és az út árkat figyelembe vették, amikor épült, arra utal, hogy azokkal egykorú.

Az út alatti legalsó rétegben már csak rendezetlen gerendanyomok, kisebb- nagyobb gödrök, valamint egy tűzhely van. Ezekben épületre utaló szerkezeti elem nincsen. A gerenda- és lécnymok közül viszont több olyan is van, amelyeket az árok vág, ezek tehát a legidősebbek.

Az ÉNY-DK irányú és azonos korú árok, út, valamint *horreumfal* tájolása gyakorlatilag megegyezik az F munkahely barakképületének, és az attól É-abbra húzódó boronavázás objektumoknak a tájolásával. A barakk D-i - tehát az S munkahelytől legtávolabb eső - sarka a *horreumtói* mintegy 120 m-re van.

Mivel a két munkahely között közvetlen összeköttetést az ásatáson nem tudtunk teremteni, különös jelentősége van annak, hogy a feltárt településrészeknek nemcsak relatív rétegtani helyzetük, de részben keltezésük is azonos. Az itt talált 6 veret a Kr. u. I. század első feléből azonos sűrűséget jelent az előkerült pénzek vonatkozásában, mint amit az F munkahelyen tapasztaltunk. E keltezési párhuzamosságnak különös jelentőséget ad az a tény, hogy a faluban sehol máshol nem találtunk erre a korai időszakra keltezhető objektumokat. Az 50-től 85-ig terjedő időszakból viszont nincsen egyetlen érem sem.

Bár a szigillátaanyag feldolgozottsága még nincs azon a szinten, hogy az érmekéhez hasonló összehasonlító statisztikai vizsgálatokat lehetne végezni, annyit mindenesetre tudunk, hogy mindkét területen kiemelkedően sok itáliai, Claudius, sőt Tiberius korára keltezhető szigilláta van. A táborperiódus rétegét fedő következő járósínt Domitianus több veretével keltezhető, ezért annak végét a 85 körüli évekre tesszük.

Összefoglalva megfigyeléseinket, elmondhatjuk, hogy az F és az S munkahelyen koncentráltan találtuk az előzménynek tekinthető szórványos településnyomok után a katonai jellegű objektumokat. Ezek két csoportra oszlanak tájolásuknak megfelelően, és valószínűleg a barakk, illetve az S munkahelyen lévő *horreum* tartoznak a korábbi, az árok és a tőle DK-re lévő gerendanyomok a későbbi fázisba. Az éremforgalom intenzitása és a szigilláták tömege egyértelműen arra mutat, hogy a Kr. utáni második évtizedben hirtelen nagy számú romanizált közösség szállta meg a szóban forgó területet. 45

Hogyan illeszthetők ezek a megfigyelések a provincia korai hadtörténetébe?

A keltező leletekkel meghatározott időszak kezdete az, amelyben a rómaiak felvonulnak Noricum K-i határa mentén, hogy biztosítsák Pannonia teljes birtokba vételét. A katonai úttá

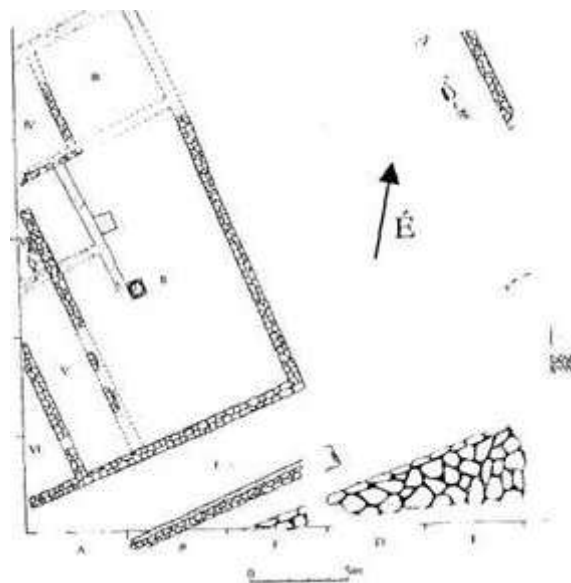
minősült hagyományos kereskedelmi útvonalon, a Borostyánkő úton a Dunáig sorakoznak fel a légiók és segédcsapatok. Poetovio-ban ekkor állomásozik a legio VIII Augusta, és Carnuntumban, a dunai átkelőponton is valószínű egy legio jelenléte. 46 A kettő között segédcsapatok táborainak láncolatát feltételezték már korábban is. Konkrét adat van egy, a Borostyánkő út vonalán Peresznye környékéről való auxiliáris katonára, 47 de több olyan segédcsapat is van ebben az időben, amelynek állomáshelyét nem, vagy csak hozzávetőlegesen tudja a kutatás meghatározni. A Peresznyén talált sírkövek olyan katonákról szólnak, akiknek egysége Tiberius uralkodása alatt jött Pannoniába (ala Pannoniorum). Olyan segédcsapatról is tudunk, amelyet közelebbi helymegjelölés nélkül Nyugat-Pannoniába lokalizál a kutatás az adott időszakban (Cohors I. Hispanorum), márpedig Nyugat-Pannonia ebben az időben nagy valószínűséggel a Borostyánkő út mentét jelenti. Egy másik hispán cohors (Cohors II. Hispanorum scutata Cyrenaica equitata) szinte pontosan akkor érkezik Pannoniába, amikor a mi táborperiódusunk elkezdődik. Ennek a katonai egységnek még közelítő lokalizálása sincs. Korai megjelenése azonban szintén ny-pannoniai állomáshelyét valószínűsíti. 48

Érdemes még megvizsgálnunk azt a megfigyelést is, amely szerint a táborperiódusnak két fázisa van, amelyek szerkezetileg térnek el egymástól, és a kettő közötti váltás Claudius uralkodásának idejére esik.

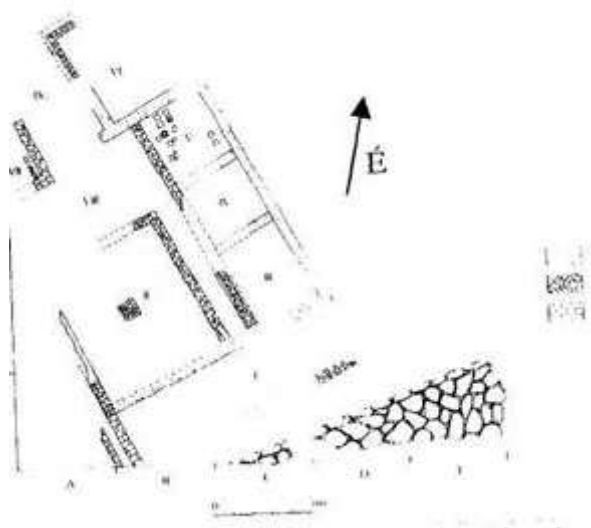
Augustus és Tiberius katonai akciói után Claudius szervező tehetsége konszolidálta a helyzetet az újonnan szerzett területeken. 49 Vidékünk tágabb környezetében provinciává szervezte Noricumot, a legio XV. Apollinaris veteránjainak letelepítésével *colomé*vá emelte Savariát. A segédcsapatok állomáshelyeinek változásában is több mozgás kapcsolható az ő uralkodásához. Így, a peresznyei kövekről ismert *ala* Claudius alatt ment addig ismeretlen állomáshelyéről Arrabonába. Ugyanakkor olyanok is voltak, amelyek ekkor érkeztek eddig még meghatározatlan pannoniai állomáshelyeikre. 50

Mindez azért fontos, mert értelmet ad az I. század közepén érzékelt váltásnak lelőhelyünkön. Egy csapat távozása, és újabb érkezése megfelelő ok lehetett arra, hogy a tábort teljesen átépítsék.

Természetesen rengeteg nyitott kérdés van még e kétfázisú táborperiódussal kapcsolatban. A legfontosabb, hogy e táborfázisoknak csak egyes objektumait ismerjük, határait nem, vagy csak kis részben. Ezért nem tudjuk alakjukat, kiterjedésüket meghatározni. Az, hogy ezek nem szükségszerűen esnek egybe, sőt, hogy formájuk szabálytalan, ebben az időszakban eléggé általános. A korábbi fázis nagyságára kikövetkeztetett egyik minimális méret (120 m) megfelel az analógiák által megengedett alsó határnak.

A zalalövői ásatások „T” munkahelye: IV. század

A zalalövői ásatások „T” munkahelye: II. század

A polgári fejlődés kezdetei

A több mint 60 éven át üzemelő tábor körül falusias település, *vicus* alakult ki, valószínűleg már a tábor második fázisa idején. Elsősorban a tábortól K-re, az út DK-i oldalán tapasztaltunk olyan jeleket a D és a K munkahelyen, amelyek erre utalnak.

A katonaság elköltöztetésével felszabadult a tábor által fedett rész, sőt a település kiterjedt az úttól ÉNY-ra fekvő T munkahely területére is. Ekkor kavicsozzák le először az utakat, és kialakul a házak között a 2-2,5 m széles, kavicsos mellékutcsák rendszere is. Az útvárakat karban tartják, a tábor egykori területét iparos negyed foglalja el. Több jel utal fémfeldolgozásra, számos ponton találtunk nagy kormos felületeket. A D munkahelyen

fazekaskemence került elő. 51 A lakóházak a táborperiódusban megszokottnál kisebb, és vékonyabban alapozott, boronavázás épületek, amelyekben téglaplatnival ellátott kis tűzhelyek állnak (T munkahely)52

Töreden fejlődés vezet egy emberöltő múltán Hadrianus trónralépéséig, aki számos más pannoniai településsel együtt Sallát is *municipiummá*, városi rangú településsé emeli.

A municipiumi rang

Aquae lasae-ból, a mai Varazdinske Toplice-ből ismerjük azt a feliratot, amely egy Minerva-szobor talapzatába van bevésve. A szobrot Moderatus nevű tisztelője állította az istennőnek a fürdőhely egy szakrális rendeltetésű épületében: 53

Minervám / Aug(ustam) / L(ucius) Cl(audius) Ti(berii) f(ilius) Quirina (tribus) / Moderatus / dec(urio) c(olonia) C(laudia) Savaria / (dec)urio municipi(i) / Ae(lii) Sallae sacerdot(alis) / arae Aug(mti) e q(uinque) decur(iis) / posuit

Lucius Claudius Moderatus, Tiberius fia, a Quirina kerületből, aki a claudiusi colonia Savaria és az aeliusi municipium Salla képviselőtestületének tagja, az Augustus-oltár papja, valamint teljes jogkörű bíró állította fel a Felséges Minerva szobrát.

Moderatus lovagi rangú ember, befolyásos személyiség lehetett, mert nemcsak Sallának, de Savariának is önkormányzati képviselője volt. 54 A feliratból meg-tudjuk, hogy a várost Hadrianus alapította. A *municipium* „Aelium” jelzője utal erre. Az is kiténik a szövegből, hogy maga Moderatus nem idevalósi, hiszen Savaria a Claudia *tribusba*., Salla a Sergia *tribusba*. tartozott. Valószínűleg afrikai városból, Cirtából származott. A városi rangra emelés idejének olyan időpontot kell keresnünk, amikor Hadrianus látogatást tett Pannoniában. Erre vonatkozóan hagyományosan 118 és 124 is felmerült. Az utóbbi időben azonban a kutatás kétségbe vonta a 124-es látogatás realitását, ezért azt mondhatjuk, hogy a Salla várossá nyilvánításának az időpontja valószínűleg 118 Kr. után. 55

A fent idézett varázsdteplici szobortalpazat mellett az ásatások is szolgáltak epigráfiai adattal Salla jogállásáról. Az U munkahelyen került elő 1984-ben egy oltár töredéke, amelyet Jupiternek állítottak.

Az oltár anyaga sárgás homokkő. Méretei: magassága 44 cm, szélessége 39 cm, vastagsága 21 cm, a betűk magassága 38-45 mm között váltakozik. Elején van a felirat, két oldalán reliefek láthatók. A fent jelzett szélesség a talapzatra érvényes, a feliratos mező csak 32 cm széles. A felirat:

[I(oui) O(pīmo) M(aximo)] / [—] / [—] / TAurus [..] / Xv (ir) m(umcipii) Sal(lae) I ? I v(otum) s(olvit) [l(ibens) m(erito)]

A felirat töredékes, és megmaradt részein is eléggé kopott. 56 A megmaradt rész első sorában az Aurus név olvasható. Ez a cognomen eddig egyedül Pannoniából ismert egyetlen feliratról, amelynek lelőhelye ismeretlen, de a pécsi Janus Pannonius Múzeumban őrzik. 57 A első két betű ligatúrája megegyezik a két feliraton. A név után még van hely egy vagy két betű számára.

A második sorban a X-hez, mintegy indexszerűen kapcsolódik egy kis v betű, majd az M és a SAL rövidítések, melyekre a fenti feloldást javasoljuk. A sor utolsó betűje lehet esedeg egy másik L, Salla nevében ugyanis kettő is elképzelhető, de ez nem szükségszerű. Túl messze van az előzőtől.

Az utolsó sor gyengén olvasható betűinek létezésére a betűk gyenge nyomain kívül egy vízszintes szerkesztő vonal is utal. Valószínűleg a szokott formula *v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)* volt itt is, bár a második két betűnek semmi jele azon kívül, hogy nélkülük aszimmetrikus lenne a sor. Az oltár feliratos mezőjének magasságát az oldalán lévő attribútumok alapján 37 cm-re tehetjük, amelynek a meglévő felirat csak a 63 %-át fedi. Így az olvasható sorok fölött még két sort valószínűsíthetünk, az első sorban az istenség megjelölésével.

Az oltárt Jupiternek állították, mert két oldalán az ő attribútumai láthatók. A jobb oldalon sasmadár. Csak nyakrésze és feje hiányzik, szárnyait enyhén leengedi, de nem zárja testéhez. Jobb oldali szárnya kidolgozottabb, jobban látható. Testének tollazata pikkelyszerű, combjait is vastag tollgatya fedi. Kis emelvényen áll.

Az oltár bal oldalán villámköteg. Toboz alakú középső részét ferde spirális vonalak díszítik, két oldalt pedig szigony formájú hegyes villámok láthatók. A középső elemnél pontosan megállapítható az ábrázolás szimmetriatengelye. Ennek alapján becsültük meg az oltár törzsének, (a feliratos mezőnek) a magasságát is.

A szöveg fordítása: A Legjobb és Leghatalmasabb Jupiternek ... T. Aurus ... Salla *municipium decemvirje* beváltotta fogadalmát szívesen és méltán.

Az oltár másodlagos helyzetben került elő az ásatási szelvény falából a lelőhelynek egy olyan részén, ahol a rétegek a II. század második felétől a IV. század közepéig tartanak. Jó párhuzamai vannak Pannonia déli részéről, a Kulpa völgyéből és Sisciából. 58 Igen fontos párhuzam lehetne az a kő is, amely Zalaváron került elő, de csak régi rajzos dokumentációja van. Egy a miénkhez hasonló villámköteggel díszített Jupiter-oltár felső részének töredéke van rajta. 59 Lelőhelyével jól mutatja az útvonalat, amelyen az ilyen típusú oltárok területünkre kerülhettek.

Feliratunk minden kérdésessége ellenére alapvetően fontos adat, mert lelőhelyen előkerült bizonyítéka annak, hogy Salla *municipium* rangú település volt.

A municipium

Nem tudjuk eldönteni bizonyosan, hogy a városlét növelte-e meg annyira a település méretét, emelte-e meg közműveinek, épületeinek színvonalát, vagy azok már korábbi fejlődés eredményei, amelynek jutalma volt a rang. Ehhez sokkal finomabb kronológiával kellene rendelkezünk.

Voltak már kőépületek Hadrianus kora előtt is, és most nem kizárólag az S munkahelyen talált *horreumra* gondolunk. Mégis biztosabbnak látszik, hogy Hadrianus municipalizáló kezdeményezése nem mérlegelt túl sokat a kiemelendő települések addigi teljesítményén, hiszen nehezen gondolhatjuk, hogy az általa alapított 6-7 új város (Aquincum, Carnuntum, Bassiana, Halicanum, Mogetiana, Aquae Balisae és Salla) azonos szinten álltak volna fejlődésükben. Sokkal súlyosabban eshetett latba a közigazgatás fejlesztésének szempontja.

Az, hogy a provincia minél nagyobb területe szerveződjön egy-egy városi rangú központ köré, és a városi *territoriumok* kitöltsék a tartomány lehetőség szerint teljes területét.

Kétségtelen viszont, hogy Salla civil fejlődésének utolsó 30-35 éve nagy reményekre jogosított, és a *municipium* státusz új lendületet adott a településnek.

A korszak emlékeivel minden munkahelyen találkozunk. Ekkor volt a város a legnagyobb kiterjedésű. Jelenlegi ismereteink szerint K-NY-i irányban a régi óvodától (József A. utca és Somogyi B. utca közötti terület) a Petőfi S. utca első telkeiig terjedt, É-D irányban pedig a Linka forrás környékétől a folyópartig. A kivezető utak mentén természetesen mind a négy irányban találhatunk római emlékeket. Így elsősorban az egykori temetőket, amelyek a település lakott részétől kissé távolabb (É-on a József A. utca végén, a dombsor peremén, D-en a futballpálya ENY-i sarkán, részben már az erdőben) voltak. De éppen a legutóbbi leletmentések tártak fel egy épületet a leendő új állomás területén is. Ez a hely többszáz méterrel van NY-abbra az eddig ismert legutolsó római kori objektumoktól, és a közveden környéke üres, mégsem állíthatjuk egy, a várostól látóhalló-távolságra lévő kis villagazdaságról, hogy attól teljesen függeden. 60

Mint a városlét egyik legfontosabb jelét, ki kell emelnünk a közműveket. Az útról már fentebb összefoglalóan beszéltünk. E helyen a csatornázásról teszünk említést.

A táborhoz tartozó ároknak az A/IV-A/V-B/VI szelvényekbe eső részén, ahol a későbbi (IV. századi) épületbe betagolták a korábbi közművet, megmaradt a *municipium* gyűjtőcsatornájának egy kb. 15 m-es szakasza. A csatornát az árokba építették bele. Alapjától a járószintté planírozott tetejéig 215 cm magas. Belső magassága 145 cm, szélessége 90 cm, teteje boltozott, sőt kőből épült padlója is van. Az F munkahely területén még többször találkozunk vele, a IV. századi útfelszín alatt, de ezeken a helyeken már csak töredékesen figyelhető meg. Még egy érdekes pontja van a J/XII szelvényénél, ahol több kisebb csatorna torkollik bele, amelyek egyenként is komoly közműnek számítanak, mert kőből épültek, padlójuk általában másodlagosan felhasznált tetőfedő téglá. Valószínű, hogy az eddig feltárt helyeken kívül is több szakaszon megvan még a faluban. A törökök elől való menekülő-alagútnak még a közelmúltban is élő hagyománya ezekre a római közművekre vonatkozik.

Az úthálózathoz és a csatornarendszerhez egyaránt kapcsolódik az a másodlagos helyzetben, töredékesen fennmaradt csatornafedlap, amelyet az ásatás egyik kőfaragó mester támogatója állított össze kérésünkre. 61 A négyzetes alakú mészkő-kváder közepén lencse alakú bemélyedésben hatszirmú rozetta alakban van áttörve az anyag, hogy a csapadékvizet az útról a csatornába vezesse.

Nem találtunk eddig nyomokat a vízvezetésekre, pedig bizonyosan volt, mert egyes épületek fürdői olyan méretűek, amelyeket másként vízzel ellátni nem lehetett. A negatív adat nem meglepő, hiszen a római vízvezetékek gravitációs elven alapultak, és ezért nyilván olyan magasságban hálózhatták be a települést, ami azóta lepusztult. A Linka forrás közveden környékén azonban - szintén a helyi hagyományból tudjuk - nagy, faragott kváderkövek voltak, amelyek a forrásfoglalás részeit képezhették.

A kavicsozott utak mentén immár világos *insula* -szerkezetben házak álltak. 62 A házak egy része gerendaalapozású, cölöpös vázú, falait vesszőfonatból készítették, és agyaggal tapasztották ki. A padlók döngölt agyagpadlók, a lakásokban tűzhely, a konyhai műveletekhez

téglaflatni állt rendelkezésre. Ilyen házakat találtunk többek között az F munkahely DK-i részén.

Egy másik háztípus ennél gazdagabb volt. Kőből rakott alapozása a talajszint fölé emelkedett, hogy a falak átnedvesedését lehetőleg elkerüljék. Ezen az alapon ugyanis égetetlen vályogtégglából emelték a felmenő falakat. A tetőt cseréppel fedték. Ezek lapos, peremes, téglalap alakú cserepek, *tegulák*. voltak, amelyeket a kúpos *imbrexek* hidaltak át. A padlók rendszerint itt is döngölt agyagpadlók. Ez a háztípus a K munkahely K3 kutatóárkában került elő.

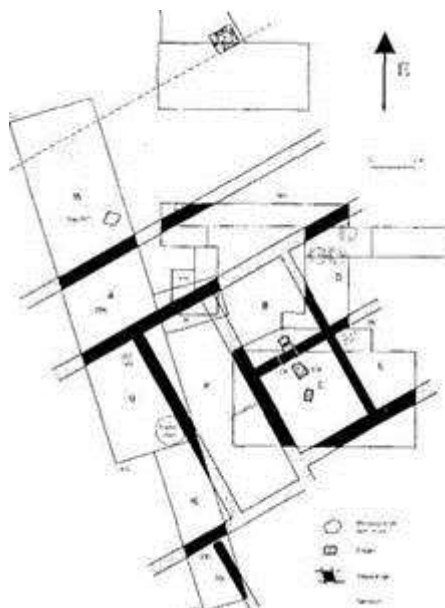
A legelegánsabb házaknak a felmenő falai is kőből épültek, és padlóik *terrazzó*val voltak burkolva. Ez az anyag mész és téglaszemcsék keveréke. Olyan kemény és vízhatlan felületet ad, amelyet fürdők, padlófűtések építésénél is használni lehet. (F munkahely DNY-i része, DK-i része, T munkahely: TI NY-i fele, T3)

A padlófűtés olyan technika, amelyet a D-ről származó rómaiak terjesztettek el a kissé hidegebb vidéken. A házon kívül helyezték el a *praefurniumot*, a kazánt, amellyel nem vizet, hanem a levegőt forrosították fel (F munkahely G/XV). Ez a levegő cirkulált az oszlopokra épített padló alatt, míg a falakra belülről tapasztott üreges fűtőtégglakon keresztül el nem távozott. A vastag padlókat természetesen nehezen fűtötte át ez a technika, de az is kétségtelen, hogy azután nehezebben is hűltek ki a helyiségek. Nem fűtötték föltétlenül az egész padlót, hanem gyakran csak egy sávját, középen, vagy a fal mentén, attól függően, hogy mi volt a helyiség rendeltetése (T munkahely T3).

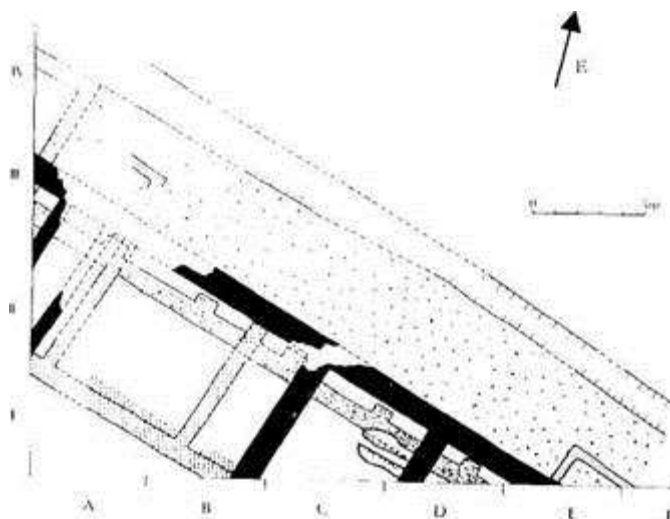
A fürdőkben volt szükség a legnagyobb melegre. Ezeket úgy szervezték meg, hogy a fűtőtértől egyre távolabb eső helyiségek szolgáltak a különböző hőfokú medencék kialakítására. 63 A hideg medence alá nem tettek fűtést. Ezért az jóval alacsonyabbra került, mint a fűtött terek, amelyeket lépcsőn lehetett megközelíteni (F munkahely H/XVI, I/XIII).

A fűtött padlót oszlopok tartották, melyek magassága 40-70 cm között mozgott. Ezek téglából épültek (T munkahely), vagy kiégetett hengeres cserépcsővekből, amelyeket függőlegesen fölállítottak egy téglára, és megtöltötték agyaggal (F munkahely H/XIV-XV, I/XV, J/XV). A medencék vizét ólomcsövek, vagy terrazzós vakolással kikent téglából épített csatornák vitték a lefolyó-rendszerbe (H/XV, I/XIII).

Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a gazdagabb épületek elsősorban a főút ÉNY-i oldalán sorakoztak, szinte a folyóparttól kezdve az F, T munkahelyen. Az út DK-i oldalán több a szerényebb kivitelezésű építmény (F munkahely DK-i része, a K munkahely.). A zalavölgyi út mentén is vannak kőházak (D munkahely, U munkahely), és a főbb utaktól kissé távolabb is (S munkahely).

A zalalövői ásatások „S” munkahelye

zalalövői ásatások „D” munkahelye

Az iparos tevékenység is tovább virágzik a városban. A bronz ruhakapcsoló tűk feldolgozása során olyan darabra akadtunk, ami félkész terméknek minősül, ezért valószínűnek tarthatjuk, hogy fibulagyártó kisiparos is dolgozhatott a településen. 64 Egy másik szakma képviselőjét név szerint is ismerjük. Quintus Ennius Hermes téglavető mester rengeteg tetőfedő cserépen örököltette meg magát nevének rövidítését tartalmazó pecséttel. *Tegulái* a környékbe is eljutottak. Zalabaksárról került egy darab a Savaria Múzeumba. 65

A városias megjelenés egyértelmű tényezői közül egy dolog hiányzik, és ez a városi közélet színtere, a *forum*, a középületek. Ezt sajnos egyelőre nem sikerült megtalálnunk, pedig e nélkül egyetlen városi rangú település sem létezhetett.

A hely topográfiai jellemzői azt valószínűsítik, hogy a mai település központja alatt kell lennie. A főutak ugyanis itt keresztezik egymást, a jelenlegi hídfőtől ÉK-re. Itt vannak a

leggazdagabb épületek. A jelenlegi múzeum romterületének ÉNY-i részén az A/XVII szelvényben a II. századi rétegekből csak egészen keveset lehetett feltárni, de több hatalmas, 1/4 m³ -es homokkő kváderrel találtunk itt egymás mellett, amelyek teljesen eltérnek a többi építkezésben használt kövektől. Ezeket a nyomokat nem tudtuk értelmezni, mert a szomszédos telek alá nyúlnak, és ott nem volt módunk követni azokat. Annyit mindenképpen valószínűsíthetünk, hogy nem tartoztak magánházhoz, hisz a leggazdagabbak sem építkeztek ekkora kövekből. Az sem szükségszerű, hogy épület részét képezzék - lehetnek valamilyen pódium részei is. Mindenesetre ez az eddigi egyeden nyom, ami közösségi célú objektumra utal a településen.

A polgári fejlődés megtorpanása

A II. század első évtizedeinek lendületét nem sokkal a város kiépülése után egy több oldalról érzékelhető megtorpanás követte. A telepjelenségek vizsgálatakor ezt hosszú ideig egy áradásnak tulajdonítottuk, amely vastag sárga agyagréteggel lepte be a Hadrianus-kori szinteket a folyóhoz közelebbi területeken, elsősorban az F munkahely DK-i részén. Így az Antoninus-kori szintek jóval magasabban vannak a Hadrianus-koriaknál, ez azonban ennek ellenére sem korszakot váltó esemény. Ennél fontosabb jel, hogy az éremforgalom csökken le nagyon jelentősen a század középső harmadától kezdve. Pedig ez az időszak a provincia történetében a békés fejlődés korszaka volt.

118-tól a markomann háborúig nincsenek nagyobb csapatmozgások a provinciában. Domitianus és Traianus háborúi stabilizálták a birodalom határait, a Dunántúl fokozatos romanizációja megtörtént, a katonai táborok láncolata végig követi a dunai limest, fejlődésnek indultak a legkeletibb pannoniai települések is. Ez provinciaszerte a nyugodt gyarapodás időszaka.

Salla fejlődésében ezzel ellentétes folyamatot tapasztalunk. Alig jutott el a városi rang elnyeréséig, szinte ugyanabban a pillanatban lassú hanyadásnak indult, ami Hadrianus uralkodásának vége felé, a II. század középső harmadában már érzékelhető az éremforgalom alakulásában. Ennek a hanyadásnak azonban a provincián belüli okai vannak.

Pannónia maradéktalan birtokbavétele felértékelte a dunai limesnek az Alfölddel, a szarmata *barbaricummal* határos szakaszát. Fontos katonai táborok láncolata települt a Duna mentén. Ez a fejlődés abban a közigazgatási változásban öltött testet, hogy Pannoniát 106-ban ketté osztották, és K-i sávja Pannonia Inferior néven jelentős új provinciává szerveződött, Aquincum helytartói székhely lett. 66

Mindez nagy hatással volt a provincia úthálózatára. Az utak szerepe átértékelődött. Megnőtt a jelentősége a Borostyánkő útból Poetovionál kiágazó Via Postumiának, amely a legrövidebb úton, sugárirányban köti össze Itáliát Aquin-cummal. 67 A Borostyánkő útnak a murai átkelőponttól É felé haladó szakasza tehát mellékúttá vált ahhoz képest. Hasonló átértékelődés valószínű a Borostyánkő út és a K-NY-i Dunaszakasz mentén futó Limes-út vonatkozásában is. Míg a foglalás időszakában a Borostyánkő út a katonai felvonulás, ill. utánpódás fő ere volt, a limes viszont egy még csak alakuló, katonalüag megszervezeden földrajzi határ, a provincia kettéosztása után a helyzet gyökeresen megváltozott: a Borostyánkő út menti területek a provincia védett belső területeivé váltak, a limesút viszont a határvédelem legfontosabb objektuma lett, amely a táborokat és őrhelyeket egymással összekötötte.

Összegzésképpen azt mondhatjuk, hogy a II. század első évtizedeinek végére a Borostyánkő útnak a Mura és a Duna közti szakasza — amelyre Salla *territoriuma* is esik - átértékelődött, és a két fontosabb új útvonal közötti összeköttetésre korlátozódott.

A II. század második felében azonban még hat a század eleji felhajtóerő a város életében. Ebből az időből való a már elemzett Jupiter-oltár töredék, mely a *municipiummá*. emelkedés egyik - a lelőhelyen előkerült - epigráfiai bizonyítéka. Ide kell sorolnunk azokat az emlékeket is, amelyek a főútvonal árkainak betöltődéséből, ül. az útból kerültek elő, másodlagos helyzetben, mint pl. sírépítményhez tartozó Ikarus-szobor, 68 és az egyeden nagyszobrászati eredetű töredék, egy kolosszalszobor kezének ujj-töredéke.

A markomann-kvád betörés

Az É-ről jövő markomann-kvád betörés rendíti meg a település addigi békés életét 169-ben. A barbár támadók lerohannak a Borostyánkő úton Aquileiáig, és útjukban mindent felégetnek, elpusztítanak. Marcus Aurelius seregei csak két évvel később, 171-ben tudják kiűzni az ellenséget a tartományból, és méltó módon válaszolni csak a 172-175-ös offenzíva során lehetett, amikor már a határokon túl folytatták a hadjáratot. 177-ben azonban kiűjultak a harcok, igaz ekkor már inkább a szarmata fronton. A császár és fia Sirmiumból irányítja a hadműveleteket. Csak 180-ban, Marcus halála után zárta le Commodus a több mint 11 évig húzódó háborút a végső győzelemmel. 69

Mindez a védtelen belsőpannoniai Salla számára először is kegyetlen szembesülést jelentett a hirtelen rátört barbár ellenséggel, utána évtizedes bizonytalanságot a helyzet megszilárdulásáig, majd mellőzöttséget. Hiszen mióta nem állomásozik itt segédcsapat, nem vezet rajta keresztül hadi felvonulási út, Salla nem tényező semmiféle katonai konfliktus megoldásában, ezért az azzal kapcsolatos jutalomban sem részesül. Bár lakói visszatérnek a markomann támadás után, a város nem tud a II. század eleji szinten regenerálódni.

Érdekes és néha megindító részletek érzékeltetik az évtizedes trauma következményeit. Az F munkahely ENY-i részén egy téglával szabályosan kirakott udvarszint fölött 12-15 cm vastag kormos-hamus réteget találtunk, mint sok más pontján is a II. századi szintnek, és benne egy, a háborúk során elvesztett Marcus-pénzt. Az égett réteg fölött megpróbálták helyreállítani az udvar téglaborítását, de ép téglák híján csak mozaikszerűen összeillesztett töredék téglákból.

Más területeken a városi önkormányzat felszámolódásának jelei mutatkoznak. A S munkahelyen ENY-DK irányban futó útra, valamint az F munkahely DK-i sarkán egy mellékutca kavicsozására is házat emelnek a III. század elején, jelölve annak, hogy nem figyel senki az úthálózat közkinccs voltára, mindenki ott épít szükséglakást, ahol eszébe jut.

A hanyatlásnak azonban nemcsak a terület abszolút értékvesztése az oka, hanem sokkal inkább az relatív hátrány, amely a limesmenti területekkel összehasonlítva sújtja. A háborús konfliktusban, amely Itáliáig is elhatott - a markomannok kifosztották Aquileiát is - nyilvánvalóvá vált a birodalom pannoniai határszakaszának fontossága. Innen az Alpok megkerülésével viszonylag gyorsan juthat az ellenség Róma közelébe, és a tartomány - területéhez képest - nagyon hosszú határszakasszal rendelkezik. A győzelemmel végződött háború, a harcokban kitűnt seregek presztízse, a jogos óvatosságból felfejlesztett táborok, és bőkezűen jutalmazott katonák egyszerre tették a limes menti területeket politikailag jelentőssé, és gazdaságilag gyümölcsözővé. Ez jelentette az igazi konkurrenciát a

belsőpannoniai városok számára. Ez szívta el a levegőt, de legalábbis a fiatalabb nemzedéket a határmenti virágzó városokba.

Az érem és szigillátaforgalom alakulásán jól érzékelhető, hogy a markomann háborúk után egy emberöltőt bírt ki még a település számottevő beszűküléssel, területi összhúzódással. A III. század második harmadára pedig gyakorlatilag elnéptelenedik.

Az éremforgalom folyamatossága nem szakad meg, csak jóval a provinciái átlagszint alá süllyed. Ennek oka pedig az, hogy a Borostyánkő utat azért folyamatosan használják. Annak árkai ezidő alatt töltődnek fel szeméttel, de egyszersmind azzal a leletanyaggal is, amit gondos kezek nem takarítanak el az úton járók után.

Itt vége is szakadhatna Salla történetének, de a IV. század első évtizedeiben újabb nagyarányú építési periódus nyomai találhatók a településen. Ezek azok az épületek, amelyek az egykori város ma is látható legszembetűnőbb objektumai.

Salla IV. századi története

Korábban az e periódusba tartozó településnyomokat egyeden nagy épületkomplexum részeinek tartottuk, és úgy értelmeztük, mint útállomást, az állam által megépített és fenntartott hivatalos célú középületet, melyben az úton lévő magasabb rangú hivatalos személyek is megszállhattak, de a postaszolgálat, vagy civil felhasználók részére is rendelkezésre állt. Antik kifejezéssel *villa publicának* minősítettük tehát a két, egymást keresztező főútvonal találkozásánál a folyó partján lévő épületet.

Az ásatás utolsó éveinek eredményei azonban azt mutatják, hogy sokkal nagyobb területen, több IV. századra keltezhető épülettel kell számolnunk, mint ahogy korábban gondoltuk, és ezeket már nem lehet a *villa publica* részeinek tekintenünk (S, T, U munkahely). Sokkal helyesebb a település egészének bizonyos fokú megújulásáról beszélni, ami Pannonia IV. századi történetének alakulásával függ össze.

A III. század második felére jellemző külső nyomás (roxolánok, gótok), belső katonai anarchia, gazdasági szétesés általános tendenciája Diocletianus államigazgatási, katonai, gazdasági reformjaival szűnt meg. A mi vidékünk szempontjából itt most több egymáshoz szorosan kapcsolódó változásnak van jelentősége. A tetrarchia új rendjében a birodalmat a négy császár befolyási területeinek megfelelően négy *praefectura*-ra, és 12 *dioecesis*-re osztották. Ezek közül az egyik Illyricum (a korábbi Pannonia, Noricum, Dalmatia tartományokból). Pannonia szintén négy részre oszlik, Pannónia Prima, Savia, Pannónia Secunda, Valeria provinciákra. Ezek közül Pannonia Prima (a mai Zala ide tartozik) területére esik az egykori tartományi székhely Carnuntum, és Valeria területére a másik korábbi tartományi székhely, Aquincum. 70

Az új változások eredete most is a katonaság, a határőrizet reformjában keresendő. A határon állomásozó, statikus katonai egységek helyét részben a határoktól hátrébb vont, mozgó lovas és gyalogos csapatok foglalják el. Ez a tendencia mutatkozik abban is, hogy a korábbi határmenti tartományi székhelyek elvesztik kiemelt közigazgatási szerepüket a IV. századra. Valeria provinciában Aquincum - mint tartományi székhely - átadja helyét a *limestől* messzebb fekvő, biztonságosabb Sopianaénak, Pannonia Primában pedig Carnuntum, az ugyancsak belsőpannoniai Savarianak. Salla városára nézve mindez azt jelenti, hogy a vele

határos városi territórium egy tartományi székhely territoriuma lesz, azaz 311-től kezdve mindössze egy napi járóföld választja el a provincia fővárosától.

Maga ez a geopolitikai helyzet is elég annak magyarázatához, hogy mi éleszti fel Sallát a IV. századi elején. Emellett azonban utalni szeretnék arra is, hogy az új közigazgatási szerkezet, amely új tartományi székhelyeket jelölt ki, újra átszabta a birodalmi úthálózat súlypontjait, súlyvonalait is. A területünk szempontjából leglényegesebb változás a két, hozzánk legközelebb eső *praefectura*- székhelyet, Augusta Treverorumot (Trier) és Sirmiumot (Srmska Mitrovica) összekötő útvonal jelentőségének megnövekedése, amely ENY-DK irányban szelte át a pannoniai provinciákat, miközben Savarián és Sopianae is keresztülhaladt. 71

A harmadik tetrarchia belső csatározásaiból győztesen kiemelkedő Constantinus és utódai alatt újabb felvirágzás jellemzi Pannoniát. Ebből Salla minden bizonnyal kivehette részét, hiszen a császárok gyakran fordultak meg a közelben. Annál viszont messzebb volt a határoktól, hogy a korszakot végig jellemző szarmata, quad, gót betörések nyomot hagyjanak rajta.

Salla IV. századi telepjelenségeinek időrendi csoportosítását a *villa publica* periódusainak meghatározása szolgáltatta. Ennek kapcsán kiderült, hogy az épületet a 315-320 közötti években emelték, majd 360 körül alaposan megújították. Ebben a formájában érte meg a település fölhagyását. Ez a kronológiai vázlat igaznak bizonyult a többi IV. századi objektumra is (T, S, U munkahely), abban a formában, hogy az említett területeken a IV. századi épületeket csak a század közepéig lakják. A 60-as évektől kezdve kiürülnek. Egyedül a T munkahely éremforgalmi görbéje mutat forgalmat ebben az időszakban is, de ennek oka valószínűleg az, hogy itt megy el a főút, és annak ÉNY-i árka, amelyet nyilván folyamatosan használnak.

Úgy tűnik tehát, mintha a IV. század második felére mindenki beköltözött volna a villa publicába, ami így valószínűleg nem igaz. Abban a formában azonban igaz lehet, hogy a megélhetés egyedüli lehetősége ebben az időben az a szolgálat volt, amit a villában adhattak az itt lakók.

A villa publica 72

Ez az objektum valószínűleg rátelepült a korábbi városközpont egy részére. Szerkezetéről annyit állapíthatunk meg, hogy D-i sarkával áll a folyó felé, DK-i oldalával a főút felé. Téglalap alakú objektum, amelynek nagyobb kiterjedése ÉK-DNY irányú, a rövidebb erre merőleges. A téglalap alakú komplexum DNY-i része különböző funkciójú helyiségekkel van beépítve, az ÉK-i rész döntően udvar, amelynek ÉNY-i oldalán egy helyiségsort sejthetünk. A beépített rész mintegy 3000 m² alapterületű. Eddig a felét sikerült kiásni.

Főfalait az eredeti padlószinttől 270 cm mélyen alapozták, az alapozások szélessége 120, a felmenő falak szélessége 90 cm. Eddig tizennyolc helyiségét ismerjük többé-kevésbé. A DK-i oldalon hosszú folyosószerű helyiség található (X.), amelynek az út felé eső alapozása sokkal sekélyebb a főfalakénál. Ezért gondolhatunk arra, hogy egy oszlopos tornác, *porticus fenestrata* díszíthette. Teljes oszlopsorra nem gyanakodhatunk, mert annál magasabban maradt meg helyenként a felmenő fal. Az épület udvarában a legfelső kevert rétegben több olyan homokkőoszlop töredéket találtunk, amely innen származhatott. A belső helyiségek közül kiemelkedik egy 12x24 m területű, oszlopokkal három hajóra osztott reprezentatív

helyiség (I.). Padlója terrazzoból volt, de fűtés nincs alatta. E helyiség szélessége megfelel a vele azonos helyzetű XV. helyiségének az épület ÉNY-i oldalán. Utóbbinak a hosszát sajnos nem ismerjük.

Köztük több kisebb helyiség van, amelyek alatt kiterjedt padlófűtés-rendszert találtunk (II., XIII., XIV., XV.) A padlókat két helyről is fűtötték, a XVI. és a IX. helyiség felől a XIV. helyiség ÉK-i oldalán valószínűleg csak szellőzőnyílás volt. A IX. helyiségben felfedezett praefurnium felveti annak lehetőségét, hogy ez a helyiség egy kisebb belső világító-udvar. A XII. helyiség hideg vizes medence, melynek padlóját téglával burkolták. 73 Ugyancsak volt medence a VII. és a XIII. helyiségben is, mert ezekből csatorna vezet ki a VII., I., VIII. és IV. helyiségen keresztül a főcsatornába. 74 Ezt a csatornát már ismerjük. Ez a II. századi *municipium* közműve, amelyet a *villa publica* fölhasznált, beépítve azt szennyvízelvezető rendszerébe.

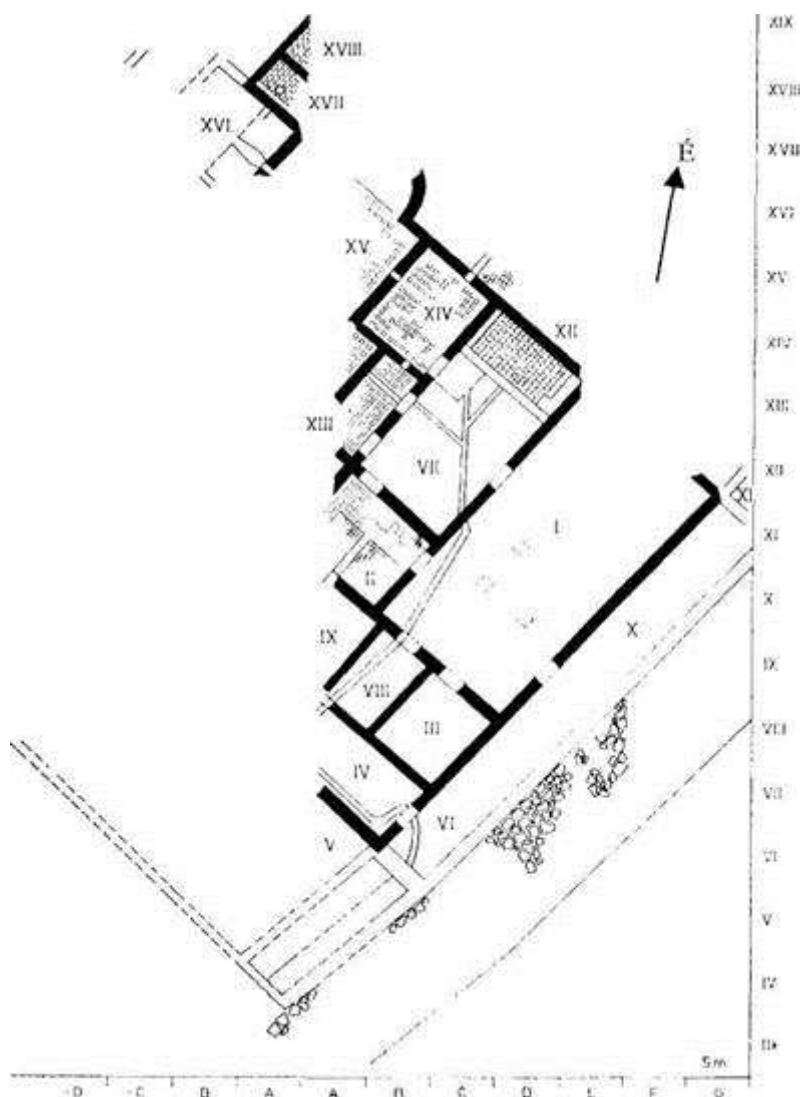
A XVII. és XVIII. helyiség téglaburkolatú, és különös jelentőségre azzal tett szert, hogy padlóján rengeteg edénytöredéket találtunk. Ez azért különösen fontos, mert a villa más részei igen szegények voltak a kerámiaanyagban. A XVI. helyiség a legépebben megmaradt, legszebb praefurniumot szolgáltatta.

Leírásunk a *villa publica* II. periódusának képét adta. Az I. periódus padlói 90 cm-rel alacsonyabban voltak. Ez a differencia a padlófűtések magasságából következik. Mindez azt jelenti, hogy az épület I. periódusában nem volt padlófűtés, és az átalakítás elsősorban ezt a célt szolgálta. Ezzel együtt kellett természetesen megépíteni a helyiségeken áthúzódó csatornát is, de az éppen ezért megy a legtöbbször a küszöbök alatt. A X-sel jelölt porticust is ebben az időben építették hozzá a palotához, és ekkor készült el a legfelső útréteg is. Az addig az utat az ÉNY-i oldalon kísérő csatornát megszüntették, hiszen arra már nem volt szükség, és a bazalt burkolatot az épület fala mellé húzták. Ez a kissé erőszakos beavatkozás látszik is az út vonalvezetésén, és meg is bosszulta magát, mert a kövezet megsüllyedt a tönkretett csatorna fölött.

Mindez azonban egyértelműen bizonyítja, hogy Salla, amely a IV. század első felében még egy területében összezsugorodott, de mégis városias formájú település volt, a század második felére egyetlen hatalmas épületkomplexummá vált, ahol nyilván csak szolgálatot teljesítő személyzet lakott.

A IV. század utolsó évtizedeiben a hunok megjelenésével hal el az élet térségünkben, egyszerre Savariával és Carnuntummal, a tőlünk É-abbra fekvő jelentékeny közigazgatási központokkal. Zala megyében legutóbb Kilimánban került elő olyan temető, amelybe a hunok által szorongatott gót és alán néptöredékek tartoztak, és akiket a rómaiak szövetségeseiként a birodalom határvidékére beeresztettek. 75 Ezek a IV. század utolsó harmadában, és az V. század elején temetkeztek ide. Fosztogató életmódjuk valószínűleg nyugtalanította a még itt maradt rómaiakat. Az sem közömbös, hogy a *villa publica* egy jól karbantartott út mentén feküdt, és ezt az utat nyilván a népvándorlás népei is szívesen használták.

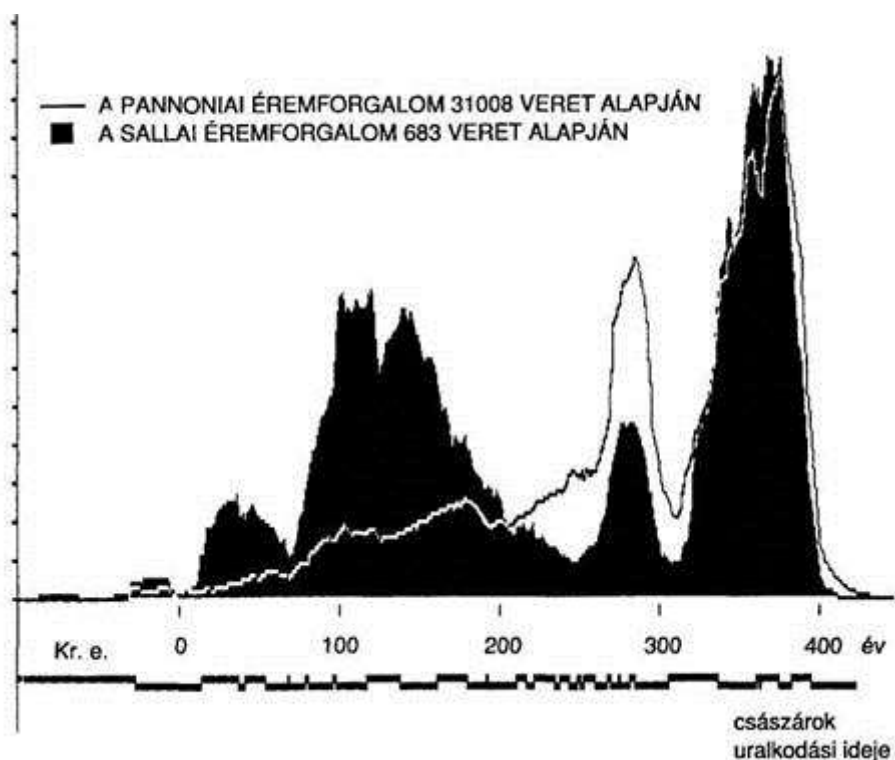
Sallát szervezett körülmények között hagyták el a rómaiak a század vége előtt. Az álló falak közül minden mozdíthatót magukkal vittek. Akik nem húzódtak vissza Itáliába, azok feltehetően a legközelebbi erősített településre, a Keszthely- Fenékpusztai erődbe menekültek, és átadták a terepet a népvándorlás népeinek.

A zalalövői ásatások „F” munkahelye, a villa publica

Epilógus

A népvándorlás népeit temetőiből ismerjük általában, hiszen nagyon nehéz a folyton mozgó hordák átmeneti településeit megtalálni. Zalalövő környékén eddig nem került elő ilyen temető. Egyetlen sírt találtunk csak a villa publica X. helyiségének ÉNY-i falához tapasztva, a padlóba ásva. 76 Mintegy 10-12 éves gyerek melléklet nélküli csontváza volt. Nem valószínű, hogy a rómaiak maguk temették volna ide, vagy ha igen, mindenképpen csak a villa felhagyása után.

pannoniai és a sallai éremforgalom százalékos összehasonlítása

A grafikon a Salla ásatásain előkerült, a településről származó vereteknek az időre vetített gyakoriságát tartalmazza. Az idősort az évekkel, és a császárok uralkodási periódusaival is érzékeltetjük. Ezt a gyakorisági görbét hasonlítottuk össze a Pannónia településeire jellemző másikkal. Pannónia éremforgalmát Emo-na, Celeia, Poetovio, Salla, Savaria, Scarbantia, Carnuntum, Vindobona, Arrabona, Brigetio, Aquincum, Intercisa, Gorsium, Sopianae és Mursella publikált anyagai adják. (Bár Celeia nem tartozott Pannoniához, mint egy, a Borostyánkő út mentén fekvő településnek, helye van a grafikonon.)

A két görbe összevetése érzékelteti, hogy mely időszakokban volt a sallai éremforgalom a pannoniai átlag felett, mely időszakokban volt alatta, és mely időszakokban felelt meg a pannoniai átlagnak. Lemérhetjük tehát a város virágzó, pangó, vagy átlagos történeti korszakainak csúcsait és határait.

SALLA PERIÓDUSAI

Munkahelyek		A villa publicitától DNY-ra eső terület		A villa publica, ill. a beépített terület alatt		A villa publica beépített területétől ÉK-re		A Főút ÉNY-i árka
Periódusok	Keltezés	-E/II-III és -F/II-III	-A/IV -B/III-IV és -C/IV	az f. épülettől DNY-ra	f. épület	Udvarszint	F munkahely ÉK-i része	
1/A	360-	Szórványos pénz- és kerámia leletek		A villa publica II. periódusa		A villa publica továbbélése		A boltíves csatorna újjáépítése
1/B	310-360	Szórványos pénz-leletek, a b. épület továbbélése (?)		A villa publica I. periódusa		A villa publica udvara		-
2	230-310	A b. épület továbbélése (?)		-	-	Planírozás		-
3	180-230	A b. épület megépítése		-	Szórványos Severus-kori leletanyag	-	A lakóház újjáépítése	A csatorna folyamatos használata
4/A	169-180	-	A markomann háború pusztítása	-	Szórványos égés-nyomok	A markomann háború pusztítása		A csatorna továbbélése
4/B	130-169	-	Gerenda alapozású házak	-	Szórványos AP-kori leletanyag	-	A lakóház továbbélése	A csatorna folyamatos használata
4/C	Hadrianus alatt	-	sárga agyagréteg	sárga agyagréteg	sárga agyagréteg	-	A lakóház továbbélése	A csatorna folyamatos használata
4/D	120-130	-	Gerenda alapozású házak	Kő-épület-nyomok	f. épület	-	Lakóház	A csatorna megépítése
5	85-120	Falusias település nyomai	Falusias település iparos-negyede az egész területen			-	-	Az árok folyamatos használata
6/A	50-85	A tábor II. periódusa		A tábor II. periódusa		A tábor II. periódusa	-	Az árok megépítése
6/B	20-50	A tábor I. periódusa		A tábor I. periódusa		A tábor I. periódusa	-	-
7	-20	-	-	Szórványos település-nyomok a tábor előtt		-	-	-

A főút	A főút DK-i árka	A főútból DK-re lévő terület	D és M munkahely	K munkahely	S munkahely	T munkahely	U munkahely
A 4. kavicsos réteg építése	Az árok folyamatos használata	Szörványos pénz-leletek	Szörványos pénz-leletek	-	Kőépület kitermelése	Leletek az utárból	-
A 3. kavicsos réteg építése	Az árok folyamatos használata	Szörványos pénz-leletek	Szörványos pénz-leletek		Kőépület	Kőépület	Kőépület nyomai
A 2. kavicsos réteg folyamatos használata	Az árok folyamatos használata	Szörványos pénz-leletek	A kőépület továbbélése	-	Szörványos pénz-leletek	Szörványos pénz-leletek	-
A 2. kavicsos réteg folyamatos használata	Az árok folyamatos használata	Házak, településnyomok	A kőépület II. periódusa	-	Az élet beszűkülése, házak az utcán	Az élet beszűkülése	-
A 2. kavicsos réteg folyamatos használata	Az árok továbbélése	A markomann háború pusztítása	?	A markomann háború pusztítása	A markomann háború pusztítása	A markomann háború pusztítása	A markomann háború pusztítása
A 2. kavicsos réteg folyamatos használata	Az árok folyamatos használata	Gerenda alapozású házak	?	Gerenda alapozású épületek	Lakóházak továbbélése	Lakóházak továbbélése	Lakóházak továbbélése
A 2. kavicsos réteg építése	Az árok folyamatos használata	Sárga agygréteg	Árvízre utaló jelenségek az épület I. periódusában	Sárga agygréteg	Lakóházak továbbélése	Lakóházak továbbélése	Városi lakóházak
Az 1. kavicsos réteg folyamatos használata	Az árok megépítése	Gerenda alapozású épületek	A kőépület I. periódusa	Kőalapozású épület	Városi lakóházak	Városi lakóházak	-
Az 1. kavicsos réteg megépítése	-	Falusias település iparos-negyede	Falusias település iparos-negyede	Falusias település	-	Falusias település	-
Kiépítetlen útvonal	-	A tábor II. periódusa	Falusias település nyomai	-	Továbbélés	-	-
-	-	A tábor I. periódusa (?)	-	Településnyomok ÉK-DNY-i tájolásban	A tábor I. periódusa	-	-
-	-	Településnyomok a tábor előtt (?)	-	Településnyomok É-D-i tájolásban	Településnyomok a tábor előtt	-	-

JEGYZETEK

1 A korábbi irodalomról: *Mócsy A.* és mások: Römische Forschungen in Zalalövő 1973. (a továbbiakban RFiZ 1973.) Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Acta-ArchHung) 27. (1975) 163. p.

2 Az orthográfia alapjai, a római utikönyvek és a feliratos források nem következetesek az írásmódban. A név eredetéről *Kiss L.*: Pannonia helyneveinek kontinuitása. In: Honfoglalás és nyelvészet. (Szerk. Kovács L. - Veszprémy L.) Bp., 1997. 190. p.

3 A fejezetet *Miholics J.*: Völgyfejlődés vizsgálata az Őrségben és a Vendvidéken. In: Földrajzi Értesítő XVII/1. 1968. 47-59. p.; *Müller K.*: Régészeti terepbejárások a göcseji „Szegek” vidékén és településtörténeti tanulságaik. Zalaegerszeg, 1971. 10-12. p. (a továbbiakban *Müller* 1971.); *Juhász A.*: Évmilliók emlékei. Magyarország földtörténete és ásványkincsei. Bp., 1983. 287-290. p.; *Cseke F.*: Nagykanizsa és környékének természeti viszonyai. In: Nagykanizsa. Városi monográfia I. kötet, Nagykanizsa, 1994. 13-17. p., (a továbbiakban: Nagykanizsa 1994.), valamint *Gyulai F.*: Dél-Zala növényvilága. In: Nagykanizsa 1994. 43-57. p.) munkái alapján írtam.

- 4 Pannonia régészeti kézikönyve. (Szerk. Mócsy A., Fitz J.) Bp., 1990. 59-61. p. (a továbbiakban PRK 1990.)
- 5 G. *Álföldy*: Noricum. London-Boston, 1974. 98. p. fig. 11.
- 6 *Tóth E.*: Pannónia és Noricum közös határának kialakulása. In: Antik Tanulmányok 24/2. 1977. 192-200. p.
- 7 *Hudeczek, E.*: Flavia Solva. In: Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt. (Hrsg. H. Temporini) II/6. Berlin-New York, 1977. 416. p. Abb. 1.
- 8 *L. Barkóczi, A. Mócsy*: Die Römischen Inschriften Ungarns 2. Lieferung Salla, Mogentiana, Mursella, Brigetio. Bp., 1976. 13. p. (a továbbiakban RIU 2 1976.)
- 9 *S. Soproni*: Municipium Halicanum. In: Folia Archaeologica (FoLArch) 30. (1979) 91. p. Már Mócsy A. is kételkedett benne: *Mócsy A.*: Der Decurio von Salla. In: Savaria 16. (1982) 311. p. 1. j. (A továbbiakban *Mócsy* 1982.), Fitz J. pedig a Németh M. kandidátusi értekezésének nyilvános vitáján elhangzott opponensi véleményében kételkedett az olvasat helyességében. Ez a kö vizsont az egyeden, ami Halicanumot municipiumként említené.
- 10 *I. Savel*: Sondiranje rimske ceste od Kota do Dolge Vasi. In: Arheoloski Vestnik 36. 1986. 163-177. p. (A továbbiakban .W/1986.)
- 11 *B. Kerman*: Halicanum-Lindolverschirichun ali Lendava? (Halicanum-Lindolverschirichun vagy Lendva?) In: Studie o zgodovini Lendave 1192-1992 (1994) (Tanulmányok Lendva történelméből) Lendavski zvezki (Lendvai füzetek) 12-17. és 54-57. p.
- 12 RIU 2 1976. 13. p.
- 13 *E. Tóth*: Zur Urbanisierung Pannoniens. Municipium Volgum. In: FoLArch 37. (1986) 163-181. (A továbbiakban *Tóth* 1986.)
- 14 *V. Cserményi — E. Tóth*: Der Abschnitt der Bernsteinstrasse in Ungarn. In: Savaria 16. (1982) 283-290. p.
- 15 *Toth E.*: Körmend vidéke római kori történetéhez. In: Vasi Szemle 1978. 344-345. p.; *V. Cserményi — E. Tóth*: Eine Römische Strassenstation und die Strassenstrecke zwischen Salla und Arrabona. In: Savaria 13-14. 1979-1980. 171-201. p. (A továbbiakban *Cserményi - Tóth*, 1980.)
- 16 Az MTA Régészeti Intézetének és a Göcseji Múzeumnak terepbejárásai a szerző részvételével 1996-1998 között.
- 17 *I. Savell* 1986. 163-177. p.
- 18 *7. Savel*: Topografsko prodrocje XX. (Prekmurje) In: Arheoloska Topografija Slovenije. Ljubjana, 1991. 19. p.
- 19 *J. Sasét* Doneski k zgodovini Prekmurja v starem veku. In: Krónika 3/1. (Ljubjana) 48-49. p.

20 Tóth 1986. 166. p.

21 Totó 1986. 176. p.

22 Ch. Ertel, S. Palásyi, F. Redő: Corpus Signorum Imperii Romani III. Komitat Veszprém und Zala. s. a.

23 Müller R.: Római kori leletek Zalaszentgrótról. In: Zalai Gyűjtemény (ZGy) 6. Zalaegerszeg, 1976. 33-66. p. (A továbbiakban Müller 1976.)

24 Póczy K.: A „Via Postumia” meghosszabbítása az Aquileia-Aquincum szakasszal. In: Budapest Régiségei 31. (1997) 289-293. p.

25 Mócsy A.: Római sírkő Magyarszerdahelyről. In: FolArch 9. (1957) 87. p. (A továbbiakban Mócsy 1957.); Büket L.: A Camus kereskedőcsalád Pannóniában. In: ZGy 16. (1980-81) 10. p.; Horváth L.: Római kor, Úthálózat. In: Nagykanizsa 1994. 115-117. p.

26 Müller 1976. 65-66. p.

27 Ilyesmit érzékeltet E. Pochmarsky: Római sírkövek Salla, Poetovio és Flavia Solva municipiumokból. Összehasonlítás c. előadása rezüméjében. S. a.

28 A zalalövői ásatást Mócsy András kezdeményezte az ELTE Régészeti Tanszékének tanácsátasaként, és ő vezette 1973-1975 között. E sorok írója az első idénytől kezdve közreműködője volt a feltárásoknak, és 1976-tól 1989-ig vezette azokat. Itt szeretnék köszönetet mondani minden közreműködőnek. Név szerint is Antoni Juditnak, Barkóczi Lászlónak, Berecz Katalinnak, Bezeczky Tamásnak, Bilkei Irénnek, Bíró Máriának, S. A. Boutaminnak, Cserményi Vajknak, R. Facsády Annamáriának, Fekete Máriának, Fülöp Gyulának, Gabler Dénesnek, Katona-Győr Zsuzsának, Lőrincz Barnabásnak, Lányi Verának, Maróti Évának, Matolcsi Jánosnak, Mócsy Andrásnak, Nagy Mihálynak, Nagy Árpád Miklósnak, Nádor Géának, Nádorfi Gabriellának, Péterfi Zsuzsának, A. Philippidunak, Pongrácz Zsuzsának, B. Sey Katalinnak, Solti Juditnak, L. Szabó Klárának, Szabolcsi Zsuzsának, Szilágyi Máriának, Tóth Endrének, Vándor Lászlónak, Vékony Gábornak, Zsákovics Rozáliának, akik az ásatások folyamán munkatársaim voltak, ill. az anyag feldolgozásában részt vettek, és akiknek munkáját névtelenül (csak a RFiZ megfelelő számára hivatkozva) felhasználtam. Köszönöm a közreműködését az ELTE Régészeti Tanszéke név szerint nem említett egykori hallgatóinak is. Köszönet illeti az ásatás támogatóit a Zala megyei Múzeumok Igazgatósága és Zalalövő részéről, így Németh József ny. megyei múzeumigazgatót, Frankovics Tibor, egykori tanácsitkárt, és Agg Gábor valamint Novak Józsefné iskolaigazgatókat.

29 Az eddigi irodalom csak a szorosán vett zalalövői ásatásról, ill. az onnan előkerült leletanyagról szóló közleményeket tartalmazza: A. Mócsy - K. B. Sey - B. Lőrincz - M. Fekete - J. Matolcsi - D. Gabler - V. Cserményi - A. R. Facsády - K. L. Sspbó - A. Philippidu - L. Barkóczi: Römische Forschungen in Zalalövő (1973). In: ActaArchHung 27. (1975) 163- 203. p.; M. Fekete - A. Mócsy - K. B. Sey - D. Gabler - L. Barkóczi - B. Lőrincz - K. L. Szabó - Gy. Fülöp - A. Philippidu - I. Bilkei - J. Solti - V. Cserményi - J. Matolcsi: Römische Forschungen in Zalalövő (1974). In: ActaArchHung 28. (1976) 147-196. p.; F. Redő - A. Mócsy - V. Cserményi - E. Tóth - V. Lányi - D. Gabler - B. Lőrincz - K. L. Szabó - Gy. Fülöp: Römische Forschungen in Zalalövő 1975. In: ActaArchHung 29. (1977) 209-279. p.; F. Redő - V. Lányi - D. Gabler - K. Lőrincz - Gy. Fülöp - É. Maróti - Á. M. Nagy: Römische Forschungen in

Zalalövő 1976. In: *ActaArchHung* 30. (1978) 349-430. p.; *F. Redő - V. Lányi - D. Gabler - Zs. Katona-Győr - G. Nádorfi - Zs. Szabolcsi*: Römische Forschungen in Zalalövő 1977. In: *ActaArchHung* 31. (1979) 357-390. p.; *F. Redő- D. Gabler — Zs. Péterfi — R. Zsákovics — K. Szabó — Zs. Katona-Győr — G. Nádor*: Römische Forschungen in Zalalövő 1978-1979. In: *Acta-ArchHung* 33. (1981) 273-345. p.; *F. Redő-G. Nádor - S. A. Boutamin - M. Nagy - D. Gabler*: Römische Forschungen in Zalalövő 1980-1981. In: *ActaArchHung* 34. (1982) 323-362. p.; *F. Redő*: Römische Forschungen in Zalalövő 1982-1983. In: *ActaArchHung* 41. (1989) 405-433. p. (a továbbiakban RFiZ 1973., 1974., 1975., 1976., 1977., 1978-1979., 1980-1981., 1982-1983.); *Mócsy A.*: Osztrigahéj Zalalövőről. In: *Archaeologiai Értesítő* (ArchÉrt) 107. (1980) 79-80. p. ; *T. Bezecsky*: Román Amphorae from Zalalövő. In: *Mitteilungen des Archaeologischen Instituts (MittArchInst)* 12/13., 1982/1983. (1984) 153-166., 371-382. p.; *Maróti É.*: Pecsételt római kerámia Zalalövőről. In: *ZGy* 26. (1987) 21-36. p.; *D. Gabler*: Die Sigillaten von Salla (Zalalövő) (Grabungen 1982-1983). In: *ActaArchHung* 41. (1989) 435-475. p.; *K Berecz*: Römerzeitliche Fibeln aus Zalalövő. In: *ActaArchHung* 42. (1990) 77-96. p., *É. Maróti*: Pannonische Glanztonware mit Stempelverzierung von Zalalövő. In: *ActaArchHung* 42. (1990) 97-110. p.; *Zs. Pongrácz* Lampen aus Zalalövő. In: *ActaArchHung* 42. (1990) 110- 145. p.) és két ismeretterjesztő munka: *Redő F.*: Zalalövő. Zalaegerszeg, 1984. 8 p.; *Redő F.*: Zalalövő - Municipium Aelium Salla. In: *Pannonia Hungarica Antiqua* (Szerk. Hajnóczi Gy. - Mezős T. - Nagy M. - Visy Zs.) Bp., 1995. 14-15. p. (Olaszul 1995-ben és angolul 1998-ban.)

30 *V. Cserményi- Tóth* 1980. 179. p. 7. kép. Az út szerintem nem a Városvég úton érkezik be a faluba, hanem a József Attila utca végén, ezért nem olyan erősen törik, mint az az ábrán látható.

31 *Müller* 1976. 65-66. p.

32 *Müller R.*: A zalalövői császárkori tumulusok. In: *ArchÉrt* 98. (1971) 3. p. (A továbbiakban *Müller* 1971.)

33 RFiZ 1977. 371. p.

34 RFiZ 1982-1983. 416. p.

35 RFiZ 1982-1983. 423. p.

36 RFiZ 1976. 383-384. p., 58-59. kép.

37 RFiZ 1980-1981. 324-325. p. 1-3 kép.

38 RFiZ 1976. 326. p. 20-21. kép.

39 RFiZ 1975. 217-219. p. RFiZ 1978-1979. 286. p. 2. kép.

40 RFiZ 1974. 154. p., 9. kép, 157. p., 12. kép. Ugyanennek az útnak a Ny-i folytatásáról a G munkahelyen, 159. p. és 14. kép.

41 Természetesen a település lakott részeinek ásatására gondolunk. Temetőásatás folyt a mai futballpálya DNY-i sarkában, ahol Salla másik halomsíros temetőjéből tárt fel 19 sírt Müller Róbert. Lásd: *Müller* 1971.

42 RFiZ 1978-1979. 285. p. 18-19. kép.

43 RFiZ 1982-1983. 407-414. 2. és 11. kép.

44 RFiZ 1982-1983. 415. p. 5. jegyzet, és 427. p. 14. jegyzet.

45 A speciálisan katonai leltanyag kiválogatása csak a teljes feldolgozástól várható. E helyen csak megemlítjük, hogy *egy* sarkantyú (RFiZ 1978-1979. 331. p. 43/40. kép), és *egy* sisak tarkóvédő lemeze (RFiZ 1975. 278. p. 78-79. kép) utal a fentiekén kívül katonaság jelenlétére. Mócsy András *egy* osztrigahéj kapcsán beszél romanizált, gazdag vásárlókról (talán a katonai tábor tisztjei): Mócsy A.: Osztrigahéj Zalalövőről. In: ArchÉrt 107. (1980) 80. p., Pongrácz Zs. a korai mécseseket említi, mint olyan anyagrészt, amely szintén romanizált vásárlóréteghez, azaz a katonasághoz köthető: Zs. Pongrácz: Lampen aus Zalalövő. In: ActaArchHung 42. (1990) 136. p. A RFiZ 1980-1981. 341-343. oldalon közlünk egy katonai leszerelő okmányt, bronzba vésett katonai diplomát is. Ez azonban a III. század első harmadából való, tehát semmi esetre sem köthető a táborperiódusokhoz.

46 PRK 1990. 71. p.

47 RIU Nr. 215-217.

48 PRK 1990. 79. p.

49 Tóth 1977. 199. p.

50 PRK 1990. 72-82. p.

51 RFiZ 1974. 154. p. 9. kép, 157-158. p. és a 13. kép

52 RFiZ 1982-1983. 423. p. 21. kép.

53 Mócsy 1982. 309-312. p.

54 Tóth E. észrevétele, hogy a kettős önkormányzati tisztség esetleg a tartományi főpapi rang elnyerésének feltétele volt. Az *e quinque decur(iis)* a bírói tevékenység öt fokozatára utal, amelyek közül Moderatus valamennyiben eljárhatott. Vö. T. Nagy: Pannonier in den Richterdekuriën. In: Römische Geschichte, Altertumskunde und Epigraphik. Festschrift für Arthur Betz zur Vollendung seines 80. Lebensjahres. Wien, 1985. 417-444. p.

55 PRK1990. 36. p.

56 Az olvasathoz nyújtott segítséget Fitz Jenőnek köszönöm, aki a felirat publikálását és epigráfiai értékelését elvállalta.

57 RIU 980.

58 V. Hoffilier - B. Saria: Antiké Inschriften aus Jugoslawien. In: Noricum und Pannonia Superior. (1970) Nr. 501., 534., 537.

59 Bilkei I.: Római kövek Zalavárról. In: ZGy 8. (1978) 27. p. 4., 5. kép.

60 A leendő új vasútállomás helyén, az 1997-98-ban lefolytatott leletmentő ásatás egyik eredménye. Az ásatást Horváth László András és H. Simon Katalin vezették.

61 Itt szeretném megköszönni Tóth Lászlónak önzetlen segítségét.

62 RFiZ 1978-1979. 283. p. 16. kép.

63 Ugyanezt figyelhettük meg az alsórajki római villában is: *Redő F.*: Az alsórajki római villa főépülete és mozaikjai. In: *Communicationes Archaeologicae Hungáriáé* (1966). 95. p. 3. kép, és 98. p.

64 *K. Berecz* Römische Fibeln aus Zalalövő. In: *ActaArchHung* 42. (1990) 93. p.

65 *Lőrincz B.*: Római kori bélyeges téglák Zala megyében. In: *ZGy* 12. (1979) 26. p.

66 PRK 1990. 36. és 54. p.

67 Lásd a 20. jegyzetet.

68 RFiZ 1975. 369-371. p. 70-71. kép.

69 PRK 1990. 37-41. p.

70 PRK 1990. 55. p.

71 *Tóth* 1976. 166. és 174. p. 4. kép.

72 Ennek a kiemelkedő objektumnak az azonosítására vonatkozólag lásd RFiZ 1980-1981. 333. p. és a témához tartozó jegyzetek 8-16.

73 RFiZ 1978-1979. 277. p. 7. kép.

74 RFiZ 1978-1979. 274-275. p. 1. kép.

75 *Szőke B. M.*: A népvándorlaskor és a korai középkor története Nagykanizsán és környékén. In: *Nagykanizsa* 1994. 145-153. p.

76 RFiZ 1977. 362-363. p. 10-12. kép. A D munkahelyen olyan falba fűrt cölöplyukakat találtunk, melyeknek korát nem tudjuk megadni, de bizonyosan a római megtelepülés utániak: RFiZ 1974. 155. p.

Ekler Péter

ZALALÖVŐ TÖRTÉNETE 1178-1490

AZ OKLEVELEK TANÚSÁGA

Jelen tanulmány célja az, hogy Zalalövő középkori helytörténetébe engedjen bepillantást. Szerény munkám az okleveles forrásanyagra támaszkodik, időben pedig 1178-tól 1490-ig terjed, vagyis az első datálható okleveles említéstől Mátyás király haláláig. A forrásként felhasznált oklevelek többsége egy-egy konkrét birtokperrel, vagy a birtokba iktatásokkal, öröklésekkel, tiltásokkal és más hasonló birtokjogi ügyletekkel kapcsolatban keletkezett.

Zalalövő alatt a mai Zalalövő tágabb határait vettem figyelembe, vagyis tanulmányom azokat a településeket dolgozza fel, amelyek egykor ezen a határon belül léteztek, valamint azokat, amelyek bizonyos szempontok alapján - például birtokosainak lövői kapcsolatai miatt - fontos szerepet játszottak Lövő életében. Ezek pedig a következők: Zalalövő, Csütörtökhely, Fernekág, Fényesfölde, Zalapataka, Budafa, Cséb, Háshágy, Salomvár, Keresztúr, Szentgyörgy, Ján, Kozmadamján, Irsa, Csöde, Szentpéter, Pacsa és Szentmárton. 1

E téma feldolgozása azért is hasznos vállalkozás, mert egy dolgozaton belül lehet figyelemmel követni — a helytörténet mellett — e térség oklevélkiadási gyakorlatát, a középkori Magyarország jellemző társadalmi folyamatait, birtokpereit és a környékbeli települések jelentősebb nemesi családjainak történetét, egymással való kapcsolatait.

Lövő 2

Mindenekelőtt ejtsünk néhány szót magáról a helynév eredetéről. A név már első pillantásra sok mindent elárul a település eredetéről. Zalalövő azon helységek közé tartozik, melyek az ősi magyar gyepűvédelem emlékét idézik fel. Neve az egykor itt élt és gyepű- illetve határőrzéssel megbízott emberek foglalkozására utal, vagyis Lövő a gyepűvédelem céljára telepített határőrök, lövők lakóhelye volt. 3

Lövő első említését a vasvári káptalan egyik oklevelében találjuk. A vasvári káptalan működése a XIII. századtól folyamatosnak mondható, több megyét felölelt, így Zala megye írásbelisége szempontjából is jelentős szerepet játszott. A káptalan pecsétjét egy 1234-es oklevélen még töredékesen találjuk, de egy 1291-es okmány a káptalan megújított pecsétjét viseli, rajta Szent Mihály arkangyallal. Legelső oklevele még másolatban, de egy 1234-ből származó már eredetiben tanúskodik a káptalan hiteles helyi tevékenységéről. 4 Nos, a minket érdeklő említés, amely Lövő első ismert birtokosát árulja el, 1295. február 23-án kelt. A káptalan írásba foglalta Zeplaki Posa ispán fiai: László ispán, Miklós mester és Domonkos megegyezését összes birtokuk felosztását illetően. Ennek során Lászlóé lett többek között *Leue terra*. 5

A mai Kerkakutasnak felel meg az a Hetkutus possessio, 6 Zalalövőtől délnyugatra, amelyre 1334-ben egy határjárás kapcsán utalnak. Ez a határjárás István fia Miklós mester zalai ispánnak néhány Lendva várához tartozó possessióját érintette, többek között *Hetkutus*. 7 Az akkor több villából álló *Hetkutus possessio* részei: *Zatafalna villa*, *Myhne villa* és *Myhou villa*. 1334-ben, 1389-ben és 1469-ben kelt említések alapján Lendva várához tartozott, tehát története a Bánfi családéval fonódott össze. Az utóbbi oklevél említése alapján vámot is szedett. 8

A Lövőtől keletre található *Kávásra* 9 1351-ben történik utalás. Ekkor a kapornaki bencés apát és konventje Rezneki Olivér fia Istvánt 10 arról nyugtatja, hogy megfizette azt a hat dénárpenzát, melyért neki adták a Zalán épült kávési malmukat. A malmot a középkori gyakorlatban a földesúr saját jövedelemforrásai között találjuk, jelen esetben tehát a rezneki földesúr szerezte meg haszonbérletét. 11

1370. január 25-én egy birtokperben születik megegyezés I. Lajos király előtt Kávési Gergely fia Miklós mester és rokonai, másrészt pedig Salmonvari Rufus Salamon fia János mester és Péter fia Miklós mester és rokonai, illetve érdektársaik között. Miklós mester az örökös nélkül elhunyt Domonkos fia György Zala megyei Kawas nevű possessióját a királytól kapta adományba, a Salamonváriak azonban azt állították 12, hogy ez a birtok Harkal nevű possessiójuk határain belül van, és ezt egy per során okleveleikkel is bizonyították. Végül is úgy egyeztek meg, hogy a Kávésiak visszaadták Kávást a Salamonváriaknak 13, cserébe viszont a Salamonváriak egyéb Zala megyei possessiókat engedtek át a Kávésiaknak. 14

A ma Kávé mellett fekvő Ákosfalva 15 pusztá, Akusfalva néven a Salamonváriak birtoka gyanánt merült fel 1366-ban 16, 1410-ben a Salamonváriak - nádori ítélet alapján - felét elveszítik, új birtokosai pedig a Girolti-lányok lettek 17 három elhagyott birtokot (*tres fundi deserti*) megszerezve, 1424-ben ugyancsak a Salamonvári család a birtokos. 18 Ezután kétszer is gazdát vált: 1461-ban az Ostffyaké, 19 1485-ben pedig a csébi Pogányoké. 20

1352-ben a győri prépost és rokonai - tekintettel lévén a fennálló rokoni kapcsolatra —, visszaadták Salamonvári Jánosnak az ő tulajdonát képező Luuew és Jaan possessiókat. A szerződés szerint, ha a prépost és társai nem tartanák magukat a fentiekhez, bajvívásban való elbukással (*in pena succubitus duelli facti potencialis*) fognak bűnhődni. 21 A bajvívás akkoriban az istenítélet egyik fajtája volt, és perek eldöntésénél — bár az egyház ellenezte —, perdöntő értéke volt. Különböző fegyverekkel, gyalog vagy lóháton, olykor fizetett bajvívók használatával is történhetett.

Lövő említésével legközelebb 1353 augusztusában találkozunk. A zalai konvent — melynek hiteles helyi működésének első bizonyosságát 1260-ból ismerjük, és pecsétje Szent Adorjánt, a konvent névadó szentjét ábrázolta a feje fölött glóriával, jobb kezében lobogóval, baljában ekevasal, - jelentése szerint Lövé possessio (zálog címén) ekkor Mákfai Bekét fia Bekét illette. 22 Őt egyébként ekkor a konventi familiáris és a megyei ember a megye elé idézte valamilyen ügyben, de az 1353. szeptember 13-án kelt oklevél szerint nem jelent meg, így - amennyiben nem tudott kielégítő választ adni arra, miért nem jelent meg szeptember 5-én a Rezneki Gergely fia Domonkos ellen indított perben, ahogy erre a kapornaki konvent idézőlevele felszólította - az ilyenkor szokásos büntetés, három márkás bírság megfizetésére ítéltetett az ispán albirája és a szolgabírák által. 23 Úgy látszik, ez az ügy egy ideig még eltartott, mert a zalai konvent 1354. október 20-kelt és az alispán részére készített oklevelében azt jelenti, hogy október 18-án a megye elé idézte Mákfai Bekét fia Bekét, aki akkor is zálogban tartotta Lövé, Rezneki Gergely fia Domonkos és Mihály fia Miklós ellen. 24

Keresztelő Szent János tiszteletére épült kőtemplomáról 1366-ban történik említés, 25 ekkor a híres Salamonvári család bírta; egy Herbártföldénél részletezett esetből pedig az derül ki, hogy hat évvel később ugyanezen család birtokolta: Salamon fia Jánosnak volt itt possessiója.

Amikor a XV. század elején, 1414-ben Zsigmond király előtt az Ostffy család és a gersei Pethők egy megegyezést vallottak be, Lövé az Ostffy család birtokai között szerepelt, akik később is, 1450-ben és 1457-ben is birtokosokként szerepeltek Zalalövön. 26

1461-ben, amikor az Ostffyok a régi Salamonvári birtokot elzálogosították, a csébi Pogány család is megjelent Lövvő földesurai között. 27 Tanúság erre egy - a Báthori István országbíró előtt - Budán 1483. április 3-án kelt oklevél, mely szerint Csébi Pogány Péter 28 és Imre gyermekei Lövvő, Kozmadombja, stb. birtokokban kölcsönös örökösödést kötöttek ki. 29

Szorosan kapcsolódik Lövvőhöz a „földesurait elég gyakran váltogató” *Herbártfalvának* 30 a története, ami egy 1419-es oklevélben mint lövői possessio vagy Herbatfewlde szerepel (*possessio Lewew alio nomine Herbatfewlde*). 32 Az egykor Zalalövő és Mindszent között fekvő Herbártfalva említésével 1372. augusztus 6-án találkozunk először. Ekkor — mint zálog — Salamonvári Salamon fia János kezében volt, de hűden kezelése miatt - a Zala megye nemessége számára Mándhidán tartott közgyűlésen - Rezneki Domonkos fia Herbord panaszt emelt ellene, mondván hogy János a birtokot teljesen magára hagyta, épületeit és népeit pedig saját Lövvő possessiójára hurcolta. 32

A következő század elején, 1403-ban Egervári Miklós fia Mihály kapta meg a Rezneki család két hűtlen tagjától, Györgytől és Páristól királyi adományul Herbártfalvát. 33 1404-ben megújíttatott az iktatás, de ez már nem tartalmazta a birtokok felsorolását, ezért - később - Rezneki Páris pert kezdett a király előtt az Egerváriak ellen. 1413-ben az Ostffy család kapott még Herbártfalván az Egerváriaktól részeket. 34 Egy 1419-es oklevél említése szerint egyházát Szent János tiszteletére szentelték fel. 35 1421-ben Rezneki Paris fia János Zsigmond király „közbenjárására” visszakapta azokat a birtokokat, amik az előbb említett - 1404- es — oklevélben nem voltak felsorolva, így Herbártfalva is visszakerült hozzá az Egerváriaktól. 36 1473-ban Herbártfalva pusztát az Egerváriak kezén találjuk ismét, de akkor Mihály elzálogosította a Hásságiak részére. 37

Vizsgált korszakom legvégén pedig, 1481-ben a híres Darabos család jelentkezett Herbártfalva birtokosaként, bár egy eléggé kellemetlen ügy kapcsán, mert Nádasdi Darabos Balázs 38 ellen követtek el jogsértést, mégpedig Herbártfalva nevű praediumán hatalmaskodást 39, ezért ő perbe is hívta a hatalmaskodást elkövető várnagyokat. 40

Zalalövő tőzsomszédságában volt található Mindszent, 41 ma Zalamindszent, ami már 1253-ban is jelentkezett (*Villa eaiesie Omnium Sanctorum*), 42 1324-ben és 1355-ben pedig mint *Mendzenth possessio* szerepelt. 43

1403-ben Zsigmond király parancsára a zalai konvent gersei 44 Pethő fiait: János és Tamás mestereket iktatta be több hűdenségbe esett nemes birtokába. Bár az illető nemesek tiltakoztak, a beiktatás rendben végbement, s így történt ez *Mindszentben* is. 45

Csütörtökhely 46

Amint neve is mutatja, hajdan csütörtökönként tartottak itt vásárokat 47, de ezen joga miatt sok pert is látott. Ma pusztá Fernekág és Zalalövő mellett dél felé.

Már egy 1275. január 18-án kelt oklevél szerint is vita folyt a vásárjogról: IV. László király megparancsolta az országbírónak, aki egyben a zalai ispán is volt, hogy - ha Olivér ispán valóban erőszakkal áthelyezte saját falujába a korábban Osl fia Herbordus ispán *Solcheturtuky* villájában csütörtöki hetivásárt -, akkor helyeztesse azt vissza szokásos helyére. 48 Szinte magától értetődő, mekkora szerepe volt a korai magyar feudalizmusban a vásárnak, ami akkor

az árucseré egyedüli színtere volt. A Szent István király által - a szentmisék látogatása miatt - vasárnapra rendelt hetivásárt Szent László király törvényei tették át a hét egyéb napjaira.

A következő oklevelet a türjei konvent adta ki, ami fekvésénél fogva — még ha csak rövid időre is — három megye: Zala, Vas és Veszprém írásbeliségében játszott fontos szerepet. Első ismert oklevelei 1268-ból valók, az utolsók 1351-ből, és oklevélkiadása azért is jelentős, mert a lényegesen jelentősebb hiteles helyi szerepet betöltő vasvári társaskáptalan, zalavári és kapornaki konventek elég közel feküdtek hozzá. Jelen esetben, 1327. november 8-án, ismét a vásár miatt történt perlekedés. Egyik oldalról a Rezneki nemesek, a másik oldalról pedig Demeter ispán fiai, Salamon és Demeter ispánok nem tudtak megegyezni, így a békéltető férfiúk a király különös jelenléte 49 elé küldték őket. Az előbbiek állítása szerint csütörtöki vásárukat Salamon ispán és rokonai elfoglalták, Harrakal nevű possessiojukra vitték át és szombatra tették. Az utóbbiak tagadták az elfoglalást, és arra hivatkoztak, hogy — érdemeik fejében — Károly Róbert engedélyezte számukra oklevélben, hogy szombatonként hetivásárt tartsanak. Chaak bán és más országbírók okleveleivel a Rezneki nemesek is alátámasztották állításukat. 50 Nem tudjuk, hogyan végződött az ügy, de egy későbbi, 1328. augusztus 12-én kelt oklevélből megtudunk annyit, hogy *Harkal pillában*, tehát Salamonvári birtokon akkor volt nyilvános vásár. 51

A vásárper mellett persze tiltások, birtokpercek is előfordultak. 1342. november 15-én Csabi Domonkos fia Dezső tiltotta el Rezneki Domonkost és Miklós fiait Domonkos *Chuturtukhel* nevű possessiója és a rajta fekvő malom elidegenítésétől, Salamon fia Copozt pedig ezek megszerzésétől azért, mert a Csabiak és a Reznekiek között a fenti javakban eddig nem történt osztály. 52

Pár évvel később, 1350. december 8-án meg Rezneki Salamon fia Kelemen és Gergely fia Domonkos mesterek tiltják el Harkályi Salamon fia János mestert, tehát — mivel akkor Harkályi néven szerepeltek — Salamonvári Jánost *Chuturtukhel possessio*, és egyéb birtokrészek hasznélvezetétől, mivel Chuturtukhelt unokaöccsük, Rezneki Miklós fia Gergely az ő tudtuk nélkül zálogosította el János mesternek. 53

Bő tíz évvel rá ismét az előbbi két család a szereplője egy eltiltásnak. 1363. augusztus 17-én az alispán és a szolgabírók előtt a Reznekiek az őket illető *Chuturtukhel* és *Fernukhag* possessiók hasznélvezetétől tiltották el a Salamonváriakat. 54

Zsigmond király uralkodása alatt kelt, 1403. november 2-án az az oklevél, melyben a király Otth János fia Gergelynek adományozott *Chethertekhelen* birtokot. 55

A XV. század elején pár év leforgása alatt többször is gazdát cserélt Csütörtökhely: egy 1403. november 5-én kelt oklevél szerint Egervári Mihály deák mestert iktatta be a zalai konvent királyi parancsra a hűtlenségbe esett Rezneki család - Miklós fia György, Gergely fia Paris, Kelemen fia Domonkos és fiaik - sok egyéb más birtoka mellett *Chethertekhelen* birtokába. 56 A válaszul kelt konventi oklevél (1403. december 20.) tanúsága szerint a beiktatás rendben végbement. 57

1408-ban 58 és 1415-ben szintén az Egerváriak voltak földesurak, 59 pár évre rá — 1421-ben — azonban Zsigmond király parancsára a Reznekiek viszakapták Egervári Mihálytól az említett földet. 60

A rövid ideig uralkodó (1437-1439) Albert halála után, 1441-ben kelt az az oklevél, amely a magyar trónért V. László és I. Ulászló párthívei között folyt harcokba enged némi bepillantást. I. Ulászló király Egervári Balázs és fia Mihály birtokait, köztük Csütörtökhelyet is, mert a királyhoz hűden felsőlendvai Szécsi Jánoshoz szegődtek, elvette és a gersei Reznekieknek (László és Pethő) adományozta. Bár a Pethők ezen javakba azonnal beiktattak, ezeket a birtokokat később is megtaláljuk az Egerváriak kezén. 61

Ezért történhetett meg az, hogy Egervári Mihály 1454-ben Csütörtökhely egyes részeit lábadani Farkas Lászlónak, 62 1464-ben más részeit pedig a Hás-ságyiaknak zálogosította el. 63 Előbbi esetben azért járt így el, mert Farkas László lányát vette feleségül, és mert apósa visszaváltotta idegenek kezéből és visszaadta az Egerváriaknak azokat a családi birtokokat, amiket még Mihály apja zálogosított el másoknak, egyszóval Mihály Csütörtökhely zálogba adásával kompenzálja apósa korábban családjá érdekében tett dolgait. Malom is volt az Egervári család haszonbérletei között, mivel 1467-ben Ollári Mátyás és Bozai Demeter vasvári kanonok kapták zálogba Mihálytól *Chetherthekhelyen* a Zala folyón levő kétkerekű malmot. Egyébként a malomnak az Ollári Mátyást illető fele később Nádasdi Gáspár fia László és felesége kezére jutott zálogba, 20 aranyforintért. 64

***Ferneká* 65**

Ferneká nevét a mellette folyó hasonló nevű patakról kapta. A szó első tagja ismeretlen eredetű, második tagja a folyó elágazását jelentő *ág* szavunkkal azonos. 66 A ma Zalalövőtől délkeletre fekvő Fernekággal először 1272-ben találkozunk (*terra castri Zaladiensis Femukag*) 67 majd 1273. március 19-én kerül ismét szemünk elé - mint királyi adományként kapott föld - egy hagyományos adományozási aktussal kapcsolatban. Az oklevél szerint IV. László király megparancsolta a zalai ispánnak, hogy Olivér ispánt és Herbordus nevű testvérét iktassa be a *Fernukag* nevű várföld birtokába. 68 A következő évben kelt az a királyi oklevél, ami az előző parancsot szentesítette, vagyis az említettek részére megerősítette azt a királyi adományozást, amit hadi érdemeik elismeréseként kaptak. A szóban forgó föld 3 ekényi királyi várföld, melynek határjárása kétszer is említi a *Fernukag* patak nevét. Korábban zalai várszolgák éltek rajta, de az adományozás pillanatában már üres volt. 69

Fernekágon 1363-ban a híres Rezneki család rendelkezett részbirtokokkal. 70

***Fényesfö*ld 71**

A Csütörtökhely, Pacsa és Ferneká között fekvő Fényesföldre első említésével egy 1371. július 1-jén kelt oklevélben találkozunk, ami szerint *Fényesföldét* három részre osztották fel a Rezneki családon belül, mégpedig úgy, hogy egyik harmada Domonkos fiaié és Györgyé, egy harmada Kelemené és fiaié, egy harmada pedig Gergely fiaié lett. 72

A XV. század elejéig, 1419-ig valószínűleg a híres Egerváriak is birtokolhattak itt részeket, mert 1419-ben már lemondanak róluk. Egervári Balázs - azokért a kedves „gesztusokért” cserébe, amiket apja és saját irányában korábban tanúsítottak mind anyagi téren mind pedig jótanácsaikkal 73 —, bizonyos fényesföldi és herbartföldi részjóságait Gersei Pethő Jánosnak, Tamásnak, Lászlónak és Dénesnek vallotta örökül. 74

Zalapataka 75

A ma Zalapataka néven szereplő és Zalalövő tőszomszédságában található település első említésével 1337-ben egy - a kapornaki konvent által tanúsított - eset kapcsán találkozunk, amelyből földesurait is megismerjük. A kapornaki konvent előtt - melynek hiteles helyi működésére először 1240-ben találunk említést, s pecsétje a kezében könyvet tartó Szent Üdvözítőt ábrázolta, — a halálra ítélt *Zubapathaka-i* Mihály fia Mihály arra kötelezte magát, hogy a jövőben rokonát, Jánost nem fogja bántalmazni. Azért döntött így, mert a békéltető férfiak közbenjárására János nem kívánta Mihály lefejezését. Továbbá *Zubapathaka* possessióval kapcsolatban sem fog követeléseket támasztani, és ha mégsem fogadná meg ígéretét, a halálos ítéletet végre fogják hajtani rajta. 76

Budafa

1310-ben találkozunk először Budafa mint sessio említésével Szelce tárgyalásánál: a Buzad nembeli Oghuz fia János birtokából Zalamelléki Demeter fiainak: János, Salamon és Demeter ispánoknak a kezére került. 77

A XIII. század második felében erősen megcsappant a királyi kézben levő birtokok aránya. Károly Róbert ezért azzal próbálkozott, hogy a jogtalanul elidegenített várföldeket visszafoglalja. 1323-ban küldtek is megyénkbe embereket, hogy a királyi és királynéi birtokokat visszafoglalják, és hasonló szándékkal 1327-ben és 1334-ben is találkozunk. Budafán 1328-ban a következő módon került erre sor. A király fel akarta mérni a zalai vár földjeit és össze akarta írni a vár népeit. Ekkor Zalamelléki Itemerfelde-i Itimerius fiai: Buda és Tamás, Demeter fia János, Budor fia Lőrinc és Bedege fiai: Péter és András, akiket várszolgáknak akartak nyilvánítani, azt állították, hogy ők örökös nemes várjobbágyok (*hereditarii nobiles jobagiones casiri*), és soha nem voltak castrensisek, amit 25 eskütárrsal letett esküvel is megerősítettek. 78

Érdekes, hogy — mintegy 40 év leteltével — ugyanezek mint castrensisek szerepeltek. 1369. szeptember 30-án I. Lajos király hűségéért és szolgálataiért Salamonvári Rufus Salamon fia János mester királynéi udvari vitéznek adományozott két várbirtokot, közülük *Budafeldét*, melyen az említett Lőrinc és Tamás castrensisek éltek atyafiaikkal együtt. 79 Fél hónapra rá, amikor a birtokbaiktatást el akarták végezni, természetesen Gál deák és Tamás részéről ellentmondás történt, s ezért a kiküldött királyi és hiteles helyi emberek perbe idézték őket a királyi jelenlét elé. 80

A következő állomás, amit ismerünk, az 1374. november 8. után történt, országbíró által elrendelt vizsgálat volt, amely a szomszédok és határosok összehívásával *Budafelde* possession zajlott le. Nyolcvan, név szerint felsorolt nemes és 305 köznépi elem (*homines populares*) János mester, ötvenhat név szerint felsorolt nemes és 91 fel nem sorolt köznépi elem pedig a Budaföldi Péter fia Tamás, az alperes igaza mellett vallott. János szerint Budafelde castrensiseké volt, és mivel ellenfele is az, azért az említett föld királyi adományozás alá esik, tehát jogosan lett ő a király által beiktatva abba. Az alperes saját állítása szerint viszont várjobbágyosság címén birtokolja *Budafeldét*, így az nem esik királyi adományozás alá. 81 Az országbíró erre az alperes részére esküt rendelt el, melynek

akkoriban perdöntő értéke volt. Ezt illetően egy 1375. március 14-én kelt oklevél szerint annyi változás történt, hogy a Tamás részére elrendelt eskütételt egy János mester érdekében kiállított királyi parancslevél május 1-re halasztotta. 82 Az ügyben végül 1375. május 4-én született megoldás, ugyanis a tizenöt nemesi társsal az ország szokása szerint 83 letett eskü után azt vallották, hogy az említett föld őket mint nemes várjobbágyokat jogosan illeti, nem tartozik királyi adományozás alá, és soha nem is volt várföld, — mire a királyi emberek Tamást és örököseit beiktatták a fenti föld tulajdonába. 84

1463. májusában Egervári Balázs fia Miklós 85 ügyvédje útján azt panaszolta fel a király előtt, hogy 2 évvel korábban a helyi nemesek Budafalvai Benedek, András és Gergely és még kilencen egy malmot építettek a Zala folyó felett Budafalva birtok határain belül, nem messze attól a malomtól, ami az ő birtokának határain belül már régebb óta működött, s az új malom magas gátjával és az ez okozta áradásával teljesen megbénította az ő régi malmát. Ezenfelül még azt is sérelmezte, hogy ugyanők a Zala folyón, ahol azelőtt sohasem volt híd, emeltek egyet, s a híd egyik része elfoglalt tőle bizonyos területeket, 200 arany forintnyi kárt okozva neki. Mindezeket két hiteles hely és a megye hatósága is igazolta. Mátyás király erre úgy rendelkezett, hogy Benedek, András és Gergely, továbbá kilenc társuk 124-ed magukkal, vagyis mindegyikük 12-ed magával tegyen majd a kapornaki konvent előtt tisztító esküt, 86 s ha az megtörtént, hozzák el az erről szóló konventi jelentést a *király személyes jelenléte* elé. Az alperesek képviselője megbízóinak teljes ártatlanságát hangoztatta és igazolására a szomszédok és a megyei nemesek egyetemes tanúkihallgatását ajánlotta, vagy a felperes kívánsága szerint a párbajt, ami a középkori gyakorlat szerint egyfajta istenítélet volt, s a győztes így perdöntő bizonyítékot szerzett igazáról. 87 Azért döntött a király a tisztító eskü mellett, mert a felperes perbeli képviselője egyiket sem fogadta el. 88

Cséb 89

Ma Zalacséb Budafa tözsomszédságában. Egy viszonylag korai — 1246-os — oklevél arról tudósít minket, hogy Csák zalai ispán Albeus fia Rubynus bajvívót, aki *Cheb* villából való zalai *castrensis*, vagyis várszolga volt és egyrészt bajvívói hivatalában, másrészt a király körüli egyéb szolgálataiban is érdemeket szerzett, kiemelte a várszolgák közül, és a zalai várjobbágyok közé sorolta 90

Cséb további említései közül az 1328. július 18-án, az 1328. augusztus 12-én és az 1328 szeptember 17-én kiadott oklevelek egy folyamat három fázisát mutatják. Az egyikben Károly Róbert parancsára azt mérték fel, vajon a Zala megyei *Cheb terra possessio* valóban a zalai váré-e, tehát királyi adományozás alá tartozik-e, és tényleg elhagyott-e. Mivel a szóban forgó birtok tényleg az volt, a másik oklevélben a veszprémi káptalan jelentette a királynak, hogy beiktatta Enyerei Imre fiait, Miklós mestert és Tamást, valamint ugyanezen Imre András nevű fiának fiait, Istvánt és Pétert. A kedvezményezettek a csébi Pogány család ősei, 91 akik hűségük jutalmául kérték adományba a királytól ezt a földet. Imre az osztrákok elleni éppen akkoriban viselt hadjárat 92 során esett el, István nevű fia pedig még korábban *Pelyske* vára alatt halt meg a király szolgálatában. 93 A kapott birtokon malmok is voltak és hídjánál vámot is szedtek. 94 Egy hónappal később jelent meg a harmadik oklevél, melyben a király ünnepélyes formában az említetteknek adományozta a család érdemeinek elismeréseképpen *Cheb* possessiót. 95

1400-ban ismét a Pogány családot találjuk Cséb birtokosai között. 96 A helyzet az 1406. március 17-én kelt oklevél szerint sem változott meg, mert az egy részről Erényei Pogány Péter fia István, más részről pedig Lőrinc fia Filemend György és társai között létrejött barátságos egyezség értelmében Cséb a Pogány család kezén maradt. 97 1458-ban pallosjogot is kapott a csébi Pogány család. 98

Háshágy 99

Ma Háshágy Zalalövőtől északra. Először *villa Hassaagh* néven bukkant fel Cséb határjárásakor 1328-ban.

A már fentebb említett zavaros időkre utal a következő oklevél. A László és Ulászló pártjai között 1440 nyarától 1445-ig között tartott harc kezdetén bocsátotta ki Erzsébet, V. László király anyja, Albert özvegye a jelen oklevelet. 100 A királyné tehát - figyelembe véve Háshágyi Dénes fiának Imrének ura szolgálatában szerzett hadi érdemeit, amelyeket különösen a hűtlen gersei Pethő János fiainak Lászlónak és Pethő Péternek *Marwankw* nevű erődtényének a megvívásában és a hasonlóan hűtlen Zeetzen László *Kermend* nevű városának az elfoglalásában szerzett, - egyes háshágyi birtokrészeket neki, apjának és testvéreinek adományozott, valamint még más további birtokokat is, amelyek a gersei Pethők hűtlensége folytán szálltak a koronára, mivel fiával, László királlyal szemben a lengyel királyhoz, V. Ulászlóhoz csatlakoztak. 101

Salomvár 102

Ma Salomvár, mellette pedig Harkály puszta Budafa tözsomszédságában. A Csütörtökhelynél említett vásárper továbbá azon a beiktatások alapján tudunk képet rajzolni Salomvár történetéről, amikor más családok tettek szert a salamonvári birtokokra.

1327. november 8-án a Rezneki nemeseket és Demeter ispán fiait, Salamont és Demetert, mivel nem tudtak megegyezni a vásárperben, a békéltető férfiak a király különös jelenléte elé küldték őket. Emlékeztetőül említem, hogy a Rezneki nemesek állítása szerint a szóban forgó csütörtöki vásárt Salamon ispán és rokonai elfoglalták és áttették saját birtokukra. Salamonék az elfoglalást tagadták, arra hivatkoztak, hogy a szombatonkénti hetivásárt Károly Róbert engedélyezte nekik érdemeik fejében. 103

Nem tudjuk, hogy hogyan végződött az ügy, de egy következő évi említés szerint Harkály villában, tehát Salamonvári-birtokon tartottak nyilvános vásárt (*Forum publicum quondam Salamonis ... in villa eiusdem Harkal*). 104

Az 1366-os esztendőben van módunk alaposabban megismerni a Salamonváriak birtokait. A család névadó őse az oligarchákkal vívott harcok idején a legnagyobb kiskirályhoz, Csák Mátéhoz állt, majd a harcok befejezte után Károly Róberttől kegyelmet kapván Salamonvára, Lövé, Ákosfalva stb. birtokot hagyta fiára, Salamonvári Jánosra, melyeket ekkor János — már Lajos királytól — nyert el mint új adományokat. 105

1400-ban a híres csébi Pogány családot is birtokosai között találjuk. 106

1402. november 27-én országbírói parancsra a vasvári káptalan egyik tagja és a királyi ember három részre osztották *Salamonuara*, más néven *Markai*, *Zenthmarton* stb. possessiók egyik felét, amik Salamonvári Miklós fiainak, Andrásnak és János győri kanonoknak kezén voltak, és a Salamonváriak tiltakozása ellenére ezek 1/3-ába beiktatták János fia Miklós özvegyét, Ilona nemes asszonyt, valamint fiait és lányait. A Salamonváriak kezén megmaradt a maradék 2/3 rész. Ilona és gyerekei emellett megkapták minden haszonvétel (többek között a Zala folyó, valamint egyes helyeken, így Harkályon is a bányajog) 1/3-át. 107

Csak érdekességként említem, hogy a Kozmadamján alatt részletesen említett, 1408-ban tartott nádori közgyűlés levelesített gonosztevői között egy salomvári tolvajról is szó van: *Johannem dictum Varyw iobagionem ... in possessione sua Harkal prope Salamonuara existente commorantem furem.* 108

1410-ben a Salamonvári-birtokokban Girolti Mihály leányai, Katherina, Dorothea és Scolastica részesülnek. Az alperesek, Salamonvári András és János nem ellenkeztek, így a Salamonvára, Keresztúr, Szentmárton, Ákosfalva, stb. birtokának felébe való beiktatás rendben zajlott le. A zalavári konvent Garai Miklós nádor ítélete alapján állította ki az erről szóló oklevelet. 109

Az Ostffy család birtokos itt 1414-ben 1450-ben és 1457-ben is. 110

1421-ben a helyi birtokos családon belüli megállapodással találkozunk. Salamonvári János és Miklós Salamonvár birtokuk négy puszta jobbágytelkét Salamonvári János leányainak Agatának, Ostffy Gergely nejének és Beatkának, Alsólendvai Zsigmond özvegyének engedték át. Döntésükben az vezérelte őket, hogy a fentnevezett hölgyek igen sok segítséget nyújtottak nekik válságos és kedvezőtlen dolgaik közepette, és hálából így emlékeztek meg Agata és Beatka asszonyok jóságáról. 111

1424-ben a Terjék család jelent meg a Salamonvári birtokokban, és azokat később is birtokolta. Zsigmond király 1436-os privilégiális oklevele, melyben a zalavári konvent 1424-es iktató levele van átírva, Ákosházi Sárkány Lászlót, testvérét és fiát két tizenketted részben, Kuthasi Terjék Ferenc 112 nejét, gyermekeit és unokáit öt tizenketted részben, végül Salamonvári András leányait és ezek gyermekeit öt tizenketted részben Salamonvára, Ákosfalva stb. nevű birtokokban megerősítette. Az adományozás okaként hűséges szolgálatuk említettik. 113

1450-ben herbártfalvi Ostffy János felesége és a gimesi Forgácsok rendelkeztek Salamonváron tekintélyes birtokokkal, 114 1461-ben az előbbieket Salamon- várt a csébi Pogány családnak zálogosították el. 115

1474. szeptember 17-én kelt oklevelében Gúti Ország Mihály, az ország nádora *nostram in presentiam* 116 vagyis személyes jelenléte elé rendeli Kávási Jánost és Arnoldot, mert ki akarta vizsgálni az általuk Csébi Pogány Dénes és Imre ellen Salamonváron elkövetett hatalmaskodást. 117 A vádlottak ugyanis fegyveresen támadtak az exponensekre, s ha nem érkezett volna időben felmentő segítségük, majdnem meg is ölték volna őket, szolgálk sajnos még így is részesültek azok kegyedenségéből.

A XV. század utolsó éveiben (1483-ban, 1484-ben és 1485-ben) - az előző említéshez hasonlóan — a Pogány család a hely földbirtokosa. 118

Keresztúr 119

A ma már pusztá Keresztúr Zalalövőtől keletre található, 1345-ben a Reznekieknek voltak itt részeik, 120 1366-ban pedig a Salamonváriak is szereztek itt új adományképpen birtokot. 121

A XV. század elején a Rezneki családtól Egervári Mihály szerezte meg egyes részeit. A vasvári káptalan által 1405. április 6-án és 1405. augusztus 17-én kelt oklevelek szerint egyrészt Rezneki Herbord és Ferenc özvegyei, másrészt Rezneki János lánya, Margit nyugtatták Egervári Mihályt arról, hogy kifizette azt az 54, illetve azt a 25 dénármárkát, ami Herbord és Ferenc birtokai: *Reznek, Kerezthur, Chetertetkhel, Zenthgyurgh*, stb. possessiók után — az előbbieket hitbér 122 és jegyajándék címén illette, Margitnak pedig anyja hitbére és jegyajándéka címén ugyanezen possessiók után járt. Ezen birtokait Egervári Mihály részben - Herbord és Ferenc esetében — azok hűtlensége miatt 123 , részben pedig királyi adományképpen kapta meg szolgálatai fejében. 124

Rendkívül érdekes Keresztúr XV. századi története abból a szempontból, hogy milyen családok kezén találjuk meg részeit, mivel az Egerváriak elég „szívesen” elzálogosították. 1436-ban Egervári Balázs Kávási Miklósnak, 125 1454-ben Egervári Mihály Lábatlani Farkas Lászlónak 126 és 1464-ben szintén Egervári Mihály a Hásságiaknak zálogosított el keresztúri részeket. 127 Még 1461-ben a herbártfalvi Ostffyak — az egykor a Salamonvári család kezén feküdt jószágokat, így Keresztúrt is - a csébi Pogány családnak zálogosították el. 128

Szentgyörgy 129

Ma Zalaszentgyörgy Zalaegerszeg és Zalalövő között, 130 első említésével - *Zenth-gyurg* néven - 1332-ban találkozunk. 131 Még ugyanebben az évben, félretéve minden korábbi ellenségeskedést, Salamon fia Kelemen és Olivér fia István illetve Zéli Dész fia István békülnek ki és ennek során a Szentgyörgy nevű birtok határjeleit is felsorolták. 132

1353-ban birtokosai a Reznekiek voltak és osztályt, tehát családon belüli birtokfelosztást akartak végrehajtani. Rezneki György özvegye viszont saját és fiai nevében I. Lajos királyhoz fordult azzal a kéréssel, hogy védelmezze meg fiait ebben az ügyben, mivel még kiskorúak. 133 Lajos király fel is szólította a zalai főispánt, hogy az özvegy fiait ne idézze perbe rokonaik ellen. A törvényes korúság XV. sz. végéig fiúknál 14 év volt, az ennél fiatalabbak jogképességük híján nem voltak kötelesek felelni, ezért kellett elhalasztani a pert addig, amíg el nem érték a törvényes kort.

Két évvel később - 1355. december 8-án - ismét a Reznekiekkel találkozunk, akik egy családon belüli időszakos birtokcserét hajtottak végre. Ennek értelmében Rezneki Kelemen és Domonkos *Zenthgyurgh* possessiójukon 20 jobbágytelket, a néhai Rezneki István mester sessióját és egy Zalán épült kétkerekes malmot István özvegyének: a nemes Kynge asszonynak adtak élete végéig. A szerződés szerint halála után minden visszaszáll rájuk, cserébe viszont Kynge asszony elengedte nekik azt az 50 dénármárkányi tartozást, mely - részben, 25 dénármárka erejéig - őt illette férje után hitbér címén. 134

1371-ben is elég jól ismerjük a helyi birtokosokat, mert egy nádori ítéletével alapján *Zenthgewrgh, Chethertkhel, Fenyese felde* stb. possessiók Salamon fia Kelemen és az ő fia, valamint Rezneki Domonkos fiai, továbbá Miklós fia György között osztattak fel. Szentgyörgyön Kelemen és fia illetve Domonkos fiai ugyanúgy 8-8 telket kaptak. 135

1403-ban Egervári Mihály kapta meg királyi adományul - hasonlóan más fentebb említett esetekhez - a hűtlen Rezneki György és Páris birtokait, többek között Szentgyörgy részeit is. 136

Érdekes eset történt 1404-ben. A hasonlóan hűtlenségbe esett Rezneki Domonkostól rokona, Egervári Mihály mester kapta meg összes birtokrészét. Mihály mester azonban, látván Domonkos szegénységét, megkönyörült rajta, 137 és az elvett birtokok egy részét visszaadta neki. Ez Domonkos szempontjából Szentgyörgyön 5 telket és egy egykerekes malmot jelentett. A szerződés szerint, ha Domonkosnak gyermeke születne, Mihály összes birtokát vissza fogja neki adni, ellenkező esetben, beleértve persze Domonkos özvegyének haszonélvezeti jogát, ezek visszaszállnak majd Mihályra. 138

1421-ben és 1426-ban szintén a Reznekiek 139 és Mihály mester fia, Egervári Balázs bírt itt részeket. 140

1428-ban Felsőlendvai Herczeg Péter neje, Beathka és az Alsólendvai család perelt az Egerváriak és mások ellen Szentgyörgy, Csütörtökhely, Herbartfalva, Keresztúr stb. birtokok miatt, de a nádor a pert az általános fölkelés 141 miatt elhalasztotta. 142

Korábban már szó esett azokról a zavaros időkről, amikor László és Ulászló hívei között pártharcok folytak Magyarországon. Az Egervári család szempontjából az 1441-es esztendő kellemetlen változásokat hozott, mert - mivel Erzsébet királyné fiát, Lászlót támogatták, - „hűtlenségük” miatt elvesztették több possessiójukat. I. Ulászló király sok egyéb birtokuk mellet többek között Szentgyörgy, Keresztúr, Csütörtökhely részeibe gersei Pethő Lászlót és Pétert iktatta be, akik ezt iránta tanúsított hűségükkel és odaadásukkal érdemelték ki. 143

1473-ban ismét birtokosai voltak az Egerváriak, akik viszont akkor elzálogosították az ákosházi Sárkány család részére Szentgyörgy részeit. 144

Ján 145

Első birtokosáról 1272-ből értesülünk, amikor Erzsébet királyné, V. István neje szolgálatai és hűsége elismeréseképpen Itimerius fia Imrének adományozta a *Jan* királynéi terrát. Ez az oklevél egyben — a vasvári káptalan kiküldöttjei által végzett határjárás nyomán — a birtok határait is leírta. 146

Hat évvel később Jwla ispán fia Gergely adott el Kuthusi Marcell ispánnak Jan faluban egy vásárolt terrát. 147 Ezt az oklevelet Perényi Péter országbíró 1421. évi ítélete tartalmazta, ami a Salamonvári és a Terjék családok közötti perben keletkezett, ahol is a két nemes család Jan és Priaszó birtokok határjárása miatt pereskedett. Tehát a XV. század elején e két család volt érdekelve Ján hovatartozásában, 1461-ben azonban már az Ostffyák, 148 korszakom legvégén pedig (1483-ban, 1484-ben és 1485-ben) a Pogány család említett birtokosaként. 149

Kozmadamján 150

Ma Zalalövőtől délre található. Először - 1334-ben - az itt található villára történik utalás (*Magna via per quam itur de villa S. Peiri in villam Cosme et Damiani martirum*).¹⁵¹

A középkori magyar gyakorlatban a bírósági közgyűlések egyik fajtáját a nádori közgyűlés jelentette, melyet megyénkben több helyen is (Újudvar, Tapolca, Kehida, Mándhida) tarthattak, de 1354-től Mándhida lett ezek állandó székhelye. A minket érdeklő 1408. július 2-án tartott nádori közgyűlés is itt volt. Ezeknek a közgyűlésnek az volt az alapfeladata, hogy a gonosztevőket, latrokat és tolvajokat — a latin kifejezést szó szerint fordítva — megfégje és kiirtsa. A közgyűlés megalakulása után az elnök felhívására az esküdtek községről községre járván összeállították a gonosztevők jegyzékét (*registrum proscriptionale*), ezt a szolgabírák pecsétjével átadták a nádornak, aki ezután rendes tárgyalási formát tartott. Persze a gonosztevők nem jelentek meg, így meg nem jelenésüket bűnösségnek fogták fel, és elítélték őket. A vizsgált esetben 150-en lettek *levelesítve* Garai Miklós nádor által, akik főleg parasztok voltak, kisebb részben nemesek. 152 Kozmadamján ezen „illustis” emberekhez egy tolvajjal járult hozzá: a *Peres-nek* mondott István Szentkozmadombján tartózkodó tolvaj lett elítélve. 153 A terjedelmes oklevél -mely számos gonosztevőt felsorol, — végén található a rendelkezés: fővesztésre és teljes vagyonelkobzásra vannak ítélve, 154 bárki megölheti őket, s így szert tehet vagyonukra, 155 tilos őket befogadni, aki ezt teszi, az ugyanígy bűnhődik. 156 Az oklevél végén a nádor (*palatinus*) pecsétje mellett még négy kisebb pecsét látható: az alispánok (*vicecomites*) és a szolgabírák (*iudices nobilium*) állították ki, végül pedig a megye nemességéből választott ülnökök (*iurati assessores*) említetnek meg.

Kozmadamján XV. századi birtokviszonyaira a vasvári káptalan 1426. július 16-i oklevele vet először fényt. A Terjék család volt birtokosa Kutasi Terjék Ferenc, János és Tamás utódai, 157 ha magtalanul elhalnának, - többek között *Zenth- kozmadamijan*, valamint *Jarsa* birtokokban — kölcsönös örökösödést kötöttek ki. 158 Ugyanekkor még az Ostffyák is említetnek, 159 akik később, 1461-ben Kozmadamját a csébi Pogány családnak zálogosították el. 160

Csöde 161

Ma Csöde helység és puszta Zalalövőtől délnyugatra. Középkori történetében kiemelkedő szerepet játszik az Alsólendvai Bánfi család. Erre a kapornaki konvent 1342. május 13-én kelt oklevele szolgál tanúságul, mert közlése szerint a *Chedefeuldy possession* lévő birtokrész vásárlás révén Lendvai Miklós királynéi lovászmester, zalai ispán tulajdonába került. 162

1381-ből egy egyszerű birtokfelosztásra került sor Csödén, ami a birtokosokat is megmutatja. Erzsébet királyné, Nagy Lajos felesége parancslevelének engedelmeskedve a vasvári káptalan egyik embere a királyi emberrel együtt Alsólendvai László és Miklós, valamint István és János szlavón bánok - eddig közös birtokait két egyenlő részre osztotta fel, s az egyik részt Lászlónak és Miklósnak, a másikat István és János bánoknak juttatta. Csöde felosztása következő módon történt: a keleti részen kilenc telek Miklósnak és Lászlónak, a nyugati részen nyolc és fél telek a bánoké lett. 163

Pár év múlva ugyanezen családon belül hasonló módon birtokfelosztásra került sor. 1389. március 3-án kiadott oklevelében - Zsigmond király korábbi parancslevelének engedelmeskedve - a vasvári káptalan egyik kanonokja a királyi és a nádori emberrel együtt *Lyndua és Nempti* várakat, tehát az alsólendvai Bánfik ősi birtokait, tartozékaikkal, tehát Csődével együtt felosztották egyrészt Lendvai János, másrészt a néhai István bán fiai: Miklós és László között. 164

Szentpéter 165

Szentpéter ma puszta Zalalövőtől délre. 1310-ben egy említés kapcsán (*villa Sancti Petri in Kutus*) találkozunk vele, 166 további két oklevélben (1334, 1342) pedig a helyi nemesekre történik utalás: *nobiles de Scto Petro u 167* és *nobiles de Kuthusy Zenthpethur*. 168

1350-ben a híres gersei Pethők őse, Márk fia Pethő mester Lendvai Miklós zalai ispánt Szentpéter nevű possessió, melynek tulajdonosa akkor már halott volt, megvételétől és elfoglalásától tiltotta el azért, mert az - zálog és határosság címén — akkor őt illette. 169

Lendvai Miklós azért - ha másfél év múlva is -, de vigasztalódhatott, mert I. Lajos király 1351. december 15-én kelt adománylevele értelmében megkapta KutasSzentpéter és Márkfölde nevű birtokokat. Nagy Lajos király így emlékezett meg híve, a korábbi szlavón bán érte tett szolgálatairól, s az örökösök nélkül elhalt előző tulajdonosok javait, amelyek így az ő kezére háramlottak, neki adományozta. 170

Úgy tűnik, hogy a Pethők a XV. század elején is jelen voltak Szentpéter birtoktörténetében, amire a vasvári káptalan 1402. szeptember 2-én kelt oklevele a tanúság. Mivel a vasvári prépost és Fábián fia László adósa maradt Gersei Pethő fia János mesternek, kötelezték magukat, hogy vagy fizetnek, vagy János mesternek lehetősége lesz mindaddig lefoglalni az ő Kutuszenthpeter nevű possessiójukon két telket, amíg két fehér dénármárkát nem fizetnek neki 171

Egykor a Salamonvári család is bírhatott Szentpéteren részeket, mert 1461-ben a herbártfalvi Ostffyak a régi Salamonvári-jószágokat, többek között Szentpétert is a csébi Pogányoknak zálogosították el. 172

Irsa 173

Ma mint Irsapuszta található Zalalövőtől délre, a baksai országút mentén.

IV. Béla király — az örökös hiányában uratlanná vált birtokokra vonatkozó királyi felségjog (*fiscalitas*) érvényesítése alapján - 1265-ben *Fenjes* néhai zalai várjobbágy földjét, mely annak megszakadása miatt a koronára szállt, Benedek prépost kérésére a prépost servienseinek: Gabrianus fiai Simonnak és Synkenek adományozta, akik ezt azért a hűségükért kapták, melyet a királyért viselt hadi vállalkozásokban mutattak. Az adományozó oklevélben közölt határjárás többször említi *Jarsa* néven Irsát. 174

Egy — még ugyenebben az évben kiadott oklevél tanúsága szerint — IV. Béla Zalamelléki Salamon fia Demeter mesternek és István volt stájer kapitánynak adományozta a Zala megyei *Zyger* akkor királyi castrensisek, várszolgák által lakott 5 ekényi földjét. Itt szintén az - iktatást végző királyi ember és zalai konvent tanúbizonysága alapján készült - határjárás szövegében találjuk *jersa-t* 175

1271-ben az itt lakó zalai castrensiseket ismerjük meg: Budot, Theodert és Abrankot, akiket V. István király *Jerse terra* rajukkal együtt a királyi serviensek, vagyis a királyi zászló alatt harcoló nemesek közé emelt 176. Megnemesítésük hála volt azokért a szolgálatokért, melyeket IV. Béla és V. István uralkodása alatt tanúsítottak a Magyar Korona iránt. Különösen Frigyes, az osztrák herceg elleni harcban tüntették ki magukat, ahol komoly sérüléseket is szenvedtek. 177

A *jarsai* castrensisek említésével 1334-ben is találkozunk még. 178

Szerencsénkre a XIV. század végéről egy ügy kapcsán három oklevél is rendelkezésünkre áll, így fogalmat alkothatunk arról, hogy hogyan történhetett általában — negyed vagy fél év alatt — egy birtokbaiktatás. 1397. január 2-án a zalai konvent előtt Kuthos-i Kaloz, mivel nem volt fiúgyermek, Irsa, Szentkozmadamján és egyéb possessiókon lévő részeit lányaira: Anychra, Klárára, Erzsébetre, Katalinra és Margitra hagyta. Ehhez fivére is hozzájárult, aki megígérte, hogy — ha utód nélkül halna meg —, saját birtokait is ugyanezekre az asszonyokra fogja hagyni. 179 Ezután 1397. március 26-án Zsigmond király utasítására a zalai konvent egyik tagja a kiküldött királyi emberrel beiktatta az említett lányokat a fentebbi possessiók birtokába. 180 Másfél hónap múlva, 1397. május 8-án kelt a zalai konvent oklevele, melyben jelentést adott Zsigmondnak arról, hogy parancslevelének engedelmeskedve április 23-án a fentebbi asszonyokat — ellentmondás nélkül - beiktatta az említett birtokokba. 181

1426-ban fordult elő ismét Irsa, és az egy őstől származó Kutasi Terjék Ferenc, János valamint Tamás utódai kötöttek ki kölcsönös örökösödést arra az esetre, ha magtalanul elhalnának. 182 1437-ben a Terjék család és Taba Demeter egyezkedett birtokaik ügyében, és az irsai határról is rendelkeztek. 183

***Pacsa* 184**

A jelen tanulmányban vizsgált Pacsa ma pusztá Zalalövőtől délre. Legelső ismert birtokosa a megye birtoktörténetében oly jelentős gersei Pethő család volt, mely a Nádasd nemzetségből származott. A most feldolgozott oklevelek is mind velük, elsősorban Márk fia Pethővel foglalkoznak. 1340-ben Károly Róbert vizsgálatot rendelt el abban a kérdésben, hogy magban szakadt rokonai után Pethő, aki Lőrinc unokája volt, örökölheti-e ezek birtokait. A vasvári káptalan elvégezte a vizsgálatot, ami Pethő szempontjából eredményesen végződött, tehát magban szakadt rokonai után megillette őt az örökösödés *Zalatheluke*, más néven *Pochei* possessióban. A vizsgálat arra terjedt ki, hogy vajon nagyapja: Lőrinc, valamint Andronicus és András testvérek, így a Nádasd nembeli *Chopov* ispán fiai voltak-e 185

Csütörtökhely és Salomvár tárgyalásánál említettük, hogy tartottak vásárokat, sőt per is volt emiatt. Nos, Pacsa tárgyalásánál is megemlíthetjük, hogy volt hetivásár tartására joga, mert I. Lajos 1356. augusztus 1-én kelt oklevelében az előbb említett Pethő mester kérésére és

érdemei elismeréseképpen *Pacha* nevű possessióján hétfői napokon engedélyezte hetivásár tartását, és egyúttal a kereskedőket is biztatta arra, hogy látogassák a vásárt. 186

Szintén Pethő a szereplője és *Pacha possessio* a színhelye annak az eredménytelen idézésnek, melyről szóló jelentést 1357. december 15-én állította ki a zalai ispán a szolgabírákkal. Pethő ugyanis egy korábbi ítéletlevelük értelmében december 12-én elégtételt akart adni ezen a helyen Berendi Lőrincnek egy jobbágya miatt, azonban a fenti időben és helyen csak Pethő és a szóban forgó jobbágyság jelent meg a fogott bírák mellett, Lőrinc — nem tudni miért — távol maradt 187, így — minden valószínűség szerint később büntetést is kellett fizetnie. 188

Az alábbi két oklevélben két tiltás kapcsán a Pethők Pacsai érdekei védetnek meg. A korábbi — 1358. július 28-án kelt — oklevélben a Zala megye nemessége számára tartott közgyűlésén tiltotta el Pethő összes szomszédját és határosát *Pacha* nevű possessiójának hasznélvezetétől, 189 a másikban, az 1371. május 28-án keltben pedig a vasvári káptalan előtt szintén — Pethő tiltotta el Salamonvári Jánost és Rezneki Herbordot rokonaival *Pacha* possessiójának jogtalan hasznélvezetétől. 190 Ez utóbbi eset azért érdekes, mert név szerint is megismerjük azt az egyébként is jelentős két zalai nemes családot, akikkel jelen birtok miatt különböztek össze a Pethők.

1373. február 10-én szintén a Pethő családot, jelesül Pethőt és fiait, Györgyöt és Tamást találjuk Pacsán mint földbirtokost. 191

Szentmárton 192

Szentmárton ma puszta Zalalövőtől délnyugatra. A XV. század végén — 1483-ban 193 és 1485-ben 194 egyes részeit Vas, más részeit pedig Zala megyéhez számították. Első említésével 1342-ben *terra Sancti Martini* és *Sancti Martini* néven találkozunk egy határjárás kapcsán. 195 1366-ban a Salamonvári családnak voltak itt részei, 196 ugyanekkor történik említés Szent Márton tiszteletére épült kolostoráról is. Szentmártont 1410-ben szerezték meg egy nádori ítélet alapján Girolti Mihály lányai, Katalin Dorottya és Scolastica az előző birtokostól, a Salamonvári családtól. 197 Egy fél évszázaddal később - 1461-ben - az Ostffy család herbárt falvi ága a csébi Pogány családnak zálogosította el Szentmártonban részeket. 198 Vizsgált korszakom végén, 1483. szeptember 10-én Mátyás király a hozzá hűden Buza-szigeti Sárkán Jánostól és fiaitól, mert a német császárhoz pártoltak 199, Buza-sziget nevű kastélyukat, valamint Szentmárton, Akosháza, Salamonvár stb. birtokaikat elvette és Bánfi Miklós 200 pozsonyi főispánnak és Batthyány Boldizsár kőszegi kapitánynak adta, akik hűségükkel érdemelték ki a fenti adományozást. 201

JEGYZETEK

1 Tanulmányomban felhasználtam Köblös József: Adatok Zalalövő és környéke középkori településtörténetéhez című forrásközlését (Zalai Gyűjtemény 28. Zalaegerszeg, 1988., és Zalai Gyűjtemény 31. Zalaegerszeg, 1990.), öt követem a felvett földrajzi nevek tárgyalásában és regesztáiért is rendkívül hálás vagyok.

2 *Luuuew* 1352; *Lewew* 1366; *Live* 1414; *Leuev* 1418,1423; *Lewe* 1461,1485

3 *Tagányi Károly*: Gyepű és gyepűelve IV. Magyar Nyelv IX. 264. 1913. p.

4 A 200 éves Szombathelyi egyházmegye emlékkönyve. Szombathely, 1977.

'Kiadva: Zala vármegye története. Oklevéltár. (Kiadja Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula) Bp., 1886. (ZO) I. 111-112. p. ... propter unionem pacis et concordie stabilitatem perpetuam, divisionem inter se fore factam retulissent, quod ... et terra Leue, Zanto, ... cum omnibus utilitatibus suis circumstanciis et pertinenciis universis, cessissent et remansissent Ladislao comiti memorato perpetuo possidende per filios filiorum; ...

6 Tág jelentéskörrel bíró fogalom, birtok, földbirtok jelentése mellett Magyarországon a XIII. sz.-ban kialakult jobbágyfalu értelme is.

7 Kiadva: ZO I. 277-285. p.

8 Kiadva: ZO I. 278. p.; Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltár (MOL DI) 7467.; MOL DI 16853.

9 *Kawas* 1351., 1454-1469.; *Kavas* 1382.

10 A Rezneki család a híres Csabi nemzetségből származik. 1458-ban a csébi Pogány családdal és a Csányiakkal együtt kaptak pallosjogot.

11 Kiadva: ZO I. 504. p. ... in octavis sancti Georgii martiris solvit nobis sex pensas denariorum ...

12 Kiadva: *Fejér György*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Buda, 1829- 1844. IX/6. 157-162. p., Fejér IX/7 567-571. p. ... attamen quia prenotati magister Johannes filius Salamonis item Philippus filius Johannis et Nicolaus filius Stephani fratris sui ipsam possessionem *Kawas* aŭo nomine *Akusfalwa* nuncupatam intra metas possessionis eorum *Harkal* vocate existentem et adiacentem ac ipsis iure hereditario pertinere agnovissent merő documento ea ratione ...

13 Uo. ... quod idem magister Nicolaus germanus Gyule et Johannes frater suus nec non filii eorum sepedicti possessionem prescriptam *Kawas* alio nomine *Akusfalwa* nominatam ... tanquam verum ius hereditarium ipsorum magistri Johannis filii Salamonis et fratrum suorum eiisdem remisissent et resignassent, imo magister Nicolaus germanus Gyule ... remisit et resignavit coram nobis iure perpetuo et irrevocabiliter tenendam pariter et habendam renuntians nominibus quibus supra ...

14 Uo. ... dedissent donassent et contulerunt imo dederunt, donarunt et contulerunt circam nobis iure perpetuo et ... possidendas tenendas pariter et habendas renuntiantes modo quo supra ...

15 *Akusfa!va* 1366; *Akosfalwa* 1410; *Akwsfalwa* 1424; *Akusfalwa* 1461; *Akofalwa* 1485

16 *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Bp., 1897. III. köt. 27. p.

17 Kiadva: ZO II. 369. p.

18 Kiadva: ZO II. 439. p.

19 *Csánki III.* 27. p.

20 *Csánki III.* 27. p.

21 Kiadva: ZO I. 517-8. p. ... racione fraternelis consanguineitatis et unionis qua predicto magistro Johanni filio Salamonis forent connexi, possessiones Luuew et Jaan vocatas, ... prefato magistro Johanni filio Salomonis et suis heredibus heredumque suorum successoribus prout sibi pertinere dignoscerentur, remisissent et resignassent, ...

22 Eredeti: MOL D1 4380.

23 Kiadva: ZO II. 541. p. ... unde nos eundem Bekem in iudicio trium marcarum decrevimus főre convictum contra Dominicum supradictum, si se racionabiliter non poterit excusare.

24 Eredeti: MOL D1 4458.

25 *Csánki III.* 80. p.

26 Kiadva: ZO II. 393. p., *Csánkilll.* 172. p., MOL D1 15150., MOL D1 11808.

21 *Csánki III.* 172. p.

28 A csébi Pogány családot kezdetben Enyerei néven találjuk, 1328-ban is ezen a néven iktatják be őket Cséb birtokába. 1400-ban kezdenek Pogány néven szerepelni. 1458-ban szereznek pallosjogot.

29 Kiadva ZO II. 622-624. p. ... sunt confessi in hunc modum, quomodo ipsi mutua inter se prehabita deliberacione, ea precipua intencione, ut ipsi sicuti hactenus ita et deinceps vita ipsorum durante mutue dileccionis nexu et amore alterutrum amplecti delegissent optarentque et prosequi intenderent in futurum , igitur ... totales possessiones ipsorum Lewe, Zenthkozmadamjan, ... Patzod, Kerezthwr ..., ac similiter totales porciones possessionarias in Zenthmarton, ... Salamonwar, Akosfalwa,... Zenthpeter ...communi usui reliquissent...

30 *Herbartfelde, Herbardfelde* 1403-1406; *Herbartbfaha* 1407, 1413; *Herborhtfalwa* 1415; *Herbarfelde* 1419, 1421; *Herbatfewlde* 1419; *Herbarthfolua* 1427, 1428.

31 MOL D1 10854.

32 Eredeti: MOL D1 6052.

33 MOL D1 8995.

34 MOL D1 10083.

35 Kiadva: ZO II. 420. p.

36 *Csánki III.* 145. p.

37 MOL DI 17499.

38 A Nádasd nem a XIII. században felemelkedő nemzetség, ősi vasi birtokuk mellett Zalában is szereztek birtokokat. Négy águk ismeretes: ezekből származtak a Nádasdy, a gersei Pethő, az Oszkai és a Darabos családok.

39 Hatalmaskodás: *factum potencie* összefoglaló elnevezés, a XI. sz-ban más házára történő rárontás (*invasio domus*), ebből fejlődött ki a XIII. sz-i fogalom: minden olyan erőszakosság, ami személy, szabadság, vagyon ellen akár házban, akár házon kívül irányult; büntetése: elméletben fővesztés, gyakorlatban a felek kiegyezhettek kártérítésben.

40 ZML DI 374 A. (A zalavári konvent hiteleshelyi levéltára 3147.)

41 *Mendzenth* 1324, 1355, 1419, 1473.

42 Kiadva: ZO I. 24. p.

43 Kiadva: ZO I. 177., 563. p.

44 A gersei Pethők a Nádasd nemzetségből származnak.

45 MOL DI 67749.

46 *Chuturtukhel* 1327, 1363, 1407, 1415-19; *Chetertekhel* 1403-6; *Cbeturtukhel* 1468; *Chetherthekhel* 1421, 1427, 1428, 1467; *Cbetertwkhel* 1441; *Cebewtertekhel* 1454.

47 *Knieszsa István*: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. Bp., 1955. 146. p.

48 Kiadva: *Iványi Béla*: A római szent birodalmi széki gróf Teleki család gyömrői levéltára. Szeged, 1931. 74. p. ... quod cum in villa sua Solcheturtuky vocata feria quinta forum consuevisset celebrari, nunc ipsum fórum comes Olyverius potentialiter in villa sua facerét celebrari, unde volumus et fidelitati tue mandamus requirentes, quatenus si tibi constiterit evidenter, quod dictum fórum ... extunc ipsum fórum in locum consuetum reduci facias et transferri.

49 A királyi különös jelenlét — *specialis praesentia regia* — elsősorban privilegizált főurak felett és a kiemelkedő fontosságú ügyekben döntött az Anjou-kortól, élén a király, később a kancellár állt.

50 Kiadva: ZO I. 209-210. p. ... quod fórum eorum, ..., idem comes Salamon et fratres sui iamdicti occupassent et ad possessionem eorum Harrakal vocatam ad diem sabbati adduxissent; super quo foro literas magnifici viri Chaak báni et aliorum iudicum demonstrant, quod ipsi in sua possessione Chuturtukhel vocata olim fórum habuissent.

51 Cséb alatt, 1328. augusztus 12.

52 Osztály vagy osztozkodás a XIII. századtól kezdve a család egy nemzedéken belüli férfi tagjai közötti birtokfelosztást jelenti. Kiadva: *Gábor Gyula*: A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt. Bp., 1908. 220. p.

53 Eredeti: MOL DI 5012. </p>

54 kiadva: ZO I. 637. p. ... unde iidem nobiles de Reznuk eosdem de Salamonvara a detencione et ab usu percepcione fructuum ac omnium utilitatum predictarum possessionum prout ipsos nobiles de Reznuk tangencium, ...

55 ZML DI 27. (Kiemelve a Gyömöreý család levéltárából.)

56 Kiadva: Fejér X/4 808/809. p. Cum nos universas possessiones et porciones possessionarias, ..., Chetertekhel alio nomine Hegenfelde, Zentgyurgh alio nomine Kysfalud et Kereztur vocatas in comitatu Zaladiensi habitas radone infidelitatis eorumdem, nobili viro magistro Mychaeli de Egerwar, mediantribus aliis literis nostris latius in eisdem expressatis, nõve nostre donacionis titulo, cum omnibus utilitatibus et pertinentiis earumdem in perpetuum contuleramus.

57 Kiadva: Fejér X/4. 808/810. p. ... una cum praefato Ladislao de Bechwelgy, homine suo nostrum hominem virum religiosum fratrem Anthonium sacerdotem, unum ex nobis ad praemissa mandata eisdem Domini nostri exequenda nostro pro testimonio transmissimus fide dignum, qui tandem ad nos exinde reversi nobis concorditer retulerunt, quod ... statuissent.

58 MOL DI 9427.

59 MOL DI 10296.

60 *Csánki III.* 98. p.

61 Kiadva: ZO II. 509. p.

62 MOL DI 14805.

63 MOL DI 16029.

64 MOL DI 16540.

65 *Fernukag* 1272-1279; *Fernukhag* 1363.

66 ZML kéziratár. Zala megye helytörténeti lexikona. Zalaölvő (Fernekágy).

67 Hazai oklevéltár 1234-1536. (Szerk. Nagy Imre, Deák Farkas, Nagy Gyula) Bp., 1879. 85. P.

68 Kiadva: Árpádkori új okmánytár (ÁUO) (Kiadja Wenczel Gusztáv) Bp., 1874. X. 420. p.; Hazai oklevéltár 85. p. Cum terram Castri Zaladiensis Fernukas vocatam, que modica esse dicitur, et in qua tantum due mansiones esse dicuntur, Comiti Oliverio, et Herbordo fratri eiusdem contulerimus, fidelitati tue mandamus precipientes, quatenus ipsam terram eisdem Oliverio Comiti et Herbordo statui facias et assignari, et sine iuris preiudicio aliorum, si sit modicum, et conferri possit sine iuris preiudicio aliorum, vei si non fuerit contradictum.

69 Eredeti: MOL DI 840., kiadás: ÁUO IX. 27-29. p.

70 Kiadva: ZO I. 637. p.

71 *Fenyese felde* 1371; *Fewenyese/de* 1415; *Fewenies felde* 1419; *Fewenesfeldew* 1465. *Csütörtökhely* alatt, 1350. december 8. illetve 1363. augusztus 17.

72 *Csánkilll.* 53. p.

73 Kiadva: ZO II. 420. p. ... in pluribus suis ac prefati patris sui necessitatibus et arduis defectibus, ope opere auxilio consilio et favore ipsis sublevando multiplicia beneficiorum antidota exhibuissent, ...

74 Uo. ... ratione quarundam particularum terrarum ipsorum Fewniesfelde inter possessiones ..., necnon Herbarhfelde alio nomine Zenthyan,...

75 *Zubapataka* 1337; *Zalapathaka* 1415; *Sobapathaka* 1420; *Zobapathaka* 1454.

76 Kiadva: ZO I. 329-330. p. ... extunc promptum se gereret ipsum Michaellem capitali sententia vindicare, auctoritate domini sui sibi concessa supradicta ...

77 Kiadva: Hazai okmánytár. (HO) (Kiadja Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső) Bp., 1800. VI. 130-132. p. *terre populorum pille Zelche*.

78 Kiadva: A zichi és vászonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. (Kiadja Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső, Kammerer Ernő, Lukcsics Pál) Pest — Bp., 1872-1931. VI. 14. p. eidem concorditer retulissent, quod cum ipsi Budám et Thomam ... sub nomine castrensi aggraviari voluissent, iidemque Buda et fratres sui predicti se ipsos hereditarios nobiles iobagiones castri főre et nunquam castrenses fuisse asseruissent, demum prefati homines domini Karuk regis ... Budám et Thomam ac fratres ipsorum ... sacramentum cum viginti quinque personis nobilium deponendum adiudicassent, tandem iidem Buda et Thomas ac alii predicti ... coram dictis regiis et dicti conventus hominibus, ut debuissent, predictum sacramentum deposuissent.

79 Kiadva: Zichy VI. 13. p. ... per ipsum dominum nostrum regem pro fidei titulis et serviciis magistri Johannis filii Salomonis Rufi de Salamonvara, aule reginalis militis, quasdam duas possessiones seu terras castrensi, ... Budafelde ... et Pat(...)teleke ..., ... easdem ab omni servitutis macula, condicione et nexu, quibus fuissent innodate, eximendo et penitus excipiendo, ... eidem magistro Johanni ... iure perpetuo et irrevocabiler possidendas, datas et donatas fuisse comperieramus manifeste.

80 Kiadva: Zichy VI. 12. p. ... statucioni dicte possessionis Budafelde ipsi magistro Johanni fiende contradixissent prohibendo, ...

81 Kiadva: Zichy VI. 16-19. p. ... popularibus verő trecentis et quinque hominibus, qui in parte prefati magistri Johannis filii Salomonis attestati extitissent, ... talem de subsequentibus prout scire potuissent sic scivissent veritatem, quod predicta possessio Budafelde vocata, per ipsum magistrum Johannem recaptivata, semper et ab antiquo hominum castrensi fuisset et existeret, ... nunquam eadem dicto Thome et suis predecessoribus nobilis iobagionatus castri titulo pertinuisset nec attinere deberet, et ex eo regié collacioni pertinere deberet.

82 Kiadva: Zichy VI. 20. p.

83 A perbeli bizonyításnak akkoriban az egyik szabályos formája az eskü, jelen esetben a földeskü volt, melyet az illető és eskütársai — megoldott övvel, mezítláb és egy marék földet fejük fölé tartva a szokásos szavakkal — a vitás földterületen tettek le.

84 Kiadva: Zichy VI. 20-21. p. ... utputa quinto decimo se nobilibus computando, resolutis cingulis, discalciatis pedibus et terram super capita eorum levando, et generaliter dicendo prout moris est iurare super terram, ...

85 Az Egerváriak ősi birtoka Egervár és Fancsika volt. 1403-ban Egervári Mihály királyi adományul kapta a hűtlen Rezneki György és Paris birtokait, többek között: Csütörtökhely, Fényesfölde, Herbártfalva és Keresztúr helységekben.

86 Tisztító esküt akkor alkalmaztak, ha az alperesnek a vétkeesség gyanúja alól kellett magát tisztáznia. Ilyenkor aszerint állapították meg az eskütársak számát, amennyire a felperesnek sikerült keresetét alátámasztani.

87 Egyébként — 1486-ban — maga Mátyás tiltotta be a párbajt, legalábbis törvényileg.

88 MOL DI 15842.

89 *Cheeb* 1328; *Cbyb*, *Cheb* 1332; *Cheb* 1406.

90 Kiadva: ÁUO VII. 218. p. ..., quod cum Rubynus pugil filius Albeus Castri Zaladiensis de villa Cheb in officio pugilis et in aliis serviciis Regni et Regie maiestatis utilis admodum fuisset et acceptus (...) ab officio seu servicio castrensis (...) Castri Zaladiensis ad nostr (...) iobagionem Castri Zaladiensis duximus ...

91 Kiadva: ZO I. 227-230. p. Nos igitur preceptis vestre celsitudinis obedire cupientes ut tenemur, discretum virum Johannem sacerdotem prebendam ecclesie nostre hominem nostrum fide dignum cum prefato Morkolpho filio Ortolphi nobile de Vsa homine vestro, pro testimonio duximus transmittendum, ...

92 Károly Róbert 1328-ban cseh szövetségben a Lajta mellett megverte az osztrákokat, ennek eredményeképpen kapta vissza Magyarország Pozsony vármegyét.

93 Kiadva: ZO I. 227-228. p. ... nobiles fideles nostn, ad nostram accedentes presenciam, inter alias fidelitates et fidelium obsequiorum merita eorumdem, mortem Emerici...

94 Kiadva: ZO I. 227-228. p. ... que omnia molendina et loca molendinorum iamdicta ac pons et tributum antedictum pertinent ad ipsam possessionem Cheeb dictam ... ; A hídvám a kisebb királyi haszonbérletek (iura regalia minora) közé tartozott, az Árpád-kor végén jutott a földesurak kezébe. Ezt saját kezelésükben is tarthatták, és bérletbe is kiadhatták.

95 Kiadva: ZO I. 226-232. p. ... prescriptam possessionem Cheeb cum omnibus suis utilitatibus ... ex certa scientia dedimus, donavimus et contulimus eisdem Nicolao et Thome filiis Emerici ac Stephano et Petro filiis Andree ...

96 *Csánki III. 176. p.*

97 Kiadva: ZO II. 323-328. p. ...ex eoque solum ipsi Stephano iure acquisitico attinere debere, imo nullum ius nullamve dominii proprietatem eundem Georgium ad easdem (ti. Cheb, Apsa) habere,...

98 *Csánki III.* 175. p.

99 *Hassaagb* 1328; *Hassagh* 1440.

100 Erzsébet saját László fiát, aki az oklevél kibocsátásakor (1440. október 7.) még csak pár hónapos volt, kívánta a magyar trónon látni, a magyarországi rendek egy része viszont a lengyel királyt, Ulászlót ismerte volna el magyar királynak.

101 MOL DI 13585.

102 *Harkal* 1327, 1328; *Harrakal* 1327; *Salamonvara*, *Salamonuara*, *Salamonwara* 1352, 1363, 1419, 1474, 1484; *S'alamonuarX* 426; *Salomwara* 1483.

103 Kiadva: ZO I. 209-210. p. ... quod fórum eorum, ..., idem comes Salamon et fratres sui iamdicti occupassent et ad possessionem eorum Harrakal vocatam ad diem sabbati adduxissent; super quo foro literas magnifici viri Chaak báni et aliorum iudicum demonstrunt, quod ipsi in sua possessione Chuturtukhel vocata olim fórum habuissent; ...

104 Kiadva: ZO I. 227-230. p.

105 *Csánki III.* 179. p.

106 *Csánki III.* 176. p.

107 Eredeti: MOL DI 64733. A bányaregálé korábban királyi felségjog alapján élvezett regálék egyike volt, de Károly Róberttől kezdve a magyar királyok ezt a jogot „lazábban” érvényesítették: a földesúr maga is nyithatott bányát, és nála maradt a királyi bányaadó 1/3-a, Zsigmond korától pedig a fele.

108 Kiadva: ZO II. 338. p.

109 Kiadva: ZO II. 368-371. p. ... quas in duas rectas et quoequales partes dividendo, unam earumdem parcium cum cunctis suis utilitatibus, videlicet pratis, silvis, nemoribus, aquis, montibus, ac montium tributis, et generaliter quibusvis pertinencrts medietatem ad eandem rite spectantibus, prefatis dominabus Katherina, Dorothea et Scolastica vocatis statuissent et comisissent perperuo possidendam, contradiccione annotatorum Johannis et Andree filiorum Nicolai et aliorum quorumlibet non obstante, modo et ordine taliter declarato: ... demtis duobus fundis curiarum penes domum balnci linea in eadem existentibus usque finem; ... item ultra ipsum rivulum Harkalpathaka sessio Dominici, ... cum omnibus suis utilitatibus et duobus fundis curiarum; item medietas quatuor molendinorum, duorum promptorum, quatuor rotas continencium, ac duorum desertorum intra metas eiusdem possessionis Salamonwara vocate existencium, ...

110 Kiadva: ZO II. 393. p.; *Csánki III.* 172. p., MOL DI 15150.

111 Kiadva: ZO II. 423-5. p. ... quasdam quattuor sessione ipsorum iobagionales desertas, ante propriam curiam ipsarum dominarum in dicta Salamonwara inter fluvios Zala ab aquilone, et Harkal nuncupatas, ab occidente habitam ab eadem aquinali parte sitas et adiacentes, in quarum videlicet prima ..., in quarta siquidem balneator residencias habuissent, sessione dicti balneatoris indusa, simulcum terris arabilibus cultis et incultis, ... iure patronatus ecclesie sancti Johannis in dicta Salamonwara existentis, necnon foro ebdomali ibidem celebran solito, et ... prelibatis dominabus Agatha et Beathka vocatis, ..., dedissent, donassem, contulissent, ...

112 A férjék család 1424-ben a Salamonvári család birtokaiban részesedett, és ezekben később is állandóan birtokos maradt. 1426-ban a család Kutosi ága többek között Irsán és Szentkozmadamjában bírt részekkel. A család tagjai közül György 1455-ben, Lőrinc 1466-ban és 1467-ben a megye alispánja volt.

113 Kiadva: ZO II. 439-441. p. ... propositis eorum fidelitatibus et fidelium serviciorum gratuitis meritis nostre per ipsos sub diversitate locorum et temporum impensis maiestati, totum et omne ius nostrum regium in possessionibus Salamonwara, ...

114 Csánki III. 172. p.

115 Csánki III. 172. p.

116 A királyi személyes jelenlét *personalis praesentia regia* a királyi bíraskodás egyik későbbi fajtája, ahol a király, majd a titkos kancellár ítélkezett.

117 Kiadva: ZO II. 600-601. p. ... cum ipsorum complicitibus et familiaribus, manibus armatis et potenciariis hostiliter in ipsos exponentes irruendo, eosdem ibidem nece miserabili interimere voluissent, si defensio proborum eisdem non affuisset, nonnullosque familiares exponencium in eadem possessione Salamonwara diris verberibus et vulnerum plagis affecissent potencia mediante in preiudicium et damnum dictorum exponencmm valde magnum.

118 Kiadva: ZO II. 622. p., Csánki III. 176. p.

119 Kerezhthwr 1484.

120 Csánki III. 178. p.

121 Csánki III. 179. p.

122 A hitbér a férj vagyonának azt a részét jelentette, ami a házasság megszűntével a házaastársi hűség címén a feleséget illette.

123 Eredeti: MOL DI 9027. Regesztája: Zsigmondkori oklevéltár. (ZsO) (Összeállította: Mályusz Elemér) Bp., 1958. II. 1. 454. (3777.) 10 pensával számított 54 márkát „promptorum denariorum presentis scilicet monete” átvettek hozományuk és nászajándékuk fejében.

124 Eredeti: MOL DI. 42852., regesztá: ZsO II. 1. 500. (4103.) ... receptis ab eodem magistro Michaelae viginti quinque marcis denariorum novorum presentis scilicet monete, marcam quamlibet decem pensis computando ...

125 MOL DI 15842.

126 MOL DI 14805.

127 MOL DI 16029.

128 *Csánkilll.* 172. p.

129 *Zenthgyurg* 1332; *Zentgyurgh* 1353; *Zenthgywrgh* 1405, 1421, 1428, 1441; *Zentgergh* 1427; *Zalayzenthgywrgh* 1473; *Zenth Gewrgh* 1483.

130 Keresztúr alatt, 1405. április 6., illetve 1405. augusztus 17.; Csöde alatt, 1381. augusztus 16.; Csütörtökhely alatt, 1403. december 20.

131 MOL DI 1433.

132 Kiadva: ZO I. 267-268. p.

133 Kiadva: ZO I. 540. p. ... volumus et fidelitati vestre firmo regio sub edicto precipientes mandamus, quatenus predictos Petrum et Johannem pueros ut est expressum in tenera etate constitutos, in nullis causis et specialiter in adquisicione divisionaria possessionum prescriptarum, contra prescriptos Stephanum Clementem Dominicum et Nicolaum iudicare vei vestro astare iudicio compellere audeatis quoquomodo, imo eosdem quousque iidem legitimam et adultam perveniant in etatem,...

134 Eredeti: MOL DI 4565.

135 MOL DI 46658.

136 MOLD18995.

137 Regeszta: ZsO II. 1. 393. (3309.) ... nolens eundem omnino hereditatibus privare, spoliare et rusticari...

138 Átírás: Zsigmond király 1416. június 24. MOL DI 8973.

139 *Csánki* III. 105. p., MOL DI 11797.

140 MOL DI 11818-11819.

141 A általános fölkelés (*generális exerdus*) alkalmával az összes bíróságon szükséges volt a perhalasztás, hogy a hadbavonultak érdekei megvédessenek.

142 Kiadva: ZO II. 457-458. p. ... damus pro memória, quod causam ... in octavis festi beati Georgii martyris movere habebant coram nobis, propter motum generális exercitus regni, ad octavas festi beati Jacobi apostoli nunc venturi duximus prorogandam.

143 Kiadva: ZO II. 508-512. p. ... pro fidelitatibus et fidelibus serviciis nostrorum egregiorum Ladislai et Pethew ... Uo. ... que omnino per notam infidelitatis eorumdem, quam iidem nonnullis nostris regnicolis sed et forensibus et extraneis, teutunicis utputa et bohémis

infidelibus nostris, possessiones et bona fidelium nostrorum igne et praeda vastantibus adherendo et partes eorum fövendő, ... contra nos ut dicitur incurrerent ..., [...] introduxissent prefatos Ladislaum et Pethew in dominium eorumdem, statuissentque easdem eisdem premissis regi donacionis titulo perpetuo possidendas tenendas pariter et habendas, [...] Unde nos mandatis regiis obedire ut tenemur ... nostrum hominem ... ad premissam statucionem faciendam ... duximus destinandum ... introduxissent prefatos Ladislaum et Pethew in dominum earumdem.

144 MOL DI 17478.

145 Jan 1272, 1278, 1454-69; Jaan 1413-22, 1415; továbbá Zalalövő alatt, 1351. május 14.

146 Kiadva: ZO I. 70-71. p. Ad universorum noticiam volumus pervenire, quod attendentes fidelitates et servitorum merita Emerici filii Itemerii que nobis idem impendit laudabiliter et devote, quandam terram nostram Jan vocatam ad usum octo aratorum sufficientem sitam in comitatu Zaladiensi, nostre penitus collationi spectantem, cum suis pertinentiis et utilitatibus attinentiis dedimus donavimus et contulimus eidem et per eum suis heredibus ...

147 Kiadva: Fejér X/6 437. p.; ZO I. 89. p. ... quandam terram emticiam, ... , octo aratorum usui sufficientem, cum suis vineis, molendinis, utilitatibus in se continentibus, confessus fuisset se vendidisse ad habendum perpetuo et fruendum prefato comiti Marcello ...

148 Csánk III. 172. p.

149 ZO II. 622. p, Csánkil. 176. p.

150 Villa Cosme et damiani martinim 1334; Zenthkozmadamian 1426; Zenthcozmadamyan 1426; Zenth Coimadamyan 1436; Zenthkozmademyen 1461, 1485; továbbá Irsa alatt, 1397. január 2., 1397. március 26. és 1397. május 8.

151 Kiadva: ZO I. 284. p.

152 Kiadva: ZO II. 335-342. p. ... inter alios comitatus ad comitatum Zaladiensem pro generali congregacione celebranda, ...; ... nosque universitati nobilium et alterius (cuiusvis) status et condicionis hominum eiusdem comitatus pro compescendis furibus et latronibus ac quibuslibet malefactoribus extirpandis, ...

153 Uo. ... in villa sua Zenthcozmadamyan residentem furem ...

154 Uo. ... in sententia capitali et in amissione omnium possessionum proprietatumque ...

155 Uo. ... per quempiam seu per quoscunque poterunt reperiri, extunc ipsi eosdem proscriptos interficiendi et suspendendi ac quolibet alio supplicio iuxta demeritum feriendi, ac res et bona eorumdem quolibet pro se habendi et reservandi tutam habeat facultatem.

156 Uo. ... quicumque ... ipsis proscriptis malefactoribus hospitalitatem prebuerint, penam eorum proscriptorum subportabunt.

157 Kiadva: ZO II. 452-454. p. ... quod quia ipsi ab uno avo et prothavo originem duxissent naturalem, propter quod universe possessiones et porciones ipsorum possessionarie ubivis

habite, ratione linee consangvineitatis in alterutrum condescenderent, et condescendi deberent, volentes lidem itidem ratificare et confirmare matúra inter ipsos deliberacione prehabita, ...

158 Uo. ... ut si qua parcium predictarum absque heredibus nutu divino volente cuius potencie humane fragilitatis inbecilitas resistere nequit et non potest, ... in partém alteram mundiali vita fruentem et successoribus eorumdem pleno iure devolvi et redundari deberent eo facto,...

159 MOL D1 11808.

160 *Csánki III.* 172. p.

161 *Chedefeuldy (Cheudefeuldy); Chedefeulgy, Chedefeueulgy* 1342; *Chede* 1381.

162 Kiadva: ZO I. 392-394. p.

163 Eredeti: MOL D1 6801.

164 Eredeti: MOL D1 7467.

165 *Zenthpethur* 1342; *Zenthpether* 1350; *Zentpetur* 1351; *Zentbpether* 1461, 1470, 1485.

166 Kiadva: ZO I. 132. p.

167 Kiadva: ZO I. 281. p.

168 Kiadva: ZO I. 393. p.

169 Kiadva: ZO I. 499-500. p. ... magistrum Nicolaum ... ab emcione occupatione possessionis ... Zenthpeter vocate ... per modum protestacionis prohibuit ... dicens quod eadem possessio tum ratione impignoracionis tum eciam ratione vicinitatis et commetaneitatis, plus quam aliis sibi attineret.

170 Kiadva: ZO I. 513-514. p. ... fidelitatibus suis et fidelium serviciorum preclaris meritis in cunctis nostris et regni nostri negociis prosperis et adversis cum summa diligencia et votiva sollicitudine, non parcendo rebus nec persone, nostre maiestati exhibitis et impensis, propositis et nostram in memóriám revocatis, quandam possessionariam porcionem ...

171 Eredeti: MOL D1 92207.

172 *Csánki III.* 172. p.

173 *Jarsa, Jorsa* 1265; *Jerse* 1271; *Jarsa* 1334, 1426; *Irsa* 1424, 1458, 1481; *Jersa* 1431; *Alsowyrsa, Felsewyrsa* 1436.

174 Kiadva: HO VI. 130-132. p. Quod cum Symon et Synke ... diversa nobis fidelitatis opera in diversis expedicionibus Regni nostri laudabiliter in fervore fidelitatis inpendissent, ... ad instanciam et petitionem eiusdem magistri B. prepositi...

175 Kiadva: Hazai oklevéltár 45. p.

176 Kiadva: HO VI. 179-180. p. ... prenotatos Bud Theodor et Abraank ac eorum heredes heredumque suorum successores Simul(!) cum tota terra eorum Jerse vocata in numerum Cetum et Collegium nobilium Rcgni nostri qui servientes dicuntur duximus transferendos volentes ut ipsi ac eorum heredes heredumque suorum ea gaudeantur ...; AUO VIII. 350-351. p. Inter ceteras Regalis cure sollicitudines non minimum est subditorum prospicere utilitatibus, et cuilibet eorum gracie liberális munificenciis promeritis respondere. ...; quod nos consideratis fidelitatibus et meritoriis serviciis Bud, Theodori et Abrank filiorum Thynch, ... que a primevis etatis sue temporibus dominó Bele patri nostro ..., ac nobis demum ex conspicuis actibus diversis fulgentes virtutum meritis laudabiliter exhibuerunt indefesse, tam in Regno nostro, quam extra Regnum; et specialiter in exercitu nostro, quam(!) contra Ducem Austrie habebamus, tam commendabilem exercuerunt miliciam, ut unum de multiplicibus predicti Ducis eundem durissime oppugnantem, tandem Deo auxiliante vinctum et victum ad nostram adduxerint presenciam; qui eciam altéra die in secundo conflictu viriliter dimicantes, ab hostibus vulnera receperunt crudelia; in recompensationem ...;

177 Frigyes még IV. Béla uralkodása alatt intézett támadást hazánk ellen, de visszaverték, sőt Stájerországot is elvesztette, ennek élén állt István egy ideig, mint herceg.

178 Kiadva: ZO I. 282. p.

179 MOL DI 43523.

180 MOL DI 43523.

181 MOL DI 43523.

182 Kiadva: ZO II. 452-454. p.

183 ZML DI 46. (Kiemelve a boldogfai Farkas család levéltárából.)

184 *Pacha* 1415, 1419.

185 Kiadás: ZO I. 362. p. ... necnon Huzzewpah vocata et Zalatheluk que alio nomine Pache vocatur, ipsius Petheu essent hereditarie et hereditario iure sibi pertinerent cum eorum pertinenciis universis.

186 Kiadva: ZO I. 565. p. ... forum liberum ad quendam possessionem suam Pacha vocatam, in comitatu Zaladiensi existentem, singulis feriis secundis perpetue celebrandum duximus annuendum ... sine preiudicio fororum vicinorum; igitur vos universos mercatores et alios homines, ... assecuramus et affidamus per presentes, ... libere veniatis, emcionesque et vendiciones vestras secure exerceatis in eodem, ...

187 Kiadva: ZO I. 582. p. ... tandem ipse comes Myke ad nos reversus nobis retulit, ut ipse Laurencius dictus Vos ad ipsum iudicium et iusticie recepcionem non venisset nec misisset, ...

188 *Büntetése* a bírság volt, ez alperesnél 3 márka, felperes esetében 6 volt. A peres felek közötti megegyezés sokszor *fogott bírák* útján ment végbe, akik csak nemesek lehettek, és egyenlő számban (4-4, 6-6) számban szerepeltek az elnök mellett. A felek a tárgyalás előtt megegyeztek, hogy el kell fogadniuk annak döntését.

189 Eredeti: MOL DI 91520.

190 Eredeti: MOL DI 91781.

191 Eredeti: MOL DI 91800.

192 *Terra Sancti Martini* 1342; *Zentmarton* 1366; *Zenthmarton* 1410, 1461, 1485, 1483; valamint *Salamonvár* alatt, 1402. november 30.

193 Kiadva: ZO II. 626. p.

194 *Csánki III.* 107. p.

195 Kiadva:ZOI. 393. p.

196 *Csánki III.* 173. p.

197 Kiadva:ZOII. 368. p.

198 *Csánki III.* 172. p.

199 Kiadva: ZO II. 626-627. p. ... quod et que per notam infidelitatis nobilium Johannis Sarkán de Buzazygethe ac Nicolai Ladislai Andree et Francisci filiorum eiusdem, quam iidem ex eo incurrisse dicuntur, quod ipsi postposita fidelitate et obediencia, qua nobis et sacre huius regni nostri Hungarie corone tenebantur, temporibus preteritis ad imperatorem romanorum, nostrum et tocius regni nostri inimicum specialem confugisse, et quantum in eis extitit, se nobis et regno nostro emulos et inimicos prestitisse, ac contra nos rebelasse referuntur, ... Mátyás osztrák háborúinak egyike, melyet 1482 nyarán üzent meg III. Frigyes német császárnak, mint osztrák hercegnek, s melynek eredményeképpen később (1485. június 1.) el is foglalta becset.

200 A Bánfiak — az alsólendvaiak — a Haholt-Buzád nemből származtak. Lendva és Nempti várakat birtokolták tartozékaikkal, kiterjedt birtokaik között bírták - 1379-ben - Kutost és Csödét. Óriási birtokaikkal később is rendkívüli módon meghatározó tagjai voltak a megyének.

201 ... quod nos attentis et consideratis fidelitate et fidelium serviciorum meritis fidelium nostrorum magnifici Nicolai ...

Bilkei Irén

ZALALÖVŐ TÖRTÉNETE 1490-1566

Dolgozatom jelen kötet előző két tanulmányához kapcsolódva a mai Zalalövő közigazgatási területén a XVI. században létezett egykori települések történetét kísérli meg felvázolni. Az előző tanulmányok ismertették a környék régészeti kutatásainak eredményét és tisztázták Lövő és környékének középkori történetét. 1 Ezek alapján az alábbi településekkel

foglalkozom (XVI. századi nevükön): Lövvő, Zalapataka, Budafa, Csütörtökhely, Fernekág, Irsa, Kutasiszentpéter, Pacsapusztá, Mindszent. (A középkori Fövényesfölde vagy Fényesfölde és Herbát-falva helyiségek ekkor már biztosan nem léteztek, Szelce és Pácod pedig a szomszédos Vas megyéhez tartozott.)² A mai falu közigazgatási területe természetesen nem esik egybe a középkori és kora-újkorai falu, és birtokhatárokkal. Lövvő és a hozzá tartozó helyiségek mellett ezért utalok többször csébi, salomvári, háshágyi adatokra. Mint az alábbiakban látni fogjuk, Lövvő a XVI. században nem volt birtokközpont, urainak, a csébi Pogány családnak a törzsbirtokai Csében és Salomváron feküdtek, de birtokjogi okleveleik a legfontosabb források Lövvő történetére is.

A település történetének tudományos igényű megírására jelen kötet az első kísérlet. A negyedszázada folyó régészeti kutatások alapján Salla római kori története ismert. A középkori és kora-újkorai történet megírásához alap kutatások még nem folytak, így ez az első áttekintés, ami az írásos forrásokon alapul, még biztosan nem jelent végleges eredményeket, a későbbi kutatások az itt felvázolt képet még árnyaltabbá tehetik.

Lövvő későközépkori és kora-újkorai történetéhez forrásul a zalavári és a kapornaki hiteleshelyi oklevelek, valamint az országos adóösszeírások adatai szolgáltak. A hiteles helyek olyan egyházi testületek voltak, amelyek a felek kérésére pecséttel ellátott hiteles okleveleket állítottak ki. Ez a sajátos feudális jogintézmény látta el a közjegyzői és a telekkönyvi funkciókat Magyarországon. Zalában a zalavári és a kapornaki bencésrendi konventek töltötték be hiteleshelyi funkciót.³ A náluk keletkezett oklevelek adatokat szolgáltatnak a nemesi családok birtokszerzési módjaira, birtoklásának folyamatosságára, rokoni kapcsolataira, életmódjukra és hivatalviselési viszonyaikra.

Az adóösszeírások a településtörténet kutatásának legfontosabb forrásai. A XVI. századi adólajstromok számba vették a lakott településeket, azok birtokosait és összeírták a földesurak kezén lévő portákat.⁴ A portális adóösszeírások elsősorban természetesen az adózó portákat vették számba, de összeírták a szegény jobbágyság portáit, valamint a puszták portáit is. A zalai rovásadó-összeírásokban 1532 és 1566 között található a Lövvő környéki településekre vonatkozó adatok.⁵

A továbbiakban vegyük sorra azokat az adatokat, amelyek azokra a fentebb említett XVI. századi településekre vonatkoznak, amelyek a mai Zalalövvő közigazgatási területén léteztek.

Lövvő

Lövvő történetét évszázadokig a csébi Pogány család határozta meg. Két legnevezetesebb tagja a XV-XVI. század fordulóján országos méltóságokat is betöltő Péter és Zsigmond. Mindkettejüket a XV. század utolsó évtizedében sűrűn említik az oklevelek különböző birtokügyekben.

1493-ban Csébi Pogány Péter, György és Zsigmond panaszt tesznek Ellerbach János kemendi várnagy ellen, hogy az ő lövvői nemesi kúriájukat felgyújtották, csébi és kereszteményi birtokaikról 2000 forint értékű holmit elraboltak.⁶ Péter pozsonyi főispán volt és királyi kamarás, aki az udvari körökben jártasként egyengette Zsigmond nevű unokaöccse útját, aki a család legismertebb tagja lett. (Életútja külön tanulmányt érdemel, jelen írás keretei között nincs lehetőség vele bővebben foglalkozni.) Zsigmond mind Mátyás és Beatrix, mind Corvin János

kedvelt embere volt, pályája a Jagellók alatt teljesedett be. 1494-ben Máramaros megye főispánja és sókamaraispán, 1508-ban királyi zászlótartó, 1522-ben Werbőczy Istvánnal együtt királyi követként Nürnbergben jár a Birodalmi Gyűlésen, 1524ben Szlavónia adószedője. Állítólag a mohácsi csatában esett el 1526-ban. 7 Országos tisztségei és máramarosi érdekeltségei mellett továbbra is kezében voltak a család zalai törzsbirtokai. Egy 1507-ben kelt oklevélből tudjuk, hogy testvérével, Jánossal a zalavári konvent előtt előadták, hogy meghalt testvérük, György özvegyének Terjék Dorottyának kiadják hitbérét és jegyajándékát, ami neki György részéből jár Cséb, Lövő, Salomvár, Györkefalva, Keresztúr, Pacsa, Kozmadamján, Jákon, Németfalu birtokokból. 8

Lövő birtokosait és birtokait a XVI. század közepén a rovásadó-összeírások 1531 és 1566 között az alábbiak szerint tüntetik fel. 9 [A táblázatban (és a további táblázatokban) alkalmazott rövidítések: p. — porta, szeg. — szegénysége miatt adókedvezményes jobbágys, zs. — zsellér, psz. — pusztatelek, új — új épület, ég. — felégetett telek, szolg. urasági szolgálatban álló személy, ip. iparos.] 10

1. táblázat

Lövő rovásadó-összeírásai 1531-1566

		P.	Szeg.	Zs.	Psz.	Új	Ég.	Szolg.	Ip.	Egyéb
1531.	Pogány Péter	12	3		7					2
1542.	Pogány Gáspár	14								
1548.	ismeretlen nevűek	9	8		4	2		2		1
1549.	Pogány Gáspár	10		8		3		2	2	
1552.	Teretszent-mártonnal ismeretlen nevű	4	12	1		6		1		
1554.	ismeretlen nevű	13								
1564.	Pogány Boldizsár	7,5	1	1			1	1	1	
	Pogány János lövői molnára	1								
	a Perneszy család 2 tagja	7	1		1	1			1	1
1566.	a Perneszy család 2 tagja	4	2					1		2
	a Pogány család 2 tagja	2	2		2					
	Pogány János lövői molnára	1								

A század ötvenes éveiben tűnnek fel új nevek Lövő birtokosai között. A család házasságok útján került kapcsolatba más köznemesi familiákkal. 1550-ben 11 Csébi Pogány Kata és Nádasdi Gáspár fia, Márton, valamint Fodoróczky Farkas nagyapjuk, Csébi Pogány Dénes, Csébi, szentmártoni, lövői, németfalui, keresztúri, salomvári stb. birtokaiból kéri az anyjaikat illető leánynegyed kiadását a jelenlegi birtokosoktól, a fentiekben megismert Zsigmond unokáitól, Gáspártól, Menyhértől és Boldizsártól, valamint Zsigmond unokahúgától, Pogány Sárától, aki Brodarics Mátyás felesége. 12 1561-ben ez a Sára, akit akkor már Brodarics Mátyás özvegyeként neveznek a források, lányaival Katalinnal és Klárával osztozik a Pogányok teljes birtokain, birtokrészein, ingó és ingatlan javain. Brodarics Katalin, Perneszy András felesége kapja azt a lövői nemesi kúriát a hozzátartozó épületekkel, amelyben eddig is laktak. Cséb birtokon a jobbágytelkek Boldizsár, Menyhért és János tulajdonában maradnak. A csébi nemesi kúria tartozékaival Sára asszonyé, valamint az övé Ákosfalván egy birtokrész. Brodarics Klárának, Perneszy Farkas feleségének Lövön 3 jobbágytelek jut. Sára asszony Salomvár területén a Szürszeg nevű rétből 8 kaszálót kap, a többin lányai osztoznak. Az ákosfalvi nemesi kúria Sárának jut, Katalin és Klára Lakos birtok javait is neki adják. A salomvári szőlőhegyet Sára és Katalin, az erenyedi szőlőhegyet Klára

kapja. A csébi szőlőhegyen hárman osztoznak. Csében, a Zala melletti kétkerekű malomhelyen és jövedelmén Sára és Klára osztozik, a Lövé területén levő kétkerekű malomhely Kataliné, de tartozik Klárának és Sárának adni a jövedelméből 12 köből gabonát. Ezenkívül szétosztják a fenti helyiségekben a jobbágytelkeket, és az Óhíd nevű helyen levő elhagyott nemesi kúriát a hozzátartozó birtokrészekkel. 13

1562-ben a család férfitagjai osztozkodnak Csébi Pogány Péter örökségén a Vasvári Káptalan előtt olyképpen, hogy Boldizsár és János kapja a Zala és Vas megyei, Menyhért pedig a máramarosi birtokokat. 14 A káptalan jegyzőkönyvéből a birtokokat is ismerjük, amiket egymás közt elcseréltek. Máramarosban Úrmező, Nyagona, Veresmart, Karácsonyfalva és Felsőapsa helységben teljes birtokrészek Menyhérté, cserébe *Zalában* és Vasban Boldizsár és János kapja Cséb, Salomvár, Gyerkefalva, Lövé, Pácod, Szentmárton, Gyülvész, Kozmadamján, Gyertánág, Tompa, Erdeifalva, Hencse, Németfalva, Ákosfalva és Erényed birtokok teljes birtokrészeit. 15

Szintén 1562-ből ismert egy másik, a vasvári káptalan előtt tett osztályos egyezség Pogány Boldizsár és János, valamint Sára és lányai között lövői, csébi és gyerkefalvi birtokokról. A forrás egyik érdekessége a halastavak említése: az egyik csébi halastavat Perneszy Farkas kapja, a másik kettőt Pogány Boldizsár és János. Az itt levő haltartót is Perneszy Farkas kapja, mert Gyerkefalván átadott egy telket Pogány Jánosnak. A csébi hegyen a pusztaszőlő felerészben megosztják Boldizsár és János, továbbá Sára és lányai között. Sára a lányai érdekében kéri a kastély megosztását is, de erről már az első osztály alkalmából döntöttek, a hegyvám megosztását viszont helybenhagyták Lövön is egy halastó birtoklásáról döntenek, Boldizsár és János magának követeli, de Sára szerint a vejéé, Perneszy Andrásé. Perneszy András végeztette el a lövői földeken az irtásokat, ezért azokat magáénak kéri. Az osztálylevél úgy dönt, hogy fele Boldizsárt és Jánost, a másik fele Sárát és lányait illeti. Ez utóbbi magyar nyelvű részt idézzük az oklevélből. 16 „Negyedik feleletyk ez az Poghanoknak. Hogy az Levei felden vannak irtások kyth Pernez(k)i András irthatot es jobbágyok is. Errül ez a végzés hog Pernezi András ha ahoz hasonlath mondhat az Poghanoknak, az melyet ü irthatot is és az ükys megirthassák, hol nem, hat az Zolgha Biro es az esküitek megh böcsüllýék az munkáth raytha az felelet az Poghanoknak megh fizessenk Pernezi Andrásnak és az üvék legyen az fele. Az Paraszt népnél valo irthasok ys minden részről [...] megszámláltassanak és mynden része egaránt valóth zámlallyanak haggyanak es ha valamel részre kettős lenne benne azt két fele osszák és az felet annak az más félnek aggyák, de az kinek agyak az feldnek böcsüét mynden holdért eg forintot fizessen az zeghen embernek az kyé az feuld volt. Ennek fölötte az mely erdők vannak akárhol az éppülethnek valo erdeük Thylalmassok legyenek és egyethemben oltalmaztassanak két forynt Birság alatt ellyen képpen hogy akármelyik jobbágya Legyenys az Byrság egyethemben oszollyon közöttük egyéb rendhelyek Cheby, Leveőy es Gyekefalvay földön kiketh megh kellene irthany."

A fentiekben néhány példán láthattuk, hogy a XVI. század utolsó évtizedeire hogyan került Lövé más földesurak fennhatósága alá. A település következő évszázadait már nem a Csébi Pogány, hanem a Perneszy család határozta meg.

A XVI. század elején egytelkes nemesek lakták. Egy 1513-ból származó adóösszseírás név szerint Kis Mátyás és Ebes Péter egytelkesekét említi, valamint Tussa Imre 1 portáját. 17

A rovásadó-összeírások adatai 1531 és 1564 között az alábbiak. 18

1531.	„puszta" megjegyzéssel nincs több adat	
1542.	a fizetett adó összegét adják meg	
	Nagy István	45 dénár
	Nagy János	8 dénár
	Pataki Bálint	5 dénár
	Dancs Mátyás	59 dénár
	Dancs Pál	72 dénár
	Barabás János	45 dénár
	Ebes Péter	szegény
1549.	Pataki Farkas	1 porta
1552.	ismeretlen nevű	1 szegény
1564.	Pataki Farkas	1 porta

XVI. század közepén a Pataki és a Dancs köznemesi családok a település birtokosai. 1557-ben a zalavári konvent előtt zalapatakai Pataki Mihály elpanaszolja, hogy Fernekági Pataki Bálint az ő zalapatakai nemesi kúriáját elfoglalta és átadta Dancs Mátyás fiának, Balázsnak. 19

1560-ban Kányaföldi Kerecsenyi András adományul kapja Macskás, más néven Sánta Lőrinc és György zalapatakai nemesi kúriáit megszokadás címén. 20

1561-ben Fernekági Pataki más néven Bolygó Bálintot és gyermekeit, Balázst, Györgyöt, Istvánt, Márkot, Erzsébetet és Ágotát beiktatják új adomány címén zalapataikai és fernekági egész nemesi kúriák birtokába. 21

1564-ben Perneszy András, aki házassággal szerzett birtokokat Lövön, elcseréli Tompa helységben levő pusztá jobbágytelkét 25 frt ráadással Pataki Ferenc és leszármazottainak egy zalapataikai telken levő elhagyott nemesi kúriára. 22 Ezenkívül beiktatják egy Dancs Mátyás és György magszakadása folytán adományozásra került zalapataikai egész nemesi kúriába. 23

A zalavári konvent jegyzőkönyve 1565-ből egy csereügyletet rögzített: Perneszy András felesége Brodarics Katalin nevében elcserél 2 hold szántóföldet és 2 kaszálónyi rétet a pataikai határban Pataki más néven Ebes János Kérő megye nevű szántóföldjéért. 24

Perneszy András úgy tűnik, módszeresen kerítette birtokába Pataka települést. Tárgyalt korszakunk végén, 1573-ban beiktatják feleségével együtt a testvérgyilkosság miatt hűtlenségbe esett Dancs János és Márk, valamint Kálmán és Gergely zalapataikai birtokrészeibe adomány címén. 25

Budafa

A településről kevés adat maradt fenn. Rovásadó-összeírást is csak 1542-ből ismerünk, eszerint Tornyos Ferenc 8 dénár, Tornyos Kristóf 11 dénár és Tornyos Bálint 18 dénár adót fizet. 26 1560-ból pedig arról tanúskodik egy oklevél, hogy Kányaföldi Kerecsenyi András adományul kapta Mathon György és Bálint, valamint Tárnok András és Péter Budafa birtokon lévő nemesi kúriáit magszakadás címén. 27

Csütörtökhely

Csütörtökhely, ami csütörtöki napokon tartott vásáraitól kapta a nevét, a XVI. század elején a Kanizsai család birtokaként az egervári uradalom része volt. 1521-ben Kanizsai László urbáriumában 28 az alábbi szolgáltatásokat rögzíti Csütörtökhely és Keresztúr birtokokon, ahol összesen csak 4 telek van.

Adót (census) 2 részletben Szent György napon (ápr. 24.) és Szent Mihály napon (szept. 29.) fizetnek 25 bécsi dénárért. Terményjáradékot (victualia) húsvétkor 10 tojást és 8 bécsi dénár értékű kenyeret, Nagyboldogasszonykor 1 csirkét és 8 bécsi dénár értékű kenyeret, karácsonykor 1 kappant és 8 bécsi dénár értékű kenyeret, Szent Mihály napján pedig 1-1 köböl búzát és árpát adnak. Szükség szerint szolgálnak a várnál, a pusztá föld után 1 köböl (gabonát) adnak. A birtokon levő 3 kerekű malom az úré. 29

A település Kanizsai Orsolyával kötött házassága után Nádasdy Tamás kezére kerül, mellette a Hásságyi családnak vannak itt birtokai. A rovásadó-összeírások adatai: 30

2. táblázat
Csütörtökhely rovasadó-összeírásai (Keresztúrral) 1544-1564

		P.	Szeg.	Zs.	Psz.	Új	Ég.	Szolg.	Ip.	Egyéb
1544.	Nádasdy Tamás	2	3							
	Hássági Dénes özvegye				2					

		P.	Szeg.	Zs.	Psz.	Új	Ég.	Szolg.	Ip.	Egyéb
1548.	Nádasdy Tamás	8	15		3	4				
1549.	Nádasdy Tamás	4		2	1	1			2	
	Hássági Ferenc	1		2						
1552.	ismeretlen nevű	5		2		9	4			
1564.	Nádasdy Kristóf	5				1				
	2 molnár	2								

1549-ben a vasvári káptalan előtt kétszer is panaszt tesznek a helység többi birtokosai Nádasdy Tamás és Kanizsai Orsolya ellen. Szentandrás Páris László lánya, Borbála és Páris Mihály fia, Miklós tiltakoznak, hogy Nádasdy Tamás és felesége akadályozzák őket Jánosfalva, Lékfalva, Keresztúr, Csütörtökhely, Szentgyörgy és Pozmánlaka helységek birtoklásában. 31 A következő esetben Szecsődi Gáspár, Páris Miklós, Szecsődi Antal és Tarródi Gergely eltiltják őket János falva, Lékfalva, Keresztúr, Csütörtökhely, Szentgyörgy és Pozmánlaka birtokokban levő teljes birtokrészek birtoklásától és használatától. 32

A kisebb birtokosok minden tiltakozása ellenére Nádasdy Tamás folyamatosan szerezte meg az egervári uradalomhoz tartozó birtokok nagy részét. 1558-ban beiktatják Zalaszentgyörgy, Csütörtökhely és Tüttös egész birtokaiba. 33

1574-ből egy malomra van adatunk: Egervári Mihály a vasvári káptalan előtt bevallást tesz arról, hogy Csütörtökhely birtokon a Zala folyó mellett lévő malom teljes birtokrészét Perneszy András 2 lövői jobbágyának, Egervári Mihály 2 csütörtökhelyi jobbágyának és a nevezett malom molnárának, továbbá Nádasdy Kristóf keresztúri jobbágyának átengedte azzal a feltétellel, hogy a malomhelyen tartozik felépíteni egy malmot minden tartozékával együtt, és attól kezdve, hogy a malom hasznot hoz, 5 éven keresztül a lisztjövedelem fele Egervári Mihályt, a másik fele a jobbágyokat, illetve 5 év után a malmot és a jövedelmeit vissza kell adni az Egerváriaknak és örököseiknek. 34

Fernekág

Az 1513. évi adólajstrom az alábbi egytelkes nemesek birtokait említi a településen: Bolygó Imre, Kis Péter és Herceg Antal. 35 A kevés későbbi forrás is hasonló nevű földesurak birtokjogi ügyeiről szól. 1547-ben Kis Mihály fia, Pál nemesi kúriájának felét Fernekág birtokon a hozzátartozó javakkal együtt Büki Jánosnak, fiainak, lányainak és azok örököseinek 11 és fél forintért eladta. 36 1565-ben Bolygó Bálint pusztá, épületnélküli kúriáját Fernekágon 17 forintért eladta Herceg Miklósnak. 37

Irsa

A településen a rovásadó-összeírások szerint több nemesnek van birtoka. 38

3. táblázat
Irsa rovásadó-összeírásai 1542-1566

		P.	Szeg.	Zs.	Psz.	Új	Ég.	Szolg.	Ip.	Egyéb
1542	Szalai György	4								
	Bakcs Sándor	2								
	Terjék Tamás	3								
1548	ismeretlen nevűek	6	14		1	1				1
1549	Potyondi Farkas	4,5		1	1	1				
	Terjék Tamás, özv. Terjék Antalné	1,5		1						
	Borza Katalin	1		2						
	Terjék Pál	1		1						

		P.	Szeg.	Zs.	Psz.	Új	Ég.	Szolg.	Ip.	Egyéb
1549.	Bakács Sándor	2,5								
1552.	ismeretlen nevűek	8	12			1	1			
1564.	Potyondi Farkas	7	1	1			2			1
	Tarródi Pál	3								
	a Terjék család 3 tagja	5				2				
1566.	Potyondi Farkas, Bödei Gergely	2	2	3	1					
	Sebestyén János		1							
	a Terjék család 2 tagja	0,5	2		1					

1538-ban Szecsődi Tarródi Gergelyt egy oklevél tanúsága szerint beiktatták egy irsai birtokrész birtokába. 39

1545-ben Szenterzsébeti Terjék István tiltakozik a vasvári káptalan előtt több más zalai birtok mellett Salomvár, Erdőfalva, Gyertyánág, Irsa, Szölce, Tüttös helységeken levő teljes birtokrészek eladása ellen. Terjék Pált, Sebestyént és Jánost a fenti birtokrészek eladásától eltiltja. 40

1547-ben egy országos tisztséget viselő úr kapja meg Irsa birtokot, Miletinci Radoszláv Mihály szlavóniai ítélőmester 41 Miklós nevű testvérével és Tarródi Gergellyel együtt. 42

1557-ben Káldi Mártonné, Katalin asszony követeli Terjék Tamástól és Páltól az első férje, Térjék János Szenterzsébet, Andrásida, Jegenye, Szentmárton, Szentmihályfalva, Egervölgye, Ákosháza, Bocfölde, Salomvár, Bence, Erdőhát, Irsa, Hermánfalva és Mártonfalva birtokaiból az öt megillető hitbért. 43 Egy, Terjék család levéltárából származó oklevélből az is ismert, hogy Nádasdy Tamás nádor Katalin asszony követelését megítélte és elrendelte, hogy Terjék János részeit a fenti birtokokban, becsüljék meg. 44

1562-ben Bödei Gergelyné Horváth Anna, Borza István unokája azokat az irsai birtokokat követeli magának, amelyeket a Miletinci Radoszláv testvérek és Tarródi Gergely Irsai János magszakadása folytán megszereztek, de elfoglalták azt a nemesi kúriát is, és a Nagyrét nevű rétet, amely Borza István özvegyéé volt. 45 A Taba vagy más néven Ilvágyi család 1563-ban tűnik fel birtokosként a településen, amikor Ferdinánd királytól kapnak egy birtokrészt új adomány címén. 46

A Miletinciek nem sokáig birtokolták Irsát, ugyanis 1563-ban egy oklevél már arról ad hírt, hogy Pécsi Jánost, a lenti vár várnagyát Miletinci János megszakadása folytán beiktatták Irsán 67 jobbágyszámára terjedő birtokrész birtokába. 47

1567-ben Borza Kata és Potyondi Farkas új adományt kapnak Irsai András irsai egész birtokrészére, de a beiktatásnak ellentmondott Taba Ferenc és Pécsi János. 48

1568-ban Taba Ferenc a vasvári káptalan előtt bevallást tesz arról, hogy egy lakott jobbágytelkét Irsán fekvő birtokrészből minden hozzátartozó javakkal Stefanics Mártonnak 16 forintért elzálogosította. 49

Kutasiszentpéter

Az 1513. évi adólajstromban Páris Miklós 1 portája, Szécsi Tamásnak 12 portája, Pethő Tamásnak 1 portája szerepel, az egytelkes nemesek között pedig Kozma Jánost és Kutasiszentpéteri András özvegyét említik. 50

A településre vonatkozó rovásadó-összeírások az alábbiak. 51

4. táblázat
Kutasiszentpéter rovásadó-összeírásai 1548-1566

		P.	Szeg.	Zs.	Psz.	Új	Ég.	Szolg.	Ip.	Egyéb
1548.	Székelly Magdolna		1							
	Ötvös István	1								
	Pethő Benedek	1								

		P.	Szeg.	Zs.	Psz.	Új	Ég.	Szolg.	Ip.	Egyéb
1549.	Salm Miklós	1								
	Pethő Benedek	1								
	Ötvös István	1								
1552.	Ismeretlen nevű	2	1							
1554.	Ismeretlen nevű	2,5								
1566.	Pethő Benedek	0,25								

A vasvári káptalan előtt Pethő Péter 1545-ben bevallást tett arról, hogy mivel Tátika várának restaurálása és Kemend várának fenntartása miatt Devecseri Choron Andrástól 4000 frt kölcsönt kényszerült felvenni, és ezt a pénzeszeget más módon visszaadni nem tudta, ezért az ő teljes birtokrészeit Tátika, Kemend és Rezi várában, továbbá Keszthely mezővárosban és több más vas, és zalamegyei birtok mellett, Mindszent, Pacsa és Szentpéter birtokrészeit Choron Andrásnak, feleségének és családjának a fenti 4000 forintért elzálogosította. 52

1545-ben Andrása Péter vallja a vasvári káptalan előtt, hogy Kutasiszentpéter birtokon Nagyhely nevű nemesi telkét 35 ekényi szántófölddel együtt minden hozzátartozó javakkal Kelemen Tamásnak, feleségének, fiainak, továbbá testvére fiainak 21 frt-ért örök áron eladta. 53

1550-ben Bánffy István és László 2 kutasiszentpéteri jobbágyát panaszolja be a zalavári konvent előtt Nádasdi Darabos Ferenc özvegye, mert a vas megyei Szelce falu plébániáját megtámadták. 54

1561-ben Stefanics Márton adományul kapja Kozma Péter magszakadása folytán annak egy kutasiszentpéteri birtokrészét más birtokok között, de a beiktatásnak Kozma Péter lánya és unokája ellentmondtak. 55

1564-ben Hosszúlovászi Ötvös Istvánné Kutasiszentpéter birtokon másfél pusztát jobbágytelket ajándékozott Szabó István és Nagy Mihály nevű parasztnak, akiket a fenti birtokokba be is iktattak. 56

Pacsapuszta és Mindszent

1512-ben Pethő Miklós és testvére, Ferenc pacsapusztai és mindszeinti birtokrészeit elzálogosította Szécsi Tamás vasi főispánnak. 57

1535-ben Gosztonyi Mihály panaszt tesz a zalavári konventnél, hogy Dömölky Tamás az ő mindszeinti birtokára támadt s onnan két jobbágya házából állatokat és egyéb holmikat rabolt el. 58

A rovásadó-összeírások adatai az alábbiak: 59

5. táblázat

Pacsapuszta és Mindszent rovásadó-összeírásai 1531-1566

		P.	Szeg.	Zs.	Psz.	Új	Ég.	Szolg.	Ip.	Egyéb
1531.	Szécsi István	8	2		4					
	Bánffy Antal	7	2		3					
	a Pethő család 2 tagja	5	2		5					
1542.	Székely Magdolna	7								
	Pethő Péter	2								
	Pethő László	2								
	Pethő János	1								
1548.	Ismeretlen nevűek	9	13		1					
1549.	Pethő Benedek	1		1	2					
	Pethő László	2		2						
	Pethő Péter	1		1						
	Székely Magdolna	2		3	2					
	Salm Miklós	3		1						
	Pethő Gáspár	3		3		2				
	Pethő Antal	1		1						
	Istvánffy Pál	1								

		P.	Szeg.	Zs.	Psz.	Új	Ég.	Szolg.	Ip.	Egyéb
1552.	Ismeretlen nevűek	8	15	3	3	2				
1564.	Imrefi Ferenc özvegye	1		1						
	Ivánci Farkas özvegye	1,5								
	Gosztonyi Gáspár	0,5	1			1				
	Ugnád Ádám	4								
	Szécsi Margit	3	2							
	a Pethő család 8 tagja	11	4	3	6	1				
	Pethő András mindszerenti molnára	1								
1566.	Imrefi Ferenc özvegye						4			
	Ivánci Farkas özvegye	0,5	5		1					
	Gosztonyi Gáspár	0,25	3					1		
	a Pethő család 8 tagja	5	11	5		1	1			
	Szécsi Margit	0,5	4							
	Ugnád Ádám	2	2							
	Pethő András mindszerenti molnára	1								

1550-ben Gersei Pethő Tamás lánya, aki először Szekcsői Herceg Miklós, majd Tombói János özvegye lett, most Henyei Bernát feleségeként kéri testvérétől, Benedektől az őt illető leánynegyed kiadását több Zala megyei helység, köztük Pacsa, Mindszent és Szentpéter birtokaiból. 60

1558-ban a vasvári hiteleshely előtt Szentmihályi Albert deák felesége, Dömölky Dorottya a maga, János fia, Erzsébet leánya, más testvérei és rokonai nevében előadta, hogy a szegénységtől kényszerítve egy népes jobbágytelkét, amelyen Molnár Bálint külön házat építtetett Mindszent faluban minden hasznával, szántóföldjeivel, két egész szőlejjel Ivánci Farkas özvegyének, Egregyi Zsófiának 25 magyar forintért elzálogosította 61

1559-ben Besenyői Laki Farkas és Tamás Besenyő, Nagylickó, Várfölde és Zalamindszent birtokok birtokrészeire kapnak új adományt. 62

Összegzés

Lövő jelentőségét az ókorban és a középkorban földrajzi helyzete adta: 63 fontos utak kereszteződésében feküdt. A rómaiak Borostyánkő útja, amely az Adriai tenger északi partjától, Aquileiától indulva jutott el a Baltikumba, Lövön a római kori Salla municipiumon vezetett keresztül. Az utat a középkorban is használták, Csáktornya-Szerdahely-Lendva-Lövő állomásokon át ért el Körmendre. A másik fontos út Szécsisziget-Nova-Cséb (Salomvár) irányában vezetett Körmendre. A „megyei nagyút” (magna via provinciae), hogy az oklevelek nevezik, Tapolca Sümeg-Barlabáshida-Pakod-Egerszeg-Csében át Lövön túl hagyta el a megye területét. 64 Középkori adat (1328) szerint Csében volt vámhely és híd, 65 Csütörtökhely körül pedig átkelőhely a Zalán. 66 Az utakon bonyolódó kereskedelem nem Lövőt tette központtá. Hetipiacokról Csütörtökhelyen és Salomváron van adatunk (előbbi csütörtöki, utóbbi pedig szombati napokon), országos vásáridőpontot pedig Salomvárról ismerünk. Itt alakult ki a környék egyeden mezővárosi rangú települése is. 67

Lövő és a környező települések VI. századi birtokviszonyai az alábbiakban jellemezhetők. A környék a gyepűőr-leszármazott egytelkes nemesek települési zónája. 68 Korszakunk birtokstruktúrája is ezen örökség nyomát viseli. Nincs igazi nagybirtok, nincs vártartomány, nincs egyházi uradalom, nincs szabad királyi város (mint láttuk, mezőváros is csak egy). Az adóösszeírásokban feltűnő néhány nagybirtokosnak a Lövő környéki településeken nem voltak törzsbirtokai. A birtokok urainak többsége Zala közepes kisnemesi familiáiból került ki (Csébi Pogány, Hássági, Gersei Pethő, Terjék stb.). 69

Egy kis kitérő erejéig érdemes a rovásadó-összeírásokban Lövő környékén feltűnő nevezetes tulajdonosokat felsorolni. Az ország legnagyobb birtokainak örökösnője volt Kanizsai Orsolya, mivel családja férfiágon kihalt, a király fiúsította. A vele kötött házassággal örökölte meg az egervári uradalom részeként Csütörtökhelyt Nádasdy Tamás, a későbbi nádor. Székely Magdolna először a mohácsi csatában elesett Felsőlendvai Szécsi Tamás felesége volt, majd másodszor is megözvegyült Bethlenfalvi Thurzó Elek náddal kötött házasságából. Csébi Pogány Sárával kötött házassága révén lett Lövő környékén birtokos Brodarics Mátyás, a mohácsi csatát megörökítő tudós kancellár, Brodarics István testvére. 70 Az országos tisztségeket betöltő Csébi Pogány Péterről és Zsigmondról fentebb már volt szó. Meg kell említeni az Irsán néhány portát birtokló Bakács Sándorról, aki urát, Alsólendvai Bánffy Jánost mentette meg a mohácsi csatában. A nagyúr ezt birtokadományokkal hálálta meg. 71 A Csütörtökhelyen birtokos Hássági Ferenc azért nevezetes, mert a wittembergi protestáns egyetem anyakönyvében szerepelt hallgatóként az 1536-37. tanévben. 72

A fenti esetekből a kora-újkor birtokszerzési lehetőségei néhány példáját is láthattuk. A birtokgyarapítás legbiztosabb módja eszerint a gazdag örökösrel kötött házasság volt. A Lövő környéki birtokok kerülhettek új tulajdonosaik kezére királyi vagy nádori adománnyal. A Mohács utáni kettős királyválasztást követő hatalmi harcokban sok birtok cserélt gazdát. Adományozásra kerültek a férfiágon magvaszakadt családok birtokai, mint erre is láthattunk példákat Lövő környékén. Pl. a Miletinci Radoszláv testvérek irsai birtokát Pécsi János szerezte meg, mivel azok kihaltak.

A rovásadó-jegyzékek a portákkal rendelkező birtokosok mellett a pusztatelkekre, zsellérekre, szegénynek minősülő jobbágysokra, szolgálatvállalókra és iparosokra vonatkozó adatokat is tartalmaznak.

A pusztatelkek megléte az összeírásokban csak részben írható a mohácsi csata utáni anarchia, majd később a török hódítás számlájára. A puszták nagy része nem 1526 után, hanem a korábbi belső vándorlás nyomán keletkezett, amikor a kis falvak lakossága nagyobb egységekbe tömörült. A puszták földjeit a régi lakók új lakóhelyükről kijárva művelték, így az ilyen telkek a befogadó település határának szerves részévé váltak. Alapjában véve a kedvezőtlen politikai változások a XVI. század közepén még nem okoztak számottevő hanyatlást Magyarország gazdaságában. 73 A korszak rovásadó-összeírásaiból láthatóan nem volt ez másként Lövő környékén sem.

A magyarországi parasztság differenciáltságára utalnak az összeírásokban regisztrált zsellérek és „szegények”.

A pusztulás során lakatlanul maradt telkeket a megfelelő időben igyekeztek újraterlepitni. Ezek az újonnan megnepesített jobbágytelkek is adómentességet élveztek. 74

Az összeírásokban feltüntetett szolgálattevőket (latinul: servitor) a nagybirtokok alkalmazták birtokigazgatási, katonai, íródeáki minőségben. A servitor a kor szóhasználatában a nagybirtokos szolgálatában álló köznemest jelenti, aki szolgálataiért éves fizetést kapott. 75 A táblázat tanúsága szerint servitorokat csak a Pogányok és a Perneszyek foglalkoztattak Lövön. Feltételezhetően a környék köznemesei közül sokan álltak a Nyugat-Dunántúl nagy arisztokrata családjainak familiárisi szolgálatában. (Bánffy, Nádasdy)

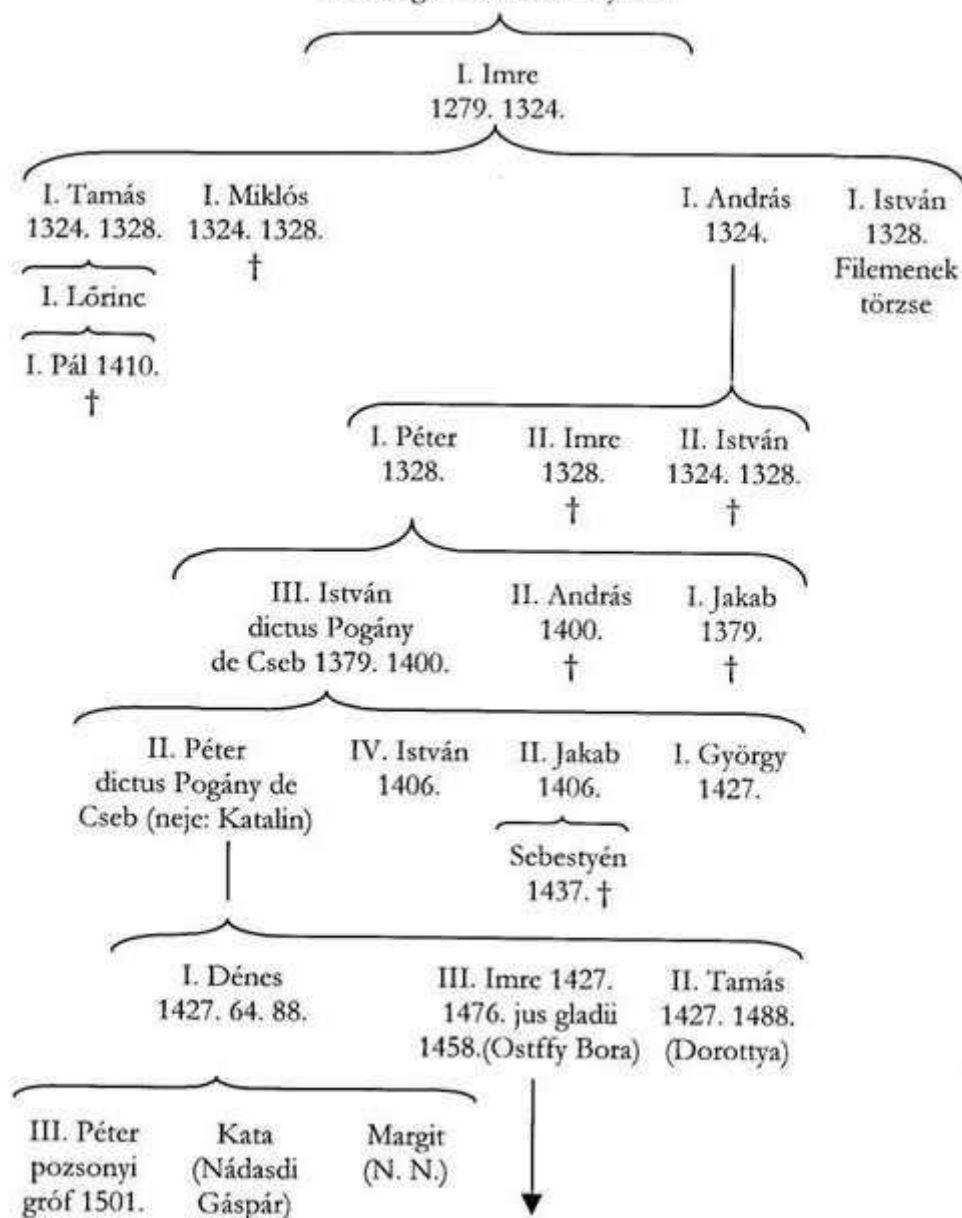
A rovásadó-jegyzékekben regisztrált iparosok alatt szinte minden esetben molnárok értendők. Malmokra okleveles adataink Lövön, Csében, Salomváron és Csütörtökhelyen vannak. Molnárt az összeírások Lövön, Csütörtökhelyen és Mindszenten említene. A malmok fontosságára a sok írásos forrás is utal, megyénk vizein a középkorból pl. 40 malomról esik szó a Zala vizén Lövőtől Bérig. 76

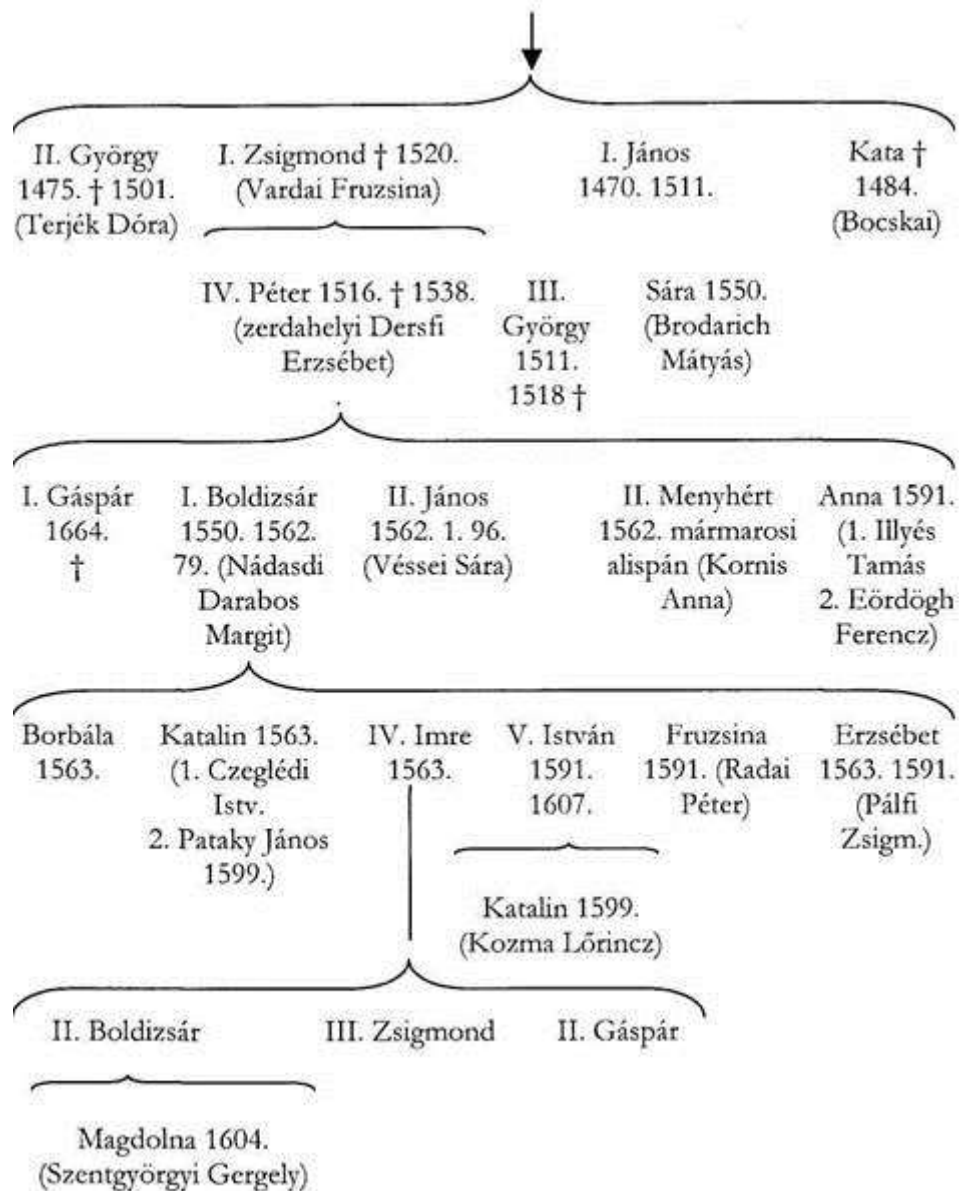
Azzal fejezhetjük be Lövő és környéke XVI. századi történetének áttekintését, hogy az írásos források tanúsága szerint a jelzett korszakban Magyarországon sorsdöntő események történtek (a Jagellók uralma, Dózsa parasztháború, a mohácsi csata, kettős királyválasztás, az ország három részre szakadása). Zalának ezt a részét az országos történések elkerülték és a lövői végvár felépüléséig a környék viszonylagos nyugalomban élte mindennapjait. 77

A CSÉBI POGÁNY CSALÁD CSALÁDFÁJA

(Nagy Iván nyomán)

Herczegh nobilis de Enyereh

JEGYZETEK

1 Lásd *Redő Ferenc* és *Ekler Péter* tanulmányainak eredményeit.

2 *Köblös József*: Adatok Zalalövő és környéke középkori településtörténetéhez. In: *Zalai Gyűjtemény* 28. Zalaegerszeg, 1988. 19-37. p., *Zalai Gyűjtemény* 31. Zalaegerszeg, 1990. 5-28. p.

3 *Bilkei Irén*: Hiteles helyek Zalában (XIII-XVI. század). In: *A Dunántúl településtörténete VII. Veszprém*, 1989., *Zala Megyei Levéltár (ZML) XII. 1. Az oklevélre történő hivatkozás: hh. és az oklevél sorszáma.*

4 A porta (kapu) a feudális Magyarországon az állami adózás egysége volt. A középkorban és a XVI. század folyamán egy porta azonos volt egy jobbágytelekkel. Az egy portára jutó adótétel volt a dica (rovás). Rovásnak nevezték azt a fadarabot, amelyre az adószedők a bíró jelenlétében „felrötták” a kivetéseket. *Juhász Lajos: A porta története.* Bp., 1936. *Kállay István: Adalék a nádori porta fogalmának változásához.* In: Levéltári közlemények 42. 1972/2. 397-401. p.

5 Magyar Országos Levéltár. E 158. Magyar Kamara Archívuma, Conscriptiones Portarum. Dicalis összeírások. A továbbiakban: MOL Dica.

6 ZML Kézirattár. Holub József családtörténeti jegyzetei. A Terjék család levéltára.

7 Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 9. köt. Bp., 1862. 343-354. p.

8 ZML hh. Nr. 2077. A középkori magyar jog szerint a házasságkötéskor a lány családjától jegyajándékot kapott, ami ingóságokból állt és mindig a nő tulajdona maradt. A házasságkötéskor a nő férjétől hitbért is kapott, de ennek kifizetését csak a házasság megszűnésekor kérhette a nő a férj családjától.

9 Lásd az 5. jz-t. MOL Dica Zala. 1531: II. 20, 1542: I. Proc. maior colon. 5. v, 1548: II. 268, 1549: *Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a XVI. század közepén I.* Bp., 1990. 959. p., 1552: II. 542., v., 1554: I. 342. v., 1564: III. 334., 1566: III. 547.

10 Maksay 1990. 78. p.

11 ZML hh. Nr. I. 455. A nők a nemesi birtoknak csak a negyedrészt örökölhették, ezt hívták leánynegyednek, amit ingóságokban is ki lehetett adni, hogy az ősi birtok egyben maradjon.

12 Lásd *Simon Fíva* tanulmányának idevonatkozó részét.

13 Vas Megyei Levéltár (VaML) XII. 1. a. A Vasvári Káptalan jegyzőkönyve III. 455-467. lap. Nr. 59. Az adatot a Zala megye helytörténeti lexikonához gyűjtött cédulaanyagból vettem. ZML Kézirattár. (A továbbiakban Lexikon.)

14 VaML XII. 1. e. Eccl. et fam. Nr. 23. (Az adat a Lexikon céduláiból származik.)

15 VaML XII. 1. a. A Vasvári Káptalan jegyzőkönyve III. 708. lap Nr. 209.

16 VaML XII. Protocolla antiqua. IV. 3-22.

17 MOL DI 32206.

18 MOL Dica Zala. 1531: II. 20., 1542: I. 30. v., 1549: *Maksay* 1990. 983. p, 1552: II. 542., 1564: III. 350.

19 ZML hh. Nr. 1353.

20 ZML hh. Nr. 1451.

21 ZML hh. Nr. 816.

22 ZML hh. Nr. 810.

23 ZML hh. Nr. 815.

24 ZML hh. „D” protocollum 64-67.

25 ZMLhh. Nr. 811.

26 MOL Dica Zala I. 30. és 30. v.

27 ZML hh. Nr. 1451.

28 Az urbáriumok a földesurak birtokait, az ott élő népességet, a tőlük befolyó jövedelmeket és a birtokból származó hasznát írták össze.

29 MOL Dl. 37007.

30 MOL Dica Zala 1544: I. 130. v., 1548: II. Proc. maior. 267, 1549: *Maksay* 1990. 943. p., 1552:11. 541. v, 1564:111. 335.

31 VaML XII. 1. ProtoDa Antiqua. IV. 33.

32 VaML XII. 1. Protocolla Antiqua III. 147.

33 ZMLhh. Nr. 829.

34 VaML XII. 1. a. A Vasvári Káptalan jegyzőkönyve VIII. 133. Nr. 109.

35 MOL Dl. 32206.

36 VaML XII. 1. a. A Vasvári Káptalan jegyzőkönyve. I. 153. Nr. 395.

37 ZML hh. „D” protocollum, 34-35.

38 MOL Dica Zala. 1542: I. proc. maior colon. 6., 1548: II. 280. v., 1549: *Maksay* 1990. 952. p., 1552: II. 546, 1564: III. 340, 1566: III. 556. v.

39 ZML hh. Nr. 1232.

40 VaML XII. 1. a. A Vasvári Káptalan jegyzőkönyve I. 85. Nr. 185.

41 Az ítélmesterek (protonotarius) a királyi udvarban a bíróságok vezetői mellett dolgozó jogászai képzettségű, a bíráskodásban is résztvevő szakemberek voltak.

42 ZML hh. Nr. 1236.

43 ZML hh. Nr. 2106.

44 Pozsony, Állami Levéltár. Orczy levéltár IX. Térjék család iratai Fasc. 1. Nr. 1. (Az adat a Lexikon céduláiból származik.)

45 ZML hh. Nr. 968.

46 MOL P 108. Eszterházy család levéltára. Resp. 38. Fasc. F. m. 286. (Az adat a Lexikon céduláiból származik.)

47 ZML hh. Nr. 799.

48 ZML hh. Nr. 1526.

49 VaML XII. 1. a. A Vasvári Káptalan jegyzőkönyve V. 542. Nr. 100.

50 MOL Dl. 32206.

51 MOL Dica Zala. 1548: II. Proc. maior. 281, 1549: *Maksay* 1990. 957. p, 1552: II. 545. v, 1554: 1. 339, 1566: III. 557.

52 VaML XII. 1. a. A Vasvári Káptalan jegyzőkönyve I. 18. Nr. 30. i2. Nr. 207.

53 VaML XII. 1. a. A Vasvári káptalan jegyzőkönyve I. 75. Nr. 159.

54 ZML hh. Nr. 1618.

55 ZML hh. Nr. 1484.

56 ZML hh. Nr. 1142.

57 ZML Holub cédula. Herceg Batthyány család levéltára. Petőiana Szécsiana 37.

58 ZML hh. Nr. 2186.

59 MOL Dica Zala. 1531: II. 20., 1542: I. Proc. maior. 5. v. és I. 19., 1548: II. 268., 1549: *Maksay* 1990. 961. p, 1552: II. 542. v, 1564: III. 312. v, 334-335., 1566: III. 523. v, 524, 547.

60 ZML hh. Nr. 1377.

61 VaML XII. 1. a. A Vasvári Káptalan jkv-i II. 475-476. Nr. 291.

62 ZML hh. Nr. 2087.

63 A Felső-Zala-Völgy földrajzi jellemzése: Magyarország kistájainak katasztere I. (Szerk. *Marosi Sándor* *Somogyi Sándor*) Bp., 1990. 441-445. p.

64 *Holub Jo\sef*: Zala vármegye vámhelyei és úthálózata a középkorban. In: Századok 51., 1917. 58-60. p.

65 Uo. 51. p.

66 *Holub József*: Zala megye középkori vízrajza. (A Göcseji Múzeum Közleményei 23.) Zalaegerszeg, 1963. 17. p.

67 *Kubinyi András*: Mezővárosok egy városmentes tájon. In: A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei 1. Tapolca, 1989. 319-335. p.

68 *Maksay* 1990., 930. p.

69 *Bilkei Irén*: Zala megye nemessége a Mohács utáni két évtizedben. In: Zalai Gyűjtemény 42. Zalaegerszeg, 1997. 21-60. p.

70 *Maksay* 1990., 16. p.

71 Zala megye történelmi olvasókönyve. (Szerk. *Molnár András*) Zalaegerszeg, 1996. 57-58. p.

72 *Bilkei Irén*: Adatok a közép, és kora-újkor egyetemjárás és litterátus műveltség történetéhez Zalában. In: Zalai Gyűjtemény 31. Zalaegerszeg, 1990. 29-48. p.

73 *Szakály Ferenc*: Virágkor és hanyatlás 1440-1711. (Magyarok Európában II.) Bp., 1990. 153. p.

74 *Maksay* 1990., 65-71. p.

75 *Szakály* 1990., 131. p.

76 *Holub* 1963., 44. p.

77 Köszönettel tartozom lektorom Kóta Péter szíves segítségéért.

Simon Éva

ZALALÖVŐ TÖRTÉNETE 1566-1690

„NAGY KÉT CSÁSZÁR BIRODALMI KÖZÖTT”

Zalalövő települése több mint két évezredes története folyamán mindig akkor jutott régiójában fontosabb szerephez, amikor birodalmak végvidékére került, így volt ez a rómaiak korában és ugyanez történt a kora újkor idején három részre szakadt államban. A XVI. század első felétől az oszmán hadsereg Magyarország egy részét meghódítva, hazánk területén nézett farkasszemmel a királyi országrész Habsburg uralkodóival. A két óriási világbirodalom között húzódó képzeletbeli határnak nagyon fontos része volt a Zala folyó, hiszen a XVII. század közepétől már ténylegesen ez választotta el a magyar és a török által jogilag hódoltnak tekintett területeket. 1 A mocsaras folyóvölgyben épült település — kedve ző földrajzi és geopolitikai helyzeténél fogva — szerephez jutott a magyar határvédelmi rendszerben, ezzel izgalmassá téve a hódoltság „százötven évének” zalalövői történetét.

Mielőtt a település XVI-XVTI. századi krónikájába kezdenénk, feltétlenül szólni kell néhány szót a falura vonatkozó források bő és sokszínű tömegéről. Zalalövő kora újkori történetének kutatója egyáltalán nem kerül nehéz helyzetbe, mert a források nagyon széles skáláját találja a különböző közgyűjteményekben. Bár a településtörténetnél általában a legnagyobb szerephez jutó családi anyag ebben az esetben nem kényeztet el bennünket, — a Perneszy család iratainak egy része elveszett, más részük szétszóródva található a nagyobb családi levéltárakban, mint például a Zichy, Esterházy, Sibrik család fondjai között, valamint a zalai Farkas, Gyömörey és Skublics családok levéltáraiban — mindezért kárpótolnak az izgalmasabbnál izgalmasabb részleteket közlő, a Batthyány család levéltárában összegyűjtött várkapitányi levelezések, a katonaságra és a végvárra vonatkozó fontos adatok. Mindezt színesítik az oszmán uralom következtében létrejött török nyelvű defterek és a „másik oldal” magyar adóösszeírásai.

A kezünkbe kerülő források jellegéből fakadóan az alább olvasható munka szerkezete és tartalma is eltér a szokványos családtörténetre épített helytörténetektől. Elsődleges szerephez a hadtörténet jut és ehhez kapcsolódva bontakozik ki a XVI-XVII. századi Zalalövő gazdaság- és társadalomtörténete.

A település birtokosai a XVI. század első felében

A forrásokban (*Leóweó, Lövi, lewew* vagy egyszerűen *lövő* névalakban) szereplő Zalalövő a Mohács utáni negyedszázadban még annak a teljesen átlagos falutele pülésnek a képét mutatta, amely a későközépkorban volt. Hunyadi Mátyás király korától egészen 1550-ig kizárólagos tulajdonosai a csébi Pogány család tagjai voltak. A falut még Pogány Dénes és Imre 1470-ben kapta az uralkodótól és kezdetben közösen birtokolták. 2 A település első fennmaradt adóösszeírása szerint 1531-ben Lövő földesura Pogány Péter, Imre unokája, illetve Zsigmond nevű fiának gyermeke volt. Egészen 1542-ig ő bírta a falut, a források tanúsága szerint, egyedül. 3 Ebben az időben 10-12 porta fizetett állami hadiadót a településen, ami a szokásos számítások szerint max. 100 fős népességet jelent.

Pogány Péter halála után fia, Gáspár örökölte Lövöt, amelynek gazdasági mutatói (adózó népessége) ekkor sem tértek el lényegesen a korábbi időszakétól. 4 Gáspár egyedüli birtokos volt egészen haláláig, 1552-ig, amikor testvére Boldizsár vette át tőle a falut. 5 1550-ben azonban már a család dénesi ágából származó leányok is igényt támasztottak a leánynegyed ürügyén Lövőre. 6 Ez a pereskedés számukra hamarosan eredménnyel zárult, hiszen az 1552. évi összeírás már Boldizsár nagybátyja lányának, Sárának férjét, Brodarics Mátyást is feltünteteti a birtokosok között. 7 O a mohácsi csatát olyan szemléletes leírásban 8 megörökítő Brodarics István kancellár és szerémi püspök testvére volt. 9 Birtoklásuk idején a falu 13 portája után az adóköteles személyek 13 forintot fizettek. 10 Brodarics Mátyás megjelenése új fejezet kezdetét jelentette Lövő történetében, hiszen az ő ágán kerültek később a falu birtokába a korszakunkban oly fontos szerepet játszó Perneszy család tagjai. Mátyás leányai ugyanis jól házasodtak. Az ősi Somogy megyei nagybirtokos osztópáni Perneszy család két férfi tagjához mentek nőül. 11

Zalalövő birtoklástörténete a Perneszyek idején

A XV. század közepén az alnádor tisztét betöltő osztopáni Perneszy Pál dédunokája Farkas, Brodarics Klárát, az említett Mátyás leányát vette feleségül. Farkas 1545-ben Somogy vármegye alispánja, 12 1557-ben Báthory András balaton szentgyörgyvári provizora, 13 1558-ban pedig már Babócsa várának királyi kapitánya (1558-1566) volt. 14 Perneszy Farkasnak is voltak birtokai Zalában, de ő soha sem lakott Lövön, így a falu életére csak szerény befolyással bírhatott.

A másik Brodarics leány, Katalin, Perneszy Andrásnak, az alnádor Imre nevű fia unokájának lett hitvese. Az ő férje előéletéről még a vitéz Farkasénál is többet lehet tudni. Bátyjához és akkor számos Somogy és Zala megyei köznemeséhez hasonlóan ő is a végvári szolgálatot választotta. 1550-58 között testvérével, Perneszy Pállal együtt Szigetváron szolgált, ahol többször vett részt a törökökkel vívott akciókban. 15 1551-ben azonban Musztafa aga fogságába került, ahonnan végül 202 magyar forintért Kecskés Gábor váltotta ki, akinek a pénz fejében a család tagjai a Somogy megyében lévő Bolhás nevű birtokukat adták zálogba. 16 Esküvőjük valamikor 1559 körül lehetett. Ezt követően az ifjú pár a Lövő possessióban álló, korábban a Pogány család kezén lévő, nemesi kúriába költözött. A területen saját használatukra irtásokat kezdtek végeztetni, amelyek miatt összeüt közésbe kerültek rokonaikkal. Az 1561. évi birtokosztály azonban végül nekik juttatta a kúriához tartozó épületeket, a Zala folyón lévő kétkerekű malomot, *Chako* és *Hawas* nevű prédimokat, valamint a Harkály falu hegyoldalában fekvő szőlőt is. A másik leánynak, Brodarics Klárának ekkor Lövön csupán 3 jobbágy telke maradt. 17 Egy évvel később már a falu halastava is András tulajdonában volt. 18

Mindezekből láthatjuk, hogy a török támadások miatt Somogy megyéből elmenekült Perneszyek egyik ága Zalalövön talált új otthonra. Perneszy András a jelentéktelen kis falucskát birtokközpontjává tette, ezzel új korszakot nyitva Zalalövő történetében.

A fiatal pár rögtön megkezdte Lövön a gazdálkodást. András 1563 májusában már arról panaszkodott Batthyány Kristófnak, hogy „*kew essew*”, azaz jégverés okozott nagy fogyatkozást birtokában. Az emiatt keletkezett kár pótlására három köből kölest és ugyanannyi hajdinát kért a nagybirtokostól. 19 Ugyanebből az idő szakból egy fontos adatot találunk arra vonatkozóan is, hogy a falunak kisebb gazdasági súlya, illetve vonzáskörzete volt régiójában. A csébi Pogány család birtokai közül ugyanis ekkor csak Lövőnek volt vásártartási joga. 20

A Perneszyek azonban nemcsak Lövön, hanem környékén is egyre nagyobb területeket szereztek maguknak. Ügyes birtokcserékkel egy időre a szomszédos Szalapataka egy része is az ő tulajdonukba jutott. 21 1574-ben új adományt kaptak I. Miksa magyar királytól (1564-1576) azokra a zalai birtokaikra, amelyeket Pogány Sárától örököltek. Ezek Cséb, Lövő, Salomvár, más néven Harkály, Ákos falva, (Pogány)erenyed, Györkefalva, Jáhon, Tompa, Erdeifalu, Németfalu, Kozmadamján, Bence, Alsónémetfalva, Hermanfalva, Teretszentmiklós és Gyertyán-ág voltak. 22

András 1564-ben már mint személynöki ítélőmester (1564-1566) bukkan fel. 23 Tisztségénél fogva — amely karrierje első fontos állomása volt — ezután már ő sem tartózkodhatott állandóan Lövön. Leveleinek csak elenyésző százalékát keltezte innét. Mégis ezt a települést választotta családi fészkeének és megfelelőnek ítélte arra, hogy megerősítve menedéket nyújtson a török támadások ellen. András hamarosan olyan újabb fontos tisztségeket nyert el, amelyekről Lövőre a családi kúriába bármikor gyorsan visszatérhetett. 1577-ben Felsőlendva, 1581-87 között pedig Alsólendva parancsnoka volt. A lendvai uradalom ekkor a honosított

Salm und Neuburg grófok birtokai közé tartozott. 24 Mivel a század utolsó negyedében András az ő magyarországi javaik prefektusaként szolgált, ezek a tisztségek is részben az utóbbi familiárisi megbízatásához kapcsolódhattak. 25

Perneszy András ezen szolgálatáról nagyon keveset tudunk, mégis van egy, a szakirodalom által más aspektusban bőségesen tárgyalt eset, amely számunkra is különös fontossággal bír. Az Andrásához fűződő, alább ismertetendő különleges hitvita Lövé birtokosainak vallási hovatartozásáról is árulkodik. A XVI. századi török portyák és a zilált vallási viszonyok következtében ugyanis Zala megyében is egyre több nemes és családja tért át a reformáció lutheri irányzatára. Zalalövő közvetlen közelében, Salomváron a birtokos Terjék Pál, valamint a kávési Kávési Jób is az új valláshoz pártolt. 26 Lövéről a zalai főesperesség plébániáit felsoroló dokumentumból megtudhatjuk, hogy 1550-ben egy katolikus, Ambrus nevű plébános volt a papja. 27 Ezt követően azonban a század végéig már egyetlen konkrét adat sem áll rendelkezésünkre a település felekezeti viszonyairól.

Perneszy András mint Julius Graf zu Salm und Neuburg 28 egyik főszervitora 1579-ben érdekes hitvitába keveredett Bornemisza Péter lutheránus püspökkel. Bornemisza — a Salmok uradalmának lelkipásztora — gazdái beleegyezésével az 1570-es években nyomdát alapított Semptén és elkezdte kiadni napi prédikációit. II. Rudolf császár azonban 1577-ben Alsó-Ausztriában betiltotta az evangélikus vallás gyakorlását 29 , ezzel nehéz helyzetbe hozta Salm grófot, akinek mind Magyarországon mind az osztrák területeken jelentős birtokai voltak. 30 Kényszerű ségből nyomást kezdett gyakorolni Bornemiszára, hogy tagadja meg hitét. Ami kor ennek ellenére 1578-ban Bornemisza kiadta *Ördögi kísértetek* című könyvét, amely ráadásul a nemesség laza erkölceit és a politikai korrupciót is leleplezte, Salm familiárisát, Perneszy Andrást küldte a szerzőhöz, hogy nyomdai felszerelése sét és a mű példányaikat elkobozza, őt magát pedig semptei várából kiutasítsa. Némi huzavona után Bornemisza valóban távozott, s végül Balassi Istvánnál, Balassi Menyhárt fiánál talált menedéket. Itt újból kiadta az *Ördögi kísérteteket*, amelynek előszava ekkor már „*Perneszy András Uramnak az Úr Isteniül meg világosító Szent Lelket kérek*” címmel személyesen Perneszynek szólt. 31 Ebben a lelkész bűnbocsánatra szólította fel Perneszyt. Az egykori tanult ítélőmester nem hagyta ennyiben a dolgot, válaszolt Bornemiszának. „*Megfeleli a bolondnak az ő bolondsága szerint, hogy ne láttassék magának, bölcsnek lenni.*” 32 Ebből az írásból egyértelműen tükröződik András katolikus érzésvilága, amiből az is kikövetkeztethető, hogy idejében Lövé lakossága aligha tért át az új hitre.

A fenti események idején Perneszy Andráson kívül Lövé birtokosai közé tartozott Pogány János, Pogány Boldizsár és Kisserényi Gábor kiskomáromi (1575-1578), majd szendrői (1588-1589) kapitány 33 is. Az utóbbi annak a Brodarics Klárának volt a második férje, aki korábban Perneszy Farkas hitvestársa volt. 34 Az 1574. évi magyar rovásadó összeírás ugyanis már őt említi résztulajdonosként. Ekkor összesen 1 és 1/4 adózó portát számoltak össze Lövében. 35

Már az utóbbi csekély portaszám is óvatosságra inti a kutatót, amikor a település gazdasági, de még inkább népesedési viszonyait kívánja a XVI. század második felében vizsgálat alá vonni. Annál is inkább, mert az 1570-es években több adat tanúsága szerint megszokasodott a helységben a pusztatellékek száma. Az ösz- szeírások alapján nyomon követhető jelenség két dologra utalhat. Lehet egy ügyes földbirtokosi manőver az állami adófizetés elkerülésére, de tükrözhet valódi pusztasodást is, amelynek legkézenfekvőbb oka a török közelsége. Egy 1576-ban kelt forrás, amely a későbbi végvár építéséről szól - a fentiekkel épp ellentétben-, 600 lelket említ, férfiakat, nőket és gyermekeket, akik 1575-ben és 1576-ban, a Perneszy által

emelt erősség védelmébe költöztek. 36 A török jelenlétét, azaz betöréseit és adóztatását mutatja a régióban a környező települések birtoko sainak viselkedése is. 1575-ben készítette el palánkváracskáját Boncodföldén Kávási Jób, sőt családját is elmenekítette a területről. 37 Ugyanígy viselkedtek más földesurak is: „*Zala vármegyéiül mind főispánink, mind a szomszéd nemes uraim búcsú-jokat veszik, az ki hol urat és helt talál magának*” — írta szomorúan Kávási Jób a Nyugat-Dunántúl egyik leggazdagabb nagybirtokosának, Batthyány Boldizsárnak. 38 Feltételezhetjük, hogy ekkor állt Perneszy András is a Salmok szolgálatába. Annak azonban semmi nyoma, hogy a fent említett 600 személy ténylegesen le telepedett volna Lövön vagy környékén. A korszakból fennmaradt összeírásokban — ha hihetünk egyáltalán ezeknek — nem mutatkozik létszámnövekedés. Ezért kézenfekvőbbnek tűnik az a magyarázat, miszerint az 1570-es évek közepén megélénkült török támadások elől menekült a várba ez a népesség, ahonnan a veszély elmúltával részben régi lakóhelyére, részben máshová távozott. Az irtásföldek kialakításakor adott engedmények, valamint a kúria és a még sokat emlegetett vár oltalma azonban ha nem is több százzal, de néhány tucat fővel biztosan megnövelte Lövő népességét.

Ugyanakkor más források is a török erősödő jelenlétét bizonyítják a térségben. 1577-ben tűnnek fel először olyan adatok, amelyek szerint Lövő lakói adóval tartoztak a szigetvári hódítóknak. Kisserényi Gábor kiskomáromi kapitány, lövői részbirtokos a török bírákkal folytatott megbeszélése során két forintnyi költségben egyezett meg Lövőt illetően, amit az arra keresztülhaladó törököknek kellett kifizetni. Ez a határozat valószínűleg ellenállást szült a település polgárai ban, Kisserényi ugyanis megfenyegette Tóth Lukácsot, Perneszy lövői ispánját, ha nem adják meg a pénzt, „*holnap egy vágó ökröt el hozatok Leoweoreol akárki jobbágyé legyen, le vágatom Zaloncwarat [Salomvárott] és abból meg adatom a két forintot, el hidd, hogy meg cselekszem...*” 39

A szigetvári szandzsák 1579-ben elkészült tahrir-defterében - azaz részletes összeírásában - pedig már Lövőt is megtaláljuk, a kanizsai náhije részeként. Ez azt mutatja, hogy a törökök bejárták a környéket és felmérték a települések gazdasági teherbíró képességére vonatkozó adatokat. A forrás Lövő esetén is név szerint felsorolja a falu családfőit (lásd függelék 1.). Összesen 11 férfit nevez meg 6 hánéban (török adókvetési egység), ez elvileg kb. 55-60 fős lakosságot jelent. Ha ezt összehasonlítjuk az 1542. évi idézett adatokkal, akkor úgy tűnhet, mintha létszámcsökkenést észlelnénk. Ezek az adatok azonban csak hozzávetőlegesnek tekinthetők, hiszen a korabeli összeírások nem lakosság számot, hanem portát és hánét adnak meg, amely mögött igen bizonytalan, hogy hány főt kell érteni. A most tárgyalt defter szerint a törököknek fizetendő adó ekkor évi 6000 akcse volt, amelynek összetételét nem részletezték. 40 Ebből arra következtethetünk, hogy beszédese még nehézségekbe ütközött. Ugyanakkor megmaradt a település portánként 1 forintos magyar adója is.

1585-ben készült az a tímár-defter, amely már a település török földesurát is megnevezi. Ekkor Lövő a székesfehérvári szandzsákhoz tartozó zalavári náhije részeként Mahmúd bin Boszna Iljász javadalombirtoka volt, 1500 akcse adóval. 41 A fél évtizeddel korábbihoz képest szembeutó az összeg csökkenése. Ez azt mutatja, hogy az oszmánok nem tudták teljesen uralmuk alá hajtani a területet, sőt a korábban adóztatott helyekről származó jövedelmeik is részben esedegessé váltak a XVI. század 80-as éveire. Ennek oka az 1577 után ezen az országrészen Kanizsa központtal kiépített jól záródó végrendszer volt, amely megakadályozta a szigetvári törökök portyáit a Zala vidékén. 42 A magyar adóösszeírások adatai szintén ezt támasztják alá. A XVI. században csupán három évet jelölnek meg, amikor Lövő polgárai adót fizettek a törököknek. Ezek az 1579., az 1582. és az 1584.

esztendő.⁴³ A „sarc” ellenére a település története folyamán sohasem került teljesen oszmán fennhatóság alá, mivel vára mindvégig magyar birtokosai kezén maradt.

Az 1596. évi osztálylevél (lásd függelék 2.), amely Perneszy András örökösei - János, Imre, György, László, Kata, azaz Hagymási Gáborné és Klára, Kürty Istvánné - számára íródott, érdekes és értékes adatokat szolgáltat a település gazdaságtörténetére vonatkozóan. Ekkor esik szó először a Perneszyek által birtokolt majorházzról, amely a külső faluban állt és ekkor Perneszy László tulajdonába került. Ez gazdasági épületeket jelentett, amelyek közül azonban csak egy pajtát ismerünk név szerint. A tenyésztett jószágok egy részét is felsorolja a forrás. A családtagok ökrökön, teheneken, borjakon, ünökön, valamint tyúkokon és ludakon osztozkodtak. Ugyanekkor hasznuk származott még a malmokból, a kastély körüli várárokból szaporított halakból és a vámbevételekből. Ez hegy-, híd - és vásárvámost jelenthetett. A forrás különös érdekessége, hogy egy urbáriumhoz hasonlóan felsorolta a településen a családtagok által birtokolt jobbágyságok nevét, akik közül ketten az idézett török összeírásban is szerepeltek. 44 1636-ban keletkezett forrásokban bukkannak fel legközelebb újra ezek a gazdasági épületek. Ekkor a „*kastély avagy a sorompó mellett való major*” elnevezéssel találkozunk. 45 Ez azt mutatja, hogy a Perneszyek gazdasága a vár közveden közelében lehetett, melynek központjában talán a korábban már említett nemesi kúria állt. Feltételezésünket támasztja alá Perneszy Ferenc 1640-ben kelt levele is, amelyből arról értesülünk, hogy a majorja elé az utca felől készíttetett egy sorompót, mivel a major „...*nem az derék palánkon belől vagyon az mit ez házam környöl kérettem, melyben az hajdúkat is akarnám szálléstanom*⁴⁶, *hanem azon kívül, csak oly kerttel kértve, az mell yen az lopó az tehenem borgyúját ki veheti.*”⁴⁷

De nemcsak a tolvajokkal, hanem a törökökkel is meggyúlt a Perneszyek baja saját gazdaságukban. Hiába egyezett meg a két szemben álló fél még 1609-ben, hogy „...*az végvárak és kastélyok alatt, az urak, nemesek és kapitányok az ő majorságokbul semmi adót ne adjanak, se az várak és kastélyok alatt való molnoktul* [ti. malmoktól], *semmit ne adjanak, és békével maradgyanak*”,⁴⁸ Perneszy arról számol be, hogy korábban is fizetett a szpáhiknak a majorja és cselédei után. 1629-ből az összeg is fennmaradt: ekkor 63 ft sarcot, 7 ft adót, 3 ft ajándékpénzt és a malom után még 4 forintot kellett adniuk. 49 1640-ben már a császár adójába is fél füstre valóval tartozott Perneszy Ferenc. 50 A rovásadó összeírások adatai szerint 1614-től tartozott Lövé ismét a hódolt települések közé. 51

De térjünk vissza még röviden a XVI. század végi állapotokhoz. Az 1598. évi - már az új adóalap, a ház szerint készült - rovásadóösszeírás összesen nyolc birtokost sorol fel. Így a Perneszyeken kívül, akik - János, György és László - 3-3 házat bírtak, még mindig voltak itt birtokai a Pogány család tagjainak: Ferencnek 1, Istvánnak 3 és János utódainak 2 háza. Rajtuk kívül Kürty István, Perneszy Kata férje 1 domust és Ercsy Gáspár szintén 1-et birtokolt. 52 Ekkor a bíró házával együtt 17 domusból állt a falu.

A Pogány család korszaka, a XVI. század első fele óta tehát, ezen adatok tanúsága szerint, Lövön is megindult a birtokszétaprózódás folyamata. A XVII. századra a török veszély miatt Zala megye sok kis települése jutott hasonló sorsra. Ennek következtében és ekkor jöttek létre a régióra annyira jellemző kurialista falvak. Lövé esetében is ez történt. Nem egészen ötven esztendő alatt a korábban egy földesúr kezében lévő birtoktest résztulajdonosok és zálogosok között oszlott meg, noha a meghatározó rész, elsősorban a vár és közvetlen környezete a Perneszyeké volt. A birtoktörténet ezért a XVII. századtól szinte nyomon követhetetlenül szövevényessé válik. Erre utal, hogy már az 1609. évi rovásadó kivetésekor is csak annyit jegyeztek fel az összeírásba, hogy több különböző nemes használatában van a falu. A XVII. század végéig azután birtokosok neve szerinti összeírást többé nem is találunk.

53 A település vára miatt mégis különleges szerephez jutott ebben a korszakban. A továbbiakban ennek történetén, valamint a Perneszy család tagjai közül kikerült várkapitányok életpályáin keresztül mutatjuk be Lövő XVII. századi történetét.

Lövő végvára a török időben

„Ezt pedig nemcsak saját használatomra és kényelmemre, hanem nem kevésbé a szent császári és királyi felségnek, rendkívül kegyelmes uramnak, védelmére és megőrzésére is készítettem”. Ezekkel a szavakkal határozta meg Perneszy András 1576-ban lövői vára építésének célját Ernő főherceghez írt levelében. 54 A vár építésének ideje azonban nem olyan világos, mint most idézett oka. Mint már láthattuk, az első Lövön letelepedett Perneszy fiú András volt, aki feleségével, Brodarics Katalinnal a faluban lévő nemesi kúriába költözött. Az idézett, korábban többek által félredatált forrásból kiderül, hogy Szigetvár elvesztése után ő építette „castellumot” a településen, amelyről csak annyi állítható egészen bizonyosan, hogy 1576 előtt már készen állt. 55

Az építkezést 1566 után kezdték meg Lövön. Ekkor nem a meglévő kúriát erősítették meg, hanem egy teljesen új várat emeltek, ami tetemes költségeket rótt a családra. Ahogyan az Perneszy panaszából érthetővé válik, a hosszabb ideig tartó építkezés saját és hitvese birtokainak minden jövedelmét felemésztette.

Nem kevésbé fontos kérdés a végvár helye. A település mai lakossága erről már szinte semmilyen információval nem rendelkezik. Ez azt mutatja, hogy a kis erősség már több emberöltővel ezelőtt eltűnt a föld színéről. A XVI-XVII. századi források sem sietnek sajnos segítségünkre a probléma megoldásában. A vár helyzetére vonatkozóan csupán egyetlen korabeli dokumentum nyújt pontosabb információt, miszerint a palánkkal körülvett végvár az út mellett feküdt. 56 Ebben az esetben feltétlenül a korban még használatos, és a települést átszelő római kori útra kell gondolnunk.

A korábbi nézet 57 talán éppen ennek a forrásnak ismeretében a Zala jobb partján fekvő Kolozsvár nevű falurészbe helyezte a várat. Ez valóban kézenfekvőnek tűnt, hiszen ez a terület a korabeli római út mellett, ráadásul a folyón átvezető átkelőhely közveden közelében fekszik. Sőt az elnevezés, Kolozsvár is valamilyen erősség létére utal. A későbbi - XIX. századi - források faggatása azonban ettől eltérő, érdekes eredményt hozott a zalalövői Perneszy vár helyére vonatkozóan.

Zala vármegye közgyűlése 1844 augusztusában Zalalövön új iskola építéséről szóló határozatot adott ki. Ebben a dokumentumban az építési telekként megnevezett hely a „Perneszy vár tere”, néven szerepelt, amely a korban szabad terület volt. 58 A szóban forgó falurészen ekkor már nemhogy erődítmény, de még annak romjai sem látszottak. Szerencsénkre egy néhány évvel korábbi jegyzőkönyvből azt is megtudhatjuk, mi lett az egykori végvár sorsa. 1839-ben Lövő mezőváros polgársága ugyanis jogot próbált formálni a vár helyén kibányászott kővekre, amelynek egy részét a lövői földesurak és birtokos nemesek már el is hordatták. 59 A vár tehát - mint a régmúlt korok emlékei oly gyakran - kőbányává változott, és a település lakosságának különböző építkezéseihez szolgált alapanyagul. A vár pontos helyét azonban csak egy 1851-ben kelt irat határozza meg. Az új iskola megépítéséhez ugyanis a település és a római katolikus egyház között birtokcserére volt szükség. Ezek szerint a telekkönyvbe 336-os szám alatt bejegyzett területet cserélték el, amely „egy

*elhagyatott egyenetlen földrész, melyen hajdan épület lehetett, mivel jelenleg is várhelynek neveztetik, jóval is félre esvén a főutczától és többek birtokai között lévén".*⁶⁰ Ez a hely pedig kitűnően azonosítható. Az 1851-ben készített zalalövői tagosítási térkép pontosan mutatja a nevezett telekkönyvi számot.⁶¹ Ennek alapján ezt a területet mai térképre vetítve meglepetéssel vehetjük tudomásul, hogy napjaink fiatalosága a hajdani Perneszyvár helyén vívja futballmérkőzéseit, a település foci pályáján, amelynek közelében a föld alatt fut a római kori Borostyánkő út nyomvonala. Ez a hely, a korábban feltételezett ellentétben, a Zala folyó bal partján fekszik. A szájhagyomány útján megőrzött földrajzi nevek is, — mint *Berkifődek, Nagy-árok, Cencárok*⁶² — bizonyítják, hogy a terület kiválóan alkalmas volt jó védhetősége miatt végvár építésére.

A vár külső megjelenéséről és szerkezetéről a Perneszy család említett 1596. évi, első fennmaradt osztálylevele tájékoztat. Ekkor az építtető Perneszy András gyermekei egyenlő mértékben osztozkodtak apjuk örökségén. Eszerint a palánkkal és vizesárokkal övezett vár,⁶³ vagy ahogyan ők nevezték, a *kastély* négyzetes alaprajzú volt. Építőanyagát nem egységesen jelölik meg a leírások. Bél Mátyás a XVIII. században téglából készült falakat említ,⁶⁴ míg egyik fenti dokumentumunk⁶⁵ kövekről beszélt. Bizonyos tehát, hogy a vár a kor kisebb várkastélyaihoz és palánkjaihoz hasonlóan, többféle anyagból (kő, tégl, fa) épült. Tetejét fazsindelyek borították. Kapuja az útra, nyugat felé nézett. Rajta belépve a kapuközbe értek, amelyet 1596-ban meghagytak közös használatúnak, elsősorban a porkolábok és drabantok fegyvereinek tárolására. A vár déli oldalán egy bástya és egy csardak, vagyis kis őrbódé állt. A bal oldalon, azaz északon, csak egy bástya volt, ebben kapott helyet a konyha. Maga az építmény két szintből állt, udvarán lakó -és a legénység gabonaszükségletének tárolására szolgáló gazdasági épületekkel. Az északkeleti sarokban volt a pitvaros „*rend ház*” ezen vezetett fel a „*grádics*” a felső szintre. A keleti oldalon valószínűleg egy másik lakószárny volt, amelyet szintén „*Rend ház*” -ként emlegetnek. Ez ekkor Perneszy János, a megbízott kapitány tulajdonába került.⁶⁶ Sajnos azt nem tudjuk, hogy a katonaság lakhelye melyik részben lehetett. Érdekes viszont annak a „*kwfolio kuth*”-nak az említése a vár közelében, amely talán megegyezik a szájhagyomány által *Huszár-kútként*⁶⁷ emlegetett máig megtalálható forrással. Feltehetően innét biztosították a végváriak ivóvíz - szükségletét.

1609-ből egy újabb osztálylevelél a kastélybeli házakat sorolja fel. Ebben szó esik egy öreg kályhás azaz nagy szobáról, amely alá volt pincézve, mellette pedig mindkét szinten kamra helyezkedett el. A forrás megemlékezik egy tornácos pitvaros házról is, amely talán megegyezik a fent említett északkeleti „*rend házzal*”. Az egyik bástyával szemben egy sütő füstös szoba állt, amely felett szintén volt egy kályhás szoba. Nyugaton a kapuközben egy pitvaros kis szoba volt, de tudunk még két öreg házról az északi bástyával szemben is.⁶⁸ A későbbi források szerint pedig a vár egyik pincéjét tömlöcként alkalmazták.⁶⁹

1648-ból származik az egyeden eddig előkerült olyan adat, amely a vár renoálásáról intézkedik.⁷⁰ Ekkor teljesen romos állapotúnak mondták, ezért fennállt a veszélye annak, hogy a törökök megszállják.⁷¹ Ez annak ellenére is így volt, hogy az egerszegiek már 1643-ban arról panaszkodtak, hogy az ingyen munka (gratuitus labor) nagyobbik részét, amely korábban hozzájuk tartozott, Lövhöz rendelték.⁷² Lövhő esetében is — éppúgy mint általában — a végház karbantartása és építése a szomszédos települések feladata volt, ingyen munka formájában, amelyet az országgyűlési törvények határoztak meg.⁷³ 1649-ben Háshágy, Baksa és Pórszombat tartozott szolgálattal a lövői várhoz.⁷⁴ 1653-ban Háshágy, Cséb, Pórszombat és Salomvár lakosságát rendelték ki egy „*új bástya*” építéséhez.⁷⁵

1678-ban már olyan rossz állapotban van a kastély, hogy a családtagok nem osztják fel újra. 76 Ezek után a forrásokban már alig szerepel, inkább csak kapitányáról értesülve következtethetünk fennállására. A visszafoglaló háború (1683- 1699) után megkezdődött a magyarországi várak lerombolása és a katonaság szélnék eresztése. 1701. november 9-én I. Lipót császár és magyar király (1657- 1705) rendeletileg is megszüntette a magyar katonák által őrzött végházakat. 77 1702-ben a korábbi Kanizsával szembe vetett végek közül már néhányat felrobbantottak. Lövvőről a XVIII. század elején csak annyit olvashatunk, hogy romos, tehát használaton kívül van. 78 Mivel apró végvár volt, nem robbantották fel, hanem magára hagyva adták át az enyészetnek.

A birtokos kapitányok a lövői vár élén

„Az kapitánság neve és titulusa is — Isten bizonságom — igen kedvem ellen hányat tátik re ám, mivel csak mint örökös ura, úgy vagyok igaz gondviselője is ez beinek... ” 79 -írta Perneszy Ferenc 1640-ben generálisának.

A zalalövői várnak nem csak helye, hanem első kapitányainak kiléte is érdekes fejtörőt jelent a téma kutatóinak. Kérdéses rögtön az első parancsnok személye. A várat felépítő Perneszy Andrást ugyanis a források egyetlen helyen sem nevezik a lövői vár kapitányának. Ezzel szemben Alsó-Lendván tölti be ezt a funkciót. Zalalövvőről 1577-ből a majorság ispánját, Tóth Lukácsot ismerjük név szerint, aki ekkor feltehetően egyben a kapitány helyettese is volt. 80 Arról viszont egyáltalán nem rendelkezünk információkkal, hogy az 1582-ben királyi csapatokkal megerősített vár 81 parancsnoka ki lehetett. András halála után, 1596-ban, gyermekei egyenlő arányban osztottak a váron. Ekkor pontosan meghatározza az osztálylevél, hogy ki legyen a vár gondviselője. *„Az mely tiz gyalogot őfölsége ide rendelt Lövvőbe, annak gondja viselése Perneszy Jánostul függjön főképpen, de azért közönséges dolgokban, kiváltképpen és mindenekben, az miben lehet, mint jó atyafi igyekeznék az ő atyafiaiinak segítségéggé lenni minden dologban azokkal az gyalogokkal.”* 82 János korábban Kiskomáromban szolgált, majd 1581-ben a kanizsai lovas őrség egyik kapitánya volt, tehát a fegyverforgatásban meglehetősen járatos ember. 83 Lövői kapitányságának feltételezett ideje az 1591-1606 közötti időszak, pontosan a tizenöt éves háború és Bocskai szabadságharcának korszaka. Sajnos eddig nem kerültek elő levelei, amelyek árulkodhatnának kapitányi tevékenységéről. Viszont valószínűleg az ő ingóságairól és javairól készült az az inventárium (hagyatéki leltár), amely 1606-ból részletesen felsorolja egy Perneszy családtag vagyontárgyait. 84 (lásd függelék 3.)

János halála után Lövön fia és örököse, Ferenc vette át tisztségét. 85 Az ő levelei fényt derítenek a lövői kapitányság jellegére, és sejtéseket engednek arra nézve is, miért hallgattak a források olyannyira erről a korábbi időszakban. 1640 decemberében ezzel kapcsolatban így panaszkodott felettesének, Batthyány Ádámnak: *„Úgy mint örökös ura ezen beinek, úgy vagyok gondviselője, kapitánya nem vagyok, mivel nincs is fizetésem, sem asztalpénzem, az mint Eördőgh [István — S. É.] Uramnak, hogy az maga örökében magának is fizetése és asztalpénze van [pölöskei — S. É.] ka pitányságára”.* 86 Az 1630-as évekre kiépült Kanizsával szembeni végvidék kapitányainak járandósága általában valóban két részből, a 100 magyar forintos fizetésből (solarium) és a havi asztalpénzből (pecunia mensalis, Tafelgeld) - ami a kapitány és lovasai ellátásának kiegészítésére szolgált 87 — tevődött össze. 88 Perneszy igazat mondott, midőn ennek hiányára hívta fel generálisa figyelmét. Ezt bizonyítja, hogy az 1640. évi zsoldlajstrom is üresen hagyta fizetése összegének helyét. 89

Mindebből láthatjuk, hogy a korábbi lövői „kapitányok” a szó szoros értelmében nem voltak az uralkodó kinevezéssel kirendelt és beiktatott kapitányai, csupán a vár gondviselői, mint annak birtokosai. A véghely tehát földesúri kézen maradt, ugyanakkor benne a kamara által fizetett királyi zsoldos katonák szolgáltak, de a vár örökös urainak csak névleges kapitánysága alatt.

Ferenc 1618-tól kezdve keltezte Löwöröl leveleit. Ezek közül az egyik legérdekesebb 1621-ben, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613-1629) magyarországi mozgalma idején született. Az is véletlen, hogy kezünkbe kerülhetett, mert záró soraiban többször is nyomatékosan kérte a címzett Batthyány Ferencet, hogy szaggassa szét írását. Ez a levél minden burkolt szándék nélkül felfedi szerzőjének gondolkodásmódját. Természetesen nem vethetünk semmit Perneszsze mére, mert most megismerhető politizálását, ill. ügyeskedését a szükség és a félelem alakította.

Az „országgyarapítás” idején Batthyány Ferenc generális, dunántúli kerületi főkapitány (1620-21) is a Habsburg-ellenes táborhoz csatlakozott és segítségével a Dunántúl jelentős része Bethlen ellenőrzése alá került. 90 1621-ben ismét fellán goltak a harcok, és a zűrzavar Perneszy birtokait sem kímélte. A csallóközi és Fűztő melletti javait Pálffy Miklós foglalta el, de a zalaiakat is háborgatták a császári seregek. *„Minden marhámat elhajtották vala mind magamét, ücsémét, jobbágyimét és némely Nagyságod szolgálaiét is és jobbágyiét is, az kiknek Körmendről feleségek ide jutottak volt hosgám.”*⁹¹ - írta Perneszy Batthyánynak június 15-én. Borotvaélen táncolva próbált hű maradni generálisához, ugyanakkor meg akarta őrizni javait is. Sérelme miatt bement a német táborba és közben megfigyelte az ottani helyzetet. *„...az éhes oly igen sok volt köptők, úgy mint az kenyér Körmend alatt, hogy két pénz érő ke nyeret 10 pénzen [ti. dénaron - S. É.] meg vettek volna, nem csak az német, de még az ma gyarok is.”* Perneszytől is élelmet követeltek. *„Én Nagyságos Uram nem merek nekik ártani, mert mind magam életében hátamat, marhámat és jószágomat porrá és semmire teszik; azal fenyegetnek, hogy ha valamiből ellenek vetek.”* Ennek eüenére a környék helyzetéről mégis félrevezető információkat adott a németeknek. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy tartott levelének idegen kézbe kerülésétől.

A későbbiekben is a Batthyányok hű szolgájának bizonyult Perneszy. 1641-ben Bessenyei István 92 kiskomári kapitánnyal (1636-1648) a végvárak fogatkozásairól beszámoló, Bécsbe küldött bizottság tagja volt. 93 Személyesen találkozott Gerard Questenberggel, a Haditanács alelnökével. 94 A tárgyalásokon felvetődött kérdések általában a végek állandó problémáit jelentették. A fizetatlenség és fogatkozás, a békesség be nem tartása. Ki a hibás mindezekért? Questenberg sze rint maguk a végváriak. A legénység fegyelmezetlen, a kapitányok pedig nem tartózkodnak őrhelyeiken. Mindenesetre tanácskozást hívtak össze a károk miatt és kiküldték Jakob Rauch von Rauchenberg mustramestert a végvidékre vizitálni. Perneszy Bécsben figyelte az eseményeket és tudósított. Előre jelezte katonai felettesének, Batthyány Ádám végvidéki főkapitánynak egy tracta, azaz béke megkötésének előkészületeit. Ezt Szőnyben 1642-ben tető alá is hozták, aminek következtében Perneszy, a jó diplomáciai érzékkel rendelkező kapitány is új feladatot kapott. A béke megtartása ügyében helyi, határ menti szinten, két küldött ség tárgyalta egymással. 12 magyar és ugyanennyi török kapitány. Elhatározták a titkon való csaták szigorú megbüntetését, kimondták az utazók és határterületen mozgók számára a hitlevél (azaz *salvus conductus*) kiállításának szükségességét, megszabták a hódolt falvak számát és adóját, az ingyenmunkának és a rabok ki szabadulásának módját. 95

1642-től Ferenc betegeskedni kezdett. Ezután már csak nehezen tudott Batthyány Ádám végvidéki főkapitány szolgálatában maradni, mivel a lábai miatt „*fölötte nyavalyásul*” érezte magát. 96 1644-ben ismét azt állította magáról, hogy öreg és beteg, ezért fiát készül maga helyett Lövőre helyezni. 97 Zala vármegyei alispáni funkcióját viszont egészen 1649-ig betöltötte. 1647-ben pedig még a pozsonyi országgyűlésen is részt vett. 98 1654-ben azonban már biztosan nem volt az élők sorában. 99

Fiáról, Perneszy Istvánról 1647-től igazolható minden kétséget kizáróan, hogy a vár kapitánya volt. 100 Fiatal korától Batthyány Ádám familiárisaként szolgált. 1643-ból fennmaradt fizetésének összege is. 101 Apjához hasonlóan gyakran vett részt különféle, a végvárok ügyeit érintő megbízatásokban. 1654-ben Lövő kapitányaként utazott Bécsbe a Haditanácshoz, hogy a végváriak hátramaradt zsoldja ügyében tárgyaljon. 102 Kapitánysága alatt érte el a vár legnagyobb számú királyi fizetésű haderejét, mint ahogyan erről az alábbiakban még részletesen lesz szó.

Perneszy János rövid ideig tartó (1671-74) kapitánysága után István fia, ifjabb Ferenc lett a vár parancsnoka. 103 Ő volt az egyetlen, aki nagyobb veszélyben el hagyta várát. 1684-ben, amikor a visszafoglaló háború kezdetén reguláris német csapatok táboroztak a vidéken, Lövőt is többször megsarcolták. A hatalmas adók elől - az alföldi települések egy jelentős részéhez hasonlóan - elmenekült a la kosság, és megfutamodott cselédeivel együtt Perneszy Ferenc is. 104 Halálát ugyan nem tudjuk mi okozta, de az még ugyanebben az évben bekövetkezett. Erről Nagy Ferenc, a Kanizsával szembeni végek vicegenerálisa 105 az alábbi szavakkal számolt be Batthyány Kristófnak: „...*szegény Perneszy Ferenc Uram haláláról, kit még ez előtt nem értettem volt, bizony szánokodásra méltó, mert jó indulata ifjú, erős ember volt.*” 106 Az ő halálával véget ért a Perneszy család földbirtokos kapitányainak sora Zalalövön.

Utóda, Csapody István leányágról kapcsolódott a Perneszy családhoz. A végvidék vezetőiben azonban felmerült a kérdés, vajon alkalmas lesz-e az örökös, az ismereden Csapody, a vár irányítására? Nagy Ferenc ezzel kapcsolatban a követ kezöképpen számolt be aggályairól Batthyány Kristófnak: „*Csapody István Uramat láttam ugyan, de én sem vagyok derekas ismeretes ő kegyelmével, el hittem másképpen qualitatits [sic!] meg vannak, csak benn lakhassék a végházban, de ha csak névvel viselik a kapi tányásgot, soha benn nem laknak némelilyek a végházban, rettenetes nehéz egy nyomorult paraszt vajdával*” [ti. aki a királyi gyalogság élén ott áll — S. E.]. 107

A fő- és vicegenerális aggodalmai egyáltalán nem voltak alaptalanok, hiszen Csapodyval utóbb jócskán meggyűlt a bajuk. Ő ugyanis még egy éve sem viselte a kapitányságot, amikor generálisa hadbahívó parancsára a következőket vála szolta Jakról írott levelében: „*Akarám azért Nagyságodnak alázatossan tuttáro adnom, én bizony míg mostis nyomorult beteges állapotul levék. Ma vettem valami ürüszagot be, sokkal rosszabbul érzem magamat utána. Az Fordos is [fürdős — S. É.] nálam volt, meg hattá, hogy átvő szerdán be mennyek hovgájo Szombathelyre és ott fog orvosolni.*” Azt, hogy mi lehetett a baja, sajnos nem tudjuk, de ha írása igaz, elég rosszul érezhette magát, „...*még csak a lábomon is egyik nyomtul az másikhoz alig mehetek*” — panaszkodott. 108 De ez nála nem számított ritkaságnak, ha katonáskodására volt szükség. 1690-ben ismét nem tudott főkapitánya rendelkezésére állni. „*Kegyelmes Uram minden nap az nagy hideglölés van rajtam*” — írta. 109 Egy idő után ezt feljebbvalói is megsokallták és 1691-ben a végvári katonaságból kiállított és Eszékre küldött sereg élére helyezték. „*Csapodi István Uramat rendelve eleikben, mert száz lovassal illik egy kapitánnak, vagy főhadnagynak lenni. Gyenessi Uram sem vonyogálná ugyan magát elránt, de az elmúlt télen is oda alá volt, s a nyáron is. Csapodi Uram pedig még ekkoráig kevesset*

táborozott, most az egy holnapot eltöltheti ottan ő kegyelme. Melléje pedig vice hadnagyot Vass János Uramat, aki is becsületes katonaember, a magam compániájából rendel tem... " 110 - nyilatkozta gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális a főkapitánynak. Ebből az utolsó mondatból is kitűnik, hogy feljebbvalói nem bíztak meg feltétlenül Csapodyban. A lövői várnak ő volt az utolsó parancsnoka. Kapitánysága és „vitézkedése" egyúttal jól példázta, miként múlt el a török kiűzésével a birtokoskapitányok és a lövői vár jelentősége.

A lövői vár helye és szerepe a végvári rendszerben

A Magyarország határain feltűnő török hadak már a XV. században szükségessé tették az ország védelmi rendszerének kiépítését. Ezt akkor is és a későbbi időkben is végvárak láncolatával oldották meg. Az első várvonal megszervezése már a XIV. század végén, a XV. század elején megtörtént. 111 Ezt a török hadak előrenyomulásával, az ország 1526 utáni három részre szakadásával még több különböző variáció követte.

1566-ban Szigetvár fontos végvárának oszmán kézre kerülése után ismét szükségessé vált egy új védelmi övezet kialakítása, amelyet a mai Nagykanizsa, az egykori Kanizsa központtal szervezett meg a bécsi Udvari Haditanács. Ebben az esetben mintegy természetes akadályokat használták fel a korabeli Zala megye mocsarait és folyóvizeit. Megerősítették a Kanizsától északi és déli irányban húzódó Kanizsa-patak völgyét, valamint a Zala folyó partjának néhány fontosabb átkelőhelyét. Ezeknek az őrhelyeknek zárt végvárrendszerre szervezése 1577 - a nagy bécsi haditanácskozás 112 - után történt meg. 113 Lövő vára először 10 főnyi őrséglétszámmal az 1582. évi végvárösszeírásban bukkant fel, feltételezhetően Perneszy András említett 1576. évi kérelmének hatására. Ettől az időponttól tarthatjuk a török elleni királyi védelmi rendszer szerves részének. 114

Szerepe már ekkor és a későbbi időszakban is végig a Zala folyón átvezető híd védelme, a török portyák szemmel tartása és a hírek továbbítása volt. E feladatok ellátására a települést kedvező elhelyezkedése tette alkalmassá. Lövő nem egészen 7 mérföldnyire feküdt Kanizsától, a mindössze 2-2 mérföldre lévő Rába- parti Körmend, Csákány, valamint Szentpéter előtt pedig — ahogyan kapitánya fogalmazott 1644-ben - „jó strázsaház" szerepét töltötte be. 115

Kanizsa török kézre jutása után a Zala megyei várrendszert ismét át, illetve újjá kellett szervezni. Ekkor a Körmend-Sárvár központú rábai várláncolat előretolt bástyája lett a Zala folyó vonala, amely a Kanizsa várában állomásozó oszmán hadak előtt az első természetes akadályt, azaz védővonalat képezte.

Korszakunkban a mocsaras rétekkel körülvett folyómedren való átkelés nem volt egyszerű feladat. A jó szándékú utasnak a meglévő kiépített átkelőket, hidakat és kompokat kellett igénybe vennie, amelyek használatáért vámot volt köteles fizetni. A hidak védelmét, a török betörések által veszélyeztetett országrészben, általában egy-egy kis őrházra bízták. Így volt ez Lövő esetében is. A Perneszyek 72 öl hosszú fahídján vezetett át az út Körmend, Sopron és Bécs felé, 116 amelyet itt a lövői palánk oltalmazott.

A török hadak természetesen nem voltak szívesen látott vendégek a hidak közelében, de ezeken a helyeken nem is volt céljuk nyíltan átkelni a folyón. Ti tokban, többnyire éjszaka, valamelyik gázló igénybevételével jutottak át a királyi országrészbe. Az ilyen átkelési

lehetőségeket a meder sekélyebb részein a helyi lakosság is előszeretettel használta. Ezeken keresztül érték el a túlparton lévő szőlőhegyeiket vagy hajtották át marháikat az ellenkező oldal dús fűvű legelőire.

A gázlók védelmét állandó örök állításával nem lehetett megoldani, különösen mivel a széles kanyarulatokat képező folyókon némelyik falu határában több átkelő is volt. Ezek a helyek jelentették az egyébként jól záródó természetes védvonal gyenge pontjait. Mindenki számára egyaránt kedvező megoldás megteremtésére nem nyílt lehetőség, ezért a védelem kapott elsőbbséget, s a „civil” lakosság érdekeit általában alárendelték ennek.

A gázlókat Zala vármegye gyűlésének határozatai alapján az alispán és a főszolgabíró elvi irányításával évről évre bevágták, ami annyit jelentett, hogy kidőlt fákkal torlaszolták el, így téve azokat használhatatlanná. 117 De a falusiak gazdasági és kereskedelmi igényei miatt ezt a munkát nem mindig tudták végrehajtani, vagy a lakosság a már bevágott átkelőt hamar kibontotta. A kialakult esetleges gondadanságokat a török portyázók szinte azonnal kihasználták. Ez történt például 1639-ben, a lövői kapitány, Perneszy Ferenc alispánsága (1623-1648) idején, amikor az oszmánok Szentgróton ütöttek. A ellenséges csapatok a Zala valamelyik gázlóján át jutottak a vár közelébe. A kárvallásért Batthyány Ádám főkapitány Perneszy alispánt vontta felelőségre. 118 Perneszy azonban így tiltakozott a vádak ellen: „.....*de kegyelmes Uram, az mint én hallom, azon Szentgróti városnak rablason, nem oly keleten mentek által az törökök, az kit ennek előtte is mások szoktak volna bevágni, hanem a magok rétekhez és szőlőjéhez tartónak [...]* és így csak szintén az Szentgróti kapitán gondviséletlensége az oka veszedelemnek.” 119

Különösen azoknak a gázlóknak bevágása volt fontos feladat, amelyek nem a falvak belsejében, hanem azoktól távolabb feküdtek. 1654-ben Perneszy István lövői kapitány arról számol be, hogy saját jobbágyaival bevágatta a környékükön lévő átkelőket, sőt a távolabbi jánosfai (ma Felsőjánosfa) is, „....*az ki oly, hogy sehont közel falu hozója nincsen, mind török, mind magyar hír nélkül azpn mindenkor által mehet, s kiváltképpen valahun lopott marha elő akad, mind azpn a kelőn viszik által.*”¹²⁰ Perneszy panaszkodik, hogy a korábban bevágott átkelőt éppen Batthyány főkapitány őrségi uradalmához tartozó szaknyéri jobbágjai bontották fel, pedig nem messze tőlük Pankaszánál is átkelhetnének a Zalán. Ez a kis történet jól szemlélteti azt az érdekütközést, amely a védelem szempontjai és a polgárság szükségletei között húzódott. Amit a vármegye bevágatott, a falusiak felbontották, hogy könnyebben tudjanak mozogni, kereskedni avagy csempészkedni a hódoltság belső területei felé.

Első hallásra talán furcsa ez a viselkedés a határszélek lakossága részéről, mi vel úgy tűnhet, saját lakóhelyük felé nyitottak szabad utat a törököknek. Ez azonban korántsem volt így. Ha a török és magyar adóösszeírásokat megvizsgáljuk, rögtön felismerhetjük, hogy az Őrség falvainak nagyobbik része - bár ez az 1606. évi zsitvatoroki béke után hosszas vitára adott okot - már 1600 után röviddel behódolt az oszmánoknak, azaz kettős adóztatású területté vált. 121 A hódolt státusú lakosságot pedig kevésbé háborgatta a török, hiszen ezzel saját jó védelemforrását csorbította volna, sőt, ha ilyen polgár esett fogságba, onnét hamarabb szabadult. 122 Az átkelők biztosítása tehát elsősorban nem az Őrség falvai, hanem a végvárak és a mögöttes, még hódoladan területek számára volt fontos. Az aktuális veszélyt 1654-ben így fogalmazta meg Perneszy kapitány: „*El hidgye Nagyságod, hogy ha az a kelő nyitva lesben, bizvást hír nélkül akár Csákány alá, akár Körmend alá el mehet az török, az minthogy ez előtt is azon ment el, mikor oda ment, minket is sehonnejdjobban rá nem vehetnek, mint onnejd,*”¹²³

Az említett érdekellentétet azonban, úgy látszik, nem lehetett sem panasszal, sem hatalmi szóval megszüntetni. Egy év múlva Teretszentmárton átkelőjét bontotta fel a lakosság, majd pedig a zalamindszentiek próbálkoztak ugyanezzel. Perneszy nem szűnt meg emiatt panaszkodni főkapitányának: " *A másik pedig csak itt közel hoznám vagyon; Mindszentnek hívnak egy kis falut, azok is csináltak négy helen is kelőt, az hun által járnak és marhájokat által járatják.* " 124 Mindebből láthatjuk, hogy gazdasági érdekeit még védelménél is fontosabbnak ítélte a végek lakossága.

A katonai erőfeszítések mégsem voltak teljesen eredménytelenek. " *Az pedig mennyit használjon elég jelensége az, hogy az uta csak egy csata [azaz portya — S. É.] sem volt az Szalán föllül miuta az kelőket be vágták, mert lehetetlen is volna hír nélkül föl menni.* " 125 A módszer tehát teljes védelmet nyújthatott egészen addig, amíg komoly aszály vagy kemény fagy nem tette átjárhatóvá a vizeket. 126

A hódoltság peremén — mint már fent is láthattuk — létkérdés volt a pontos hírszerzés és az információknak kellő időben a megfelelő helyre való eljuttatása. A híradásnak és hírtovábbításnak éppen ezért többrétű, jól szervezett rendszere alakult ki. Idetartozik a kémek és kalauzok világa 127, de a jobbágyi társadalom mindennapjait is átszötte ez a probléma, mivel ők figyelhették meg legjobban a falujuk körül kószáló törökök mozgását, azaz a „nyomokat”. Éppen ezért reggel és este rendszeresen bejárva környéküket (nyomjárás), tapasztalataikról be kellett számolniuk a közeli végvár kapitányának. Így a falusi lakosokból szinte „profi” nyomolvasót fabrikált a szükség. Szolgáltatásaikat gyakran mindkét oldalról igénybe vették és a fenyegetésekért sem kellett a szomszédba menni. 1644-ben Batthyány Ádám főkapitány a következőket üzent a falvaknak a neki alárendelt végvári kapitányokon keresztül: ha „...*igazán be nem viszik a nyomot, elvész a vite/lő nép közül, minden kegyelem nélkül az bírókat karóban vonyattyok, hanem szorgalmasan be vigyék mindenfelé az nyomot.*” 128 A nyomjárás megtagadásából vagy hanyag végzéséből a megtorló intézkedések mellett akár peres ügyek is keletkezhetek.

Így működött a paraszti hírszerzés Lövé környékén is, de néha itt sem kellő figyelemmel. Miután 1655-ben Perneszy nem kapott idejében hírt arról, hogy Szentgyörgyön ütött a török, Batthyány Ádám főkapitány pátenslevelet bocsátott ki, amely megnevezte azokat a falvakat, amelyek nyomhordással tartoztak a vár kapitánya számára. (lásd függelék 5.) A Szalapatakától Magyarósdig való nyomhordásról címet viselő iratból megtudhatjuk, hogy nem csak a közveden környék, hanem a törökök szokásos útvonalába eső távolabb fekvő Nova, Pórszombat, vagy a majdnem 30 km-re lévő Csömödér is a lövői várnak szolgáltatott híreket. 129

Mindazonáltal később sem működtek tökéletesen a dolgok. 1656. február 2-án éjjel a törökök Boncodföldön és Bagodon ütöttek és hat hódolatlan polgárt vittek el. Hiába volt Batthyány pátense - amelyet Perneszy saját állítása szerint el is küldött a falvaknak - a kártétel megtörtént, hírt viszont nem adtak a török betörésről. Pedig, miként Perneszy mondja, „*ha az hírt jól hozták volna Egerszegre, az körmenti és csákányi [lovasság - S. É.] alkalmasint eleikbe [a törökök elé - S. É.] ért volna.*” Az események után a falu bíróját elfogatta a lövői kapitány és kérte Batthyány Ádámot, szigorúan fenyítse meg. 130

A falvak nyomolvasása mellett maguk a végvárak és őrházak is fontos szerepet tölthettek be a hírközlésben. A XVII. századra kétféle gyakorlat vált általánossá. Az első, a gyorsabb de nem minden körülmény között alkalmazható: a hírlövés. Ez valójában vészjelzés vagy bizonyos jel leadását, továbbítását jelentette, amely öblös mozsárgyúval (hírlövő mozsár,

pattantyú) keltett, meghatározott számú jól hallható lövésből állt. Használatát a jó idő („*mikor tiszta idő és csöndes hogy szél nem fúj vagy eső nem esik*”) és a szomszédos várak közötti csekély távolság tette lehetővé. Ha valamelyik végvár felé ellenség közeledett, vagy a vár látótávó lán belül elhaladt, ezt jelenteni kellett a szomszédos erősségeknek. Ilyenkor a várban is dobbal, trombitával lármát csaptak és az őrszemélyzetet a hostátból (várálja, a vár alatti város) a várba rendelték. 131 A lövés a földeken dolgozó pa rasztság számára is fontos figyelmeztetést jelentett.

A XVII. század közepén a Kanizsával szembeni végeken is szükségessé vált a hírlövészek rendszerének még pontosabb és használhatóbb alkalmazása érdeké ben azok szabályozása. 1644-ből maradt fenn az a végvidéki főkapitányi utasítás, amely meghatározta a Zala folyó Egerszegtől keletre húzódó szakaszán a hír közlést. Ha Kapornak vagy Pölöske véghelyeinek valamelyikében észlelték az ellenséget, egy lövéssel figyelmeztetniük kellett Kemendet, ahonnét szintén egy ágyúhanggal adtak jelt Egerszegre és Szentgrótra. Azonban ha Egerszegre érkezett először a hír, hogy a török már Lentin felül van, vagy az Őrségben jár, esetleg a Zalán átkelt, akkor Egerszegről kettőt lőttek az öreg mozsárral, és Kemendről is egyet a szentgrótiak kedvéért. 132 A megadott jelnek megfelelően ugyanis a várak katonasága adott helyen gyűlt össze, hogy a zsákmánnyal hazatérőben lévő törökre üthessen. Ebbe a rendszerbe illeszkedett bele a Zala folyó Egerszegtől nyugatra eső szakaszán az a szisztéma, amelyet a fenti szabályzat ugyan nem tar talmazott, de a kapitányok leveleiből jól rekonstruálható. 1647-ben Szecsődy István Lenti végházának kapitánya az alábbi szavakkal írta le saját gyakorlatát: „*Ha a török fel megyén, mi az öreg hírmondóval kettőt lüvetünk, mind Lövőre s mind Szentpéterre meg hallani, onnét vihetnek hamar hírt kegyelmednek.*”¹³³ Lövő szerepét pontosan meg határozza ez a részlet: Lenti és a Muraköz, valamint Körmend és Csákány várai között töltött be hírtovábbító szerepet, hasonlóan mint Egerszeg és Szentgrót között a kisebb Kemend vára. Sajnos azt a források jelen ismeretében nem tudjuk eldönteni, hogy ekkoriban már volt-e hírlövőmozsár Lövön, vagy csak pos tán tudta elküldeni a kapott üzeneteket. Az egyeden konkrét adat 1652-ből származik erre nézve, amikor Ránk János mustramester javaslatára biztosan hírlövő ágyút kapott a vár. 134

Bár a hírlövés a korabeli hírközlés leggyorsabb módozata volt, jócskán ren delkezett hátrányokkal. Nem csak rossz időben vált bizonytalanná használata, de nem lehetett ezzel a módszerrel hosszabb és részletesebb helyzetjelentéseket küldeni, csupán annyit tudatni, hogy a környéken jár a török. Ezért gyakran párhuzamosan használták a másik megoldással: a futárláncolattal. Ez a szolgálat a Batthyányak főkapitánysága idején, 1633-tól Németújvár és Körmend központtal működött. Szükség idején futárok nyargaltak váltott lovakkal a zalai dombok kö zött pihenőtől pihenőig. Ebben a rendszerben Lövő szintén a muraközi Zrínyi birtokok és Lenti, valamint Körmend között jelentett fontos láncszemet. Ugyanezt a szolgálatot vették igénybe a falubeliek által begyűjtött nyomok továbbításá ra is. 1644-ben Batthyány Ádám meghagyta Perneszy Ferencnek, „*hogy ha vala- honnét a falukml török hírt visznek be, azt mindgyart Körmendre hozzák, mert azért tartja az véghelbsn ő Fölsége az lovasokat, hogy ahova kívántatik hírt vigyenek [...] mert az gyalog ember késedelmes.*”¹³⁵ Ugyanebben az ügyben kapott levelet a főkapitánytól Kurta Márton lövői tizedes is. Neki büntetés terhe mellett parancsolta meg Batthyány, hogy mindenképpen szolgáltasson híreket Körmendre. Ha nem lenne a várban lovas, akár Perneszy kocsis lovaira, akár egy jobbágy lovára ültessen hajdút, ne hogy a fontos információk késve érkezzenek a generálishoz. 136

A várkatonaság létszáma, összetétele és fizetésének problémái

A fentiekben nyomon követtük és megvizsgáltuk a kis lövői végvár stratégiai szerepét, ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy legénysége általában nagyon alacsony létszámú volt. Az első adatunk 1582-ből származik. Ekkor csupán 10 ki rályi fizetésű gyalogos szolgált a várban összesen havi 26 rajnai forint 15 krajcárnyi zsoldért. 137 Ez a létszám folyamatosan megmaradt 1599-ig 138, amikor igen megszorodtak a fizetedségről szóló hírek. Augusztus 27-én Nádasdy Ferenc dunántúli kerületi és sárvári főkapitány (1598-1604) számolt be Batthyány Ferencnek arról, hogy nincs pénz, „...s bizony dolog, hogy ha ez fogyatkozás miatt az vitézlő népnek, főképpen az gyalognak valami bontakozása történik.” 139 Nádasdy jóslata sajnos bekövetkezett. 1599. szeptember 8-án Zala vármegye közgyűlésén Perneszy János másodalispán ugyanis a vármegye nevében már azzal a kéréssel fordult a királyhoz, hogy azt a 10 gyalogost, akiket korábban Kanizsáról helyeztek a lövői castellumba, de nem sokkal ezelőtt elhagyták a várat, a környező vidékek védelmére újra rendeljék oda. 140 A kérés meghallgatásra talált, hiszen 1600 júniusában már a lövői várban szolgáló 10 kanizsai gyalog ellátása és fizetése ügyében fordult Perneszy Mátyás főherceghez. 141

Kanizsa eleste, 1600. október 22. után a helyzet gyökeresen megváltozott. A kis lövői vár szerepe ugyanis a frontvonal északabbra tolódásával felértékelődött, az új védelmi vonalban nagyobb létszámú őrséggel kapott helyet. 1601-ben már 20 gyalogos és 6 lovas szolgált benne. 142

Az ezt követő időszakból a vár katonalétszámáról bőségesen állnak rendelkezésünkre különböző források. Ezek egy része mustralajstrom, más részük tervezet, de találunk közöttük olyanokat is, amelyek a hadbahívható katonaság lét számát tartalmazzák. A különböző típusok különböző számadatokat mutatnak. A tervezetek általában magasabbat mint a valóságos érték, a hadba hívtak viszont csak egy részét képezik a legénységnek. Bár a mustralajstromok adatai naprakészek - csak azt rögzítik, hogy a szemle idején hányan tartózkodtak a várban, azt már nem, hogy két nappal később mennyien maradtak ott - ennél pontosabb összeírások hiányában a keretszámokat mégis ezekből állapíthatjuk meg legnagyobb biztonsággal.

Ezek alapján a várkatonaság létszáma egészen az 1650-es évek elejéig nem változott, folyamatosan 20 gyaloggal és 6 lovassal őrizte a környéket. A legénység első fennmaradt név szerinti felsorolása 1621 nyaráról származik. Erről az összeírásról azonban bizonyossággal kijelenthető, hogy nem teljes, hiszen csak 10 gyalogos katona nevét adja meg; 143 feltételezhetően azokat, akik Bethlen mozgalma idején pártjára álltak és éppen a várban tartózkodtak, (lásd függelék 6.) Ekkor a Szabó János tizedes és emberei 31 forint zsoldot kaptak a zab árából. 144 Ugyanekkor a 6 lövői lovasnak is fizettek 24 forintot. 145

Mielőtt a probléma részletesebb tárgyalásába bocsátkoznánk, néhány szót kell ejtenünk a várak legénységének ellátásáról. A véghelyek élelemszükségletét a vár birtokokról és a vármegyék által beszedett rovásadóból, a contributióból (dicából) fedezték. Az átlagos gabonaszükséglet lovasoknak 4 1/2, gyalogoknak 3 köszegi köből volt, amely búzát vagy rozst jelentett. Ez egy gyalog esetén 2,5 mázsa gabonát tett ki. A lövői katonaságnak, 20 gyalognak és 6 lovasnak, a fennmaradt 1638. évi adatok szerint 87 köből gabonára volt szüksége, amelynek előteremtése az ország törvényei 146 szerint a vármegyék feladata volt. A török által kevésbé sújtott országrészek adóját használták fel erre a célra. Ebben az esetben például a lövői katonaság élelemszükségletének egy része - 45 köből gabona - a távoli Komárom megyéből érkezett. 147 Két évvel később, 1640-ben már arról értesülhetünk, hogy Mosón megyéből rendeltek Lövőre, Magyarósdra és Kányavárra gabonát. 148 A katonák az

élelemellátás mellett pénzben és posztóban kaptak még járandóságot. A közkatonák hópénze 3-5 forint között változott.

Az egyeden olyan hosszabb távú részletes kimutatás, amelyben nevek is szerepelnek, az 1633 és 1640 közötti időszakot öleli fel. 149 (lásd függelék 7.) Rendkívül értékes forrás, hiszen tartalmazza a katonák szolgálatba állásának és távozásának pontos dátumát, néha pedig még okát (halál, elment, levágták, stb.) is. Ebből kiderül, hogy néhány fős eltéréssel néha többen, néha kevesebben szolgáltak a megadott hivatalos kerethez képest, (lásd függelék 10.) A gyalogosok létszáma 17 és 22 fő között ingadozott. A legkevesebben 1634 júliusában tartózkodtak a várban, míg a legnagyobb kilépési hullám egy évvel korábban, 1633 júliusában következett be. Ez a jelenség nemcsak Lövön jelentkezett, hanem a Kanizsával szembeni végvidék szinte minden egyes várában megfigyelhető. 150 Okát mindaddig nem sikerült a kutatásoknak megállapítaniuk. Ekkor Lövőről 6 gyalogos távozott, közülük 4 olyan, aki feltételezhetően már 1621 óta a várban szolgált.

Az 1630-1640-es évek fordulóján a túlélés feltételei megnehezedtek Lövő környékén. A szaporodó török támadások miatt a várban szolgáló szegény legények faluban élő családjá és vagyona is egyre nagyobb veszélybe került. 151 Éppen ezért érte újabb fogyatkozás a lövői ereget. 1640 végén Kurta György tizedes 5 társával együtt szökött meg a várból. Az eseményekről először Perneszy Ferenc várkapitány december 2-án kelt levele tudósít bennünket. Ebben beszámol Batthyánynak arról, hogy „...egy Kurta György nevű tizedes ... lator az töröknek mostani ki csatározásokat publica [sic], mindaz 20 legényt, hogy pusztán hagyják ez helt, mivel az falun békességessen nem lakhatnak, és így hatod magával ki szökött az beiből, és most Kani- sára ment. Egerszegi végház mellett hit levelet hoza magának avagy törökké lesben, még nem tudjuk, így már 17 legénynél több nincs ez beiben...” 152

A lázadó tizedest és embereit a következő év nyarára sikerült elfogni. 1641 augusztusában már az egerszegi vicegenerális hadiszéke előtt döntöttek ügyük ben. A perbe fogottak név szerint Kurta György tizedes, Balogh Péter, Benczik Balázs, Tóth András és Kávási György hajdúk voltak. Kurta ellen a legfőbb vád az volt, hogy kapitánya és az egerszegi vicegenerális akarata ellenére Kanizsára ment, onnét visszatérve felbújtotta a katonaságot, azaz „azon végházban lévő vitézeknek esteket vesztvén, búcsút adott nekik ily siókkal: nem jámbor volna az anyatok besse [sic!] lélek fia, ha ki nem mentek a végházból.” 153 Néhányan távoztak is szavára, a többiek előtt viszont kardot rántott az egyik hajdúra. Védekezésében ugyanakkor Kurta azzal érvelt, hogy kapitánya engedélyével hagyta el a várat, és tagadta, hogy bárkit is távozásra szólított volna fel. Ügyét végül megfelelő bizonyítékok hiányában az október 5-én tartandó egerszegi hadiszékre napolták el.

A másik két vádlott, Balogh Péter és Benczik Balázs rokonaik török fogságba esésére hivatkoztak, amikor a vár elhagyásának okát előadták. Vallomása szerint Tóth András a kapitánytól is búcsút vett. Az ítélet alapján Baloghot és Tóthot szabadon bocsátották, Bencziket, mivel szabadságlevele nem volt, kötelezték a végvárban való további szolgálatra. Ugyanekkor Kávási Györgyöt, aki ráadásul egy gyilkos hajdú szökéséhez is segítséget nyújtott, fővételre ítélték.

A lövői vár katonalétszámának csökkenését nemcsak belső problémák, ha nem külső támadások is előidézhették. A fent vizsgált időszak mutatói azonban a gyakori panaszok és elégedetlenkedések ellenére sem nevezhetők túlságosan ma gasnak. 1630-1641 között mindössze 4 fő került a pogányság kezére, 154 pedig a környéket többször is prédálta a török. 1638 júliusában Csébről vitték el Geren csér Mihályt ötödmagával, szeptemberben pedig két

bagodi hajdút családotól. 155 1644-ben egy lövői katona, Gyenes György fogságba kerüléséről hallunk, akit 200 forint sarcért szabadíthattak ki. 156 Végül 1652-ből tudunk egy olyan esetről is, amikor a lövői katonákat nem saját falujukban érte támadás. Ekkor ugyanis Nován ütött rajtuk a török, miként a korabeli beszámoló mondja „...*két tikmonyázó hajdút*157, *lövőiek közül, ott az jaluban el nyomtattak*” s el is vitték őket. 158

Szerencsés kimenetelűnek bizonyult az 1646. évi török rajtaütés. Ennek az esztendőnek az őszen a sok csapadék felduzzasztotta a folyók vizét, sárossá tette az utakat, de ez sem tudta a török portyázók kedvét szegni. November 7-én, egy szombati napon, amikor a marhákat haza akarták hajtani Lövőre, 20 lovas török jelent meg a várkastély előtt. Egy figyelmes hajdú azonban észrevette, hogy nem saját katonáik közelednek, ezért gyorsan becsukta a vár kapuját. A bejutni nem tudó törökök erre lövöldözni kezdtek. A tűzharcban egyetlen lovat ért csupán találat, de egy szerencsédén falusi polgár az ellenség kezére jutva fejével fizetett óvadanságáért. Az eseményekről beszámoló Francsics Gáspár körmendi kapi tány véleménye szerint Körmendet is csak a megduzzadt vizek mentették meg a Lövő alól távozó törökök további portyáitól. 159 De a falu népe sem volt mindig ennyire szerencsés. A gravaminák, azaz a fogvatkozásokról szóló sérelmi feliratok szerint ugyanebben az évben január és október között már 4 személyt levág tak a törökök. 160

Az 1646. év egész Zala és Vas megyében a nehezebb esztendők közé számított. *„Az el múlt két hónapban csak az ő Főlsége végbeli szolgáljaiban többet kit levágtak, kit elvittek száznál [...] azon kívülfalukat hodultattak és az régen koldult falukra is, az kiknek valamijüket érzik, mert a polgárok árulják egymást el, többet vittek rabságba másfél száz- nál.”* — írta Batthyány Ádám Lippay György esztergomi érseknek. 161 Ha az okokat próbáljuk feltárni, csak a megszokott jelenségekkel találkozunk. Elsősorban a végbeliek fizetedsége és fogvatkozása miatt estek ezek a kárvallások.

A zsold fizetésének kérdése az egész korszakon végighúzódó egyik legsúlyosabb probléma volt. 1648-ból már arról értesülhetünk, hogy a végvári kapitányok, mintegy kényszerítő eszközhöz folyamodva, megtagadták a számukra ala mizsnaként odavetett kéthavi járandóság felvételét. Ez a módszer teljesen bevett volt a XVII. század közepén. Batthyány Ádám főkapitány azonban - véleményem szerint helyesen - a kérdést nem látta ilyen egyszerűnek. Szerinte a szegény legények, akiknek semmi *„az százokba való falat sincsen”* örömet vesznek fel a rész zsoldot is, hiszen könnyebb nekik abból élve várni a többire, *„nehogy...sokra vára kozván sem egyik, sem másik ne legyen...”* 162 Ilyen esetekben a legénység úgy próbált magán segíteni, ahogy tudott. A lövőiek is ezt tették nyomorúságukban, noha néha nem a törvényes utat választották. Úgyszintén 1648-ban például két lövői katona a közeli Szentgyörgy faluból a birtokos Nádasdy Ferenc jobbágyainak két lovát elhajtotta. 163

A zsoldfizetéssel kapcsolatban jelentkező súlyos problémát jól érzékelteti Batthyány Kristóf végvidéki főkapitánynak (1659-1685) 1662-ben I. Lipót király hoz írt panaszlevele: *„...inkább kellene őket a koldus, mint a katona névvel nevelnem. Hogy feleségeiket és gyerekeiket táplálhassák, a szükség rablásra és fosztogatásra kényszeríti őket. Aztán a zsisványok sorsára jutnak a szegények. Fölakasztják őket, karóba vonják, vagy keréketörlik. A hazának hű és jó katonái tehát a hóhérok kezén rútul fejezik be életü ket.”* 164 A katonaság jövedelmekiegészítése ugyanis - az idézetnek megfelelően - nagyrészt tényleg a „hadi vállalkozásokból” származott. Egy-egy portya utáni kótyavetyén rangja szerint osztozott a legénység a zsákmányból. 165 Ez azonban csak alkalmi és bizonytalan „kenyérkereset” volt, ezért a vitézek gyakran meg próbáltak bekapcsolódni a termelésbe, gabonát termesztettek vagy földet, szőlőt műveltek. Amikor azonban ez nem volt számukra járható út, keresetükből kellett

élelmüket biztosítaniuk. Ez nem ment mindig egyszerűen. A nagyobb végvárok környékén a kereskedők általában felverték az árakat. A kapitányok feladata volt ezért arra ügyelni - akár erővel is-, hogy a környék gabonáját a parasztok neho gy a jól fizető kufároknak, hanem inkább a szegény legényeknek adják el. 166

Az ellátás fedezetéül szolgáló zsold hiánya úgy látszik a XVII. század közepére már olyan súlyos méreteket öltött, hogy a végvidék átszervezését is kilátásba helyezték. Perneszy Ferenc kapitány már 1644-ben arról panaszkodott, hogy többek között az ő végházából is elvetetnék a fizetés. 167 1649-ből és 1652-ből pedig fennmaradtak a változásokat megfogalmazó tervezetek, amelyek közül az előbbi a kis lövői véghelyet is a megszüntetendő várak között sorolta fel. 168 A krízis azonban nem tartott sokáig. Az 1652. évi, végül jóváhagyott javaslat a meghagyandó véghelyek közé vette fel Lövőt. 169

Az egész időszak folyamán csak az ezt követő rövid periódus tekinthető a Kanizsával szembeni végvidék történetében többé-kevésbé panaszmentesnek, sőt az eddig feltárt adatok szerint valamiféle fellendülésnek. A dolog mibenlétének körülményeit Batthyány Ádám 1654 januárjában Koháry István szécsényi főkapitányhoz írt leveléből ismerhetjük meg: „*Ide az mi végházaink Istennek hála most jó állapottal vannak, nem pusztulnak, hanem épülnek, főképpen mióta gyakrabban kezdenek fizetni nekik...*” 170 Az 1650-es évek második felében — ugyan többnyire posztóban, de — valóban a végvidéki főkapitány állításának megfelelően, rendsze resebben érkezett fizetés. 171

A kis lövői véghely esetében is megfigyelhetünk ekkor létszámgyarapodást. Az 1650-ben még 6 huszárral védett vár legénysége 1653-ra 20 lovas vitézre nő vekedett és ugyanekkor újabb 20 legényt kért a Haditanácstól a kapitány. 172 Perneszy István még a télen megkapta a kért friss sereget, mert az 1654 februárjában Egerszegen tartott mustrán már 40 lovassal jelent meg. 173 A fizetés azon ban ekkor sem zajlott le zökkenőmentesen. A fizetőmesterek csak a korábban felfogadott 20 vitéz zsoldját akarták kifizetni, a később felvettek ügyében alkudozás indult meg. A komisszáriusok 5 havi fizetést ajánlottak az egész évi 10 he lyett. Perneszy ezt visszautasította és az alábbi szavakkal hívta fel főkapitánya fi gyelmét a korrupcióra. „...*Ki teccik abbul Nagyságos Uram, hogy csak a magok hasznát nézik, mert ők mind a 300 új lovasra* 174 *való fizetést fölvelték, és ha mit megtarthatnak ben ne, az az ő szerencséjük.*” 175 Arról sajnos nem szólnak az eddig előkerült források, hogy miként zárult le a kapitány és a mustramesterek konfliktusa.

Úgy látszik, az új legények fogadása Perneszy számára általában nem ment problémamentesen. 1654 tavaszán ismét nézeteltérésbe keveredett, ekkor a szomszédos kis vár, Magyarósd kapitányával, Darabos Gáspárral, akinek három jobbágya a lövői hadba kéretözött szolgálatra. Korábbi földesuruk természetesen nem örült távozásuknak és Batthyány főgenerálishoz fordult emberei visszaszerzése ügyében. Perneszy mentegetőzni kényszerült. Védekezésében az ország tör vényeit citálta, miszerint még az örökös jobbág yok is végvári szolgálatra állhat nak, csak telküket nem hagyhatják pusztán; az ő új legényei pedig nem örökös jobbág yok, ezért hagyhatták el régi urukat. 176

1656-ban azonban valószínűleg értékes „szakembert” szerzett Perneszy kapitány. A Pölöskéről távozó Krakkay András kalauz legény dolgában írt Batthyánynak. „...*illeti kalauz legény Kanisa fele mostan ebekben az végházakban bizony nincsen, kár volna ha a Nagyságod generálissága alól el menne, az minthogy ki megyén inkább hogy sem Pölöskére vissza mennyen* 177

A Perneszyeknek azonban nemcsak kapitánytársaikkal, hanem generálisaikkal is meggyűlt a bajuk. 1653-ban, még Perneszy Ferenc idején, a lövői katonák ellopták a főkapitány egyik jobbágynak lovait. A jószágok keresésére indult tulajdonost és a mellé adott hajdút a végbeliek a vár tömlőcébe zárták és Batthyány értesülései szerint tizedesük vezetésével törvényt akartak felette ülni. A főkapitány hangot adva felháborodásának, szokatlanul kemény szavakkal dorgálta meg Perneszyt: *"...örömet akaránk tudni, honnét vetted az autoritást magadnak, hogy szolgáljainkat háborgatván, ujjat vonsz Generálisoddal [...] mert nem hogy olyan gyermekded, és alattunk levő kapitánnak meg engednénk, más renden való embernek sem engednénk szolgáljainkat megháborgatni."* 178 Az események folytatását Perneszy egyik leveléből ismerhetjük meg. *"Vevén ezért a Nagyságod parancsolatját, és Szekér Mihókra törvényt nem láttattam, de mivel úgy nincsen az dolog, az mint Nagyságodat informálták, azért el sem bocsátottam [...] De kérem Nagyságodat alázatossan, míg engem meg nem hallgat, akár mely színisztra információjára annyira ne büntessen."* 179 Három hónappal később az említett Szekér Mihók már Batthyány törvényszéke előtt állt latorság vádjával. 180

Egy másik eset, egy lólopás kapcsán személyleírást is kapunk két gyanúsított lövői katonáról. Egyiküknek, Zaroccai Jánosnak kapitánya leírása szerint *"...mos tani fizetett posztó új kék dolmánya, vörös béllés süvege, egy szál darutoll benne, és új sárga karmazsin csizmája vagyon"*, Keöreösy Zsigának pedig *"szederjes új dolmánya farkasbőr rajta, fekete süvege és három szál sastoll benne, annak is sárga csizmája"* volt. 181 A bajke verésben tehát Perneszy István katonái sem maradtak alul.

Egy évvel a kapitány megfeddése után ismét bántalom érte a generális embereit. Az igazságot ugyan nehéz kideríteni, mert a két fél két merőben különböző történetet adott elő, ugyanakkor érdemes meghallgatni mindkettejüktől a „krimi be” illő részleteket. Batthyány Ádám 1654. április 2-án Perneszy Istvánnak címzett levele alapján: *"...Egerszegre lévén a Szent Péteri katonáink egy néhányan, akikkel Rákcsy [Rákosi] jobbágynk is voltának s be szállottak Löivőn az kegyelmed korcsmájára, ott pénzeken iván, ment egy hajdú közjében, a pénz nélkül akarván innya köztök, mondotta egyik jobbágynk, igyék. Azonban az hajdú úgy ütötte jobbágynkat, hogy holt elevenen vet ték föl az földről, s az több kegyelmed hajdúi és katonái föl támodtanak, szolgáljainkat verték és táglották polgárinkkal együtt, mind az tömlőcbe hanták őket, és katonáinknak fegyvereket lovokat mind el vették..."* 182

Ezzel szemben Perneszy 1654. április 4-én Batthyány főkapitányhoz írt levele így összegzi ugyanezeket az eseményeket: *"Az elmúlt este megérkezvén ide Lövőre, találám itten fogva Nagyságod két Szent Péteri katonáját, az kik az elmúlt kedden itthon nem létemben ezen faluban, elsőben itt való katonáimmal ösnye veszvén lóra ültek, a közben egy egerszegi katona egy más itt való katonával lovat akarván cserélni futtatni mentek volna ki. Egy korbácsnál egyéb fegyver nem lévén náluk. Azon Szent Péteri katonák reájok támadtak, az én katonám nehezen el szaladott előttök, az egerszegi katonát el érvén, fejét akarták venni az gallérán ennyihány vágás van és mind az két kezét össze vagdalták, kiváltképpen ezen Kouach Görgi, az ki itt vagyon fogva. Az társát el bocsáttattam; in flagranti utannok menvén az itt való katonák megfogdozták őket."* 183

A következő évben, 1655-ben érte el a vár legnagyobb sereglétszámát. Ekkor az országgyűlési törvény 3. cikkelye értelmében, 80 lovasnak és 78 gyalogosnak kellett volna szolgálatban állni. 184 1655. június 2-án azonban csak 46 huszár és 40 hajdú volt a várban. 185 Sajnos ebből az időből a Batthyány család levéltárából már lényegesen kevesebb forrás áll rendelkezésünkre mint az iratait akkurátusan megőrző Batthyány Ádám főkapitányságának első időszakából. 1657-ből már csak a hadba hívottak létszámáról tájékozódhatunk. Ekkor 25

lovas és 15 gyalog vágott neki Lövőről egy Kaposvár körüli portyának. 186 A korábbi időszakból le vont következtetések alapján - miszerint a legénység mintegy 50 z-át szokták a vár védelmére otthon hagyni - azt kell feltételeznünk, hogy az 1655-ben elrendelt sereglétszám ténylegesen sohasem valósult meg.

Felmerül a kérdés, hol fért el a megnövekedett számú legénység Lövön? 1644-ben ugyanis még azt írta a vár kapitánya, hogy „*Polgár beít bíró hajdú egy sincs, csak tarisznások*” ami talán azt is jelentette, hogy a kis erősségben volt elegendő szállása a katonáknak. 187 Mint a fentiekben már olvashattuk, 1654-ben készítette tett egy új bástyát Perneszy István, de ez a bővítés nem biztos, hogy elegendő hellyel szolgált a megduplázódott végvári seregnek. Legvalószínűbbnek az látszik, hogy ezután részben a vár alatti faluban találtak szállást a katonák, esetleg a majorház megerősítésével teremtettek több helyet, de erre konkrétan egyetlen forrás sem utal.

A lövőiek talán „legnagyobb hadi sikere” is létszámgyarapodásuk után követ kezett be. 1657. december 11-én 150 lovas török 300 lóval a szomszédos Salomváron Lenti várához tartozó katonákat szorított be. Perneszy miután hírt kapott, embereivel kiment, hogy megnézzék, mi történik. Terve az volt, hogy csak szükség esetén avatkozik az eseményekbe, inkább a Zala túlsó felvonulva ijeszti meg a törököket. Mire megérkezett, a támadók már elvonultak, egy halottat és több sebesült törököt hagyva hátra. 188 Varga József azt is tudni véli, hogy ekkor Perneszy 29 török latrot fogott, akiket a körmendi főkapitány utasítására sáncmunkára fogtak. 189

1676-ban ismét zsoldja miatt panaszkodott a lövői legénység Batthyány Kristóf generálisnak. Ekkor a Haditanács azt kérte a katonáktól, mondjanak le hátramaradt fizetésük egy részéről. Tiltakozásukat nyomatékosabbá téve, így ecsetelték szomorú helyzetüket: „*...sokkal is kevesebben lévén mint azelőtt, az szolgálat is sokkal is terhesebben esik rajtunk, im az végházbul sokára ki nem bocsáttattunk, török részre való csaták [portyák - S. É.] erősen tiltatnak, kicsi munkával sem kereshetünk, jegy vertelenek és ruhátalanok s kenyér nélkül is tellyességgel szűkösök vagyunk.*” 190

A létszám csökkentésének oka elsősorban I. Lipót császár 1671 decemberében - a Wesselényi összeesküvés leleplezése után - kiadott redukciós pátensében keresendő. 191 A rendelet értelmében a magyar végváriak háromnegyed részét -elvéleg legalábbis - elbocsátották, hogy helyüket német birodalmi ezredekkel és végváriakból szervezett szabadcsapatokkal töltsék fel. Míg 1671 előtt Lövön 46 lovas és 42 hajdú állt szolgálatban, a redukció után csaknem 50 z-kal kevesebben, 30 huszár és 15 hajdú. 192 Az eredeti létszámot egészen 1682-ig nem állították vissza. A korábbi szakirodalom úgy vélekedik, a kis számú megmaradt legénységgel nem lehetett a török portyákat megakadályozni, akik ezért vérszemet kapva merészen újabb falvakat hódoltattak. Perneszy Ferenc kapitány ezzel szemben 1681-ben kelt és az elmúlt 18 esztendőről szóló jelentésében másként látta a helyzetet. „*Nem tugeyák, hogy az békesség idején 18 esztendő elforgása alatt, hogy csak egy falut is vagy helt hódétott volna meg a török.*” 193 -írta. A kártételekről ugyanekkor részletesen beszámolt. 1665-ben egy hét leforgása alatt két ízben is a végház alá ütöttek a törökök, elvittek hat embert és a háború után megmaradt marhájukat mind elhajtották. 1680-ban a szokásos módon, az aratás idejét kihasználva támadtak ismét a falura 200 lovassal. Ekkor tizenegy embert vittek el. Az ember rabló pribékek 194 garázdálkodásait is leírta a kapitány. 1676-ban a csordásukat hurcolta el Vékonny Jancsi Kanizsára, ahonnan a beglerbég magával is vitte távoz- takor a rabot. 1680-ban pedig egy szénahordó katonáját vágta le az egyik pribék.

Zalalövő környéke a XVII. században, a meglehetősen rossz közállapotok idején nem volt mentes a latrok és garázdák tevékenységétől sem. Mivel a mar hakereskedelem volt a magyar gazdaság legjövedelmezőbb ágazata, a marhalopás volt az egyik leggyakoribb bűntény a korszakban. 1636-ban egy egész bűnsző vetkezet nyomára akadt Perneszy Ferenc. Egy Torod Lőrinc nevű nemesember ekkor már néhány éve a fia és más latrok által ellopott jószágok orgazdája volt. Saját házában vagy erdőkben és mocsaras völgyekben rejtette el az eltulajdonított állatokat, hogy aztán a jelentős haszonért értékesítse őket. Perneszy Batthyány Ádámtól kérte ezen személyek megbüntetését. 195 Latrokat ugyanekkor a szökött végvári katonák között is találunk. 1652-ben egy Kis Andor nevű személyről írta a kapitány: *"...akkoris vasban lévén, hogy elszökött, az véghelyt meghágtá, s úgy ment el azon kurvájával, nem is volt — el higgye Nagyságod — az csak mellett híresebb tolvaj ennél."* 196 A korabeli erkölcsöket mutatja, hogy szinte minden gonosztevő mellett találunk egy vagy több házasságtörő asszonyt.

1685-ben ismét a lövőiek ínségéről szólnak a források. 197 Ekkor már a török elleni visszafoglaló háború (1683-1699) miatt megérkezett főként német zsoldosok ellátása is a környéket terhelte. 198 A legénység is megfogyatkozott, hiszen 1686-ban már nem tudták belőle kitölteni a császári táborba menők helyeit. Al talában fizetetlen szabad legényeket küldtek helyettük 199, akik a zsákmányból tartották fenn magukat. Lövőről ekkor 25 lovas és 30 gyalog vonult hadba. A vár teljes legénysége 46 lovas és 42 gyalog volt, közöttük mindössze 3 szabad le génnyel. 200 1687-ben azonban Csapody István kapitány alatt már csak 35 lovas 1 tizedes vezetésével valamint egy gyalogos vajda alatt 3 tizedes vezetésével 35 ki rályi hajdú szolgált. 201 Közülük egy 300 fős kontingensben 11 lovast és 10 gyalogot rendeltek Pécsre. 202 Ez a sereg azonban a szökések miatt csak nagyon meg fogyatkozva érkezett meg rendeltetési helyére. Helyettük új emberek kiállítását parancsolták meg. Eközben azonban Lövön sem csökkent a pogány veszély. Nagy Ferenc vicegenerális arról számolt be, hogy katonái Lövő körül kézigránta tos törökökre bukkantak. 203

1689-ben már amiatt panaszkodnak a lövői végváriak, hogy őket senki sem váltja le, ott hálnak meg a várban. 204 Erre azután két héten belül végre megér keztek az új legények. 205 A török veszély azonban nem csökkent, így felmerült, hogy megtiltsák a környékbeli szőlők megművelését, amit korábban fegyveres őrizet alatt tudtak elvégezni. *„Ha ebeket megtiltjuk, — írta szemléletesen Nagy Ferenc vicegenerális — mind az végházak, mind az környéke el pusztulnak, mert inkább ki megyén a végházbul a szegény legény, hogy sem mint a szőlőjét pusztán hagyja. Egyébiránt is vetése igen kevés lévén, a szőlő hasznából élődik."* 206 1689-ben azonban már csupán 26 lovas volt Lövön. A gyalogok számáról ekkor adatokkal nem rendelkezünk. 207 1690 júliusának végén Nagy Ferenc vicegenerális pedig már arról tudósította fe lettesét, Batthyány főkapitányt, hogy tűz pusztított Lövön, s emiatt a *„szerencsét lenségük miatt nagy visszavonásban vannak, úgy, hogy rövid nap ember halál is következettik miatta"*. 208 1691-ben az őrség fizetése már oly minimális, hogy nagyon-nagyon kevesen lehettek. 209

A lovasságon és gyalogságon kívül a XVI-XVII. századi várharcok kapcsán még egy fegyvernemet kell megemlítenünk, amelynek képviselői a tűzérek, vagy korabeli kifejezéssel a pattantyúsok voltak. Lövön csak nagyon későn, a vissza foglaló háborúk idején találkozunk az elsővel, amikor a várba helyezik, *„mert hogy csak a hajdúk löjenek, több kár esik a lövő szerszámokban és puska porban, hogy sem mint a pattantyús fizetése lenne."* 210 A tűzfegyverek elterjedése - amely a Habsburg birodalom magyarországi törökellenes hadszínterén is jelentkező hadügyi forradalom egyik fő jellegzetessége volt 211 - korántsem jelentette azt, mint ahogy láthatjuk, hogy a legapróbb várakba is rögtön „szakemberek"

kerültek volna. A kézi lő fegyverek használata ekkor már természetes volt a hadba hívott gyalogság köré ben, ugyanakkor a strázsaházak egy-két tarackját és hírlövő mozsárágyúját is gyakran ők kezelték. Lövőről ez ideig nem rendelkezünk olyan leltárral, amelyből megtudhatnánk, hogy hány darab ágyút használtak a várban. Erre legfeljebb a ki utalt löpor mennyiségéből következtethetnénk. A források nagyobb része azon ban ebben az esetben sem segít bennünket, egyszerűen nem jelöl meg semmiféle konkrét mennyiséget. Más részük szerint, mint például 1638-ban, löport, kanócot és ónt Lövőre nem adtak. 212 1640-ben mindössze 37 font puskaport utaltak ki a várbeli katonaságnak. 213 Ezekből az adatokból inkább arra a következtetésre juthatunk, hogy a hajdúság puskáinak megtöltésén kívül másra nem használták a lő szert. De ennél többre talán nem is volt szükség a kis Zala-parti őrhelyen. Mint láthattuk, a várat néhány kisebb portyán kívül komoly támadás nem érte, fennállása mégis alapvetően meghatározta és befolyásolta a település korai történetének majdnem százötven éves szakaszát.

Egy új, békés korszak nyitánya: Lövő a Csapodyak idején

Miután a Perneszy-család utolsó férfitagjának, Perneszy Ferenc lövői várkapitányának (1675-1683) a házassága felsőkáldi Káldy Rebekával magtalan volt, birtokain három nőtestvére és gyermekeik osztoztak. Anna-Julianna, előbb vizeki Tallián Gergely, majd Babócsay Ferenc veszprémi kapitány neje, Zsófia Csapody István hitvese, Jusztina pedig Vukovics Mihály felesége volt.

Csapody István, Lövő várának utolsó kapitánya — miként már bemutattuk — a „zalalövői” előnevet viselő Csapody családból származott. Ez a família koránt sem tekint vissza olyan nagy múltra, mint a Perneszyek. A nemesi címerlevelet 1626. szeptember 15-én idősebb Csapody István kapta egész családja számára II. Ferdinánd királytól (1619-1637) „*hű szolgálatai és hűsége jutalmazásául, melyeket a ma gyar szent koronának és a királynak eddig tett és ezentúl tenni ígért*”. 214 Hasonnevű fia is katona volt, győri lovaskapitány, majd pedig a lövői vár utolsó királyi kapitánya. Ennek az ifjabb Csapody Istvánnak 1670 körül kötött házassága az ősi nagybirtokos Perneszy-család egyik nőtagjával, Perneszy Zsófiával, tekintélyes birtokhoz juttatta a Csapodyakat Somogy és Zala megyében.

Az 1690. évi urbáriális összeírásban Lövő falu tulajdonosai között már nem szerepel a korábban megszokott Perneszy név. Ekkor már a leányági örökösök férjei birtokolták a települést, (lásd függelék 9.) A magyar földesurakon kívül azonban ebből az esztendőből ismét ismerjük név szerint a falu török „gazdáját” is. Ő Kászon Odal basa, akinek évente 8 forint, 1/2 pint vaj, valamint 3 napi kézi robot járt adóként. A török szultáni kincstár felé ezen földesúri szolgáltatásokon túl még 5 forinttal tartozott ekkor a lakosság. 215

Zalalövő hódoltságkori történetével együtt lezárult tehát a korszak elején birtokosként felbukkant és a település sorsát meghatározó Perneszy család története. De nem csak a Zala vármegyei szinten neves família tűnt el ekkor, hanem a település történetét meghatározó vár is. A Csapodyak birtoklásával és a török Magyarországról történt kiverésével egy teljesen új időszak vette kezdetét Lövő életében, egy nyugalmas, polgári korszak, az újjáépülés ideje, a békés XVIII. év század.

Függelék

1.

Zalalövő összeírása a szigetvári szandzsák 1579. évi tahrir-defteréből. (Bayerische Staatsbibliothek, München, Cod. Turc. 138. fol. 114 v. 115 r.)

Lövi falu

Az emiitetthez [ti. a Kanizsai náhijéhez - S. É.] tartozik.

Tót Mihály nős, Balog Pétör nős, János a testvére, Antal Bálint nős, Márton a testvére nős, György kovács nős, Benedik a fia, Csák Ambrus nős, György a testvére, Szántó János nős, Ulas Gergely.

6 háne

Évi adó 6000 akcse [szabott összeg - S. É.].

2.

Zalalövő település 1596. évi osztálylevele
(MOL P 707. Zichy család levéltára. Fasc. 217. et A. No. 58.)

Anno domini Millesimo quingentesimo Nonagesimo Sexto, decima Octaua die Januaris letth illyen Ozthal Pernezy András Wram gyermeke, fiay es leány keözóthh. Ith leowón, Tudny illik Pernezy János Wram, Pernezy Imreh, Pernezy Giorgy, Pernezy Lazlo, Pernezy Katha ázzon Hagimassy Gabrielne Azzoniom, es Pernezy Klára Azzoniom Kwrthy Isthwanne Azzoioim Keozóth, illyen okkal, kezekbe adassok alath, hogy valamely fel ezt megh nem allanaya, hatth az megh allo fel, ezen varmegjebely feo zolghabiro althal, egy Eskwtteuel egetemben az feo Ispán Vrunck Ereyeucl, Minden zabadsagath megh foghwan, megh vehesse Raytha, azaz semmy therwen folyasual ellene ne alhasson, My eleóttwnk tudny illik Nadasdy Thamas es Szychy Giorgy Wraim elotth, kik mosthan w kegyelmek Waswarmegjey Vice Ispánok, Egeraly Lazlo Wram elóth es Kys Wrban, ky mosthan Zala warmegjey feo zolgha byro, kezekbe adwan, Mindenik zabád akarattian kett kethth zaz forinth keozel alath, megh vehessek Raythok.

Eleozór az my az kasthel dolgatth illethy, Lazlo Wram Georgj Wrammal alkogyek, Pernezy Janos Wramis alkodgjek Hagymassine Azzoniommal es Kwr thy Isthwanne Azzoniommal.

Az kapw keöz mynd alliaual feoliuel keöz legjen, myerth hogj az háznak zwkseghere, zerzamoht kell tharthany, porkolabnakis kell drabanthyal egyetemben.

Az kapun job kez felöl, mikor be mennek delrwl, eggik Basthiathul az massik chordakigh, az zeghletigh, fele legyen kőzepy, az kethth Rezre legyen feliwel s alliaual, tudni illik Pernezy Giorgye es Pernezy Lazloe.

Item az kapun, hogy be mennek, Bal kez felöl valo Basthya Konihathul, az zeghletigh, fol zel felöl, az á rend haz pythwaraucl, ahol az nagy graditz feol megien, az mind egh hozzaban keth fele Merwen Kozep arant ketteynek legjen, az az kethth rezre oztthassek, tudnyillik Hagymassyne Azzoniomnak es Kwrthy Isthwanne Azzoniomnak.

Item Az Nagy gradiththol foghwa, Vgj minth Nap keleth felol az keozep Rend haz mind allyaual, feoliuel, egik rézre essek Pernezy Janos Vramnak, ezt hozza tewen, mierth hogy Bal kezrwl valo Basthya felol, konyhayaua, nincz olyan eppwletben minth az teobby. Az kozep Rend az kinek jutth, thartozzek ennek az alab valonnak, vagj fizethesseuel vagy hassonlo eppwlettel. Azon- keppen az del feol valo Rendis az kynek jutth, hassonlo keppen vagj fizetessel, vágj hassonlo eppwlettel, jambor Mesterek itelethy zerynth, de elsoben az kissebbik valazon ezekben, az teobby nykth vonniana raytha, az kissebbik Pernezy Lazlo Vram valazon benne.

Item az my illethy az maior haz dolgath, Pernezy Lazlo Vramnak juthoth, ezt hozza tewen, hogj Pernezy Jánost es Pernezy Giorgioth, ky fizesse belole, az myre bótzwllik, es valamedig Pernezy Lazlo Pernezy Jánost ki nem fizety az maiorbul, mind adigh benne maradgion, Pernezy Janos es az w maradeky, mayor heleth mellette Georgh Wramnak. Ismegh az melleth Pernezy János Wramnak, ismeg mellette Hagymassine Azoniomnak, mellette Nap kelethrwl az olayoss ha za, Kwrthy Isthwane Aszoniomnak.

Az mayorthwl, az az a kwlsó falutul foghwa, az kwfólo kwthon, Nap keleth rwl walo falaigh az olayos hazanak also falaigh Eoth fele merettesek, szelteben, hozzaban, fol zelre. Mind vegigh egy arant mennyen ky az hejre mindenik, Zolga biro wram Kys Wrban Eskwtteuel, es mindenik reszrwl egj egy polgar legjen raytha. Ezt hozza tewen hogj az kynek az mayor juth paythastwl, az eppwleth megh bóchwltessek Mester emberek althal, es az myre bóchwllik az Eppwledeneknek fizessen, az az walamire bóchwllik, az arra el ozthassek Negj rezre, es az Eóthód reze annak marad az kynek az Eppwleth juth.

Item mynekwnk igj techik, hogj az fyak kózóth valami Ingó Marha vagion, egj arant oszolliek, hith zerint elő adassanak, az hyteth pedig eggik az másiknak mynd condonalthak.

Attul megh walwan az myth Pernezy Janosneual wele attack, es vele hozoth, Aztis hozza tewen, menieghzeyen előth valamit Pernezy János Wram neky adoth ayandekon, es az myth felessehe wthan wyth az menieghzóre, azt nem tartozik elő adny, merth az az wmmagha gyermekye.

Az My az arán Lanchok dolgath illetj, miuel hogj Pernezy Giorgj kerth az Batthjathwl Pernezy Janostul penzt kóchón, az w magha resze jozaghra az ky neky juthna, myerth hogj Pernezy Janosnak kez pénze nem volth, es erőltette Pernezy Giorgj, hogj agyon, pénzt nem adhatom, hanem az felesseghewel hazol vele hozoth keth aran lanchath atta oda neky, hogj zalagba vesse, mely lanchó- kath oda adwan, Pernezy Giorgj zalagban vetette, pro florenis 200, kyrwl az Waswary kapthalanbul lewelis keólt. Im chak most nem regen, ismegh Pernezy Giorgj, Pernezy Jánosnak leweleth kwldóth Wyobban, hogy az w része iosza-gath kóthótte eretthe. Ezekhoz kepest vgj techyk minekwnk Mywel hogj az lanchok Pernezy Janos gyermekyre maradandók, Pernezy János Wram addigh birhassa az fassio zerinth Pernezy Giorgj reszet, migh az w pénze megh nem leszen, Wy szinthak [sic] Pernezy Janos Wramnak my helyen Pernezy Giorgj megh adhattya az felvet penzth, az frt. 200, minden peórpátwar nekwl megh tarthozzek eresztheny az joszagoth Pernezy Giorgj Vramnak.

Thowabba valaminth Pernezy Janos Menieghzeyere az zegensegeth megh róttak, kózonsegessen hassonlo keppen mykor Isten azth adgja, Pernezy Giorgj es Pernezy Lazlo Vramnak ernyek, hassonlo keppen noha az Jobbadsagh megh ozlyk, de vgyan megh rottassanak, vgj az mynth Pernezy Janos menieghzeyre koth megh rotatthannak, es Pernezy

János tharthozzek mindenik hazassaghara Thiz thyz Ako borral es egj egj wagho eokorrel es eoth eoth zaz chypowal.

Ittem az malombely reszekis anni fele ozthassanak, az menyn vannak, az az eoth fele. Feoldek, rethek azonkeppen mynd ezydey wethesestwl egyetemben.

Ittem myndenfele mayorssagh eókrók, téhénnek, Boryuk, apro morha, Thyk, Lwd es hazy ezkeoz Pernezy Janos, Pernezy Giorgj es Pernezy Lazlo kózóth oszolliek egj aranth es Klára azzonnakys az lábas morhabul rezth agyának.

Az wam penz azonkeppen eothrezre oszolliek, de az wamosth es az felesseghethis megh kel eskwtethny.

A mayor aranth valo kis kerth az wcha felol, az mayorhoz Competal Pernezy Lazlonak.

Az kastel aranth az wcha felol valo kys kerth, anny helen az menny resze az Thelekben essik Pernezy Giorgjnek kel adathny, vgyan azon Pernezy Giorgjnek.

Az Pernezy Janos reszere valo Thelek ky megyen, mind az uchaigh, annak az Theleknek vegeben valo darab kert adathik Pernezy Janosnak.

Az kastel arokyaban walo halok felol, myerth hogy most ideye nynthen, hogy ky foghassak, hanem mykoron ideye leszen, az wyz el bochatassek es az hala el adassek, es az arra hytth zerynth eleo adassek es az sendel zegh arra abbul megh adassek Pernezy András Wramnak vgy, mynth frt. 10 es az maradekya eoth reszre oszollion.

Ittem Ad most Pernezy Janos Vram, Pernezy Andras Vramnak kolchegeth frt. 10, de illyen okkal, hogj valameddigh az w Thyz forynthja az keoz Vambol Leowón ky nem tellyessedik, mindaz Seryeny Gabrielne Azzoniomwal egetem- ben, adigh percipialhassa az vamoth Pernezy Janos, az ky thelwen, az vthan eoth fele ozthassek az wam penz.

Deliberatum ezis, hogj az mely Ingó morhath, tudny illik Innóketh Pernezy Janosne Azzoniomnak Isthwanffme Aszoniom adoth volth, azok, mierzth hogj Challos közben vytettek volt, ha valamenyth zaporottakis, myerth hogj nem az Leowey zenath ettek, ha mel mosthis vgjan vagion benne megh adassek az Pernezy János Vram gyermekeinek.

Az Jobbagiok, Sellyerek es puszhak el ozthassa leth illienkeppen az Nyl wethesse zerynth:

Porció Domini Jobannis Pernezy

Jossa Georghne Araniadon, Darabos Benedekne Zalazegen, Jankó Istwan Zenth petherben, Anthal Marthon Leoweoben, Nyakazo Balinth hele Chyebe ez deserta, procator Istwan hele Chyebe, Balogh János Leoweoben, András Janoss hele Jahomban, Fyas Giorgj fiay hele Kozma domjanth, Eos Gorgj hele Paathodban.

Porció domini ladizlay Pernezy

Nagy Gergel Araniadon, fwlo Janos Zalazeghen, Kys Mykloss Zenth petherben, Bedók Balas az molnárral Leowon, Orbán Balinth Chyebe, Adoryan Benedek hele Leoweoben, Vargha

Bertha hele Erenieden, Demether Mihal hele Bencheben, Chyneghe Jossa hele deserta Kozma domyanth, Gyarfas Thomas GyerthjanagOn.

Porcio Dominae Clarae Pernezy Consortis Egregy Dominy Stephany Kwrthy

Kowath Mihal Araniadon, Kowath Péter Araniadon, Darabos András Zenth Péterben, Ispán Balas Leowoben, Henth Marthon Cheben, Raz Farkas hele Akosfalwan, Warga András hele Erenieden, Pechik Pether hele Gyerthjanagon, Baranya Andras hele Zent Kozma domyan deserta, Monyaró Mihal hele Salom warath.

Porció dotnini Georgy Pernezy

Gerencher Janos Araniadon, Darabos Imreh Zalazeghen deserta, Darabos Pether Zalazeghen seller, Tóth Benedek Zalazegen seller, Molnar Georgj Leoweoben, Orbán Balas Chyeben, Kochys Marthon hele Leowón, Kys Illies hele es Gall Pether Erényeden deserta, Andrassa Marthon hele Jahomban deserta, Kys Pether Balinth hele Zenth Kozma domyanth, Hermán falwaban fel hel deserta.

Porció Dominae Catharinae Pernezy Consortis Egregy domini Gabrielis Hagymass de Berek^o

Agosthon Mihaly Araniadon, Halaz Marthon Zalazeghy seller es Horvath Gergel Araniadon, Kys András Zenth Petherben, Vargha Orban Erenieden, Fabyan Giorgj hele Chyeben deserta, Toth Ferentz hele Akosffalwan, Toth Be nedek hele Ereniedden deserta, Pal deák hele Jassomban [sic] deserta, Jarffas Thamas hele Thompaban, Gywlewezen puztha.

Ittem az Orban Mihal heleth Chieben Balasko Mihal hazan alzelről, Vargha Petheren fel zelről, az Chyeke Georgj hele feoldeywel egetemben, az mynth ez elottis vallottak volth Bradarytht Katha es Kalara azzon Bolhassy Pethernek, azonkeppen mostis mennel hamareb leheeth, vagj mesther eloth vagj kapthalan eloth, valliak be neky es ez ido alath, most kezek írassa es pechetek alath, az Bradarytht Katha aszon gjermeky es Klára aszonis, aggyanak leweleth Neky róla.

Ittem az kapw kóz foly megh syndeltessek az keoz Jeowedelemből, kessede- lem nelkwl.

Ittem kyth Isten ne aggion, de ha Serieny Gabrielne Azzoniomnak holtha theortennek, mynd Maramarosban, mind pedig Ontheleken s mind pedig az Zalay Jozagh myndgjarasth egj aranth megh ozthassek az Bradarytht Katha aszón gjermeky keózóth.

Ittem Az mel Thyz gyalogom Eo felseghe Ide rendelth Lewewbe, annak gongja wiselesse Pernezy Janosthul fwgjon feókeppen, de azért keozónseghes dolgokban kyvaltkeppen es myndenekben az miben lehet, mynth Jo attiaffy igjekozzek az w attiafiaynak segetheggel lenni minden dolgokban azokkal az gialogokkal.

Wegezetre Serieni Gabrielne azzoniom megh izenthe minekwnk, mikor az oztalhoz keztwnk, hogj Pernezy Imreh azth Izenthe w általa, hogj az folliul megh irth Jozagbely reszeyerth Eö megh elegendeth, az On teleknek ffeiwel, mellyeth Eo most Byr. Azerth ennek az folliul megh newezeth attiaffiakis engettenek, es azerth ez itth való kastel bely rezeyerth inteztók e[—] attok Pernezy Imreh Vramnak az Mara Marossy jozagokban Vr mezon valo Vduarnak ffeleth, melly illethy az Pernezy András Vram gjermekyth.

Thomas de Nadasd vice Comes mapp.

Georgius Zychy vice Comes Comitatus Castriferrey mapp.

Ladislaus Egeraly

Wrbanus Kys de ola Judlium Comitatus Zaladiensis.

3.

Osztopányi Perneszy János hagyatéki leltára.

1606. február 9. (MOL P 707 Zichy család levéltára. Fasc. 217 et A. No. 64.)

Inventarium de rebus mobilibus et immobilibus. Az szegeny megh holt Pernyeszy Uram marhairol. 9 Februarit Anni 1606.

Ket Veremben ros gabonaja vagyon eb. [azaz köből] 40

vagyon fem edenyekben ros gabona eb. 20

vagyon tizta buza eb. 3

Ugian ezen buza rosta allia vagyon eb. 3

vagyon valami hitvan lenczie egy altalagban eb. 1

vagyon soo szám szerint Nro. 146

vagyon valami keves mez is egy altalagban.

vagyon öt vas lanz. Czikoro harom.

Holmi hitvan vas szerzam. Het roz vasas kerek.

Egy fako szeker, vekony. Egy öreg szeker ökörhöz, valo. Ket kapa.

Egy asoo.

Harmincz hordo.

Tizen kilenz Kas meh. Ket sirok.

Egy fegver derék. Egy falra valp karpit.

Egy ször pokróc lora valo, uj.

Egy fekete saras czizma.

Egy bokor kengyesvas. Ket hay.

Het szalonna. Egy ros nyeregh.

Egy dolmannak valo oloz pposzto, megh szaptak.

Harom darab szott belles.

Egy roka belles, roz.

Egy roz hinto szeker fedele.

Egy hordo bor, foligh.

Harom nyozolia.

ot derek haly, hajastol.

Harom fw alj.

Egy roz mosar. Egy bor egeto vas fazek.

Ket roz gjertia ttarto.

Negy roz fedo.

Ket on kanna, rozzak.

Tizen het fa tanger.

ot fa tal.

Harom rez tanger.

Ket torok taal.

Egy oreg torok vas fazek.

Mas torok vas fazekis, kicseny.
Egy fwles wregh vas fazek.
Egy tabri [sic] aztal.
Egy serpenyo.
Negy tabri szek.
Het nyars.
Egy swto tekeno.
Egy szappanozo tekeno.
Ket aztal.
Harom ham, roz.
Harom kobol len magh.
Ket rostely. Egy rosta.
Ket feju saytar.
Ket veder.
Egy torma toro.
Negy üvegy ablak.
Niocz fot fonal.
Ket bokor szanto vas.
Egy hitvan bor egeto vas fazek.
Harom zita. Ket rosta fa.
Egy vas rosta.
Tizen niolcz lud.
Tiz kacza.

Egy kis szold leveles lada, mellyet Nagy Ferencz Uram vit el. Egy arany lancis benne.
Ket tökben vagyon vay.

Labas Marhai

Szanto okor Nro. 6
Eokor tulok Nro. 2
Bornyos tehen Nro. 4
Meddo tehen Nro. 9
Harmad fw tino Nro. 5
Tavaly tino Nro. 5
oregh dizno Nro. 35
Swldök vadnak Nro. 23
Cziko tavaly Nro. 2
Egy oregh kancza lo roz.
Egy gjemek lo.

4.

Perneszy Istvan levele Batthyany adamhoz a nyomhordasról
1655. augusztus 10.
(MOL P 1314. A Batthyany család leveltara. Missiles. No. 36 388)

Nagysagodnak mint Kegielmes Uramnak aianlom alazatos szolgalatomat, Is ten kiuant
iouaiual algia Nagysagodat.

írhatom Nagysagodnak, hagi ma uirattakor 32 louas Torok Szent Giörgihöz giüt. Az 16 louassa tul maradot, az masik 16 penig altal giüt a Szalan. Ott az faluban leuen Miley Janos, hatod magaua rea talaltak, magat el fogtak, az tobbi el szaladott ide Szent Giörgirül. Az hirt ugi hoztak, hagi az Töröknek egi resze által giüt a Szalan es feol megien, egi resze peniglen tul uagion. Nem tudgiak, soke keuese. Arra ualo leuest, az mint az hirt hoztak, a szerent Kormendre es Chaka-niban meg vieutem [sic. ertsd: vitetem — S. e.]. Az alat ismeg embereimet bochattam, hagi meg kemellek az Törököt, soke keuesse, az kik bizonios hirt hoztak, hagi nem tob 32 louasnal. Enis ahoz kepest negiuen loual utannok mentem, mentül iobban lehetet, a Zagor hidgian tul egi merfoldnire uoltam utannok, ottan talaltam gialog embereket eleol, az kik Borsfan tul talaltak eleol az Torokot, az kik Kardsahoz chak egi merfold. Onned meg teruen ezen oraban erkeztem haza. Az akos fai malombul uittek el az Poloskei Vaidanet, es Milei- bülis egi Egerszegi katonat uittek el, harmadik uolt Milei Janos. Lehetetlen Nagy sagos Uram, hagi ha az mikor uiszha forduli az Torok, meg akkor hozzak az hirt be, mig ithonnis feol kaszlolodik ember, hagi meg erhessük eoket, hantin [sic]. Az Zagor hidgian follül ualo faluk uigiazhatnanak arra, hagi az mikor azoknak az hataran fol giün, akkor hoznanak hirt, az penig igen konien eszekben uehetnek, hogiha igazan eztue reguel meg iarnak az niomot, az minthogi mastis en min- denüt uisszha iouet az Torok chapasan iottem, az mellire fol giüt es Asziagi mellet giüt feol. Ha onneid hirt hoztak uolna, eppen a Szala mellet erhettük uolna eoket. Az mint az elot iartak az niomot, mast chak ugi sem iargiak. Ha Nagysagod az ide alab ualo falukat meg nem yeszti, mind heaban leszen minden uigiazasunk. Ugi hallom az Regiektül, hagi az elot Sibrik Pal tiz tizenket niarsotis meg chinaltatot az pogaroknak es ugi yesztette eoket. Mast ualamint akargiak chak ugi iarnak el dolgokban, holot akar nemes ember, akar ki iobbagia uolna, az illeten allapatert meltan meg büntethetne Nagysagtok. Azert keremis Nagysago dat, azon Aszyagyakat büntetes nélkül ne hadgia, az kik ide tartoztak uolna hirt hozni, es semmit sem hoztak. Noha nem en dolgom uolna, de Nagysagod paranchollia, el menek en egyk nap azokra az falukra. Ha Nagysagod io teczese uolna, írna Gombay Uramnakis, hagi onneidis giünne, bar chak 60 loual iarnank meg es inteznenk el, mellik falu meddig iargia az niomot. Ha felmenek, igazan meg iarnak az niomot, lehetetlen uolna az eleknek hir nélkül feol giünni. Nom [sic] Kanisa korniül ualo faluk, estue reguel meg iargiak az niomot, ki miat nehe zen megien be az katona. Chak az tob hodultsagnak peldaiarais nem artana az oda ala ualo falukban euuel az alkalmatossaggal meg yeszteni. Ezek utan kiua-nom, hagi eltesse Isten Nagysagodat egessegben.

Kolt Louon Sz: Lorincz napian del utan hat orakor. 1655

Nagysagod koteles szolgália amigh ell.

Perneszy Istuan

5.

Batthyány I. Ádám pátenslevele a falvakhoz

1655. november 20.

(MOL P 1315. A Batthyány család levéltára. Batthyány I. A dam iratai. Másolati könyvek. Rsz. 4/a. pp. 325.)

Szalapatkától foguást Magyarosdigh valo nyomozásrol

Mi Groff Batthyanyi adam. Ti ide alab megh irt falukban lakozo Nemessek es Polgarok, Latvan ez Patens paranczolatunkat, valamint feieteket es eleteteket szeretitek, az nyomokat reguel es estve megh iarjatok az szerint, a mint Perneszy Istvan Uram fogia paranczolni, es az

nyomot be hozatok, el se mereszellyetek mulatni, ha kemeny büntetesünket el akarjatok tauosztatni. Nevezet szerint Szalapatkaiak, Salomvariak, Kauasiak, Szent Gyorgyek, Bonczodfoldiek, Sz: Iuaniak, Beczvolgiek, Mileriek, Aszivagiak, Nouaiak, Czomodoriek, Porszomba tiak, Sz: Jakabiak es Magyarodiak.

Datum in Louo die 20 Nouembris Anno 1655.

6.

A lövői várban szolgálatot teljesített gyalogos katonák névsora
1621. július 16 - augusztus 2.

(MOL 1322 A Batthyány család körmendi központi igazgatóságának iratai. A hadinépre vonatkozó iratok. 7. csomó. No. 237. fol. 233.)

Szabó János tizedes, Nagy Mihály, Iván Balázs, Bodó György, Molnár János, Benczik Bálint, Tornósy Pál, Bedeők Benedek, Karos Miklós, Vidis András.

7.

A lövői várban szolgálatot teljesített személyek
1633. január-1640. március

(MOL P 1322. A Batthyány család körmendi központi igazgatóságának iratai. A hadinépre vonatkozó iratok. 12. csomó. No. 327. fol. 80-82., fol. 137-138.)

Név	Csapatnem	Beosztás	Szolgálati idő	Megjegyzés
Balogh Peter	gyalogos		1633.01.-1640.03.	
Benczik Balázs	gyalogos		1633.09.-1640.03.	
Benczik Bálint	gyalogos		1633.09.-1640.03.	
Cseke Tamás	gyalogos		1633.09.-1640.03.	
Fias Gáspár	gyalogos		1638.08.-1640.03.	
Fias György	gyalogos	tizedes	1633.09.-1640.03.	
Horváth Gáspár	gyalogos		1638.08.-1640.03.	
Horváth Márton	gyalogos	tizedes	1633.01.-1634.07.	kilépett
Horváth Mihály	gyalogos		1635.06.-1640.03.	
Ispán Mihály	gyalogos		1633.01.-1640.03.	
Ispán Péter	gyalogos	tizedes	1635.12.-1640.03.	
Joan Balázs	gyalogos		1633.01.-1638.07.	kilépett
Karos Miklós	gyalogos		1633.01.-1634.03.	kilépett
Magyarósy István	gyalogos	tizedes	1640.03.-1640.03.	
Molnár György	gyalogos		1633.01.-1633.07.	kilépett
Molnár János	gyalogos		1633.01.-1633.07.	kilépett
Móré György	gyalogos	tizedes	1633.01.-1635.10. 1635.12.-1640.03.	kilépett, majd visz- szalépett

Mudis András	gyalogos	1633.01.-1633.07.	kilépett
Nagy Mihály	gyalogos	1633.01.-1633.07.	meghalt
Pangi Péter	gyalogos	1633.01.-1640.03.	meghalt
Szabó Gáspár	gyalogos	1633.09.-1635.10.	kilépett
Szabó János	gyalogos	1633.01.-1640.03.	
Szabó Péter	gyalogos	1633.01.-1640.03.	
Szentgyörgyvölgyi Albert	gyalogos	1633.01.-1633.07.	kilépett
Tornyos Ferenc	gyalogos	1636.03.-1640.03.	
Tornyos Miklós	gyalogos	1635.06.-1640.03.	kilépett
Tornyos Pál	gyalogos	1633.01.-1633.07.	kilépett
Tóth András	gyalogos	1633.01.-1640.03.	
Tóth Balázs	gyalogos	1640.01.-1640.03.	
Tóth György	gyalogos	1633.01.-1633.05.	kilépett
Töttösy György	gyalogos	1633.09.-1640.03.	
Varga Benedek	gyalogos tizedes	1637.08.-1640.03.	
Varga György	gyalogos	1633.01.-1635.12.	kilépett
Vöse Mihály	gyalogos	1633.01.-1640.03.	

8.

A lövői várban szolgálatot tevő gyalogosok névsora 1640. augusztus 20-án
(MOL P 1315. A Batthyány család levéltára. Batthyány I. Ádám iratai. Másolati könyvek Rsz.
4/b. pp. 38.)

Szabó János tizedes, Horváth Gáspár, Gerenchér István, Tóth István, Kanassy István, Szabó Péter, Cseke Tamás, Fias Gáspár tizedes, Tóth Balázs, Tornyos Ferenc, Horváth Mihály, Németh Mihály, Lövé Márton, Ispán Mihály, Teötössy György, Veöse Mihály

9.

Zalalövő település urbárium 1690-ből (MOL E 156. U et C. Fasc. 29. No. 1./I-II. fol. 155-158.)

Stephanus Balogh	1/4 sessio	2 ökör, 1 ló, 2 tehén, 1 szekér, eke boronával
bérlő Stephanus Szechödy		
Stephanus Jan	1/4 sessio	1 ló, 1 üsző, eke boronával
Franciscus Babolchay		
Thomas Ispany	1/4 sessio	1 tehén, azontúl semmi

Thomas Totth	1/4 sessio	2 ökör, 1 tehén, 1 ló
Michael Vukovich		
Emericus Kyss	1/2 sessio	
Georg Nagy aliter Gabor		
Stephanus Tófey	1/4 sessio	2 ökör, 1 tehén, közepes szekér, eke boronával
Stephanus Csapody		
Georgius Bichak	1/4 sessio	2 ökör, 1 ló, 1 tehén, eke boronával
Johannes Ispany	1/4 sessio	2 ökör, 1 tehén, eke boronával
Inquilinusok		
Michael Lakatos		
Stephanus Rezy		2 ökör

10.

A lövői várban szolgálatot teljesítő katonaság 1633 január -1640 március

	1633			1634		1635		1636	1637	1638	1639	1640	
	jan.	júl.	szept.	márc.	júl.	jún.	dec.		aug.	júl.	aug.	jan.	márc.
Szabó János													
Balogh Péter													
Szabó Péter													
Tóth András													
Ispán Mihály													
Vöse Mihály													
Varga György													
Joan Balázs													
Pangi Péter													
Móré György													
Horváth Márton													
Karos Miklós													
Mudics András													
Tornyos Pál													
Nagy Mihály													
Szentgyörgyvölgyi Albert													
Molnár János													
Molnár György													
Tóth György													
Szabó Gáspár													
Benczik Balázs													
Benczik Bálint													
Cseke Tamás													
Fias György													
Tóttósy György													
Tornyos Miklós													
Horváth Mihály													
Ispán Péter													
Tornyos Ferenc													
Varga Benedek													
Horváth Gáspár													
Fias Gáspár													
Tóth Balázs													
Magyarósdí István													
<i>A katonák létszáma</i>	19	18	18	18	17	18	18	18	19	19	20	22	22

JEGYZETEK

1 *Kelenik József*: Királyi vár hódolt városban. Egerszeg mindennapjai Kerpachich István megbízott kapitány leveleinek tükrében (1647-1657). In: Zalaegerszeg évszázadai. Város történeti tanulmányok. (Szerk. *Kapiller Imre*) Zalaegerszeg, 1997. (*Kelenik* 1997.) A hódoltság értelmezésére lásd *Szakály Ferenc*: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Bp., 1981. 160- 174. p.

2 *Gyömörei Vince*: A magvaszakadt lövői Csapody család története. In: Turul 1903. IV. szám, 156. p. {*Gyömörei* 1903.)

3 Az 1531., 1534. és 1536. évi összeírás. Magyar Országos Levéltár (MOL) E 158 Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Conscriptiones Portarum (Dicalis összeírások) 1660. mikrofilmdoboz, fol. 20., 83., 104., (Továbbiakban: MOL Dica)

4 MOL Dica 1542. év. 1659. doboz, 151. cím, fol. 6.

5 Gáspár halála után három életben maradt testvére, Menyhért, Boldizsár és János osztozott a családi birtokokon. Menyhért a máramarosi javakat, Boldizsár és János a zalaiakat (Cséb, Salomvár, Györkefalva, Lövő, Pathod, Szent-Márton, Gyülevész, Kozmadamján, Gyertyánág, Tompa, Erdőfalva, Bencéd, Ákosfalva, Erenyéd) kapta. In: *Nagy Iván*: Ma gyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, 1862. 354. p. (*Nagy* 1862.)

6 Zala Megyei Levéltár (ZML) XII/1. Zalavári Konvent Hiteleshelyi levéltára. 1/455. (Zalavári hh. lt.)

7 MOL Dica 1552. év. 1661. doboz, 153. cím, fol. 542.

8 *Brodarics István*: Igaz leírás a magyaroknak a törökkel Mohácsnál vívott csatájáról. Bp., 1983.

9 Magyarország vármegyéi és városai. Somogy vármegye. (Szerk. *Csánki Dezső*) Bp., é. n. 625. p. (*Csánki*)

10 MOL Dica 1554. év. 1661. doboz, 153. cím, fol. 610., valamint uo. fol. 703., 765., 796.

11 *Csánki*: 625. p. A kétségtelenős, az 1273-ban nemességet szerzett Péter apjától, Lászlótól kezdve a család kihaltáig 14 nemzedéken át meghatározó tényezője volt Somogynak, valamint a szomszédos Zala és Vas vármegyéknek. Péter fia, Perneszy Pető mester (él 1316) atyja ifjabb Péternek (él 1350), kinek fia osztópáni Perneszy Pál mester, a család egyik legkiválóbb tagja, 1429-ben Zsigmond király allovázmestere, 1447-ben macsói albán, majd 1447-1457-ig alnádor. Az ő utóda Zsigmond, akinek mérai Kolos Borbálától születt fia Ferenc, az ő gyermeke pedig Farkas volt. Pál alnádor fiatalabbik fiától, Imrétől - Korvin János belső udvari emberétől - származó fiának, Istvánnak utódai István, kinek ága áttelepedett Erdélybe, és András, aki Lövön letelepedve megeremtette ott a Perneszy család öröklődő uralmát.

12 Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Kézirattár MS. 4867/10. Gyömörey Vince, a Perneszy család genealógusa szerint Nagy Iván genealógiai táblázatában Farkas hibásan szerepel, mivel a babócsai kapitány nem Pál fia volt, hanem a Zsigmondi ági Ferencé. ZML Gyömörey család lt. XIV/13.

13 Vas Megyei Levéltár (VaML) Hetyésy István hagyatéka. *Herényi Istvánná*: Nyugat-Magyarország család- és helytörténete. Velem, 1989. 78. p. (*Herényi* 1989.)

14 MOL P 707. Zichy család levéltára. Fasc 217. et A. fol. 10., továbbá MTA Kézirattár MS. 4867/10. Utasítás Perneszy Farkas számára tisztéről: 1558. július 7. Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Kriegsarchiv (KA), Alté Feldakten 1558/8/1. és engedelmességre intő

levél kinevezéséről a babócsai katonasághoz: ÖStA KA Bestellungen No. 72. Az utóbbi adatokat a tanulmány lektora, Pálffy Géza bocsátotta rendelkezésemre. Ezért és összes többi kiegészítéséért ezúton szeretnék neki köszönetet mondani. Perneszy Farkas életére és halálának körülményeire további részleteket közöl *Szakály Ferenc: Mezőváros és reformáció.* Bp., 1995. 115. p.

15 *Németh Béla: Szigetvár története.* Pécs, 1903. 275. p. Perneszy Pál működésére vonatkozóan további adalékokat találunk *Timár György: Királyi Sziget.* Pécs, 1989. 325-326. p.

16 A fogság történetére MTA Kézirattár MS. 4867/10. Az ilyen rabváltás gyakorlatára lásd *Pálffy Géza: A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI-XVII. századi török-magyar határ mentén.* Fons IV. (1997) 5-78. p. {*Pálffy* 1997.)

17 VaML Vasvári Káptalan Hiteleshelyi levéltára III/59. (Vasvári hh. lt.)

18 VaML Protocoll. antiqu. IV. 3-22. p.

19 MOL P 1314. Batthyány család levéltára, Missiles No. 36 288.

20 VaML. *Litterae ecclesiasticae et familiares.* (A ZML-ban található lexikoncédulák alapján.)

21 ZML Zalavári hh. lt. 1/ 810., 811., 815. továbbá uo. D protocollum 64-67. p., VaML. Vasvári hh. lt. VIII. 572. p. 176. sz.

22 ZML XIII/10. Farkas család levéltára. Elencusok, Sub A. No. 140., valamint ZML XI-11/34. Skublics család levéltára. Elencusok, *Litteralium Instrumentorum* Família Perneszy de Osztopány Fasc. Sub. A., OSZK Kézirattár Fol. Lat. 3 656. fol. 30. 1577-ben Perneszy András somogyi birtokaira is donációt kapott, ekkor már Rudolf királytól (1576-1608). Ennek értelmében birtokolta Abafalva, Véttye, Ecsény, Bolhás, Újnép, Aracs és Könyökéd egész helységeket, Kapoly, Szöllös, Lullya, Adánd, Mére, Tolkaj, Szenna, Jákó, Bálványos helységeiben lévő porciókat és Felsőmiklósi, Banikpuszta, Osztopány, Bő, Szentmárton, Kisberény, Ketye, Csege, Zala, Ilewl (?), Ácsa, Pusztakér, Györköd puszták, valamint Alsó- és Felsőalberti puszták felét.

23 MTA Kézirattár MS 4867/10., Régi magyar nyelvemlékek. (Szerk. *Döbrentei Gábor*) III. kötet. Buda, 1842. 55. p., A körmendi levéltár Memorabiliái. (Szerk. *hányt Béla*) In: Körmendi Füzetek 2. Körmend, 1942. 122. p. (*Iványi* 1942.)

24 Magyar indigenátusukat az 1563:77. te. értelmében kapták. CJH, 1899. 524-527. p.

25 *Iványi* 1942. 133. p.

26 *Pfeiffer János: A Veszprémi Egyházmegye legrégibb egyházlátogatásai (1554-1760).* Veszprém, 1947. 8. p. A vallási állapotok jellemzésére: „*A nép a templomban járkal, fecseg, mintha a piacon lenne, a viselkedését azzal mentegeti, csak arra köteles, hogy jelen legyen a szentmisén.*” uo. 10. p.

27 Uo. 39. p.

28 A Salmok életpályájára lásd: *Nicolaus Revsnerus: Anaohmata, sive arae sepylrales inelytae familiae Salmensis, avspiciis incliti et magnamini Herois D. IVLII Comitiss Salmae et Neoburgi ad Oenum etc. ... Argentorati, Excubedit Antonius Bertramus M. D. LXXXVI.* Österreichische Nationalbibliothek 38. Y. 143.

29 Az alsó-ausztriai reformáció történetére lásd: *Gustav Reingrabner* Protestanten in Österreich. Geschichte und Dokumentation. Wien-Köln-Graz, 1981. 91-103. p.

30 Elegendő pusztán az Enns melletti névadó Neuburgra vagy Marcheggre gondolnunk. Marchegg. Geschichte und Geschichten. Marchegg, é. n. 29-33. p.

31 *Bornemisza Péter* Ördögi kísértetek. Bp., 1955. További irodalom: *Schulek Tibor*: Bornemi sz. Péter 1535-1584. Sopron-Budapest-Győr, 1939., *Payr Sándor*: A dunántúli evangélikus egyházkerület története. I. Sopron, 1924., *Unghváry Sándor*. A magyar reformáció az ottomán hódoltság alatt a 16. században. Bp., 1994.

32 OSZK RMK 1/160.

33 MOL P 707. Fasc. 219. et B. No. 1.

34 Nagy: 1862. 355. p.

35 MOL Dica 1574. 155. cím, fol. 25.

36 ÖStA Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Bécs. Ungarische Akten, Allgemeine Aktén Fasc. 94. fol. 125-126. (W 689)

37 MOL P 1314. No. 24 308.

38 MOL P 1314. No. 24 305.

39 MOL P 1314. No. 26 835. Kiadta *E. Abajffy Erzsébet*: Dunántúli missilisek a XVI. századból. Bp., 1968. 64. p.

40 Bayerische Staatsbibliothek, München, Cod. Turc. 138. fol. 114v. 115r. A forrást Dávid Géza bocsátotta a rendelkezésemre, amiért ezúton szeretnék neki köszönetet mondani. A régióra vonatkozóan az oszmánok adóztatási szokásairól lásd *Hegyi Klára*: „Aranyásó szpáhik” a királyi Magyarországon. In: A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. (Szerk. *Glatz Ferenc*) Bp., 1993. 104-106. p.

41 *L. Fekete*: Die Siyaqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung. Bp., 1955. I. kötet 462. p. valamint *Vass Előd*: Források a székesfehérvári szandzsák történetéhez 1543-1688. In: Fejér megyei Történeti Évkönyv 19. Székesfehérvár, 1989. 169. p.

42 *Kelenik József*: A kanizsai védelmi övezet és természetföldrajzi adottságai a XVI. század 70- es éveinek végén. In: Végvár és környezet. (Szerk. *Petercsák Tivadar - Pető Ernő*) Eger, 1995. 163-174. (*Kelenik* 1995.) valamint *Pálffy Géza*: A magyarországi török és királyi végvárrendszer fenntartásának kérdéséhez. In: Keletkutatás, 1995/tavaszi. 61-86. p.

43 MOL Dica 1579,1582,1584. 1663. doboz, 155. cím, fol. 185, 253, 333.

44 MOL P 707. Fasc. 217. et A. No. 58.

45 Slovensky Narodny Archív (SNA) Bratislava, Esterházy család cseszneki ágának levéltára. Fasc. 102. No. 34. (A ZML-ban található lexikoncédulák alapján.)

46 A magánföldesúri hajdútelepítésről: *Rácz István: A hajdúk a XVII. században.* Debrecen, 1969. 126-141. p. (*Rácz* 1969.)

47 MOL P1314. No. 36 341.

48 MOL P 1313. Batthyány család levéltára, Batthyány család törzslevéltára, Török vonatkozású iratok. 284. cs. No. 9. fol. 101.

49 *Merényi Lajos*: A zalai hódoltság adója 1629-ben. In: Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1904/11.363. p.

50 MOL P 1314. No. 36 341. Az oszmánoknak fizetett adókról általában: *Káldy-Nagy Gyula*: Magyarországi török adóösszeírások. Bp., 1970.

51 MOL Dica. 1614., 1618., 1622. év. 1664. doboz, 155. cím, fol. 598., 619., 632.

52 MOL Dica 1614. év. 1664. doboz, 155. cím, fol. 498.

53 MOL Dica 1609. év 1664. doboz, 155. cím, fol. 556.

54 ÖStA HHStA Ungarische Aktén, Allgemeine Aktén Fasc. 94. fol. 125-126.

55 Uo. A forrásból először *Takáts Sándor* közölt részletet: Rajzok a török világból. II. kötet. Bp., 1915. 56. p. Ebben a munkában 1566-ra datálta az iratot. A sajnálatos tévedést *Szántó Imre* is átvette: A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon 1541-1593. Bp., 1980. 44. p. A datálatlan kérelemlevél azonban pontosan elárulja saját keletkezésének időpontját, nevezetesen a következőképpen: "...a minap kinevetett császári és királyi felséghez könyörögtem..." Ez a személy pedig nem lehet más, mint az 1576. október 12-én magyar királlyá koronázott Rudolf. Perneszy András tehát minden kétséget kizáróan 1576-ban írta levelét.

56 MOL P 707. Zichy család levéltára Fasc. 217 et A. No. 58.

57 *Vándor László*: A Felső-Zala-völgy törökkori erődítményei. In: Zalai Hírlap 1991. augusztus 17.

58 ZML Közgyűlési jegyzőkönyvek 1845. No. 2061.

59 ZML Közgyűlési jegyzőkönyvek 1841 aug. 30-szept. 11. No. 2645.

60 Szombathelyi Püspöki Levéltár. Szentszéki iratok. 1851/251. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Molnár Andrásnak, aki a XIX. századra vonatkozó forrásokat rendelkezésemre bocsátotta.

61 ZML Térképtár U 4ö5. Zalalövő tagosítási térképe. 1851.

62 Zala megye földrajzi nevei. (Szerk. *Papp László- Végh József*) Zalaegerszeg, 1964. 100-101. p.

63 „...*idem castellum árcumárgentis vulgare nomine Castel körül vak árok...*” VML Vasvári hh. lt. XXXVIII. kötet 42. p. 53. sz.

64 *BélMátyás*: Notitia Hungariae novae historico-geographica. Notitia Comitatus Saladiensis. Fordította: Szabó Béla. Kézirat a ZML-ban.

65 ZML Közgyűlési jegyzőkönyvek 1841. aug. 30. - szept. 11. No. 2645.

66 MOL P 707. Fasc. 217 et A. No. 58.

67 Zala megye földrajzi nevei. 100-101. p. A hagyomány szerint itt szokták a huszárok a lovaikat itatni, ők bővítették kúttá a forrást.

68 SNA Eszterházy család cseszneki ágának levéltára. Fasc. 102. No. 80.

69 MOL P 1315. Rsz. 3. fol. 841.

70 SNA Eszterházy cs. lt. Fasc. 102. No. 70.

71 *Turbuly Éva*: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1611-1655. II. kötet, Zalaegerszeg, 1996. 1535. (*Turbuly* 1996)

72 MTA Kézirattár MS. 5301/7. *Iványi Béla*: Végvári élet a Dunántúlon a XVII. században.

73 CJH, 1900. 151-152. p. 1618:49. 74 MOL P 1315. Batthyány család levéltára, Batthyány I. Ádám iratai, Másolati könyvek Rsz. 4/a. Pag. 201-202.

75 MOL P 1314. No. 36 366. valamint MOL P 1315. Rsz. 4/a. pp. 322-323.

76 ZML birtokában lévő, a század közepén készült cédulaanyag alapján. Zalalövő település. Sajnos a dokumentum eredeti példánya mára már elveszett. A forrás eredeti jelzete: MOL P 1313. Majorátus [Rsz. 29.] Alm. 1. Lad. 8/a. No. 8.

77 *V. Molnár László*: Kanizsa vára. Bp., 1987. 148-152. p.

78 ZML XIII/10. Farkas család levéltára, f tétel. A forrásra Dominkovics Péter hívta fel a figyelmemet, amiért ezúton szeretnék neki köszönetet mondani.

79 MOL P1314. No. 36 341.

80 MOL P1314. No. 26 835.

81 *Pálffy Géza*: A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. In: Hadtörténelmi Közlemények 108. (1995) 1. sz. 114-185. p. (*Pálffy* 1995/1.)

82 MOL P 707. Fasc. 217 et A. No. 58.

83 *Csánki*: 625. p.

84 MOL P 707. Fasc. 217 et A. No. 64.

85 *Bilkei Irén — Turbuly Eva*: Zala megye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1555-1711. I. kötet. Zalaegerszeg, 1989. 134. p. (847.) 1609-ben Perneszy és más kapitányok arra kérték a királyt, hogy a birtokaikon élők saját váraik megerősítésénél szolgálhassanak. (*Bilkei-Turbuly*)

86 MOL P 1314. No. 36 341. A pölöskei kapitányokról lásd: *Damjanovicsné Horváth Uvia*: Mindennapi élet egy dunántúli végvárban. (Peleskey Eördögh István pölöskei várkapitány levelei a dunántúli főkapitányhoz, 1636-1655.) In: Óra, szablya, nyoszolya. Életmód és anyagi kultúra Magyarországon a 17-18. században. (Szerk. *Zimányi Vera*) Bp., 1994. 145-161. p. A kis lövői vár földesura egyben kapitánya is volt. Ez a jelenség nem volt egyedül álló, jó példát szolgáltat a Perneszy által említett Pölöske várán kívül Keszthely, Pápa és Tata esete is.

87 Az asztalpénzre: *Pálffy*: 1995/1. 157. p. 191. jegyzet.

88 *Varga J. János*: Szervitorok katonai szolgálata a XVI-XVII. századi dunántúli nagybirtokon. Bp., 1981. 38-39. p.

89 MOL P 1322. Batthyány család levéltára. A körmendi központi igazgatóság iratai. A földesúri famíliára vonatkozó iratok, (föld. fam.) No. 327. fol. 80.

90 1621 hadi eseményeire lásd *Nagy László*: Bethlen Gábor a független Magyarországért. Bp., 1969. 262-305. p.

91 MOL P 1314. No. 36 333.

92 Bessenyey István életpályájára lásd: *Páljy Ge*a: A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak életrajzi adattára (XVI-XVII. század). Megjelenés alatt.

93 MOL P 1315. Rsz. 4/b. Pag. 365-372.

94 *Hitler István*: A tolmácsper. In: Perlekedő évszázadok. (Szerk. *Horn Ildikó*) Bp., 1993. 157. p., Perneszy megbízatásáról: MOL P 1314. No. 36 346.

95 MOL P 1313. 248. cs. fol. 532. Kiadva: Zala megye történelmi olvasókönyve. (Szerk. *Molnár András*) Zalaegerszeg, 1996. 104-106. p.

96 MOL P 1314. No. 36 360.

97 MOL P 1314. No. 54 901.

98 *Turbuly*: 1996. 1495,1545.

99 MOL P 1314. No. 36 374.

100 MOL P 1315. 1647. fol. 19-20. (1647. júl. 31.)

101 MOL P 1322. föld. fam., No. 27. fol. 14. Ekkor négy lovasára 16 magyar forintot, abrakot és szénát, valamint ruházatára posztót kapott.

102 MOL P 1315. Rsz. 3. fol. 737.

103 MTA Kézirattár MS 4867/10., *Herényi* 83. p.

104 MOL P 1314. No. 48 495.

105 Nagy Ferenc életéről és tevékenységéről: *Iványi Emma*: Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális. In: Zalai Gyűjtemény 18. (1983) 115-128. p.

106 MOL P 1314. No. 33 012.

107 MOL P 1314. No. 33 012.

108 MOL P 1314. No. 9 009.

109 MOL P 1314. No. 9 011.

110 MOL P 1314. No. 33 265.

111 A magyarországi védelmi rendszer kiépítéséről lásd *Pálffy Géza*: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. In: Történelmi Szemle 1996. 2-3. szám 163-217. p.

112 *Geöcze István*: Hadi tanácskozások az 1577-ik évben. In: HK. VII. évf. 4. (1894.) 647-678. p.

113 *Kelenik* 1995. 163-172. p. Vö. még: *Vándor László*: Nagykanizsa. Nagykanizsa, 1994. 320- 322.

114 *Pálffy* 1995/1. 170. p.

115 MOL P 1314. No. 54 901.

116 *Pais László*: A Zala vízgyűjtőjének régi vízrajza. Bp. 1942. 5. p.

117 Az általánosan alkalmazott módszert írja le *Bencik Gyula*: Fentő és góré. In: Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 1995/1. 42-48. p.

118 MOL P 1314. No. 36 399.

119 Uo.

120 MOL P 1314. No. 36 375. A marhahajtasról lásd: R. *Várkonyi Ágnes*: Az ismeretlen Vak Bottyán. In: Uő. Magyarország keresztútjain. Bp. 1978. 138. p. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a várkapitányok esetenként nem csak szemet hunytak, hanem gazdasági érdekből pártolták is a marhahajtást.

121 MOL P 1315. Rsz. 4/a. Pag. 95. Egy részét a forrás megjelölése nélkül kiadta *Stahl Ferenc*: Vas megyei török hódoltság összeírása a XVII. század közepéről. In: Vasi Szemle 1970. (XXIV.)

122 Vö. *Kelenik* 1997.

123 MOL P 1314. No. 36 375.

124 MOL P 1314. No. 36 387.

125 Uo.

126 MOL P 1314. No. 41 504. Vö. ezzel kapcsolatban a XVI. század második felében készült kárjegyzékeket. Ezek szintén arról tanúskodnak, hogy a török a befagyott Dunán, Balatonon vagy Zalán nem szalasztott el alkalmat a kínálkozó portyára. ÖStA HHStA Turcica Karton 43. Konv. 1. 1580. Nov-Dez. fol. 25-32., valamint ÖStA KA HKR Aktén Exp. 1589. Aug. No. 88-Reg. 1591. Dez. No. 41.

127 *Takáts Sándor*: A kalauzok és a kémek a török világban. In. Uő.: Rajzok a török világból II. kötet, Bp., 1915. 133-212. p.

128 MOL PI 315. Rsz. 1.fol. 70.

129 MOL P 1315. Rsz. 4. /a. pag. 325.

130 MOL P 1314. No. 36 395.

131 A hírlövésről *Iványi Béla*: Zalaszentgrót története. Kézirat a ZML-ban. 46-49. p., továbbá: *Gustav Ortuba*: Zur Geschichte des Fernmeldewesens in Österreich im Technologisches Gewerbemuseum. Jahresbericht 1955/56. Vienna, 1956. 15-43. p., *Vaskó Simoniti*: Vojaska organizacija na Slovenskem v 16. stolejtu. Ljubljana, 1991. 5-23. p.

132 MOL P 1313. 252. cs. sz. n. A hírlövési szabályzatot részben publikálta *Varga János*: „Az nagy széles mező, az szép liget, erdő sétáló palotájok...” In: Végvár és környezet (Szerk: *Petercsák Tivadar—Pető Ernő*), valamint *Vándor*: Nagykanizsa, 360-362. p.

133 MOL P 1314. No. 46 575.

134 MOL P 1315. Rsz. 4/a. pag. 381-382.

135 MOL P 1315. Rsz. 1. fol. 69.

136 Uo.

137 *Pálffy* 1995/1. 170. p.

138 Lásd pl. 1588-ból: Archives des Germanischen Nationalmuseums, Nürnberg. Weltliche Fürsten Sibenbürgen ZR 7657. fol. 91.

139 MOL P 1314. No. 31 998.

140 *Bilkei- Turbuly* 1989. 111. p. (700.)

141 Uo. 123. p. (783.)

142 ÖStA KA HKR Akten Exp. Aug. No. 22. valamint: *Simon Éva*: Magyar nagybirtokosok tervezetei a Kanizsával szembeni végvidék kiépítéséről. In: Zalai Gyűjtemény 42. Zalaegerszeg, 1997. 80. p

143 MOL P 1322. föld. fam., No. 237. fol. 233. ugyanez szerepel a No. 250. fol. 286. jelzet alatt is. Az 1621. február 8-án készült zsoldlajstromban azonban még 20 gyalogos szerepelt. A lövői seregek zsoldja ekkor 77 forint 45 krajcár. MOL P 1322. föld. fam., No. 223. fol. 76-77. Perneszy Ferenc várkapitány június 15-én kelt levelében a török pusztítások ellenére is még mindig 20 gyalogosról számolt be. MOL P 1314. No. 36 333. Ezen adatok alapján is azt feltételezhetjük, hogy az augusztusi lajstrom nem a teljes lövői seregről készült.

144 MOL P 1322. föld. fam., No. 221. fol. 46.

145 Uo. No. 259. fol. 339.

146 CJH, 1900. 311. 313. p. 1635:2,1635:3, valamint 375-377. p. 1638: 5.

147 MOL P 1315. Rsz. 4/b. Pag. 158.

148 MOL P 1314. No. 36 343.

149 MOL P 1322. föld. fam., No. 327. fol. 80-82. és 137-138.

150 *Kelenik József*: A Kanizsa elleni végvidék katonai erejének változásai 1633-1638. In: Had történelmi tanulmányok. Zalai Gyűjtemény 36/1. (Szerk. *Molnár András*) Zalaegerszeg, 1995. 5-51. p.

151 MOL P 1314. No. 36 337.

152 MOL P 1314. No. 36 341.

153 MOL P 1315. Rsz. 4/b. pag. 364-365. (korabeli másolat) A szövegben szereplő „besse”ki- fejezés valószínűleg a korszakban gyakran használt „beste” szó hibás másolatából származik. A hadbíráskodásról: *Pálffy Géza*: Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI-XVII. században. Győr, 1995., valamint *Varga János*: Katonai bíráskodás a 16-17. századi Dunántúlon. In: Zalai Múzeum 4. 1992. 35-41. p.

154 MOL P 1313. 248. cs. No. 23. fol. 189. A fogatkozásokra lásd még: *Müller Veronika*: A zalai végek mindennapi problémái a XVII. század első felében. In: Zalai Gyűjtemény, 8. Zalaegerszeg, 1978. 81-91. p.

155 MOL P 1313. 248. cs. No. 21. fol. 165.

156 MOL P 1313. 248. cs. No. 101. fol. 610.

157 A tojást lopó hajdúk valószínűleg azok közé a magánföldesúri telepítésű hajdúk közé tartozhattak, akiket Perneszy Ferenc már 1640-ben birtokára szándékozott telepíteni. Vö. MOL P 1314. No. 36 341. A jelenség párhuzamot mutat a régióban megfigyelhető viszonyokkal. A körmendi urbárium szerint 1646-ban az uradalom több településén éltek magánföldesúri hajdúk, de az őrségi falvak nagyrésztében is jegyezték fel letelepült hajdúkat. Lásd: *Rácz* 1969. 131. p.

158 MOL P 1314. No. 11 388.

159 MOL P 1314. No. 15 141.

160 MOL P 1315. Rsz. 4/a. pag. 236. ugyanez P 1313. 248. cs. No. 122. fol. 660., No. 134. fol. 676. és 249. cs. No. 230. fol. 171.

161 MOL P 1315. Rsz. 3. fol. 474.

162 MOL P 1315. Rsz. 3. fol. 551.

163 ZML Processus Civiles VIII./3.

164 *Szántó Imre*: A „vitézlő rend” megélhetésének anyagi forrásai Zala megyében a 17. században. In: *Végvárok és régiók a XVI-XVII. században*. Eger, 1993. 145. p.

165 Uo. 150. p. A kótyavetyére lásd még: *Pálffy* 1997. 5-78. p.

166 MOL P 1315. Rsz. 4/a. Pag. 323-324. Vö. még: *Benczédi László*: Bányavidéki várórségek folyamodványai Esterházy Pálhoz 1668-1681. In: *Történelmi Szemle* IV/2. (1961) 155- 179. p.

167 MOL P 1314. No. 54 901.

168 MOL P 1315. Rsz. 4/a. Pag. 209-210.

169 MOL P 1315. Rsz. 4/a. Pag. 378-379., ÖStA Finanz- und Hofkammerarchiv (FHKA) Hofkammerarchiv (HKA) Hofffinanz Ungarn (HFU) RN 188. 1652. Mai. fol. 140., fol. 147.

170 MOL P 1315. Rsz. 2. 1654. év. fol. 42.

171 MOL P 1322. föld. fam. No. 11/64 és No. 11/65.

172 MOL P 1314. No. 17 668.

173 MOL P 1314. No. 36 370.

174 300 lovassal növelték összesen 1652 után a Kanizsával szembeni végeken szolgáló ló sok számát.

175 MOL P 1314. No. 36 370.

176 MOL P 1314. No. 36 371.

177 MOL P 1314. No. 36 394.

178 MOL P 1315. Rsz. 3. fol. 718. Vö. ezzel kapcsolatban *Pálffy* 1995. 108-114. p.

179 MOL P 1314. No. 36 368.

1R0 MOL P 1314. No. 36 374.

181 MOL P 1314. No. 36 392.

182 MOL P 1315. Rsz. 3. fol. 841.

183 MOL P 1314. No. 36 372.

184 *Merényi Lajos*: A végek magyar őrhada, 1670 után. In: HK 1895/3. 401. p. (*Merényi* 1895.) CJH, 1900. 583-584. p, 1655:3.

185 MOL P 1322. Rsz. 54. fol. 287, 290-291.

186 MOL P 1315. Rsz. 4/a. Pag. 435-442.

187 MOL P 1314. No. 54 901. *Iványi*: Végvári élet... 25-26. p.

188 MOL P 1314. No. 36 404.

189 *Varga József*: Göcsej határán, római köveken. (Zalalövő krónikája) Zalalövő, 1996. 14. p.

190 MOL P 1314. No. 36 347.

191 Újabb erre vonatkozóan lásd: *Czigány István*: A királyi Magyarország hadügyi fejlődésének sajátosságai és európai összefüggései 1600-1700. Bp., 1996. (Kandidátusi értekezés, kézirat.)

192 *Merényi* 1895. 403. p., valamint *Szántó Imre*: A Zala vármegyei végvárak és mezővárosok lakosságának helyzete a XVII-XVIII. században. In: HK 1984/1. 17. p

193 MOL P 1314. No. 36 349.

194 a Pribékekről lásd: *Takáts* im.

195 MOL P 1314. No. 36 331.

196 MOL P 1314. No. 36 362.

197 MOL P 1314. No. 33 029.

198 MOL P 1314. No. 9 008.

199 MOL P 1314. No. 33 083.

200 MOL P 1314. No. 33 089., P 1322. Rsz. 55. No. 1386.

201 MOL P 1322. Rsz. 55. No. 1047.

202 MOL P 1314. No. 33 123.

203 MOL P 1314. No. 33 128.

204 MOL P 1314. No. 33 190.

205 MOL P 1314. No. 33 192.

206 MOL P 1314. No. 33 197.

207 MOL P 1314. No. 33 205.

208 MOL P 1314. No. 33 235.

209 MOL P 1314. No. 33 266.

210 MOL P 1314. No. 33 052.

211 *Kelenik József*: A hadügyi forradalom és hatása Magyarországon a tizenötéves háború idő szakában. In: HK 1990/3. 85-95. p.

212 MOL P 1315. Rsz. 4/b. Pag. 132.

213 MOL P 1315. Rsz. 4/b. Pag. 253-254.

214 *Gyömörei* 1903. 153. p. A család történetére még *Csánki* 625. p., *Anty Illés*: Csapody Lajos 1729-1801. Bp., 1942. 3-4. p.

215 MOL E 156. Kamarai levéltárak U et C Fasc. 29. No. I/I-II. fol. 155-158.

Dominkovits Péter

ZALALÖVŐ TÖRTÉNETE 1690-1790

KANIZSA VISSZAFOGALALÁSÁTÓL A RÁKÓCZI-KOR VÉGÉIG

Kanizsa 1690. évi visszafoglalása egy új korszakot nyitott meg a Kanizsa ellen vetett végvárrá lett település Zalalövő, és a környező falvak életében. Az 1690. évi az adó alá vonható népesség helyzetét felmérő összeírás teljességgel a végvári helyzetet rögzítette; Lövő mezővárost (oppidum) Csépi, Hásságy, Salomvár (Harka, Csikar hegyekkel), és Mindszent

falvak meghatározó uradalmi központjaként adta meg. Az összeírás Lövő mezővárosban eltérő úrbéres népességgel rendelkező öt jobbágyos földesurat regisztrált. Szecsődy István egy 1/4 telkes (Balogh), Babolcsay Ferenc két 1/4 telkes (Ispány, Tóth), Vukovics Mihály egy 1/2 telkes (Kiss), szalapataikai Nagy avagy Gábor György egy 1/4 telkes (Tótfey), Csapody István pedig két 1/4 telkes (Bicsak, Ispány) jobbágy család földesura volt. A döntően osztópáni Perneszy családba beházasodás révén birtokot nyert nemesek (pl.: Babolcsay, Csapody) mellett az összeírók Ján István személyében egy 1/4 jobbágytelken élő nemest is regisztráltak. Ekkor a településen két zsellér család (Lakatos, Rezy) élt. Az összeírás készítői 4 elhagyott (deserta) telket jegyeztek fel.

A szomszédos Mindszenten kilenc 1/4 telkes jobbágyot (Benczik, Beőszén, Gödörházy, Tóth, Nagy családok tagjait), négy zsellért és két pusztá telket írtak össze.

E forrás a vidék településhálózatának nagymérvű pusztulását is rögzítette. Lövő környékén, a Zala folyón túl, Csütörtökhely, Keresztúr, Györkefa, Bödőrf, Pacsa, Jánosfa, Szentpéter, Irsa (Gyerssa), Tompa, Gyertyánág, Apáti, Keményfa, Ákosfa, Mártonfa műveledenül hagyott (inculti) falvakká lettek, melyeknek nagyobbbrészt Vizy Mihály és Ferenc, szalapataikai Nagy avagy Gábor György és László János voltak a zálogbirtokosai. (Ok jelentették Lövő és Salomvár kör nyéke meghatározó birtokosait a XVII/XVIII. század fordulóján.) A település hálózat pusztulását az a jegyzék is megerősíti, mely szerint Egerszeg és Lövő erősségektől (praesidii) D-Ny-ra, a Mura irányába 16 pusztult falut lehetett találni. Közülük a vizsgálatunk szempontjából fontos Fernekágot ekkor a lövői erősség lakói (praesidarios) birtokolták. 1

A Lövő erősséggel ÉK-re szomszédos Zalapataka (Szalapataka) — ahogy a forrás írja — vizektől védve, hegyen fekszik. A nemesek lakta település legnagyobb birtokosa a már lövői possessorként is ismert Gábor György, Zala megye egyik szolgabírája volt. Az egy egész kuriát bíró Gábor család két generációval korábban még csak Zalapataka legtehetősebb taxalistája, ekkorra már a környék egyik meghatározó birtokosa lett. A Zala folyón álló kétkerekes malom tulajdonjogát és jövedelmét is ő élvezte. A kisnemesi község lakossága telkiföldjei Mindszent és Lövő jobbágysága legalacsonyabb teleknagyságával egyeztek meg, illetve két esetben azoknál is kisebbek voltak. Míg a Miszory és a Tóth familia - familiánként két-két családfőre osztva - 1/8-1/8 telkeket bírt, négy család (Fias, Horváth, Kiss, Tornyos) 1/4-1/4 telkekkel rendelkezett. Az összeírás szerint ekkor a településen még 3 zsellér család élt. 2 A nemesi község lakosairól leginkább a kisebb hatalmaskodásokkal kapcsolatosan szerezhetünk információkat; pl. 1698-ban Szabó György egy napszámosával és egy szolgájával Gábor József fő szolgabíró és János testvére „*telek alatt való rét*”-jét az „*alsó telekben*” elfoglalta. 3

A Paul Witsmer készítette 1697. évi összeírás szerint Zalalövön (Luvő seu Leö) négy 1/4 telkes jobbágy család (Banczko, Beke, Béres, Géczy) lakott. A település valójában egy palánkkal körbevett mezőváros volt, melyben egy kastély (Schloß) állott. Jelentős részben még ekkor is huszárok és hajdúk lakták (mit HuBare[n] und Heydtukken bewohnt). A szomszédos Zalamindszent (Szallay Mind Szent) sokkal inkább mutatta a polgári település képét. Ott három 12 telkes (Tóth, Bencze, Németh) és egy 1/4 telkes (Göterházi ?) jobbágy családot írtak össze. A conscriptor jobbágytelkeket jó állapotúaknak tartotta. A Kanizsától 10 német mérföldre fekvő, semmiféle privilégiummal sem bíró település nem tartozott a kamarai javak közé, lakói között katolikust és luteránust egyaránt találtak. 4

Az 1690-1697. évi összeírások névanyagának vizsgálata mindkét településen jelentős eltéréseket mutat. Mindszenten csak nehezen azonosítható Tóth (Totth), illetve a Gödörházi

név mutatja az adózó lakosság folyamatosságát, míg Lövön az adott névanyag a gyakori változásokra, a lakosság jelentős migrációjára utal.

Mind a XVIII. század legelején kettős névvel, erősség vagy mezővárosként (praesidium seu oppidum) illetett Lövön, 5 mind a szomszédos Zalapatakán és Zalamindszenten több vízimalom állott. Sárkány Gábor 1702. évi tanúkihallgatása szerint Salomvárott Dél János volt osztópáni Perneszy Julianna molnára - ő mint a Vas megyéből jövő belső migráció egyik képviselője, korábban a szomszédos törvényhatóságban, a Gyöngyös vizén molnárkodott. Zalalövön a Szeli (Szili ?) Gergely a Csapody család, Zalapatakán pedig Molnár Márton, Gábor György alispán molnára volt. A fenti malmokon kívül Zalapatakán Szabó János telke végében egy korábbi malomra utaló malomhely volt található, amit bizonyosan jelzett a megmaradt zsilip, a levert cövekek és a parton a malomkövek. 6

A térség Rákóczi kori had- és politikatörténetéről jelenleg még roppant szerény ismeretekkel rendelkezünk. Nem csoda; hisz maga a dunántúli hadtörténet, a dunántúli rendiség viszonya Rákóczi államához, törekvéseihez is alapvetően feldolgozatlan. A részismeretek, iratpublikációk jelenlegi szintje a további alap kutatások előtt nem engedi meg semmilyen irányú prekonceptió alkalmazását. A birtokos nemesség viszonyulásához pusztán adatolás szintjén lehet csak hozzá szólni. 1708 márciusában a Rákóczi mellett személyesen hadrakelt salomvári birtokos, László János, gr. Esterházy Antal generálistól, a dunántúli kuruc hadak fővezérétől, residentijára beszállásolás, előfogat adás, közmunka végzés alól mentességet nyert. 7

Az egymást váltó császári és kuruc hadmozgások során valószínű 1707-1708 táján Lövő felprédálására is sor került. Erre egy közel két generációval későbbi tanúkihallgatáson emlékeztek, amikor is a Pogány család tagjainak kérésére, a szalapataki Nagy család tulajdonába került csébi, salomvári jobbágyhelyek, a harkályhegyi (Salomvár) hegyvám, továbbá a bencei, erdeifalusi, gyertyánagi, györkefai, ákosfai részjóságok eredetét, a birtokszerzés módját vizsgálták Zala megye hivatalviselői. Akkor a kb. 75 éves salomvári Horváth Katalin úgy mondta; a Türrén lakó Pogány Ádám azért jött Salomvárra apjához, hogy néki a fenti birtokokból többet (a Salomvárott fekvő, illetve erdeifalusi, tompai részjóságokat) 100 ft-ért zálogon átadjon. De Horváth Mihály megvenni nem tudta, maga helyett az ennél több pénzt is megadó szalapataki Nagy avagy Gábor György alispánt javasolta. így mindketten Zalapatakára indultak, „*de éppen akkor rabolta Szalapatakát, és Lévött (sic!) a' némettség, és vissza kellett néki térni.*” „*...le csendesedvén az háboru világ*” Pogány Ádám ismét feljött és a zálogolást Gábor György alispánnal megtette. 8

A dunántúli kuruc küzdelmek bevégeztével, 1711 január elején, Jakasics András szolgabíró kimutatása szerint Zalalövőre 3 1/4, Mindszentre és Zalapatakára pedig 3-3 adóegységet lehetett kiróni. 9

AZ ÚJJÁÉPÍTÉS KORSZAKA (1711-1790)

A XVIII. század elejének jeles evangélikus tudósa, Bél Mátyás monumentális vállalkozásában, a korabeli Magyarország államismeretét rögzítő kézírata Zala megyei részében Lövő földrajzi fekvését, történetét röviden leírta; „*...igen kellemes helyen terül el; észak felé erdők, délre pedig a Zala folyásán túl összefüggő szőlőhegyek és gyümölcsösök jellemzik a környéket...*” A jó természet- és közlekedés földrajzi helyzetű település mind a

római korban, mind pedig a XVII. századi végvári küzdelmek során a régió történetében jelentősebb szerepet töltött be, de ekkora „*az idők viszontagsága alaposan megtépázta ezt a várost. Már mint végvár is elvesztette jelentőségét, s la kossága alapján közepes nagyságú falunak tekinthető; egyetlen aminek örülni lehet, hogy Magyarország talaján magyar polgárok lakják, akik az uradalom alattvalói...*” 10

Bél plasztikus, rövid leírása több szempontból is roppant találó. Kitűnően jelzi Lövé helyét Zala megye, illetve a nyugat-magyarországi térség településhálózatában. Lövé az 1690-1710-es évek eleji források megerősített végvári szerepére utalva erősség avagy mezőváros (praesidium seu oppidum) avagy csak mezőváros (oppidum, Markt) névvel illetik. A XVIII. század derekáig általános a mezőváros (oppidum) névhasználat. Az 1760-as évek végétől a mezőváros elnevezés mellett egyre gyakoribbá válik a falu (possessio) alkalmazása, ami kiül mind a vármegye, mind pedig az egyházkormányzati szervek névhasználatára. Ez nem véletlen jogállás tévesztés, hanem meghatározott ügyekben eljáró megyei és egyházmegyei hivatalviselők, és olykor lakosok bizonytalansága.

Zalalövő mezővárosi privilégiuma nem ismert, a XVIII. századi források anélkül sem említik. Ugyanakkor a település ebben az évszázadban vásártartási joggal sem rendelkezett. 11 E szomorú tényeket azért is hangsúlyozni kell, mert a XVIII. századi településfejlődés, mezővárosiasodás egyik jelentős tényezője a helyi és regionális árucserébe történő bekapcsolódás volt. A század elején Zala megyében 56, a század középső harmadában 75 település rendelkezett jelentősebb, jelentéktelenebb piachelyi funkcióval. Sajnos ezek közül hiányzott Lövé. A település földrajzi közelsége miatt egyrészt Zalaegerszeg, másrészt a század elején még jelentéktelen, de a század végére már országos viszonylatban is jelentős Kőrmend vegyes piackörzetébe tartozott. 12

A kitűnő tudós megállapítása roppant találó; a XVIII. századi Lövé inkább egy nagyobb Dunántúli falu képét nyújtotta, semmint mezővárosát. Lakosságát nem lehet a hagyományos értelemben vett mezővárosi polgárok közé sorolni, a Mária Terézia kori úrbérrendezés kitűnően rámutat arra, hogy az itt lakó birtokosokon és kiskisnemeseken kívül a településen úrbéres, illetve a háztartásokban, majorságokon dolgozó szegődményes, béres lakosság élt.

Közlekedésföldrajzi helyzet

Zalalövő közlekedés földrajzi helyzete joggal kedvezőnek mondható. A település a Borostyánkő út egy máig is nagy forgalmú szakasza mellett helyezkedik el. 13 E helyzetben alapvetően adta magát egy, a XVIII. században államilag egyre szerettebben kiépített központi hivatal, a postaállomás létrehozása. A másik oldalról a földbirtokos családok törekvése; a belső áruforgalmat és közvetítő távolsági kereskedelmet egyaránt „megcsapoló”, abból hasznot remélő vám felállítás.

A posta

Zala megye XVIII. század végi főútvonalai; a posta és kereskedő utak, a II. József kori katonai leírás szerint jónak, vagy a közepesnél nem rosszabbnak mondhatók. E főutak egyike ment el Zalalövő mellett; mely a dunai monarchia központját, Bécsét a tengerparttal kötötte össze. Ez a birodalomrészeket, eltérő gazdasági övezeteket összekötő posta és kereskedelmi út Vas megyéből érkezett Zalába, Zalalövő-Zalabaksa-Alsólendva-Csáktornya postaállomásokat

érintette. 14 A minden bizonnyal jól jövedelmező, de kellő tőkét is megkívánó főpostamesteri, postamesteri állást 1715. XXII. tc. szerint magyar, birtokkal rendelkező nemesek nyerhették el. 15 Lövön a XVII. század végétől a vizsgált időszakon keresztül, a Ján család tagjai szerezték meg a postamesteri hivatalt. Ahogy csébi Pogány Katalin immáron Hertelendy Ferenc özvegyeként tett felvallásából is ki tűnik, első férje, Ján István az anyagi áldozatokat sem sajnálta a hivatal megszerzéséért. Az állami hivatal „rendi intézménnyé tétele”, s egy-egy család által generációkon keresztül történő megszerzése cseppet sem lehetett egyedi eset, bár a zalaegerszegi Stern avagy Csillag többgenerációs postás család esetében joggal feltételezhető, hogy a pozíció, annak tekintélye, és az annak segítségével szerzett birtokok révén váltak kétes nemesekből igazolt, Zala megye nemessége által elfogadott, hivatalviselői karba is bekerült nemesekké. 16

A vám

A zalalövői vám már a XVI. századi forrásokban is nyomon követhető. 1561-ben a lövői (in Leveü) vám jövedelmeit csébi Pogány Sára, a néhai polienai Brodarics Mátyás özvegye, Perneszy Farkas babolcsai kapitány, és Perneszy András között felosztották. A vagyonosztással a jövedelem is az osztopáni Perneszy családdá lett. A vámot még a fiági kihalás után is e család birtokaként tartották számon. A jogviszonyt illetően fölöttébb beszédes az a tény, hogy az említett vagyonosztást a szalapatai Nagy család kérésére 1771-ben iratták át a vasvári társaskáptalanban. 17 A XVIII. század során a Zala folyón Lövönél, Egerszegnél, Henyén, Istvándon, Béren, Szentgróton, Kesziben, Zalaapátiban, Pölöskén volt vám. 18

Sidi Pál szolgabíró, Nagy Mihály esküdt 1727 augusztusában Zalaegerszeg mezővárosban a Perneszy család, illetve a Perneszy örökösök zalalövői vám jogos birtoklásáról folytattak le tanúkihallgatást. A négy tanú egybehangzóan meg erősítette a Perneszyek és örökösök jogos vámbirtoklását. A pálfiszei kisnemes, Pálffy Mihály tudomása szerint ember emlékezetétől a Perneszy család bírta a lövői vámot, „és még *Canisában török volt azon háboruban Lövön lakván*” a tanú jól tudja, hogy minden ellentét nélkül „*vámot szedtek a megírt familia részére*”. E család ak kor is ezen jogosultságát gyakorolta. Marton István tófeji jobbágy minthogy „*az előtt való háboru[s] időkben*” közel harminc esztendőig Lövön lakván a helyi gyakorlatot jól ismerte, bizonyította a Perneszy család vámhoz fűződő jogait, a zavartalan gyakorlatot. A tanúvallatás legfőbb célja a Perneszy örökös Tallián Ádám jogosultságainak bizonyítása volt. 19

Miután Zala vármegye a lövői vámot a megye elfogadott vámhelyei közé felvette, a Perneszy örökösök jogait elismerte, 1752-ben kidolgozott megyei vámtarifákat a lövőieknek is kiadta. 20

Az 1773. évi megyei vámprivilegiumok összesítése Zalalövőt nem tartalmazta. 21

A vámhoz fűződő jogok olyannyira egybefonódtak az osztopáni Perneszy családdal, hogy a regálé birtokosait még 1781-ben is e familia örökösiként nevezték. Ekkor a Zalalövőn lakó boldogfai Farkas András, Bajáki Boldizsár felesége, Csapody Borbála, Ján József, Bakó Rozália - aki Thassy László özvegye, az adatfelvételnél Piller Antal hitvese volt -, illetve a Zalapatakán resideáló Orosz Pál és Vad Ferenc osztozott meg a fölöttébb szerény vámjövedelmeken. Magáról a vámról, az azzal kapcsolatos kiadásokról, haszonvételekről az 1770-es, 1780-as évek vámvizsgálataiból kapunk képet. A vámhíd 76 öl (orgia) hosszú volt. Döntő részét (61 ölet) a földesurak tartották karban. A fennmaradó kisebb részt pedig

Zalalövő, Mindszent, Zalapataka adózó lakossága ingyenes munkában, vám mentesség fejében javította. 22 1780-1783 között a vámot évi 50 ft-ért, majd 1784- 1785 során új, emelt árú bérleti szerződéssel évi 75 ft-ért árendálták. Ugyanakkor a fenti időszakban 141,5 nap marhás, 185 nap gyalogrobotot fordítottak a vám híd karbantartására, megújítására. A 78 ft-ot kitevő munkadíj mellett a fizikai állapot megőrzésében a nyersanyag, a szükséges építőanyag költsége jelentette a legnagyobb kiadást; 216 ft-ot. A bevallás szerint e súlyos ráfordítás miatt az 1780-1785 közötti időszakban a vám évi átlag 9 ft 20 d tiszta jövedelmet jelenített. Körülbelül ezzel egyező nagyságrendű volt gr. Széchenyi Ferenc hidvégi, vagy a zalavári apátság zalaapáti vámjövedelme. 23

Népesség

Zalalövő és környéke XVIII. századi népességéről az első — ha nem is teljességre törekvő de biztos - adatokat Padányi Bíró Márton 1748. évi egyházlátogatási jegyzőkönyve adja. A veszprémi egyházmegye más esperesi kerületeihez képest az egerszegi kerületben viszonylag későn került sor vizitációra és vele együtt a hívek összeírására. (Ennek oka tán a katolikus lakosság túlnyomó többségében kereshető.) Ugyanakkor az 1748-as visitatiókor elkészített lélekösszeírás részletes képet rajzol a filiák gyónási kort elért katolikusairól (családonként megadja a családfő és az együttélő családtagok, szolgák, szolgálólányok nevét, életkorát), míg a szórványnak sem igazán nevezhető kis számú reformátust csak összesítve említi. 24 E forrás szerint Zalalövön 77 családban 209, 8-9 éves vagy annál idősebb, Zalapatakán 76 családban 243, 8-9 éves vagy annál idősebb, míg Mind szenten 45 családban 130, 8-9 éves vagy annál idősebb katolikust, illetve 3 reformátust jegyeztek fel. 25 A családok döntő többsége mindhárom településen egyszerű, két generációt magában foglaló, nukleáris család volt. Ugyanakkor Zalalövön 8 nemesi és jobbágy családnál (szalapataikai Nagy, jáhomi Ján, Beké, Dicsák, Molnár, Pesti, Takács), Zalapatakán 7 nemesi és jobbágy család esetében (szalapataikai Nagy, Baki, Milley, Szabó, Szili), míg Mindszenten 4 jobbágy családnál (Bencsik, Gödörházi, Nagy, Vörös) a háztartást segítő szolgálólányok, illetve a ház körüli, gazdasági munkákat végző szolgák is nagy családot alkotva a nemeseknél, tehetősebb jobbágyoknál éltek. A gazdasági szerep mellett presztízs szempontú tekintélynövelésre is alkalmas kiterjedt szolgálói kar Zalalövön szalapataikai Nagy Mihály és felesége, Rosty Katalin, Ján István, Zalapatakán szalapataikai Nagy György és Péter háztartásait jellemezte. A gyermektelen, „egyedül álló” háztartások (külön háztartásban élő özvegyasszonyok, özvegyemberek, nőtlen férfiak) száma 24,4 - 19,5 - 14,5 z közötti. A legmagasabb az arány Mind szenten (11 fő), a legkedvezőbb Zalapatakán (ugyancsak 11 fő), míg Zalalövön (15 fő) egy középérték figyelhető meg. Megítélésem szerint nem csak a véletlen eredménye, vagy az összeírók esetleges hibája az a tény, hogy Zalalövön 23, Mindszenten 12 özvegyasszony élt, míg Zalapatakán ekkor egyet sem írtak össze, hanem emögött a nemesi község lakosságának eltérő házassági szokásai is meg húzódhattak.

Szily János-féle hasonlóképpen roppant alapos 1778. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv a salomvári plébánia filiáiként Zalalövő lakosságát 481, Zalamind szentét 426, Zalapatakáét 435, Pusztaszentpéterét 98 főben adta meg. A katolikus többség mellett a pusztai lakosságának 27,5 z-a református felekezetű volt. 26 (Az utóbbi adat egyrészt felhívja a figyelmet a felekezetiileg türelmesebb időszak- kitelepülést is jelez.)

Az 1780-as évek elejéről származó két népességösszeírás döntően katolikus lakosságot regisztrált. Az 1781. évi lélekösszeírás Lövön 671 fős lakosságot adott meg. A lakosok 6,55

%-a (44 fő) a nem katolikus (református), 13 %-a (87 fő) az izraelita hitfelekezetű. Zalamindszentet ekkor 334 fős tiszta római katolikus, Zalapatakát 483 fős hasonlóképpen tiszta katolikus lakosságú faluként adta meg a forrás. Az 1783. évi conscriptio bár alapvetően ugyan ezeket az arányokat hozta, mégis érdemes a zsidóság rövid időn belüli, a két évvel korábbi adathoz képest 19,5 %-os gyarapodását és ezzel részarány növekedését jelezni. Zalalövő összlakosságát 686 főben adták meg - 78 %-a római katolikus, 15,2 %-a zsidó (104 fő), 6,8 %-a akatolikus, adott esetben becsvölgyi lelkésztséghez tartozó református volt. 27

A II. József kori országos népszámlálás alkalmával egységes szempontok szerint felvett lakossági adatok Lövőről és a környező településekről az alábbi képet mutatják: 28

1. táblázat

Zalalövő és környéke népesedési és lakásviszonyai az első magyarországi népszámlálás idején

Település (jogállása)	Ház db	Család db	Lakos db	Nemes db	Átlagos lakószám
Irsa (puszta)	5	4	31	2	1,25 cs/1
Lövő (falu)	141	87	381	18	1,62 cs/1
Mindszent (falu)	65	57	380	-	1,14 cs/1
Pácsod (puszta)	7	9	38	10	1,28 cs/1
Pusztaszentpéter (falu)	13	15	79	10	0,86 cs/1
Zalapataka (falu)	95	98	510	77	0,97 cs/1

A mechanikus statisztika szerint a legjobb lakásviszonyok (család/lakás) a fal vakban; Lövön, illetve Mindszenten voltak. Zalapataka kuriáus község lakásviszonyait jelentősebb mértékben jellemezte a házak megosztása, közös udvarok kialakítása.

Földesurak és kisnemesek

A Werbőczy szerint egy és ugyanazon jogokkal rendelkező nemesség hangzatos deklarációja mögött egy vagyoniilag szélsőségesen differenciált társadalom állott, mely az adózók társadalmától elhatároló jogielvek mögött szinte teljességében leképezte a korabeli magyar társadalmat. A XVIII. századi Zala megyei nemesi társadalom vagyoni differenciálódását az eddig közzéadott források, adattárak is jól érzékeltetik. A vagyoni differenciálódást leképező jogi kategóriák szerint, az 1754-1755. évi országos nemesi összeírás alapján Zala megyében 220 birtokos nemes és a megyei nemesség 89 %-át kitevő 1811 armalista élt. 29 A vagyoni rétegződést — a forrásfeltártság jelen szintjén - legjobban a Mária Terézia kori úr bérrendezés eredményei, illetve annak egy szegmense, az úrbéres birtokállomány alapján lehet megmondani. 30 Zala megye 379 világi magánbirtokosa, a világi magánbirtokosok 81,33 %-a, 100 hold alatti birtokaival mindössze az úrbéres birtokállomány 4,51 %-ával rendelkezett. A megyében erőteljes súlyú, 100-1000 hold úrbéres telkiállományt bíró középirtokos nemességbe 76 birtokos, a világi magánbirtokosok 21,8 %-a tartozott. Ők az úrbéres birtokállomány 21,97 %-ával rendelkeztek. A kitűnő adattár egy e rétegen belüli differenciálás szükségére is figyelmeztet. Ez az 501-1000 holdas, e vagyoni kategória felső részét adó, ún. jó módú középirtokos (bene possessionatus) nemesek „köre”. Ide 15 világi

birtokos, azaz egy számszerűen is erős csoport tartozott (pl. Deák Gábor, Forintos János, Lengyel család, Oszterhuber család). 31 1000 holdon felül 11 világi nagy birtokos, a világi magánbirtokok úrbéres népességének 67,55 %-át, az úrbéres birtokállomány 75,7 %-át tartotta kezében (pl. gr. Althann, gr. Batthyány, gr. Csáky, hg. Esterházy családok.) 32 A világi birtokosoknak ez az a köre, amelyben Zalalövő, Zalamindszent, Zalapataka földesurait, kisnemességét el kell helyoznunk.

A nemesi összeírások tanulságai

A XVIII. század elejétől, az ország gazdasági újjászerveződése keretében, a meg erősödő központi kormányzat - a nem nemes népesség adóösszeírásaival párhuzamosan - folyamatosan vizsgálat alá vettette a vármegyei nemességet. Ez a XVIII. század derekáig tartó folyamat két, egymással összefüggő adminisztratív síkon következett be. Az egyik a XVI-XVII. századi törvényi, gyakorlati előzményekre visszatekintve az armalista, kurialista nemesek megadóztatása (taxálása), illetve e célból az összeírások elkészítése volt. A másikat az állami adó növelése, a kiváltságolt nemesi társadalom létszámának csökkentése, a kétes családok nem nemes adózók közé szorítása érdekében a sorozatos nemességvizsgálatok gyakorlata jelentette.

A fejlett bürokráciára támaszkodó központi kormányzat az ekkorra már szakhivatali apparátust is jelentő rendi vármegyék hivatalviselői karán keresztül sorra készítette el a „valódi” megyei nemesség regisztrációját, szükség esetén különböző típusú adó alá vonását rögzítő összeírásokat, egyéb forrástípusokat. A fenti források elkészítésében, az adatfelvétel okaiban jelentős eltérések voltak, így pl. az 1715., 1728., 1738. évi nemesi összeírások már címükben is jelzik az elkészítés okát: az armalista, kurialista nemesek megadóztatását, taxáztatását. Ezáltal e forrásokba alapvetően nem kerülhettek be a birtokos nemesek (possessionati), világi, egyházi főméltóságok. Az 1747. évtől megváltozott az összeírások célja és szerkezete. Ekkortól valójában a vármegye nemessége egészét feltüntető megyei nemesi katalógusok, kataszterek készültek, de ugyanakkor e forrástípus is élesen elkülönítette egymástól az egyházi és világi főnemesség, a jómódú birtokos nemesség, a vármegyei hivatalviselők körét az úgynevezett kisbirtokos, kurialista, armalista nemesek tömegétől. Míg az előző csoportokat az összeírások első felében, csak nevek sorrendjében adták meg, az összefoglalóan „nobiles”-eknek nevezett „kisnemességet” települések, azokon belül residentiák alapján írták össze. Ez már önmagában is azt jelenti, hogy e forrás alapján a kutató nem kaphat képet egy-egy település legjelentősebb birtokos családjairól, azokról a személyekről, akik mind a vármegye, mind pedig a nagyobb térség elitjébe tartoztak. Ez alól valójában csak egy, az 1786. évi jelent kivételt, amelyben településenként feltüntették a „praenobiles”-eket is. Így a vizsgált településeknél megjelent a szalapataikai Nagy, Thassy, boldogfai Farkas család, miképpen az összeírás egyik következedenségeként már 1760-tól szerepel a Dunántúl egy igen elterjedt, történeti famíliája, a vindornylaki és hertelendi Hertelendy család egy tagja. 33

Mindezek figyelembevételével Zalalövő és környéke nemesi családainak 1703-1786 közötti számszerű alakulása a nemesi összeírások alapján az alábbi táblázatban foglalható össze.

2. táblázat

Zalalövő és környéke nemessége az 1703-1786 közötti nemesi összeírások alapján

Település

Év

Zalalövő Zalamindszent Zalapataka Budafa Fernekág Pacsa Szentpéter

1703	2	-	15	-	-	-	-
1713	2	-	15	-	-	-	-
1717	2	-	11	-	-	1	-
1718	3	-	4(?)	1	-	-	-
1728	4	-	10	4	-	-	-
1738	5	-	16	1	-	-	-
1747	3	-	15	1	1	-	-
1752	6	-	13	1	-	-	-
1754	6	-	21	2	-	3	-
1760	7	-	28	5	1	4	-
1770	3	-	23	6	-	2	-
1781	9	-	29	8	-	2	2
1786	14	-	32	-	-	4	3

Minden adatfelvételi pontatlanság, illetve a nem egynemű adatfelvétel okozta torzítások ellenére is jól látható egy, a történethatározók által „nemesi inflációként” leírt általános tendencia. A XVIII. század második felétől folyamatosan nő a környék nemesi családainak száma. Ennek oka egyrészt a természetes szaporodás (pl. Zalapataka), másrészt a belső migráció, illetve beházasodás (pl. Zala lövő). Hasonlóképpen tanulságos a nemesség név szerinti vizsgálata.

3. táblázat Nemesi családok Zalalövőn 1703-1786

Összeírás éve	Az összeírt családok nevei
1703	Ján, Pogány
1713	Ján, Pogány
1717	Ján, Pogány
1718	Ján, Pogány, Tóth 34
1728	Ján, Dobos avagy Tóth, Némethy, Vass
1738	Ján, Némethy, Tóth, Vass
1747	Ján, Némethy, Tóth
1752	Ján, Némethy, Tóth
1754	Ján, Némethy, Tóth
1760	Hertelendy, Ján, Némethy, Tóth

1770	Domján, Hertelendy, Ján
1781	Milei (recte: Milley), Némethy, Tóth
1786	Bajáki, Domján, boldogfai Farkas, Ján, Milley, Némethy, Thassy, Tóth, Zsupponits

Zalalövő egyik tradicionális, a XVII. század összeírásokban is megtalálható, és a rákövetkező században Zalalövőn, illetve átbirtoklások, leányági házasságkötések révén a környék falvaiban, pusztáin is megtalálható családja a Ján. A Ján familia biztosította folyamatosság mellett a fenti táblázatból jól leolvasható a családok változásának trendje.

4.sz. táblázat Nemesi családok Zalapatakán 1703-1786

Összeírás éve	Összeírt nemesi családok nevei
1703	Benkő avagy Kis, Dobos, Fias, For[g]ács ?, Horváth, Kelemen, Miszory (Miszury), Molnár, Szabó, Takács, Tornyos
1713	Benkő avagy Kiss, Dobos, Fias, Horváth, Kelemen, Kovács, Miszory, Molnár, Szabó, Tóth, Tornyos
1717	Dobos, Ferkencs, Gábor, Horváth, Kovács, Környe, Miszory, Németh, Tóth
1718	Szabó avagy Kiss, Miley (!)
1728	Kiss, Milley, Miszory, Szabó, Tóth
1738	Kiss, Milley, Miszory, Szabó, Tornyos, Tóth
1747	Ferencz[y], Miszory, Szabó, Tornyos, Tóth
1752	Kiss, Miszory, Tornyos, Tóth, Vissy (recte: Vízzy !)
1754	Ferenczy, Kiss, Miszory, Tornyos, Tóth, Szála, Vízzy
1760	Kiss, Miszory, Tornyos, Tóth
1770	Kiss, Miszory, Némethi, Pecsics, Szabó, Tornyos, Tóth
1781	Ferenczy, Ján, Kiss, Miszory, Némethfy?], Szabó, Szekér, Tenturics, Tornyos
1786	Ferenczy, Ján, pallini Inkey, Kiss, Miszory, szalapataikai Nagy, Némethy, Szabó, Szekér, Tenturics, Tornyos, Tóth

Zalapataka esetében a nominális vizsgálat két olyan családot jelez, amely 1703-1786 között folyamatosan a településen élt; a Miszoryt és a Szabót. Tornyos család 1713 után eltűnt az összeírásokból, de 1738-1786 között újra rend szeresen regisztrálásra került. 35 E tény azt jelzi: e család csak időlegesen - a forrásfeltárás jelen szintjén sajnos nem tudni miért - esett ki a nemesi község meghatározó, „törzsökös” famíliái közül, s hogyha a környező települések nemesi összeírásait is megvizsgáljuk, a birtoklási, residentionális súlypont áttevődésével. Ugyanis a Tornyos család 1718-tól rendszeressé váló nemesi famíliája lett a szomszédos Budafának. Hasonló jelenség figyelhető meg a Miley (Milley) család esetében is. Őket 1718-1738 között az összes nemesi összeírás Zalapatakán feltüntette. Ezidőtől jelenlétüket már e források nem jelezték. Az 1747., 1760. évi conscriptiók Fernekág pusztá egyetlen ott lakó

nemeseként tüntették fel. De ők — szemben a Tornyosokkal — a vizsgált időszakban már nem kerültek vissza Zalapatakára.

Ugyanakkor, ha a fenti névállományt a XVII. század első harmadára vissza vetítjük, a nominális vizsgálatok alapján kitűnik a Fias, Kiss, Miszory, Tóth családok generációkon keresztüli folytonossága. Az 1630. évi forrás szalapataikai Nagy Mihályt a nemesi község legvagyonosabb taxalistája között jelzi. Joggal kell e tényt kiemelni, hisz' két generációval később, a felszabadító háborúk után készült urbáriumok e famíliát már e kistérség meghatározó birtokosai között mutatják. 36

Egy 1725. évi tanúkihallgatás alkalmával az akkor kb. 42 éves ifj. Miszory János a kollektív emlékezetet is tanúul hívva így idézte Zalapataka legjelentősebb birtokosait, midőn a patakai szőlő alatti földek tulajdonjogáról tett tanúvallomást; *"légyen jussok tigy mint Nagy, Fiass, Tornyos, és Tóth famíliáknak ... ugy a' régiektől is mindenkoron hallotta; hogy régenten kevés ember lakván Szalapatakán azokis pediglen a' megirtfamíliáktul valok valok."* 37

Nem kevésbé tanulságos a szomszédos pusztákon lakó nemesség regisztrálása sem. Mint említésre került, Budafán 1718-1752 között csak a Tornyos család tagjai kerültek a különböző típusú összeírásokba. 1754-ben mellettük megjelent a Ferenczy, míg 1770-ben a Kozári és a Bencze. Ez a sor 1781-ben a párhuzamosan ugyanekkor Zalapatakán is regisztrált Székér család tagjaival gyarapodott. Fernekágon — ahogy az fentebb elhangzott - a Miley (Milley) család, míg Pácsodon 1754-1786 között mindvégig a Nemes család tagjait mint helyben resideálókat írták össze. Ez utóbbi család 1760-tól a Szentpéter nevénél is fel tüntetésre került. Ekkor a Gyenesse családdal közösen jegyezték fel őket. Az 1781., 1786. évi conscriptiók a helyi kisbirtokos családok kutatását egy új - családtörténeti - szemponttal is gazdagítják. Ekkor és itt a Nemes családot Nemes avagy Főlnagy néven jegyezték be a nemesi katalógusokba.

A fenti források egyes családok folyamatos birtoklása mellett (pl. Zalalövő: Ján, Zalapataka: Miszory) a kisbirtokos családok változásaira is rámutatnak. A forrás érzékelteti az 1770-es évektől regisztrálható, s az országosan a XIX. század első felében is megfigyelhető újabb „nemesi infláció” megjelenését, valamint a kismemesség szintjén egyes erősebb famíliák több településre kiterjedő szórt birtokállományát.

A nemesség vagyoni rétegződése

Zalalövő és környéke nemesi családjainak számbeli, nominális vizsgálatát kövesse a vidék nemességének egészére vonatkozó vagyoni vizsgálat, mely egyrészt bemutatja a szélsőséges vagyoni rétegződést, másrészt konkrét adatokkal is szolgál a vizsgált terület birtokstruktúrájához. Erre a XVIII. század első feléből a legmegfelelőbb forrás a nemesi birtokok és jövedelmek 1736. évi conscriptiója. Az önálló elemzést megkívánó részletes forrásból jelenleg csak egy adatolásra kerülhet sor; melyben a jövedelem egy, de meghatározó részét adó fekvőbirtokokat vettem vizsgálat alá. A földrajzi kiterjedést Zalalövő, Zalapataka, Zalamindszent településekre, illetve a legfrekvenciáltabb pusztákra, Pácsára, Fernekágra, Buda fára kellett szorítanom. Az ettől eltérően regisztrált birtoklási helyek adatolását lábjegyzetben tettem meg. 38

A szélsőséges vagyoni differenciálódás mellett a táblázat egy birtokszerkezeti jelenségre is rámutat. Ez a környék meghatározó birtokos családjainak (pl. szalapataikai Nagy, vizeki Tallián) több települést érintő, kiterjedt, területileg szórt birtokállománya. E forrás még több

társadalomtörténeti problémára is felhívja a figyelmet, amit a további kutatások reményében itt csak jelezni szeretnék. Ez a Zalapatakán összeírt mintegy 20, helyben és Fernekágon törpebirtokokkal rendelkező szabados (libertinus) család esete. A jelenség egyrészt a XVIII. század első felének feudális földesúr-jobbágy viszony alól kiemelt, e településen élő szabad elemeire mutat rá. Másrészt a név szerinti azonosítások, tanúkihallgatási jegyzőkönyvekkel történő egybevetések a szabadosok speciális csoportjára utal; az anyjuk, feleségük révén nemesi ingatlanokkal, jogokkal is rendelkező agiliseket a vármegyei tisztségviselők gyakran nevezték libertinusoknak is. Az a későbbi kutatások feladata, hogy tisztázza; a zalapataikai libertinusok milyen arányban tartoztak a „nőági” nemes agilisek közé.

5. táblázat

Zalalövő és környéke nemességének vagyoni rétegződése az úrbéres lakosság és a fekvőbirtokok alapján, 1736.

Birtokosok	Zalalövő			Zalamindszent			Pacsa	
	jobbágy	szántó (hold)	rét (kaszás)	jobbágy	szántó (hold)	rét (kaszás)	szántó (hold)	rét (kaszás)
gr. Nádasdy Lipót	-	-	-	5	84,75	23,00	47,5	9,25
szalapataikai Nagy György ³⁹	-	6,00	-	3	35,00	9,00	17,00	4,00

Birtokosok	Zalalövő			Zalamindszent			Pacsá	
	jobbág	szántó (hold)	rét (kaszás)	jobbág	szántó (hold)	rét (kaszás)	szántó (hold)	rét (kaszás)
szalapataikai Nagy Mihály ⁴⁰	1	23,75	8	4	21,00	4,50	8,25	3,00
szalapataikai Nagy Péter ⁴¹	1	6,00	2,00	3	20,25	12	18	3,00
vizeki Tallán József ⁴²	-	16,00	7,00	3	30,00	11,00	8,00	1,50
Ján Benedek özvegye	-	5,00	3,00	1	28	8,00	6,25	2,50
Hencs István ⁴³	-	-	-	-	-	-	1,00	0,25
Gábor György özvegye ⁴⁴	6 zs.: 2	41,00	11,00	-	-	-	-	-
Rosty László örökösei		4,25	2,00	-	-	-	-	-
Baranyay Péter	2	16,00	2,00	-	-	-	-	-
Szeccsödy Imre	1	10,00	1,00	-	-	-	-	-
Lendvai (...)	-	6,00	1,00	-	-	-	-	-
budafai Tornyos Ferenc	-	-	-	-	-	-	-	-
budafai Tornyos György	-	-	-	-	-	-	-	-
Miszory György	-	-	-	-	-	-	-	-
Miszory Mihály	-	-	-	-	-	-	-	-
Szantai Dániel özvegye	-	-	-	-	-	-	-	-
Dobos Márton	-	-	-	-	-	-	-	-
boldogfai Farkas Miklós	-	-	-	-	-	-	-	-
Tóth Ferenc	-	-	-	-	-	-	-	-
Tóth Mihály	-	-	-	-	-	-	-	-
Tóth János özvegye	-	-	-	-	-	-	-	-
Tóth András	-	-	-	-	-	-	-	-
Bako (?) Mihály	-	-	-	-	-	-	-	-

Birtokosok	Zalapataka		Fernekg			Budafa	
	szántó (hold)	rét (kaszás)	szántó (hold)	rét (kaszás)	szőlő (hold)	szántó (hold)	rét (kaszás)
gr. Nádasdy Lipót	-	-	-	-	-	-	-
szalapataikai Nagy György	20,00	4,25	0,25	-	8,00	-	-
szalapataikai Nagy Mihály	17,00	5,00	0,50	-	-	-	-
szalapataikai Nagy Péter	20,00	5,00	0,50	-	-	-	-
vizeki Tallán József	-	-	-	-	-	-	-
Ján Benedek özvegye	-	-	-	-	-	-	-
Hencs István	-	-	-	-	-	-	-
Gábor György özvegye	-	-	-	-	-	-	-
Rosty László örökösei	-	-	-	-	-	-	-
Baranyay Péter	-	-	-	-	-	-	-
Szecsődy Imre	-	-	-	-	-	-	-
Lendvai (...)	-	-	-	-	-	-	-
budafai Tornyos Ferenc	-	0,25	-	-	-	7,00	2,00
budafai Tornyos György	3,25	-	-	-	-	4,00	-
Miszory György	5,00	0,50	-	-	-	-	-
Miszory Mihály	11,00	1,00	6,00	2,00	6,00	-	-
Szatai Dániel özvegye	-	-	4,00	1,50	6,00	-	-
Dobos Márton	-	-	5,00	1,50	6,00	-	-
boldogfai Farkas Miklós	-	-	-	-	9,50	-	-
Tóth Ferenc	1,50	0,25	-	-	1,00	-	-
Tóth Mihály	1,50	0,25	-	-	1,00	-	-
Tóth János özvegye	1,50	0,25	-	-	-	3,00	1,00
Tóth András	5,00	3,00	-	-	-	-	-
Bako (?) Mihály	11,00	3,00	-	-	-	1,00	0,25

A valódi földesurak

A XVII. században Lövé földesuraságát a Dunántúlon és Alsó-Magyarországon jelentős birtokokkal rendelkező osztópáni Perneszy család szerezte meg. E birtokviszony a korabeli köztudatban oly meghatározó volt, hogy még a XVIII. század végén is a település földesurait gyakran csak „Perneszy örökösök”-ként nevezték. A birtokos család „értékállása”, sőt felértékelődése mögött egyaránt meghúzódott a família tényleges nagyságának emléke és az a szempont is, hogy az egykor egy kézben összpontosult birtok, Zalalövő és környéke, a XVIII.

század során végig, az időszak végére pedig még erősebben szétagrozódott birtok viszonyaival kellett olykor keserűen szembenézni.

Az osztópáni Perneszy család a XVII. század második felében fiágon kihalt, így vizeki Tallián Gergely osztópáni Perneszy Juliannával, Csapody István, Zsófiával, Vukovics Mihály Jusztinával való házassága révén mind Lövőre és kör nyékére, mind pedig a hatalmas osztópáni Perneszy vagyona új családok jelentkeztek. Közülük az 1626-ban armálist nyert Csapody még nemesi előnevét is Zalalövőről kölcsönözte. Csapody I. István fia, II. István 1670 körül vehette el Perneszy IX. István Zsófia nevű leányát. A Ják (Vas vm.), Zalalövő residentiákkal rendelkező nemes 1697-1702 között határozottan fellépett Perneszy Zsigmond Somogy megyei birtokeladásai ellen, megosztott felesége testvéreivel a lövői vámon. A Perneszy vagyon felosztása okozta nagy kúriai perekből mind ő, mind özvegye és fia, II. Ferenc, szerencsésen került ki. II. Istvánnak négy gyermeke született. Jó házassági stratégiával Csapody Kata a vidék egyik meghatározó birtokos famíliájával, a Gábor avagy [szalapataikai] Nagy család egyik tagjával, Györggyel lépett frigyre. Ez a kapcsolat egyben szoros családi szálát is jelentett Zala megye vezető hivatali köreihez, ugyanis ekkor a XVII. század során taxásokból birtokos nemessé vált famíliából a vő, Gábor György töltötte be Zala és Somogy megye alispáni hivatalát. Nagyobbik fiát, II. Ferencet 1734-ben a Dunán Innen Kerületi Tábla bírójává nevezték ki. Ezzel székhelyét Nagyszombatba tette át. A földrajzi távolság ellenére mindig odafigyelt a déldunántúli Perneszy örökségből származó Csapody javak sorsára, gyakori utazásai a személyes jelenlét fontosságát is alátámasztották. Lövőn az általa megbízott is pán — pl. 1752-ben a kisnemes Szili György — vitte a gazdaságot.

Csapody Ferenc nagy gondot fordított a Somogy, Vas, Veszprém, Bars, Hont, Nyitra megyei Perneszy javak minél alaposabb felkutatására, s a lehetőség szerinti jogbiztosításra. 45 Csapody II. Ferenc fivére, III. István már 1701-ben utód nélkül elhalt. Húga, Mária Rosty László feleségeként a Dunántúl nagymúltú történeti családjába házasodott be. 46 Az 1762-ben elhunyt Csapody II. Ferenc 10 gyermeke közül Caietana és Angela a pozsonyi klarisszák, míg Katalin (szerzetesi nevén Aloyzia) és Zsófia (Stanislaa) a pozsonyi orsolyiták közé lépett. László és József a jezsuita szerzetes lett. 47 A családi birtokok jelentős része valószínűsít hetően a legidősebb fiú, Csapody József kezébe került. A család többi tagjához hasonlóan jó képzésben részesült ifjú ígéretes pályáját korai, 1765. évi halála szakasztotta meg. Míg örökösei; hitvese a jómódú középbirtokos Tolna megyei családból származó jobaházi Döry Anna Mária és gyermekei, Borbála, Gábor és Ferenc a dunántúli birtokokat, a nagybácsi; Csapody II. Ferenc legkisebb fia, Sándor a nagyszombati házat és az alsó-magyarországi „jóságokat” kapta meg.

Osztópáni Perneszy Julianna első férje a soproni harmincados vizeki Tallián Gergely volt. Házasságukból született Ádám, a későbbi örökös. A második férj, Babócsay Ferenc veszprémi kapitány számára hasonlóképpen második házasság volt e frigye. Veszprémi, enyingi (Veszprém vm.), keszthelyi (Zala vm.) gátai, gálosi (Moson vm), szemerei (Győr vm.) birtokait, vagyoni felemelkedését első hitvesének, Rummy Katának köszönhetette. Házasságuk gyermektelen maradt, így Tallián Ádám sikeresen érvényesítette az osztópáni Perneszy örökséghez fűződő jogait. A család e házassági kapcsolat, az örökölt vagyon segítségével a XVIII. századi a Nyugat- és Dél-Dunántúl egyik meghatározó famíliájává vált. 48 Vizeki Tallián Ádám özvegye, örményesi Fiáth Borbála gyermekei között, illetve unokái javára 1747 augusztusában megosztotta Zala, Somogy megyei javait négy fia, József, Gábor, Ignác, János, két lánya, Borbála és Mária, illetve az ekkor már elhalálozott Rozália lánya kiskorú gyermekeinek gyámja, a megözvegyült férj, Márffy József között. Zalalövő, miként a Zala megyében fekvő „*rész jóság égessen, a' Muraközi szőlővel edjűtt jutott minden ... fizetis*

nélkül" Thassy Ferenc hitvesének, Tallián Borbálának. Ezt - az osztálylevél szerint - a vagyonosztályban érdekeltek elfogadták. A Mohács előtti nemességre visszatekintő Thassy család e házasság révén került Zalalövő birtokosai sorába. 49

Ahogy arról a Csapody családnál is említés történt, a XVII. század végét, XVIII. század első felét végigkísérte a Perneszy örösök és oldalágak egymásközi pereskedése a javak minél nagyobb részének megszerzéséért, illetve az abból történő részesedésért. Ez a több szakaszból álló perfolymat valójában egy önálló jog- és birtoktörténeti feldolgozást kíván, amelyből itt csak illusztrációként említek fel egy-egy jelentősebb csomópontot. 1694-ben kezdődött el a néhai Perneszy István leányai, Julianna, Zsófia, Juszta és az ő férjeik jogait helyreállító visszahelyezési pere. 1718-ban Perneszy Zsófia örökösei megosztottak Perneszy Julianna örököseivel. Ezzel az egykori leányági örökösökre hivatkozva újabb, a megszerzett Perneszy javak segítségével a térségben is legjelentősebbek közé tartozó két birtokoscsalád, a vizeki Tallián és a zalalövői Csapody között kezdődtek el a pereskedések. Bár 1719-ben Csapody István és Tallián Ádám között a Vas, Zala, Somogy megyékben fekvő javak megosztásáról rész megegyezés született, a vagyonosztás végrehajtásáról 1723-ban elkészült jelentés további birtokkonfliktusokat jelzett. 1727-ben, majd 1732-ben a javakra már korábban is szemet vetett oldalág egyik képviselője, Perneszy Zsigmond, Zsófia és Juszta örökösei ellen örökségi osztálypert indított, amelybe a vizeki Tallián család is belebocsátkozott. 50 Csapody Ferenc Perneszy Juszta egyik örököse, Baranyay Pálhoz írott levelében magát az örökösök általános jogvédőjeként tüntette fel (*„...elejéül fogva meg mondom, soha Kegyetek dolgának elő mosatásában magam privatumomnak kereséséért avagy is Kegyetek jószágira való vágyódásomért, egy lépést nem tettem, s tovább sem teszek...”*), ugyanakkor jelezte; fáradozásai kisebb birtokelidegenítésekben történő honorálását szívesen látja. 51

Igyekezete cseppet sem volt hiábavaló. 1736 őszén osztópáni Perneszy Juszta leánya, Vukovics Éva, Baranyay Pál özvegyeként Lövőn, Mindszenten, Hás-ságyon, Salomvárott, Felső- és Középsőbagodban, Hagyáron, Bessenyőben, Pölöske Szentmihályon, Récsén (Zala vm.) fekvő ingadanait, mindazokat melyeket ténylegesen is birtokolt, s azokat is melyekre jogigényt formált, 2000 Rft-ért Csapody Ferencnek inscriptiós joga átadta (alapvetően zálogolta) oly feltétel alatt, hogy a megvásárló Csapody azokat élete végéig birtokolhatja, de halála után mind az özvegy, mind pedig utódai a fenti összegért visszaválthatják. Jó rokonhoz illően rögzítette: a későbbiekben esetleg visszaszerzett javakat, miképpen a birtokokra szánt befektetéseket is, a visszaváltóknak meg kell téríteniük. E zálogjóságokon kívül Vukovics Éva Csapodynak örök joga felvállotta magyarodi, istvándi pusztákon (Zala vm.), Jakon (Vas vm.) fekvő részjóságait. 52

A fenti pereskedésekhez, birtokszerzéshez képest már csak visszafogott jogigény biztosításokként lehet Csapody II. Ferenc esztergomi főkáptalan előtti ellentmondásait illetni. 1743-ban saját öröksége és Perneszy Juszta örökösei nevében Zala megye nagy birtokszerzője, Festetics Kristóf zalamindszenti birtok szerzésével szegült szembe, majd 1749-ben — ugyancsak Festeticcsel szemben — szalapatai Nagy Györggyel összefogva Irsa, Pusztaszentpéter, Fernekág, Györkefalva (Györkeág) pusztákon a Perneszy leányágak örököseinek jogait védte.

Az már a Perneszy örökséghez jutás újabb, sikertelen persorozata volt, midőn a vizeki Tallián leányágakba beházasodott nemesi családok közül pl. a Sopron megyei törzsbirtokai mellett Vas és Zala megyékben is birtokos petőházi Zeke család túlméretezett birtokigényei miatt a Dunántúli Kerületi Táblán örökösödési pert indított. Bár a Zekék jogigényei között Zalalövő

is szerepelt, a leányág ott nem nyert birtokot, a Thassyakat nem sikerült birtokmegosztásra kényszeríteni-ük. 53

Lövő jómódú középirtokos nemes urai bár a szomszédos Mindszenten is úrbéres és allodiális fekvőségekkel rendelkeztek, de a község legtekintélyesebb ura a gr. Nádasdy család volt. Nádasdy IV. Ferenc a katonai pályát választva a hadseregben írt le karriert. A császárhű főúr kitüntette magát a Rákóczi kori dunántúli kuruc ellenes küzdelmekben. Harcolt a Rajna mellett a Habsburg örökösödési háborúban. 1714-ben lovassági tábornoki rangot nyert. A katonáskodás mellett gazdaságával is törődött; ő hozta létre a felsőlendvai (Zala vm.), lepsényi (Fejér vm.) majorátusokat. Zalamindszenti birtokát, ahogy a felsőlendvai uradalmat is, elsőszülött fia, Lipót örökölte. Lipót 1730-ban a Helytartótanács tanácsosa, 1739-1746 között tárnokmester, majd haláláig, 1758-ig udvari kancellári hivatalát is elnyerte. E tisztséggel párhuzamosan királyi főlovászmester udvari főméltóságot viselte. 1751-ben szerezte meg családjának a Komárom megye örökös főispáni hivatalát. 1758. évi halála után özvegye, gr. Trautmannsdorf Mária Jozefa hosszú ideig igazgatta a birtokokat. Tizenkét gyereke, 6 leány és 6 fiú közül csak Mihály élte őt túl. 54

A Nádasdyakat valójában egy világ választotta el Lövé birtokos nemeseitől. A Mária Terézia-féle úrbérrendezéskor gr. Nádasdy Lipótné Mindszenten kívül 54, döntően a Tótságban fekvő Vas megyei település birtokosa, részirtokosa volt. 581 4/32 jobbágytelekkel, 16.386 hold úrbéres birtokállománnyal rendelkezett, 953 telkes jobbágya, 12 házasság, 1 házatlan zsellére volt. 55 Hozzá képes roppant szerény fekvőbirtokkal, úrbéres lakossággal bírtak a birtokos, jómódú birtokos lövéi nemesek. A vagyoni különbséget csak érzékeltetheti az egykorú úrbéres ingatlanok összesítése alapján készített táblázat: 56

6. táblázat.

Zalalövő és környéke birtokos nemessége a Mária Terézia-féle úrbérrendezés idején.

Birtokos	Úrbéres birtokállomány	Település
Farkas Ferenc	583 hold	Boldogfa, Lövé, Muraszterdahely, Nagy páli, Pusztamagyaród, Pusztaszentpéter, Salomvár, Taskand, Zalapataka
Inkey Boldizsár	693 hold	Alsóorosztony, Ballahida, Bocska, Eszte-regnye, Kávás, Kerecseny, Kis- és Nagy-récse, Salomvár, Szentbalázs, Zalamind szent, Zalapataka
Birtokos Jagasics	271 hold	Csébi, Kávás, Lovászi, Lövé, Pusztaszentpéter, Zalamindszent
András Nagy Péterné	209 hold	Ballahida, Cséb, Dobri, Lövé, Pusztaszentpéter, Zalamindszent, Zalapataka
Neupauer József	23 hold	szeptpéter, Zalamindszent, Zalapataka Hodász (Vas vm.) Salomvár, Zalamindszent
Orosz Pál	83 hold	Héraháza (Vas vm.) Salomvár, Szent-mihály, Zalapataka
Thassy Lászlóné	69 hold	Alsóbagod, Hásságy, Lövé

A kis kitérőt követően visszatérünk Lövön és a szomszédos településeken élő birtokos nemesek egyik legjelentősebbikére, a szalapataikai Nagy avagy Gábor családra. Szalapataikai Nagy avagy Gábor György két fia, György és János között 1708-ban történt meg a vagyonosztás. Nagy György és felesége, Lada Zsófia három fia közül a Rosty Katalinnal házasságot kötött Mihály utód nélkül halt meg, György fiának csak két lánya, Julianna és Magdolna maradt életben. E családi ágat fiágon a harmadik fiú, Péter egyetlen fiú utóda, Ignác vitte tovább. 57

1776-ban szalapataikai Nagy Péter és felesége, Keresztúri Krisztina fekvőbirtokain négy utóda, Ignác az egyetlen fiú és a leányok, Julianna, Krisztina, Borbála (Bariska) osztoztak. A szülői vagyon törzse Zalalövön, Mindszenten, Zalapata kán és a környező pusztákon feküdt. Szalapataikai Nagy Péter Lövön két nemesi kúriát bírt, a hozzájuk csatolt alig több mint 7 holdnyi kertekkel, kenderfölddel (canabeto). Az ún. „*Felső Ház*”, a residentionalis épület, három (minden bizonynyal kívül fűtős) kályhás szobából, egy vasajtóval, ablakkal ellátott „*Kü Boltbul*”, egy konyhából, továbbá a konyha mellett egy cselédszobából, s kamrából állt, mely alatt „*fábul pince*” volt. Közvetlenül a kuria mellett kezdődött a gazdasági épületek sora; egy szín és az ólak. Az udvar távolabbi részén volt „*egy Kastol alatta lévő életes Kamarával*”. Az alsó kuria ennél jóval kisebb volt, valójában ekkor cselédházként funkcionált. A kályhás szoba, konyha, benyílóval ellátott kamra beosztású épülethez „*marhaállás*” csatlakozott. Az udvarban gazdasági épületek sokaságát jegyezték fel az összeírók: öt istálló, szekér szín, pajta két pajtafiával és az ahhoz tartozó „*asztagos udvar*” került feljegyzésre. Míg a residentiához kukoricás kert, az „*alsó*” kuriához a kiskert mellett lóheres és kenderes kertek, illetve egy, gyakran az árvíz által is megjárt rét tartozott.

A kuriákhoz tartozó földeken kívül szalapataikai Nagy Péter Lövön csekély fekvőbirtokot bírt. A „*Száz*” nevű dűlőben gyenge minőségű 4 2/8 holddal, továbbá a juhászházához tartozó, jó minőségű 4 6/8 hold földdel rendelkezett. Zalapatakán 16 tagban 33 2/8 hold szántót, két tagban 7 szekér (currus) szénát adó rétet, Keresztúron 26 1/16 hold szántót, 37 szekér rétet, Csében, a „*Bencéé*” telkében csak 4 szekér szénát adó rétet, Györkefán 8 7/8 hold szántót, Zalamindszenten 22 szekér szénát adó rétet, Pacsa pusztán (praedium) három tagban 25 7/8 hold, Fernekágon 5 4/8 hold, Irsán öt tagban 21 1/8 hold szántót birtokolt. Az utóbbi praediumban a „*Zimbos*” dűlőben és az Irsa forrás fölött 9 szekér szénát adó réttel is rendelkezett. Mindszent faluban, a Zala folyón egy kétkerekű malmot is bírt, melyhez nagyon jó minőségű rét tartozott; ami 10 szekér szénát, 12 szekér sarjút is adott. A gyakran gengébb, 2-3. osztályba sorolt, de talajjavítás céljából gondosan trágyázott kövecses szántóföldek jelentős része rozssal, árpával volt bevetve. 58

A fiú utód, szalapataikai Nagy Ignác intézkedett anyja 1770-1771 során keletkezett rendezetlen adósságai kifizetéséről, illetve temetési költségekről. A forrás még ha egy roppant szűk időmetszetben is, de kitűnő adatokat nyújt a család válsági szokásaira. Keresztúri Krisztina gyakran járt a stájerországi Radkersburgba, ott egy Kroppai nevű kalmárnál 131 ft-os adóssága - a teljes fizetési összeg - 18 z-a - volt. Továbbá készpénzben és terményben fizetve a radkersburgi asztalosoktól szerezte be egyik leánya diófa ágát, a krainai (Vas vm.) birtokra 12 db vörös bőrszéket, miképpen a ruha- és szövet vásárlások (pl.: főkötő, damasztvászon), ruhavarratások egy része is itt történt. A gazdasági kapcsolatok másik meghatározó pontja a térség egyik piaci centruma, Körmend mezőváros volt. A körmendi kereskedők közül egy Márkl(i) nevű zsidónál jelentősebb tartozásai maradtak fenn. A körmendi takácsokkal szövetett vásznat, Julianna, Borbála leányai kartonruhái is itt készültek. Nagy Ignác körmendi gombkötőkkel készítette el a gyászruhákra a zsinórozást, gombozást. A jelzett rövid időintervallumban Keresztúri Krisztina Zalalövön csak a Ballaskó

nevű szabónak fizetett terményben (gabona) és készpénzben ruha varratásért, több kis tételű — 1 ft-ot megközelítő, vagy az alatti — tartozása élelmiszer vásárlásból származott. 59

Keresztúri Krisztina után nemcsak adósságok maradtak, hanem a család jó anyagi helyzetét, az asszony megfontolt gazdálkodását mutató, a passzívumot meghaladó, jelentős mennyiségű aktívum is; a még behajthatlan kölcsönök. 1776 áprilisában egy 25 tételes, 8110 ft-os tőkepénzü, 1748-1772 közötti időszakból fennmaradt hosszú és rövidtávú hitelkihelyezés követeléseit írták össze. Valójában ez csak a biztosan ismert pénzkihelyezés volt, hisz gr. Szapáry István kölcsönfelvételeinél az örökösök megjegyezték; ő az általa felvett pénzösszeg tőkepénzének egy részét már visszafizette, de ezügybeni hátraléka ismeretlen, s az majd per útján derül ki, mennyi is tartozása. A kamatok — elsősorban a közvetlen rokonságnak, speciális esetben másoknak, 5 %-os kamattal, de a hitelezők jelentős részénél, pl. a vármegye jómódú középbirtokos nemességhez tartozó hivatalviselője, Deák Gábor esetében 6 %-os tőkekihelyezéssel történtek meg. Az aktív tartozások jegyzéke egy fontos kereskedelemtörténeti tény is bizonyít: a szalapatai Nagyok szoros kapcsolata a radkersburgi kereskedőcsaládokkal nem csak az 1770-es évekből és rövidtávon álltak fenn. A stájer határváros egyik kereskedője özvegyénél, Kathrin Remblernél, nem tudni mi okból, még 1757-ből maradt 5 %-os kamatra átadott 300 ft. 60

A Thassy család a vizeki Tallián leányágakba történt beházasodással szerzett Lövön birtokot. Fennmaradt kis könyvtárából ítélve Thassy László tanult, jog végzett, vagy joggyakorlatban jártas ember lehetett. Javairól a halála után, 1776-ban felvett vagyoneleltár tájékoztat. Zala-Lövön szoba-(ebédlőnek használt) szobaszoba-szoba-cselédszoba-konyha-éléskamra tagolódású, egy szintes, padlással ellátott, alapincézett kúriája állt. Fekvő birtokai alapján a megye jómódú birtokos nemességébe tartozott. Csütörtökhelyen 100 hold allodiális szántót, 39 szekér szénát adó majorsági rétet bírt. Urbéres fekvőbirtokai Lövön és még 5 közeli településen feküdtek. A residentiális településen két 1/2 és két 1/4 telkes jobbágya (összesen 7 hold szántóval, 8 szekér szénát adó réttel), Salomváron egy 1/2 telkes jobbágya (5 hold szántóval, 4 szekér szénát adó réttel), Hásságyon egy egész, egy 1/2, egy 1/4 telkes jobbágya (összesen 32 hold szántóval, 12,5 szekér szénát adó réttel), Alsóbagodban két 1/2 telkes jobbágya (19 hold szántóval, 12 szekér szénát adó réttel), Csében egy 1/2 telkes jobbágya (8 hold szántóval, 3 szekér szénát adó réttel), a csütörtökhelyi hegyben két 1/2 telkes jobbágya (összesen 4 hold szántóval, 4,5 szekér szénát adó réttel), és 3 zsellére volt.

Az urbéres lakosság szolgáltatásai településenként jelentős eltéréseket mutattak, így Csütörtökhelyen, Csében a terménybeni szolgáltatások, míg Hásságyon, Bagódon a pénzbeni megváltás volt a meghatározóbb. Ugyanakkor a földesúri robot minden településen nagy jelentőséggel bírt. Az urbéres lakosság elsősorban gyalogrobottal segített a földesúr munkaerő gondjain. Thassy László földesúri bevételei közül ki kell emelni a Zala folyón lévő malmokból származó jövedelmét. A salomvári 3 kerekű malom jövedelmének 1/3-a, 62,5 ft, továbbá a csütörtökhelyi két kerekű malom után járó 100 ft illette meg.

A megyei birtokos (possessionatus) nemesség birtokszerkezetében jelentős hely illette meg a szőlőbirtokokat is. Thassy Fernekágon, Csütörtökhelyen allodiális, Hásságyon, Csütörtökhelyen pedig bortized alá vetett szőlőket birtokolt. Befolyó borjövödelmeinek döntő többsége, az előzőekből származó összesen 26 akó közel duplája, 50 akó, a muraközi allodiális szőlőbirtokokból származott. 61

Házassági stratégiájával ebbe a birtokos nemesi körbe kívánt bekerülni a lövői Ján István, amikor 1743-ban csébi Pogány László, Katalin leányát vette feleségül Minden ingó és

ingatlan javait Pogány Katalinnak móringolta, s a helyzetet megerősítő fordulattal utód nélküli halála esetén azokat néki testálta. De ez egyrészt a móring jogi természetéből adódóan - mely szerint a felvallott összeg, ingó és ingatlan javak zálogjogon terhelik a túlélő házastárs javára az elhalt vagyont —, de méginkább az egyoldalú móringban 100 ft-os kötés alatt tett kijelentés szerint azok mindaddig özvegye kezén lehettek, amíg a rokonság azokat fel nem becsültette a becsérték szerint ki nem váltja. így az asszony első férje magtalan halála révén Zalalövön, Mindszenten, Pacsán, továbbá a Takó és jáhoni pusztákban szerzett zálogbirtokokat. Kétévi özvegyesség után második házasságát 1759-ben a jelentős történeti névvel rendelkező, Dunántúl számos megyéjében elterjedt család egyik sarjával, Hertelendy Ferencsel kötötte. 62

Majorságépítő birtokos nemesek

Thassy László inventáriuma hangsúlyozottan rámutat a nemesi birtokszerkezetben a majorsági (allodiális) birtokok súlyára. A XVIII. század első és második harmada a helyi birtokos nemesség számára is a majorság kiépítésének, az allodiális földek növelésének időszaka volt. Ez utóbbi birtokgyarapító tevékenység során eszközeikben cseppet sem válogattak.

1736-ban Skerlecz Sándor nagyséi (Vas vm.) birtokos - a vármegyei, illetve kúriai döntés miatt - precedens értékű perbe kezdett. Birtokai gyarapítására per be fogta a közösség nemesi telkeket birtokló nem nemes lakóit. A bírósági döntések Skerlecz követeléseit jogerőre emelve - jogilag cseppet sem egyértelműen - kimondták a nem nemesek ilyen irányú birtokképtelenségét, az incapacitas-t. Két év múlva, 1738 tavaszán már Zala megyében is megindultak az incapacitas perek. Ez elsősorban a jómódú középirtokos (bene possessionatus) nemesség, gyakran magasabb hivatalviselők birtokgyarapításának egyik módja lett, mely segítségével az allodiumaikat bővítették. A gazdasági ok mellett e perek is segítették a nemes és nem nemes jogállású népesség merevebb elhatárolódását. 1740-1757 között Zalában mintegy 25 nem nemesek elleni incapacitas perre került sor. 63 Ezek közé tartozott a szalapatai Nagyk esete is.

1748-ban szalapatai Nagy Mihály Szentpéter pusztá legjelentősebb birtoka saként perelte Tóth Ferenc, Bálint és Pál kerkakutasi jobbágyokat. A három Vas megyei jobbágy elleni vádpont a nemesi javak jogtalan bírása volt, miszerint ők arra jogállásuknál fogva alkalmadnak („*bonorum nobilitarium tentionis incapaces*”). A jobbágyok birtoklásának eredete cseppet sem volt új keletű, s mindezidáig nem is okozott „zavart”. Egy generációval korábban, még 1717-ben, a Győr megyei Csikvándon lakó Csik Gergely és Szabó György a fölöttébb nagy távolság és az ingatlan szerény kiterjedése miatt a szentpéteri 1,5 hely rájuk eső részét 40 Rajnai Forintért (Rft) a Nagykutason lakó Tóth Kozma Istvánnak zálogba adták. Az üzlet elnyerhette a többi résztulajdonos tetszését is, mert a rákövetkező év kora tavaszán a fenti személyek mellett immáron az ugyancsak Csikvándon lakó Csik Kata, továbbá a Pázmándon élő Csik Péter, Csik Örzse és Szabó István összességgel 105 Rft-ért 10 évre zálogolta szentpéteri javait. A zálog kiváltására, az idő leteltével új szerződés készítésére természetesen nem került sor. A Tóth Kozma család négy férfi tagja, illetve utódai 1748-ban is a harminc évvel korábban rögzített összeg fejében bírták az ingatlant. Zala vármegye rendjei szalapatai Nagy Mihály perindítványára végzésben mondták ki a nem nemes személy nemesi birtok megszerzésére, megtartására irányuló birtokképtelenségét (incapacitas). Így szalapatai Nagy a 105 Rft-os zálogösszeg lefizetése ellenében szentpéteri javait e fekvőségekkel is gyarapította. 64

Az ilyen irányú birtokszerzés nem volt egyedi a családban, 1748-1749 során szalapataikai Nagy József Zala vármegye táblabírája, Pacsod pusztá (praedium) örököseként perelt több pankaszi és kistrákosi (Vas vm, Órség) jobbágyot a fenti pusztá illetéktelen, a nemesi birtoklással ellenkező, használata miatt. 65

Pogány Katalin és férje, Hertelendy Ferenc a „késői” birtokgyarapítók közé tartoztak. Egy 1767. évi tanúkihallgatás szerint az asszony a Pogány család nevét viselő erdő-birtokrészben a 18-20 évvel korábbi irtásokat vásárolta vissza. Férj ura, lövői földje végében, egy ún. „Gyöp” nevű helyen, a „Homok” dűlőben pár évvel korábban egy kis területet irtatott. 66 Külön problémát jelentett az atyai zálogok visszaszerzése. Ugyanis a néhai Pogány Ferenc Tallián Ádám kocsmájából oly gyakran hordta a „feles bort”, hogy tartozása kiegyenlítésére pl. egy három hold das szántóját is zálogba kellett adnia, ami készpénzfizetés híján az örököstre, Thassy Lászlóra szállt. 67

Az irtásföldek nemesi birtokszerkezetben betöltött jelentősége különösen nagy a nemes asszonyok, özvegyek birtokállományában, miként ezt a Rosty Katalin után maradt ún. „ősi földek” összeírása is bizonyítja. Zalalövön, Egerágban, Zalapatakán, Fernekágon, Keresztúron 84,5 hold irtásföldet bírt - melynek 81,7 %-a ún. új irtás volt. Ugyanitt 25,5 kaszás irtás eredetű rétet is birtokolt 51 %-a tartozott az újabb irtások közé. Ez az adat a XVIII. század középső harmadára egyben jelzi az irtásterületek növekedését, illetve azok felhasználásában a szántó földi művelés előretörését is. 68

A szántóterületek, a földesúri kezelésbe vett irtások megművelése kapcsán jelezni kell; azt megfelelő pénzügyi fedezet hiányában elsősorban a robotszolgáltatással tartozó jobbágy családok végezték el. A robotos munkaerő nagy szükségét mutatja boldogfai Farkas Ferenc assessor és hitvese kérésére 1761-ben felvett tanúkihallgatás is. A Csahunek Ferenc úrbéres jobbágy jogállását vizsgáló megyei személyek kiderítették, ő, miként apja is, szalapataikai Nagy Mihályt, majd özvegyét, Rosty Katalint szolgálta. A tekintélyes özvegyasszony halála után szalapataikai Nagy Péter a Rosty örököseket a jobbágyi munka bírásából kiszorította, pedig az említett jobbágy család robotja korábban is fele részben Rosty Lászlót, fele részben szalapataikai [Nagy avagy] Gábor Györgyöt és hitvesét, Csapody Katalint illette. 69

Kurialisták, armalisták, agilisiek

Zala vármegye 1720. évi, a települések jogállásáról, az adómentes nemesi birtokokról lefolytatott tanúkihallgatásai valójában a kurialista, armalista, kisbirtokos nemesség települési viszonyairól adnak képet. A megkérdezett nemes és szabad (libertinus) tanúk Zalapatakát mindenkor kuriális községnek, azaz kishemeseknek lakta nemesi falunak jelölték meg. Szerintük az ottani nemesség jogállásáról adománylevéllel (donatio) rendelkezett. Ők soha senkinek dézsmát nem adtak.

Tornyos Ferenc és Tornyos György szerint családjuk nádori adományként kapta Budafát, amelyet, ahogy mondták, mindenkor kuriális helyként tartottak számon és attól soha senkinek dézsmát nem adtak. A lövői Ján Benedek és a Mindszenti Nagy János egybehangzó vallomása szerint Mindszenten 3 donációval nyert, dézsmamentes kuriális házhely volt, ahogy hasonlóképpen dézsmamentes a szomszédos Pacsa pusztá is. A Ján család Lövön is dézsmamentes nemesi kuriát birtokolt. Továbbá több más hasonló jogállású nemesi kuria is fektült Lövön — miképpen Sobján János a mezőváros bírása más lövőiekkel együtt felvallotta —, így Gábor (avagy szalapataikai Nagy) János és Gábor Györgyné l-l kuriáját amit Pesti

Mihály illetve Német (?) György és Tóth Mátyás bírtak, miképpen a Horváth familia egy kuriáját is árendálták. 70

A XVIII. századi nemesi összeírások bemutatásából is kitűnt; az abban tele pülési rendben szereplő családok — az 1786. évi conscriptiót kivéve — döntően a kurialista, armalista nemesek sorába tartoztak. Ugyanakkor Zala megye XVIII. századi gyakorlata a kisenemesség adó alá vonásánál a vagyonnagyság szerinti taxa kivetést mutatja. Ez a gyakorlat lehetőséget ad arra, hogy az egyik legteljesebb, az 1738. évi taxalista jegyzék alapján a nemesség e számos, de vagyoniilag erőtlén tömege belső differenciálódását is megvizsgáljuk.

7. táblázat
A taxalista nemesség vagyoni rétegződése, 1738.
Zalalövő Zalapataka Budafa
Taxa összege

	(családfőkben megadva)		
6ft	-	-	1
5ft	-	-	-
4ft	-	1	-
3 ft 30 d	-	1	-
3ft	-	2	-
2ft 30d	-	2	-
2ft	1	5	-
1 ft 30d	1	1	-
1 ft	1	1	-
- 30 d	1	-	-

Az összeírás 18 taxalista nemesi családról ad információt. Közülük - e forrás szerint — 1738-ban a legjelentősebb vagyonnal a budafai Tornyos család rendelkezhetett (6 ft-os taxa), míg legtöbbjük, 33 z-uk, a viszonylag alacsony 2 ft-os taxát fizette. Ezen adóösszegetől felfelé egy kicsit sűrűbb, lefelé csekélyebb volt a szóródás. Ezek az adatok roppant sérülékeny nemesi kisbirtokokra utalnak. Ezt a sérülékenységet mutatják a nemesi investigatiók is; amikor egyes családok vagyonvesztett, más településeken boldogulást kereső tagjait hosszabb-rövidebb ideig az adózók sorában adó alá vetették. 71

A Tornyos családot a XVIII. század legelső, 1703. évi nemesi összeírása is Zalapataka kurialista község kiváltságolt lakói között jegyezte, 1738-ban még a legmagasabb taxát ők fizették. Ugyanakkor egy, 1767 kora tavaszán, Sidi Pál al- szolgabíró, Domján József esküdt által lefolytatott tanúkihallgatás nagyon sokat árul el a család hanyatlásáról, anyagi erejük csökkenéséről, a térség nemesi társa dalmában elfoglalt, immáron fölöttébb alacsony hierarchikus pozíciójáról. Kovács György pataikai jobbágy már csak azért is jól ismerte a Tornyos famíliát, mert anyja Tornyos József és György anyai ágú vértestvére volt. Mindőjük közös apja; Tornyos Márton halála után szegényedett el a család. Ő jószágai java részét - valószínűsíthetően adósságok miatt - zálogba adta. József fia boldogulását a család ősi

fészkén kívül, uradalmi szegődményesnek állva kereste: Vahonyán juhász lett. A másik testvér, György mindig is itt élt. Ő a szalapatai Nagy család béresei közé állt. Szorgosan dolgozva, jól gazdálkodva a szolgálatból kilépett, s az atyai zalapatai, budafai jószágokat visszaváltotta. Míg György mindig is ügyelt nemesi jogállására, a távolbaszakadt fivért - az atyafiak figyelmeztetése ellenére - ez kevésbé érdekelte. Pedig Tornynos József nevét még az 1733. évi investigatióban is feltüntették. A nemti (lenti) uradalom Vahonya településén megtelepedett, ott juhászságot vállalt férfi a falu határában földet, rétet, szőlőt szerzett. Atyai örökségét, s minden bizonnyal identitását is veszítve „*maga örökségére nem igyekezett és így (...) árváit*” nagy kárban hagyta. Az új szerepkörben meg gyökerezett nemes e helyzetre több kijelentésével is utalt: „*job nekem itt az térés beiben laknom, mint sem atyámfiaival szomszédságban élnem.*” így nemtörődömsége miatt István, György és Márton fiát Vahonyán adó alá vették. 72

A Zsuppanits család esete a sok egyezés ellenére is e szegény nemesség egy teljességgel más típusát illusztrálja. Zsuppanits András boldogulását keresve egykor a Vas megyei Nádasdról szakadt [Őri] Mogyorósdra, majd Szentjakabra. Onnan került apjával, a néhai Zsuppanits Pállal Zalalövőre. A vagyontalan nemes a szomszédos Zalamindszenten, gr. Nádasdy Mihály egyik jobbágyához, Nagy Mihályhoz szegődött béresnek. Ő is, miképpen Tornynos is, Mindszenten és később Andráshidán is juhászodott. A család a környék és a vasi hegyhát ekkor már törzsökös kisenemesi familiáinak egyike volt. Fivére, Zsuppanits György 1772-ben Vaspörben lakott, miképpen Pál fivére is. Az ő egybehangzó vallomásukból kitűnik; Zsuppanits András „*mivel mindenkor juhász es szegén legén lévén, félvén a sulyos kölcségtől*”, származása ellenére sem került az összeírt Vas megyei nemesek közé. Minthogy a familia armálisát 1757-ben Vas vármegye, s a rákövetkező esztendőben Zala vármegye is elfogadta, kihirdette, atyja szegénysége ellenére fiát, Zsuppanits Farkast Zala vármegye az adó alól felmentette. 73

A fenti példák a kisenemesi migráció mindkét irányára; az eltávozásra, illetve a beköltözésre, beházasodásra is rámutattak. A Zsuppanitsokkal ez utóbbi folyamat egyik meghatározó kibocsátó területe is megnevezésre került. Ez a szomszédos Vas megye egy viszonylag elmaradottabb térsége, a vasi hegyhát peremvidékének kisenemessége. E tendencia jelentőségét csak érzékelteti a Salomvárott lakó nemes Bencze György esete. Valódi nemességéről szóló tanúbizonyítás során a budafai iparúzó, Németh István kijelentette: a vizsgálatot kérő személy, Bencze Gergely testvére, Bencze János akkor is Budafán élt, másik testvére, András a Vas megyei Halastón, míg a negyedik fivér, István a Zala megyei Kerecsenyben juhászodott. Mindöjük apja az a Bencze György, aki emlékezte szerint két éve halt meg a Vas megyei Sálban (Hegyhátsál). Az apa biztos nemesi jogállása köz tudott volt, s miképpen a második tanú, Németh Ferenc zalapatai jobbágy eskü alatt kijelentette; az említett fiúk annak Vas megyei részjóságait akkor is [helyettük] jogilag bírták. 74 A helyi nemesség házassági köre még kevésbé is mert. E migrációt, szerencsés esetben mobilizációt is eredményező kapcsolat rendszerből egyrészt az esetleges adatolás szintjén kirajzolódik a Lövő, Zala- pataka és a környező puszták kisenemességének házassági kapcsolata, 75 másrészt a fent jelzett migráció bizonyítására az említett Vas megyei térséggel kiépült házassági kötődések sora.

A korábban jelzett birtokos nemesi residentiával szemben a kurialista, armalista nemes parasztokkal egyező lakáskörülményeit a lövői birtokos család kevésbé szerencsés tagja, a vagyonbukott Ján Sándor esete példázza. Ingó és ingatlan javait az 1763. évi végrehajtáskor 1438 ft 96 d-ra becsülték. Lövői háza egy kályhás szobára, egy „*benyilló*” konyhára, egy istállóra oszlott, melyet a többi gazdasági épület követett: disznóól, egy építés alatt álló szín,

ami „*mag vagyon ragadva léccölvő, de földvő nincsen*”. Az udvaron még egy romladozott pajta és mellette egy kamra állt. A kisnemes a femekági „*Öreg hegyben*” 2, a „*Másik*” hegyben egy kicsi szőlőt birtokolt. A salomvári határban is kis szőlővel rendelkezett. Lövön és Fernekágon 11 tagban 19,875 hold szántója, a jáhomi pusztában egy 100 ft-ot érő rétje volt. 76 A kisnemesi birtokok szélsőséges szétdarabolódását a budafai Tornyos Ferenc halála utáni vagyonsztás érzékelteti. Varasdi Zsuzsannával, majd Herczegh Katalinnal kötött két házasságából 9 gyermek született. Az így sem egyszerű öröklési rendet csak bonyolította a tény: második felesége első házasságából egy fiút hozott magával. 77

A nemesi közösségek társadalmának egyik jellegzetes eleme az agilisek cso portja. Ok a nemesi családokba beházasodott nem nemesek, illetve az ő leszármazottaik. Az agilisek feleségük, illetve másodgenerációsként anyjuk révén adó mentes nemesi birtokokkal is rendelkeztek, míg örökségük, szerzeményeik után adóköteles ingatlanuk is volt. A kettős jogállású agilisek legnagyobb számban a zalai kisnemesi települések négy tömbjében, Vas megye szomszédságában, a nyugati határszélen, a Göcsej szeges településein, Egerszegtől Délre, illetve a balatonfelvidéki Káli-medence falvaiban laktak. Az első csoportba tartozó kutatott térségben elsősorban Zalapataka kuriális községben éltek. A XVIII. század első felében keletkezett tanúkihallgatási jegyzőkönyvek gyakran szabados (liber-tinus) kategóriával is illették a zalapatakán, budafán részbirtokos agiliseket. A jó val tágabb jelentésű szabados fogalom egyértelmű szinonimakénti használata a forrásfeltárás jelen szakaszában nem jelenthető ki, ugyanakkor annak alkalmazását több példa igazolja.

Zalapatakán 1751-ben 7 családfőt (a Barbarics, Horváth, Kocsis, Könye, Molnár, Németh, Sámár családokból) tartottak agiliseknek. Ekkor Kocsis Mihály agilisként a nemesi község bírása is volt, ami az adott esetben a községi önkor mányzat, pénz- és adókezelés területén a kisnemesekkel egyező jogképességet bizonyítja. 78

A Zalalövő, Zalapataka és a környék kurialista, armalista nemessége, agilisei fekvőbirtokaikat a birtokosokhoz hasonlóan, csak jóval szerényebb mértékben, saját maguk, családjuk erejével irtott földekkel gyarapították.

A lövői, zalapataikai és a környező pusztákon lakó kisnemesek írástudásáról, illetve analfabétizmusáról - már olykor eddig is jelezve - csak elszórt ismeretekkel rendelkezünk. Ezek számszerű kimutatásra ilyen kis közösségeknél csak a ge nealógiák elkészítése, s ezekhez az aláírások, kézjegyek megfeleltetése után lenne megtehető. így itt csak tendencia szerű jelzés tehető; míg a települések birtokosai iskolázott, írástudó, gyakran vármegyei, vagy annál magasabb közhivatalokat vi selő személyek voltak, az armalisták, kurialisták, agilisek többségét a szóbeli kul túra és az analfabetizmus (valamilyen szintje) jellemezte. 79 Ennek ellenére a jog biztosító iratoknak, az írott szónak előttük is nagy tisztelete volt. E felfogást még megmosolyogtató valójukban is igazolják a Tallián Ádám alispán meghagyásából 1719-ben Zalapatakán, a Tóth família birtokjogával kapcsolatosan végbevitt tanúkihallgatások. Az egyik tanú, a kb. 75 éves Miszory (Miszeri) János tanúként volt jelen akkor, amikor Németh András a néhai Kis Jánostól 9 ft-ért örökáron a vitatott telekrészt megvette. Az adásvételről az ott szintén jelen lévő néhai Gábor György, akkori szolgabíró „*levelet*” készített, amelyen az ő keresztvonása is ott állt. Nem tudja miként, de sajnos a bizonyáglevél elveszett. Az agilis Molnár György avagy Papi, Tóth családot igazoló vallomásában teljességgel a szóbeli hagyományozódás rendjét követte. Nemcsak ő, a 66 éves öreg emlékezett a család mindenkori békés birtoklására, de ezt hallotta a megelőző generáció jeles képvi selőjétől, a néhai Gábor János vármegyei esküdttől is, miként több más öregtől. Vele ellentétben, Miszoryval megegyezően Vetéssy István a vitatott birtok tulajdonját érintve ismételtlen a

tanúkihallgatás idején már nem létező örökvalló levelet említette fel, elmesélve annak regényes eltűnését is. Szerinte Németh Andrástól a birtokrészt már korábban is perelték, de azt a többször említett örökvalló levél miatt tőle senki nem tudta megszerezni. Sajnos Németh *„a' melly levelet az advas cser fába[a] tévén az elmúlt háború időb[en] (: amely fát jól tud[om] az hegyháton Fernekági határban:) valamelly idegen ember el lopta, a'fia hegedűje is bent volt ezen fá[ban] de azt ott hatták ”. 80*

Adatok a helyi nemesi társadalom öröklési gyakorlatához

A birtokos nemesség vagyonnagyságának, a szétszórt birtokállomány szerkezeté nek bemutatása után joggal felmerülhet a kérdés; a gyakorlatban miképpen történt a javak megosztása ? A szokásjogot összegző, így az öröklés rendjét is szá bályozó kézikönyv, Werbőczy Hármaskönyve részletesen szól erről.

A magánjogot leíró I. rész 17. cím 1. §-a szerint „... örökösök alatt csupán csak a' törvényes fiák értetnek, kikre az atyai örök jogok szoktak szállani. "Bár a 2. § látszólag a leányági öröklés javára megengedést tartalmaz, a 4-5. § a fenti esetet konkretizálva nyomatékosabban hangsúlyozza a fiági öröklést, ahogy ezt teszi az I. rész 19. címe is. A leánynegyeden kívül csak a pénzen szerzett javak illetik mindkét ágat, bármi módon nyert minden más birtok joga csak a fiágot illeti — kivéve ez alól a fú sított leányági örököst, miképpen ez utóbbit a 7-8. § leírja. Ugyanakkor a családi birtokok idegen kézre kerülésének megakadályozására az I. rész 88. cím 1. §-a az atyai örökjóságból kiadott leánynegyed fiág általi visszaválthatóságát is kimondja, miképpen e jogelvet a rákövetkező 89. cím megerősíti. A vagyonosztály módját az I. rész 40. cím, 1-6. §-a részletesen szabályozza. Itt nyilvánítja ki Wer bőczy a legifjabb fiú jogát az atyai házhoz, s ezt a jogelvet oly módon is aláhúzza, hogy kiköti; amennyiben a legifjabb gyermek leány lenne, úgy az életkorban őt megelőző fiú legyen az atyai residentia örököse. Természetesen a legifjabb fiúnak e kivételes jogosultság után pénzben ki kell fizetnie testvéreit, mely egyaránt ma gába foglalja a residentialis ház becsült értéket, és az ahhoz tartozó ingatlanokat is. Az öröklés, vagyonosztás ezen szigorú szabályozása csak az ingadanokra terjedt ki. A fent említett I. rész 19. címe szerint az ingóságokon egyenlő arányban osztoznak mind a fiági, mind pedig a leányági örökösök. Ezt támasztja alá az I. rész 99. címe is, mely az ingóságok megosztásánál a fiúörökösök mellett mind a még ki nem házасított leányok, mind pedig a túlélő házastárs, az özvegy számára egyenlő jogokat biztosít. 81 Ugyanakkor a gyakorlat eltérő öröklési rendszerek párhuzamos együttélésére, nem egyszer az utódok nemi megoszlása szerint gene rációs megváltoztatására mutat. 82

1698-ban Kelcz Mihály, Zala és Somogy vármegyék alispánja Gábor [avagy szalapataкаи Nagy] György és Gábor János megkeresésére tanúkihallgatásra küldte ki Zalapatakára Sárkány Gábor szolgabíró t és Víz y István esküdtet. A vizsgálat a néhai Gábor János és felesége, Víz y Balázs, Dorica lánya, közös gyermeke, a rangon alul házасodott Kata asszony atyai örökségből történő részesedését derítette ki. Gábor János becsülettel kiházасította lányát. Szentgyörgyvölgyi Szabó János, a szegény vő apósához költözött, és a család telkén egy szerény házban húzta meg magát. A beházасodott vagyontalan kismemesnek nem sok szava és semmi tekintélye sem lehetett a birtokos nemesi fá míliaában. Egyszer -ahogy azt a salomvári nemes Tóth Mihály fűltanúként vallotta -, a néhai Gábor György „csintalanságáért" megneheztelt a fenti vizsgálatot kért Gábor Jánosra, és kijelentette; „ebekkel a' gyermekekkel nem lakhatik egy üt, hanem vagy a' pajta háta mögöt csináltot magánok egy hásp t, vag[y] hogy a' melly hájban Szabó János lakik oda megyen, Szabó János mennyen ki, mert elég volt a jó akarát a! menyire lakot bene". Bár már a forrás eme részlete a kismemesi község egy jellegzetességére, a belsőtelkek megoszlás á sára, a közös udvarok kialakulására mutat,

vizsgálatunk szempontjából mégsem ez a legfontosabb. Míg a 9 tanú egyöntetűen állította; Gábor Katát - a család utolsó leányát — a família tisztességgel kiházásította, az após és az anyós Víz Dorica hozománya révén egzisztenciát biztosított a beházasodott vagyontalan vőnek, ugyanakkor e házassággal a Gábor család jószágából szentgyörgyvölgyi Szabó nem örökölhette. A negyedik tanú, a szalapataikai nemes Horváth János elmondása szerint még az öreg Gábor Györgytől hallotta; „*a' leányomat senki azért ell ne vegye, hogjj] jószágombul részt adjak neki mert nem is illet leány ágot*". A fenti kije lentés általános érvényűségét, a leányág kizárását a Gábor család ősi és szerze- ményi javainak megosztásából az ugyancsak e nemesi községben lakó Tornó György is megerősítette; „*soha sem hallotta, hogy valamely kánnak adtak volna osztált a' meg vettjószágbul Gábor uraimék.*” 83

A XVIII. század derekán a család már nem alkalmazta a fenti öröklési elvet. Szalapataikai Nagy György három fia közül egy, Mihály ága magtalanság miatt ki halt, s az egyikben, ifjabb Györgyében csak két leány utód maradt, míg Péter ága biztosította Ignác személyében a fiú utódlást. Nagy György javainak szükségszerű leányági felosztását követően a vegyesági öröklés gyakorlata Nagy Mihály örökségének megosztásakor immáron egy más dimenzióban, az oldalági javak öröklése, örökítése kapcsán került elő. Abból egyaránt részesült szalapataikai Nagy Péter és Nagy György két leánya, az apai, anyai javakat is öröklő Julianna, pallini Inkey Boldizsár felesége és Magdolna, lovászi Jakasics András hitvese. 84

A jómódú középbirtokos nemesek, a „*prænobilis*”-ek között a fent jelzett gyakorlattal már a század második harmada elején ellentétet, a leányágak öröklését mutatta a Csapody Mária kezével az osztópáni Perneszy örökségbe beházasodott Rosty László és utódainak esete. A két fiú és két leánygyermek az 1739. évi vagyonosztás során egyaránt részesült az ingaúanokból. A fiatalabb fiú, Rosty Ferenc, a jáki kastély és jószágok felét, Csében két egésztelkes jobbágyot - a kastélybeli jogosultságokkal -, a salomvári szőlőbirtokok felét, továbbá Pácsod prediumban szántókat, réteket kapott. Az idősebb fivér, János, Mérőn, Geszti ben, Osztopánban, Jákón (Somogy vm.) örökölt, malomjövedelme Mérőről szár mazott, Zala vármegyében család két felszabadított jobbágyát „kapta”. A legkisebb leány, Anna a Vas megyei jáki birtokok felét, Hásságyon 2 jobbágytelket, a salomvári szőlőhegyben részbirtokot, továbbá az ottani malomjövedelem felét, illetve Bördőfán, Györkefán réteket kapott. Katalin nénjének a Somogy vármegyei Ádánd, Bálványos, Kapoly települések jutottak, Zala megyében, Lövön az Iván nevű jobbágyot, gazdaságát, Mindszenten egy zsellért, továbbá Szentpéter és Keresztúr pusztákon réteket, szántókat kapta. Őrá a lövői malomrész maradt. Minthogy ő szőlőbirtokot nem kapott, a csébi határban még egy kisebb ingatlant nyert. 85 Rosty Ferenc jáki residentiája - a 4 részre osztott kastély kivételével - az ifjabb fiúnak és leánynak jutott, míg a két idősebb testvér ingatlan örökségeinek súlypontját a Somogy megyei birtokok jelentették.

A szalapataikai Nagy avagy Gábor, illetve a Csapody családhoz képest szerény fekvőbirtokkal rendelkező, de ismertségnek, tekintélynek örvendett lövői és jáhomi Ján familia esetében generációként, családonként eltérő gyakorlat figyelhető meg. Ján Benedek, János, Orsolya hárman voltak testvérek. A két fivér a fekvőbirtokokon megosztott, de abból Orsolyát kihagyták. A következő generáció, Ján Benedek gyermekei, Sándor és József- aki az atyját, a postamesteri ál lásban követte - megosztottak, de ekkor már a leányágak, Ruzsinka, Terézia, Ju lianna is kaptak az ingatlanokból, miként Bernczik Ádám állította; nem csak szőlőket, hanem Lövön szántót is. 86

1770-ben forintosházi Forintos Gábor alispán meghagyásából - egyébként e településen is birtokos tisztviselők - Farkas András szolgabíró és Hertelendy Ferenc esküdt Ján József és

Sándor testvére, Terézia birtokbírhatásáról folytattak le tanúkihallgatást. Mind az öt tanú, közöttük Orosz Pál jobbágya, Burdi Ferenc, aki korábban Zalalövő öregbírája is volt, megerősítette: Ján Terézia fivére, Sándor birtokain végbevitt végrehajtás alkalmával mind Lövön, mind a jáhomi pusztában mindvégig jelen volt, saját fekvőségeit védelmezte. A lövői és a fernekági szőlőhegyben az elméretésnél tulajdonjogát „*kiss vesuőt fői emelvén*” jelezte. Az Irsa pusztán lakó Horváth Péter azt is tudta, hogy az asszony a jáhomi pusz tában a földesúri haszonvételek közül a makkoltatás jogát is gyakorolta. A Ján családba beházasodott zalapataikai nem nemes, pozícióját is védve mindenkinél határozottabban állította: „*Ján familiát illető javak, mint két ágra nézendők, mivel máj napigis mast Suala Mindszenten lakozó Farkas Istvánnak ides annya Ján Orsola mint leán ág, maga részjósuágát békességesen birja*”, ahogy Juliannával kötött házassága révén ő is a „*lövői határban irtásföldeket bir*”. A rangon alul házasodott leányok; a Zala patakán lakó Rozália (Rosina), agilis Szukics József felesége, és a keményfán élő Terézia, agilis Kozma György hitvese, hasonló határozottsággal védték jogukat. 87

Az 1773-1776 során végbevitt tanúkihallgatások egyrészt igazolták, s nem csak a különleges státusú szőlőbirtok esetében a Ján familiában a leányági ingatlanöröklést, másrészt rámutattak az ebből adódó családi konfliktusokra is. A tanúk sorra bizonyoságot tettek arról, hogy Ján a család lövői, jáhomi birtokait régi adomány révén birtokolta, ugyanakkor Ján János a maga számára ezekre új donációt kívánt nyerni. Ján Mihály öccse „*dévajságát*” megtudva ellentmondást tett, majd kettejük között a birtokokat megosztotta. Kérelmét Werbőczy Hármaskönyvének I. rész 52. cím 1.§-a is jogosnak tartja; ami atya és fiú példáján az osztatlan családi vagyon méltánytalan tett, hatalmaskodás utáni kényszerű megosztását rögzíti. E birtokosztást követően saját ingatlanait azonnal Éva, Orsik, Kata lányaira irattá. E leányági örökség révén beházasodás, háramlás útján jutott pl. a keményfai Vass Mihály agilis, a csébi Farkas Ferenc agilis, továbbá Nemes Péter, Farkas István a folyamatosan tovább osztódott Ján javakhoz. A fentebb már említett, Keményfán élő Ján Terézia esete nem csak a leányág birtokbírását mutatja, hanem a tanúvallomások érzékeltetik, hogy e helyzet a családon belül mennyire nem került elfogadására. Terézia fivére, Ján József lövői postamester, korábban a legrosszabb minőségű földekből kívánta az asszony ingatlanjussát kiadni. Eleve megkérdőjelezte a leányág jogosultságát az irtásokhoz, és testvérét az 1770-es években lövői irtásbirtokaiból erőhatalommal kikergette. 88

A kisnemesek öröklési gyakorlatát az írástudatlan Farkas Miklós végrendelete is jól példázza. Öt gyermeke és felesége — Ján Orsik — egyaránt, megközelítőleg arányosan részesedtek a Csütörtökhelyen, Fernekágon, fekvő szőlőbirtokokból szerény fekvőbirtokokból. A kevés szántó már csak gyermekeit illette. Közöttük differenciálást csak egy esetben tett; az elmúlt két évben irtott földekből Éva leánya nem kapott, néki egy kisebb szőlőbirtokot testált. 89 Az özvegyiségre jutott Ján Orsolya 1758-ban három fia, János, István, Ferenc és két lánya, Éva, Zsuzsa között osztotta meg a kezén lévő zalamindszenti, pacsai, zalalövői, jáhomi pusztákban fekvő családi örökségeit. Ekkor maga öregsége miatt minden fekvőbirtokról, annak kezeléséről lemondott, aminek fejében gyermekeinek méltányos özvegyi tartást írt elő. 90

Zalapataikai Vass Mihály hitvese, budafai Farkas Judit osztályospere a kisbirtokos nemesség csekély javak fölötti elkeseredett vagyoni vitáiba, a törvényszéki perrel a kikövetelt nőági egyenesarányú öröklésbe vezet. Az agilis (?) jogállású fiúvérét, budafai Farkas Györgyöt hívta perbe, aki testvére keresetét határozottan visszautasította, majd megengedőleg megjegyezte: az ősi javak oly csekélyek, hogy azokban egymással békés úton, per nélkül is megegyezhettek volna. Miként a hivatkozott közmondás tartja: „*kilenc medvének egy vad körtébül kevés jut*”. Miután a peres felek „pro et contra” citálták Werbőczyt a törvényszéki végzés az összes vér

szerinti testvér teljes jogú és körű vagyonsztását mondta ki, melybe az osz tatlan birtokokhoz csatolt szerzeményi javak is beletartoztak. Azaz: a felperes asszony számára mindent ki kellett adni. Ez valójában a házmegosztáson kívül mindenre állt; a budafai kukoricás, gyümölcsös, veteményes kerteket, a fernekági hegyen a 3 köz, a csütörtökhelyi hegyen a 6 köz szőlőt, a budafai malomrészt, illetve a 7 db méhkast Farkas János és Tornyos Katalin javait, Farkas György, István, András, Jutka és a néhai Borbála (Bariska) örökösei egyenlő arányban osztották meg. Az osztálylevélből kitűnik; a családi funduson, a három-osztatú atyai ház végében a két fivér, György és András közös udvart használva kályhás szoba-konyha-szín osztatú házat építettek. Ez osztás nélkül az övük maradt. Nemígy a már említett, hasonlóképpen 30 ft-ra értékelt atyai ház, ami Istváné lett, de a leányági örököseket ki kellett fizetnie. 91

Az az eddigi eredmények alapján is bizton állítható; a leányági öröklés gya korlata mind a birtokos nemesek, mind kisbirtokosok (kurialisták, armalisták) között megtalálható. Statisztikailag még nem mutatható ki, de a peres iratanyagból érzékelhető, hogy a csekély fekvőbirtokokkal rendelkező kisbirtokosok jobban ragaszkodtak a fiági öröklés gyakorlatához. Ezt az erős ragaszkodást a Tornyos-féle per is illusztrálja, miképpen a szomszédos vasi Hegyháton rokonságot tartó armalista Zsupponits Pál és felesége, Péter Éva vagyonsztálya is. Javaik után a fiú utódok a zálogon lévő földeket, míg a leányág (Zsupponits Jutka) csak ingóságot kapott. 92 A zalapataikai Szabó Zsuzsanna esete a törpebirtokosok esetében is kihangsúlyozza a leányági ingadanöröklés problémáját. Az apa jó gazda ként vásárlással növelte a családi birtokot. Zsuzsanna Hetesbe ment férjhez, s az ott maradt családtagok véleménye szerint „*Szala-Pataikai jószágra szüksége nem lé vén*” osztályát ki nem adták, helyette részjóságok kiadása címén kisebb-nagyobb pénzüsszegekkel fizették ki. Ezután a birtokot Zsuzsanna testvére György szerezte meg, majd három fia, Mihály, István és György osztozott rajta. 93

A szimbólikus értékű residentiális kuria egykézben, a család férfitagja kezelé sében történő megtartása jellemzi a budafai Ferenczyek vagyonsztását. Ez az eset egyben az új házasságot kötött túlélő házastárs, az asszony pénzbeni kifizetését, s az ingóságok arányos megosztása mellett az ingadanok fiági örökös általi kézbevétele is jól példázza. Ferenczy Ferenc Budafa, Győrkefa, Zalapataka tele püléseken bírt szerény fekvőségeket, residentiája Budafán állt. Az özvegy, Horváth Erzsébet másodszor is férjhez ment. Vagyontalanul beházasodott új ura, Kozári Ferenc nem sokáig élvezhette kedvezőbb helyzetét. Az atyai ágon, így a nagyapától örökölt ingadanok az egyeden fiút illeték, miképpen ő anyagi áldozatok megtételével is az atyai házrész után kifizette anyját és az új férjet, így csak az ingóságokon és a közszerzeménybe tartozó irtásokon osztoztak. 94

Települések — adózó lakosság 95

Az 1715. évi országos adóösszeírás Lövért a Perneszy család mezővárosaként, míg Mindszentet gr. Nádasdy Ferenc és Tamás, továbbá a Perneszy család falvaként regisztrálta. Az összeírók szerint mindkét településnek egyazon sajátosságai bírtak; azaz: a települések hegyoldalban fekvő szántókkal rendelkeztek, melyeket évente bevetettek, s azok egy köböl vetés után 3 pozsonyi köböllel teremtek. Rétejeit szépnek tartották. A települések lakóinak nem volt helyi legelőjük, sem faizási joggal nem rendelkeztek. Az állatok legeltetését, rözse, tűzifa és épületfa beszerzését bérleti díj ellenében a közeli pusztákban tudták megtenni. Szőlőket is a környező puszták szőlőhegyein bírtak, ahol is 1 kapás szőlőből jó munkával 1,5 akó bort lehetett nyerni. 96

Lövön 10 jobbágyot, 5 zsellért, 9 újonnan betelepültét jegyezték fel. A szökések, spontán jobbágymigráció eredményeként négyen Vas megyéből jöttek, így pl. Papp Bálint és Kovács Péter Szöccéről, Biczó Gergely Mogyorósról érkezett. Legtöbben családjuk, rokonságuk egyrészét hátrahagyva a szomszédos Mind szentről települtek át (Csáforda, Gederházi, Takács, Tóth, Veres családok). Ekkor Mindszenten 11 jobbágy, 4 zsellér család élt. Az összeírás Lövé mezőváros önkormányzatának egy sajátosságát is feltűnteti. Míg Mindszenten a legvagyonosabb jobbágyok közé tartozó Szatay Péter, Lövön a zsellér jogállású, csekély szőlőbirtokkal rendelkező Kovács Mihály viselte a sok áldozattal járó bírói hiva talt.

A két település lakossága által megművelt földterületek nagyságát, művelési ágankénti megoszlását az alábbi táblázat foglalja össze:

8. táblázat
Az adózók használta földterület, 1715.
Zalalövő Zalamindszent

szántó (hold)	82	94
rét (kaszás)	26	24,5
szőlő (kapás)	52	-

Lövön a jobbágy családok 4-12 hold szántót, 1-3 kaszás rétet, 2-4 kapás szőlőt bírtak. A szántóval, réttel nem rendelkező zsellérek közül háromnak - az összeírás szerint - nem volt ingadana, míg 2 zsellér 2-2 kapás szőlőt bírt. Az újonnan betelepültek a zsellérekhez hasonlóan nem rendelkeztek szántóval, réttel, de ugyanakkor mindőjüknek volt szőlőbirtoka. Ezek a szőlőbirtokok döntően két kapásak voltak, egy esetben volt csak ennél kevesebb — 1 kapás — két esetben ennek többszöröse; 4, illetve az adózók között legnagyobbként regisztrált szöcei Kovács Péter esetében 6 kapás.

A mindszerenti jobbágyokat az 4-16 holdas, átlagosan a Lövéinél nagyobb szántóterület birtoklása jellemezte. Az 1-4 kaszás rétek jobbágycsaládokra eső átlagos nagysága egyező volt. A 2 hold szántóval, 1/2 kaszás réttel rendelkező Pintir Mihály kivételével a zsellérek itt sem bírtak szántót, vagy rétet.

Az 1720. évi országos adóösszeírás hasonlóképpen csak Lövöt és Mindszentet tartalmazza, az utóbbi esetében valószínűsíthetően ismét erős torzításokkal készült.

9. táblázat
Zalalövő és Mindszent adózó családai, használatukban lévő földterület, 1720.

Település	Adózó lakosság		Adó alá vont ingatlanok			
	jobbágy családfő	zsellér családfő	szántó (hold)	irtás (hold)	rét (kaszás)	szőlő (kapás)
Zalalövő	9	2	82	4,0	27,5	12,5
Zalamind szent	10	-	51	0,5	12,0	11,0

Az 1715., 1720. évi országos adóösszeírások egybevetése vitatathatatlanul kimutatja a felvallások pontatlanságait, az összeírók következtetlenségeit. Ugyanakkor az általuk jelzett adatok társadalomszerkezeti módosulásokkal két hasonló adózó erejű települést rajzolnak fel.

Lövő mezővárosban 6-12 holdas szántók 2-4 (4,5) kaszás rétek, illetőleg két család esetében (Balogh, Gyárfás) 2-2 hold irtás, s hasonlóképpen minden jobbágygazdaságban 1-5 kapás szőlők voltak. A két zsellér család csak 1 és 1,5 kapás szőlőt birtokolt. A mindszei jobbágyok birtokterületei minden művelési ágban szerényebbek voltak. 2-8 holdas szántók, két család esetében (Benczik, Tóth) 0 25-0,25 hold irtás, illetve családonként 0,5-2,5 kaszás rét adta a jobbágygazdaság alapját. A 10 jobbágycsalád 60 %-a 1,5-2 kapás szőlőbirtokokkal rendelkezett. Adófizető zsellérek a faluban nem kerültek összeírásra. 97 A két település adózói birtokállományában az 1720. évi összeírásban regisztrált eltérések, a lövői jobbágyok jelentősebb kiterjedésű szántói, rétei, a települések földhasználati különbségeit a teljes század során jellemezték. Ez igazán élesen a Mária Terézia féle úrbérrendezésre jelent meg, ahol is a mindszei jobbágyok telekátalaga jóval a lövőieké alatt maradt. 98

Zala megye 1751. évi „földbirtokos” összeírása a birtokosok nevei mellett ún. dicában, mesterséges adóegységben megadja a települések nem nemes lakossága által fizetett adónagyságot, rögzíti a nemesi településeket. Míg a Perneszy örökösök és a Ján familia birtokát, Lövőt 23 dicában, gr. Nádasdy Lipót kancellár és a szalapatai Nagy család mindszei birtokait 28 dicában adták meg. (A falu földesurai ekkor is használták a szomszédos Pacsa pusztát.) Zalapatakánál a szalapatai Nagy család vezető birtokosságát kiemelve 14 adóegységet tüntetett fel. E forrás a korábban már bemutatott 1711. évi portió összeírással egyrészt a települések adózó erejének növekedését érzékelteti, másrészt rámutat arra is, hogy a nemesi községben számos, a 40 évvel korábbihoz képest emelkedő létszámú, nem nemes adózó lakosság élt. 99 A környező puszták közül Fernekág rendelkezett adó alá vont népességgel. A szalapatai Nagy és a többi Perneszy örökös, illetve a Milley család földesurasága alatti puszták dicáit Zalapatakához számították. A településekre kivetett adóegységek 14 év múlva, 1765-ben is közel azonosak voltak a fentiekkel; míg Lövőre 22 1/2, a legnagyobb adózó „erejű” Mind szentre 28, Zalapatakára 14 2/4 dicát vetettek ki. 100

A Keletről Jáhom, Nyugatról Mikes, Északról Fernekág, Délről Kozma dombja pusztákkal határos Irsa pusztája egy része a Taba család kihalása után, 1702-ben — ismételt adomány — a Szenthe család birtokába jutott, amiről, illetve az Ilvagy pusztai, kálócfai birtokról Szenthe Mihály és György 1746-ban új adományt nyert. Irsa pusztája mezőgazdasági művelés alatt álló területe döntően külbirtokosok (extranei) irtásai nyomán alakult ki. A közeli Csesztreg mezőváros lakói azidőig mintegy 6 hold szántót és 13 1/4 szekér szénát adó rétet nyertek így. Maga a birtokos Szenthe Mihály csak két rétet irtatott. Ugyanakkor ezen a pusztán is megjelent a környék jelentős birtokosa, szalapatai Nagy Péter, aki 1 hold szántót szerzett. A pusztája meghatározó területe közbirtokossági tulajdonú erdő volt, ahol a korábbi években a csesztregi, kutasi, újfalusi lakosok kézirobot fejében szabad legeltetéssel rendelkeztek. A Szenthe kálócfai, irsai birtokának évi jövedelmét a kamara 754 ft 33 1/3 d-ra becsülte. 101

Az „új adomány” birtok felmérésénél, jövedelmezősége kiszámításánál rögzített birtokviszonyok valójában egy ideális állapotot tükröztek, amely mögött a XVII. századvég, XVIII. század első felében nagyon sok a térségre jellemző társadalmi, gazdasági tendenciája húzódott meg. A Taba család kihalása után a kamarára szállott birtokra az alsólendvai uradalom volt jobbágyai, a pénzük révén libertinussá lett Szenthe, adásvétellel már 1697-ben nádori adományt szereztek azok kálócfai, irsai, ilvagyai jószágaira. Ugyanakkor ennek a birtoklásnak már az adomány kiadása évében is ellentmondtak az uradalom főtisztviselői, felhívva a figyelmet arra, hogy míg a nádori donatio nemeseknek szólt, a Szenthe nem azok. Botth Ádám alsólendvai provizor szerint a Szenthe család az uradalom legjobb anyagi helyzetben levő adózó családja, mely vagyonát grazi búza és más terménykereskedésével jelentősen

növelte. A provizor következetesen ellenezte a Szenthek nemesi birtokszerzését. 1719-ben is ellentmondott a „*parasztból recenter lett nemes*” emberek helyzetüket stabilizáló újabb birtokbevezetésének. Valószínű, ő tüzelhetette fel földesura, Esterházy József herceg Kálócfán, a Szenthek „lincse-lésére” összegyülekezett jobbágyait, akiket az új földesurak csak az irtásdíjak azonnali kifizetésével tudtak lecsillapítani. Ekkor a Szenthek már hosszú távú szándékaikat is sejtették; jelezték, a puszták megtelepítése a tervük. A család konfliktusokkal teli birtokszerzését csak rövid időre tudta legitimizálni, még a fenti urbárium kiállításának évében hg. Esterházy Pál Antal 9384 R ft-ért a teljes llvagy prediumot, továbbá Kálócfá és Irsa részeit megvette és arra királyi adományt szerzett. A mezőgazdasági árutermelésbe, kereskedelembe bekapcsolódott Szenthek pályája a társadalmi mobilitásnak kedvezőbb XVII. század végén indult. Vagyonukat nagyon jól tudták érvényesíteni a XVIII. század elején is, de armálist nem nyerve a század második harmadának folyamatosan megmerevedő társadalmi-jogi struktúrájában már jogállásukkal csak pénzükre támaszkodva egyre kevésbé tudták szándékaikat érvényesíteni. Helyzetüket súlyosbította; a birtok szerzésben az ország legnagyobb földesura, a hg. Esterházy család útját kerestették. 102

Iparúzők

A települések agrár lakosságának bemutatása mellett joggal felmerülhet a kérdés; a differenciált társadalmi munkamegosztás elvén éltek-e, s milyen arányban ipar űzők Zalalövön és környékén, milyen foglalkozást űztek, kik, s milyen jogállású személyek voltak? Sajnos a forrásadottság szintjén nem tehető meg a kézmű iparral foglalkozók differenciált ábrázolása a mezőgazdasági kiegészítőmunka ré szeként végzett háztartási iparúzéstól a céhes kézműiparossáig, csupán egyes elemeket lehet jelezni. Mindezekről a vizsgált időszak utolsó évtizedeiből maradt fenn jól elemezhető forrásanyag.

Az 1770. évi, foglalkozásokat is feltüntető adóösszeírás szerint Mindszentén az 51 jegyzékbe vett családból csupán két molnárt jegyeztek fel (Kiss, Laki), más kézműiparos nem volt. Zalapatakán 35 regisztrált adózó családból hasonlóképpen 2 família szerzett jövedelmet iparúzésből (Kovács István és Tóth József). Az iparúzők adóösszeírásból kiugró száma Zalapatakán egy-két iparúző armalista révén mindenképpen növekedne, miképpen a forrás sajátosságai miatt a mezőgazdasági munka mellett csak szerény időben végzett háziipari tevékenység egy jelentős része mindkét településen valószínű, bevallatlan maradt, de mindezek ellenére e falvakat a nagyon gyenge iparosodottságú települések között kell számontartani. Lövő helyzete már specialitásokat is mutat. A mezővárosban és a csatolt pusztán ekkor 81 adózó háztartást regisztráltak. Közülük 1 fő esetében takács, továbbá 1 szabó, 1 kovács, 1 mészáros, 2 csapos iparát tüntették fel. A 13 lövői zsidó családból 5 döntően szalagokkal, szövetekkel, pántlikákkal kereskedett, 1 fő, az előbbi házalókkal szemben boltot bíró kereskedő volt (mercator). 1 fő pipere holmikkal kereskedett, ketten pedig pántlikaszövének jelentették be magukat. Rajtuk kívül 2 fő mészárszéket tartott, 1 pálinkafőzőt üzemeltetett. 103

A földrajzi fekvés, az a tény, hogy a Zala átfolyt mindhárom középponti településen, mint a hasonló adottságú településeknél, itt is eleve adta a vizimolnárságot. Ugyanakkor a jelenlegi ismeretek szerint XVIII. századi céhes szerveződésű molnár életről, illetve az ahhoz tartozás tényéről csak az 1748. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv árulkodik. E forrás szerint a lövői templomban helyezték el a molnár cég fehér céhzászlóját. 104

Önmagában elgondolkodtató tény, hogy a közelben Salomvárott alakult cég. Az ottani takács cég tagjai között több zalapatakai, zalamindszenti, hássági, csébi, egyházasbüki származású

legény is megtalálható. A céh fennmaradt jegy zökönyvét 1773-ban kezdték el vezetni, abban Zalapatakáról két Miszory és a Bencze család egy tagja található. A mestertaxa 15 ft és egy szőnyeg volt. (A távolabb lakók csak 7 ft 50 kr megfizetésével tartoztak.) A bealkudottak az összeget többnyire részletekben adták meg. A két Miszory neve paraszti sorban élő nemesi jogállású személyek jelenlétére mutat, aki státusukból foglalkozás révén próbáltak kitörni. Cseppet sem voltak egyedül; 1784 előtt még Miszory (Takács) János is bealkudott, ahogy 3 évvel később a salomvárotti lakó ifj. Zsupponits (Takács) György is. 1773-1787 között 5 bizonyosan Zalapatakán lakó férfiú céhtagsága biztos, miképpen az 1786-1790 közötti szerény számú legényfelszabadítás egy, a zalamindszenti Soffy Györgyöt említi, aki még 1783-ban szegődött el két év 9 hónapra Köbli Jánoshoz inasnak. 105

Társadalmi és gazdasági viszonyok az úrbérrendezés idején

Az úrbéri viszonyok rendezésének problémája már az 1764/1765. évi ország gyűlésen is felvetődött, de a rendek vitái megoldást nem eredményeztek. Az ad minisztratív királynői, kormányzati lépéseket, döntéseket követelő 1765. évi Vas megyei parasztmozgalmak a szomszédos Zalára is áttértek. A paraszti elégedetlenség 1766 elején immáron ott is komolyabb mértékű megmozdulásként jelentkezett. A parasztmozgalmak máig sem kellően feltárt érdekes társadalomtörténeti aspektusára már *Szabó Dezső* felhívta a figyelmet: mindkét megyében első sorban a nagy uradalmak (Batthyány, Széchenyi, Festetics), és kisebb mértékben a birtokos nemesség (pl. pallini Inkey) jobbágysága között terjedt a valószínűsítetűen jól szervezett elégedetlenség, s elsősorban ők küldtek panaszleveleket az Udvari Kancelláriához, a királynőhöz. A Vas megyei paraszti mozgalmak lecsen-desítésére 1766. január elején a királynő királyi biztostként Brunswick Antal udvari tanácsost bízta meg, akinek hatáskörét január 17-én Zala megyére is kiterjesztette. E lépés megtételét közvetlenül a zalabéri, istvándi parasztmozgalmak siet tették. 106 A forrásfeltárás jelen szakaszában Zalalövő és környékének Mária Teréziához, vagy valamelyik kormányzékhez küldött panaszleveléről nincs tudomásom. 107 Ugyanakkor Brunswick királyi biztos és utódai által elrendelt vizsgálatok több helyi földesúri visszaélésre vetettek fényt.

Ezek, egyrészt az 1760-as éveket érintő, másrészt a közelmúltban megtörtént incidensek döntően Balogh László királyi biztoshoz, 1772-1775 közötti folyamódásokból derülnek ki. A mindszeri Laki Ferencet földesura, szalapatai Nagy Ignác robotra parancsolta, melyből este érkezett haza. Ura munkájával nem volt megelégedve, így cselédeit érte küldte, s miként a panaszos vallotta; *kezeimet lábaimat meg keteztetvén az elég nem lévén hanem az láncon nyakon vert keményen*". Földesura jobbágyhelyéből kiveréssel fenyegette meg. Laki az erőszakoskodást azért is méltánytalannak tartotta, mert ő - ahogy bevallotta - a robotot mindig tisztességgel leszolgált, helye után az évi 25 ft-ot is megfizette. Panaszlevele végén jelezte, esete nem volt egyedi; földesura, szalapatai Nagy Ignác jobbágysait gyakorta a templom elé vitette, s ott megcsapatta, mert ő - ahogy Laki vallotta - azt akarja, hogy jobbágysai még éjjel is robotoljanak. 108 Hasonlóan szélsőséges atrocitást jelez a zalapatai Németh Mátyás özvegye, Balogh Kata panaszelevele is. A kisebbik sérelem gazdaságuk átmeneti, súlyos megroppanása volt, ami Thassy László lövői kőház építtetésekor történt. Ugyanis ott egyik vonósjóságuk a teher alatt elpusztult. A nagyobbik panasz immáron alapjában érintette egészen ciáját: ezt követően a szabadmenetelű jobbágycsaládot Thassy örökös kötésbe akarta vonni, aminek érdekében a panaszos férjét egy alkalommal 6 éjjel és nappal láncon tartotta, nyakára vasat veretett, közben háromszor megcsapatta. Dereukat mégsem adták be, emiatt 28 évi helyben lakás után a családot telkéről erőszakkal elűzte. 109

Az úrbéres birtok- és szolgáltatási rendszer egységes, országos rendezése keretében 1767. évvel kezdődően Zalalövön, Zalamindszenten, Zalapatakán, Pusz taszentpéteren, Fernekágon is újraszabályozásra került a földesúr-jobbágy-zsellér viszonyrendszer. A szabályozás során kialakult társadalmi és birtokviszonyokat az alábbi táblázat foglalja össze: 110

10. táblázat
Úrbéres birtokviszonyok Zalalövön, Mindszenten, Zalapatakán, Pusztaszentpéteren és Fernekágon, 1767. 111

Település	Úrbéres lakosság				Úrbéres birtokállomány			Földesurak
	jobbágy		minősített telek	zsellér (házas)	belsőtelek (bm)	szántó (hold)	rét (székér)	
	szabad menetelű	örökös						
Zalalövő	13	3	13	21	30 4/8	260 1/8	60	boldogfai Farkas Ferenc, Zala vm. alispánja, szalapataikai Nagy Erzsébet, szalapataikai Nagy Péterné, Thassy László, lovászi Jakasics András, Zala vm. jegyzője
Zalamindszent	13	7	19	5	54 6/8	138 7/8	71	gr. Nádasdy Lipót [özvegye], szalapataikai Nagy Péterné, pallini Inkey Boldizsár, lovászi Jakasics András, Neupaur József, salomvári plébános
Zalapataka	9	-	1	9	25 3/8	7	6 1/8	szalapataikai Nagy Péterné, Orosz Pál, boldogfai Farkas Ferenc, pallini Inkey Boldizsár

Település	Úrbéres lakosság				Úrbéres birtokállomány			Földesurak
	jobbággy		minősített telkek	zsellér (házas)	belsőtelek (bm)	szántó (hold)	rét (szekér)	
	szabad menetelű	örökös						
Pusztaszentpéter	5	-	-	5	6 4/8	9 4/8	6 2/8	szalapataikai Nagy Péterné, boldogfai Farkas Ferenc, lovászi Jakasics András
Fernekágy	-	-	-	3	3	-	1 2/8	pallini Inkey Boldizsár, lovászi Jakasics András

A lövői, mindszeinti, zalapataikai minősített jobbágytelkekkel rendelkező úrbéres telkeik szerinti rétegződését az alábbi táblázat foglalja össze:

11. táblázat
A jobbágytelkek minősítése (Zalalövő, Zalamindszent, Zalapataka), 1767.
Teleknagyság Zalalövő Zalamindszent Zalapataka

1 1/8	1	-	-
1	4	-	-
7/8	1	1	-
6/8	4	7	-
5/8	2	1	-
4/8	1	2	-
3/8	-	1	-
2/8	-	3	1
1/8	-	4	-

Az úrbéres telki minősítések alapján Zalalövő jobbágysága - melynek 81,3 %-a szabadmenetelű volt - kedvezőbb vagyoni rétegződésű volt mint Mindszenté. Míg Lövön a jobbágyság két meghatározó csoportja 1 egésztelkes, vagy 3/4 telkes volt, 1 család, az örökös jobbággyi jogviszonyban álló Takács Pál az egész telket meghaladó úrbéres állománnyal rendelkezett, míg a legalacsonyabb minősített birtokú 1/2 telken gazdálkodott, Mindszenten egész telkes jobbággy nem volt, a minősített úrbéresek 37 %-a 3/4 telken élt, de ugyanilyen arányban éltek 2/8- 1/8 telkeken is. Jogviszonyuk eleve kötöttebb volt, a gr. Nádasdy család összes jobbággya örökös jogállású, míg a többi földesúré döntően szabadmenetelű volt.

Az úrbérrendezés időszakában keletkezett források bizton állítható, egyik legérdekesebb, leíró dokumentuma az ún. kilenc pontra (ad novem puncta) adott válaszok. A vizsgálatokra kirendelt vármegyei tisztségviselők az úrbéres népesség jogállását (örökös vagy

szabadmenetelű jobbágy), szolgáltatásait, az azokat rögzítő dokumentumok típusát (urbárium, contractus), a közösség haszonvételeit, a károkat, a gazdálkodás alapvető információit egységes szempontok szerint kérdezték és jegyezték fel. E források a XVIII. század derekáig, jó esetben első harmadáig visszamenve a paraszti élet plasztikus képét adják. A paraszti közösség kollektív emlékezetét jól megőrző és visszaadó felvallók esetében az úrbéri kilencpontra adott vallomásokkal folyamatok, változások is megragadhatók. Ugyanakkor a Mária Terézia-féle úrbérrendezés előtti közvetlen megelőző állapotot is rögzítik, azaz: segítségükkel a központilag bevezetett egységes szabályozás helyi minősítése is megtehető. 112 A megyei úrbérrendezés elhúzódása, a sorozatos ellenőrzések miatt 1769-1780 között többször is sor került a paraszti vallomások felvételére. Ez természetesen azt is jelentette; az egymást követő vallomások egyrészt magukban hordták a korábban elmondottakat, másrészt azokat sokban árnyalták, módosították. (Pl. az 1780. években megtalálhatók az új urbárium bevezetésére való reagálások is.) Az alábbiakban Zalalövő, Mindszent, Zalapataka, Pusztaszentpéter, Fernekág úrbéres népessége életének egyes elemeit próbálom rekonstruálni az 1769-1780 közötti paraszti vallomások alapján. Ezt az úrbérrendezés előtti, illetve sok tekintetben az időbeli - pl. az ún. haszonvételek, károk - adatokból az úrbéres népesség jogállására, szolgáltatásaira, a település- és gazdaságtörténeti vonatkozásokra koncentrálni teszem meg, településenként tagolva, azon belül témacsoportokban, a felvallások időrendjében. 113

Korábban egyik településnek sem volt urbáriuma. *Lövön* szerződés (contractus) sem szabályozta a jobbágyok szolgáltatásait, csak a gyakorlat. A jobbágyok felvallásuk szerint a földesuraknak roboton kívül sem mi mást nem adtak, ez korábban heti fél napot, két év óta heti egy napot jelen tett. Erre a robotra 4, vagy 2 marhával kellett megjeleníteniük. 114 (Az oda- és visszautat a robot idejébe minden településen beszámították.) Az 1780-as felvallások szerint a „*marhas jobbágyok*” nyári időben heti fél napot, ősszel egy egész napot robotba szántottak, míg a zselléreket évi 10-12 robotnapra kötelezték. Tizedet földesuraiknak csak az irtásföldek után adtak, a veszprémi püspököknek „*a helyföldekből*” kilencedet sohasem adtak. 1780-ban az irtásföldek kivételével minden föld után megadták a püspöki tizedet.

Lövön a település határában szőlőhegy nem volt, a közösség kocsmáltatási joga Szent Mihálytól (szept. 29.) Karácsonyig tartott, de ebből csak csekély hasznuk származott. Épület- és tűzifát a földesurak engedelméből az erdőből ingyenesen tudtak beszerezni. Az 1780-as felvallás szerint ezt a közeli Irsa pusztán tették meg. A gabona megőrlésére részben a mezővárosban, részben a közelben több malom állt rendelkezésükre. Megélhetésük nagyobb gondjaként vallották fel a legelők szűkösségét, ami miatt a környező pusztákon fűbéres legelők használatára kényszerültek. Az 1780. évi felvallásokban a haszonvételek között kiemelték a sarjúkaszálást (pl. a „*Berekben*”), ugyanakkor a termőterületek minőségéről a megelőzőnél konkrétan szóltak: a szántók kövecsesek és vízjártak, a rétek kevesek, soványak. 115 Ebbe a felvallásba jelenik meg a piachely megnevezése is; mely szerint a zalalövőiek a kb. 2 órára fekvő körmendi piacot látogatták a legszívesebben.

Lövön 1769-ben pusztahely nem volt, de 1780-ban már 2 pusztát helyet vallottak fel. Ezeket a jobbágyhelyeket az utóbbi két évben, Nagy Péter örökösei osztályakor, a földesurak kuriális helyekké tették. Az egyiket Oszterhuber Ferenc, a másikat Nagy Julianna gyermekeinek gyámja, Torkos András birtokolta.

A lövői jobbágyság mind 1769-ben, mind 1780-ban szabadmenetelűnek tartotta magát.

Az úrbérrendezés előtt *Mindszenten* csak a Nádasdyak földesurasága alatt álló jobbágyság szolgálatait szabályozta szerződés, de a gr. Nádasdy Lipóttal kötött contractus elveszett, a falu

előjárói bemutatni már nem tudták. Nádasdynak a robotot pénzben és természetbeni juttatásokban megváltották. Korábban évi 2 ft-ot és egy őzet adtak - avagy az utóbbit újabb 2 ft-tal megváltották. Később a megváltás összege évi 8, majd 12 ft-ra emelkedett és ez utóbbit fizették 1768-ig, az urbárium behozásáig. A Vas megyei törzsbirtokkal rendelkező Zobothin László jobbágysai évi 8-8 ft-ban váltották meg szolgáltatásaikat. Velük szemben a környék ingyen munkaerőt igénylő birtokosai, szalapataikai Nagy György és Nagy Péter, Lövhöz hasonlóan heti 1-1 nap robotot követeltek. Kilencedet soha nem adtak, annak még hírére sem hallották. Az egyházi tizedet mind az őszi és tavaszi jószágokból, mind pedig báránnyal, méhből mindig megadták.

Haszonvételeikről a következő vallomásokat tették: a megtrágyázott szántók egy része a búzát két vetésig, a rozsot háromig „*nevelik*”. E földeket már két marhával is szántani lehetett. Tüzi- és épületfát Pacsa pusztából fizetség nélkül szereztek be. Minthogy a mindszei határban erdejük nem volt, azért ingyenes makkoltatási jogukkal is Pacsán éltek. A számosállatok és az aprójószág számára mind a község határában, mind pedig a szomszédos Pacsán elegendő legelő állt rendelkezésükre. 116 A helységben őrlésre elegendő malmot lehetett találni. A mindszeiek szintén a körmendi piacot látogatták. Minden eladni való terményüket, jószágukat a tőlük 3 órányira becsült piachelyre vitték. A haszonvételek mellett valós természeti, és birtokviszonyaikból következő káraikról is szóltak. Szántóik nagyobb részét olyannyira soványnak tartották, hogy azok trágyázás esetén is csak kevés hasznot hajthattak. Egyes, záporok által meghordott szántókon még zabot és hajdinát sem tudtak termesztetni. Rétjeik is soványak voltak, az árvíz gyakorta elöntötte azokat. így azokon egy évben többnyire csak egyszer tudtak kaszálni. 117 Legnagyobb fájdalomuk szőlőhegy hiánya volt; „*a' hol kétkézi munkánk által pénzt szerezhetnénk...*” Hasonlóképpen sajnálták, hogy a sok kiszabott átmenő fuvarozás (transenna) miatt a szekerezésből sem tudnak pénzt elő teremteni.

Pusztai hely a községben nem volt.

A mindszeiek - felvállalásuk alapján - mindnyájan örökös jobbágysok voltak.

A lövhöiekhez hasonlóan a *zalapataikai* úrbéresok szolgáltatásait sem szabályozta szerződés. A bevett gyakorlat szerint - e településcsoportban cseppet sem ismeretlenül — korábban heti 1 napot robotoltak. A robotra rendszeresen 4 marhával jártak. Minthogy ez a község határain belül volt, azért az út is ebbe az időbe tartozott. Az 1777. évi vallomások már sokkal részletesebbek, abban földes urak szerinti megkülönböztetést adtak. Szalapataikai Nagy Ignác jobbágysai heti 1 napot robotoltak, a pallini Inkeynél évi 20 marhas robot napot, míg Orosz Pálnál évi 30, Farkas Andrásnál 18 gyalog robotnapot kellett teljesíteni. Ez a robot mennyiség, miként az 1780. évi vallomások mutatják, az urbárium bevezetésével egy egész telekre vetítve évi 52 napra növekedett. Ezen kívül földesuruknak más szolgáltatással nem tartoztak, így kilencedet sem adtak. Egyházi tizedet sem adtak.

Az úrbéresok úgy látták; hasznuk semmiből sincs, inkább kárak származnak az áradásokból, a záporokból. 1777-ben haszonvételeik között jegyezték állataik téli, nyári jó itatóját, a helybéli malmot. Káraik jelentős része természetföldrajzi tényezőkől fakadt. Mint mondták, földjeik soványak, kövecsesek, hegyesek, vízhorták, s a jelentős távolság miatt trágyázni sem nagyon lehet. 118 Csekély rétjüket gyakran pusztította a Zala áradása. A község határában fekvő legelőik csekélyek, így marháikat évente más-más földesúr fűberes legelőjére vitték. Hasonló problémát jeleztek faizási jogukkal, lehetőségeikkel kapcsolatosan. Épület- fát a határból nem tudtak beszerezni, a tűzifa is nagyon csekély, így többnyire azt is távolról kellett hozniuk. A település csoport általános panasza itt is elhangzott; fuvarozásból,

kézimunkából nagyon kevés jövedelmet szerezhettek. Ahogy a trágyázás említésekor, úgy a piacozás kapcsán is mentalitásbeli különbség tükröződik Lövő és Mindszent, illetve a nemesi község jobbágysága között. Úgy vélték, községüktől nagyon messze található a piac. Kőrmendre, Zalaegerszegre szoktak jární, de eladásra vitt áruik után vámot kell fizetniük. Az 1780. évi vizsgálatkor a felvalló jobbágyok tovább részletezték haszonvételeiket, illetve „káraikat”. A trágyázott földek a tiszta búzát egy évig, a rozsot három vetés idejéig „*nevelik*”. Tüzi- és épületfa szükségleteiket fizetség nélkül Irsa pusztáról szerezték be, a rétek hiánya miatt az állatok legeltetésére a fűbéres pusztákat egyrészt ott, másrészt a keresztúri pusztában bérelték. A fűbért l-l napi gyalogrobotban szokták leszolgálni.

Az 1769. évi felvallás szerint pusztá hely a nemesi községben nem volt. A megkérdezett jobbágyok az 1777. évi vallomásokban már öt pusztá házhelyet említettek. Részletes előadásukból kiderül, azok egyrésze 1755-1771 között pusztá tulhatott el. Pallini Inkey két osztályba jutott jobbágyházhelyből még 12 éve majort alakított ki. Nagy Ignác két házából a családok kihaltak, új lakók beköltö zésére nem került sor, *az házokkal senki sem gondolván a' régiség meg érte őszvő omlot tak*". Orosz Pál jobbágyházát a Zala áradása mosta el. A pusztult házakhoz tar tozó ingatlanok jelentős részét megosztva a többi jobbágy bírta. 119

1769-ben a jogállásra adott válaszuk némi bizonytalanságot takar; „*áltollában szabad menetelűek vagyunk*”. 1777-ben, 1780-ban határozottan állították; minden szabadmenetelű jobbágyok.

A *pusztaszentpéteriek* jobbágyi szolgáltatásait sem szabályozta szerződés. A földesurak csekély kiterjedésű birtokait a régi gyakorlat szerint a művelési időknek megfelelően szokták szántani, kaszálni, a termést betakarítani. Ezekén kívül semmiféle más földesúri járandóságuk nem volt, így kilencedet sem adtak, miképpen papi tizedet sem.

Sajnos pusztá haszonvételeiről, vagy káraitól roppant sommásan nyilatkoztak; „*sémi hasznot sem ve hetink be, ... mivel ország uton kívül lakunk.*” Káraik - vallomásuk szerint - természetiek voltak; záporok a földeken mindig nagy károkat okoztak. Sarjút a réteken nem lehetett kaszálni. Az 1780. évi felvallások során minderről részletesebben szóltak. Az igavonó állatok, tehenek számára elegendő legelőt bírtak. Mind épület, mind pedig tűzifát a közelből és ingyen szerezték be. Ugyanakkor földjeiket soványnak, vízhortának mondták. Piacuk a közelben nem volt, konkrét piachelyet nem vallottak fel. Úgy vélték, sem béres munkából, sem fuvarozásból nem lehetett hasznot teremteniük. Nehézségeiket növelte; sem a településen, sem a közelben nem volt malom.

A településen pusztahely nem volt.

A *pusztaszentpéteri* jobbágyok szabadmenetelűnek tartották magukat.

*Ferneká*g úrbéres lakossága korábban semminemű szerződéssel sem rendelkezett. A zsellérlakások kiépülését szalapatai Nagy György felesége engedte meg; így a szerény hegybéli házak az ő telkén épültek fel. Legkorábban évi 12 napot szolgáltak majd — valószínű, a földesúr asszony halálát követően — sem robot, sem pénzbeni, sem terménybeni szolgálattal nem tartoztak. A Mária Terézia féle urbárium behozásától kellett évi 18 napi gyalogrobotot és l-l ft-ot adniuk. Minthogy szántóik nem voltak, szántóföldi növényeket sem tudtak termeszteti, úgy földesuruknak kilencedet soha nem adtak. De kijelentették; azt egyes kör nyező településeken csak akkor, az urbáriummal vezették be. Földesuruknak más, természetbeni ajándékot nem adtak, miképpen a papi tizedet sem.

1777-ben a fernekági zsellérek szerény számú haszonvételt vallottak fel. Épületfájukat ingyenesen, a közelben megtalálták, de a tűzifáért már évi 4-5 gyalogrobot napot szolgáltak le. Öröltetni sem kellett messzire menni, hisz a közelben, a Zalán számos vízialom állott. Lakóhelyükből adódó káraik száma sabbak voltak. Legfontosabb panaszuk; szántókat, réteket nem bírtak, házukhoz tartozó csekély beltelkek nagyon soványak voltak. A vízért mind maguk, mind állataik számára sokat kellett fáradozniuk. Szőlőbirtokaikból befolyó jövedelmüket sem látták megfelelőnek.

Pusztá ház, házhely nincs a pusztán.

A fernekágiak magukat minden szabadmenetelűeknek tartották.

A vármegyei tisztségviselők 1776-ban a visszaélések kiszűrésére az urbáriumok pontos végrehajtását vették vizsgálat alá. A tisztségviselők egyrészt a települések előjáróinak felvallásait, másrészt a bíróládákban őrzött urbáriumokat, irtásösszeírásokat, a robotok elvégzéséről felvett rováspálcákat — vagy rovásössz-szeírásokat - vizsgálták meg. A jobbágyok felvallása szerint a földesurak mindhárom településen folyamatosan betartották az urbáriumot, ők is a szolgáltatásokat aszerint adták, a hegyvám beszolgáltatása, az erdőhasználat szabályozása ellen sem panaszkodtak. A határokhöz sem ők, sem uraik földet nem foglaltak, de uraik az irtásösszeírásokat még nem adták ki. (Azokból földesúri kisajátítások nem történtek.)

A Mindszentie a pacsai pusztában szőlőket birtokoltak, a szőlőhegyi tör vényt Zala vármegye saját pecsétje alatt adta ki. Ez minden bizonnyal a vármegye 1769. évi 32 pontos egységes megyei szabályzata volt. 120 Földjeik soványsága miatt sajnos lóheret nem termelhettek. A különböző földesurak részéről felvonult Mindszenti jobbágyok - a minthogy a községnek pecsétje még nem volt - kéz jegyükkel látták el felvallásukat.

A lövőiek egyedül Boldogfai Farkas Andrásnak tettek speciális szolgálatot. A korábban is elvégzett fonást emelték ki, mint urbáriumban nem rögzített szolgáltatást. Minthogy a település határában szőlőhegy nem volt, így szőlőhegyi artikulussal sem rendelkeztek. A szomszédos településekkel szemben itt két cigány család élt, akik eddig semmiféle szolgáltatást sem teljesítettek. A vizsgálatot le folytató vármegyei hivatalviselők az urbárium „*újjpolgárookra*” kötelező érvényét hangsúlyozták, a szolgáltatások bevezetésére az illetékes földesurakat megintették. A vallomások hitelesítését - pecsét hiányában - a lövőiek is csak kézjegyeikkel - a Mindszentiekkal, zalapatakiakkal egyezően X-ekkel - jelölték.

Az urbárium betartása Zalapatakán már problémásabb volt. Míg Orosz Pál és Boldogfai Farkas András úrbéresei aszerint jártak el, zalapataki Nagy Ignác és a pallini Inkey Boldizsár tovább ragaszkodtak az urbárium előtti gyakorlathoz, a robotokat saját akaratuk szerint szabták meg. Minthogy a nemesi község szőlő hegygel nem rendelkezett, hegybéli artikulusokat sem bírt. A korábbiakhoz ha sonlóan községi pecsét hiányában a jobbágyok itt is kézjegyeikkel hitelesítették a felvett jegyzőkönyvet. 121

Az új úrbéri viszonyok betartását ellenőrző megyei vizsgálat is megállapította; a vizsgálat idejére a földesurak az irtás és hegyvám összeírásokat még nem ké szítették el. A figyelmeztetés ellenére a jobbágy földhasználat, a paraszti üzem és haszonvételek szempontjából fölöttébb nagy jelentőségű földek kimutatására csak 1780-ban, egy újabb megyei vizsgálat kerített sort. 122

Zala megye XVIII. századi mezőgazdaságában mind a földesúri majorok kiépítésénél, mind pedig a paraszti gazdaságban fölöttébb nagy jelentőségű volt az irtásterületek művelés alá vonása. (Az irtásgazdálkodás szinte az összes mező gazdasági ágazatot; a szántóföldi műveléstől, a rétgazdálkodáson át, a szőlőművelésig érintette.)

Az urbáriumok betartását vizsgáló megyei tisztségviselők munkásságának köszönhetően 1780-ra elkészültek a települések irtásösszeírásai is. Ezek alapján az alábbi, földesúri tulajdonú, jobbágyság, zsellérek által művelt irtás területek kerültek Zalalövön, Zalamindszenten, Zalapatakán, Pusztaszentpéteren regisztrálásra. 123

12. táblázat
Irtásföldek és irtásbirtokosok összeírása, 1780.

Település	Irtásbirtokos (fő)	Irtásterület (pm)	Földesurak
Zalalövő	51	311,50	Csapody Borbála, boldogfai Farkas András, pallini Inkey Boldizsár, lovászi Jakasics András, Orosz Pál, Thassy László örökösei
Zalamindszent	32	618,25	Ferenczy Antal, pallini Inkey Boldizsár, gr. Nádasdy Lipót, zalapataikai Nagy Ignác, Oszter-huber Ferenc, Torkos András
Zalapataka	7	46,50	Bajáki Boldizsár, boldogfai Farkas András, pallini Inkey Boldizsár
Pusztaszentpéter	3124	9,50	boldogfai Farkas András, Oszter-huber Ferenc

A feudális jogrend diszkriminált lakossága a XV7II. századi Lövön és környékén

Zsidók

Zala megye a zsidó migráció második lépcsőjébe tartozott. A törvényhatóságot a Helytartótanács 1728. évi felmérései szerint elsősorban a Vas megyei Batthyány uradalmak egyik központjából, Rohonc mezővárosból származó zsidóság népe sítette be. Az 1720-as években, a betelepedés első lépcsőjében, valószínűsíthetően a dohány, posztó, vászon, méz kereskedésből élő nagyobb tőkeerejű zsidók keresték fel a megyét. 125

13. táblázat
Zsidó családok Zalalövön és környékén, 1746-1782.

Év	Zalalövő	Zalamindszent	Zalapataka
1746	1	-	-
1753	2	1	-
1755	3	-	-
1770	-	-	1

1778	5	-	-
1782	13 126	-	3

A fenti adatsor szerint, Zalalövön és környékén a zsidóság száma 1746-1772 között csak fölöttébb lassú mértékben növekedett. Az ugrásszerű változás, a je lentős számbeli gyarapodás 1778-1782 között kezdődött meg. Ekkor négy év alatt 260 %-kal nőtt a családfők száma. 127

Az 1753., 1778., 1782. évi conscriptiókba foglalkozási, illetve az utóbbiba családszerkezetre vonatkozó adatok is felvételre kerültek.

1753-ban mind a két lövői, mind pedig az egy mindszeinti zsidó kereskedeleméből élt. Minden a földesurak árendás telkein laktak. Kereskedésük folytatása, nyugalma megőrzése érdekében földesuruknak egyrészt a telek utáni bérleti díjat, továbbá személyük, kereskedésből befolyó jövedelmük után, illetve egy „*szo kás szerinti*” pénzeszeget fizettek. 128

1778-ban a lövői családfőből 9 fő megélhetésének alapját a kereskedelem, 2 főét az iparűzés jelentette. Herschl Sámuel a közösség tanítója és saktere volt. (További 1 főt „*extraserialista*”-ként tüntettek fel.) A négy évvel később keletkezett összeírás ennél jóval differenciáltabb képet mutat. Míg Zalapatakán a 3 zsidó családfőből 2 iparűzésből (tímár/varga és szűcs) 1 fő pálinkafőzésből élt meg. Lövön a 11 családfőből 5 kiskereskedés, 2 kiskereskedés és pálinkafőzés illetve borseprő és pálinka kereskedelem, 2 fő a tímár mesterség, 1 fő valószínűsíthető en a mészárszék kezelése után fizette taksáját. Az iskolamesteri, sakteri feladatok családon belül hagyományozódtak; ekkor Herschl Sámuel, Léb fia látta el e tevékenységeket. Ali családból négy egysejtű, kis család volt, 7 családnál a kereskedésben segítő, a közösségen belüli tekintélyt növelő szolgák, szolgálólányok is a családfő családjával együtt laktak.

Az egyes zsidó családok helyi munkamegosztásban, kereskedelemben, hiteléletben betöltött szerepét csak jelzi boldogfai Farkas Ferenc alispán lövői, kocsmaárendálással is foglalkozó, Pálkás Jakab nevű zsidójának adósságok miatti ingóságösszeírása. Tezaurálásként 6 arany gyűrűt, továbbá egy, zöld kővel vagy gyönggyel „*gombozott*” gyűrűt, különféle ezüstgombokat, a női szövetholmi kereskedést mutató árukat (aranyos-prémes női főkötők, selyem, kávészínű, fehér tarka rékli, vörös és fehér anyagokból készült szoknyák, kantus), továbbá jövedelme jelentős részét biztosító foglalkozás, a pálinkafőzés eszközeit (réz pálinkafőző fazék 3 db káddal, további kisebb réz pálinkafőzők), illetve pácoláshoz öreg kádatat jegyeztek fel. 129

Az 1782. évi összeírás kiemelte a zsidóság lövői zsinagógáját.

Cigányok

Az 1768. évi országos cigányösszeírás Zalalövön 2 (Ambrus/Abros, Horváth), Zalapatakán 3 (Horváth, Kolingár) cigánycsaládot tüntetett fel. Kolingár kivéte lével mindnyájan a kovács (faber) mesterség gyakorlásával illeszkedtek be a helyi közösség munkamegosztási szerkezetébe. (Az említett családfőnél az összeírók nem jelölték meg foglalkozást.) Mindannyian letelepült, családos emberek voltak, a lövői Horváth Mihály kivételével 26-40 év közöttiek. 130 Az 1773., 1775., 1776. 1783. évi összeírások már csak Zalalövön jeleznek

két folyamatosan helyben lakó családot; Horváth Ábrahám és Mihály egysejtű (nukleáris) családjait. Az 1773., 1775. évi összeírások szerint mindkét család Lövön tartozékok nélküli zsellérházat bírt, őket a zsellér kategóriába sorolták be. Míg a férfiak kovácsként munkájukból, az asszonyok koldulásból éltek. Az 1776-os összeírásban Tuboly Mihály főjegyző a foglalkozás nélküli cigány lányokat és asszonyokat automatikusan mezőgazdasági foglalkozásúaknak (*rusticana*) jelezte. Míg az 1773. évi conscriptio szerint a cigányság erkölcei, szokásai szerint éltek, az 1775. évi összeírás szerint a település lakosságának erkölceit követték, a gyerekek mindkét családból a helyi alsófokú iskolában tanultak. Az 1782. évi összeírás új információként csak azt emelte ki; e családok gyerekei nem jártak iskolába. 131

Társadalmi - gazdasági konfliktusok

Általánosan megállapítható, Zalalövő és környéke közösségeinek XVIII. századi belső, mindennapi életéről fennmaradt legtöbb forrás - ahogy ez több más település esetében is így igaz - az együttélésből, érdekellentétekből fakadó konfliktusok sorát tárja elénk, hisz az ezek kirobbanása kapcsán keletkezett források (perjegyzőkönyvek, tanúkihallgatások), illetve bizonyítási eljáráshoz becsatolt dokumentumok (végrendelet, osztályos egyezés, vagyonösszeírás) maradtak fenn. E forrásanyag mind a jogtörténet, történeti néprajz, mind pedig a helytörténet nagyértékű bázisa, melyből az alábbiakban csak két területet emelek ki. Míg az egyik általános, gazdasági vonatkozása miatt jellemzője e településcsoportnak, az e területen folytatott gazdálkodásnak, a másik speciális. Azaz: az irtásgazdálkodásból fakadó konfliktusok, illetve napjaink kutatásaiban már a bűnbakképzés mechanizmusába belehelyezett boszorkányperek, boszorkányvadás zalalövői megléte. 132

Irtásföldek

Az irtásgazdálkodás módozatai közül a levéltári források mind Zalapatakán, mind a környező településeken elsősorban az ún. aszalással történő irtási gyakorlatot mutatják. Miként ezt 1725 augusztusában zalapataikai Szabó György is felvallotta; két-három évvel ezelőtt „*bizonyos Szőlő földek allya nevű communis plagat keríteni és aszalni kezdett*”. (Azaz: valójában a telek szabad közföld volt.) A történeti néprajzi szakirodalom jelentéstani megállapítása a helyi esetre is igaz; az „aszalást” gyakran az ugyanazon erdőirtási mód, a „kerengetés” szinonimájaként használták. Ezt mutatja a zalapataikai Tóth avagy Paki család a szőlők aljában hatalmaskodással végbevitt irtása ügyében, az előző vizsgálattal egybefüggő, 1725. szeptember 4-én végbevitt tanúkihallgatás, amelyben a tanúk ugyanazon területen végzett irtást egyaránt nevezték „*kerengetett sűrő*”-nek, „*kerengetett fák*”-nak, vagy miképpen az agilis Gyarmathi György mondotta: „*azon szőlők allát meg aszalván Tóth familia, a minthogy a' ledőlt fákból mást is kitetszik világossan, úgy mint sajátttyakat magokéit ell is kerengették, és mások és mások ellen el foglalták...*” 133 Maga az irtási módszer lényege a fa kipusztítása oly módú kéregroncsolással, amely a további nedvkeringést lehetetlenné teszi. 134

A mindszei Nagy János és Nagy István a lövői határban 9 hold irtásföldet bírt, attól a mezőváros közbirtokosainak (*compossessores*) a földbért (*terrarium*), és ahhoz kapcsolódó szolgáltatásokat (igasságot) mindig megadták. Mégis 1750-ben Thassy Ferenc e területet erőhatalommal felszántotta, bevetette, birtokaihoz csatolta. 135 A Rosty Anna folyamodására 1763-ban indított tanúkihallgatás az örökös, Thassy László hatalmaskodásaira vet fényt.

Thassy ugyanis a lövői határban, Szőce felé a „*Sötét erdőben*” legalább 5 hold még szalapataikai Nagy Mihály által kiirtatott szántót foglalt el, s egybeszántatva csatolt birtokaihoz. 136 Thassy László gazdasági tevékenységét mérőföldkövekként jelzik az efféle hatalmaskodások, pl. csütörtökhelyi birtokán 4 szekérnyi rétet irtásra a zalapataikai Tóth Józsefnek átadott. Az a „*nagyerdőből*” a területet kiirtotta, majd azután évi 4 „*máriás*” kaszapénzt, azaz bérletet fizetett, de amikor arra a földesúrnak szüksége volt, minden ellentételezés nélkül elvette. 137

Az egyedi esetek mellett a konfliktus általánosságát jelzi, hogy egy évtizeddel később hasonló hatalmaskodások jelezték a nemrég beházasodott Hertelendy Ferenc birtokgyarapításait is. A Mindszenti Kovács György és Kocsis János kül-birtokosokként irtottak és tizedeköteles irtásokat szereztek a lövői határban. 1762-ben irtásaikat Hertelendy hatalmaskodással felszántotta, bevetette, munkadíjuk megtérítése nélkül birtokaihoz csatolta. Egy év múlva hasonló panasszal fordult a megyéhez három lövői adózó (Kocsis János, Kovács György, Hermán Ferenc) is. 138

Az irtásföldek erőteljes kisajátításában élenjáró nemesek — az ügy természeténél fogva — egymással is összeütközésbe kerültek. Hertelendy Ferenc hitvесе, Pogány Katalin, Thassy Lászlóval folytatott pere egy nemzedékkel korábbi gyökerezésű. Az 1762. decemberi tanúkihallgatás szerint a kitűnő ős, Pogány Ferenc, túl sokszor látogatta Tallián Ádám lövői kocsmáját. Az így előállt adósságai kiegyenlítésére egy 3 holdas szántóját zálogolta Tallián Ádámnak. Ez a föld a be házasodott Thassy Ferenc révén Thassy László kezére került. 1762-ben tőle hiába próbálta visszaváltani sógornője, azt Thassy az asszony racionális gazdasági érvei ellenére - miszerint a vitatott egy tagban fekvő szántót az ő kaszálói veszik körül - sem engedte. A perben 1764 tavaszán ítélt Zala vármegye törvényszéke; Hertelendy Ferenc és Pogány Katalin 28 ft lefizetése ellenében a peres szántót visszakapta. 139

Thassy Lászlóval más nemes földesúr is perbeszállt. Boldogfai Farkas Ferenc, Zala vármegye alispánjának felesége, a mezővárosban residentiát bíró Rosty Anna, Thassyt szalapataikai Nagy Mihály révén őt illető 2 hold irtásföld elfoglalása miatt megintette. A lövői határban, a Szőcére (Vas vm.) vezető út melletti szántókat Thassy erőszakkal fölszántatta, bevettette, a régi dűlőket, határokat megváltoztatta, s így azokat a mellettük fekvő irtás földjeivel egybevonta. Az asszony a fent megnevezett beszántott föld után is földesúri járandóságát, a tized meg adását kérte. Thassy tulajdonbizonyítást kért, kijelentette, ha az állítás igaz, úgy a szántó bérét leteszi, s nem ellenzi, hogy a felperes valahol ugyanannyi földet megműveljen. 140

A zalapataikai Tóth István esete az irtásperek egy más típusa és minősége. Miként Lövő és Mindszenti birtokos nemesei a települések lakóival, illetve extremeusokkal irtatva gyarapították termőterületeiket, sokkal szerényebb mértékben, saját és családi erőre támaszkodva ugyanígy próbáltak szántókhoz, rétekhez jutni Zalapataka és a környező puszták kisnemesei is. A paraszti gazdálkodást folytató, de jogi helyzetük miatt az irtásokat biztosabban megtartani tudó zalapataikai kurialisták, armalisták között cseppet sem voltak szokatlanok az irtásföldek tulajdonlásával, határainak megsértésével kapcsolatos kisebb hatalmaskodások.

Ugyanakkor 1751 Pünkösdi hó (május) 9-e történései sokakat megleptek. Ekkor Barbarics István falubíró vezetésével mintegy 21 zalapataikai kisnemes, szolgálival ledöntötte Tóth János „*sásmelléki*” irtásréte kerítését és a rétet „*magok hatalmával levagdalták*”. Ferenczy György budafai kisnemes szerint a hatalmaskodást jelenlétével, tetteivel és szavaival is legitimizálta a

nemesi község előjárója; ahogy néki Barbarics mondta: „*ő minden embert oda parancsolt a kert vágására, aki oda nem volt meg büntetik.*” A súlyos konfliktus a nemesi közösség önszabályozási mechanizmusának teljes félresiklását mutatja. A tanúkihallgatást lefolytató Pais Farkas alszolgabíró és Sidi Pál esküdt vizsgálati szempontjaikban számításba vették azt is, hogy a konfliktus kirobbantó oka a közösségi rend megszegése volt, amely így erőszakkal állítottak helyre, „*jöllehet ugyan szalapataikai compofsejssorok között volt olly beszélgetés és végezés hogy az erdőnek mindenik békét hadna és ne irtóna, de azal egyik sem gondolván ki hol érte vágta, foglalta ...*” Bár a tanúvallomások tudtak egy korábbi ilyen megállapodásról, annak státútum erejű megfogalmazását - tán saját érdekükben is — nem említették.

Ugyanakkor egyértelműen kimondták: egyes köz birtokosok foglalásaik révén a közterületeket is kisajátították. A hatalmaskodásban is szép számban megjelent Miszoryak erdőirtásuk során a „*sásmelléki*” csordahajtó utat elfoglalták, bevetették. Tóthot az ottani foglalástól valójában nem tiltották el, de minthogy a régi út használhatatlanná vált, az állatoknak Budafa-felé kellett kerülni, így a közbirtokosok egy csoportja saját közvetlen gazdasági érdekében erőszakkal próbálta megoldani a kialakult, s a közösség által fenntartott helyzetet. Az eset egyrészt felhívja a figyelmet a nemesi közösségen belüli gazdasági-hatalmi csoportosulásokra, másrészt a közösségi szabályzóerő, gazdasági kontroll adott időszakbani szétesettségére. 141

Az irtásgazdálkodás fontossága két szomszédos település, Zalapataka és Hásságy között határperre is vezetett. A gr. Batthyány Lajos nádor és br. Sennyey Antal utasítására 1759-ben Hásságy, Zalapataka, Budafa, Bodorfa közös határai nak megvizsgálására kiszállt megyei tisztségviselők a tanúvallomások alapján rögzítették a kuriális község és a szomszédos település határát és megtudták a konfliktus okát. Miként azt röviden a korábban Hásságyon kanászkodott Gaál Mihály saját tapasztalata és a helyi gazdák, pásztorok átadott tudása nyomán előadta; „*a Szalapataikai földet Háshágyitul külömbözteti a' Bükkös Kut folyása, és Kuttya, mellette lévő nagy föld halom[m]al, tovább a' dombrul le folyálo viz mosás, a szántó földek között Szalapatakára Háshágyrul járó szekér uttig hol Szalapataka délril el maradván, Budafai pusztá érkezik, és eztis közel lévő két nagy határ halomnál el hagyván Bodorfát érvén...*” immáron ez a határ kezdődik, melynek a legkarakterisztikusabb határjele egy kereszttel (vagy keresztekkel?) jelölt tölgyfa, amit nemrég kivágtak, illetve egyesek szerint tűz pusztította - ami az adott helyzetben inkább a határjel diszkréttebb eltüntetéséeként értelmezhető. Vas Péter és Vas János dióskáli szabadosok (libertini) szerint a zalapataikaiak és hásságyiak között a határvita cseppet sem régi, hisz akkor kezdődött, amikor zalapataikai Nagy György zálogjogon egy ki sebb hásságyi ingatlant szerzett. Erre a tulajdonára, s ebből fakadó közbirtokosi jogaira hivatkozva „*a tizedben alkalmas darab erdőt zalapataikai lakosoknak irtásra föl adott*”. 142

Boszorkányvadás

A történeti néprajz megújuló módszertannal a perjegyzőkönyvek, tanúvallomások kitartó, szisztematikus szövegelemzésével kutatja a magyar néphit történeti toposzait, de a folklorisztikai vizsgálatok mellett az utóbbi években a boszorkányvadás szociológiai, társadalomtörténeti hátterének vizsgálata e pertípusban új megközelítést vetett fel. Ez egyrészt a kisebb és nagyobb közösségek belső fe szültségének levezetése bűnbakképzési mechanizmus keretében, másrészt a kutatások egy más forrásokban nehezen megragadható csoportra, a gyógyítást rontást ismerő javasasszonyokra, javasemberekre hívták fel a figyelmet, akiket tudásuk miatt csodálták, de egyszerre félték tőlük, gyűlölték is őket.

A XVIII. századi Zalalövőről — pontosabban fogalmazva közvetlen környékéről - 2 boszorkányvád ismert. Érdekes egybeesés: mindegyik, olykor tartalmi lag is kapcsolódva, 1750-1751 során keletkezett. Egymást jól ismerő kis közösségéről, szűk időintervallumról lévén szó, természetes, hogy a tanúkihallgatások cseppet sem mentesek a tanúk személyi egyezéseitől. 143 Ez - a tanúvallomások ismeretében - egyszerű véletlennek nem mondható egybeesés a szövegelemzésen kívül egy gyors összehasonlítást is megenged. E kis kitérő felvillanás szerűségével is a kor kisemberének egy jellegzetességére mutat rá. A mindkét tanúkihallgatásban szereplő két Mindszenti tanú közül Horváth Katalin a Harcz Judit elleni 1750. évi tanúkihallgatáskor 30, egy év múlva, 1751 elején, a Kovács Marinka elleni ügyben 32 évesnek mondta magát. Gyors öregedése valójában szóra sem érdemes apró pontatlanság Ján Orsolya - Farkas Miklós özvegye - saját kormeghatározásához képest. Míg 1750-ben 60 évesnek, 1751-ben kissé meglepően 53 évesnek vallotta magát. A két eset egyike sem tartható a tanúval lomásoknál cseppet sem szokatlan, személyi tekintélyt gyarapító életkornövelésnek, ez inkább - cseppet sem egyedi jelenségként - az időfogalom bizonytalan ságaira utal.

De térjünk vissza a boszorkányvadásra és az azok mögött meghúzódó helyi társadalmi jelenségekre. A Zalalövőn született, de Mindszenten, Zalapatakán is jól ismert Harcz Judit elleni tanúkihallgatásokból egy törvényen kívüli, nincste len, sodródó egzisztencia képe bontakozik ki. A bűbájossággal, paráznsággal, tolvajlással vádolt asszonyról elmondottakból kiderül; bár az megházasodott, de férjével soha nem élt együtt, két lánya is „más ágyakból” született. A tanúk egy behangzó véleménye szerint legtöbb konfliktusa szegénységéből, s abból fakadó örökös kisebb tolvajlásaiból származott (*„mit kaphatott el hordotta”*, hisz magának csak egy fél körtefája volt, mondta róla egyik legnagyobb vádlója, Horváth Katalin). Bűbajos tudását az őt bántalmazók érzékelhették, pl. Kámán István zala pataki hajdú, aki szénalopáson kapta, s amiatt büntette meg az asszonyt. Ő és nemes Tóth Mihály pataki lakos elmondása szerint a közrend betartatását meg követelő hajdúra Harcz Judit hozta a hideglelést. A lövői Tornyos Ilona az el esett és kivetett asszonyt gyermekkorától jól ismerte, bűbájosságából nem csinált nagy problémát, bár ő is hallotta, hogy az szitkozódott, *„de meg feletkezett kiknek mit tett, s miképpen fenyegetődött”*.

A települések illegitim viszonyrendszerében más helyet foglalt el Géczi avagy Kovács Marinka. Neve a Harcz Jutka elleni tanúkihallgatásban is előkerült. Sokkal összetettebb személyiség lehetett mint Harcz Jutka. A tanúvallomások a rontó-gyógyító tudással rendelkező, félt és tisztelt javasasszonyok között jelölik ki „helyét”. A Mindszenti Soffy Katalin a gyógyító tudással bíró asszonyok egyikeként vallotta, aki fiának is fürdőt főzött. Ezt a tudását mindkét perben legnagyobb vádlója, Horváth Katalin is elismerte. Bár Harcz Judittal közösen őt bűbajosn megtámadták (ők ketten hol macska, hol kígyó képében ijesztgették), de Géczi Marinka a gyógyítás eszközeit is ismerte (*„kérgyen füvet, mingyarást meg gyógyul”*), csak neki nem akart segíteni. A vádak egyik kulcstanúja, mindkét ügyben a folklór számára leghasználhatóbb, legplasztikusabb vallomásokat adó Horváth Marinka — akinek saját, indítóokokat diszkrétan elhallgató vallomásai nyomán Géczi Marinka és Kovács Marinka személyének egybeesése kiderült — a bűbajosság egyes elemeinek ismeretével maga is rendelkezhetett. Farkas Dorottya felvallotta, Kovács Marinkáról a plébános is tudta, hogy gyógyítással foglalkozik. A vádlott szomszédja, lövői Csizmazia Orsolya vallomásában nyíltan kijelentette; ő Kovács Marinka haragosa. Tanúvallomásában immáron egy, konkrét konfliktust is megnevezett; tehénpásztorlás közben fejbe ütötte Kovács Marinka fiát. Mint a boszorkányperek jelentős részében, itt is a csekély hétköznapi összezőrdülés hozta a bajt. Hideglelése lett. Baja ellenszerét egy Kovács Marinkához hasonló tudós asszony segítségével kereste, a szentjakabi Keresztinével gyógyíttatta magát. A többi tanúvallomás szerint Kovács Marinka az agrártársadalmakban jól ismert, gazdasággal összefüggő, pl. az

állatok tejét növelő „termékeny ség” varázslást űzött („*tejet varas békára szűri*”), de ennek is csak az ártatlanabb, nem mások állatainak épségét veszélyeztető, hanem saját javait növelő változatát. (Pl. a mindszei Nagy Mihály szerint amikor a faluban mindenhol szűkében voltak a vajnak, az asszony bőséggel rendelkezett vele.) 144

A forrásfeltárás jelen szakaszában több lövői boszorkányvád nem ismert.

Templomok, egyháziak, tanítók

A veszprémi egyházmegyében a kuruc harcok országos elulását követően, 1711-től gr. Volkra Ottó püspöksége alatt megkezdődött a katolikus hit- és egyház szervezeti élet nagymérvű újjászervezése. Az egyháztörténetírás e munka kiteljesítőjének Padányi Bíró Mártont tartja, aki nem csak az egyházmegye területi szervezeti beosztását reformálta meg, de megyéspüspöki tevékenysége során veszprémi püspökség területén 93 új plébániát hozott létre, 112-öt pedig felújított. Ezen egyházszerzői tevékenység egyik súlyponti területe a történelmi Zala megye volt; ahol is 40 új plébánia felállítására, 65 helyrehozására került sor. 145 A legújabb kutatások személye legfőbb jelentőségét az értékek és eszmék közvetítésében és szétszórásában jelölték meg, jelezve: a püspök által képviselt keresztény kultúra akkor már a dunai monarchia vezető köreiből nem talált osztatlan megértésre, ugyanakkor az ő pastoralizációs, egyházszerzői munkáján keresztül jutottak el korábbi értékei, törekvései leghatékosabban a falusi, mező városi lakossághoz. 146 Zalaegerszeg és környékére vonatkozó XVIII. századi egyházi látogatási jegyzőkönyvek Padányi Bíró Márton püspökségének időszakából, 1748-ból maradtak fenn.

A zalai plébánia filiális templomai

A XVIII. század során végig Zalaegerszeg, Zalaegerszeg Szentpéter, Zalaegerszeg, Keményfa, Zalaegerszeg lakott pusztákkal együtt a Szent János Evangélista tiszteletére felszentelt zalai plébánia filiális templomai voltak. 147 Ez a plébánia 1777-ig a veszprémi egyházmegye, Mária Terézia egyházkormányzati reformjait követően pedig az újonnan létrehozott zalai egyházmegye zalai kerületébe tartozott. A veszprémi püspökség területén található régi és újabban létrehozott plébániák 1755. évi jegyzékében Zalaegerszeg régi plébániaként vették fel. 148 Ugyanakkor Padányi Bíró Márton a római szentszékek 1752., 1757. során küldött jelentéseiben e települések templomait mint egyházkormányzati tevékenysége során („*subgubernio meo*”) megújított templomokat említette. 149

A zalai kerület 1697. évi összeírása Zalaegerszeg romokban álló templomát, le rombolt templomtoronyt rögzítette. Padányi Bíró Márton 1748. évi vizitációja szerint a település Zalaegerszeg Szent János tiszteletére felszentelt temploma téglából építészeti, falai jó állapotúak voltak, toronnyal nem rendelkezett, zsúpfedte. Egyetlen oltára volt Zalaegerszeg Szent János tiszteletére szentelve. A szent oltár helyén csak egy Mária szobor állt. A vizitátorok egy meg szentelt és ereklyével ellátott oltárkövet is regisztráltak. A forrás a képek mellett a filiális egyház szerkezetét is megnevezte. Eszerint Zalaegerszeg 1 mise könyv, 1 megviselt szentíráskönyv, s 1 hasonlóképpen rossz állapotú evangélikus kántorkönyv volt található. 150

Az 1755. évi egyházi összeírás Lövő mezővárosban jelzi: bár a településnek több földesura is van, kik közül szalapataikai Nagy Mihály királyi tanácsos, első alispán, szalapataikai Nagy József, Thassy Ferenc, Csapody Ferenc a legjelentősebbek, egyikük sem követelte magának a kegyúri jogokat (jus patronatus). A már régi időkben kőből épült egyház a földesurak és a lakosság jótéteménye következtében megújított. A tetőcserepekkel fedett templomnak tornya volt. A templom előtt (?) fa harangtorony állt két haranggal. Ekkor a salomvári plébánia másik filiájában, Zalapatakán a kegyúri jogokat szalapataikai Nagy György alországbíró (vice judex curiae) özvegye és az ismert ügyvéd, szalapataikai Nagy Péter, Zala vármegye assessora gyakorolta. E családok bőkezűségének, áldozatkészségének köszönhető, hogy a Boldogságos Szent Anna szűz tiszteletére fel szentelt kőtemplom nemrég az alapjaitól felállításra került. A karcsú templomtorony elegáns díszítéssel rendelkezett, s ott azon három harang függött, amelyeket még a fent megnevezett urak vásároltak. A szomszédos Zalamindszent is nem régóta rendelkezett jó egyházi épülettel. A torony nélküli, zsuppal (stramine) fedett, Mindenszentek tiszteletére felszentelt kőtemplomát a régi törmelékekből építették újjá. 151 Az összeírás adatait Padányi Biró Márton veszprémi püspök 1757. évi szentszéki jelentése pontosítja, mely szerint a zalapataikai templomot 1753-ban építették fel. 152

Szily János szombathelyi püspök 1778. évi nagyon alapos egyházlátogatási jegyzőkönyve részletesen leírja a salomvári plébánia és filiái Budafa, Zalalövő, Mindszent, Zalapataka templomainak fizikai állapotát, kegytárgyakkal való felszereltségét, a plébánia és a plébános stólját, pénzben-, termény- és munkajáradékban rögzített járandóságait, az ingatlanbirtokok helyét és kiterjedését, továbbá az iskolamesterek képzettségi és egzisztenciális helyzetét és adatokat szolgáltat a községi bábák tevékenységéhez. 153

1778-as egyházlátogatás szerint a szilárd anyagokból épült Keresztelő Szent János patrocíniumú lövői templom kb. 300 fő befogadására alkalmas. A főoltár Keresztelő Szent János fejvesztését, a mellékoltár Boldogságos Szűz Máriát ábrázolja. Az oltár visitatiókor látott jó állapota vizeki Tallián Borbála áldozatvállalásának volt köszönhető. A templom tornyát 1761-ben, szalapataikai Nagy Mihály özvegye, Rosty Katalin bőkezű, különleges alapítványa segítségével építették fel. A templomhoz kápolna nem tartozott, a visitátorok a templombelsőben szószer és orgona hiányát jegyezték fel, továbbá rögzítették; a kórus régi fából készült. E filiális egyház jeles kegyes alapítványokkal is rendelkezett; pl. szalapataikai Nagy Mihály misealapítványával. A mezőváros temetője a házaksorokon kívül, körül kerítve (circa vallorum) található. 154 A plébános e településen csak 2 hold, 4 mé- rőnyi szántót bírt a „Kövecses” dűlőben, itt házat, kertet, szőlőt, rétet, erdőt nem birtokolt.

A XIII. század második felében épült mindszeri templomot - a visitatio szerint - mintegy 35 évvel korábban a község lakosai régi romokból/törmelékekből (antiquis rudibus) újjáépítették. A Mindenszentek tiszteletére felszentelt ecclesia mintegy 200 fő befogadására volt alkalmas. A régi főoltár - a patrocíniumnak megfelelően - a Mindenszentek tiszteletére készült. A fából készült kórus a visitatio idején szűknek/szorosnak tűnt. Ugyanakkor, ennek ellentétéként, a jegyző könyvbe kiemelték a férfiak és asszonyok számára készült ülőhelyek sokaságát. A templom ajtaja előtt harangtorony (campanile) állt egy haranggal. A települést a templom körüli temetkezés jellemezte, miképpen a jegyzőkönyv fogalmazott: a temető a szentegyház mellett található. Mindszeren a plébános két szántót bírt. Az egyik 3 holdas az eredetet is rögzítő „Papirtása”, a másik 3 holdas a „Major- ház” nevű dűlőben - a mindszeri malomtól D-re, a Szócéról folyó patakocskától Ny-ra - feküdt. A falu közepén, a Zala folyótól D-re, a Nagy család rétjeivel szomszédosán a plébános egy 8 szekér szénát adó réttel

rendelkezett. Lövőhöz hasonlóan az egyházi e településen sem bírt házat, kertet, szőlőt, erdőt. Mind szenten kegyes alapítvány nem volt. 155

A zalapataikai templomot 1750 körül zalapataikai Nagy György alországbíró (vice judex curiae) áldozatvállalásából, bolthajtásra, szilárd anyagokból felépíteték, s a kb. 300 fő befogadására alkalmas ecclesia tetejét tetőcserepekkel lefedték. A visitatio idején a Szent Anna tiszteletére felszentelt templom kegyúri jogait lovászi Jakasics András, Zala vármegye első alispánja követelte magának. A templombelsőben 3 oltár volt, az illő díszítésű főoltár Szent Annát ábrázolta, míg a mellékoltárok egyikén a Szent Keresztről, másikán Szent Flórián mártírról készült, színeitől már kissé megfosztott ábrázolás volt. A templomot orgonával nem szerelték fel, kórusa fából készült, szószékét hasonlóképpen „színehagyott nak” tartották a visitorok. A férfiak, asszonyok számára készült székeket másodrendüként jegyezték fel. A templomban családi kripták is találhatóak. A felújításra szoruló templomtoronyban 3 harang függött. Az első és a másodikat zalapataikai Nagy György, míg a harmadikat zalapataikai Nagy Péter felesége vásárolta. A körülkerített temető a falu végén, a házak során túl feküdt. A plébánia - miként a filiák döntő többségében - itt sem bírt házat, kertet, szántókat, vagy rétet.

Ekkor Pusztaszentpéteren egy kb. 150 fő befogadására alkalmas kápolna állott, amelynek tetejét Rosty Katalin költségén zsuppal fedték be. A Szent Péter és Pál apostolok tiszteletére felszentelt templom egy jó állapotú oltárral rendelkezett, amit a fent megnevezett úrasszony Szent Péter apostol tiszteletére szenteltetett fel. Valószínűsíthetően a kápolna mellett, haranglábon egy harang függött. A temető a kápolna mellett — a házak során kívül — helyezkedett el.

Egy 1784-ben — a salomvári plébániahoz tartozó filiák rendezése kapcsán — készített összeírás a három filia évi jövedelmét forintba átszámítva is megadta, így Zalalövön 71 ft, Zalapatakán 55 ft 55 d., Zalamindszenten 86 ft 50 d. plébánosi jövedelmet regisztráltak. Az összeírás Pusztaszentpétert is feltüntette, mely immáron jó állapotú kőkápolna állott, s az itteni szolgálatok után a várható jövedelem a roppant szerény 3 ft 90 d-t tett csak ki. Ezek az adatok némi eltérést, tendenciáját tekintve jövedelemnövekedést mutatnak az egyházszervezeti reformot megelőző 1774. évi pénzüsszegben megadott jövedelemkimutatáshoz képest. Ekkor Lövő mezőváros után 61 ft 60 d., Zalamindszent után 45 ft 15 d., Zalapataka után 38 ft 50 d jövedelem illette a salomvári plébánost. A filiális egyházakból befolyó jövedelem a salomvári plébános bevételeinek 68 %-át jelentette. 156

Etényi Sándor zalaegerszegi plébános, a 1784. évi jövedelem-összeírása - immáron az adatfelvétel indítóokaként - egyházszervezeti szempontból is jelentős. Ez a forrás része a szombathelyi püspökség fennhatósága alá került zalaegerszegi esperesi kerület plébániahálózatát újjászervező tervezeteknek. Ekkor a filiák nagy száma, a közöttük lévő jelentős földrajzi távolság, az időigényes megközelíthetőség miatt a salomvári plébánia újjászervezése is felmerült. Etényi Lövő központú új plébánia felállítását vetette papírra, amelynek Zalapataka, Zalamindszent, Pusztaszentpéter lett volna filiája. A forrás a szakrális épületek osztályozása szempontjából is fontos; míg Lövön és Zalapatakán egyértelműen egyházat (ecclesia), Mindszenten és Pusztaszentpéteren csak kápolnákat (capella) írt. A tervezet mellett továbbra is érvényben maradt a hagyományos plébániaszervezet, miképpen azt Laky István plébános 1785. évi összeírása is regisztrálta. 157 Három év múlva, 1788-ban a szombathelyi egyházmegye egyházszervezeti reformja új szakaszába érkezett.

1788-ban a települések távolságára, a lélekszáma építve egy újabb plébánia létrehozásának terve merült fel. A zalalövői templom rosszabb fizikai állapotára hivatkozva Zalapatakán

kívánták létrehozni az új plébániát. E törekvés mögött a nemesi község egyik legnagyobb birtokosa, tekintélye, szalapatai Nagy Ignác állott. A tervzet szerint a plébánia központ Zalapataka lett volna Csütörtökhely prédáimmal (491 lakos), fűiái: Zalalövő (334 lakos), Fernekág (43 lakos), Irsa (25 lakos), Zalamindszent (374 lakos), János fa (84 lakos). Pusztaszentpétert a salomvári plébániától a kutasihoz kívánták csatolni. így az új plébániától a legmesszebb bi filia, Jánosfa 3/4 óra időre feküdt volna, s a lakosságszám 1351 főt tett volna ki. A salomvári plébánia Keményfa (155 fő), Budafa (126 fő), Németfalu (89 fő), Szélgöy (44 fő), Gyökérfa (20 fő) filiákkal együtt 1013 fős plébániaközpontot jelentett volna. 158 1788 nyarán Lövő, Mindszent, Zalapataka adózó közösségei előjáróikkal (továbbá a jánosfai leányegyházban lakók) kötelezték magukat; minthogy szegénységük miatt készpénzzel, vagy építőanyaggal nem tudnak hozzájárulni a Zalapatakon felépítésre kerülő plébánosi lakhoz, azért az annak kivi telezéséhez szükséges kézimunkát és szekerezést magukra vállalják. 159 1789-ben a terv megvalósításához pallini Inkey Imre is csadakozott, zalapatai kertjét felajánlotta a leendő plébános használatára. 160 A tervzetek, a pártoló szándékok ellenére önálló plébánia létrehozására a XX. század elején került sor.

Plébánosok, káplánok

Az alsópapság szociális háttére, iskoláztatása, képzettsége, egyházi hierarchiában végbevitt karriere kevésbé ismert és kutatott területe a magyar egyháztörénetírásnak. Pedig szerepük vitathatadatul nagy a XVIII. századi falvak, kisebb mezővárosok szellemi életében, műveltségi szintjének alakulásában. 161

1661-től 1696-ig Lászlódy Mihály, majd utódai Beveri Ferenc 1696-1699, Koósz Péter 1699-1704 között Janidkovits (Jánokovits) Péter 1704-1732 során szolgált plébánosként Salomvárott. Ő Nagyszombatban a Szent Adalbert szeminárium növendéke volt. A XVIII. század első felének vitathatadatul legnagyobb formátumú salomvári plébánosa a híres történeti nemesi családból származó ákosházi Sárkány Gábor volt, aki e hivatalt 1732-től látta el. 1736-ban kerületi esperes, egy év múlva zalaegerszegi esperes-plébános lett. A lélekábrázolásra is nagy figyelmet szentelő egyháztörténetírás kedves modorú, de harcias férfiúként jellemezte, akinek utóbbi tetteit kitűnően illusztrálja a zalaháshegyi, egyházasbükki, vaspöri templomok visszaszerzése. Ugyanakkor — ezzel összefüggésben — templomépítői mecenatúrája (pl. Nagylengyeli Szent Domonkos templom) jól

ismert. Türgyei (Türjei) Péter 1742-1752 között szolgált Salomvárott. Utóda, a zalahássági plébániáról érkezett Závodszy Mihály 1758-ig látta el e feladatot. Az 1778. évi visitatio a veszprémi szemináriumban tanult, korábban 1749-1758 között Pusztamagyaródon plébánoskodó, de immáron két évtizede e szolgálatot Salomvárott ellátó Vass Józsefet regisztrálta. Őt a Pincehelyen született Gátsi József (1752-1798) követte. Az egykori győri teológia hallgató egy éves hosszú peresztegi káplánkodás után 1778 szeptemberében került Salomvárra. 1780 októberében Kemenesmihályfára (Vas vm.) került át. A győri születésű Cseh Károly bakonyszentgyörgyi, majd kercai plébánosi teendők ellátása után 1789-től vette át a salomvári parókiát. 162

A salomvári plébánia jövedelmi helyzete az 1760-as évek derekától engedte meg, hogy a plébános mellett káplán is szolgálatot lárson el. Sorukat a zalakop pányi születésű Balásy Lajos nyitotta meg, aki viszonylag idősen, a harmincas évei végén (1764-1767 során) végezte el Nagyszombatban a Collegium Rubro- rum növendékeként a teológiát. 1764. évi pappászentelését követően újmisésként lett salomvári káplán. 1770-től Hajmáskér plébánosává nevezték ki. Helyét 1770- 1772 között a paraszti családból származott Hobár

János vette át, aki a filozófiai stúdiumokat Budán, a teológiát Nagyszombatban végezte. A keszthelyi nemes család sarja, Marton János Győrben filozófiát, Veszprémben teológiát tanult. 1772. áprilisától 1774 júniusáig volt a salomvári egyház káplánja. Az egyháztörvényi adattár szerint 1773 őszén, vele egyidőben, rövid ideig a győri Karmelita templomban pappá szentelt Szabady Gáspárt is káplánként Salomvárra helyezték. A salomvári káplánok között az egyik legképzettebb a Vas megyei Egyházas- hódásról származó Simonits (Simonics) József volt. Ő 1771-1773 között a jezsuiták a grazi egyetemén tanult filozófiát, s 1772-ben a veszprémi szemináriumba is felvették. Pappászentelésének évében, 1774-ben nevezték ki salomvári káplánnak, ahol is 1777 júliusáig tevékenykedett. Utóda a beledi születésű (Sopron) Győrben teológiát hallgató roppant tehetséges, de — kortársai szerint — nehéz természetű Szilágyi István volt, aki 1773-1776 közötti győri főgimnáziumi tanárkodás után először Jánosházára, majd 1777-1778 során Salomvárra került káplánnak. Később a lenti, majd boncodföldi plébániai szolgálatot látta el. A Budán teológiát végzett Terestyén József (1756-1809) hosszúperezstegei és mileji káplánkodás után 1783-1788 között káplánkodott Salomvárott. Utóda az a németül és horvátul is jól beszélő Németh (Némethy) István lett, aki teológiai studiumait Győrben, Pozsonyban, Szombathelyen végezte. E hivatalát 1788. június-1789. július között töltötte be. Takáts József grammatikai iskoláit Szombat helyen, a humaniorákat a kőszegi gimnáziumban, a filozófiát Győrött, a teológiát Budán és Pozsonyban tanulta. 1789-1793 között káplánként szolgált Salomvárott, majd utána Karakón és Hosszúperezstegen plébánoskodott. Egyházi pályáját szentszéki ülnökként fejezte be. 163

Az alsópapság pályáivét tekintve a fenti névsorból kitűnik; a salomvári káplánkodás az egyházi pályájuk kezdetén álló ifjú papok egyik korai állomása volt, melyet többnyire egyházmegyei plébánia elnyerése követett, ami az esetek döntő többségében magasabb hivatalra kerülés nem követett. A fenti modell alól kivétel pl. Szilágyi István, aki számára a káplánkodás pozicionális visszalépést jelentett. Mind a plébánosok, mind pedig a káplánok jelentős része Nagyszombatban, a Collegium Rubrorumban, illetve a tridenti zsinat által előírt püspöki székhelyeken létrehozott szemináriumokban iskolázódott. Külföldi egyetemen, a jezsuiták bécsi egyetemén — a rend feloszlatásáig — csak egy fő, Simonits József tanult. A Szombathelyi Püspökség létrehozásával, az új egyházmegyébe történő átcsatolás sal független össze a Győrött, majd Szombathelyen iskolázottak megnövekedett létszáma. Az előbbiben valószínűsíthetően a gr. Zichy Ferenc püspök mellett felnevelődött Szily püspök szellemi gyökereinek is nagy hatása volt. 164

Ugyanakkor azt sem illik feledni, hogy a vizsgált időszakban a veszprémi egyházmegye papjai közé két lövői születésű férfiú került. Győri István (1729-1784) Győri Mihály és Pesti Katalin fiaként nemes szülők gyermekeként látta meg a napvilágot. 1750-ben a veszprémi papnövendékek között találkozhatunk nevével, s ugyanezen évtől 1755-ig Nagyszombatban a Collegium Rubrorum növendékeként teológiát és filozófiát tanult. Egyházi pályája 1755-től folyamatosan emelkedett; ekkor veszprémi káplán, majd két év múlva kaposvári plébános, 1763-tól kerületi esperes, 1770-től tb. kanonok lett. Pályáíve egy helyi konfliktus miatt váratlanul tört ketté. Generációstársa, Vitéz István Mátyás (1720-1789) jobb bágyszülők gyermekeként a teológiai studiumait 1743-1745 során Veszprémben végezte. 1744. évi pappá szentelését, a tanulmányok befejezését követően Márton plébánosi, majd 1747-től - a sors szeszélye folytán - rövid időre Kaposvárott kápláni szolgálatot teljesített. 1748-tól negyven éven keresztül először kisegítője, majd adminisztrátora lett az alsóbagodi plébániának. A zalamindszenti születésű Nagy Péter (1733 k. - 1787) teológiai tanulmányait Bécsben (!) végezte. A zágrábi egyházmegye papjaként 1758-1761 között Alsólendván volt káplán, ezt követően a bánokszentgyörgyi plébániai szolgálat ellátásával bízták meg. 165

Iskolamesterek és tanítványok

A szomszédos Vas megyében a XVIII. század elején épült ki az alsófokú oktatás szervezete, a kisiskolák hálózata. 166 Zala megyéből az első összefoglaló adatok az 1770. évi összeírásból származnak. Ekkor a megye 519 településén 146 alsófokú iskola működött. Hat évvel később már 169 iskoláról kapunk képet. Az eddigi adatfeltárás arra mutat, hogy e törvényhatóságban a század első és második harmadában épült ki az alsófokú iskolahálózat. Salomváron az 1770. évi forrás éppen üresedést regisztrált, míg az 1777. évi Drinóczy Imre tanítóságát jegyzi fel, aki írást, olvasást és hittant oktatott. Lövön mindkét összeírás folyamatosan tanítót jelez. A környék első név szerint ismert tanítója Posgai György volt. Ő az 1734. augusztus 20-i anyakönyvi bejegyzés szerint Salomvár, Szalapataka, Mind szent, Lövő településeken tanított, lakását az utóbbi mezővárosban tartotta. Oktatási körülményéről, tevékenységéről jelenleg nincs adat. 167 A fenti, egy generációval későbbi összeírásokban elsőként Galambos Ferenc lövői tanítóságáról kapunk információkat. A helytartótanácsi jelentés szerint jó munkát végző tanító csak 3 diákot oktatott, s emiatt megélhetése is szerény volt. A tanítás, a kántori feladatok ellátása mellett Fernekág-szőlőhegy jegyzői feladatait is ellátta. Lakó szobájában oktatott. A három osztatú épület szoba-konyha-kamara tagolású volt. 168 Az iskolalátogatók száma hasonlóan szerény a plébániaközpontban is. Az 1777. évi salomvári adat szerint ott szintén 3 gyermek járt iskolába. Az alacsony tanulószám — a téma összefoglaló irodalma szerint — a megye általános jelensége volt. 169

A fölöttébb alapos Szily-féle 1778. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv további részadatokat szolgáltat a tanítókról. Zalalövön, Mindszenten és Zalapatakán a Lentiből származó kb. 1750-ben született Horváth József látta el az iskolamesteri teendőket. Ekkor már két éve élt Lövön - korábban Nován tanított. Háza a plébánia telkén állt, azt gerendákból a lövőiek néki és a kicsik oktatására, nevelésére építették. A jegyzőkönyv szerint ez a ház egyszerű, szoba-konyha-kamra tagolódású épület volt, melynek állagmegőrzése a lövőiekre tartozott. Az iskolamesteri ház szobája - miképpen a jegyzőkönyv is rögzítette -, egyben tanterem is volt. Ez a fölöttébb szűkös állapot jellemezte Zala megye kisiskoláinak 41,25 %-át. 170 A tanítói házhoz sem szántó, sem rét, csak egy konyhakert tartozott. Hasonló képpen Mindszenten sem bírt ingatlant. A településenként díjlevelekben rögzített pénzbeni járandóságain kívül itt a község lakói évi 4 szekér fát szállítottak neki. Ekkor Budafán a Söptéről (Vas vm.) származó kisnemes, Drinóczy Imre volt a tanító. 1773 körül kerülhetett e településre. Korábban Bagódon, Boncodföldén, Csesztregen és a Vas megyei Kisunyomban is tanított. A két tanító díjlevele a tanításnál jóval szélesebb munkakörüket is bemutatja; azaz: valójában jövedelmük jelentős része a kántori munkák ellátásából, harangozásból, jegyzői tevékenységből származott. 171 Segédtanító (praeceptor) egyik oktatási helyen sem tevékenykedett.

A helyi alsófokú iskolában, vagy magánúton tanult lövői diákok egy része — családi stratégia, vagy egyéni elszánás következtében — az oktatás társadalmi mo-bilizációs szerepét felismerve tanulmányait a megye vagy a régió valamelyik kö zépfokú oktatási intézményében is folytatta. Így az 1784/1785 - 1794/1795 kö zötti tanévekben 5 lövői diák koptatta az akkor piarista kezelésű kőszegi gimnázium padjait. A diákok között három nemes (Domján, Hersits) és két nem ne mesi jogállású (Pintér, Vas) család sarja volt. A kőszegi gimnázium a katolikus felekezetű zalai diákok egyik legfrekvenciáltabb megyén kívüli iskoláztatási helye volt. Zalalövő 5 fős diák kibocsátása messze elmaradt Zalaegerszeg 37, Lenti 19, vagy Zalabér 12 fős képviselőitől, Besnyő, Boncodfölde, a helyi gimnáziuma miatt e felsorolásban megtévesztő Keszthely, Palin, Ságod, Szentgyörgy települé sekkel került egy sorba. 172

JEGYZETEK

- 1 Magyar Országos Levéltár (MOL) Magyar Kamara Archívuma (MKA) Urbaria et conscriptiones (U et C) fasc. 29. no. 1. Lövé: 155-158. p., Mindszent: 172-174. p., Puszta települések (Pagi desreti sequuntur, circa et extra praesidia Egerszegh et Leőveő ad occidentem versus Murám adjacentes): Bencze, Csaposfa, Zágorkhida, Ballohida, Csöszi, Kisbuda, Döbréte, Ballásfa, Toposháza, Liczko, Dobrony, Szenterzsébet, Ján, Szentiván, Kozmadombja (Kozodomya), Fernekág (Ferneka). 242-246. p. A Lövé környéki falvak birtoklására: 239-242. p.
- 2 Uo. 235-237. p.
- 3 Zala Megyei Levéltár (ZML) IV. A. 14. a. Zala vármegye törvényszékének iratai, Polgári perek/Processus civiles (Proc. civ.) 1698. fasc. XVIII. no. 4.
- 4 MOL MKA U. et C. fasc. 10. no. 37., Kanizsa, 1697. márc. 31. 57-59. p.
- 5 Az 1701. évi megyei vizsgálatra: ZML XIII. 20. a László család levéltára, 2. doboz, fasc. G. no. 202. A mezőváros lakosságának társadalomtörténete szempontjából érdemes felemlíteni; a hatalmaskodásban érintett Pesti András agilis családja a század végén is a lövéi lakosok között található, csupán jogállásukat nem sikerült megőrizniük, illetve a kisnemességbe bekerülniük, hisz az 1760-as években a Pestiek „providus”-okként jelentek meg a peres aktákban. Ld.: ZML IV. A. 1. aa. Tanúkihallgatási jegyzőkönyvek (Inquisitiones), fasc. 60. no. 38.
- 6 ZML Proc. civ. fasc. 37. no. 37., Zalapataka, 1702. febr. 21.
- 7 ZML László cs. lt, 2. doboz, fasc. E. No. 64., magyarázatokkal közzétette: *Degré Alajos*: Olvasókönyv Zala megye történetéhez. Zalaegerszeg, 1961. No. 9., 41-42. p.
- 8 ZML Inquisitiones, 1762. fasc. 60. no. 48. Lövé és környéke gazdasági jelentőségére saj nos nem tartalmaz információt a roppant szerényen fennmaradt Dunántúli Adminisztráció irattörédéke sem: MOL G. 22. A Rákóczi szabadságharc levéltára, 57. csomó.
- 9 ZML IV. A. 1. b. Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai (Acta congregationalia"!, 4. doboz, 1711. jan. 15., Nemesapáti közgy. ir.
- 10 *Bél, Mathias*: Notitia ... A latin nyelvű kézirat fordítása *S^{abó} Béla* munkája, 55. p. ZML Kézirattár. A szerző itt szeretné megköszönni *Kapiller Imre* és *Molnár András* az anyag gyűjtés során nyújtott önzetlen, baráti segítségét!
- 11 *Illésy János*: Községi kiváltságlevelek jegyzéke (XIII-XIX. szd.) In: Magyar Gazdaságtörténeti Szemle V. 1898. 219-230., 275-283., 348-359., 409-416. p., *Uő...*: Vásárszabadalmak jegyzéke (XVI-XIX. szd.) In: Magyar Gazdaságtörténeti Szemle VI. 1899. 370-372., 422- 433., 472-477. p. Könyvként: *Uő.*: Vásárszabadalmak jegyzéke. Bp., 1900. (Lövé 1845. jan. 23-án kapott vásárszabadalmat.) Vásáráról a század utolsó harmadában csak Korabinsky lexikona emlékezett meg.
- 12 *Bácskai Vera, Nagy Lajos*: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828- ban. Bp, 1984. 78, 83. p.

13 Ez az útvonal a középkorban is a Zala megyén átvezető legfontosabb kereskedelmi útvonal volt. *Holub Jsef*: Zala vármegye vámhelyei és úthálózata a középkorban. In: Századok, LI. 1917. 45-60. p.

14 *Bencze Géza*: Zala megye közúti közlekedése a XVIII-XIX. század fordulója körüli idő szakban. In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból 1980-1981. Zalaegerszeg, 1981. (Zalai Gyűjtemény, 16.) 66-67. p. A postautakról ldm.: *Hennyey Vilmos*: A magyar posta története. Bp, 1926. 119, 128. p.

15 A postamesterek személyét illető szövegrész: „...*nobiles duntaxat Hungaros, et quidem possessionatos...*” ld.: Magyar törvénytár 1657-1740. évi törvénycikkek. Ford. bev. Tóth Lőrinc, Bp, 1900. 452-453. p.

16 *Degré Alajos*: Zala megye vezetőségének kiválasztása a feudalizmus végén. In: Jogtörténeti tanulmányok V. (Szerk. Csizmadia Andor) Bp, 1983. 53-56. p.

17 ZML IV. A. 1. m. Királyi bírósági parancslevelek: Mandata, fasc. 4. no. 6.

18 ZML IV. A. 1. k. Vámügyek: Vectigalia, Telonia in I. Cottus Szaladiensi existentia, et occasione revisionis teloniarum sufficienter legitimata, ac stabilita. s. d.

19 ZML Vectigalia, Zalaegerszeg, 1727. augusztus 5.

20 A forrás az alábbi vámtételeket adja meg:

„Valaki vidéki szekeres, amely tudni illik vámmal tartozik;

a vámon üres szekérrel megyén által fizet minden marhátul ...d.2.

Minden meg rakott terhes szekértűi, akár mivel legyen az

meg rakva, az egész szekértül ad ... d.4.

Visza jövet pedig ha üressen jön semmit sem ad.

Ha pedig újonnan terhes szekérrel jön vissza a' marhátul

ugyan semmit sem ad de a szekértül ad ... d.4.

Fél, vagy is két kerekű terhes szekértűi marhákon kívül... d.2.

Ha pedig egész szekéren megyen ugyan, de egész terhe

nincsen a' szekéren, csak felére fizet a szekértül.

Ugy szintén aratok, és cséplők ha szolgálattyyokkal szerzett

gabonát visznek, csak felére fizetnek.

Lovas ember egy lótul, mellyen ül, s-mellyeket mellette

üressen vezet, vagy hajt, fizet... d.2.

Terhes lótul, mellyen idegen partékát viszen, fizet... d.3.

Hajtó marhátul egy öreg szarvas marhátul, s lótul... d.2.

Egy borjutul... d.1.

Egy juhtul, vagy kecskétül... d.1.

Egy sörtvélestül... d.1.

Egy hatos komártul, vagy akármely háton terhet vivő

kereskedőiül, vagy vásárra menő mester embertül... d.1,5.

Vámmal nem tartoznak nemessek, papi, és szerzetes rend, koldusok, deákok, búcsúra, misére, robotra, úgy malomba menők vagy jövők, szabad királyi városok polgárai, vagy is lakosi, kunok és jászok, úgy privilegiált helységek lakosi, mindazáltal tartoznak ismeretlenek lévén passussal vagy a' nemes vármegyéiül, vagy váróstul, és magistratusoktul magokat legitimálni, ha pedig paraszt szekerest fogadnak tartozik a' szekeres a' marhátul meg fizetni, ellenben ha paraszt ember nemes ember szekerest fogad nem tartozik a' marhátul vámmal. Vásárosok, kik egyébként nem kereskednek, hanem szükségekre a' vásáron mit vesznek gyalogok semmivel sem tartoznak, szekéren ha lesznek marhátul tartoznak, mind föllebb szekértül nem. Mely uraság jóságin több helen szedetik vám az utasok csak egy helyen tartoznak azt megadni," ZML Vectigalia, Zalaegerszeg, 1757. november 22-i, folyamatosan tartott közgyűlés kiadmánya.

21 ZML Vectigalia, 1773. márc. 8.- közgy. kiadmánya: Connotatio privilegior[um] telonialium.

22 ZML Vectigalia, Zalaegerszeg, 1777. júl. 7. A birtokosokról: uo., Lövvő, 1781. jún. 1., Zalaegerszeg, 1781. júl. 2.

23 ZML Vectigalia, A zalalövői vám proventusainak összeírása 1780-1785. Egy korabeli feljegyzés csekély eltéréssel évi 9 ft 57 1/3 d-ra állapította meg a vám tiszta jövedelmét, uo.

24 Veszprémi Érseki Levéltár A. 8. Visitatio Canonicae Districtus Szalaegerfszegiensis] Anno 1748. 297-322. p. A forrást közzéadta: Ördög Ferenc: Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1745-1771.) III. köt. Bp., Zalaegerszeg, 1993. 213-218. p. A canonica visitatiókra ld.: Dóka Klára: Veszprémi Egyházmegye (Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 4.) Bp., 1997. 184. tétel.

25 Mind Zalalövön, mind Zalapatakán 1-1,7 éves gyermek is jegyzékbe vétetett.

26 Szombathelyi Püspöki Levéltár (SzPL) Visitatio canonicae Szilyana, 1. köt. 585 és köv.

27 ZML IV. A. 1. h. Néességösszeírások Conscriptio Animarum, 1781. no. 2., In Processu Lövöiensi, Extractus Conscriptio Animarum 1783. no. 2., In Processu Lövöiensi. Itt kell arra is felhívni a figyelmet, hogy a Conscriptio animarumokban szereplő összesített adatok nem egyeznek az adott településnél tételeken feltüntetett részadatokkal. Így 1781-ben Lövönél 768, Mindszent esetében 369, Zalapatakánál pedig 555 fős lakosságot tüntettek fel. 1783-ban Lövön 779 fő, Mindszenten 363 fő, Zalapatakán Budafával - minden bizonnyal az előző összeírásban is együtt írták össze a két települést! — 533 fő került regisztrálásra. Az eltérések magyarázatát jelenleg nem tudom megadni.

28 *Dányi Dezső, Dávid Zoltán: Az első magyarországi népszámlálás 1784-1787.* Bp., 1960. 256-267. p.

29 *Illés János: Az 1754-55. évi országos nemesi összeírás.* Bp., 1902. 135-142., 149. p.

30 *Úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában.* I. k. Dunántúl. (Szerk. Felhő Ibolya) Bp., 1970. (továbbiakban: *Úrbéres birtokviszonyok ...*) 370., 372-373. p.

31 Kritikai észrevételként itt kell azt is megjegyezni, hogy e számba több, Zala megyében e birtokkategóriába tartozó főrangú is helyi birtokállománya miatt besorolásra került (pl. gr. Erdődy Lajos 592 hold úrbéres telkiállománnyal rendelkezett Zala megyében, ez Vas, Veszprém, Zala megyében fekvő úrbéres birtokállományának mindössze 25 %-a volt.) *Úrbéres birtokviszonyok ...* 432-433. p.

32 Az egyházi birtokosok vizsgálatba vonásával ezek az arányok némileg módosulnak, de az alaptendenciák változatlanok maradnak!

33 A leírásokhoz, elemzéshez felhasznált összeírások: ZML IV. A. 1. e. Nemességi ügyek, Nemesi összeírások 1-3. doboz, No. 4., Extractus nobilitatis in Processu Dfomini] Judlium Andreáé Jagasics extra dominii Also-Lendva, Lenthi, Bellaüncz, és Szécsi-Szigeth existentis, 1703. okt. 29., Nemesi öi. No. 5., 1713. okt. 29., Conscriptio impositionis pecuniariae in Processu dfomini] judlium Joannes (sic!) Nemesbaky a taxata nobilitatiu[m] pro A[nn]o 1715., Tekintetes nemes Szála vármegyében lévő nemességnek mustrája, An no 1717. die 6. (...), Series nobilitatis Inclyti Comitatus Szaladiensis 1718. jan. 28-29, in Processu d[omini] Nemesbaky (No. 8.), Nobilium taxatorum in Comitatu Szaladiensis degentium (...), Zalaegerszeg, 1728. febr. 16., Rectificatio taxalistarum n[obi]lium, in Processu judlium d[omini] Petri Deák, Anno D[omi]ni 1738. die 3tia men[sis] februarii., Series dominorum praelatorum, baronum, magnatum et nobilium Inclyti Comitatus Szaladiensis [pro Anno] 1747., Series dominorum praelatorum, baronum magnatum et nobilium I[n]clyti Co[m]itatus Szaladiensis (...) [Az 1752. okt. 20.-i tisztújításra elkészített öi.], Elenchus seu series nobilium in Inclyto Comitatu Szaladiensis (...) [Zalaegerszeg, 1754. nov. 11.], Series dominorum nobilium in I[n]clyto Co[m]itatus Szaladiensis, Processuque Majoris Sedis Kapornak possessionatorum ac residentium (...) [habentes] ... 1760., Series D.D. terrestrium et nobilium in Processu Majoris Sedis Kapornak existentes de Anno 1770. [no. 39-41., No. 46], Cathalogus dominorum praelatorum baronum magnatum et nobilium I[n]clyti Comitatus Szaladiensis (...) [Pro Anno] 1781., In Processu Sedis Lövő conscriptio nobilium, 1786.

34 A Tóth család már 1716-ban feltűnik Zalalövő nemesei között. Arra jelenleg nem adható biztos magyarázat, hogy az 1717. évi összeírásba miért nem vették fel. Vö. ZML Facta est investigatio nobilitatis taxatae., 1716. szept. 7. Ugyanennek a conscriptionak egy másik

változata is fennmaradt, melyben Jani Benedek és János, továbbá Tóth Márton mellett Pogány Ferencet is a taksás nemesek közé írták. uo.

35 A család a XVII század végén is Zalapatakán lakott, ld.: ZML Proc. civ. 1698. fasc. XVI-II. no. 6.

36 ZML Nemesi összeírások, 1. d., Nova connumeratio portarum Comitatus Szaladien[sis] de Anno 1630., Taxa nobilium unius sessionis in Anno 1630., Szalapataka.

37 ZML Proc. civ. fasc. 37. no. 37., Zalapataka, 1725. szept. 4.

38 ZML IV. A. 9. a. Zala vármegye főadószedőjének iratai, Általános adóalap összeírások, Conscriptioes universales, 6. d. fasc. 6. Conscriptio Processus Petri Deák Anno 1736. Az adatfelvételnél a birtokos családok sorrendje nem alfabetikus, vagy vagyonnagyság szerinti, hanem az összeírást követi.

39 Irsa pusztán 3 hold szántót, 3 kaszás rétet, Györkefán 3 hold szántót, 1,5 kaszás rétet birtokolt.

40 Irsa pusztán 3 hold szántót, 3 kaszás rétet, Györkefán 1 hold szántót, 2 kaszás rétet birtokolt.

41 Irsa pusztán 9 hold szántót, 3 kaszás rétet, Györkefán 1 hold szántót birtokolt.

42 Csütörtökhely pusztán 15 hold allodiális szántója, 12 kaszás rétje, 30 akót adó hegyvámos szőlője volt. Ugyanott két jobbágya, Csontos István és Pesty András 10,5 hold szántó, 4,5 kaszás rét úrbéres földdel rendelkezett.

43 Hencs István Csében 3 hold szántót, 2 kaszás rétet birtokolt.

44 Bodorfán 2 kaszás rétet, Fernakágon 8 akót adó hegyvámos szőlőt bírt.

45 ZML Skublics cs. lt. 43. doboz, Acta Csapodyana IV., Extractus literarum familiám Csapody concementium in Archivo V[enerabili] Archi Capituli Strigoniensis Tyrnaviae reperibilium, 1808.

46 A családtörténetre: *Gyömörey Vince*: A magvaszakadt Csapody család története. In: Turul, XXI. 1903. 153-162. p., *Szily Jenő*: Az osztópán Perneszy család somogyi örökösei. In: Turul, XVIII. 1900. 82-84. p., különösen számozatlan genealógiai tábla. A Csapodyak kiterjedt birtokaik révén megtalálhatók több vármegye, így Vas nemesi kataszterében is: *Balogh Gyula*: Vasvármegye nemes családjai. 2. bőv. jav. kiad. Szombathely, 1901. 25. p.

47 A Nyitra megyei Pető falván született két fiú egyházirodalmi munkájáról: *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. II. köt. 185-186. hasáb. Az ifjabb Lajos a jezsuita rend feloszlása után, 1774-ben az egyetemi könyvtár egyik igazgatója, majd a rákövetkező évben a hittani kar dékánja, egy évvel rá az egyetem rektora lett.

48 MO L P 650. vizeki Tallián cs. lt. 5. cs. Felsőbük, 1701. szept. 8., 6. cs. 1722. márc. 6.

49 Vagyonosztás: Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (SL) XIII. 22. petőházi Zeke cs. lt. 18. d., fasc. 24. no. 84.

50 ZML Skublics cs. lt. 43. doboz, Acta Csapodyana IV., Extractus literarum familiam Csapody concementium in Archivo V[enerabili] Archi Capituli Strigoniensis Tyrnaviae reperibilium, (1808). Az 1727. évi perre: Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, a petőházi Zeke cs. lt. 18. d. fasc. 24. no. 54. A vizeki Tallián örökösökkel való birtokmegosztásról 1736-ban kiadott királyi mandátum uo. no. 55.

51 ZML Skublics cs. lt. 43. d. Acta Csapodyana III. Petőfalva, 1732. júl. 22. ZML Farkas cs. lt., f. 1732. jún. 10.

52 A korán árvaságra jutott két testvér közül Vukovics Éva öccse, Vukovics Pál ekkor a Remete Szent Pál (pálosok) szerzetesrend tagja volt. ZML Skublics cs. lt. 42. d., fasc. 18. Acta Csapodyana, Transactio Baranyaianorum. A transactio szerint a ténylegesen birto kolt és jogigény szerinti javakból Lövön a kastélyrész 1/3-a, a halastó fele, a forrás alatti kert a Tallián telektől teljességgel, a Tallián kúria ellentételezésére kapott 3 zsellértelek (Kása, Györe, Horváth családok), továbbá a Baranyaiakat illető zsellér és jobbágyhelyek, a Lövő mezővároshoz tartozó puszták közül Bodorfa (ahol még 2 telek), Györkefa, Zalatnak, Gyertyánág, Keresztúr, Ákosfa, Szentmárton, Fernekág, Locskó 1/3 része, minden haszonvételével, jövedelmével, és végül a lövői malom, vám és kocsmá jövedel mek 1 /3-a került tényleges és képletes átadásra. A javak összeírását ld. uo.

53 SL petőházi Zeke cs. lt. 18. d. fasc. 24. no. 93. A Zekék nem elégedtek meg az 1747. évi osztálylevél szerint Zeke József lányának és az ő örököseinek miklósi faluban, perneszi, kéri, ecsényi pusztákban (Somogy vm.) jutott javakkal. 1753. évi igénybejelentésük szerint a Kőszegi Kerületi Tábla előtt vizeki Tallián Ádám és Fiáth Borbála ingatlanai összessé gének 1/8-át perelték. így Lövön a nemesi kúriaként igényelték Káldi Gyurka szobakonyha-istálló osztani házát a hozzá tartozó kerttel és udvarral, továbbá Sebők János 1/2 telkes jobbágyot a telke melletti pusztá kerttel, a csütörtökhelyi pusztán 9 hold, a lövői mezőn 0,5 hold szántót, részeket a „Malomnál”, „Nyárfás”-nál fekvő rétekből, illetve a „Hosszú rétből” és a „Csekékből”. Igényüknek perrel sem tudtak érvényt szerezni. SL pető házi Zeke cs. lt. 18. d. fasc. 18. no. 94.

54 Nagy Iván: Magyarországi nemesi családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal k. Pest, 1861. 24-25. p. Falknbüchl Zoltán: Magyarország főméltóságai. Bp., 1988. 80., 82., 99. p. Uő.: Magyarország főispánjai 1526-1848. Bp., 1994. 83. p.

55 Úrbéres birtokviszonyok ... 330-331., 477. p.

56 Uo. 330-331, 414-423, 477-478. p.

57 ZML Proc. civ. 1774. fasc. 291. no. 231. b, Zalaegerszeg, 1777. nov. 21.

58 ZML Proc. civ. 1774. fasc. 291. no. 231. b. A zalapataikai javak részletes összeírása: uo. no. 34, Az összesített birtokösszeírás: Extractus terrarum ad jugera reductarum (...) ad. nrum. 34. A zalapataikai kúriában talált ingóságok összeírása: uo. no. 35, Keresztúri Krisztina zalapataikai kúriában található ingóságainak összeírása: uo. no. 41. A krajnai (Vas vm.) ingóságok leltára: uo. 1773. márc. 28, no. 45. A forrásokban, így a dolgozatban szereplő hold területmérték általánosan a magyar holdnak (1200 négyszögöl) felel meg.

59 ZML Proc. civ. 1774. fasc. 291. no. 231. b, no.

60 ZML Proc. civ. 1774. fasc. 291. no. 231. b. no. 49, 1776. ápr. 21. A nemesi özvegyek kiűnő gazdálkodása, miképpen a szolgálokra, a tágabb rokonság birtokaira történő odaí gyelés, birtokgyarapítás Keresztúri Krisztinánál gyakran tettenérhető. (Rosty Katalinhoz hasonlóan ő is a térség nagyformátumú nemes asszonyai közé tartozott!) A néki szolgálatokat teljesítő Váczi Jutkát mindvégig támogatta, azért ő hálából 1769-ben immáron nemes Dani Péter özvegyeként a férje révén megörökölt fernekági 4 hold szántóját, egy kaszáló rétjét, illetve minden egyéb fekvőségeit, azok haszonvételeit 50 R ft-ért a földesúr asszonynak örök jogon átadta. Döntését örökösei, négy leánya és egy fia előtt családi és vagyoni helyzetével próbálta indokolni: „*minden napi kenyeremet kész munkám áltoly, holly itt, holly amott szolgálatban lévén keresnem kellettik*”. (ZML Proc. civ. 1774. fasc. 291. no. 231. b. Zalapataka, 1769. febr. 21.) Hertelendy Ferenc felesége, csébi Pogány Katalin egyrészt adósságai, másrészt zalalövői birtokvásárlási tervei miatt 1769-ben szalapataki Nagy Pé ter özvegyének, Keresztúri Krisztinának 200 Rft-ért örök áron eladta a keményfai, csü törtökhelyi puszták szomszédságában, a keresztúri pusztában fekvő javait. (ZML Proc. civ. 1774. fasc. 291. no. 231. b. no. 53, uo. Farkas cs. lt. 12. doboz, e. Szombathely, 1769. márc. 30.)

61 ZML IV. A. 9. f. Zala vármegye főadószedőjének iratai, Nemesi javak összeírása 1776. fasc. 7. no. 2, Zalalövő, 1776. június 27. Thassy László árváinak gyámja először az öz vegy, Bakó Rozália volt, majd miután botrányos élete miatt „*magát hírében, nevében megölte, most a vármegye tömlőcében van*” az ellene indulatosan fellépő Thassy János szerezte meg az árvagyámságot, uo. A fenti leírások összevethetők az eddigi társadalomtörténeti irányú zalai nemesi családkutatásokkal; Benda Gyula: Egy Zala megyei köznemesi gazdaság és család a XVIII. század közepén. Parraghy László hagyatéka. In: Agrártörténeti szemle XXVI. 1984. 1-2. sz. 1-84. p., Turbuly Éva: Egy zalai köznemes, Deák László vagyoni viszonyai és gazdálkodása. In: Gazdaságtörténeti tanulmányok. (Zalai Gyűjtemény 34.) (Szerk. Kapil-ler Imre), Zalaegerszeg, 1993. 17-39. p.

62 ZML Proc. civ. 1766. fasc. 223. No. 57. Ján István móringlevele: Baglad, 1743. február 24.

63 Szabó Béla: Nemtelenek birtokszerzési képtelensége (incapacitas) Zala megyében. In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból 1984-1985. Zalaegerszeg, 1985. 51-66. p.

64 ZML Farkas cs. lt. 10. doboz, h. Lövő, 1748. jan. 15. A zálogba adók helyzetét tökéletesen illusztrálja a zálogszerződéseinek neveik mellé írt szöveg; minthogy ők nemesekként pe cséttel nem rendelkeztek, írástudatlanok, így csak kezeik keresztvonásával erősíthették meg a dokumentumot.

65 ZML Farkas cs. lt. 10. doboz, h., Lövő, 1748. szept 24.

66 ZML Inquisitiones, 1767. fasc. 70. no. 89.

67 ZML Inquisitiones, 1762. fasc. 60. no. 35.

68 ZML Zala vármegye adószedőjének iratai, Nemesi javak összeírása, fasc. 4. no. 2. Zalalövő, 1761. ápr. 20.

69 ZML Proc. civ. 1768. fasc. 240. no. 81., Sidi Pál alszolgabíró és Gyenese Mihály esküdt tanúkihallgatása: 1761. máj. 14.

70 A tanúk a vizeki Tallián família csütörtökhelyi birtokát, továbbá a szomszédos Fernekagat is dézsmát nem adó településekként vallották fel. ZML Inquisitiones fasc. XII. no. 6., Egerszeg, 1720. jún. 6.

71 A XVIII. század utolsó harmadában keletkezett taxalista összeírások között pl. az 1788. évben csak Salomvár található. A forrásban sem Zalapataka, sem Lövő nemessége nem került felvételre. Ld.: ZML Nemesi összeírások, 5. d. Conscriptio nobilium taxalistarum, In Processu Sedis Lövő (...) pro Anno 1788. Zalaegerszeg, 1788. jan. 18. Az ugyanott található 1789. évit ugyanez jellemzi.

72 ZML IV. A. 1. e. Nemességi ügyek, Nemességvizsgálatok: Investigationes nobilium (Investigationes), fasc. 11. Tornyos, Salomvár, 1767. márc. 07., Tornyos József fiai kérésére Tuboly Mihály alszolgabíró által elvégzett másik investigatio: uo.: Vahonya, 1767. febr. 6.

73 ZML Investigationes, fasc. 11. Zsuppanits, Farkas András alszolgabíró és Domján József esküdt tanúkihallgatása, Zalalövő, 1772. máj. 29., Somsics Boldizsár alszolgabíró és Domján József esküdt tanúkihallgatása, 1773. nov. 5.

74 ZML Investigationes, fasc. 11., Bencze, Tuboly Mihály főszolgabíró, Csillagh Ádám esküdt tanúkihallgatása, Zalaegerszeg, 1772. máj. 09.

75 Pl. a boldogfai Farkas család lányai gyakran a szomszédos települések kismemesi családjai val házasodtak. Így 1756-ban Farkas Éva a pusztaszentpéteri Nemes Péter, Farkas Zsuzsa pedig a zalapataki Szabó György hitvese volt. ZML Proc. civ. 1756. fasc. 149. No. 67.

76 ZML Proc. civ. 1766. fasc. 130. no. 288.

77 ZML IV. A. 1. r. Osztálylevelek (Divisionales), 2. doboz, 1764. fasc. 6. no. 12.

78 ZML Proc. civ. 1752. fasc. 124. No. 183., 1751. máj. 9. A kérdéskörre: *Svpbó Béla*: Az agilisek és évszázados küzdelmük Zala megyében az adómentességért. Klny.: Zalai Gyűjtemény 18. 1984. 137-140. p.

79 Az analitikus vizsgálat elvégzése azért is célszerű lenne, mert a szomszédos Vas megyei kutatások 1721-1780 között bizonyították a kismemesség körében az írásbeliség lassú terjedését, és felhívták a figyelmet arra a társadalomtörténeti tényre, hogy a kismemesség vagyoni differenciálódása az írástudásban nem volt differenciáló erejű. *Tóth István György*: A vasi nemesség írástudása a 17-18. században. In: *Történelmi Szemle*, XXXV. 1993. 167-179. p.

80 ZML Inquisitiones, 1719. fasc. 11. no. 20., 1719. fasc. 11. no. 84/2.

81 A felhasznált kötet: *Verbőcy István*: Hármaskönyve. Pesten, 1844. I. rész 17., 19 cím: 70-73. p., I. rész 40. cím: 104-106. p., I. rész 57. cím: 126-127. p., I. rész 88. cím: 172. p., I. rész 99. cím: 181-182. p.

82 A kérdéskör szakirodalmi utalásokkal ellátott további elemzése: *Tárkány Szücs Ernő*: Magyar jogi népszokások. Bp., 1981. 709-774. p.

83 ZML Proc. civ. 1774. fasc. 291. no. 231. b., Zalapataka, 1698. máj. 21.

84 ZML Proc. civ. 1774. fasc. 291. no. 231. b. Zalaegerszeg, 1777. nov. 21. A palüni Inkey családról: *Kempelen Béla*: Családkönyv I. Nemesi családok, polgárcsaládok. Bp., 1940. 70-72. p.

85 ZML Proc. civ. 1768. fasc. 240. No. 81. „D”, Uo. Farkas cs. lt. 12 doboz, d., Lövő, 1739. ápr. 30.

86 ZML Proc. civ. 1766. fasc. 130. no. 288. Zalalövő, 1765. nov. 22.

87 ZML Proc. civ. 1766. fasc. 130. no. 288, Zalalövő, 1770. dec. 11.

88 ZML Proc. civ. 1775. fasc. 302. no. 215. Zalaegerszeg, 1773. márc. 9, 1774. jan. 28, 1776. aug. 23. A Hármaskönyv hivatkozott része: *Verbőczy* i. m. 121. p.

89 ZML Proc. civ. 1756. fasc. 149. No. 67. Farkas Miklós végrendelete: Zalamindszent, 1737. dec. 22. Ugyanakkor a törpebirtokos nemesek vagyonsztálya körül kialakult konfliktusok egy jellegzetes esete a zalapataikai Miszory György utódai, Kóta János házastársa Miszory Éva, Tornyos György hitvese, Miszory Jutka, Horváth Ferenc felesége, Miszory Kata esete, akik mostoha anyjukkal 2 hold kenderföld, illetve a másik fél részéről 40 ft-os természetbeni adósság rossz elosztásán perlekedtek. ZML Proc. civ. 1748. fasc. 103. no. 132.

90 ZML Divisionales, 2. doboz, fasc. 5. 1758. no. 24, Zalamindszent, 1758. ápr. 26.

91 ZML Proc. civ. 1781. fasc. 346. no. 123, Salomvár, 1781. febr. 12. Vagyonsztás: uo. Budafa, 1781. jún. 11

92 ZML Investigationales, Zsupponits, Vaspör, 1758. mára 19. A kismemesi vagyonsztályok hosszan sorolható példái, alaptípusai egyike a zalapataikán lakó Tóth Ferenc, Tóth Mihály és az örökösödési háborúk során insurgensnek állt Tóth János esete; csekély javai kon 1745-ben perlekedtek: ZML Proc. civ. 1745. fasc. 88. no. 21.

93 A fenti példa is aláhúzza a terület kismemességének szoros családi kapcsolatait. Ez tágabb körben, érvénnyel a gazdasági kapcsolatokra is igaz, amit Salomvár „Szegyöp” dűlőjében lakó Cseke Rozina, nemes Gombócz János özvegye végrendelete is tükröz. A testamen tumában külön is megemlékezik a zalapataikai Győri Bálintnak kamatra kiadott 15 ft-os kölcsönről (5. pont) és egyetlen adósságáról, a lövői mészáros 36 kr-os követeléséről (8. pont). ZML IV. A. 1. p. Végrendeletek (Testamentalia), 1766. no. 6. Szegyöp, 1766. febr. 17. Az öröklési gyakorlatban hasonló tendenciákat jelez a Balatonfelvidék, Sümeg kör nyékén *Benda Gyula*: Zala megyei nemesek életviszonyai a XVIII. században. In: Történeti antropológia. (Szerk. Hofer Tamás), Bp., 1984. 313-327. p.

94 ZML Proc. civ. 1781. fasc. 34. no. 36., Zalaegerszeg, 1781. máj. 3., Budafa, 1781. máj. 21.

95 A fejezet rész jelen stádiumában elsősorban a XVIII. század első felére kiterjedő adóösszeírásokon alapul.

96 ZML Concriptiones universales Ö. 19. 1715. évi országos adóösszeírás, 189-190. p. Az összeírók szöveges véleménye szerint a Mindszenti jobbágyságok és zsellérek is rendelkeznek extraneus szőlőbirtokokkal. Ennek ellenére azokat — Lövével szemben — az adóösszeírásban nem vették fel.

97 ZML Concriptiones universales, Országos összeírások, 1720. (Ö. 21.) 168-169. p.

98 A korábbi állapot látszólag ellentétes az itt regisztrált tendenciával. Ennek feloldására további rész kutatásokat igényel! (Az 1715. évi forrás pontatlansága, vagy a települések eltérő fejlődési jegyei húzódnak meg e mögött; a forrásfeltárás jelen szakaszában nem eldönthető. Az 1728. évi országos összeírás feldolgozása adott esetben tendencia erősítő tényező lehet.) Az okként legvalószínűbbnek a Mindszenti jobbágytelkek, úrbéres birtokállományok erőteljesebb osztódása tűnik.

99 A forrás a kapornaki nagyobb járásban 43 nemesi községet regisztrál. Ezek az összeírás sorrendjében: Ságod, Kiskutas, Hagyáros, Börönd, Bük, Budafa, Zalapataka, Pácsod, Fernekág, Keményfa Apátival, Böde, Balásfa Dabronnal, Döbréte, Vorhota, Ebergény, Szelefa, Olla, Gellénháza, Nagy- és Kislickó, Lak, Ormánd, Lengyel, Rám, Miilej Becsvölgye, Majosfa, Iborfa, Vakola, Lórántháza, Mikefa, Petrikeresztúr, Boza, Szentviszló, Szentmargita Csehivel, Lispe, Dedes, Külső-Sárd, Györfalva Baksával, Baglad, Nemesnép, Szentgyörgy-völgye. ZML Concriptiones universales, 8. d. Conscriptio Sedis Majoris Kapornak, Anno 1751.

100 ZML Acta congregationalia, 1765. júl. 4.-i közgy. ir., Conscriptio Possessionum Expensarum Dietalium ... in Processu Majoris Sedis Kapornak.

101 MOL MKA U. et C. fasc. 30. no. 1.-1746.

102 MOL P. 108. Esterházy cs. hg.-i ágának levéltára, Rep. 38. fasc. F. no. 254-255., 271-172., 267., 269-270., 373. 780 Idézi: ZML Helytörténeti lexikon cédulaanyaga, Irsa praedium.

103 ZML Concriptiones universales, 1770. Kapornaki nagyobb járás, 1770., Ö. 46.

104 Veszprémi Érseki Levéltár A. 8. Visitatio canonicae, Distr. Zalaegerszegiensis Anno 1748. 292. p.

105 ZML IX. 35. Salomvári takács céh iratai, Salomvári takács céh jegyzőkönyve 1773-1874.

106 Szabó Dezső: A magyarországi úrbérrendezés története Mária Terézia korában. Bp., 1933.

I. k. 101., 150., 157., 245., 251., 253., 256-260., 263-264., illetve: Mária Terézia királynő 1766. jan. 17., 22.-i Zala megyével kapcsolatos intézkedéseiről (1766. jan. 17.: Brunswick hatáskörének kiterjesztése, Forintos Gábor alispánhoz küldött levele, 1766. jan. 22.: Helytartótanács értesítése) uo. 779-781. p. Vö. Sorok János: Zalabér története. Sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta: Ruzsa Károly, Vikár Tibor, Zalaegerszeg, 1997. (Zalai kis-monográfiák 3.) 18. p.

107 Kormányshéktől megyei kivizsgálásra visszaküldött zalalövői, mindszehti, zalapatakai jobbágypanaszlevelet Zala vármegye nemesi közgyűléseinek 1764-1766. évi iratanyagában nem találtam.

108 ZML IV. A. 1. g. Úrbéri ügyek (Urbarialia), Mindszent, Laki Ferenc írásos folyamodása Balogh László királyi biztoshoz, s. d. A panaszlevelekből közöl: *Varga József*: Göcsej határán, római köveken. (Zalalövő krónikája). Zalalövő, 1996. 40-42. p.

109 ZML (Urbarialia), Zalapataka, Németh Mátyás özvegye, Balogh Kata panaszlevele Balogh László királyi biztoshoz, s. d.

110 A feldolgozott források lelőhelye: ZML Urbarialia, Zalalövő, Zalamindszent, Zalapataka, Pusztaszentpéter, Fernekág úrbérrendezési iratai.

111 A Mária Terézia-féle úrbérrendezés során az érintett településeken a megállapított jobbágytelek nagyság az alábbi volt; Zalalövőn, Zalapatakán, Pusztaszentpéteren 1 hold belsőség, 22 hold szántó és 8 kaszás rét, összesen 31 hold. Zalamindszenten 1 hold belsőség, 20 hold szántó, 8 kaszás rét, összesen 29 hold.

112 Az un. úrbéri kilenc pont szisztematikus zalai feldolgozásai: *Horváth Zita*: Úrbéres viszonyok Dörög, Kapolcs, Monostorapáti, Petend, Pula és Vigánt községekben a XVIII. században. In: Előadások az Eger-völgye településeinek történetéből 1. (Szerk: Hudi József, Kapiller Imre, Ladányi István.), (Csigakönyvek 2.) Kapolcs, 1996. 40-46. p. *Uő.*: A tapolcai járás úrbéres viszonyai a Mária Terézia-féle úrbérrendezést megelőző évtizedek ben. In: Zalai történeti tanulmányok. (Szerk. Káli Csaba) Zalaegerszeg, 1997. 121-157. p. (Zalai Gyűjtemény 42.)

113 A felhasznált források: ZML Urbarialia a fenti településekre: „Ad novem puncta” Zalalövő: 1767. nov. 14., 1780. máj. 31., Zalamindszent: 1780. máj. 1., Zalapataka: 1769. febr. 11., 1777. jún. 23., 1780. máj. 24., Pusztaszentpéter: 1769. febr. 10., 1780. jún. 10., Fernekág: 1777. jún. 7.

114 Mária Terézia királynő elé tett véleményezések szerint Zala megyében a föld megműveléséhez 4 marha a megfelelő.

115 Az 5. pont a földek minőségét tovább részletezi: a „Nagy Szélben”, a „Csány Megyébe” kö zépszerűek, az „Egerágban”, „Sötét erdőn”, „Homokon”, „Gévászóban”, „Nagy árok táján” kövecsesek, vízholdták, gyenge minőségűek. Az úrbéri iratokban, a polgári perek, tanúkihallgatások aktáiban található dűlőneveket célszerű lenne szisztematikusán összegyűjteni, mert az a nyelvészet módszerei által új információkat adna a települések művelt területeinek kiépüléséhez, ugyanakkor ezzel a dűlőnévanyag történeti rétegei is jól elkülönülnének. A jelen korra koncentrálva, de egyes esetekben történeti rekvizítumokat is hoz: Zala me gye földrajzi nevei. Közzétette Markó Imre Lehel, Ördög Ferenc, Kerecsényi Edit, Zalaegerszeg, 1964. no. 33. Zalalövő: 100-102. p., no. 34. Budafa: 103. p.

116 Itt birtokol a paraszti közösség 1 hold szántót is, amit census nélkül évente a község kánása szokott megkapni.

117 A Mindszontiek állandóan „kimért” földjei: „Mocsárban”, „Takó élőben”, „Nagy Szélben”, „Belső hosszúban”, „Ganajosban”, „Telek végében” a közepesek, „Patakhegyben”, „Erdő völgyén”, „Külső hosszban” pedig a leggyengébbek feküdtek.

118 Az 1780. évi paraszti vallomások a szántók minősítését is megadták. Azok pl. a „pusztai megyében” és a „közép irtásban” közepesek, a „konkolitzán” nagyon gyengék. A trágyázás hiányában savanyú sarjút felhasználni nem tudták.

119 1780-ban a felvallott pusztahelyek száma a pallini Inkey-féle major kiépítése miatt két számszerint megnevezettre csökkent.

120 Zala megye két XVIII. századi egységes megyei szabályzatát publikálta: *Égető Melinda: Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17-19. századból*. Bp., 1985. 1753. évi: 135-142. p., 1769. évi: 143-153. p.

121 ZML Urbarialia, Investigatio urbarialis, Lövői járás, no. 43. Mindszent, no. 44. Lövő, no. 45. Szálai Pataka.

122 ZML Urbarialia, Zalalövő; Conscriptio exürpaturam poss. Szála Lövő, [1780], Zalamindszent, Zalapataka, Pusztaszentpéter, u. ezek.

123 Hasonlóképpen mind a földesúri gazdaságban, mind pedig a paraszti „üzemben” nagy jelentőséggel bírtak a szőlőbirtokok. Az irtásösszeírásokhoz hasonlóan 1780-ból származnak a pacsai, fernekági hegyvamos szőlők összeírásai, adatállományuk még s szolgál tatások, területnagyságok szempontjából is megérne egy „mikroutatást”. Az 1780. évi pacsai hegyvamos szőlők összeírása az eltérő földesúri szolgáltatásokat is jól jellemzi. A jelentős részben Mindszontiek használta szőlőhegyben a településtől távol élő gr. Nádasdy Mihály járandóságait készpénzbeni megváltásban kérte, míg a helybeli földesurak (szalapataikai Nagy Ignác, Oszterhuber Ferenc, Inkey Petronella, Inkey Boldizsár, Jakasics András, Neupaur József, Torkos András) természetben. Ugyanakkor e forrásanyag a tulajdonlás minősége miatt a helybeli és külső birtokosok birtoklás és szolgáltatás arányait is jól adatolja. A forráscsoport újabb szempontokkal is szolgál a hegyvám mértékének kiszámításához. A Széchenyi uradalmak gyakorlatára az egységesítő megyei törekvésre: *Égető Melinda: A hegyvám mértéke és kiszámítása a XVIII. században a Zala megyei Széchenyi birtokokon*. In: Agrártörténeti Szemle XXXII. 1990. 1-4. sz. 73-84. p.

124 A birtokosok 0,5 kaszás irtásrétet is használtak.

125 *Németh László: Zsidók Zalában a XVIII. század első felében*. In: Zalai történeti tanulmányok. (Szerk. Bilkei Irén) Zalaegerszeg, 1994. (Zalai Gyűjtemény, 35.) 17-32. p., különösen: 20., 22-23., 26-27. p. A korábbi, 1728. évi, 1735-1739., 1743-1745. közötti zsidó összeírások Zalalövön és környékén nem tüntetnek fel zsidó lakosságot. Magyar zsidó ok mánytár VII. köt. Az első országos zsidó conscriptio 1725-1748. (Szerk. Grünwald Fülöp, Scheiber Sándor) Bp., 1963. 214-215., 628-635., 713-714. p. Az 1746. évi közzététele: uo. 834. p. Ekkor a megyei kereskedelem jelentős részét még a görögök bonyolították le. 1755-ben pl. a dél-dunántúli régióban Zala megyében élt a legtöbb görög kereskedő; 7 településen 29 fő. Lövön és környékén görög kereskedők nem laktak, így a helyi pozícióért itt a zsidó kereskedők nem konfrontálódtak velük. Legközelebb — az 1769-es összeírás szerint — Zalaegerszegen éltek görög kereskedők. *Füves Endre: Görögök Zala megyében*. In: A

nagykanizsai Thúry György Múzeum jubileumi emlékkönyve 1919-1969. Nagykanizsa, 1972. 291-300. p.

126 Egy másik korabeli összeírás szerint ekkor csak 11 zsidó családfő élt Zalalövön.

127 A felhasznált források: ZML Conscriptio Judaeorum Anno 1753. (ZML Acta Congregationalia 1753. júl. 4.-i közgy.-ből kigyűjtve), Nomina et cognomina Judeorum in Processu Majoris Sedis Kapornak (ZML Acta Congregationalia 1755. jan. 13.-i közgy.-ből kigyűjtve), Conscriptio Judaeorum in [Processu Majoris Sedis Kapornak de Anno 1770. (Acta Congregationalia 1770. ápr. 3.-i közgy.-ből kigyűjtve), Conscriptio Judaeorum in Processu Sedis Lövő 1778 peracta. (Acta Congregationalia 1778. aug. 24.-i közgy.-ből kigyűjtve), Conscriptio Judaeorum in Processu Lövőiensi (Acta Congregationalia 1782. febr. 25.-i közgy.-ből kigyűjtve.) Itt szeretném *Németh Lászlónak* megköszönni, hogy az általa kigyűjtött zsidó összeírásokat e településtörténeti kutatás elvégzéséhez rendelkezésemre bocsátotta!

128 Az 1770. évi zsidóösszeírás szerint nem csak a jelentősebb birtokosok telkein, hanem a kurialistákein is éltek zsidók. így a zalapataikai Mikolai család telkén az apróbb dolgokkal kereskedő Éliás Simon szűkebb családjával, továbbá napával élt.

129 ZML Farkas cs. lt. 12. doboz, e. Zalalövő, 1766. jún. 1.

130 ZML IV. A. 1. h. Népeség összeírások, Cigányok összeírása, Conscriptio neocolonorum ... in Processu Majoris Sedis Kapornak, 1768.

131 ZML Uo. Conscriptio neo colonorum seu Zingarorum in Processu Majoris Sedis Kapornak existentium, A[nn]o 1773 peracta, Conscriptio Zingarorum in Processu Majoris Sedis Kapornak pro [Anno] 1775., Conscriptio neo colonorum in Processu Majoris Sedis Kapornak pro ultimo semestri 1776., In Processu Sedis Lövő conscriptio regulationis Zingarorum ultimo semestri 1782.

132 Több, eltérő társadalomszerkezetű, jogállású településről lévén szó célszerűbb volt egyes, a lakosság gazdasági életében nagy fontosságú, konfliktus típusokat kiemelni ld. egy település konfliktus szerkezetéről: *Kapiller Imre*: Konfliktusok a nemesi faluban. (Kapolcs a XVIII. században.) In: Előadások az Eger-völgye településeinek történetéből 1. (Szerk. Hudi József, Kapiller Imre, Ladányi István) Kapolcs, 1996. (Csigakönyvek 2.) 31-39. p.

133 ZML Proc. civ. 1725. fasc. 37. no. 37., Zalaegerszeg, 1725. aug. 1-i közgyűlés.

234 *Takács Lajos*: Irtásgazdálkodásunk emlékei. Bp., 1980. 128-142. p.

135 ZML Proc. civ. 1751. fasc. 116. No. 11.

136 ZML Farkas cs. lt. 12. doboz, e. Lövő, 1763. júl. 27.

137 ZML Urbarialia, Zalapataka, Tóth József folyamodása Balogh László királyi biztoshoz, s. d. Ugyanakkor a jelenség általános voltára Tóth József, Molnár Péter, Németh Ferenc, Tóth István zalapataikai lakosok folyamodása hívja fel a figyelmet: Thassy egy sűrűt irtásra nekik, illetve 6 embernek bérbe adott. Az irtás elkészültével abból minden kártérítés nélkül 15 szekérre valót tőlük elragadott. Kisebb mértékben a salomvári birtokos, Vizi József is így cselekedett. Ő is a salomvári, keresztúri pusztában a zalapataikainak bérbe adott irtások

jelentős részét fizetség nélkül, hatalmaskodással visszavette. ZML Urbarialia, Zalapataka, Balogh László királyi biztoshoz írott folyamodások.

138 ZML Proc. civ. 1763. fasc. 206. No. 161.

139 ZML Proc. civ. 1763. fasc. 202. No. 2. Zalalövő, 1762. dec. 3., 1764. márc. 12.

140 ZML Proc. civ. 1763. fasc. 215. No. 134, Zalalövő, 1763. jún. 27.

141 ZML Proc. civ. 1752. fasc. 42. no. 131. Zalapataka, 1752. febr. 10.

142 ZML Inquisitiones, 1759. fasc. 53. no. 29. Vallomásukat megerősítette a Györkefán lakó Nemes Ferenc kisnemes is, aki korábban — e réteg tipikus „paraszti foglalkozásaként” Hásságyon kanászkodott, illetve béresnek állt. A kereszttel jelölt határfára, annak elpusztítására, a határdombra: *Takács Lajos*: Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon. Bp, 1987. 61-69, 79. és köv. p.

143 A lövői vádakat is feldolgozó, szempontrendszerében most is modernnek tűnő alapmunka: *Degré Alajos*: Boszorkányperek Zala megyében. In: A Göcsej Múzeum jubileumi emlékkönyve 1950-1960. (Szerk. Szentmihályi Imre) Zalaegerszeg, 1960. 227-238. p. A három vád szövegét közzéadta: *Schram Ferenc*: Magyarországi boszorkány perek 1529-1768. II. köt. Bp, 1983. Harcz Judit ügyében lefolytatott tanúkihallgatás: 647-650. p, Simon Kata ügyében lefolytatott tanúkihallgatás: 655-660. p. Kovács Marinka elleni tanúkihallgatás: 660-664. p. Harcz Judit és Kovács Marinka ügyében felvett tanúkihallgatások kivonatos szövegátiratban megtalálhatók: ZML Degré Alajos ny. levéltárigazgató hagyatéka, Boszorkányperek kézirata gyűjteményben.

144 A társadalomtörténeti problémáról, a boszorkányperek fly' aspektusú elemzéséről: R. *Várkonyi Ágnes*: Közgyógyítás és boszorkányhit. (Mária Terézia boszorkánypereket be szüntető törvényeinek újragondolásához.) In: Ethnographia, 1990. 3-4. sz. 384-436. p.

145 *Pehm József*: Padányi Biró Márton veszprémi püspök élete és kora. Zalaegerszeg, 1934. (A Veszprémi Egyházmegye múltjából 2.) 105, 110, 120, 127, 458-462. p.

146 *Tüskés Gábor, Knapp Eva*: Padányi Biró Márton és a dunántúli protestantizmus. In: Történelmi Szemle XXXII. 1990. 3-4. sz. 259-273. p. Különösen: 259-262, 264-265. p.

147 ZML IV. A. 1. d. Egyházügyi összeírások (Ecclesiastica), 1. doboz, Egyházügyi öi, Conscriptio parochiarum in Diocesi Veszpremiensi Co[m]itatu Szaladiensi et Districtu Szala-Egersegiensi situatum, 1774, Conscriptio parochiarum ex parte Processus Sedis Lövő die 6. mensis july 1786. (Ekkor a lövői kerületben - azaz járásban - 12 plébánia volt.)

148 ZML Ecclesiastica, Conscriptio parochiarum tam antiquarum, qam neoerectum Diaecesis Veszpremiensi in Inclyto Comitatu Szaladiensi, et Districtu Egerszeghiensi, 1755. 149 *'Hornig Karolj*: Biró Márton naplója. (Adalékok a veszprémi püspökség történetéhez II.) Veszprém, 1903. 281. p.

150 Veszprémi Érseki Levéltár A.8, Visitationes canonicae anno 1748. 291-292. p.

151 ZML Ecclesiastica, Egyházügyi összeírások, 1. [Anno] 1755. 152 *Hornigi*. m. 333. p.

- 153 SzPLt Visitationes Canonicae, Visitatio Canonicae Szilyana 1. köt. 585-615. p.
- 154 A Szily-féle vizitációban is falu (possessio) megjelöléssel szerepelt!
- 155 A mindszei templom történetének, építészeti periódusainak alapvető feldolgozása: *Valter Ilona*: A Zalalövő-zalamindszei r.k. templom kutatása. In: Zalai Gyűjtemény 6, Zalaegerszeg, 1976. 171-198. p.
- 156 ZML Ecclesiastica 3. d, Szaladaer Gespanschaft, „A” köt. 1784. uo. 1. d. Egyházügyi összeírások, Proventus parochialis ... 1774-ben a salomvári plébánia jövedelme 69 ft 45 d. volt. Ez 32 %-a a plébánia fent jelzett összjövedelmének.
- 157 ZML Ecclesiastica, 3. d. Szaladaer Gespanschaft, „D” köt. 1785. (Fassio No. 8.)
- 158 ZML Ecclesiastica, Protocollum concertationis in negotio regulando parochiae Salomvar (...)
- 159 ZML Ecclesiastica, Zalapataka, 1788. aug. 16. Egy másik, ezzel egykorú bizonyáglevélen helyi asszonyok fogadalmat tettek; bár ők nagy szegénységben élnek, a plébános élelmezése sere semmit nem adhatnak, de ha lenne saját plébánosuk, mindazt megadnák neki, amit a visitatio szerint a salomváriknak adtak. uo.
- 160 ZML Ecclesiastica, Zalapataka, 1789. jan. 26.
- 161 A kérdéskör alapvető szakirodalma: *Fazekas István*: A győri egyházmegye katolikus alsó papsága 1641-1714. In: Történelmi Szemle, XXXV. 1993. 1-3. sz. 101-131. p.
- 162 *Pfeiffer János*: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630-1950) püspökei, kano nokjai, papjai. München, 1987. 188-189, 286, 549, 621, 668, 1048-1049, 1104. p. To vábbá: *Géfin Gyula*: A szombathelyi egyházmegye története. 3. köt. Szombathely, 1935. No. 153, 319, 1419. Az 1723-as születésű Vass József György a zalaegerszegi kerület es pereseként nem sokkal a visitatiót követően, 1778. okt. 6-án elhalálozott. A kitűnő egy háztörténész, Géfin Gyula Szily püspöki titkára, Laky István esetében is jelzi; 1778. nov. — 1790. jún. között elnyerte a salomvári plébániát, i. m. No. 739.
- 163 *Géfin* i. m. No. 918, 1287, 1310, 1333. *Pfeiffer* i. m. 254, 498-499, 699, 915, 946. p. Géfin egyháztörténeti adattára Simonicsról csak 1775-1777 közötti salomvári káplánko- dást regisztrál, i. m. No. 1164.
- 164 A tridenti zsinat határozatainak magyarországi kihirdetésére: *Koltai András*: A győri egy házmegye 1579. évi szombathelyi zsinata. In: Magyar egyháztörténeti vázlatok. 7. 1995. 3-4. sz. 41-60. p. Az egyházmegyei papképzésre: *Bedy Vince*: A győregyházmegyei papneve les története. Győr, 1937. (Győregyházmegye múltjából II.)
- 165 *Pfeiffer* i. m. 465., 1086-1087. p., *Géfin* i. m. No. 904., 1444.
- 166 *Tóth István György*: Vasi kisiskolák társadalomtörténete a 17-18. században. In: Századok CXXVIII. 1994. 1-2. sz. 579-633. p., itt különösen: 584. p.
- 167 ZML Mikrofilmtár, Salomvári plébánia anyakönyvei, Kereszteltek anyakönyve 1734.

168 MOL Helytartótanács levéltára, Acta fundationalia Lad. E. fasc. 12. I. 231. v.l. jelzettel idézi: ZML Helytörténeti lexikon cédulaanyaga, K. Gy. gyűjtése.

169 *Kotnyek István*: Alsófokú oktatás Zala megyében 1918-ig. Zalaegerszeg, 1978. (Zalai Gyűjtemény 9.) 21., 34. p. *Vecsey Lajos*: A zalai népnevelés Mária Terézia uralkodásának utolsó évtizedében. In: *Történetírás*, 1. 1937. 161-178. p. Vecsey megállapítása szerint a lövői járásban csak Szentmiklóson, Lentiben, Csesztregen, Dobronakon, Belatincon és Alsólendván volt külön iskolaterem. Ő a járás 152 tanulóját megyei viszonylatban is alacsonynak tartotta.

170 *Kotnyek* i. m. 28. p.

171 A kérdéskörrel: *Kotnyek* i. m. 25-28. p., *Tóth István György* i. m. 581-582. p.

172 *Kapiller Imre*: Zalai diákok Kőszegen a 18. század utolsó évtizedeiben. In: *Művelődéstörténeti Tanulmányok*. (Szerk: Turbuly Éva), Zalaegerszeg, 1990. (Zalai Gyűjtemény 31.) 49-60. p., különösen 52-56. p. Természetes az iskolalátogatási vizsgálatokban elsődleges lenne az 1765-ben alapított nagykanizsai és az 1772-ben létrehozott keszthelyi gimnázium korabeli diákságának forráslehetősége szerinti feltárása.

Molnár András

ZALALÖVŐ TÖRTÉNETE 1790-1849

REFORMKOR

Általános településkép

A mai Zalalövő területén a XIX. század első felében négy nagyobb, és több kisebb település állt. Korszakunkban Budafa még nem tartozott szorosan a többiekhez, ezért e fejezetben a rá vonatkozó adatokat nem dolgoztuk fel. A három nagyobb település: Zalalövő mezőváros, Zalapataka kishemesi község és Zala mindszent jobbágyfalu a Zala folyó kelet-nyugati irányú völgyében, a folyó északi partján, a *Zalával* párhuzamosan futó országút mentén terült el. Zalalövő közlekedésföldrajzi helyzetét alapvetően az határozta meg, hogy itt keresztezte a Zalát a Bécsből Triesztbe, azaz az osztrák birodalom fővárosából a tengerparti kikötővárosba futó országos főútvonal, amely mind a postaforgalom, mind a kereskedelmi áruszállítás során, mind pedig a katonaság által használt hadiútként nagy jelentőséggel bírt. Erről az útról ágazott el a Zala-híd északi hídfője közelében keleti és nyugati irányban egy-egy országút. Nyugatra, a keresztezéskétől alig néhány száz méterre kezdődött, és a Stájerországba vezető út mellett feküdt Zalamindszent, míg Zalalövő lakóépületei az országút csomópontja körül kereszt alakban, hosszabban pedig a kelet felé, Zalaegerszeg irányába vezető országút mellett álltak. Lövőtől keletre, szintén az egerszegi országút mentén terült el Zalapataka, mely a nyugati részén, egy észak felől érkező patak két partján kissé el is ágazott. Míg a Zala folyó balpartján, Lövőtől északra - a Körmendre vezető főútvonal mellett - csupán két lakott helyet

találunk (Sötétmajor és Újmajor), addig a folyó jobbpartján, a Zalától délre számos kisebb település létezett. Közvetlenül a lövői Zala-híd déli torkolatánál álltak — kissé szétszórta — Kolosvár házai, nyugatra tőlük pedig Pörgölin. A Kolosvártól délnyugatra elterülő földek — Pacsa-pusztá néven — Zalamindszenthhez tartoztak. Ennek legmagasabb, Palotá nak nevezett pontján is állt néhány lakóház. Pacsa-pusztától délre, a Baksára vezető országos főútvonal mentén voltak Irsa házai, ettől délnyugatra, és az országúttól kissé távolabb terült el Pusztaszentpéter. A Zala folyótól délre, az országos főúttól keletre, a kisebb-nagyobb völgyekkel és vízmosásokkal szabdalta dombos területén feküdt Fernekág falu, és lakta még a közelében fekvő Morvát, Dedeshegyet és Nagyhegyet, valamint a tőlük északra, a Zalához közelebb található Csütörtökhelyt és Csekéki-pusztát is. 1 Miután forrásaink - értelemszerűen - elsősorban a nagyobb települések, önálló falvak életéről tanúskodnak, a fejezet elsősorban Zalalövő, Zalapataka és Zalamindszent történetét dolgozza fel.

A települések nagyságáról, kiterjedéséről és jelentőségéről némi képet kaphatunk az azokban különböző időpontokban összeírt - ill. térképeikről leolvasott - lakóházak számának összehasonlításával. 2 Számuk korszakunkban az alábbiak szerint alakult:

1. táblázat
A lakóházak teljes száma

	1810/12	1828	1844	1851	1860
Zalalövő	90	69	-	63	-
Kolos vár	-	8	-	8	-
Pusztaszentpéter	-	11	-	-	-
Zalapataka	69	52	-	-	72
Zalamindszent	28	41	41	-	-

Az 1810/12-es katonai felmérés adatai és az 1828-as összeírás között viszonylag nagy különbség mutatkozik. Ez abból fakadhat, hogy a katonai felmérés során valamennyi beszállásolásra alkalmas épületet számba vették, nem csak a lakóházakat. Utóbbiakat illetően tehát inkább a Ludovicus Nagy által közzétett 1828-as házsámokat tekinthetjük mérvadónak. Ezek szerint Zalalövő nem pusztán — homályos eredetű - mezővárosi rangjával tűnt ki a többiek közül, de több lakóépülettel is büszkélkedhetett, mint a szomszédos települések. Nemesi tulajdonban lévő házakról korszakunkban nem készült kimutatás, az adókimutatási lajstromokból ismerjük viszont az adózó lakosság házainak számát. 3 Ez a következőképpen alakult 1790 és 1847 között:

2. táblázat
Az adózók lakóházainak száma (1790-1847)

	1790	1810	1830	1847
Zalalövő	50	33	22	30
Zalapataka	62	29	11	5
Zalamindszent	43	37	39	38
Fernekág	-	-	8	-

A települések többségénél viszonylag nagy eltérések és ingadozások tapasztalhatók az adózók házait illetően. A legkiegyenlítettebb képet még Zalamind szent mutatja, míg Zalapatakán korszakunk végére csaknem elfogytak az adózók házai. E nagymértékű fogyás és a Zalalövön megfigyelhető jelentős ingadozás pontos magyarázatát nem ismerjük, ám a változások mögött (az összeírást végzők munkájának pontatlanságán túl) elképzelhető a házak tulajdonosváltása vagy pusztulása ill. újjáépítése is. Tudjuk például, hogy 1810-ben Lövön pusztított el néhány házat a tűzvész, 4 1831 tavaszán pedig öt alkalommal is tűz ütött ki Zalapatakán, amelyben előbb 44, május 1-jén pedig újabb 33 ház égett le. 5 Hasonló tüzesetek máskor is előfordulhattak a környékbeli településeken, miután az általánosan elterjedt boronaházak építőanyaga, a fagerenda és a zsuptető könnyen lángra kaphatott.

Az adózók házainak 1830-as adatait a házak 1828-as teljes számával összehasonlítva szembetűnő, hogy Zalamindszenten alig egy-két ház volt csak nemeseké, míg Zalalövő házainak mintegy 2/3-a, Zalapataka lakóépületeinek pedig kb. négyötöde nemesek tulajdonában volt. Pataka kúrialista, ill. Mindszent jobbágy falu jellege tehát a háztulajdonosok vonatkozásában is kimutatható. Noha Lövő lakóépületeinek többsége nemeseké volt, egy részükben mégsem ők, hanem bérlők laktak. Bérleti szerződésekből tudjuk pl., hogy a viszonylag nagy lélek számú lövői zsidóság jelentős része ilyen, nemesektől árendált házakban élt. 6

Népesedési jellemzők

A környékbeli települések teljes lélekszáma 1793 és 1849 között az alábbiak szerint változott:7

	3. táblázat <i>A teljes népesség lélekszáma (1793-1849)</i>			
	1793	1802	1828	1849
Zalalövő	432	382	541	568
Zalapataka	506	478	475	282
Zalamindszent	384	396	319	360
Pusztaszentpéter	65	110	89	88
Fernekág	43	-	-	52

Korszakunkban Zalalövő népessége - a századforduló körüli átmeneti visszaesés után — fokozatosan növekedett. Hasonlóan növekedett Fernekág lakossága is. Pusztaszentpéter lélekszáma erősen hullámzott, hol növekedett, hol csökkent. Zalamindszent lakosainak száma szintén ingadozott, összességében azonban úgy tűnik, valamivel csökkent. Zalapataka népessége az összeírások szerint egyenlete sen csökkent. Hasonló jelenség figyelhető meg Zalapatakán a nem nemesség lélekszámának alakulása kapcsán is. A nem nemes népesség katonai célú összeírásának fennmaradt, 1818 és 1847 közötti járási összesítői alapján a következő táblázat állítható össze: 8

	4. táblázat <i>A nem nemes népesség lélekszáma (1818-1847)</i>		
	1818	1830	1847

Zalalövő	367	466	449
Zalapataka	202	164	132
Zalamindszent	317	305	287
Pusztaszentpéter	60	77	90
Fernekágy	43	48	50

A két táblázat összevetéséből az is kitűnik, hogy Pusztaszentpéteren és Fernekágyon — egy-két kivételtől eltekintve — gyakorlatilag csak nem nemes népesség élt az 1840-es évek végén. Zalalövő és Zalamindszent lakosságának mint egy 80-80 %-a tartozott a nem nemes népességhez, míg Zalapatakán ez az arány nem érte el az 50 %-ot. Megfordítva a dolgot: 1848 előestéjén Zalapataka lakosságának több mint fele, Zalalövő és Zalamindszent lakóinak pedig kb. ötöde a nemesekhez tartozhatott.

Mivel e települések lakosságának túlnyomó többsége katolikus vallásfelekezeti volt, mind a népesség számának alakulására, mind pedig társadalmi kapcsok latára nézve alapvető jelentőségű a rájuk vonatkozó egyházi anyakönyvek vizsgálata. A salomvári római katolikus plébánia anyakönyvei közül elsősorban a Zalalövőre, Zalapatakára és Zalamindszentre vonatkozó házassági, születési és halálozási adatokat dolgoztuk fel, mégpedig az 1828 és 1846 közötti évek teljes anyagát. 9 Ebben az időszakban az említett három településen 183 házasságot kötöttek. A házastársak születési, származási helye településenként a következő képpen oszlott meg:

5. táblázat
A házastársak származási helye (1828-1846)

	Házasságok száma	Származási hely (%-ban)			
		Mindket ten helybeliek	Férj helybel	Feleség helybeli	Mindketten idegenek
Zalalövő	73	7	26	21	46
Zalapataka	51	43	20	20	17
Zalamindszent	59	51	25	14	10

A táblázatból kitűnik, hogy a három települést eltérő házassági szokások jellemezték. A legnyitottabb társadalommal - jórészt persze közlekedés földrajzi helyzetéből, a rendkívül nagy átmenő forgalomból adódóan - Zalalövő büszkélkedhetett. A lövőiek közül nagyon kevesen választottak maguknak helyben született házastársat, mindössze a házasságok 7 %-a kötöttett helybeliek között. Fel tűnően magas Zalalövőn a mindkét ágon idegenből származó házastársak aránya. A mezővárosban rendkívül erőteljes volt az „idegenek” beáramlása. Azt persze nem tudjuk, hogy ez mennyiben volt a munkaerő-vonzásnak köszönhető, és azt sem, hogy letelepedésük végleges, vagy éppen csak átmeneti, időleges volt-e. Tény, hogy a vizsgált időszakban a lövői házasságok csaknem fele idegenből származott felek között kötöttett. A szomszédos településekről főként patakiak házasodtak be, a párok más része néhány környező zalai és vasi településről érkezett. Többen akadtak, akik Sopron megyéből, sőt a határon túlról, Stájerországból költöztek ide. Legtávolabbról egy rohonci asszonnyal összeházasodó aradi férfi érkezett.

Lövői legények valamivel nagyobb arányban választottak maguknak idegenből házastársat, mint ahány lövői leány idegenből származó férfival összeházasodott. Az idegenből származó feleségek 57 %-a a mai Zalalövőhöz tartozó, környező településeken, míg 43 %-uk távolabbi településeken született. (Utóbbiak közül Salomvárról 3, míg tíz további településről 1-1 feleség származott.) Az idegenből érkező férfiek többsége, 76 %-a viszont nem a mai Zalalövő területén született. Hárman-hárman Jánosfáról és Háshágyról, ketten Csébről származtak, míg további 18 településről 1-1 férj vett nőül lövői leányt. A lövőiek által idegen származásúakkal kötött házasságok esetében összességében mintegy 40:60 % volt a mai Zalalövőről és a távolabbi településekről származó házastársak aránya.

Zalapataka házassági szokásai a lövőinél zártabb társadalomra vallanak. A patakai házasságok 43 %-a a községbeliek között kötött, míg az itt letelepedő, mindkét részből idegenből származó házaspárok aránya 17 % volt. Zalapatakán ugyanannyi legény választott magának más településről származó feleséget, mint amennyi patakai leány idegenből érkező férfihoz ment férjhez. Közülük a patakai férfiek mintegy kétharmada talált magának párt a mai Zalalövőhöz tartozó településen, míg a patakai feleségek alig több mint 40 %-a házasodott össze e helységekből származó férfiakkal. Zalapatakán összességében közel fele-fele volt a mai Zalalövő területéről, ill. távolabbi településekről származó „idegen” házastársak aránya.

A környékbeli falvak közül Zalamindszenten találjuk a legzártabb társadalmat. Igaz ugyan, hogy az idegen származású férfiek vagy feleségek együttes aránya ugyanannyi volt, mint Zalapatakán, a Zalamindszenten kötött házasságok több mint 50 %-a viszont helybeli párok között jött létre, és a mindkét részből idegenből származó házaspárok aránya itt alig érte el a 10 %-ot. Az idegenből feleséget választó mindszeri férfiak 41 %-a a mai Zalalövőhöz tartozó, 59 %-uk pedig más településekről származó leányokkal kötött házasságot. Az idegenből származó férjjel összeházasodó mindszeri asszonyok férjei alig harmadrészen érkeztek a mai Zalalövő területéről. Zalamindszent esetében az idegen származásúakkal kötött házasságok mintegy 37 %-a a mai Zalalövőhöz tartozókkal, 63 %-a pedig más településbeliekkel történt. A vizsgált időszakban Mindszenten mind össze egyetlen nemesi házasság történt: egy reszneki nemes vett feleségül egy mindszeri nemes leányt. Nemes és nem nemes közötti házasságra is csupán egy példa akadt Mindszenten: egy helybeli nem nemes leányt egy budafai nemes vett nőül.

A hagyományos feudális társadalom bomlását jelzi, hogy a nemesek már Zalalövőn és Zalapatakán sem alkottak zárt, mereven elkülönülő társadalmat. A Zalalövőn kötött nyolc nemesi házasság közül csak négyben volt mindkét fél nemes, négy nemes leány pedig nem nemes legényhez ment feleségül. (Az utóbbiak férjei közül egy félnemes, agilis volt.) Legnagyobb számban Zalapatakán kötöttek házasságot nemesek. A 28 patakai nemesi házasság közül 10 esetben mindkét fél nemes volt, közülük hat pár helyben is született. Nyolc patakai nemes férfi vett feleségül nem nemes leányt, tíz patakai nemes leány pedig hat nem nemes, ül. négy agilis férfihoz ment feleségül. Összességében a három településen a vizsgált időszakban a részben vagy egészben nemesek által kötött házasságok közel 50 %-a „vegyes”, azaz nemesek és nem nemesek között létrejött házasság volt.

A születések és halálozások aránya Zalalövő térségében 1828 és 1846 között az alábbiak szerint alakult (a mérleg rovat pozitív, ha a születések, negatív, ha a halálesetek száma volt több az adott évben):

6. táblázat
A születések és halálozások aránya (1828-1846)

	Zalalövő		Zalapataka		Zalamindszent		Fernekg		Pusztaszentpéter	
	születések száma	mérleg	születések száma	mérleg	születések száma	mérleg	születések száma	mérleg	születések száma	mérleg
1828	20	+5	10	-3	18	+7	7	0	2	+2
1829	13	-2	13	-3	15	+4	1	-2	5	+5
1830	14	0	14	-3	14	-9	2	-3	4	+4
1831	14	+1	13	-1	11	-4	3	-2	2	-2
1832	14	+7	19	+11	16	+5	2	-2	2	-1
1833	17	-7	18	+7	8	-3	5	+2	2	+2
1834	23	+8	19	+10	17	+4	2	-2	1	+1
1835	17	-8	11	-4	9	-2	2	-7	1	+1
1836	23	+8	21	+1	8	+3	2	-3	4	+3
1837	22	+8	19	+12	21	+9	1	0	3	0
1838	17	+5	18	+8	23	+14	1	+1	1	0
1839	29	+12	18	+12	20	+10	5	+3	2	+2
1840	24	+7	16	+4	15	+9	1	-2	3	+3
1841	22	+7	15	+7	17	+8	2	0	3	+3
1842	35	+25	21	+7	23	+11	4	0	3	+3
1843	24	+2	10	0	16	+1	5	+1	4	+2
1844	22	+14	19	+13	28	+12	5	+3	5	+5
1845	28	+8	15	+3	19	-1	2	-2	2	0
1846	24	0	15	-9	9	-5	5	0	4	+3

A vizsgált időszakban Zalalövő demográfiai mérlege volt a legpozitívabb. Lövön évente átlag 21-en születtek, 14-en, 15-en haltak meg, az éves átlagos természetes szaporodás 6-7 fő volt. Az időszak egészét tekintve Zalalövőn 114-gyel többen születtek, mint ahányan meghaltak. Ugyanebben az időben Zalamindszenten összességében 73-mal, Zalapatakán pedig 62-vel több a születések száma, mint a halottaké, noha mindkét településen évente átlag 16-an születtek, és mintegy 12-13-an haltak meg. Az éves szaporodás tehát 3-4 fő volt mind Zala mindszenten, mind pedig Zalapatakán. Fernekgon évente hárman születtek, és hárman-négyen haltak meg, így az éves mérleg az egyensúly és az egy főnyi veszteség között mozgott. Fernekg természetes vesztesége korszakunkban 17 főre tehető. Pusztaszentpéter ezzel szemben ezidő alatt 36 fővel gyarapodott, mivel itt évente 2-3-an születtek, és csupán egy halott akadt, így évente 1-2 fő lehetett a természetes szaporulat.

A születések és halálozások éves aránya 1835-ig mindhárom nagyobb településen ingadozott. A mérleg 1835-ben érte el a mélypontot - ebben az évben összességében 50 %-kal többen haltak meg Zalalövő térségében, mint ahányan születtek! 1836 és 1844 között valamennyi településen pozitív volt a mérleg, nőtt a természetes szaporulat, 1845-ben, főként pedig 1846-ban azonban kisebb visszaesés történt. 1846-ban közel 20 %-kal többen haltak meg, mint ahányan születtek, amiben közrejátszhatott, hogy a nyári aszály majd az azt követő árvíz az azévi termés jelentős részét országszerte elpusztította, és az éhség Zalában is éreztethette hatását. „Vidékeinken az élet nagyon megdrágult, s jövő tavaszra méginkább meg fog drágulni, mivel egész falvakba alig találkozik egy vagy két vagyonosabb adózó, ki családját

ön terméséből a jövő aratásig ki tudná tartani" - jellemezte 1846-ban Göcsej helyzetét Pländer Ferenc, novai esperes. 10

Az éhségtől elgyengült szervezeteken könnyen diadalmaskodott az 1845/46-ban járványszerű méreteket öltő tifusz. Zalalövő környékén 1846-ban a halottak mintegy 60 %-a (Zalapatakán 75 %-a!) 14 éven aluli gyermek volt. A vizsgált korszakban egyébként is magas volt a csecsemő- és gyermekhalandóság. 1828 és 1846 között a lövőiek mintegy fele nem érte meg a 18 éves kort, sőt gyakorlatilag már 10 éves koruk előtt meghaltak. Különösen magas volt az egy évnél fiatalabb csecsemők és újszülöttek halandósága. A 10 éves koruk előtt elhunyt gyermekek 56 %-a egyéves koráig elhalálozott. A gyermekkori halálozásokat is beleszámítva Zalalövön az 1830-as és 1840-es években mintegy 25 év volt csupán az átlagéletkor. Azok persze, akik megérték a felnőttkort, jóval tovább éltek: a 18 év felett elhunytak átlagéletkora kb. 48 évre tehető. A 70 éves, vagy annál idősebb kort a lövőiek alig 5 %-a érte meg. Kivételesnek számított, ha valaki 90 éves korában halt meg — 1828 és 1846 között mindössze két példa akadt erre Lövön.

Egészségügy

Bár a magas halálozási arány és a viszonylag alacsony átlagéletkor kétségkívül többféle okra — vagyoni helyzet, életmód, életkörülmények stb. — vezethető visz- sza, nem elhanyagolható tényező a kor egészségügyi ellátásának alacsony színvonala sem. Az újszülötteket Zalalövő környékén is jórészt a gyakorlati tapasztala tokkal rendelkező, ám nem képzett bábaasszonyok segítették világrajönni, és a betegek többségét is ők „kuruzsolták”. 1801-ben Zalalövön Dobos Judit, 60 év körüli, helybeli asszony volt a bába, ő látta el Zalapatakát és Zalamindszentet is, és alkalmanként 17 krajcárt fizettek neki. 1811-ben Zalamindszenten Hajós Éva dolgozott bábaként, a többi településen viszont nem volt bábaasszony, hanem a szülés levezetésében jártasabb idősebb asszonyokat vették igénybe. 1830-ban hasonló helyzetet találunk, azzal a különbséggel, hogy akkor Zalapatakának volt bábaasszonya, Pillér Zsuzsanna személyében. 11 A fenti helyzet általános volt akkortájt a zalai településeken, többnyire Zalalövön élt és dolgozott azonban a lövői járás hivatalos, megye által fizetett orvosa és bábaasszonya is.

A járási seborvosok feladata volt a betegek gyógykezelése mellett a védőoltások beadása - korszakunkban már Zalalövön is oltottak a himlő ellen (1817- ben pl. 32, hét év alatti, többségében parasztszülőktől származó gyereket) -, valamint a hatósági orvosszakértői munka, pl. bűnügyek esetében látlet felvétele. 12 A járási orvos Zalalövőre telepítését különösen indokolta a Bécs-Trieszt főútvonalon közlekedők, és így Zalalövön átutazók nagy száma. (Fiume felé utaztában egy alkalommal, 1845. október 31-én éjszaka Széchenyi István gróf is megszállt pl. Zalalövön.) 13 1790-ben már volt a lövői járásnak seborvosa, mégpedig Berndonner Fülöp személyében. Berndonner 1804. február 13-án bekövetkezett haláláig látta el e feladatot. 14 Utódjáról, Szlábi Jánosról - aki 1804. április 18-tól dolgozott a lövői járás orvosaként - már biztosan tudjuk, hogy szakképzett, diplomával rendelkező orvos (medicina doktor) volt. 15 Alig néhány nappal Szlábi 1828. május 26-án történt halála előtt hirdették ki Zala megyében Horváth Jánosnak a pesti egyetemen frissen szerzett két orvosi diplomáját. Miután a zalai születésű fiatal orvos egy ideig Zalaegerszegen bizonyította alkalmasságát, 1828. december 6-tól ő lett a lövői járás orvosa. Horváth néhány évig Zalalövön lakott, majd házát 1833 tavaszán egy mindszeri telekre cserélte, és Zalamindszenten épített - feleségével, Horváth Rozáliával - új házat. Hivatalát 1848 decemberéig látta el. 16 Helyére 1849 februárjában Király Móricot nevezték ki a lövői járás sebészévé. 17 1841 óta egy másik

orvosa is volt Zalalövőnek: az 1812-es, morvaországi születésű Grünbaum Bernát, a zsidó község orvosa. 18

Az első járási bábák képzettségét nem ismerjük, csak annyit tudunk, hogy 1790-től 1799-ig Lehrnerin Terézia, 1800-tól pedig 1803. december 10-én bekövetkezett haláláig Pilár Ferenc felesége, Snoblin Barbara volt a lövői járás fizetett bábája. 19 Halála után egészen 1828-ig betöltően volt a járás bábaasszonyi állása. 1828 szeptemberében Scharenbeck Éva, sárvári bába folyamodott a megyéhez az állás elnyeréséért. Miután Scharenbeck Éva „bábaságbeli tudománya és jártassága eránt bécsi universitástól nyert diplomáját" a közgyűlésen kihirdették, és kinevezését melegen pártolta a megye főorvosa is, 1828. október 20-tól ő lett a lövői járás új bábaasszonya. 20 A jól képzett bábaasszony azonban 1834. december 22-én meghalt, és 1835 februárjától Gávorka Katalin foglalta el a helyét. Képzettségét nem ismerjük, de azt tudjuk, hogy 1849-ben még ő volt a lövői járás fizetett bábája. 21

Perneszy Pál okleveles gyógyszerész - valószínűleg a környék korábbi neves birtokos családjának leszármazottja - 1845 augusztusában Zala megyéhez folyamodott, hogy engedélyt kérjen egy zalalövői gyógyszerertár felállításához. Kérelmét a legtekintélyesebb lövői, pataikai és Mindszenti birtokosok is támogatták, a közgyűlés pedig a megye főorvosához folyamodott szakvéleményért. A lövőiek hiába tiltakoztak, hogy a főorvos eleve elfogult, köztudottan ellenzi a tervet, a megye közgyűlése mégis a főorvos véleményére hallgatott, és 1845 novemberében elutasította a gyógyszerész kérelmét. 22 Smalkovits Mihály megyei főorvos „szakvéleménye" azonban önmagában is figyelmet érdemel, mert - minden túlzása ellenére is - hűen jellemzi az akkori orvosok gondolkodását, és Zalalövő környékének egészségügyi helyzetét. A főorvos véleménye szerint a lövői gyógy szertár felállítása nemcsak szükségtelen, de veszedelmes is lett volna. Szükségte len, mert - mint írta - „ámbár a folyamodó azt hozza fel, hogy Zalalövőnek 15- 18000-re rugó népessége (de csak önérdékbeli számítással) felette szükségessé teszi itt egy gyógyszerertár felállítását, mivel - úgymond - Zalalövő a Körmend fiumei úton létezik, hol az országos közlekedés gyorskocsik által is élénk k tétezt, s a múlt évben vásártarthatási szabadalmat is nyert éppen ezen okból; mind azonáltal én az ügyet orvosilag s részrehajlatlanul, de szakértőleg tekintve, Zalalövőt csak a múlt évben, vásártarthatás által megmezővárososodott oly kis helynek ismerem, hol az eddigi négy, csak sínlődő, közeli gyógyszerertárok miatt, melyek a tájat szükséges gyógyszerekkel a betegeskedők nagy alkalmatlanságuk nélkül elláthatják, éppen nem szükséges egy új, soha magát csak a gyéren tengő- dőség sem emelhető, a már létező környékbéli négy jó gyógyszerertárt mégis csak gyengítő gyógyszerertárt felállítani. Mert a környéken létezik Zalaegerszegen kettő, Körmenden egy, Alsólendván is egy. A körmendi és zalaegerszegiek Lövőtől két, legfeljebb harmadfél órára vannak, mindenkor jó, legtöbbnyire pedig igen jó úttal összeköttetvők; ezek Baksáig könnyen ellátják a vidéket, innét pedig a Muráig s Vas megyéig Alsólendva [...], de a rögtöni esetekre a Lövön lakozó járásbeli orvos köteles szerezket tartani, és így a folyamodó által 15-18000-re tett lövői járás beli lakosok valamint eddig soha orvosi szer nem vehetése miatt meg nem haltak, úgy ezután is mindig megszerezhetik azt könnyen a már létező gyógyszerertá rakból, csak akarják, de éppen ez a baj, hogy nem akarnak orvosi szerrel élni. Ugyanis a folyamodó által kikürtölt 15-18000 vidékbéli lakosokból, ha ezen szám igaz volna is, orvosi szerekkel az egész vidékben semmiképp nem él száz család, már ezek hogyan tegyék szükségessé az új gyógyszerertárt? Mert orvosi szerekkel élőknek tekintem a környéken lakó mintegy 10-20 úri házat, alig található egy pár urodalmi tisztet, egynéhány korcsmárost, s nem igen nagy számú israhelitákat; mesterember a tájat igen gyéren lakja, a többi ezen általam is elismert néhány százon kívüli szegény földműves pedig, mint mindenki tudja, még ha tehetős is, amit a Lövő-táji földművesekre ráfogni sem lehet, orvosi szerrel élni nem szokott. Ezenkívül Zalalövő tája körüli helységei Zala megyének minden héten kétszer

Egerszegre s Körömdre jár, hol régi szokásaként fáját eladja, szükségeit beszerzi, s ha akarja, orvosi szereit fellelheti; de nem kell félni, hogy akár a gyógyszeresen, akár az orvoson sokat alkalmatlankodjék, kivéven néha érnitási s köpölyözési céduláért". 23

Nemesi társadalom

Mivel Zalalövön ül. a szomszédos településeken nem laktak arisztokraták, a kör nyék kiváltságos társadalmát kisebb részben a középbirtokos és hivatalviselő nemesek, nagyobb részben pedig a kisbirtokos vagy birtoktalan, földművelő és kéz műves foglalkozású kismesek alkották. Zala megye kétségtelen (iratokkal vagy tanúkkal igazolt) nemesinek 1790 és 1845 közötti lajstromai 24 a következőképp vették számba a környékbeli nemességet (gyakorlatilag a 17 évnél idősebb nemes férfiakat):

7. táblázat
Nemes családok és férfiak létszáma (1790-1845)

	1790		1829		1845	
	családok száma	férfiak száma	családok száma	férfiak száma	családok száma	férfiak száma
Zalalövő és Fernekág	10	13	10	21	6	14
Zalapataka	21	53	30	59	27	72
Zalamindszent	-	-	1	2	-	-
Pusztaszentpéter	3	7	2	3	1	1
Csütörtökhely	2	9	3	7	1	3

A hivatalos nemesi lajstromok nem tükrözik pontosan az adott évben az egyes településeken élő nemesek létszámát. Az itt számbavett nemesek közül ugyanis számosan költöztek - végleg vagy ideiglenesen - más településre (vagy más megyébe), míg több, valójában itt élő nemes még korábbi lakóhelyén vagy születési helyén írtak össze. Ennek ellenére az egyes települések nemesi társadalmában történt változások tendenciáit e táblázat is érzékelteti. Zalalövön korszakunk végén is annyi nemes férfit vettek számba, mint 1790-ben, noha a lövői nemesi családok száma csökkent. A legnagyobb nemesi társadalommal rendelkező Zalapatakán nőtt mind a nemesi családok, mind pedig a nemes férfiak száma, míg Pusztaszentpéteren és Csütörtökhelyen minimálisra csökkent mind a nemesi családok, mind pedig a nemes férfiak száma. Zalamindszenten csak 1829-ben vettek számba nemesi családot, de akkor is csupán egyedet egyet, noha tudjuk, hogy az 1840-es években itt élt családjával a Szentgyörgyvölgyről származó Szabó János táblabíró is. 25

Zalalövön (hozzászámítva Fernekág nemeseit is) a következő nemesi családokat tüntették fel az összeírások: 26

8. táblázat
Zalalövő nemesi családjai (1790-1845)

Családok neve	Családok száma		
	1790	1829	1845
Dómján	2	1	1

Hetésy	-	-	1
Ján	1	-	-
Miley	1	-	-
Némethy	2	2	1
Simon	-	2	1
Szaknyéri	1	-	-
Thassy	1	1	1
Tóth	2	3	1
Tuboly	-	1	

Miközben a Ján, Miley és Szaknyéri családok eltűntek Lövőről, a Domján, a Némethy, a Thassy és Tóth familiák továbbra is jelen maradtak, és a mezőváros nemessége a Hetésy valamint Simon családokkal egészült ki. Az 1845-ös összeírás tanúsága szerint Némethy és Tóth családok ekkor már csak kizárólag Fernekágon laktak.

Zalapatakán az alábbi családokat vették számba a nemesi lajstromok:

9. táblázat
Zalapataka nemesi családjai (1790-1845)

Családok neve	Családok száma		
	1790	1829	1845
Horváth	-	1	-
Inkey (Palini)	-	1	1
Kiss	1	2	1
Kozáry	-	1	1
Miley	-	1	1
Miszory	4	10	9
Nagy (Zalapatakai)	1	1	1
Némethy	2	1	1
Szabó	3	2	2
Tenturics	1	-	-
Tornyos	2	-	-
Tóth	7	10	10

Zalapataka nemesi társadalmát alapvetően két família, a Miszory és a Tóth „uralta” mindvégig. Ők tették ki 1829-től a község nemesi családjainak kéthar madát, a nemes férfiaknak pedig 1829-ben 68, 1845-ben 73 %-át. Rajtuk kívül csupán négy család volt jelent Zalapatakán az egész időszakban: a Kiss, a Nagy, a Némethy és a Szabó. Az 1790-ben még itt

feltüntetett Tenturics és Tornyos csa ládokkal később nem találkozunk, az 1790-es évektől viszont Zalapatakán volt már az Inkey család, valamikor 1829 előtt pedig megjelent a Kozáry és a Miley família is — utóbbi feltehetően a szomszédos Lövőről telepedett át.

Zalamindszenten sem 1790-ben, sem pedig 1845-ben nem írtak össze nemesi családot, csupán 1829-ben említették Pap Ferencet, egyetlen fiával. A Zala folyótól délre, Zalalövővel átellenben fekvő Csütörtökhely pusztán 1790-ben kettő, 1829-ben három, 1845 viszont már csak egy Tóth családot írtak össze. Pusztta szentpéteren 1790-ben a két Gyenese család mellett lakott még egy Főlnagy család is. 1829-ben egy Gyenese család mellett egy Göde családot találunk itt, míg 1845-ben már csak az egyeden Gyenese család volt a település nemesi familiája.

Nemesi birtokszerkezet

A települések nemesi társadalmának differenciáltságát, vagyoni rétegződését jól szemléltetik az 1835-ös nemesi birtok- és jövedelemösszeírás adatai. 27 Zalalövőn ekkor az alábbi nemesi birtokokat jegyezték fel:

10. táblázat
Zalalövő nemesi birtokszerkezete (1835)

Birtokos neve	Földbirtok nagysága (1200 négyszögöles hold)					szőlő (kapás)
	házhely	szántó	rét	erdő és legelő	összesen	
Thassy Mihály táblabíró	21 3/8	219	65	150	455 3/8	6
Kiss Pál kamarás	29	265	40	150	484	16
Tuboly János postám.	7	121	12	36	176	4
Simon Imréné	2	30	-	-	32	6
Dómján Pál esküdt	1	52	12	12	107	6
Dómján Erzsébet (Hetésyné)	1	52	12	12	107	6
Dómján Rozália (Agostonné)	1	52	12	12	107	6
Hetésy Péter	14/8	7	3	-	11 4/8	-
Inkey Ferenc kamarás	12	137	-	60	209	-
Baranyay Menyhért	15 3/8	185	51 4/8	120	371 7/8	-
Tóth János	4	13	2 4/8	50	69 4/8	-
Horváth János orvos	2	3	-	-	5	-
Veszprémi káptalan	2	40	2	-	44	-
Zala vármegye	33	22	5 4/8	-	60 4/8	-

Zalalövőn legnagyobb földbirtoka és jövedelme (1389 forint évente) nem helybeli nemesnek, hanem Kiss Pál fiumei kormányzónak volt. A helyi nemesek közül Thassy Mihály táblabíró rendelkezett a legtekintélyesebb földbirtokkal, őt pedig Baranyay Menyhért követte. Domján József mintegy 321 holdas földbirtokán három örökös osztozott egyenlő arányban. Birtokát

tekintve Inkey Ferenc kamarás, majd pedig Tuboly János postamester következik a sorban, utóbbit azonban — ha teljes jövedelmét figyelembe vesszük (1055 forint évente) — valója-
ban csak Kiss Pál előzte meg. (A földbirtokosoknak tekintélyes jövedelmük származott még az úrbéres szolgáltatásokból, a malmok, kocsmák stb. bérbeadásából, vagy éppen a hivatalviselésből is.) Nyolc nemes rendelkezett Zalalövön 100 holdat meghaladó földtulajdonnal, és csupán három másik nemes birtoka maradt jóval 100 hold alatt (5-32 hold között), a település nemesi birtokszerkezetét tehát a tekintélyesebb középbirtokok uralták.

Zalamindszent nemesi birtokszerkezete könnyen áttekinthető. Az 1835-ös összeírás szerint itt csupán Pap Ferenc özvegye rendelkezett mintegy 221 holdnyi házhellyel, szántóval (140 hold) és réttel, míg az 1000 holdnyi erdő és legelő a nemesi közbirtokosság tulajdonában volt. A Pap-féle birtok évente 484 forintot, a közbirtokosoké pedig 808 forintot jövedelmezett. (Az 1844. évi birtokfelmérés viszont arról tanúskodik, hogy a Zalamindszent határához tartozó Pacsa-pusztán több lövői, pataikai és pusztaszentpéteri földbirtokos osztozott, és a pusztta teljes egészében majorsági földterület volt.) 28 Pusztaszentpéter nemesi birtokszerkezete 1835-ben az alábbiak szerint alakult:

11. táblázat
Pusztaszentpéter nemesi birtokszerkezete (1835)

Birtokos neve	Földbirtok nagysága (1200 négyszögöles hold)					
	házhely	szántó	rét	erdő és legelő	összesen	szőlő (kapás)
Nádasdy Lipót gróf	2	200	6	-	212	-
Gyenese Ferenc	1	9	3	-	13	1
Fölnagy Katalin	4/8	7 4/8	2	-	10	1
Fölnagy György (iklódi)	2/8	2	4/8	-	2 6/8	-
Fölnagy Jánosné	2/8	2	4/8	-	2 6/8	-
Fölnagy Benjámin	2/8	4	1	-	5 2/8	2
Fölnagy Dániel	2/8	4	4/8	-	4 6/8	-
Fölnagy Dániel (iklódi)	2/8	4	1	-	5 2/8	-
Zárka Zsigmond (maráci)	3	120	20	-	143	-
Göde János	1/8	1 4/8	4/8	-	2 1/8	2
Közös erdő, legelő	-	-	-	150	150	-

Pusztaszentpéteren a helybeli nemesek csupán kisbirtokosok voltak: Gyenese Ferenc 13, Göde János pedig alig 2 holdnyi földbirtokkal rendelkezett. Az innen elszármazott (és részben Iklódon letelepedett) Fölnagy család tagjainak együttvéve mintegy 30 holdnyi birtokuk volt Pusztaszentpéteren. A település valódi föl desurai külső földbirtokosok: Nádasdy Lipót gróf és a maráci Zárka Zsigmond voltak. Nádasdy gróf pusztaszentpéteri jószágai évenként 317 forintot, míg Zárka Zsigmondé 112 forintot jövedelmeztek. A helybeli Gyenese Ferenc javainak jövedelmét 13 forintra, Göde Jánosét pedig nem egészen 3 forintra becsülték. A Fölnagy család hat tagjának összesen 30 forint jövedelme származott a pusztta szentpéteri birtokból.

Zalapatakán az alábbi nemesi birtokokat írták össze 1835-ben:

12. táblázat
Zalapataka nemesi birtokszerkezete (1835)

Birtokos neve	Földbirtok nagysága (1200 négyszögöles hold)					Szőlő (kapás)
	házhely	szántó	rét	erdő és legelő	összesen	
Inkey Imre kamarás	8 4/8	194 4/8	20	600	823	12
Nagy József örökösei	15	131 4/8	23 4/8	550	720	40
Szabó Pál	1/8	2/8	1/8	-	4/8	-
Szabó Ferenc	6/8	3	14/8	-	5 2/8	7 4/8
Tóth Ferenc	1/8	3/8	-	-	4/8	7 4/8
Tóth János öregebb	1/8	-	-	-	1/8	-
Tóth István	1/8	3/8	4/8	-	4	2 2/8
Tóth István örökösei	1/8	4/8	4/8	-	1 1/8	-
Tóth György	1/8	4/8	4/8	-	1 1/8	-
Tóth József öregebb	1/8	4/8	4/8	-	1 1/8	3
Tóth János ifjabb	1/8	1	-	-	1 1/8	3
Tóth Mihály	1/8	1	4/8	-	15/8	5 4/8
Tóth József ifjabb	1/8	1	4/8	-	1 5/8	5 4/8
Tóth Péter	1/8	1	4/8	-	1 5/8	3
Tóth Anna (Kálmán J.né)	1/8	4/8	1/8	-	6/8	1
Tóth László	1/8	3/8	4/8	-	1	1
Tóth János	1/8	3/8	4/8	-	1	1
Tóth István	1/8	-	4/8	-	5/8	1
Tóth János	-	1	4/8	-	14/8	-
Németh István	1/8	1 4/8	4/8	-	2 1/8	4
Németh Mihály	1/8	14/8	4/8	-	2 1/8	1
Németh József	1/8	14/8	4/8	-	2 1/8	1
Németh László	1/8	2/8	1/8	-	4/8	-
Miszory József özvegye	1/8	1/8	-	-	2/8	4/8
Miszory Anna (Benczik J.né)	1/8	-	-	-	1/8	4/8
Miszory Mihály ifjabb	1/8	14/8	2/8	-	1 7/8	3
Miszory János ifjabb	1/8	14/8	2/8	-	1 7/8	3
Miszory János öregebb	1/8	3/8	-	-	4/8	1

Miszory Mihály öregebb	1/8	1 2/8	1/8	-	14/8	3
Miszory Katalin	1/8	12/8	1/8	-	14/8	14/8
Miszory István	1/8	6/8	1/8	-	1	2
Miszory Sándor	1/8	6/8	1/8	-	1	2
Miszory György	2/8	1 6/8	4/8	-	2 4/8	3
Miszory János öregebb	1/8	4/8	1/8	-	6/8	2
Miszory Mihály	1/8	2/8	-	-	3/8	-
Miszory István	1/8	2/8	-	-	3/8	1
Kozáry Ferenc	1/8	2/8	1/8	-	4/8	1
Kis Imréné özv.	1/8	5/8	1/8	-	7/8	1
Nagy Ferencné özv.	1/8	2/8	1/8	-	4/8	-
Pecsits Antalné	1/8	3/8	-	-	4/8	2/8
Cseke Istvánné özv.	-	1/8	1/8	-	2/8	4/8
Miley János	1/8	1/8	-	-	2/8	1
Bertalanfy György	1/8	2/8	2/8	-	5/8	3

A Zalalövő környéki települések közül Zalapataka nemesi birtokszerkezete volt a legszélsőségesebben differenciált. Zalapataka 41 nemesi birtokosa közül Inkey Imre valamint Nagy József örökösei jelentős, 823 ill. 720 holdnyi földbirtokkal rendelkeztek, bár e birtokok is jelentős részben erdőből és legelőből álltak. Erdeje és legelője viszont a többi patakai birtokosnak egyáltalán nem volt. 2 holdat meghaladó, de legföljebb 5 2/8 holdnyi nemesi földtulajdont mindössze öten birtokoltak. Zalapataka birtokosainak mintegy 84 %-a 2 holdnál kisebb földterülettel rendelkezett, sőt 56 %-uknak csupán 1 holdnyi, vagy még annál is kevesebb földje volt. A rendkívül népes Miszory és Tóth családok tagjai - egyetlen kivétellel - a mindössze 1-2 holdas törpebirtokok közé tartoztak. A patakai birtokosok 85 %-ának éves becsült jövedelme nem haladta meg az 5 forintot, 32 %-ának jövedelme pedig még az 1 forintot sem érte el. A 10 forint feletti jövedelemmel rendelkezők között öten voltak olyanok, akiknek jövedelme kisebb részben származott csak a földbirtokukból (1-5 forint), nagyjából kézművesként keresték meg azt. Az összeírás szerint öt patakai nemes folytatott valamilyen kézműves mesterséget. Négyen közülük 10-10 forintnyi, míg ötödik társuk, Bertalanfy György csizmadia 50 forintnyi éves jövedelemre tett szert kézművesként. Kiugróan magas, 1569 ü. 1765 forintnyi jövedelme természetesen csak a legnagyobb birtokosoknak, Inkey Imrének ü. a Nagy-örökösöknek volt.

Külön kell szólnunk a nemesek szőlőbirtokairól, miután az összeírás ezek nagyságát nem holdban, hanem úgynevezett „kapás”-ban adta meg. (1 kapás: 1 kapával 1 nap alatt megkapálható szőlőterület.) A mindszenti birtokos nemesek közül 35-nek szőleje is volt. Legtöbb szőlővel a Nagy-örökösök rendelkeztek (40 kapásnyi), Inkey Imre szőleje jelentősen elmaradt ettől, „csupán” 12 kapás volt. 4 kapás vagy annál nagyobb szőlővel - az előbbieken kívül - csak öt patakai nemes rendelkezett, a többiek legfeljebb 3 kapás szőlőt birtokoltak. A patakai szőlőbirtokosok 80 %-ának szőlőterülete nem haladta meg a 3 kapást, 43 %-uké pedig az 1 kapást, ám még ezek a viszonylag csekély szőlőbirtokok is viszonylag jelentős

mértékben gyarapították a törpebirtokosok földtulajdonát. Zalalövön a kisebb birtokosok - egyeden kivétellel - nem rendelkeztek szőlővel, csupán a legnagyobbak. A három Domján-testvérnek összesen 18 kapás, Kiss Pálnak pedig 16 kapás szőleje volt. Hat kapás szőlőt találunk a második legnagyobb birtokú Thassy Mihály tulajdonában. Ugyanennyi szőleje volt a máskülönben csak hu- szadannyi földbirtokkal rendelkező Simon Imrénének, míg a sort Tuboly János postamester zárta a maga 4 kapás szőlejével. Zalamindszenten nem írtak össze nemesi szőlőbirtokot, és Pusztaszentpéteren is csupán 6 kapás nemesi szőlőt találtak. Utóbbi szőlőn a Fölnagy (3 kapás), a Gödé (2 kapás) és a Gyenese (1 kapás) családok, tehát a helybeli, vagy innen elszármazott birtokosok osztottak. Összegezve az 1835-ös nemesi birtokösszeírás adatait, az alábbi képet kapjuk:

13. táblázat

A. nemesi birtokok művelési ágak szerinti megoszlása (1835)

	beltelek (hold)	szántó föld (hold)	rét (hold)	erdő és legelő (hold)	szőlő (kapás)
Zalalövő	132	1198	217	482	50
Zalapataka	29	355	55	1150	128
Zalamindszent	6	140	25	1000	-
Pusztaszentpéter	8	354	35	150	6

Zalalövön a nemesi földbirtokok legnagyobb részét szántóföldként hasznó sították, bár magas volt a belső telekként használt földek aránya is. Pusztaszentpéteren csaknem kétszer akkora területet műveltek szántóföldként, mint ameny-nyi rét, erdő és legelő volt. A mostohább adottságú zalapataikai és mindszei határoiban az erdő és legelő túlsúlya uralkodott, és itt írtak össze a legtöbb nemesi szőlőbirtokot is. 29

A valóságban persze bonyolultabbak voltak az egyes települések birtokviszonyai, mint azt az 1835-ös összeírás mutatja. Öröklések, házasságok vagy vásárlások révén a nemesi családok birtokrészei több település határában feküdtek szét szórva. 30 Ezeket minden egyes településen nem írták össze, csupán a földesurak székhelyén vagy birtokközpontjában. Számos lövői és pataikai földesúrnak volt pl. részbirtoka Zalamindszenten. 31 Hasonló „átbirtoklások” a többi környéki település között is lehettek, így a szomszédos falvak közös birtokosaik révén még szorosabban kapcsolódhattak egymáshoz - amint arra Zalalövő esetében az 1840-es évek derekán hivatkoztak is. 32

Zalalövő és Zalamindszent földesurai az 1830-as évek végétől megkísérelték legelőiket elkülöníteni, vagyis elkülöníteni a jobbágyság legelőitől. Szántóföldjeiket ugyanakkor tagosítani próbálták, azaz birtokcserék által egy-egy tagban kívántak egyesíteni, hogy gazdaságosabban művelhessék. 33 E törekvéseknek azonban mind a lövői, mind pedig a mindszei jobbágyság ellenálltak, és megtagadták a békés egyezkedést. A földesurak 1845-ben úrbéri tagosítási és legelő elkülönözési pert indítottak jobbágyságuk ellen - saját úriszékeik előtt. E perek azonban korszakunkban nem fejeződtek be, ezért a legelők 1849-ig közösek maradtak, és a szántóföldeket sem sikerült a két helységben tagosítani. 34

Hivatalviselő, politizáló nemesek

Amikor a reformkori tisztújítások - megyei tisztviselők választása - előtt számbavették a tisztújításon szavazójoggal rendelkezőket, a lövői járásban három kategóriába osztották be az ott „rész szerint lakozó, rész szerint birtokos” nemeseket. Megkülönböztették az országnagyokat - főnemesek és országos méltóságok viselői -, a tisztviselőket és más iskolázott nemeseket, végül a „többi, nemesi szabadságban lévő nemes személyek”-et - gyakorlatilag a Zalalövő környékén élő nemesség többségét kitevő kisenemességet. 35 Az országnagyok közé számították Nádasdy Lipót grófot, Kiss Pál fiumei kormányzót, valamint Inkey Imrét. Noha sem Nádasdy, sem Kiss nem lakott a környéken, és többnyire Inkey sem itt tartózkodott, mégis mindhárman a települések nagy tekintélyű, befolyásos földesurai lehettek. Nádasdy Lipót gróf (1802-1873) előbb Győr megye adminisztrátora, majd a hétszemélyes tábla bírója, és Komárom megye örökös főispánja volt. 36 Nemeskéri Kiss Pál (1799-1863), a Tolna megyei származású cs. kir. kamarás és tanácsos 1837-től 1848-ig volt a magyar tengeremlék (Fiume) kormányzója. A lövői birtokhoz anyja, Forintos Jozefa révén jutott. Hivatalból volt tagja az országgyűlés főrendi táblájának, és ott a konzervatív kormánypárthoz tartozott. 37

Inkey Imre néven két birtokosa is volt Zalapatakának: apa és fia. Idősebb Inkey Imre (1753-1813) a nagyapa, Inkey Boldizsár 1790. augusztus 5-i végrendelete értelmében kapta meg anyjától, Szalapataikai Nagy Juliannától származó patakai örökségét. Ifjabb Inkey Imre (1784-1848) az apja halála után, 1813-ban vette át a zalapataikai birtokot, s vele együtt az évtizedekig elhúzódó pereskedéseket. Ifjabb Inkey Imre jelentős hivatali karriert futott be. Pályafutását Zala megyében kezdte: 1808-ban a megye aljegyzője, 1809-ben nemesi felkelésének lovas főhadnagya, majd 1825 júniusától 1826 novemberéig Zala megye másodalispánja volt. Közben 1810-től gyakornokként, 1811-től pedig fogalmazóként dolgozott a magyar királyi udvari kancellárián. 1817-ben a zágrábi kerületi tábla ülnöke, és még abban az évben cs. kir. aranykulcsos kamarás lett. 1818-tól Kőrösöd megyében tevékenykedett alispánként. 1833-tól kezdődően királyi biztосként küldték ki különböző feladatok ellátására Horvátországba ill. Szlavóniába. 1840/41-ben a Száva folyó szabályozásának királyi biztosaként végzett eredményes munkát. Miután korábban Zala megyében is a konzervatív erőket támogatta, hasonló céllal érkezett 1842-ben a felvidéki Zólyom megyébe, amikor kinevezték a megye főispáni helyettesévé (adminisztrátorává). Feladatának a kormánykörök megalapozásával tett eleget, ezért 1845 decemberében ő lett Zólyom megye valóságos főispánja. 38

Jelentős Zala megyei hivatali pályafutással büszkélkedhetett Domján József, Zalalövő egyik legtekintélyesebb (és valóban a mezővárosban lakó) földesura. Domján József 1795-től a lövői járás alszolgabírája, 1799-től pedig a járás főszolgabírája volt. Utóbbi hivatalát kerek két évtizedig töltötte be. 1819. július 5-én első alispánnak jelölték, ám alig néhányan szavaztak rá. Másnap azonban 612 szavazattal (410 ill. 85 szavazat ellenében) választották meg Zala megye másodalispánjává. Megválasztása azért nevezetes, mert Zala megye tisztújítását ekkor előzte meg első ízben nagyarányú korteskedés (etetés-itatás), és a választásra korábban soha nem látott választói tömeg jelenlétében, fejenkénti szavazással került sor. Domján 1825 júniusáig, hat esztendőn át volt a megye alispánja, akkor éppen Inkey Imre váltotta fel hivatalában. 39

Domján József lányát, Rozáliát vette feleségül, és így került Zalalövőre Ágoston József (1799-?) ügyvéd, Zala megye táblabírája. Ágoston 1828 júniusában megyei másodalügyészként kezdte hivatali pályafutását, 1833 júniusától 1834 novemberéig pedig Zala megye első alügyésze volt. Ezt követően tíz éven át táblabíróként vett részt az igazságszolgáltatás munkájában, majd 1844 júniusában a lövői járás alszolgabírája lett.

Hivatalát 1849 októberéig látta el. Közben 1845 márciusában csatlakozott a nemesi adómentességet az országban legnagyobb számban megtörő, és önkéntes adót fizető liberális zalai nemesekhez. 1846-ban úgy tartották számon, mint aki hivatali állása miatt tagja a zalai ellenzéknek. 40 Meggyőződéses ellenzéki volt viszont Zalapataka egyik legvagyonosabb földes ura, és Zala megye egyik legtekintélyesebb táblabírája, Nagy Pál (1806-?). Thassy Mihály, Zalalövő leggazdagabb helybeli földesura ugyan nem tartozott szorosan a zalai ellenzékhez, önkéntes adófizetésre azonban ő is vállalkozott. 41

Meggyőződéses ellenzékként jellemezték 1846-ban a zalamindszenti Szabó János táblabíró. Szabó szentgyörgyvölgyi református családból származott, és valamikor az 1830-as évek második felében telepedett le Zalamindszenten, a volt Pap-féle birtokon (hogyan adás-vétel, vagy családi kapcsolat révén jutott-e hozzá, azt nem tudjuk). 1840-ben zalamindszenti birtokának jövedelmét 484 forintra becsülték, 1848 pedig a környék egyik legtekintélyesebb birtokosaként tartották számon a mintegy 234 holdat kitevő szántóföldjével, rétjével és erdejével. 42 Noha az 1845-ös nemesi összeírás még Szentgyörgyvölgyön vette számba, 1843/44-ben írott leveleinek keltezése arról tanúskodik, hogy akkor már Zalamind szenten lakott. (Ezt erősíti meg egyébként az 1848-as mindszenti választói név jegyzék is.) 43 Szabó János 1837 és 1841 között Széchenyi István gróf pölöskei uradalmának ügyésze volt, e hivatalából azonban eltávolította Széchenyi jószágigazgatója, amiért Szabó kritizálni merészelte Lunkányi pazarló, földesurát megkárosító gazdálkodását. 44 Szabó János az 1830-as évektől bensőséges baráti kapcsolatban állt a zalai liberális ellenzék pártvezérével, Csány Lászlóval. Kapcsolata tükre, Szabó liberális meggyőződéséről, valamint politikai együttműködésükről számos, Csány Lászlóhoz írott levele tanúskodik. Szabó a liberális ellenzékkel szorosan összefonódó zalai protestáns nemesség egyik szószólója volt, az ő nevükben kérte Csány támogatását pl. az 1837-es tisztújítás előtt, mert mint írta, ellenfelek erősen korteskednek: „Inkey Imre - célját nem vizsgálom - nem sajnálja költségét, de csak egerszegiekre, s egy rész lövőikre”. 45

Szabó és Csány együttműködése különösen 1843-ban, a nemesi adóviselés bevezetése, és a közteherviselés elfogadtatása körüli heves politikai csatározások idején vált szorossá. Szabó rendkívül lelkesen agitált a liberális elvek elfogadása mellett; egyik aláírója volt pl. a nemesi adóviselés elvállalására felszólító megyei röplapnak. Amikor 1843 áprilisában a zalai konzervatívok botrányos módon megbuktatták a nemesi adófizetést, és ezzel együtt Deák Ferenc országgyűlési követségét, Szabó részletesen feltárta Csány számára a bukás okait és a liberáli sok által elkövetett taktikai hibákat. Zalamindszenten, 1843. április 27-én kelt le vele egyszersmind Szabó János közéleti elkötelezettségéről is tanúskodik: „Lelépve a hivatalos pályáról, minden gondolatim egyedül a hazai dolgokra, s megyei közigazgatásra irányozvák”. Okulva az elkövetett hibákból, erőteljesebb ellenzéki korteskedést tanácsolt Csánynak. Kérte a liberális pártvezért, hogy küldjön embereket a Göcsejbe, „innen egyenesen Szalapatakára — a Szalapatakaiak várják, és egyenesen kikötötték sokan, hogy bevárják a Balaton-mellékieket”. 46

Ugyancsak Csány oldalán tevékenykedett Szabó a Védegylet mozgalom zalai szervezésekor is. A Zalalövő környékén szervezett védegyleti fióknak ő volt a lelke, munkáját azonban fékezte a helybeli földesurak közömbössége. „Még a zalalövői urak közül egy sem írt alá! Kereskedők, zsidók, polgárok aláírnának” - panaszkolt 1844 decemberében Csánynak. 47 Ő tudósította a Pesti Hírlap olvasóit a zalai Védegylet megalakulásáról, majd 1845-ben számos cikkben számolt be a Hírlap hasábjain a zalai ellenzéki mozgalom eredményeiről, és a megye közgyűléseiről. (Ő adta közre például az önkéntes adózást vállaló zalai nemesek névsorát.) 48 A zalai liberális tábor szervezésében szerzett érdemeit Festetics Leó, a megye kormánypárti

adminisztrátora is elismerte, amikor egyik, a kancellárhoz írott jelentésében „esküdt ellenzéki túlzó”-ként jellemezte Szabót. 49

Nem nemesi társadalom

A nemesi kiváltságokkal nem rendelkező népességet a XIX. század első felében általában katonai célból, a hadrafogható férfilakosság számbavétele céljából írták össze - ennek ellenére egyedül ezek az összeírások tartalmazzák a nőket és gyermekeket is, gyakorlatilag tehát a nem nemes lakosság teljes lélekszámát. Zalalövő és a szomszédos települések nem nemes népességének létszáma és társadalmi összetétele 1830-ban a következőképpen alakult: 50

14. táblázat
A nem nemes népesség megoszlása (1830)

	Zalalövő	Zalapataka	Zalamindszent	Fenekág	Pusztaszentpéter
háznépek	92	34	46	11	15
tisztviselők és előkelőbbek	1	1	-	-	-
kézművesek	10	10	3	-	-
nemesek szolgái	42	9	4	2	8
férfiak parasztok	10	1	21	-	3
minden rendű zsellérek, lakók és kertészek	59	17	31	10	13
fiúgyermekek	117	32	89	17	13
férfiak összesen	239	70	148	29	33
nők	227	94	157	19	40
férfiak és nők együtt	466	164	305	48	77

Zalalövőn ekkor annyi nem nemes család élt, mint Zalamindszenten, Zalapatakán és Fenekágon együttevén, a lövői nem nemesek összlétszáma pedig a patakai és mindszei nem nemesek létszám-összegének felelt meg. A nemek közti arányt tekintve Fenekág nem nemes népességének 60 %-a, a lövőinek 51 %-a, a mindszeiek 48 %-a, míg a patakai és pusztaszentpéteriek 43-43 %-a

tartozott a férfiak közé. A férfinépességben belül a felnőttek aránya Pusztaszentpéteren volt a legmagasabb, 61 %. Zalapatakán a nem nemes férfiak 57, Zalalövőn pedig 51 %-a volt felnőtt. Fenekágon és Zalamindszenten a férfiak többsége még gyermekkorú volt, és alig 40 %-uk felnőtt. Míg tehát Pusztaszentpéter és Zalapataka nem nemes férfitársadalma az elöregedés jeleit mutatta, Zalamindszent és Fenekág férfinépessége határozottan fiatalodott.

Ami a férfinépesség társadalmi összetételét illeti, nem nemesi származású tisztviselő csupán Zalalövőn és Zalapatakán akadt egy-egy. E két településen tíz tíz, Zalamindszenten pedig 3

kézművest vettek számba. A legtöbb szolgát Zala lövőn találjuk, míg Zalapatakán és Pusztaszentpéteren mintegy ötödannyian szolgáltak csak a nemesi gazdaságokban. A „parasztok”-nak nevezett telkes jobbágyságok száma Zalamindszenten volt a legnagyobb, Zalalövő jobbágyságai pedig feleannyian voltak. Zsellérek és más lakók tekintetében Zalalövő, Zalamindszent, Zalapataka, Pusztaszentpéter és Fernekág volt a települések sorrendje.

A megye házi- és hadipénztárába fizetendő adó kivetésére (felosztására) szolgáló ún. dicalis összeírások 1848-ig évenként számbavették az adóköteles ingatlanokat és ingóságokat, valamint jövedelmeket. A megyei adóösszeírások adatai alapján a környékbeli adózók létszáma 1790 és 1847 között a következőképpen alakult: 51

15. táblázat
Az adózó népesség létszáma (1790-1847)

	1790	1810	1830	1847
Zalalövő	94	76	62	85
Zalapataka	73	28	13	32
Zalamindszent	72	63	62	64
Fernekág	-	-	8	8

A döntően jobbágyfalunak számító Zalamindszenten, és a hozzá hasonló Fernekágon a XIX. század első felében gyakorlatilag változatosan maradt az adózók létszáma. Zalalövőn és Zalapatakán ezzel szemben 1830-ig csökkent, majd 1847-ig ismét emelkedett, ám korántsem érte el az 1790-es mértéket. E települések közül mindvégig Zalalövőn adóztak legtöbben, legstabilabb adózási bázisa viszont Zalamindszentnek volt. A pataikai adózók létszámának drasztikus csökkenése és ingadozása mögötti okokat közelebbről nem ismerjük, csak sejthetjük, hogy közrejátszott ebben a népesség fogyása, és a munkalehetőségek változása is. Zalapataka társadalmának sajátossága egyébként, hogy még az adózók zöme is az ún. félnemesek, agilisok közül került ki. 1828-ban pl. a 14 zalapataikai adózó 71 %-a, 10 fő agilis volt. 52

A mezőgazdasággal foglalkozó népesség alapvető rétegeinek tekinthető jobbágyság és zsellérség létszáma Zalalövő környékén az alábbiak szerint alakult 1790 és 1847 között: 53

16. táblázat
A jobbágyságok és zsellérek létszáma (1790-1847)

		1790	1810	1830	1847
Zalalövő	jobbágyságok	19	18	11	11
	zsellérek	23	13	11	18
Zalapataka	jobbágyságok	3	1	-	5
	zsellérek	46	19	6	18
Zalamindszent	jobbágyságok	21	21	29	28
	zsellérek	20	15	10	10

Fernekágy	jobbágyok	-	-	-	-
	zsellérek	-	-	6	7

Míg Zalamindszent adózóinak közel fele a telkes jobbágyok közül került ki a reformkorban, és három jobbágyra jutott egy zsellér, Zalapatakán alig-alig éltek jobbágyok. A nemesek majorsági földjeit használó, ún. kuriális zsellérek száma azonban Zalapatakán is jelentős volt, ők alkották a patakai adózók több mint felét. Fernekágyon egyeden jobbágyot sem vettek számba, csupán zselléreket. Zala lövőn a század első évtizedében a jobbágyok, az 1840-es évek végére viszont már a zsellérek kerültek többségbe.

Földművelés és állattenyésztés

Korszakunkban a mezőgazdaságilag hasznosított földterületek teljes egészében nemesi tulajdonban voltak. A nemesek ún. majorsági — jobbágyrobottal vagy béresek segítségével megművelt — birtokai adómentesek voltak, míg a jobbágyok használatába adott ún. úrbéres földterületek után a használati jogot gyakorló jobbágyságnak adózni kellett. A majorsági és az adózó birtokok aránya - a szántóföldek és a szőlők tekintetében - az alábbiak szerint alakult az 1830-as évek közepén: 54

17. táblázat
majorsági és adózó földbirtokok aránya (1835)

	Szántóföld (hold)		Szőlő (kapás)	
	majorsági	adózó	majorsági	adózó
Zalalövő	1198	78	50	71
Zalapataka	355	18	128	-
Zalamindszent	190	233	-	199

Zalamindszenten a szántóföldek 53 %-át, a szőlőt pedig teljes egészében az adózók használták. Zalapatakán húszszorosan, Zalalövön pedig tizenötszörösen múlta felül a majorsági szántóföldek aránya az adózók által használtakét. Zalalövön a szőlők 59 %-ban az adózók használatában voltak, a zalapataikai szőlők viszont kizárólag majorsági földekhez tartoztak. A rétek adatait nem tudjuk összehasonlítani, mert a majorságiakat holdban, az úrbéreseket pedig kaszásban írták össze. A nemesi tulajdonban lévő erdők és legelők közös használatban voltak, bár utóbbiak elkülönítésére nézve - mint említettük - már az 1830-as évektől határozott törekvés mutatkozott. 55

Az adózók használatában lévő földterületek nagysága 1790 és 1847 között a következőképpen alakult Zalalövön és a szomszédos településeken: 56

18. táblázat
Az adózó földbirtokok megoszlása (1790-1847)

		1790	1810	1830	1847
Zalalövő	szántó (hold)	172	103	77	129
	rét (kaszás)	62	49	39	38

	szőlő (kapás)	127	81	72	76
	szántó (hold)	131	60	24	14
Zalapataka	rét (kaszás)	46	25	9	3
	szőlő (kapás)	21	25	-	-
	szántó (hold)	259	237	232	178
Zalamindszent	rét (kaszás)	139	134	136	96
	szőlő (kapás)	192	203	199	209
	szántó (hold)	-	-	15	-
Fernekágy	rét (kaszás)	-	-	7,5	-
	szőlő (kapás)	-	-	21	-

A környékbeli adózók kedvezően természeti adottságok között gazdálkodtak, és elmaradott módszerekkel művelték földjüket. 1830 körül a lövői földek nagyrészt dombosak, kövesek vagy homokosak, vízmosásosak, eléggé terméket lenek voltak. Trágyával évente csak a föld töredékét javították. A mélyebben fekvő területek, különösen a rétek a Zala folyó gyakori áradásainak voltak kitéve. A réteket évente legfeljebb egyszer tudták kaszálni, és rossz minőségű szénát adtak. Ősszel háromszor, tavasszal pedig kétszer szántottak, két ill. négy ígásokkor. A rossz termőképesség miatt kétnyomásos gazdálkodást folytattak, csak fele szántóföldet vetették be évente, a másik felét pihentették, ugaron hagyták. A Zala áradásai miatt azonban időnként így is csupán az őszi vagy tavaszi vetés fele kelt ki. A szántóba fele-fele részben vetették a két kenyérgabonát, a búzát és a rozst, a lapos területen lévő szőlők pedig csak rossz minőségű bort adtak.

Hasonló adottságok mellett és körülmények között folyt a gazdálkodás Zalapataka és Zalamindszent határában is. E területek talaja szintén termékeny és rögös, kavicsos agyag vagy köves homok volt, a domboldalakon a lezúduló esővíz vízmosásos árkokat vágott, az alacsonyabban fekvő területeket pedig a Zala folyó árvize fenyegette. Itt is a kétnyomásos gazdálkodás volt még jellemző; csupán a szántók felét vetették be, másik felét ugaron hagyták. A mindszei földeken ősszel háromszor szántottak, tavaszi vetés viszont alig volt. Zalapatakán szintén kevés terményt vetettek a tavasziakból. Az ősziakból főképp rozst, kevesebb búzát vetettek, és a nyers terméshozam alig érte el az 1 pozsonyi mérőt. A művelési költségek helytel-közzel felülmúlták a terméshozam értékét, így a szántóföldi gazdálkodás tulajdonképpen veszteséges volt. 57 A patakiai gabona termelését és felhasználásának módját kiválóan jellemzi a helység előjáróinak 1832 márciusából származó nyilatkozata: „mi, mint szegény emberek, aminémű gabonánk terem, úgymint roz, kukorica, árpa, hajdina, mindenikből szoktunk külön, magánosan őrleni; kiváltképpen az árpát is nemcsak kenyérnek szokta a szegény ember, hanem abból búzaliszt helyett más főznivaló élelemre is szokott fordíttatni”. 58

Mind a mindszei, mind a patakai réteket károsította a Zala gyakori áradása, ezért csak egyszer tudták őket kaszálni, és eléggé rossz minőségű szénát adtak. A mindszei szőlőkből gyenge minőségű bor készült, hasonlóképpen a patakaiból is, utóbbi szőlők ráadásul sűrű erdők között, alacsony területeken feküdtek. A rossz terméshozam és a silány minőségű bor a patakai gazdáknak alig-alig jövedelmezett. 59 Annál nagyobb volt a patakai agilisok

felháborodása, amikor 1828-ban csak két kocsmát működésére adtak engedélyt a község előjárói, a többi gazda bormérését pedig betiltották. 60 A legelők Zalapatakán és Zalamindszenten is sűrű erdők között feküdtek, szénájuk pedig olyan rossz minőségű volt, hogy a teheneket évente csak négy hónapig volt értelme fejni. 61

Az adózók állatállományának száma és összetétele korszakunkban a következőképpen alakult Zalalövön: 62

19. táblázat
Az adózók állatállománya Zalalövön (1790-1847)

	1790	1810	1830	1847
jármos ökör	42	36	26	38
fejős tehén	59	39	25	33
tinó	13	18	22	1
borjú	2	-	6	-
hámos ló	26	22	6	21
sértés	31	37	51	26
juh	50	150	25	59
kecske	17	-	-	-

Zalalövön - és Zalapatakán valamint Zalamindszenten is — az adózók legfontosabb haszonállata a szarvasmarha volt. A tehenek az élelmezés, az ökrök pedig a földművelés és közlekedés számára voltak nélkülözhetetlenek. Ökrök húzták az ekét és boronát, valamint ökrös szekereket használtak a fuvarozáshoz is. Nemcsak Zalalövő, de Zalamindszent és Zalapataka is előfogatot tartozott adni a gyakorta átvonuló katonaság számára - mind a gyalogságot, mind a katonai felszereléseket és ellátási cikkeket ökrös szekerekkel fuvarozták egyik állapotási helyről a másikig. A szarvasmarhák jelentőségét és szerepét érzékelteti Laki Ferenc mindszenti jobbágy örökösének 1843 novemberéből származó osztály levele. A módosabb jobbágygazdának lova nem volt, viszont négy pár ökröt, három szekerét, két ekét és három boronát hagyott a fiaira. 63

Mind a földesurak, mind pedig jobbágyaik a vonósmarhák számára igyekeztek fenntartani a legjobb legelőket. Évről-évre ún. ökrötilosokat jelöltek ki, olyan területeket, ahol az igásökrökön kívül más állatot tilos volt legeltetni. A tilalmat persze gyakorta megszegték, mint pl. 1845 tavaszán Kiss Pál uraság bérlője. Kovács Ferenc lövői öregbíró és esküdtársai azt panaszolták, hogy a bérlő „juhásza az ökrötilosban őrizvén nyáját, az eddigi fennállott béke és jó rend felzavarásával vonyós marháinkat nemcsak akadályoztatja úgyis vékonyan élhetésöktől, hanem azokat végképp meg is fosztja élelmektől”, ami annál sérelmesebb, mivel „tehénscordánk úgyis bérlött külső legelőn járnak, s fájdalom, még csak ökreinket sem élveztetjük a lövői mezőn”. 64 Az ügy kivizsgálásával megbízott járási főszolgabíró a következőképpen jellemezte a lövői legelőket: „Zalalövő mezőváros határában néhány darab vad parlagokat s a szántóföldek közti árkos s bokros részeket kivéve közlegelő, melyből vonómarha-tilos is tétethetnék, nem létezik, azért is a vonómarhatilos is a mezőkön tarlóokban s parlagokon, melyeknek egy része évenként felszántatik, más része pedig tavaszi vetemények alá elszórva használtatik, ősveszoritva tartatik”. A főszolgabíró a földesurak igavonó

állatainak ökörtilosban való legeltetését - miután a földesúri és jobbágylegelők nem voltak elkülönítve - megengedte, a „rideg marháknak ottoni legeltetését” azonban megtiltotta. 65 A zalamindszenti adózók korszakunkban az alábbi állatállománnyal rendelkeztek:

20. táblázat
Az adózók állatállománya Zalamindszenten (1790-1847)

	1790	1810	1830	1847
jármos ökör	52	68	58	64
fejős tehén	47	47	52	34
tinó	16	41	28	11
borjú	5	-	9	-
hámos ló	29	-	22	13
sertés	45	79	113	41
juh	181	153	214	79
kecske	18	-	-	-

Zalamindszenten a jármos ökrök száma mindvégig 60 körül mozgott, a fejős teheneké ingadozott, míg a hámos lovaké és a juhoké egyértelműen visszaesett. A sertések számában növekedés majd visszaesés tapasztalható, a kecske viszont a XIX. századra teljesen eltűnt nemcsak a Mindszenti, hanem a Lövői és Pataki adózó gazdaságokból is. Zalapatakán már juhai sem voltak az adózóknak az 1830-as évekre. A szarvasmarhák száma 1847-re az 1790-es állomány negyedére esett vissza, csupán a jármos ökrök száma emelkedett a hosszabb visszaesés után. Csökkent a sertésállomány is, a lovak száma pedig gyakorlatilag stagnált. Zalapataka adózóinak állatállománya korszakunkban egészen pontosan a következőképpen alakult:

21. táblázat
Az adózók állatállománya Zalapatakán (1790-1847)

	1790	1810	1830	1847
jármosökör	24	10	4	16
fejős tehén	58	22	16	13
tinó	23	16	5	-
borjú	12	1	1	-
hámosló	4	6	6	4
sertés	33	25	16	21
juh	95	31	-	-
kecske	7	-	-	-

Zalalövő és a szomszédos falvak nem nemes népességének zöme a mezőgazdaságból élt. Jövedelme nem csupán saját használatban lévő gazdaságából származott, azt nem kis

mértékben egészítette ki a környékbeli településeken vállalt idényjellegű mezőgazdasági bér munkából származó bevétellel is.

Kézművesipar és kereskedelem

A térség kézművesipara jelentéktelen volt. Az adóösszeírások Zalalövön, Zalapatakán és Zalamindszenten mindössze az alábbi csekély létszámú kézművest és kereskedőt vették számba 1790 és 1847 között: 66

22. táblázat
Kézművesek és kereskedők létszáma (1790-1847)

		1790	1810	1830	1847
Zalalövő	kézművesek	4	17	7	16
	kereskedők	14	4	2	2
Zalapataka	kézművesek	11	8	6	8
	kereskedők	4	2	-	-
Zalamindszent	kézművesek	3	3	5	5
	kereskedők	-	-	-	-

Legtöbb kézműves még Zalalövön telepedett le, bár létszámuk erősen hullámzott. Zalapatakán évente 6-8, míg Zalamindszenten 3-5 kézműves dolgozott. Kereskedelemmel szinte kizárólag csak a zsidók foglalkoztak. (Az 1790-es összeírásba még nagy számmal kerültek be, később azonban alig-alig tartották őket számon az adózók között.) Zalapatakáról az 1830-as évekre „tűntek el” a kereskedők, Zalamindszenten pedig már 1790-ben sem voltak nyilvántartva.

A zalalövői adóösszeírásokban először 1799-ben jelölték meg a kézműveseket. Ettől kezdve egészen 1847-ig összesen 62 kézművest, valamint 11 kocsmáros, 7 mészáros (legtöbbjük zsidó bérlő) és 1 kereskedőt vettek számba a mezővárosban. Legnagyobb számban vargák és molnárok (11-11 fő), valamint kovácsok (9 fő) dolgoztak Zalalövön. Mintegy ötven év alatt 5 péket, 4-4 bognárt és asztalost, 3-3 takácsot, üvegest és szabót, 2-2 szűcsöt és szíjgyártót, végül mindössze egy-egy ácsot, kádárt, fazekast és kefékötőt írtak össze. Az 1828-as általános adóalap összeírásban egyszerre három kocsmáros és nyolc iparos; egy-egy kovács, varga, molnár, pék, szabó, üveges, takács és bognár szerepelt. A kézművesek közül a legtöbb adót a takács, míg legkevesebbet a szabó fizette. Az 1840-es években a segéddel dolgozó Heid József pékmester, Reinbacher József varga és Bauer Ferenc csizmadia voltak Zalalövő legtehetősebb iparosai. 67

A zalapataikai adóösszeírások 1791 és 1846 között 40 iparos és 3 kereskedő nevét jegyezték fel. Az iparosok közül huszonnégyen takácsok voltak, és a salomvári takácscéhhez tartoztak. (Az 1820-as években több pataikai nemes is tagja volt a céhnek.) 68 Zalapatakán dolgozott még korszakunkban 4 molnár, 3 csizmadia, 2 varga, 1-1 fazekas, kovács, ács és szabó, valamint három, közelebbről meg nem nevezett kézműves. Az 1828-as összeírás idején 6 iparost: négy takácsot, egy csizmadit és egy molnárt vettek számba. Az egyik takács kivételével mindnyájan agilisek (félnemesek) voltak. Közülük csak a molnár - az egyik fő

desúr szegődményese - dolgozott egész évben a malomban, míg a takácsok és a csizmadia mintegy negyedévig folytatták csupán mesterségüket, és nem volt se gédjük sem. Tavasztól ősziig ők is földművelők, többségében szőlőbirtokosok voltak. 69

Zalamindszent 1797 és 1846 közötti adóösszeírásaiban mindössze 28 iparos névvel találkozunk. Háromnegyedük (21 fő) molnár volt, és gyakran váltották egymást a két bérelt malomban. A falu állandó kézművesei a kovácsok voltak, s ők ezidő alatt hárman követték egymást. Rajtuk kívül mindössze egy-egy bognár, fazekas, lakatos és szabó dolgozott Zalamindszenten. 1828-ban egyidőben két- két kovács és molnár, valamint egy bognár tevékenykedett a faluban. 1846-ban a legtöbb adót Horváth István fizette, aki 1811 óta volt a falu kovácsa. 70

A Zalalövő környéki települések céhes életéről kevés adat került elő, azt sem tudjuk például, hogy a takácsok mellett legnagyobb számban összeírt molnárok melyik céhnek voltak a tagjai. A Mindszenti, lövői és pataikai kovácsok a csesztregi kovácscéhhez tartoztak, 1822 márciusában azonban önálló céh felállításához

kértek engedélyt (a budafai és szőcei kovácsokkal együtt): „már a lövői környékben a kovácsmesterek száma nagy számmal és annyira megsaporodott, hogy magunk azon környékben lévők egy különös céht fölállíthatunk”. 71 Kérésüket azzal is indokolták, hogy a csesztregi céh távol van tőlük, és az oda való utazás a mestereknek nem kevés költségébe és fáradságába kerül. Zala megye közgyűlése helyt adott a kérelemnek - a folyamodókat elegendő számúnak találta az új céh felállításához - és egy, a csesztregivel megegyező céhszabályzatot adományozott nekik. 72

Jóllehet korszakunkban a hivatalos iratok Zalalövőt mindvégig mezővárosként („oppidum”-ként) emlegetették, egészen az 1840-es évek közepéig hiányzott a mezővárosi fejlődés egyik alapvető feltétele, a vásártartási jog. A legbefolyásosabb lövői birtokosok végül összefogtak, és 1842. július 4-én kérvényt nyújtottak be az uralkodóhoz. A birtokosok évenként négy országos - január 10., április 1., június 13. és november 5. -, valamint minden kedden egy hetivásár tartására kértek királyi engedélyt. Kérelmüket az alábbiakkal indokolták:

„1.) Zalalövő a vidékbeli nagy számú szorgalmatos vevő és áruló népnek öszveseregglésével a kereskedésre, nagyon kiterjedt vidékje természetményeinek eladására legalkalmasabb.

2.) A természetményeknek vásárokon bizonyos és könnyű eladhatása a nép szorgalmát neveli, a mesteremberek, kéziművesek, kiknek száma itten nevelkedik, készítményeiket könnyebben eladhatni és azzal a közteher könnyebb becsülésére segítettetni fognak.

3.) Az említett Zalalövői mezővárosban, mely Bécsből Fiume és Triesztnak vezető egyik legnagyobb útjában volna Magyarországnak, többször a császári katonaság szállásolván, kinek könnyebb tarthatására szükségesek beszerzésére a helybeli adózó közönség is a vásárok tartásával alkalmasabbá tetetik.

4.) A fent kitett országos és heti vásári napok a szomszéd Körmend, Zalaegerszeg, Csákány és Óriszentpéter mezővárosok vásárnapjaikkal [...] nem ütköznek, azért azoknak sem a helyre, sem az időre nézve károsak nem lehetnek, sőt a nagyon kiterjedt szomszédságoknak szükségesek lennének a zalalövői vásárok.” 73

A helytartótanács 1842 augusztusában a szomszédos vásártartó települések és uradalmak jóváhagyó nyilatkozatát kérte, majd miután ez 1843 januárjában meg érkezett, másfél évvel később, 1844 júniusában a lövői népességről kért újabb in formációkat. 74 A kért népességi adatokat azzal a megjegyzéssel terjesztette 1844 novemberében Zala megye közgyűlése elé a lövői járás főszolgabírája, hogy „Zalalövőhöz Zalamindszent és Zalapataka oly közel, s úgyszólván egy kapcsolatban fekszik, hogy azok mind egy helységnek tekintetnek, s minden helységnek majd mind ugyanazon egy földesuraik legyenek”. 75 A salomvári plébános igazolása szerint 1844 októberében Zalalövő mezővárosban és „az ezzel szinte kapcsolatban álló, s azon egy közös birtokú földesúri jogokhoz tartozó” Zalamindszenten és Zalapatakán 518, 336 ill. 395, összesen 1249 római katolikus élt. Ugyanebben az időben 262 zsidót írt össze Zalalövő környékén a helybeli rabbi. 76

A lövőiek törekvését siker koronázta: a kérésüknek megfelelő tartalommal, 1845. január 23-án kiállított királyi kiváltságlevelet Zala megye 1845. március 3-i közgyűlésén hirdették ki. 77 A lövőiek nagyra becsülték a mezőváros gazdasági életének fejlődését (reményeik szerint) elősegítő kiváltságot. 1848 januárjában -érdemeiket megörökítendő - mindazok aláírásukkal látták el a királyi kiváltságlevelet, akik annak idején kezdeményezték a vásártartási jog kiharcolását. Szándékuknak megfelelően iktatjuk most ide a kezdeményezők névsorát: Kiss Pál, Thassy Mihály, Ágoston József, Tuboly János, Horváth Zsigmond, Domján Er zsébet (Hetésyné), Nagy Pál, Simon János, Sáska Imre (Nagy Jozefa asszonyság vallományosa) és Czányuga Ignác. 78

Zsidó társadalom

A térség kézművesiparában, főként pedig kereskedelmében jelentős szerepet játszott a Zalalövön egyre nagyobb számban megtelepedő, és Zalapatakán is jelen lévő zsidó népesség. A zsidók lélekszáma e településeken a következőképpen alakult 1793 és 1849 között: 79

23. táblázat
A zsidóság létszáma (1793-1849)

	1793	1798	1802	1818	1828	1832	1848	1849
Zalalövő	89	82	80	96	117	152	176	158
Zalapataka	16	42	20	20	15	29	-	6

Zalalövön 1798-ban és 1818-ban 20-20, míg 1848-ban már 44 zsidó családot írtak össze. 1848-ban a családok legtöbbszörében 1-3 gyermek volt. Három család ban élt öt-öt gyermek, egy-egy család pedig hét, illetve tíz gyermekkel is büszkél kedhetett. A házaspárok között magas volt az egészen fiatal (ül. idősebb) gyermektelenek aránya, és viszonylag sok egyedülálló zsidó is lakott Zalalövön. A lövői zsidóság nemek és életkor szerinti megoszlása 1848 nyarán a következő volt: 80

24. táblázat
A zalalövői zsidóság életkor és nemenkénti megoszlása (1848)

Korcsoport	Férfi	Nő	Együtt
0-9 éves	23	25	48
10-19	18	10	28

20-29	27	21	48
30-39	20	12	32
40-49	4	4	8
50-59	5	3	8
60-69	1	1	2
70-	1	1	2
Osszesen:	99	77	176

Zalalövő zsidó népességének 54 %-a 20 év alatti volt, és a férfiak száma — az egyedülállók miatt - jelentősen meghaladta a nőket. A lövői zsidók 79 %-a (139 fő) helyben született. Heten Zala megye más településeiről, 11-en Vas megyéből, 15-en pedig Magyarország távolabbi megyéiből - így pl. Sopronból és Veszprémből — származtak. Külföldön mindössze hárman születtek: ketten Morvaországban, egyikük pedig Horvátországban.

Foglalkozást 59 férfi esetében jegyezték fel az összeírások. Legtöbben, összesen 34-en, valamilyen kereskedelmi tevékenységet folytattak. Az „aprólékos” kereskedők 14-en, a rongykereskedők pedig 13-an voltak. Rajtuk kívül akadt még egy boltos és két boltoslegény, egy-egy gyapjú (és gubacs), valamint lókereskedő, továbbá egy közelebbről meg nem nevezett, és egy falun árusító házaló kereskedő. A lövői zsidók közül ketten mészárosként dolgoztak, egy-egy társuk pedig kocsmáros és fuvaros volt. A kézművesek (16 fő) között legtöbben a szabók voltak; mesterek hatan, legények és inasok pedig négyen. Üvegesként kettő, szűcsként, irhasként és vargaként pedig egy-egy lövői zsidó dolgozott. Élt még Zalalövön egy zsidó orvos - a már említett Grünbaum Bernát -, egy tanuló, továbbá egy kántor (éneklő) és egy rabbi, a horvátországi, varasdi születésű, 42 éves, ötgyermekes Anhalczér Henrik. A lövői zsidó gyerekek tanítója a helybeli születésű, 22 éves Anhalczér Rudolf volt.

A zalalövői zsidó hitközség állítólag - a később elpusztult hitközségi levéltár tanúsága szerint - 1797 körül alakult. Alapítói Popper Jakab szabó, és Rechnitzer Henrik gazdálkodó voltak. Első rabbijuk, Anhalczér Jakab hosszú ideig vezette a közösséget. Templomuk állítólag 1830 körül épült a hitközség tagjainak adományából. 81 Ennek azonban ellentmond az alábbi, a lövői zsidók és a Thassy-família között a zsinagóga felépítéséről 1811. szeptember 29-én kötött szerződés:

„1. Mi, a jószág birtokosi megengedtük lövei zsidóságnak, hogy azon temp- lomjokat, mely saját fundusunkra [telkünkre] megboldogult eleink által építetvén volt, régisége és kicsiny volta miatt öszveronthassák, s helyében három quadrát öllel nagyobbab téglából s kemény materialekból önnön magok költségén, fárad ságán szabadon építhessenek; amint hogy felépíteni azont elkezdvén, tartoznak is a most folyó 1811. esztendőben esendő Szent Mihály napjáig tökéletesen elvégezni, és használásáért a most említett Szent Mihály napjátul fogva az örökös megegyezés szerint árendát fizetni, és pedig ilyenképpen:

2. hogy minekutána a zsidóság magára felvállalván a zsinagógának újra leendő felépítését, minket birtokosokat néminemű költségektől s fáradságnál megmen tett volna, ezen tekintetből a zsinagógához birtokul általengedjük nekik még a mellette lévő fürdő házat, többi közel

helyheztesztett három házakkal egyetemben, úgy, hogy ezen 5 darabokbul álló épületeknek használásától esztendőről esztendőre" 150 forintot fizessenek. 82

Ezek az épületek az 1811-ben újjáépített zsinagógával együtt Zalalövő köz pontjától északra, Körmend felé, az országos főútvonaltól nyugatra álltak. Zala megye útjainak 1832-es leírása szerint a lövői zsidóknak négy boltjuk volt, és „mindnyájan apróbb kereskedésből” éltek. 83 Zalalövő ekkoriban több vendégfogadóval és kocsmával is büszkélkedhetett. A zsidó fogadósok, kocsmárosok és mészárosok hasonló bérleti szerződésekre léphettek a lövői birtokos nemesekkel, mint amilyent a Thassy-család kötött 1815. szeptember 29-én Friderik Antal zsidóval. A vendégfogadó és mészárszék bérleti díja 250 rajnai forint volt évente. A szerződés a bérlő kötelességeit az alábbi módon fogalmazta meg: „megengedtetik neki ezen contractus mellett, hogy a mészárszékben vágghasson, kiváltképp pedig kötelességében fog állani mindenkor jó marhát vágni, avagy más módjával az uraságot jó hússal providealni [ellátni] amikor itt Lövőn tartózkodni fog, úgy nemkülönb a vendégfogadóban jó bort, sört, pálinkát mérni s árulni egész esztendő alatt tartozzon, ahol egyszersmind mindennemű kereskedés is, mely a vendégfogadónak becsével nem ellenkezik, megengedtetik”. 84

Közlekedés

A zalalövői cs. kir. postahivatal korszakunkban is Zala megye postaforgalmának egyik csomópontja volt. Ez látta el az állami levélposta szolgálatot, valamint az állam magánvállalatoként működő személy-csomag-, és pénzszállítást. A zalai megyeszékhely, Zalaegerszeg postaforgalma is jelentős mértékben a lövői posta hivatalon keresztül bonyolódott le. Így pl. 1845 novemberében Deák Ferenc arra kérte Kossuth Lajost, hogy „küld el a pénzt diligence [delizsánsz, azaz személyszállító postakocsi] által Zalalövőre, hol én azt megkapom”. 85 A lövői postahi vatalt a XIX. század elején Ján Ferenc postamester vezette. A postamester 1810 augusztusában - a napóleoni háborúk idején - azt panaszkolta, hogy „a múlt háborúi viszontagságok, renden kívül való utazók szállítása, leginkább pedig a szünet nélkül való [...] katonai transportok szállítása miatt a postalovak és helységek vonós barmainak száma felette megkisebbedett és elgyengült”. 86 1810-ben máskülönb is rájárt a rúd a postamesterre; háza a tűz martaléka lett. 87 Ján Ferenc halála után özvegye, Nagy Katalin vette át a postahivatal irányítását. 1822 tava szán a helytartótanács arra utasította az özvegyet, hogy a hivatal ellátásához sze rezze be a postamesteri kinevező oklevelet. 88 A postamester lányát, Ján Borbálát a szentlislői Tuboly János táblabíró vette feleségül. Fiúk, ifjabb Tuboly János előbb a nagyanyja mellett dolgozott postai adminisztrátorként és kiadóként, nagyanyja halála után pedig - 1827 júniusában - a postamesteri hivatal elnyerése ért folyamodott. 89 A Tuboly-testvérek 1828 májusában osztották szét egymás közt az örökségüket, és Jánosnak — kérésének megfelelően — az anyai örökség, a zalalövői birtok és postahivatal jutott. A mintegy 2000 forint értékűre becsült postahivatal mellett Jánoshoz került még négy ló, valamint három különböző típusú szekér is. 90 Tuboly János 22 éves korában, 1828-ban lett lövői postamester, és korszakunk végéig ő látta el e hivatalt. Az 1840-es években Zalalövő egyik legtekintélyesebb nemeseként tartották számon. Bár a postamesteri hivatalból tekintélyes bevétele származott, amellet még mintegy 150 holdas földbirtokkal is rendelkezett. 91

Zalalövő és a szomszédos települések számára nemcsak előnyt jelentett az országos főút nagy forgalma, hanem fokozott megterhelést is. Zalalövő az alábbi -gyakorta használt - katonai felvonulási útvonalak csomópontjában feküdt: Zág ráb-Bécs, Bábolna-Friedau, Pest-Friedau, Buda-Radkersburg és Komárom- Fiume. Katonai átvonulások alkalmával a lövői és mindsenti adózókhoz mint egy 150, a környező kisebb településekkel együtt pedig kb. 200

katonát lehetett beszállásolni. 92 A környékbeli lakosságra különösen nagy terhet róttak a napóleoni háborúk hátszói csapattozásai. 1810 januárjában pl. 500 lovat rendeltek Zalalövőre, hogy a tüzérség ágyút és egyéb felszereléseit Vasadra szállítsák. 93 A katonaság békeidőben sem kímélte a környéket. 1821 márciusában a lövői, Mindszenti és Pataki adózók azt panaszolták, hogy a katonaság szörnyen sarcolja őket, mivel reggelit, ebédet, vacsorát „nagy tál ételből és elegendő sót” kénytelenek neki adni. 94 A katonaság szabályellenes, sőt törvénytelen zsarolásai miatt Zala megye közgyűlése tiltakozott a helytartótanácsnál, és a panasz orvoslásához a katonai hatóságok közbenjárását kérte. 95 Tiltakozásuk azonban fabatkát sem ért, ezért alig két évvel később, 1823 novemberében a lövői és Mindszenti adózók ismét kénytelenek voltak szóvátenni, hogy „a legnagyobb országútban lévén, az általános katonaság által, amelynek főzeléket, sőt és egyebeket minduntalan adni kénytelenek, majd semmivé tételnek, de adójuk is ezen esztendőben pengőpénzben lévén kivétel, egészen végső pusztulásra jutnak”. 96

Nemcsak a beszállásolt katonaság élelmezése, hanem a katonaság fuvarozása is gondot jelentett a környékieknek. 1842 augusztusában az alábbi ügyben kérték Zala megye segítségét a lövői, Mindszenti és Pataki adózók: „Mi a tekinetes katonaságot házainknál tartjuk is, szállással ellátjuk, és saját marháinkkal és szekereinkkel körmendi állapotokra által is szállítjuk. Semmi legkisebb panasztételre okunk nem lehetne, ha a transportok Körmenden a városban megmaradnának, de télen-nyáron, jó és rossz úton mindenkor Körmendről messze távolság ra kelletik keservesen elvinnünk (holott a katonai nyugtában csak Körmendig nyugtattatunk meg), és sokszor elannyira az erős hajtás miatt is elkínózzuk ökreinket, azok megsántulván, némelykor egy hónapig sem foghatjuk be, és sem magunknak, sem uraságunknak, sem a tekintetes nemes vármegye szolgálatára nem használhatjuk”. 97 Zala megye közgyűlése a sérelem orvoslását kérte Vas megyétől. Vas megye azonban azzal utasította vissza a lövőiek panaszát, hogy a vasi adózók is gyakran kénytelenek Zalalövőn vagy Zalaegerszegen túl fuvarozni a katonaságot, így a szolgáltatások kölcsönösen kiegyenlítik egymást. 98

Az országos fő posta- és kereskedelmi út Zalalövőn átvető szakaszát a következőképpen jellemezték az 1830-as években: „A lövői balpart oldalán lévő út horgas, mely csaknem a zsidók zsinagógájáig tart; havas és szeles időben nagyon alkalmatlan. Onnét az út jobb felén vagyon a horgas útnál lefolyó víznek az árka, mely a házak között - kerteken keresztül - vizét a *Zalába*, vezeti. A városon keresztül ezen út mindenütt árkolatlan, és nem éppen elegendő széles; kövecseztve meg vagyon áltáljában.

Az útnak bal oldalán, templomon alul lévő kútnál kezdődik a zalalövői hídnak töltése, mely kezdetén semmi, ötven ölnyi hosszasság után pedig a hídnak balról lévő feje a föld színétől 12 láb magassága vagyon, úgy szinte a hídnak jobb feje túlnyúlik a töltés egészen a part alatt jobbról levő vendégfogadóig, ahol is a lövői, vagyis a Zala völgyének jobb partja kezdődik. Mind a töltés, mind pedig a partnak oldalán az út elegendő széles, meg vagyon az egész szélessége kövecseztve, csak az az alkalmatlanság, hogy a záporosók az útról, mely a part oldalán le nyúlik, a kövecset lesodorják, és többízben az út ezáltal megrongyollik”. 99 Miután az út mind Lövőtől északra, mind pedig délre meredeken emelkedett, akár Trieszt felől Bécsnek, akár Bécsből Triesztbe ment a szekér, a meredek parton csak pódovak vagy ökrök befogásával lehetett a szállítmányt felvontatni. Korszakunkban Zalalövő környékén az utakat még nem korszerűsítették, a Zala folyó hidját azonban - amelyen át a főút vonal vezetett - átépítették.

Hídépítés

1791-ben a lövői ún. vámos híd már nem a Perneszy és más rokon családok, hanem Zala vármegye tulajdonában volt, sőt a földesurak által építtetett régi fa híd már nem is állt, mert tőle nyugatra a vármegye egy új fahidat állított fel. 100 Amikor 1810 novemberében felbecsülték, hogy mennyibe kerülne egy, a lövői vámos híddal tökéletesen megegyező szerkezetű új fahíd felépítése, úgy találták, hogy az ácsokon és cölöpverőkön kívül 504 ember segítségével 36 nap alatt lehetne elkészíteni, és az anyagköltségek, valamint a munkadíj mintegy 10400 forintot tennének ki. 101 A lövői fahíd állapota 1820-ra erősen megromlott, és Bertalan Pál főszolgabíró abban az évben két alkalommal is új híd építését javasolta a megye közgyűlésének, sőt, májusban már be is mutatta - mind kőből, mind pedig fából — az új híd Póka Antal mérnök által kidolgozott tervrajzát, és az építés költségvetésének tervezetét. A közgyűlés azonban túl költségesnek találta a tervezeteket, és az építést egyelőre elhalasztotta. 102 1822 októberében a lövői járás főszolgabírája az alábbiakat jelentette a vármegyének: „a zalalövői vámos híd a Zala vizén napról-napra rosszabb állapotban jutván, oly rossz karban vagyon, hogy ha újonnan nem építtetik, félő, hogy még az idén vagy jövő esztendőn elpusztul, és minthogy Bécsből Olaszország felé legnagyobb passus [útvonal] volna, és a legterheesebb szekereken járnának azon keresztül, könnyen megtörténhetik, hogy valami szerencsédenség is esik rajta; eddig is már bizonyosan letörött és szerencsédenség is esett volna rajta, ha a mellékes kis híd nem volna, mely Ő fölségének keresztül lett utazásakor építtetett ezelőtt 4 vagy 5 esztendővel, azon okból, hogy már akkor a nagy híd Bajomi földmérő úr által megvizsgáltatván, Ő fölségének általmenetelére veszedelmesnek találtatott, és azolta jobbra mindég azon kis hídon mentek keresztül a nagyobb szekerek is, melyen azonban árvizes időben keresztülmenni éppen leheteden, mert fölötte folyik el a víz, és a múlt esztendőn már meg is rontotta, a vasmacskákat is, melyek összetartják, el szaggatta". Hiába javígták az elmúlt években a hidat, annak lábai, tartócölöpei tönkrementek, ezért halaszthatadanná vált az építés — vélekedett a főszolgabíró. 103 Most már a vármegye is beleegyezett az új lövői híd építésébe, és a hely tartótanáctól kért rá engedélyt. A helytartótanács 1826 márciusában járult hozzá a hídépítéshez, de nem a Zala megyében kidolgozott, hanem az „ország fő építési kormánya" által készített tervrajz alapján. 104

A lövői kőhíd építésének előkészületei 1826 tavaszán kezdődtek. Őszig elkészültek az építkezéshez szükséges felvonulási épületek, és hozzáláttak a földmunkákhoz is. Miután az építkezés legnehezebb részét a vármegye egerszegi tömlöcében őrzött, közmunkára ítélt rabokkal kívánták elvégeztetni, előbb gondoskodni kellett a rabok Zalalövön történő elhelyezéséről, felügyeletéről és ellátásáról is. 1826-ban Kolosváron elkészült a 60 rab befogadására alkalmas tömlőc, magas kerítéssel, valamint az örök, a mérnök és a megyei építésvezető szállása. Felépültek az ellátáshoz szükséges konyhák, továbbá a szerszámok és más eszközök raktározására szolgáló kamrák is. 105 Maga a hídépítés 1827 tavaszán kezdődött, és 1831 őszére fejeződött be. A rabok felügyeletére katonaságot kért a megye, ezt azonban a hatóságok megtagadták, így azután megyei foglárók és pandúrok őrizték őket. Az évente tavasztól őszig tartó építkezésen az építőmesterek — kőművesek és ácsok — vezetésével folyamatosan 60 rab dolgozott. 106 Az építkezést hátráltatta mind az építőanyag nem megfelelő minősége és mennyisége, mind pedig a fizetett munkások alacsony napibére, ezért is húzódott el öt esztendeig. 107 A hídépítés során hatalmas mennyiségű földet mozgattak meg, és roppant tömegű követ építettek be. Az építkezés méreteit jól jellemzi, hogy 1826 és 1831 között 10563 négyökrös és 5821 kétökrös szekér hordta Zalalövőre az építőanyagot: követ, téglát, meszet, homokot, földet, fát és vasakat. Mindeközben a környékbeli falvak adózói mintegy 18800 gyalognapszámmal járultak hozzá az építkezés sikeréhez. 108 Míg a mindszei parasztságot elsősorban a favágásnál és a földmunkákban segédkeztek, Lövőn a kézművesek (bognár, pintér, asztalos és kovács) számára jelentett alkalmi megrendeléseket az építkezés. 109 Az új lövői kőhíd elkészítése Zala vármegye egyik

legnagyobb reformkori építkezése volt, mind a felhasznált építésianyag mennyiségét, mind az igénybevett munkaerőt, mind pedig a költségeket tekintve. A 32 öl hosszúságú, ötboltozatú (egyenként 6 öles boltozatokból álló) kőhíd négy 7 láb vastagságú pilléren nyugodott, és 10 láb vastagságú hídfőkben végződött. 110 Ez a - később helytelenül „római híd”-nak keresztelt — kőhíd vált azután Zalalövő (községi pecsétjében is megjelenő) jelképévé. 111

A híd felépítése után a rajta áthaladó szekereknek lovanként 9, ökrönként pedig 4,5 krajcár vámot kellett fizetni. 112 A vármegye tulajdonában lévő híd vám-szedési jogát háromévente árverés útján adták bérbe. 113 A lövői híd vámszedője általában a hídtól délre, a postaút mentén fekvő vendégfogadóban kialakított vámszedő szobában lakott. 114 Már a hídépítés idején javasolták önálló vámház építését, sőt Póka Antal mérnök el is készítette a terveket, Kiss Pál, a vendéglőtulajdonos földesúr pedig e célra ingyen telket ajándékozott. 1831 márciusában azonban a megye közgyűlése elodázta a döntést, arra hivatkozva, hogy az országgyűlés várhatóan el fogja majd törölni a vámokat. 115 A vámok azonban maradtak, és Donászy Alajos, a lövői hídvám bérlője (az 1835-ös sikertelen kísérlet után) 1836 márciusában ismét a vármegyéhez fordult egy önálló vámház építésének érdekében. Mint kérelmében írta, „vámháznak hiányosságával a vendégfoga dóban kénytelenítettem 100 forint árenda fizetéssel egy szobát felvenni, mely is a vámszedésre iszonyú alkalmatlan, s rossz zárokkal elkészítve, minden untalan rettegésben vagyok ottlételem, hogy az korcsmába dombórozók által mindenem elraboltatik [...]. Még nagyobb akadályom, hogy a vámon keresztül jövő-menő fuvarosokat, kik vámfizetés nélkül szökdözni szándékoznak, nem büntethetem, mivel a korcsmában költenek, a korcsmáros gazdám nagy pártjokat fogja, büntetni nem merem, mert azzal fizet a korcsmáros, ha nem tetszik, takarodjam a háztul, öneki az árendafizetésem nem kell!” 116 A megye most már áldását adta a vámház építésére, a közgyűlést azonban nem a kocsmái viszonyok hatották meg, hanem az a körülmény, hogy telek ingyen állt rendelkezésre, és nem kellett fizetni a hídépítésből helyben megmaradt kőért és mészárt sem. A két szobából valamint egy-egy konyhából és kamrából álló vámház újabb építési terve elkészült ugyan 1836 áprilisában, a vámház azonban végül mégis az 1831-es tervek alapján épült fel a főút mentén, a kolosvári vendégfogadóval szemközti, keleti oldalon. 117 1838 szeptemberében már a kész vámházhoz szükséges istálló és szekérszín terveit hagyta jóvá a megye közgyűlése. 118 Donászy Alajos haláláig, 1848 őszéig volt a lövői hídvám bérlője. 1848 áprilisában a bérleti szerződés felbontását, vagy a bérleti díj egy részének elengedését kérte a megyevezetéstől, tekintettel arra, hogy a „rendkívüli események miatt a kereskedés is pangásba jött, s ezáltal a fuvarozók sok is feletette meggyérültek”. 119 Kérelmét akkor elutasították, augusztusban mégis helyt adtak neki, és elengedték az évente fizetendő 1200 forint bérleti díj negyedét, Donászy azonban 1848-ban egy fillért sem fizetett be a megye pénztárába. 120

Vallásfelekezetek, katolikus egyház

A Zalalövő környéki települések lakosságának többsége korszakunkban is a római katolikus vallásfelekezethez tartozott. A második legnépesebb felekezetet a Zalalövön és Zalapatakán viszonylag nagy számmal élő izraeliták alkották. A környék protestáns lakossága elenyészően csekély volt, legnagyobb számban még Pusztaszentpéteren éltek reformátusok. Zalalövön és Zalapatakán alig néhány evangélikust, és egy-két reformátust vettek csak számba, Zalamindszentnek pedig nem volt egyetlen protestáns lakója sem. A környékbeli települések teljes lakosságának pontosabb felekezeti megoszlása az alábbiak szerint alakult 1793 és 1849 között: 121

25. táblázat

Zalalövő felekezeti megoszlása (1793-1849)

	1793	1802	1828	1832	1849
római katolikus	343	302	416	372	404
református	-	-	-	-	2
evangélikus	-	-	8	-	4
izraelita	89	80	117	152	158
összesen:	432	382	541	536	568

26. táblázat

Zalapataka felekezeti megoszlása (1793-1849)

	1793	1802	1825	1832	1849
római katolikus	490	458	460	381	275
református	-	-	-	1	1
izraelita	16	20	15	29	6
összesen:	506	478	475	411	282

27. táblázat

Zalamindszent felekezeti megoszlása (1793-1849)

	1793	1802	1828	1849
római katolikus	384	396	319	335
izraelita	-	-	-	25
összesen:	384	398	319	360

28. táblázat

Vusztaszentpéterfelekezeti megoszlása (1793-1849)

	1793	1802	1828	1849
római katolikus	65	54	40	60
református	-	46	49	26
evangélikus	-	10	-	2
összesen:	65	110	89	88

A fenti települések római katolikus hívei valamennyien a szombathelyi egy házmegye zalaegerszegi esperesi kerületének salomvári plébániájához tartoztak. Plébánosuk 1789-től a győri, 1754 körüli születésű Cseh Károly volt, aki a győri papi szemináriumban nevelkedett. Előbb Bánokszentgyörgyön volt káplán, majd pedig Kercán plébános, Salomvárra ezután került. Magyarul és németül is tudott, és mind az anyaegyházban, mind pedig a filiákban magyarul szólt a néphez. 122 Cseh plébános halála, 1809 decembere óta Sághy Mihály szolgált plébánosként Salomváron. Sághy a Sopron megyei Répceszemerén született 1783-ban, és a szombathelyi szemináriumban nevelkedett. Előbb a szombathelyi szentszéki bíróságnál dolgozott jegyzőként, majd pedig több mint három évig a szombathelyi püspök titkára volt. Sághy 1813 decemberében Zalaegerszegre került esperesnek, 123 helyét 1814 elején Horváth József plébános foglalta el Salomváron. Horváth Felsőszakonyban született 1775-ben, és 1801-ben szentelték pappá. Alsó-lendván és Meszlenben káplán, Kámban adminisztrátor, Egyházsrádocon pedig plébános volt, mielőtt Salomvárra került volna. Beszélt németül is, és 1822 januárjában bekövetkezett haláláig látta el Salomváron a szolgálatot. 124 1822 februárjától haláláig, 1829 márciusáig Kardos Mihály volt Salomvár plébánosa. Pinka mindszenten született 1787-ben, és 1812-ben szentelték pappá. 1812-től 1817-ig Salomváron, 1817-től 1822-ig pedig Zalaegerszegen volt káplán, ezután került vissza Salomvárra plébánosnak. 125

1829 májusától korszakunk végéig (sőt tovább, 1864-ben bekövetkezett haláláig) Dese Ferenc volt Salomvár plébánosa, aki a Vas megyei Gasztonyban született 1791. február 22-én, nemes szülők gyermekeként. A szombathelyi szeminárium növendéke volt, és 1814 áprilisában szentelték pappá. Előbb Szentgyörgy völgyön majd Alsólendván volt káplán, azután pedig tíz esztendei zalatárnoki plébánoskodás után került Salomvárra. 126

Zalalövő templomát, amely a főpostaút és az egerszegi országút kereszteződésében, attól délkeletre állt, az 1801-es egyházlátogatás alkalmával még romosnak találták. 1803-ban újjátették fel és egészítették ki: új tetővel fedték be, sekrestyét építettek hozzá, 1804-ben pedig orgonát is kapott. 1830-ban már ismét romos állapotban találták a kb. 300 személy befogadására alkalmas, zsindellyel fedett és téglával padozott kis templomot. Korábbi fakórusa helyére téglából újat építettek, ám padjai most sem voltak, csupán egy karosszék és tíz egyszerű szék állt benne. A szertartások során használt könyveket, eszközöket és papi öltözeteket a téglapadozatos sekrestye szekrényében tartották. Szentmisét minden második vasárnap és ünnepnapokon tartottak benne. Miután a templomot Keresztelő Szent János tiszteletére szentelték, az ő ünnepén tartották a búcsút is, mégpedig a mezőváros földesurainak költségén. A lövőiek ekkor már a Kolosvártól délre, a főút mentén fekvő (mai) temetőt használták. 127

Zalapataka 1750-ben épült boltíves, téglaboltozatú templomát, mely szintén kb. 300 személy befogadására volt alkalmas, 1830-ban elég jó állapotban találták. Volt benne a lövőihez hasonló sekrestye, kórus, valamint egy karosszék és négy másik szék is. Kriptája az építető Nagy család tagjainak földi maradványait őrizte. Itt Szent Anna ünnepén tartottak búcsút, mivel a templomot az ő tiszteletére szentelték. 1830 előtt minden második, azután pedig minden harmadik vasárnap misézett itt a salomvári plébános. A falu végén létesített új temetőt 1801-ben szentelték fel. 128

Zalamindszent téglapadozatos templomát, mely kb. 100 főt fogadhatott be, 1801-ben még szalmatető, 1830-ban viszont már cserép fedte. A helyreállítás minden költségét a hívek fedezték, majd a helység kocsmájának bevételeit fordították a templom fenntartására. A Mindenszentek tiszteletére szentelt templomban rendszeresen csak Mindenszentek napján

miséztek, alkalmanként pedig - külön kérésre - a halottakért tartottak misét. A búcsút ugyancsak Mindenszentek napján rendezték. 1801-ben a mindszentiek még a templom melletti temetőbe temetkeztek. 129

Pusztaszentpéter kápolnája 1801-ben a falun kívül, egy kis dombon állt. Padozata téglából volt, földeme boltíves és szalmával fedték. Nem volt sem kórusa, sem oratóriuma, sem orgonája, sem sekrestyéje, sem pedig kriptája. A mintegy 4 öl hosszúságú és 2 öl szélességű kis templomba kb. 80 személy fért. Szent Péter és Pál tiszteletére szentelték, és az ő ünnepükön, a búcsú alkalmával tartottak csak benne szentmisét. A kápolnának nem volt tornya, nem messze tőle egy fa harangláb állott. A falu temetője a kápolna körül feküdt. A kis kápolna 1811-ben közel állt az összeomláshoz, az 1821-es egyházlátogatás alkalmával romosnak találták, 1830-ban pedig már maradványai sem voltak. Bútorait és berendezéseit Salomvárra vitte a plébános, építőanyagát pedig valószínűleg széthordták a kör nyékeliek. 130

Oktatásügy

Zalalövön és a szomszédos településeken korszakunkban gyakorlatilag csak katolikus felekezeti oktatás folyt, csupán a lövői zsidók rendelkeztek saját tanítóval az 1840-es években. 131 A katolikus iskola tanítója azonban nemcsak a gyermekek oktatásával-nevelésével foglalkozott, hanem bizonyos kántori teendői is voltak - pl. éneklés, orgonálás, harangozás — emellett még gazdálkodott, és általában ő látta el a jegyzői feladatokat is. 1801 áprilisától Laky József, 30 éves, körmendi származású tanító tevékenykedett Zalalövön. Azelőtt Körmenden és Lentiben tanított, és a magyaron kívül németül is tudott. Háza, melyet a lövőiek készítettek gerendákból (boronaház) a plébánia telkén, a templom mellett - attól délre, a postaút mellett - állt. A mindössze egyetlen szobából, valamint konyhából és kamrából álló épület lakószobáját használták tanítás céljára is. A tanításért minden olvasni tudó gyerek után 15, minden írástudó gyerek után 18 krajcárt, télen pedig egy szekér tűzifát is kapott. A lövői tanító látta el a munkakörével kapcsolatos teendőket Zalamindszenten, Zalapatakán és Pusztaszentpéteren is, a lövőivel megegyező javadalmazás fejében. 132

1811-ben ugyanilyen körülmények között folyt Zalalövön az oktatás, annyi különbséggel, hogy ettől az évtől a Zala megyei, kapornaki születésű Trapp István volt a tanító. Ő a magyaron kívül keveset latinul is értett, és azelőtt Cseszt- regen szolgált. 133 1815-től kezdődően korszakunk végéig (1849-ig) Mihálka János volt Zalalövő tanítója. Zala megyében, Pákán született 1792 körül, felesége Jona Anna volt. Beszélt magyarul, horvátul és valamelyest németül is. Mihálka egyben a mezőváros és Zalamindszent jegyzői teendőit is ellátta. Házát, amely egyben iskola is volt, a lövőiek tartották fenn és javították. 1830-ban tették a lövői, pataki, mindsenti, pusztaszentpéteri és fernekági adózók köteleességévé, hogy egy ennél megfelelőbb iskolaházat építsenek, amihez a földesurak adnák az építőanyagot 134 — erről az építkezésről azonban nincs tudomásunk. Megfelelő források hiányában azt sem tudjuk, hogy korszakunkban hány környékbeli gyerek járt iskolába, és ott milyen mélységben sajátították el az írás és olvasás tudományát. Mindenesetre tény, hogy Zalalövő és Zalamindszent előjárói (bírái és esküdtjei) még 1849-ben is kivétel nélkül analfabéták voltak. 135 Az 1830-as évek elején a zalapataki előjárók többsége sem tudott írni. 136 Egy 1844-es beadványon ötven lövői, pataki és mindsenti adózó szerepel, közülük azonban mindössze hárman voltak csak képesek saját kezű aláírásra, a többiek „X”-et tettek a nevük után. 137 Más, 1849-es iratok szintén azt tanúsítják, hogy még az 1840-es években is csupán néhány kisnemes vagy agilis tudott Zalalövő környékén - a jegyzőkön és a birtokos nemeseken kívül — írni és olvasni. 138

Az oktatás színvonalával és körülményeivel maguk a lövőiek is elégedetlenek lehettek, legalábbis ezt tanúsítja az a beadvány, amelyet egy új „népnevelő intézet” felállítása érdekében terjesztettek be Zala megye közgyűléséhez 1844 februárjában a legtekintélyesebb helybeli birtokosok; Kiss Pál, Thassy Mihály, Nagy Pál, Tuboly János, Horváth Zsigmond, Simon János és Czányuga Ignác: „Zala lövői mezővárossal Zalapatakai és Zalamindszenti helységek természetes öszve-köttetéseknel fogva több századok óta öszveolvadván, e népes nagy három helység iskolaház nélkül vagyon, a jelenleg is iskola csak ház nevet viselő, s alig egy néhány egyedet befogadható vityilló fárabeli plébánusnak elvitathatatlan birtokán épült ház, melytől a három helységbeli nép haszonbér fejében a plébánusnak évenként egy pengő forintot fizet [...], — nehogy azonban e három helységben majd kétszáz egyénre menő ártadan gyermekek iskola hiánya, ön és szülők be-számíthatatlan vétke nélkül, elmék ki nem képeztetésök miatt a tudadanságnak, mint minden rosszak szülőanyjának tovább-tovább is áldozatul hagyassanak, alulírottak a kor kiáltó szükségéhez képest, az egyének száma tekintetben vételével is egy, Zala lövői mezővárosban, a három helység középpontja táján, a főposta- úttól, az örökös láрма és zörej helyétől távol, a zala lövői földesurak, s nem a fárabeli plébános urat illető birtokán, célszerű népnevelő intézet felépítését elha tározni, az építésre szükséges előleges intézkedést munkába venni, parányi ere- jekkel hazafiúi kötelességeknél fogva elkezdték”. 139

A lövői birtokosok az új iskolát a község tulajdonában levő, használaton kívüli területre, az ún. „Perneszy várhely”-re kívánták építtetni, míg az érintett te lepülés adózó lakossága ragaszkodott ahhoz, hogy az iskola helye a templom mellett, a mezőváros központjában maradjon, és csak ezzel a feltétellel támogatták az új iskola építését. Az volt a véleményük, hogy a másik, templomtól távolabb eső építési hely „mind a mesternek, mind pedig kivált iskolás gyermekeinknek káros és alkalmatlan, ezeknek kivált téli és őszi hideg időkben, midőn pedig őket küldhetjük leginkább iskolába, ruhátlan és mezídáb oly messziről a templomba és harangozni járni lehetetlen lévén, ebbéli iskolai neveléseknek és egyházi rendeltetéseknek meg nem felelhetnek, azért sokan kimaradni kénytelenek lesznek [...].

Mind a püspöki visitákból, mind pedig a köztudományra nézve világos az, hogy a mesterlakást nem a földesurak, kik közül talán némelyek ily újítást tenni akarnak, hanem mi, alulírt szegény adózók építjük, tatarozzuk és tartjuk fenn, a plébános úrnak az ettől való járandóságot mi fizetjük, [...] midőn az iskolaház elégett, azt mi építettük fel; ez okokra nézve mi a mestert és iskolaházat magun kénak tartjuk, és mivel a földesurak oda gyermekeiket sem járatják iskolába, ezeket önnön gyermekeink számára rendelve lenni hisszük, azért úgy hisszük, hogy az ilyenén rendelkezésekhez első beszólásunk, kész jussunk vagyon”. 140

Az eltérő álláspontot képviselő felek végül - 1844 augusztusában - abban egyeztek meg, hogy telket cserélnek a plébániával: a plébánia megkapja a Perneszy-féle várhelyet, míg a lövőieké lesz az a terület, amelyen az iskola és a tanítólakás áll. így a mezőváros központjába kerülhet az új iskolaépület is, amelynek tervezett építését az adózók „kézi és marhas munkákkal előlsegíteni ígérték”. 141

FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC

Jobbágyfelszabadítás

Az 1848-as forradalom egyik legfontosabb vívmánya a jobbágyrendszer felszámolása volt. Az 1848:9. tc. azonnali hatállyal és kötelező jelleggel eltörölte a feudális szolgáltatásokat, az úrbéres szerződések alapján teljesített robotot, dézsmát és pénzbeli juttatásokat. A volt jobbágyok az általuk használt föld szabad tulajdonosaivá váltak, az úriszékek, a földesúri bíróságok eltörlésével pedig megszűnt személyes alávetettségük is. A jobbágyfelszabadítás 1848. május 8-án, az áprilisi törvények kihirdetésekor lépett (hivatalosan is) életbe Zala megye területén. Zalaövről ekkor — az 1851-es hiteles birtokfelmérés szerint 142 — 15 volt jobbágy és úrbéres zsellér jutott szabad földtulajdonhoz.

29. táblázat
Felszabadult úrbéres birtokok Zalaövről (1851)

Jobbágy vagy zsellér neve	belső telek	Hold				összesen
		szántóföld	rét	sűrű	Kolosvár	
Zsiga János	0,69	-	-	-	-	0,69
Kovács János	0,03	-	-	-	-	0,03
Szekeres Ferenc	7,81	1,13	1,41	0,14	-	10,49
Pesti György	-	4,20	-	-	1,69	5,89
Nagy Ferenc	3,26	13,80	1,05	1,54	-	19,65
Gyarmati István	6,52	12,45	-	0,93	-	19,90
Pesti Imre József	5,07	17,71	1,89	-	-	24,67
Pesti Ferenc, ifjabb	2,80	22,31	3,14	2,58	-	30,83
Kovács Ferenc	12,06	-	4,66	-	-	16,72
Járfás József	8,68	10,95	4,02	0,30	-	23,95
Pintér Ferenc	1,61	-	1,75	-	-	3,36
Takács János	1,32	-	1,40	-	-	2,72
Simon György	1,05	1,07	1,16	-	-	3,28
Pap György	2,99	1,20	-	-	-	4,19
Horváth János	-	-	-	-	0,54	0,54

Kisebb-nagyobb belső telke mindenkinek, még az úrbéres (házas) zselléreknek is volt. Hat korábbi jobbágy rendelkezett szántófölddel és réttel (négyen közülük sűrűvel is), három-három pedig vagy szántófölddel, vagy réttel. Szántóföldjeik nagysága 1 és 22 hold, míg rétjeiké 1 és közel 5 hold között váltakozott. A volt jobbágyok és úrbéres zsellérek teljes földtulajdonának nagysága összességében 0,03 holdtól 30,83 holdig terjedt. Hárman csupán 1 hold alatti, négyen pedig 5 holdat meg nem haladó földet birtokoltak. 5-10 holdnyi, valamint 10-15 holdnyi birtokkal 1-1 volt jobbágy rendelkezett. 15-20 holdnyi földdel hárman, 20-25 holdnyival pedig ketten büszkélkedhettek, végül egyikük földbirtoka meghaladta a 30 holdat.

A pataikai jobbágyok birtokairól nem maradtak fenn hiteles, részletes felmérések az 1848 körüli évekből, az 1845. évi megyei adóösszeírás azonban Patakon öt jobbágyot vett számba.

Házzal ill. hozzátartozó belső telekkel, valamint többkevesebb szántófölddel valamennyien rendelkeztek. Két patakai jobbágnak 1-1 holdnyi, egynek 2 holdnyi, egynek 3 holdnyi, végül egy másiknak 6 holdnyi szántóföldje volt. Réttel csak ketten büszkélkedhettek; egyiküké 2 kaszás, másikuké pedig fél kaszás volt. 143 Miután azonban minden jel arra vall, hogy nem úrbéres, hanem majorsági földeket használtak, a jobbágyfelszabadítás rájuk nem vonatkozhatott.

Zalamindszenten hét földesúr (köztük a salomvári plébános) 29 jobbágya szabadult fel és jutott földtulajdonhoz. A Mindszenti jobbágybirtokok 1844-es felmérésének tanúsága szerint valamennyi jobbágy rendelkezett belső telekkel, 25-en közülük pedig szántóval és réttel is.¹⁴⁴ Három további jobbágnak volt csak szántója, egynek pedig csak rétje. Birtokaik nagysága 2,76 holdtól 51,05 holdig terjedt. Míg a lövői volt jobbágyok felének 10 hold alatti, másik felének legfeljebb 30 holdnyi, addig a mindszentiek több mint felének 10-30 holdnyi, sőt mintegy negyedrészüknak ezt meghaladó, 30-50 holdnyi földbirtoka volt. Mindszenten tehát már a jobbágyfelszabadításkor több módosabb paraszt lakott, mint Lövön.

30. táblázat
Jobbágybirtokok Zalamindszenten (1844)

Földesúr neve	Jobbágy neve	Négyszögöl				1200 n. öles holdban
		belső telek	szántóföld	rét	összesen	
Nádasdy Lipót gróf	Gétzi László	3696	21220	2599	27515	22,93
	Gödörházi József	10588	32230	12655	55473	46,23
	Horváth Mihály	4115	4789	-	8904	7,42
Földesúr neve	Jobbágy neve	Négyszögöl				1200 n. öles holdban
		belső telek	szántóföld	rét	összesen	
Nádasdy Lipót gróf	Nagy Imre	8277	40508	2601	51386	42,82
	Nagy Boldizsár	6402	43463	11392	61257	51,05
	Nagy Mihály	3418	19830	5039	28287	23,57
	Nagy József, öregebb	4065	16914	1581	22560	18,80
	Nagy József, ifjabb	4033	11966	4200	20199	16,83

Inkey Imre	Andor János	7452	18434	5287	31173	25,48
	Csahók János	1441	5576	2604	9621	8,02
	Laki András	7839	7246	3708	18743	15,66
	Laki István, öregebb	7852	7446	4086	19384	16,15
	Vörös János	7416	10022	5940	23378	19,48
	Vörös József	7139	15105	8227	30471	25,39
Nagy Pál	Laki István, ifi-	7135	23078	12477	42690	35,57
	Kováts Mihály	1304	4339	365	6008	5,01
Szabó János	Horváth Farkas	2641	7948	3626	14265	11,89
	Samu József	1428	12555	3966	17949	14,96
Czányuga Ignác	Juhász József	1554	-	1756	3310	2,76
	Radits Ferenc	1921	3869	1608	7398	6,16
	Simon József	6499	23462	8976	38937	32,45
	Takáts József	11280	20414	10342	42036	35,03
Simon János	Csahók Ferenc	5409	13399	-	18808	15,67
	Laki József	1954	9149	4568	15671	13,06
	Pesti Mihály	2494	4804	-	7298	6,08
Földesúr neve	Jobbágynéve	belső telek	Négyszögöl szántóföld rét		összesen	1200 n. öles holdban

Simon János	Tóth Pál	3775	31387	8205	43367	36,14
	Varga István	9060	16008	3858	28926	24,10
Salomvári plébános (Dese Ferenc)	Horváth István	5789	7324	1593	14706	12,25
	Joó Mihály	3916	10340	1702	15958	13,30

Az áprilisi törvények csak az úrbéres kategóriába tartozó jobbágyföldeket változtatták szabad paraszti tulajdonná. A jobbágyok által termőfölddé alakított irtásokról, a szőlőkről, valamint a földesurak majorságán letelepített jobbágyok és kuriális zsellérek telkeiről a törvény nem rendelkezett. Miután a földművelő népesség jelentős része Zala megyében is éppen az irtás földekből, szőlőkből vagy a majorságokon élt, számos településen szociális feszültségek keletkeztek, és parasztmegmozdulások; birtokfoglalások, valamint szolgálatmegtagadások történtek. Az 1847-es megyei adóösszeírás Zalalövön és Zalapatakán 18-18, Zalamindszenten 10, végül Fernekágon 7 zsellért vett számba.¹⁴⁵ A mindszentiek közül — az 1844-es birtokfelmérés szerint — hatan házas zsellérek, a többiek hazátlanok voltak. Mindszenten 16 jobbágy mintegy 66 holdnyi irtásföldje maradt továbbra is két földesúr, Nádasdy Lipót gróf és Inkey Imre birtokában. A Mindszenthez tartozó Pacsa-pusztában közel 680 holdnyi irtás szántóföldre, és 77 holdnyi irtás rétre formálhattak igényt a jobbágyok.¹⁴⁶ Mindezek ellenére a Zalalövő környéki parasztság — tudomásunk szerint — nem állt elő a törvényes engedményeket meghaladó követelésekkel. Itt nem a volt jobbágyok és zsellérek, hanem a szolgák és cselédek nyugtalankodtak. 1848. május 1-jén jelentette Ágoston József járási alszolgabíró a megye alispánjának, hogy „van most még egy érzéketlen csoport cselédsereg, kik függetlenkedve gazdáiktól, uraiktól, éjjelenként csendet, békét zavarják, múlt éjjel is Lövön éjjeliőr támadásával véres verekedést követtek el”. A társadalmi feszültségek sok helyütt, így Zalalövön is zsidóellenes megmozdulásokban nyilvánultak meg 1848 tavaszán. A lövői zsidóság elleni fellépés részleteit nem ismerjük. Május 1-jén Ágoston alszolgabíró már arról számolt be az alispánnak, hogy elnyomta a „lövői zsidóság ellen is volt törekvést.”¹⁴⁷

Választójogi reform

A forradalom másik jelentős vívmánya a politikai jogok kiterjesztése, a választójog kiszélesítése és a népképviselői választás bevezetése volt. Az 1848:5. te. értelmében a Zalalövő környéki falvakban is választójogot kaptak - a korábban is e jogot gyakorló nemesek és egyházi emberek mellett - mindazok a Magyarországon született vagy honosított, 20. életévüket betöltött férfiak, akik nem álltak apai, gyámi vagy gazdái hatalom alatt, nem folyt ellenük büntető eljárás, és akik a törvényesen elismert vallásfelekezetek egyikéhez tartoztak. Mindezek mellett meg kellett még felelniük az alábbi feltételek egyikének is: 1/4 telket birtokoltak, saját műhellyel ill. telephellyel rendelkező iparosok vagy kereskedők voltak és legalább egy segéddel dolgoztak, földbirtokukból vagy tőkéjükből évente legalább 100 pengőforint jövedelmük származott, értelmiségi foglalkozást űztek (pl. orvosok, ügyvédek, lelkészek, jegyzők vagy tanítók voltak).

A lövői, pusztaszentpéteri, pataikai és mindszent-i választókat május 30-án írták össze.¹⁴⁸ Zalalövön és Pusztaszentpéteren 27 főt, Zalapatakán 26 főt, Zalamindszenten pedig 17 főt találtak alkalmasnak a választójog gyakorlására. Az összeírók ugyanakkor jelentős számban utasították vissza a választójog megadását. A törvény által előírt 1/4 telek hiányára hivatkozva Zalalövön és Pusztaszentpéteren 18 fő, Zalapatakán 13 fő, Zalamindszenten 11 fő,

Fenekágon pedig 10 fő kérelmét tartották megalapozadannak. Kiskorúság miatt Zalalövön, Zalapatakán és Fernekágon 1-1 fő maradt ki a választásra jogosultak köréből. Ilyen módon Fernekág lakói közül senki sem ütötte meg a választójoghoz megkívánt vagyoni mértéket vagy egyéb feltételt.¹⁴⁹ 1848. június 2-án a Mindszenti, lövői és más környéki falvak lakói panasszal fordultak az országgyűlési választást előkészítő megyei középponti választmányhoz, hogy olyanok is kimaradtak a választójogi összeírásból, akik rendelkeznek 1/4 telekkel, pusztán azért, mert kiskorú testvérük van, aki a jövőben majd jogot formálhat ugyanarra a telekre. Panaszuk szerint olyan is kimaradt az összeírásból, akinek testvére sincs és évente 52 nap robotot szolgált. A panaszosok álláspontja szerint az ilyen birtokosoknak szavazójoggal kellene bírni. „Igen nagy sérelem okoztatik a népnek, ha az összeírás mindenütt így teljesítetik; halljuk azonban, hogy Vas megyében és Zala más vidékén nem így vagyon” — írták a Lövő környéki falvak lakói, hozzátéve, hogy „midőn minden nemesnek régi voksa megvan, a nem nemes pedig így devalváltatik, a törvény jótékonyágában részeltetni a nem nemes nem fog, mert csekély számmal marad.”¹⁵⁰ Június 7-én 1 lövői és 3 pusztaszentpéteri, valamint 4 Mindszenti birtokos kérelmezte felvételét a választói névjegyzékbe. A megye központi választmányának június 12-i ülése helyt adott a lövői és a Mindszenti kérelmeknek,¹⁵¹ így végül az alábbiak szerint alakult a Zalalövő környéki falvak választóinak létszáma és összetétele:¹⁵²

31. táblázat
A választásra jogosultak megoszlása (1848)

	Lakosság létszáma (fő)		A választójog alapja (fő)					Választók összesen (fő)
	teljes	férfiak	in- gadan birtok	iparűzés	100 ft. jöv.	értelmiségi	nemes	
Zalalövő	568	285	7	3	1	-	13	24
Pusztaszentpéter	88	49	3	-	-	-	1	4
Zalamindszent	360	188	19	-	-	1	1	21
Zalapataka	282	150	9	-	-	1	16	26

Országos adagban a lakosság 7-9 %-a nyert választójogot. Ezt az arányt csak Zalapataka haladta meg, ott a lakosság 9,2 %-a került fel választási névjegyzékre, jórészt annak köszönhetően, hogy társadalmának jelentős részét kisnemesek alkották. Zalapataka választóinak 62 %-a volt nemes, 38 %-uk jutott tehát először 1848-ban választójoghoz. Az új választási törvény nyertesei leginkább a Mindszenti parasztok lettek. Noha a falu lakosságának csak 5,8 %-a nyert választójogot, a választók 96 %-a volt jobbágyok közül került ki. Pusztaszentpéter lakóinak 4,5 %-a, egy nemes és három volt jobbágy jutott választójoghoz. Legalacsonyabb arányban a lövőiek kaptak választójogot: a lakosság 4,2 %-a. Ez részben azzal magyarázható, hogy Zalalövő lakosai közt viszonylag magas volt a választójogból vallás felekezeti okból eleve kizárt zsidók létszáma, részben pedig azzal, hogy a mezőváros társadalmának jelentős részét a nincstelen zsellérek, szolgák, béresek és cselédek alkották. A lövői választók 54 %-a nemes volt, 46 %-uk pedig először élhetett e joggal. 100 forintot meghaladó jövedelemmel — földbirtokosként — mindössze egyeden fő került be Zalalövön a választók közé. Értelmiségiként Zalapatakán csupán a jegyzőt, Mindszenten pedig a járási orvost tüntették fel. Valamilyen oknál fogva nem került be a választók közé a lövői tanító, aki pedig jegyző is volt egyszemélyben. Az értelmiségiek aránya valójában ennél

kedvezőbb lehetett, mert több nemes is rendelkezett ügyvédi diplomával, és látott el valamilyen hivatalt. A környék kézművesiparának elmaradottságát jelzi, hogy mindössze három (egy-egy segéddel dolgozó) iparos nyert Zalalövön választójogot: egy pék, egy varga és egy csizmadia. A kézművesek valóságos aránya persze ennél jóval magasabb lehetett, mert pl. a zalapataikai kisnemesek egy része is (legalább az év egy részében) valamilyen kézműves mesterséget űzött.

Zalalövő és környéke a baksai választókerülethez tartozott, és a június 15-i baksai népképviselői választás alkalmával élhetett választójogával. A résztvevők számát nem ismerjük, annyi azonban bizonyos, hogy az egyik jelölt visszalépése után egyhangúlag Simon Pál (1814-1897) baksai ügyvédet kiállították ki - fejenkénti szavazás nélkül - a kerület, így Zalalövő és Pusztaszentpéter, valamint Zalapataka és Zalamindszent országgyűlési képviselőjévé.¹⁵³

Nemzetőri szolgálat

A nemzetőrség felállításáról rendelkező 1848:22. tc. nemzetőri szolgálatra kötelezte mindazokat a 20 és 50 év közötti férfiakat, akik a falvakban fél telket, vagy ehhez hasonló kiterjedésű földtulajdont önállóan birtokoltak, vagy évenként 100 pengőforint jövedelmet élveztek. A törvény felhatalmazta a helyi hatóságokat, hogy a szolgálatra kötelezetteknek kívül mindazokat besorozhatják a nemzetőrségbe, akiket az alkotmányos rend fenntartására alkalmasnak találnak. Zalalövön és a környező településeken éltek is a lehetőséggel, mert a kötelező szolgálathoz előírt feltételeknek csak kevesen tudtak volna megfelelni. Fernekágon pl. kizárólag önkéntes nemzetőrök voltak. Zalapataka nemzetőrei közt 73 %, Pusztaszentpéteren 57 %, Zalamindszenten 48 %, Zalalövön pedig 47 % volt az önkéntesek aránya.

Zalalövő valamint a szomszédos községek nemzetőrségének létszáma és társadalmi összetétele 1848 júniusának elején a következő volt:¹⁵⁴

32. táblázat
A nemzetőrség társadalmi megoszlása (1848)
Foglalkozás

	földbirtokos	földműves	kézműves	kereskedő	vendéglős	tisztviselő, értelmiségi	Összesen
Zalalövő	4	16	5	-	2	5	32
Pusztaszentpéter	1	6	-	-	-	-	7
Zalapataka	10	13	4	1	-	2	30
Zalamindszent	-	30	2	-	-	1	33
Fernekág	1	8	-	-	-	-	9

Pusztaszentpéteren és Fernekágon kizárólag, Zalalövön, Zalapatakán és Zalamindszenten pedig zömében a földbirtokosokból, ill. földművesekből került ki a nemzetőrök többsége (62,5 %, 76,6 %, 90,9 %). Zalalövő nemzetőreinek mindössze 15,6 %-a, Zalapataka nemzetőreinek 13,3 %-a, Zalamindszent nemzetőreinek pedig alig 6 %-a volt kézműves. A nemzetőrök sorában kereskedőt csupán Zalamindszenten, fogadóst (igaz kettőt is) csak

Zalalövőn találunk. Bár az összeírások a nemzetőri rangot nem tüntették fel, feltételezhető, hogy tisztviselők ill. értelmiségiek lehettek a tisztek. A lövői nemzetőrség soraiban ott találjuk Sáska Imre 29 éves ügyvédet, Ágoston József 48 éves járási alszolgabíró, Tuboly János 42 éves postamestert, Horváth Zsigmond 33 éves járási adószedőt és Herczeg József 42 éves megyei katonai biztost. A Mindszenti nemzetőrök közé tartozott a lövői járás 47 éves orvosa, Horváth János, míg a pataikai nemzetőrségben teljesített szolgálatot Naményi Lajos 27 éves kasznár és Barbarics László 48 éves tiszteletbeli járási esküdt, a község jegyzője. A lövői nemzetőrök átlagéletkora 33,5 év, a Mindszentieké 33,8 év, a fernekágiaké 34,2 év, a pusztaszentpéterieké 34,4 év, végül a pataikaiaké 35,8 év volt. Utóbbiak között szolgált az egyeden „túlkoros”, 51 esztendőes nemzetőr is.

A nemzetőrség alapvető feladata a helyi rendfenntartás volt, emellett azonban katonai feladatok ellátására is próbálták őket kiképezni és begyakoroltatni. A fegyvergyakorlatokat a lövőiek egyenlőre csak imitálták, mert valódi fegyverrel (egy- és kétsővű vadászpuska, önvédelmi pisztoly vagy kard) a környéken csupán a vagyonosabb, hivatalos viselő nemesek és tehetősebb iparosok - mint pl. a lövői Heitl József pékmester - rendelkeztek.¹⁵⁵ 1848 nyarán - július elejétől szeptember elejéig - a zalai nemzetőrök a horvát határ térségében, a Mura folyó mentén teljesítettek őrszolgálatot. Az egyes települések nemzetőreit járásonként zászlóaljakra vonták össze. Július 7-én 1200 nemzetőr vonult a lövői járásból a Mura bal partjára Dobri környékére. A lövői járás nemzetőrsége az Alsólend-várról Letenyére vezető út ellenőrzését kapta feladatul, állomáshelyük pedig Dobri, Csernyefölde, Kerkaszentkirály és Felsőszemenye volt.¹⁵⁶ Egy hónap elteltével felváltották az őrszolgálatot teljesítő nemzetőröket. Augusztus 7-én mintegy 800 nemzetőr vonult ki — második váltásban — a lövői járásból a Mura vonalához. A táborba szálló nemzetőrök még ezen a napon esküt tettek, és megválasztották tisztjeiket. A lövői nemzetőrök közül ekkor lett százados Horváth Zsigmond, hadnagy pedig Herczeg József és Sáska Imre.¹⁵⁷

A nemzetőrök harmadik váltását szeptember elején kellett volna kiállítani. Gyika Jenő, a lövői járás nemzetőrségének őrnagya szeptember 2-án még azt javasolta, hogy az első váltásbeliekből pótolják ki a számot, ha kevesen maradtak a harmadik kiindulásra. Néhány nap múlva azonban szélnek eresztette a lövői járás összegyűlt nemzetőreit, mondván, hogy helyettük önkéntes nemzetőr zászlóaljat fog felállítani a megye.¹⁵⁸ 1848 novemberében a Zalalövő környéki falvak nemzetőreit hetenként fegyvergyakorlatra hívták össze,¹⁵⁹ december végén pedig Perczel Mór honvédseregének támogatására kívánták őket felhasználni. December utolsó napjaiban a lövői járás 3., Thassy Mihály százados és Sáska Imre hadnagy vezette, 286 főnyi századába sorolták be Zalalövő 26, Zalamindszent 33, Zalapataka 27, Fernekág 9 és Pusztaszentpéter 11 nemzetőrét is, végül azonban mégsem vezényelték őket a harctérre.¹⁶⁰

Honvédtoborzás és újoncozás

A szabadságharc idején négy alkalommal folyt Zala megyében honvédtoborzás ill. újoncozás. 1848 nyarán honvéd önkénteseket toboroztak a Szombathelyen alakuló 7. honvédzászlóalj számára, szeptemberben és októberben ugyancsak önkéntesekből állított fel a megye egy nemzetőr-zászlóaljat (amely később honvédzászlóaljjá alakult át, és a 47. sorszámmal kapta), novemberben és decemberben pedig meghatározott számú, sorozott újoncot kellett a településeknek kiállítani (Zalában zömében az 56. honvédzászlóaljhoz). Hasonlóképpen jártak el 1849 nyarán is, és az ekkor besorozott zalai újoncok Komárom erődjébe kerültek.

Zalalövő első ismert honvédje a helybeli születésű Veisz Salamon, 19 éves zsidó kereskedőlegény volt, aki 1848. június 16-án állt be a 7. honvédszászlóalj önkéntesei közé.¹⁶¹ Ekkoriban csapathozott fel honvédek — egy másik zászlóaljhoz — az ugyancsak Zalalövőn, 1823-ban született Neumann Lajos is, akit a szabadságharc leverése után a császári seregbe soroztak be büntetésül.¹⁶² A 47. honvédszászlóaljhoz került környékbeli önkéntesek nevét nem ismerjük, csupán annyit tudunk, hogy Zalalövő (Pusztaszentpéterrel együtt) 5, míg Zalapataka és Zalamindszent 2-2 önkéntest állított ki szeptember-október folyamán.¹⁶³ 1848 őszén a lövői járás mintegy 35509 főnyi lakossága 600 honvédet tartozott kiállítani. Az újonckivétel szerint Zalalövő további 5, Zalapataka 6, Zalamindszent pedig 4, immár sorozott újoncot volt köteles kiállítani.¹⁶⁴

Zalamindszent november 21-én állította ki a négy újoncot. Mindnyájan helybeli születésűek, és sorozott legények voltak. Foglalkozásukat nem jegyezték fel, de feltételezhető, hogy a mindszentiek többségéhez hasonlóan földműveléssel foglalkoztak. Gubinec Mihály, Laki Imre és Horváth János 19, míg Deső János 20 esztendő volt. Zalalövő november 21. és 26. között állította ki (Pusztaszentpéterrel együtt) az öt honvédet. Közülük ketten, a lövői születésű, 22 éves Czigli József, és a pusztaszentpéteri, 19 éves Nagy Imre voltak sorozottak. Mayer József 25 éves, csáktornyai születésű zsidó szabó, valamint Czigler Miksa 24 éves, trencsényi születésű zsidó muzsikusként Zalalövő község helyett állt be 100-100 forintért, míg Horváth Ferenc, 21 éves salomvári legény Szekeres Mihály 22 éves besorozott lövői fiatalember helyett csapott fel (20 pengőforint ellenében) honvédek. Míg a lövőiek idegenek felfogadásával próbáltak kibújni az újoncállítás terhe alól, akadt olyan település is, ahol éppen Zalalövőről származott helyettest fogadott fel a falu. Így pl. december elsején Múmor helység helyett állt be — 120 pengő forintért — újoncnak a lövői születésű 18 éves tanuló, Horváth Pál. Zalapataka december elején csak három újoncot állított ki. A helyi születésű két Mészáros István egyike 19, másikuk pedig 22 esztendő volt. Haizer Ferenc 23 éves mindszeri legény volt a harmadik, aki Tóth János helyett állt be honvédek 60 pengőforintért.¹⁶⁵ Decemberben a környék valamennyi falva kiállította a kívánt újonclétszámot, csupán Zalapataka maradt adós két honvéddel. Ágoston József alszolgabíró szerint Zalapatakára nagyobb számban vetették ki az újoncokat, mint népességének száma indokolta volna, míg más településekre aránytalanul kevés újonc jutott.¹⁶⁶

Az újonchátralékot, valamint az újabb honvédeket csak a császári megszállás megszűnte után, 1849 nyarán tudta Zala megye kiállítani. 1849. június 5. és július 13. között mintegy 549 újoncot soroztak be a lövői és az egerszegi járásban. Zalalövő június 11-én és 12-én négy újoncot állított ki. Közülük mindössze egy volt sorozott: Mihálka János 19 éves „írástudó”, a helybeli tanító fia. Huszár Ferenc 28 éves gyarmati férfi Kovács Mihály helyett állt be 60 pengőforintért, míg Farkas János, 20 éves szentpéteri fiatalember, valamint Seifert János, 19 éves soproni kádárlegény a lövői zsidó község helyett csapott fel honvédek 80-80 pengőforintért. Zalamindszent Zsiga Ferenc 20 éves helybeli legényt, valamint Orbán György, 21 éves baksai ifjút állította be újoncnak június 12-én. A pataka-iak két nappal később két helyettest állítottak ki a besorozott Mészáros Ferenc és Barbarics György helyett 140, ill. 64 pengő forintért: a csákányi születésű, 28 éves Unger Jánost, és a hodászi születésű, 22 éves Kovács Józsefet.¹⁶⁷

Míg az 1848 novemberében és decemberében besorozott újoncok zömében a zalai 56. honvédszászlóaljhoz kerültek, az 1849 nyarán kiállított honvédeket a komáromi újonctelep vette át.¹⁶⁸

A kiegészítést követően olyan volt honvédtisztek is letelepedtek Zalalövön és Zalamindszenten, akik 1848-ban nem itt álltak be honvédek, sőt, még csak nem is a környéken születtek. 1870-ben Zalalövön lakott Horváth Sándor, a Pápa mellett 1814-ben született honvédtiszt, aki 1832-től őrmesterként szolgált a cs. kir. 1., Császár huszárezredben. 1848-ban ezredével együtt a magyar oldalon harcolt, és Világosnál alszázadosként tette le a fegyvert.¹⁶⁹ 1867 körül Zalamindszenten gazdálkodott Vajda Elek huszárszázados, aki a Vas megyei Bucsun született 1814-ben. Mint volt hadfi és nemesi testőr 1848 novemberében főhadnagy lett a 49. — tartalék és kiképző - honvédzászlóaljnál. 1849 januárjában az 1. huszárezred alszázadosa, majd júniustól a 18. huszárezred főszázadosa volt, és Világosnál tette le a fegyvert. Kőszegen halt meg, 1885-ben.¹⁷⁰ A zalalövői temetőben nyugszik Weinmann Imre honvéd főhadnagy, aki a szabadságharc után Zalalövön dolgozott gazdatisztként, és az 1890-es években Zalamindszenten lakott. Weinmann a horvátországi Grobnikban született 1827-ben, és a szabadságharc idején joggyakornok volt. Szolgálatát tizedesként kezdte a honvédseregben, 1849 januárjától pedig hadnagy volt a 39. (győri) honvédzászlóaljnál. A világosi fegyverletételnél már főhadnagyként szerepelt. Büntetésül a cs. kir. 9. huszárezredbe sorozták be közlegényként. A huszárságnál tehát az 1850-es években szolgált, nem pedig a szabadságharc idején, ahogy síremlékének feliratán - tévesen - olvasható.¹⁷¹

Hadmozdulatok

1848/49-ben Zalalövőt és környékét elkerülték ugyan a harcok, de - mivel e települések fontos hadiút mentén feküdtek - itt is egymást érték a különböző, átvonuló és beszállásoló katonai alakulatok. A lövőiek már 1848 márciusában érzékelhették az itáliai forradalmak hatását. A megnövekedett katonai forgalom miatt Ágoston József alszolgabíró Zala megye közgyűléséhez fordult segítségért: „az olaszországi mozgalmak miatt Zalalövön folytonosan általkelő katonaságnak fuvarozására a zalalövői s közelében lévő falukbeli lovas adózók elegendők s képesek nem lévén, ezen rendkívüli időszakban a nemes vármegye Zalalövőre folytonosan állomásozó pár lovakat rendelni méltóztasson”.¹⁷² Május elején 200 mázsányi fegyverszállítmányt tartóztattak fel Zalalövön, azután mégis továbbengedték, mert kiderült, hogy a puskák használhatatlanok.¹⁷³

1848 nyarán Zalalövő a horvát betörés ellen szervezett Dráva-vonal védelmében kapott szerepet. Mészáros Lázár hadügyminiszter ide irányította június 15-én a Morvaországból hazatérő cs. kir. 9., Miklós cár nevét viselő huszárezred őrnagy osztályát. A két huszárszázad július 11-én érkezett Zalalövőre, hogy biztosítsa a Zala folyó hídját, valamint a Körmentre és Zalaegerszegre vezető utakat. A Miklós huszárok közel két hónapon keresztül Zalalövön állomásoztak, és a 289 ember valamint 297 ló kenyérrel ill. abrakkal való folyamatos ellátása nem kis gondot jelentett a környező településeknek.¹⁷⁴ Szeptember végén a horvátok által megszállt Kanizsa felmentésére igyekvő Vas megyei nemzetőrök vonultak át Zalalövön.¹⁷⁵ Néhány héttel később, miközben Perczel Mór honvédtábornok serege a Muraközbe indult a horvát csapatok kiűzésére, egy másik, Karger Sándor őrnagy vezette magyar hadoszlop Zalalövő térségében próbálta Perczel jobbszárnyát biztosítani. Október 19-én Karger főhadiszállása egy század lovassággal, a tüzérséggel valamint a Győr megyei önkéntes nemzetőrszállóalj két századával Zalalövőre vonult. Ugyanezen a napon a győri nemzetőrség másik négy százada Zalapatakára, a 34. gyalogezred három százada pedig Zalamindszentre érkezett. Néhány óra múlva azonban valamennyien visszafordultak Körment felé, mert a Lajtánál összpontosított magyar főtáborba rendelték őket.¹⁷⁶ A december közepén indított általános császári támadást követően Perczel hadtestje az Alsólendva-Zalalövő-Körment útvonalon hagyta el Zala megyét. Perczel főhadiszállása és seregének egy része december 20-

án érkezett Lövőre. Itt kapta kézhez a feldunai hadtest parancsnokának levelét, melyben Görgei tábornok sürgette, hogy Perczel hadtestje vonuljon Devecserre. Perczel december 20-án, Lövőről tudósította Kossuth Lajost, az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökét csapatai erejéről, a hadmozdulatok küátásairól, valamint arról az ödetéről, hogy főerejét Szombathelyen szeretné teleltetni.¹⁷⁷

László Károly honvédtüzér naplója a következőképpen örökítette meg a Perczel hadtest lövői átvonulását: „December 20-án Lövőre indult seregünk, de Baksán — az erős hideg szél miatt sem ló, sem ember tovább nem mehetvén — seregünk éjjelre megmaradt; én pedig pénz általvétel miatt előrementem Lövőmindszentre, hol százados úrral Szabó fiskális úrnál [Szabó János ügyésznél] szállásoltunk. December 21-én ért ide utánunk seregünk, s másnap, december 22-én búcsút vévén jó házigazdánktól s gyönyörű arcú, deli termetű leányától, Bettitől, Körmendre utaztunk.”¹⁷⁸ December 22-én még azt jelentette Perczel Körmendről Kossuthnak, hogy ha az ellenség Varasdról Lövő felé mozdulna, megtámadná, és vagy elveszne, vagy megsemmisítené, Perczel azonban nem tért vissza Lövőre, hanem Jánosházán át Devecsernek folytatta útját.¹⁷⁹ A Perczeit üldöző császári csapatok Nugent tábornok vezetésével december 25-én vonultak át Zalalövőn. Január 2-án mind Körmendről, mind Zalaegerszegről újabb császári csapatok érkeztek Lövőre, hogy helyreállítsák a régi, 1848 előtti rendet.¹⁸⁰ A császári megszállás idején a környéken nem történtek atrocitások, 1849. május 28-án azonban - amint arról Csertán Sándor kormánybiztos leveléből értesülhetünk — az ellenség „Körmendről Lövőre vonult, hol Stájerből érkezett mintegy 400 vadással egyesülvén, elkövetett pusztítások és sarcolások után onnét is továbbment, és mintegy 900 főből álló gyalogsággal Regedének, 1100 lovassággal pedig az álgyúkkal együtt Lendvának vette útját”.¹⁸¹

JEGYZETEK

1 *Bencze Géza*: Zala megye leírása a reformkorban. (Zalai Gyűjtemény 23.) Zalaegerszeg, 1986. 102-114. p., Zala Megyei Levéltár (ZML) Térképtára. U 491. Zalamindszent felmérési térképe 1844., U 485. Zalalövő tagosítási térképe, 1851., U 496. Zalapataka határának felmérési térképe, 1860.

2 Az 1844-es, 1851-es és 1860-as adatokat az 1. jegyzetben említett térképekről olvastuk le. Az 1810/12-es katonai felmérés adatait közli: T. *Mérey Klára*: Zala megye útjai és a mellettük fekvő települések a 18-19. század fordulóján. (Kézirat, megjelenés előtt a „Zalai Gyűjtemény” c. sorozatban.) 1828-as adatok: *Ludovicus Nagy*: Notitiae politico- geogra-phico statisticae inclyti regni Hungariae... Buda, 1828. 1. köt. 340-357. p.

3 ZML Megyei adóösszeírások járási összesítői. Lövői járás, 1790, 1810, 1830, 1847.

4 ZML Zala vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei (kgy. jkv.) 1810. szept. 1. 101/7.

5 ZML kgy. jkv. 1831:1586. (1831. május 14-i közgyűlés)

6 ZML Visszahelyezettető perek Fasc. 9. No. 103. Bérleti szerződések másolatai a permellékletek között.

7 Az 1793-as és 1802-es adatok: Szombathelyi Püspöki Levéltár (SZPL) Conscriptio, Dilucidatio. Anno 1793., 1802. Vö. ZML Kézirattára, Zala megye helytörténeti lexikona (Lexikon), Zalalövő, 1828-as adatok: Ludovicus Nagy i. m., 1849-es adatok: ZML Zala megye cs. kir. megyefőnökének iratai. Vegyes iratok (Megyefőnöki vegyes ir.) 1849/50. 2. doboz. (Ágoston József szolgabíró által készített összeírás, 1849 novemberéből.)

8 ZML Nem nemes népesség összeírásának járási összesítői. Lövői járás, 1818., 1830., 1847.

9 ZML Egyházi anyakönyvek másodpéldányai. A salomvári r. k. plébánia születési, házassági és halotti anyakönyvei, 1828-1846. A továbbiakban külön hivatkozás nélkül ezek adatait elemezzük.

10 ZML Letétek. Vegyes egyedi iratok gyűjteménye. Plánder Ferenc esperes bejegyzései a novai plébánia keresztelési anyakönyvébe, 1846. vö. *Plánder Ferenc*: Göcsejről. (A Göcseji Múzeum közleményei 29.) (Szerk. *Szentmihályi Imre*) Zalaegerszeg, 1970. 45-46. p.

11 SZPL Canonica visitatio. Parochiae Salomvariensis 1801., 1811, 1830. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek Kovács Lajos Bánk, OFM plébános által készített fordítását Pintér Antal bocsátotta rendelkezésemre, amiért neki ezúton is köszönetet mondok!

12 ZML Flimlőoltási iratok 1802-1848. (A lövői járási orvos 1817. évi jelentése.) A lövői járási orvos hatósági munkájáról bővebben: *Molnár András*: Deák Ferenc és a budafai cifra szűrös útonálló. In: Vasi Szemle 1994. 4. sz. 558-539. p.

13 Gróf Széchenyi István naplói. (Szerk. *Viszota Gyűld*) Bp., 1939. 6. köt. 281. p.

14 ZML Zala vármegye főadószedojenek számadásai (Főadószedői számadások) 1790-1804. Megyei alkalmazottak fizetési lajstroma.

15 ZML kgy. jkv. 1804. febr. 20. 50/15., Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai (kgy. ir.) és kgy. jkv. 1804. ápr. 18. 36., Főadószedői számadások 1804-1828.

16 ZML kgy. jkv. 1828. május 5. 1459., okt. 20. 2662., dec. 6. 3236., Főadószedői számadások 1828-1848., Horváth házvétellel kapcsolatos iratai: ZML Zalaegerszegi cs. kir. úrbéri törvényszék. Úrbéri tagosítás, Zalamindszent periratai. Az 1833-as birtokcsere-szerződés, és egy 1846. januári tanúvallomás másolata.

17 ZML Főadószedői számadások 1848-1849., Veszprém Megyei Levéltár. Veszprém és Zala vármegyék cs. kir. biztosának iratai. Fiath Ferenc levelezőkönyve, 1849. febr. 19., 171.

18 ZML Zala vármegye Állandó Bizottmányának iratai (ÁB ir.) 1848. Zsidók összeírása, lövői járás, Zalalövő mezőváros.

19 ZML Főadószedői számadások 1790-1804.

20 ZML kgy. jkv. 1828. szept. 6. 2518., 2534., okt. 20. 2622., Főadószedői számadások 1829-1835.

21 Főadószedői számadások 1835-1849.

22 ZML kgy. jkv. és kgy. ir. 1845:3995., 4994., *Blázy Árpád*: A gyógyszerészet megjelenése és fejlődése Zala megyében 1711-1847. (Zalai Gyűjtemény 1.) Zalaegerszeg, 1974. 48. p.

23 ZML kgy. ir. 1845:4993. vö. *Blázy Árpád* 48-49. p.

24 ZML Zala vármegye kétségtelen nemeseinek lajstromai, 1790., 1829., 1895. A továbbiakban ezek adatait elemezzük.

25 Szabó Jánosról lásd bővebben a következő fejezetben a 42-49. jegyzetekkel hivatkozott szöveget.

26 Lásd a 24. jegyzetet.

27 ZML Zala vármegye nemeseinek birtok- és jövedelemösszeírása, 1835. Lövői járás. Mind Zalalövő, mind Zalapataka adatait innen közöljük. Az összeírás összesítésének elemzése: *Simonffy Emil*: A zalai nemesség jövedelmei 1835-ben. In: Szabó István emlékkönyv. (Szerk. *Rácz István*) Debrecen, 1998. (Megjelenés előtt álló kéziratát a Szerző bocsátotta rendelkezésemre, amiért neki ezúton is köszönetet mondok.)

28 ZML. Zeg. úrbéri tvszék. Zalamindszent periratai. Pacsa-pusztá 1844-es felmérése.

29 Lásd a 27. jegyzetet.

30 ZML A zalavári káptalan hiteleshelyi levéltára. Fasc. 146. No. 10371., 10377, Fasc. 147. No. 10421., Fasc. 167. No. 12481. (Birtokok adás-vételéről szóló bevallások)

31 Lásd a 28. jegyzetet. Az összeírás értékeléséről: *Simonffy Emili*. m.

32 ZMLkgy. ir. 1844:3464.

33 Zalalövő tagosításáról: ZML kgy. jkv. 1839:1543., Zalamindszent legelőelkülönözéséről és tagosításáról: ZML kgy. jkv. és kgy. ir. 1837:2870., 1838:1367., 1838:2706., 1839:242., 1839:1214.; ZML Zeg. úrbéri tvszék. Zalamindszent periratai 1837-1839.

34 Utalás a lövői perre: ZML kgy. ir. 1846:278. A mindszeinti per jegyzőkönyvének töredéke és az 1845-1846-os periratok: ZML Zeg. úrbéri tvszék. Zalamindszent periratai. A mindszeinti ügyvel kapcsolatos megyei közgyűlési végzések: ZML kgy. jkv. és kgy. ir. 1846:396., 1846:4651, 1848:117, ZML ÁB ir. 1848:273/mell.

35 ZML A megyei tisztújításokon szavazójoggal rendelkezők összeírásai 1819-1847.

36 *Széchenyi István*: Napló. (Szerk. *Oltványi Ambrus*) Bp., 1982. 1488. p.

37 *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. Bp., 1899. 6. köt. 381. hasáb, Joseph Andrew Blackwell magyarországi küldetései 1843-1851. (Sajtó alá rend. *Haraszti-Taylor Éva*) Bp., 1989. 415. p.

38 *Bátorfi Lajos*: Adatok Zalamegye történetéhez. Nagykanizsa, 1877. 3. köt. 12., 16-23. p., 1878. 5. köt. 161. p., 372-374. p., *Gőcze Rezső*: A palini Inkeyiek a késői feudalizmusban. In: Honismeret 1988. 1. sz. 20-22. p.

39 *Kapiller Imre*: Zala megye tisztviselőinek névtára 1750-1810., *Molnár András*: Zala megye tisztviselőinek névtára 1810-1849. (kéziratok), *Degré Alajos*: Pálóczi Horváth Ádám és az 1819. évi zalai tisztújítás. In: *Zalai Gyűjtemény 2. Tanulmányok*. Zalaegerszeg, 1974. 48-49. p.

40 *Molnár András*: Zala megye tisztviselőinek névtára 1810-1849., *Molnár András*: „A zalai ágyúzás”. Zala megye önkéntes adózói (1845-1848). In: *Századok* 1996. 5. sz. 1230. p.; Magyar Országos Levéltár (MOL) P 626. Széchenyi család levéltára. Széchenyi István gyűjtemény 10. csomó 1846. 24-32. sz. Kimutatás a zalai nemesség politikai erőviszonyairól.

41 MOL P 626. 10. cs. 1846. Kimutatás, *Molnár András*: „A zalai ágyúzás”. 1234., 1236. p.

42 A 41. jegyzetben hivatkozott forrásokon túl lásd még: ZML Nemesi javak összeírása 1840., A nagyobb birtokosok és jövedelmük összeírása, 1848. (Mindkettőben a lövői járás, Zalamindszent.)

43 ZML Zala megye nemeseinek lajstroma, 1845., Zala megye központi választmányának iratai. Választói névjegyzékek, 1848. Baksai választókerület, Zalamindszent.

44 *Bártfai Szabó László*: Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1808-1860. Bp., 1943. 1. köt. 378. p., *Molnár András*: Széchenyi és Zala. In: *Levéltári Szemle* 1991. 3. sz. 54. p.

45 MOL P 1522. Csány család levéltára. Szabó János levele Csány Lászlóhoz, Zalaegerszeg, 1837. aug. 12.

46 MOL H 103. Csány László kormánybiztos iratai. 19. doboz. Vegyes iratok 1785-1848. Szabó János levelei Csány Lászlóhoz, Zalamindszent, 1843. ápr. 27., Zalaegerszeg, 1843. jún. 28., ZML kgy. ir. 1843:2003. (az adózók rölapja) Szabó 1843. ápr. 27-i levelét bővebben idézte: *Molnár András*: Deák Ferenc és a zalai liberális ellenzék megbuktatása az 1843-as követválasztáson. In: *Levéltári Szemle* 1987. 2. sz. 51-52. p.

47 MOL H 103. 19. doboz. Szabó János levele Csány Lászlóhoz, Zalamindszent, 1844. dec. 20.

48 *Pesti Hírlap* 1844. dec. 12. (412. sz.) 845. p., 1845. jan. 19. (423. sz.) 41-42. p., márc. 13. (438. sz.) 167. p., júl. 22. (507. sz.) 56. p., szept. 2. (531. sz.) 150. p., szept. 4. (532. sz.) 154. p.

49 MOL A 45. Magyar kancelláriai levéltár. Magyar királyi kancellária. Acta Praesidialia (elnöki iratok) 1847:554. Festetics Leó gróf jelentése Apponyi kancelláriához, Dáka, 1847 jún. 21. Közli: *Molnár András*: Zala megye politikai viszonyai az 1840-es évek második felében. In: *Zalai történeti tanulmányok (Zalai Gyűjtemény 35.)* Zalaegerszeg, 1994. 159. p.

50 ZML Nem nemes népesség összeírása. Járási összesítők, lövői járás, 1830.

51 ZML Megyei adóösszeírások járási összesítői. Lövői járás, 1790., 1810., 1830., 1847.

52 ZML Általános adóalap összeírás, 1828. Zalapataka.

53 Lásd az 51. jegyzetet.

54 ZML Nemesi javak és jövedelmek összeírása 1835. és megyei adó összeírás 1835.

55 Lásd előbbre a 33-34. jegyzetekkel hivatkozott szövegrészt.

56 Lásd az 51. jegyzetet.

57 ZML Általános adóalapösszeírás, 1828. Zalalövő, Zalamindszent és Zalapataka. Vö. Lexikon, Zalalövő.

58 ZML kgy. ir. 1833:720. (Zalapatakán, 1832. márc. 14-én kelt bizonyítvány.)

59 ZML Általános adóalap összeírás, 1828. Vö. Lexikon, Zalalövő.

60 ZML kgy. jkv. 1828:540, 543, 544.

61 Lásd az 59. jegyzetet.

62 ZML Megyei adóösszeírások járási összesítői. Lövői járás, 1790, 1810, 1830, 1847. Az állatállományra vonatkozó további statisztikai adatok is innen származnak.

63 ZML Laky család iratai. A Laky örökösök osztálylevele, Zalamindszent, 1843. nov. 24.

64 ZML kgy. jkv. és kgy. ir. 1846:278.

65 ZML kgy. ir. 1846:278.

66 ZML Megyei adóösszeírások járási összesítői. Lövői járás, 1790, 1810, 1830, 1847.

67 ZML Megyei adóösszeírások, Zalalövő mezőváros 1790-1847, Általános adóalap összeírás, 1828. vö. Lexikon, Zalalövő.

68 ZML A salomvári takácscéh iratai. Céhjegyzőkönyv 1773-1825.

69 ZML Megyei adóösszeírások, Zalapataka 1790-1847, Általános adóalap összeírás, 1828. vö. Lexikon, Zalalövő.

70 ZML Megyei adóösszeírások, Zalamindszent 1790-1847. Általános adóalap összeírás, 1828. vö. Lexikon, Zalalövő.

71 ZML kgy. ir. 1822:648.

72 ZML kgy. jkv. 1822:648.

73 ZML kgy. ir. 1843:337-338.

74 ZML kgy. jkv. és kgy. ir. 1842:2792, 1844:2299.

75 ZML kgy. ir. 1844:3464.

76 ZML kgy. ir. 1844:3464/mell.

77 ZML kgy. kv. és kgy. ir. 1845:1224.

78 ZML Armalisok és diplomák gyűjteménye 41. sz. A lövői kiváltságlevél díszes, eredeti példánya.

79 Az 1793-as és 1802-es adatok: SZPL Conscriptio, Dilucidatio, Anno 1793, 1802. (Vö. Lexikon, Zalalövő), 1798: ZML kgy. ir. 1798. szept. 17. 119/113, 1818: ZML kgy. ir. 1818:233, 1828: *Ludopicus Nagy* 1. köt. 340-353. p, 1832: *Bencée Géza* 102, 119. p, 1848: ZML ÁB ir. Zsidók összeírása, 1848., 1849: ZML Megyefőnöki vegyes ir. 1849/50. 2. doboz.

80 A továbbiakban az 1848-as zsidóösszeírás lövői adatait elemezzük (ZML ÁB ir. 1848.)

81 Magyar Zsidó Lexikon. (Szerk. *Újvári Péter*) Bp., 1929. 968. p.

82 ZML Visszahelyezettő perek. Fasc. 9. No. 103.

83 *Bencée Géza* 102. p.

84 Lásd a 82. jegyzetet.

85 *Váczy János*: Deák Ferenc emlékezete. Levelek 1822-1875. Bp., 1890. 170. p.

86 ZML kgy. jkv. 1810. aug. 3. 35. sz.

87 ZML kgy. jkv. 1812. szept. 1. 101/7. sz.

88 ZML kgy. jkv. 1822:412.

89 ZML kgy. jkv. 1827:1085., kgy. ir. 1827:2729., 1828:769.

90 ZML kgy. ir. 1828:2029. (Csatolva Zala megye gyámi választmánya 1828. okt. 22-i irataihoz, 2. sz.)

91 ZML kgy. ir. 1828:2121., Nemesi javak összeírása, 1840. Zalalövő.

92 ZML kgy. ir. 1843:3522.

93 ZML kgy. ir. 1811. aug. 5. 10/21. sz.

94 ZML kgy. jkv. 1821:869.

95 ZML kgy. jkv. és kgy. ir. 1821:869.

96 ZML kgy. jkv. 1823:1622.

97 ZML kgy. ir. 1842:2687.

98 ZML kgy. jkv. és kgy. ir. 1842:3708.

99 *Benczé Géza* 106. p.

100 ZML kgy. ir. 1791. máj. 30. 81/17, 1811. aug. 5.

101 ZML kgy. ir. 1812. júl. 13. 29/mell.

102 ZML kgy. jkv. és kgy. ir. 1820:1013.

103 ZML kgy. ir. 1822:2256.

104 ZML kgy. jkv. 1822:2256, 1826:880.

105 ZML kgy. jkv. és kgy. ir. 1826:1157, Számvevői törvényszéken megvizsgált számadások Fasc. 24. No. 411. (Bertalan Pál főszolgabíró 1838. márc. 3-i jelentése.)

106 ZML kgy. jkv. 1826:1698, 1827:495, 1176, 1646-1647, 1829:969.

107 ZML kgy. jkv. 1827:108, Megvizsg. számadások Fasc. 24. No. 411. (Bertalan főszolgabíró 1838. márc. 3-i jelentése.)

108 ZML Megvizsg. számadások Fasc. 22. No. 372.

109 ZML Megvizsg. számadások Fasc. 24. No. 411. (A kiadásokról vezetett tételes számadás.)

110 *Bencze Géza* 108. p.

111 A híd motívuma 1849 után jelent meg Zalalövő pecsétjén, és a község legújabb címerében is helyet kapott.

112 *Bencze Géza* 114. p.

113 ZML kgy. ir. 1812. július 13. 29.

114 A vendégfogadónak — és benne a vámszedő szobájának — leltára 1827 áprilisából: ZML Visszahelyezettő perek Fasc. 22. No. 340.

115 ZMLkgy. jkv. 1830:106, 1831:806.

116 ZMLkgy. ir. 1836:786.

117 ZML kgy. jkv. 1836:786, 1327.

118 ZML kgy. jkv. 1838:2175.

119 ZML kgy. jkv. 1848:1543.

120 ZML ÁB jkv. 1848:1417, Főadószedői számadás 1848/1849. (Bevételek rovat, 31-33. sz.)

221 Az 1793-as és 1802-es adatok: SZPL Conscriptio, Dilucidatio, Anno 1793, 1802. (Vö. Lexikon, Zalalövő), 1828: *Ludovims Nagy* 1. köt. 340-353. p, 1832: *Bencze Géza* 102, 119. p, 1849: ZML Megyefőnöki vegyes ir. 1849/50. 2. doboz.

122 SZPL Canonica visitatio. Parochia Salomváriensis 1801. vö. *Géfin Gyula: A szombathelyi egyházmegye története*. 3. kötet. Történelmi névtár. Szombathely, 1935. 58. p.

123 SZPL Canonica visitatio. Parochia Salomváriensis 1811. vö. *Géfin Gyula* 3. köt. 349. p.
124 *Géfin Gyulai*, köt. 152. p.

125 *Géfin Gyula* 3. köt. 180. p.

126 SZPL Canonica visitatio. Parochia Salomváriensis 1830. vö. *Géfin Gyula* 3. köt. 71. p.

127 SZPL Canonica visitatio. Parochia Salomváriensis 1801, 1811, 1830. A templomok leírásánál Kovács Lajos Bánk volt lövői plébános — 11. jegyzetben hivatkozott — fordítását használtuk. Vö. *Varga József*: Göcsej határán, római köveken. Zalalövő krónikája. Zalalövő, 1996. 36-39. p.

128 Uo. Zalapataka temploma.

129 Uo. Zalamindszent temploma. Fenntartásáról: ZML kgy. jkv. 1839:3643.

130 Lásd a 127. jegyzetben említett forrásokat.

131 ZML ÁB ir. Zsidók összeírása, 1848. Zalalövő.

132 A katolikus felekezeti iskolával ill. tanítóival kapcsolatban is a 127. jegyzetben említett forrásokat használtuk. (1801-es egyházlátogatási jkv.) Vö. *Varga József* 39-40. p.

133 Uo. (1811-es egyházlátogatási jkv.)

134 Uo. (1830-as egyházlátogatási jkv.) Mihálka jegyzőségéről: ZML Helységek bírói szám adásai. Lövői járás, Zalalövő, 1836-1847, ZML Megyefőnöki vegyes ir. 1849/50. 2. doboz. (Mihálka 1849. nov. 1-jei, jegyzőként aláírt igazolása.)

135 ZML Megyefőnöki vegyes ir. 1849/50. 2. doboz (Zalalövő és Zalamindszent előljáráinak 1849. november 1-jei nyilatkozata.)

136 ZML kgy. ir. 1833:720.

137 ZML kgy. ir. 1845:2061 /mell (A lövői, mindszei, pataki és fernekági adózók Zalalövőn, 1844. júl. 29-én kelt nyilatkozata.)

138 ZML Megyefőnöki vegyes ir. 1849/50.

139 ZML kgy. ir. 1844:225.

140 Lásd a 137. jegyzetet.

141 ZML kgy. jkv. és kgy. ir. 1845:2061.

142 ZML Zeg. úrbéri tvszék. Úrbéri földkönyvek. Zalaölvő, 1851.

143 ZML Megyei adóösszeírások, Zalapataka, 1845.

144 ZML Zeg. úrbéri tvszék. Zalamindszent periratai. A mindszerenti jobbágybirtokok felmérése, 1844.

145 ZML Megyei adóösszeírások, 1847.

146 ZML Zeg. úrbéri tvszék. Zalamindszent periratai. Pacsa-pusztai irtásföldjeinek felmérése, 1844.

147 ZML Csillagh Lajos első alispán hivatalos iratai. Ágoston József főszolgabíró jelentése Csillagh alispánhoz. Zalaölvő, 1848. máj. 1.

148 ZML Zala megye központi választmányának iratai. Választói névjegyzékek, 1848. Baksai választókerület.

149 Uo. A választói képességből elmozdított egyének névsorai.

150 Uo. „Zalamindszerenti, zalaölvői, csödei s több helységben lakosok folyamodása”, Zalaegerszeg, 1848. jún. 2.

151 Uo. A központi választmány határozata a választói névjegyzék kiegészítéséről.

152 A 148. jegyzetben említett összeírások adatai a 151. jegyzetben érintett kiegészítésekkel.

153 ZML Zala megye központi választmányának iratai. A baksai választás jkv.-e, 1848. jún. 15., MOL H 99. Közlöny iratai 1. doboz 2. tétel. Soós Pál baksai nemzetőr tudósítása a választásról. Lerövidítve megjelent: Közlöny, 1848. jún. 22. (14. sz.) 55. p.

154 ZML ÁB ir. 1848:792. A lövői járás felső vidékének nemzetőri összeírása. (Kiemelve a nemzetőri összeírások között.)

155 ZML Megyefőnöki vegyes ir. 1849/50. 2. doboz. Ágoston József főszolgabíró jelentése a visszaadott fegyverekről, Zalaölvő, 1849. nov. 14.

156 MOL H 103. Csány László kormánybiztos iratai. Zala megye levelei 38. sz. vö. *Aradi Péter*. A Dráva-vidék védelmének szervezése 1848 nyarán. Kaposvár, 1972. 12., 28. p.

157 MOL H 103. Zala megye levelei 76. sz. (vö. *Aradi Péter* 38. p.), ZML ÁB ir. 1848:1507. (Az időközben elkallódott irat másolata: *Fülöp István*: Zala megye története az 1848-49-es szabadságharcban. Zalaegerszeg, 1960. — ZML Kézirattár.)

158 ZML ÁB jkv. és ÁBir. 1848:1757., ÁB jkv. 1848:1946.

159 ZML ÁB jkv. 1848:2455.

160 ZML Nemzetőrségi összeírások 1848/1849. „Zala megyében a nemzetőrök alakításának és rendezésének javallata járasonként”.

161 ZML Újoncozási iratok, 1848. A 7. honvédszászlóalj zalaegerszegi önkénteseinek avatójegyzéke.

162 *Bernstein Béla*: A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók. Bp., 1939. 249. p.

163 ZML Újoncozási iratok, 1848. A lövői járás újonckivetési lajstroma (1848. nov. 10.) a már kiállított önkéntesek számának feltüntetésével.

164 ZML Újoncozási iratok, 1848. A lövői járás 1848. november 10-i újonckivetése (települé senkénti létszámokkal).

165 ZML Újoncozási iratok, 1848. „A bevett újonc katonák lajstroma”. Zalaegerszeg, 1848. nov-dec. 166 ZML ÁB jkv. 1848:2696.

167 ZML Újoncozási iratok, 1849. Az egerszegi és lövői járás újoncainak lajstroma 1849. jún-júl.

168 *Molnár András*: Zalaegerszeg 1848- 1849-ben. Zalaegerszeg, 1998. 61-62., 67. p.

169 ZML Zala megye alispánjának iratai 1870:4778.

170 *Novák Mihály*: Zalavármegye az 1848-49. évi szabadságharcban. 2. bőv. kiad. Zalaegerszeg, 1906. 391. p., *Bona Gábor* Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1986. 628. p.

171 *Mikár Zsigmond*: Honvéd-névkönyv az 1848/49-diki honvédseregnek 1890-ben még életben volt tagjairól. Bp., 1891. 360. p., *Rainer Pál*: Weinmann Imre 1848/49-es honvéd főhadnagy hagyatéka. In: Turul 69. köt. 1996. 3-4. füzet. 67-76. p. Weinmann Imre egyébként Miklós József zalalövői általános iskolai tanár nagyapja volt.

172 ZML kgy. jkv. 1848:1415.

173 MOL H 103. Zala megye levelei 17. sz. Csillagh Lajos alispán levele Csány Lászlóhoz, Zalaegerszeg, 1848. máj. 12. (A levél dátum nélküli fogalmazványa: ZML Csillagh alisp. hiv. ir.)

174 ZML ÁB ir. 1848:1059., *Aradi Péter* 7, 27, 66. p, *Hermann Róbert*: Körmend a hadtörté nelemben 1848-1849. In: Körmend a hadtörténelemben. (Körmendi füzetek) Körmend, 1992. 201. p.

175 *Varga János*: Néptélkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén. Bp, 1853. 206. p.

176 *Hermann Róbert*: Körmend 208-209. p.

177 *Hermann Róbert*: Körmend 212-213. p.; *Hermann Róbert*: Perczel Mór első honmentő hadjárata. (Zalai Gyűjtemény 36/11.) Zalaegerszeg, 1995. 54-56. p.

178 *Pordán Ildikó*: Honvédtüzérként a Muraközben. László Károly naplójából. In: Hadtörténelmi tanulmányok. (Zalai Gyűjtemény 36/1.) Zalaegerszeg, 1995. 234. p.

179 *Hermann Róbert*: Körmend 213-214, 235. p, *Hermann Róbert*: Perczel 56. p.

180 *Novák Mihály* 167. p, *Hermann Róbert*: Körmend 214-215. p.

181 Hadtörténelmi Levéltár 1848-1849-es gyűjtemény 30/523. Csertán Sándor zalai kormánybiztos levele Hunkár Antal kormánybiztoshoz. Keszthely, 1849. máj. 31. (Közölte: *Hermann Róbert*: Körmend, 216. p.), ZML Horváth Vilmos alispán hivatalos iratai. Faiszl János lendvai bíró jelentése, 1849. jún. 4. vö. *Novák Mihály* 183. p. Pesti Hírlap 1849. jún. 20. (319. sz.) 167. p.

Foki Ibolya

ZALALÖVŐ TÖRTÉNETE 1850-1914

A községi önkormányzat működése

Az abszolutizmus évei

Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc eseményei Zalában a megye 1849 júliusában bekövetkezett újbóli megszállásával végleg lezárultak. Ezt követően itt is megkezdődött az önkényuralmi rendszer hatalmi apparátusának kiépítése. Az új, katonai kormányzat első intézkedése a forradalmi megmozdulások végleges elfojtását, bármiféle zendülés lehetőségének kizárását, a megyét előzőnlő császári seregek által felügyelt csend és rend megszilárdítását szolgálták. Be kellett szolgáltatni a fegyvereket, elkobozták a forradalom idején használatos pénzeket. Szigorúan büntették a szökött honvédek bűjtatását, azonnal megtoroltak bármiféle fegyveres ellenállást. Mindenfajta gyülekezéshez, összejövetelhez engedélyt kellett kérni. Üldözték a forradalom alatti sajtótermékeket, tilos volt a honvéd relikviák gyűjtése, a forradalmi dalok éneklése. A politikai besúgók tették a dolgukat és a szabadságharc elbukásának tragikus eseményei egyéni és közösségi sorsok mindennapjainak a részévé váltak.

A szellemi és fizikai terror teljes eluralkodása ellenére a forradalom és szabadságharc alatt hivatalban lévő megyei tisztviselők és községi előljáróságok egy ideig még a helyükön maradtak, s a folyó ügyek vitelében igyekeztek eleget tenni kötelességüknek. A császári hatóságok utasításait, leiratait tudomásul vették, de a végrehajtás érdekében semmit sem tettek.¹ Leváltásuk nem sokáig váratott magára, hiszen a Magyarország számára 1849. október 24-én kibocsátott „ideiglenes közigazgatási rendelet” útmutatásai szerint mindazokat, akik a forradalom alatt kompromittálódtak, vagy gondolkodásuk alapján megbízhatatlannak látszottak, el kellett távolítani még az alsó szintű közigazgatásból is, és feddhetetlen, a császári kormány iránt hű hivatalnokokkal kellett felváltani. A tisztviselőknek fel kellett esküdniük a császárra és meg kellett fogadniuk a törvények iránti engedelmisséget.² Zalában ténylegesen csak 1849 november közepén, Bogyay Lajos kormánybiztosi kinevezése után tették meg az első lépéseket az új közigazgatási rendszer kiépítése érdekében. Először az 1849 előtti járási beosztást változtatták meg, majd a járások

élén álló járásbeli biztosok (szolgabírák) kinevezése után megkezdődött a községi hivatalok betöltésére alkalmas személyek felkutatása, a községi előljáróságok létrehozása.

Zalalövön és környékén 1849 november elején hirdették ki azt a körlevelet, amely pontos adófizetésre és a fegyverek beadására szólította fel a lakosságot, ezenkívül tudatta a rögtönítelő bíróságok felállítását és ezen bíróságok elé való hurcolással fenyegette meg a szökött honvédek rejtegetőit. A községek előljárósága aláírásával igazolta, hogy annak tartalmát megértette és a fegyverek begyűjtéséért felelősséget vállal. Zalalövő, Zalamindszent és Zalapataka előljárósága 1849. november 1-jén értesült a fentiekről.³ A körlevélben foglaltak maradéktalan végrehajtását azonban már nem tőlük kérték számon, hiszen időközben a közigazgatási rendszer átalakítása az itteni településeket is érintette. A járások területének újrafelosztásakor a régi zalalövői járást megszüntették, területét részben a zalaegerszegi, részben az új alsólendvai járásba olvasztották be. Zalalövő és a környező települések ezután a zalegerszegi járáshoz tartoztak.⁴ Az újonnan létrehozott községi előljáróság tagjait név szerint sajnos nem ismerjük, annyi azonban bizonyos, hogy Bogay Lajos megyefőnök a főszolgabírák javaslatai alapján 1850 első hónapjaiban az egész megye területén - így Zalalövön is - kinevezte a községi tisztviselőket.⁵ A községek hivatalos ügyeit a jegyző intézte, mellette a falu legfontosabb embere a bíró volt. Az esküdtek és a kisbírák száma településenként eltérő. A községi tisztikar tagjai közé tartozott még a gyámatya és az adószedő. Ezekre a tisztségekre azonban nem kellett feltétlenül külön személyt alkalmazni. A gyámatya feladatait nem egy esetben az előljáróság egyik tagja látta el, az adószedést pedig sok esetben maga a bíró végezte.⁶

A forradalom és szabadságharc leverése után Zalalövő és környéke községi igazgatásáról az első közvetlen adatunk 1850 decemberéből származik. Eszerint két helyen, Lövön és Zalapatakán létezett önálló jegyzőség. Az előbbi magában foglalta még Zalamindszentet, az utóbbi Budafát és Fernekágot is. A jegyzői tisztséget Zalalövön Mihályka János, Zalapatakán Miszory János töltötte be. Lövön Heitl József, Zalapatakán Tóth Mihály volt a bíró, az esküdtek száma Zalalövön öt, Zalapatakán nyolc. A jegyzőségek ezen beosztása és a jegyzők személye a következő év folyamán sem változott, csak annyi módosulás történt, hogy 1851 végén a zalalövői jegyzőségnél feltűnik Pusztaszentpéter neve is.⁷ A zalapataikai jegyző, Miszory János 1849-ben a falu esküdtjei között szerepelt, Mihályka János pedig Zalalövő jegyzőjeként már korábban is a községben tevékenykedett.⁸ Neki tehát sikerült megőriznie az új rendszerben is ezen pozícióját. Ezt valószínűleg annak köszönhetette, hogy egy személyben tanítóként is működött.⁹ A legtöbb község anyagi helyzete nem engedte meg, hogy a tanító mellett még önálló jegyzőt is tartson, így a két hivatalt gyakran összevonták. Bár a katonai és polgári kormányzat 1850-ben megindított szétválasztása, az öt polgári kerület felállítása után felvetődött a tanítói és jegyzői hivatal egymástól való teljes elkülönítése, nincs nyoma annak, hogy ezt a gyakorlatba is átvitték volna. Sőt bizonyos adatok arra utalnak, hogy a tanítók egészen 1855-ig, a kerületi jegyzőségek létrehozásáig megtarthatták jegyzői hivatalukat.¹⁰ Feltehetően így volt ez Zalalövön is. Változás csak az ország közigazgatásának és a megyehatóságoknak 1853. évi újabb átszervezése után, a kerületi jegyzőségek 1855-ben történt kialakításakor következett be. Az átszervezés az abszolutizmus véglegesnek szánt berendezkedését jelentette, így nem lehetett tovább várni a közigazgatás legalsó szintjének megreformálásával sem. A jegyzői feladatkört is ellátó tanítók sem jegyzői, sem tanítói hivatásuknak nem tudtak igazán megfelelni, s halmozott teendőiket csak nagy nehézségek árán tudták elvégezni. Állandóan panaszkodtak a sok munka, az alacsony fizetés miatt. Az abszolutista kormányzat ezért 1855 májusában végképp szétválasztotta a tanítói és jegyzői hivatalt.¹¹ A tanítók visszatérhettek eredeti hivatásukhoz, s a községek igazgatásában kulcsszerepet játszó jegyzők elé állított követelmények is mások lettek. A teljes birodalmi

beolvasztás eszméjét kitűző, új adminisztrációs rendszer olyan szakképzett hivatalnokokat kívánt, akik egyrészt kellőképpen eligazodnak a felsőbb utasítások, törvények, rendeletek és különböző leiratok útvesztőjében, másrészt német nyelvtudásuk kifogástalan. Az állások betöltésekor a politikai megbízhatóság mellett a szakképzettség lett a másik fő szempont. Annak érdekében, hogy a községek a tanító mellett a jegyzőt is el tudják tartani, a településeket ún. kerületi jegyzőségekbe vonták össze. Egy-egy jegyzőségbe célszerűnek látszott minél több községet egyesíteni, hiszen ezáltal a jegyzőtartás költségeiből az egy községre jutó terhek kisebbek lettek. Zalalövőt és a szomszédos településeket is valószínűleg ezek az indokok vezérelték, amikor 1855-ben lövői székhellyel kerületi jegyzőséget hoztak létre, amely a következő községekből állt: Zalalövő, Zalamindszent, Zalapataka, Pusztaszentpéter, Csöde, Pácod, Budafa, Keménfa, Salomvár, Németfalu, Pusztapáti és Fernekág. A jegyzőség élére Sággy Pál 37 éves, pácodi birtokost nevezték ki, aki bölcsészettanult, tudott latinul és németül, ezenkívül jártas volt a számvitelben és a becslési ügyekben is. Korábban uradalmi tisztviselőként dolgozott. Politikai gondolkodását, erkölcsi magaviseletét az őt a lövői jegyzői állásra javasló, egerszegi járási főszolgabíró jónak minősítette. Fizetését 300 Ft készpénzben állapították meg, amihez 50 Ft úti és írószer átalány járult. A jegyzőség székhelyén legalább 2 szobából és a hozzá tartozó helyiségekből álló lakást kellett biztosítani számára. Emellett 6 öl tűzifa járandóságot is kapott.¹² Mindennek terheit természetesen a jegyzőség községeinek kellett viselni. Az egy községre jutó összeget az adott településről befolyó összes egyenes adó mennyisége alapján számították ki. Ha a lövői kerületi jegyzőség községeire kivetett összegeket összehasonlítjuk a községek által korábban a jegyző számára fizetett összegekkel, megállapíthatjuk, hogy az ezzel kapcsolatos terhek mindenhol jelentősen megemelkedtek. Zalalövön, Budafán és Zalapatakán pl. az eddigieknek nagyjából a kétszeresét, Fernekágon a négyszeresét kellett fizetni. A legrosszabbul Zalamindszent és Pusztaszentpéter járt. Az előbbi terhei az eddigiekhez képest közel a hétszeresére nőttek, az utóbbi eddig nem fizetett semmit, ehhez képest most 12 Ft-tal kellett hozzájárulnia a közös költségekhez.¹³ Sággy Pál azonban nem sokáig élvezhette ezeket a javadalmakat, hiszen három évvel később, 1858-ban Dávid János személyében már új jegyzőt találunk a jegyzőség élén.¹⁴ Egy 1860-ban készült kimutatásban még szintén ő szerepel zalalövői jegyzőként. A jegyzőséget alkotó falvak - kiegészülve Irsapusztával és Pusztaszentmártonnal - ugyanazok, mint öt évvel korábban. A jegyző fizetése 315 Ft, ami 52 Ft úti és írószer, valamint 84 Ft lakbér átalánnyal és továbbra is 6 öl tűzifa járandósággal egészült ki. Tartott egy segédet is, akit a saját jövedelméből fizetett.¹⁵ A segédre valószínűleg a változatlanul halmozott teendők elvégzése miatt volt szükség. Rajta kívül az ügyek intézésében a kerületi jegyző elsősorban a községbírákra számíthatott.

Zalapatakán az 1850-es évek elején Tóth Mihály, kb. 1854-től Mihátczy József, 1859-ben pedig Tóth Ferenc töltötte be a bírói tisztséget.¹⁶ Közülük Mihátczy Józsefről rendelkezünk részletesebb adatokkal. 1810-ben született Zalapatakán római katolikus családban. Kb. 1854-től 1858-ig látta el a községbírói és adószedői feladatokat. Zalapatakán és a szomszédos helységekben is rendelkezett földbirtokkal. Politikai megbízhatóságához nem fért kétség, a zalapatakai, zalalövői és fernekági eljárók véleménye szerint „oly erkölcsös és példás magaviseletű, miszerint kívánatos lenne, ha ebben számos követői lennének”. Külsejéről annyit tudunk, hogy középtermetű, kerekarcú, gesztenyeszín hajú, szürke szemű, barna, tömött bajuszú ember volt.¹⁷ Zalalövő élén a községbírák ennél sokkal gyakrabban cserélődtek. Az 1850-es évek elején Heitl József, majd Simon János, 1854 körül rövid ideig Hethéssy Péter, őt követően Czanyuga Ignác, majd 1858-tól Zelles Sándor foglalta el a bírói széket.¹⁸

Az egymást váltó lövői bírának akadt bőven tennivalójuk ezekben az években. Állandó elfoglaltságot jelentett számukra az átvonuló katonaság élelmezése, beszállásolása, a szükséges előfogatok kiállítása. A katonák és lovaik ellátásáról természetben kellett gondoskodni. Bár a kiszolgált termények árát a cs. kir. élelmezési biztosság utólag mindig megtérítette, a község számára folyton problémát okozott a megfelelő mennyiségű és minőségű élelmiszer és takarmány előteremtése. Az 1853 februárjától 1854 márciusáig szállított cikkekért pl. 63 Ft 10 krajcárt kaptak a lövőiek. Az ezzel kapcsolatos nehézségeket tükrözi, hogy 1854 márciusában beadvánnyal fordultak a megyéhez, melyben előadták, hogy szegénységük miatt a termények összegyűjtése csak nagy erőfeszítések árán lehetséges. Egyúttal kérték, hogy a katonaság ellátásával bízzanak meg egy erre vállalkozó kereskedőt.¹⁹ A katonaság és a különböző tisztviselők által szükségelt előfogatok biztosítása is a bíró feladatai közé tartozott. A lövőiek úgy érezték, hogy e tekintetben is túl sokat kell teljesíteniük. 1851-ben Simon János bíró azt kérte, hogy a lovak csekély száma miatt a szomszédos helységeket is kötelezzék ezen terhek viselésére. Ennek folytán hamarosan Zalamindszentnek, Zalapatakának, Fernekágnak, Budafának, Háshágnak, Pusztaszentpéternek, Keménfának és Salomvárnak is a Lövön átvonuló katonaság rendelkezésére kellett bocsájtania előfogatait.²⁰

A lövői előjáróságot ezekben az években azonban leginkább az új iskola és községháza létesítésének ügye foglalkoztatta. 1854-ben a mindszentiekkel és a zalapatakaikkal együtt megvásároltak Zalalövön egy félig kész házat, amelynek földszintjén az iskolát akarták elhelyezni, emeleti részét pedig részben a községi hivatalok számára kívánták fenntartani, részben pedig bérbeadással hasznosítani. Az építkezést folytatni kellett, ennek költségeit és a vételárat viszont nem tudták a községi vagyonból fedezni, így kényszerű megoldásként azt a község lakosaira vetették ki. A behajtás azonban lassan haladt, sokan vonakodtak fizetni. Végül bírósági végrehajtással próbálták beszedni a tartozásokat, de eredményre ez sem vezetett, s az építkezést valószínűleg félbehagyták.²¹

Az iskola és községháza körüli bonyodalmak megrendítették az előjáróság helyzetét. 1857 folyamán a lövőiek, mindszentiek és zalapatakaik egy csoportja gróf Pejacsevich Ferdinánd, környékbeli birtokossal az élen fellépett az akkori lövői községbíró, Czanyuga Ignác ellen és különböző visszaélésekkel vádolta őt. A megyehatóságához ez ügyben több beadványt intéztek és követelték a bíró felmentését, illetve az ellene való eljárás megindítását. Ebből kifolyólag a megye felülvizsgálta a községi számadásokat és az iskolaépítésre fordított pénzek kezelését, de semmi kifogásolnivalót nem talált. Pejacsevich Ferdinánd és társai egy szabályrendelet tervezetét is kidolgoztak Lövőre vonatkozóan, amelynek értelmében a községi ügyek irányítását a gróf elnökletével egy bizottmány vette volna kézbe, a községbírónak csak végrehajtói szerepkört szántak. A cs. kir. hivataloknak pedig csupán annyi befolyásuk lett volna a község igazgatására, hogy a hozott döntéseket tudomásul veszik. A tervbe vett bizottmány már a szabályrendelet felsőbb jóváhagyásáig is bele kívánt szólni a közügyekbe, mindenekelőtt az iskola és a községháza építését akarta meggyorsítani, valamint a községbíró tevékenységét és számadásait ellenőrizni.²² A szabályrendeletből azonban nem lett semmi, mert a megye a helytartótanácsához küldött jelentésében annak életbe léptetését nem javasolta, arra hivatkozva, hogy az nem egyeztethető össze a birodalmi törvényekkel. A fölbolygatott kedélyek megnyugtatója céljából az egerszegi főszolgabíró 1857 októberében azt tanácsolta a megyének, hogy az iskolaépülettel összefüggő tartozásokból még befolyó pénzek kezelésére és a még elvégzendő építési munkák irányítására nevezzenek ki más, a községben lakó, megbízható egyéneket.²³ Pejacsevich Ferdinánd és követői annyit azért értek, hogy Czanyuga Ignác a rá nehezedő nyomás hatására 1857 végén lemondott hivataláról. Helyette Zelles Sándor haszonbérlo, lövői lakos lett a falu bírása.²⁴

Az iskola és a község ház építésével, a Pejacevich Ferdinánd körül csoportosulók törekvéseivel, a bíró menesztésével kapcsolatos ügyek természetesen jó ideig az érdeklődés középpontjában álltak. Az 1850-es években azonban nemcsak ezek az események, hanem a közbiztonság fokozódó romlása is eléggé megzavarta a falu nyugalma. Zalalövön és környékén ebben az időszakban ugyanis számos olyan bűneset fordult elő, amely tényleges aggodalomra adott okot. 1851-ben két zalalövői illetőségű egyént állítottak bíróság elé gyilkosság és 32 rendbeli tolvajlás vádjával.²⁵ Az elharapódzó lopások miatt ezekben az években szinte senki sem tudhatta a vagyonát biztonságban. Az elkövetők - mivel utána ezt valószínűleg jó áron el tudták adni - a legtöbbször sertéseket raboltak, hajtottak el. 1852. október 23-án pl. 58 sertéstől szabadították meg a tolvajok a lövői gazdákat.²⁶ Pár hónappal később, 1853. február 12-én Pós Mihály lövői vendéglős disznait lopták el.²⁷ Nemcsak a sertéstulajdonosok, hanem a sertéskereskedők is veszélyben voltak. 1852. szeptember 17-én a lövői erdőn keresztülutazó Vas megyei sertéskereskedőket a rablók összeverték és pénzüket is elvették. Előtte évben ez az eset ugyanott velük már egyszer megtörtént.²⁸ Az értékeket szállító postakocsi ugyancsak a bűnözők célpontjává vált. A járatot ezekben az években a Lövő és Baksa közti erdőben kétszer is kirabolták, először 1853. augusztus 6-án, majd pontosan rá három évre, 1856. augusztus 6-án. Az első esetben a kár 1553 Ft-ot tett ki, a második esetben ennek nagyságáról nem beszélnek forrásaink.²⁹ A bűnözők elfogásához a lövőiek sokszor igénybe vették a cs. kir. csendőrség segítségét. Ezt könnyen megtehették, hiszen az abszolutizmus korában egy ideig Lövön és Mindszenten is állomásoztak csendőrök.³⁰ Az elhelyezésükre alkalmas helyiségekről a községeknek kellett gondoskodni. Bár a közrend fenntartásában a csendőrség közreműködött, jelenléte a lakosság számára — főként a politikai üldözések miatt - inkább a megszálló hatalom erődemonstrációját jelképezte.

A fentebb vázolt körülményekből adódóan a szabadságharc leverése utáni évtizedben a lövői községbírák pozícióját egyáltalán nem nevezhetjük irigylésre méltónak. Egyszerre nagyon sokféle elvárásnak kellett megfelelniük, talán ezért is cserélődtek olyan gyakran. A megyebeli községek élén álló sorstársaik helyzete, hasonló vagy más okok miatt, legalább ugyanolyan nehéz volt. Ez azzal függött össze, hogy a községi igazgatást, a községi törvény kidolgozására várva, az egész korszakban lényegében az ideiglenesség jellemezte. Ezáltal a közigazgatás legalsó szintjén működő tisztségviselők jogállásának, javadalmazásának szabályozása is sokáig elhúzódott. Az ebből adódó bizonytalanság, a csekély fizetéshez viszonyított rengeteg tennivaló nem tette vonzóvá sem a bírói, sem a jegyzői tisztséget. Különösen a községbírák érezték terhesnek megbízatásukat.³¹ A falu ügyeinek intézése rengeteg idejüket elrabolta, sok esetben saját gazdaságukat kellett elhanyagolni emiatt. Tisztségükből fakadó kényszerű kötelezettségeik (pl. adóbehajtás) állandó konfliktushelyzeteket teremtettek. Ugyanakkor a faluközösség tagjaként ők is nap mint nap szenvedő alanyai voltak annak a felülről érkező számtalan utasításnak és rendeleteknek, amelynek végrehajtását rajtuk kérték számon.

Az 1850-es években semmiképpen sem beszélhetünk a községi önkormányzati jogok tényleges gyakorlásáról. Az abszolutista kormányzati rendszer idején a falusi bírónak és jegyzőnek a birodalmi ambíciókat megtestesítő központi akarat legalsó szinten való végrehajtójává, feletteseinek szolgamód engedelmeskedő hivatalnokká kellett válnia. A községi autonómia valódi működtetésének feltételeit csak a kiegyezés utáni korszak teremtette meg.

Az 1860-as évektől a századfordulóig

A birodalmi szervektől való elhatárolódásra törekvés, a változtatás igénye a kiegyezést megelőző években már a közigazgatás legalsó szintjén is megmutatkozott. 1860-1861-ben, az országgyűlés ülésezése, a megyei autonómia helyreállítása idején a községek is megpróbálkoztak önkormányzati jogaik birtokba vételével. Sok helyen leváltották a kinevezett előjárókat és a jegyzőtől is igyekeztek megszabadulni az általa megtestesített kerületi jegyzőség intézményével együtt. A szolgabírák közreműködésével megkezdődött a községbírák újraválasztása is.³² Az országgyűlés feloszlata után az abszolutizmus visszatérése megint a kinevezéses rendszert hozta magával. A szabad bíróválasztás igénye ekkor azonban már — az 1861-es sikereken felbuzdulva — az egész országban kibontakozó mozgalomban öltött testet és helyenként a lakosság jelöltjeit is tekintetbe kellett venni. A kerületi jegyzőség intézményét sem sikerült mindenhol visszaállítani, a jegyzői feladatokat ezeken a településeken — úgy ahogy korábban — többnyire a tanítók látták el.³³

A Zalaölvön és környékén ebben az időben bekövetkezett változásokról csak nagyon hiányos adatok állnak rendelkezésünkre. A községi előjáróság működéséről, a bíró, a jegyző személyéről keveset tudunk. Lövről egyetlen községbíró nevét ismerjük ebből az időszakból: 1865-ben Hetthésy Elek töltötte be ezt a tisztséget.³⁴ Bizonyos adatok a kerületi jegyzőség intézményének további fennmaradására utalnak.³⁵ Az 1850-es években hivatalban lévő kerületi jegyzők, Sággy Pál és Dávid János a lövői járás alszolgabíráiként tűnnek fel ezekben az években.³⁶

A kiegyezés megkötése után a rendezett közjogi viszonyok megteremtése a községek számára is lehetőséget biztosított önkormányzatuk újjászervezésére, jogaik számbavételére. Zala megyében az 1867. május 7-i megyei közgyűlés tűzte napirendjére „a községeknek alkotmányos lábra leendő visszaállítását”. Ennek értelmében utasították a fő- és alszolgabírákat, hogy illetőségi területükön a községek bíráit és esküdteit eskessék fel az alkotmányra és a törvények megtartására. A jegyzők státuszának rendezetlenségét, az alkalmazásuk körüli bizonytalanságokat tükrözi, hogy ugyanezen közgyűlés megállapítása szerint a jegyzők „részint választás, részint kinevezés, de utóbbi esetben legtöbbször szerződés mellett szolgálják a községeket”. Az esküt nekik is le kellett tenniük és a megye úgy döntött, hogy egyelőre meghagyja őket hivatalukban.³⁷ A községek szegénysége miatt újból felmerült a tanítók jegyzővé választásának kérdése. A megye elvileg engedélyezte a két hivatal összevonását, de szigorúan körülhatárolta, hogy ez csak milyen esetekben lehetséges.³⁸ Végül az ügyet az 1868. évi népiskolai törvény zárta le, amely kimondta, hogy a tanító semmilyen más hivatalt nem viselhet. Ennek nyomán a megye 1870. február 7-i közgyűlése elrendelte, hogy ahol a jegyzői és tanítói állás még egyesítve van, haladéktalanul szét kell választani.³⁹ A jegyzői és tanítói tisztség egymástól való elkülönítése jelentős lépés volt a közigazgatás legalsó szintjének modernizálása, polgári átalakítása felé.

A döntő változást a községi közigazgatás rendszerében a községek rendezéséről szóló 1871. évi XVIII. törvénycikk hozta, amely a községeket három kategóriába sorolta: rendezett tanácsú városok, nagyközségek és kisközségek. A városok viszonylag nagyfokú önállóságot kaptak, a kis- és nagyközségek fölött a felügyeletet a megye a járási főszolgabírák útján gyakorolta. A községek szabályrendeleteit a megye hagyta jóvá. Háztartási ügyekben, a vagyonkezelés terén viszont eléggé széles körű autonómiával rendelkeztek. Az előjáróság tagjait és a jegyzőt is választották, az előbbieket három évre, az utóbbit élethossziglan. A képviselőtestület fele ugyancsak választott tagokból állt, a másik fele a legtöbb állami egyenesadót fizető polgárokból tevődött össze.⁴⁰ A megyei közgyűlés 'Zalában 1872. márciusi ülésén szólította fel a községeket, hogy a törvény előírásai szerint hajtsák végre a rendezést és alakítsák meg képviselő-testületeiket. Ekkorra már elkészült az az általános

megyei szabályrendelet, amely a községi eljárók kötelességeiről és a szolgaszemélyzet létszámáról szólt. Ezt több példányban kinyomtatva elküldték a szolgabíráknak, hogy mintául szolgáljon a járásuk területén lévő falvaknak a saját szervezeti felépítésüket tárgyaló szabályrendelet megalkotásához.⁴¹

Az új típusú közigazgatási rendszerre való áttéréskor Zalalövő is végrehajthatta a szükséges belső szervezeti átalakítást. A községi törvényben foglaltaknak megfelelően és a fent említett megyei szabályrendelet útmutatásai alapján 1872-ben itt és a szomszédos községekben is létrehozták a képviselő-testületeket és megválasztották az eljáróságokat. A képviselő-testületi tagok létszámát szintén szabályozta a törvény, ez kisközségekben, így Zalalövön is, tíz és húsz között lehetett. Az eljáróságok megválasztásánál a főszolgabíró elnökölt. Járása területén a községi választások felügyeletével párhuzamosan neki kellett közreműködni az új jegyzőségek, körjegyzőségek megszervezésében is. Ez utóbbiak felállításakor a fő szempont, hasonlóan a korábbi időszakhoz, most is a községek anyagi teherbíró képessége volt. A legtöbb kisközség, különösen ha iskolával is rendelkezett és a tanítót is fizetnie kellett, nem tudott önálló jegyzőtartásra vállalkozni. Ez esetben más községekkel társulva, a körjegyzőség tagjaként vett részt a törvény által megszabott feladatok végrehajtásában. A községek most is arra törekedtek, hogy minél több települést magában foglaló körjegyzőség jöjjön létre, s ezáltal az egy falura jutó terhek kisebbek legyenek. A megyei hatóságok viszont a közigazgatás zökkenőmentes működését tartották fő szempontnak, ezért attól félve, hogy a rá háruló rengeteg teendő miatt a túl nagy számban szövetkezett községek adminisztrációját irányító körjegyző nem tud eleget tenni hivatalbeli kötelességének, inkább a kevesebb községet felölelő körjegyzőségek kialakítását szorgalmazták. E tekintetben tehát a megye és a községek nagy részének érdekei eltértek egymástól. Az ebből fakadó nézetkülönbségek 1872-ben a zalalövői körjegyzőség létrehozásakor is jelentkeztek. A későbbi jegyzőséget alkotó községeket (Csöde, Pácod, Pusztaszentmárton, Zalamindszent, Zalalövő, Zalapataka, Fernekág, Budafa, Keménfa, Pusztaszentpéter, Salomvár, Cséb, Háshágy és Vaspör) a járási főszolgabíró eredetileg két jegyzőségbe kívánta beosztani. Az egyik jegyzőség székhelye Zalalövön, a másiké Salomváron lett volna. Az érintett községek azonban a megyéhez fordultak és költség megtakarításra hivatkozva kérték, hogy egy körjegyzőségben egyesülhessenek, zalalövői székhellyel. A megye a törvényben rögzített szövetkezési jogukra hivatkozva teljesítette kérésüket. A közgyűlés a szolgabíró támogatva megjegyezte azonban, hogy „az ily nagy számmal egy körjegyzőséggé csoportosított kisközségekben egy körjegyző a községi ügyek és fennakadást nem kevésbé szenvedhető hivatalos teendők pontos ellátására képes alig leendő”. Felhívta a figyelmüket arra is, hogy ha ez bekövetkezik, az alispán kötelezheti őket segédjegyző tartására.⁴² A megye jóslata beigazolódott. Az 1873 elején megválasztott lövői körjegyző, Martinek István három évvel később már arról panaszkodott, hogy a jegyzőség területének nagysága miatt nem tudja munkáját rendesen elvégezni. Megjegyezte azt is, hogy segédjegyző tartása a bajokon nem segít, az egyeden megoldás a körjegyzőség két- vagy többfelé osztása. A megyei hatóságokhoz ez ügyben intézett folyamodványára azt a választ kapta, hogy egy bizottság már vizsgálja, hogy az aránytalanul nagy zalaegerszegi járásból mely községeket lehetne a szomszéd járásokhoz csatolni. Ez valószínűleg a lövői jegyzőséget is érinteni fogja, s ezáltal a jegyző teendői is csökkenni kezdnek majd.⁴³ Az 1878. január 1-jétől érvényes járási beosztás kialakításakor azonban mindezt figyelmen kívül hagyták, a lövői jegyzőség területét továbbra is ugyanazok a községek alkották, mint eddig.⁴⁴ A jegyző nehézségein egyelőre egy segédjegyző alkalmazásával könnyítettek. Néhány évnek el kellett még azonban telni, míg a szóban forgó községek is belátták a fennálló helyzet tarthatatlanságát. 1884-ben Salomvár, Cséb és Keménfa a körjegyzőség kettéosztását kérték, és egyben kifejezték azon kívánságukat, hogy Salomvár székhellyel egy új körjegyzőséget alakíthassanak. A megye az ismert okok miatt ezen

törekvésüket pártfogolta, így miután az előbbi három községhez még Háshágy is csatlakozott, a salomvári körjegyzőség 1885-ben megkezdhette működését.⁴⁵

Nemcsak a körjegyzőség létrehozása, hanem a községi törvény megszületése idején foglalkoztatott körjegyző további sorsát illetően is véleménykülönbség keletkezett a lövői jegyzőség községei és a megyei hatóságok között. A törvény életbe lépésekor alkalmazásban lévő jegyzők ugyanis annak 142. §-a értelmében megtarthatták hivatalukat. Azokban a községekben viszont, amelyek körjegyzőség létesítése végett újonnan szövetkeztek, a jegyzőt is újból kellett választani. A fenti paragrafus eltérő értelmezése miatt keletkezett a vita, amely akörül bontakozott ki, hogy a zalalövői körjegyzőség újnak tekinthető-e vagy sem. A megye azt az álláspontot hangoztatta, hogy a jegyzőség már a községi törvény létrejötte (1871) előtt is hosszú ideje fennállt, és a körjegyzőségben egyesült községek többsége a korábbi kerületi jegyzőségnek is részét képezte. Bár a kerületi jegyzőséget alkotó községek számában a kiválások és újabb csatlakozások miatt az idők folyamán történtek változások, a jegyzőség székhelye mindvégig Lövön maradt. A megye ennél fogva az 1872-ben két jegyzőségből megalakított lövői körjegyzőséget az egykori lövői kerületi jegyzőség jogutódjaként fogta föl, mivel az abba újonnan belépő községek a lövői kerületi jegyzőségből korábban kivált községekkel voltak azonosak. Eszerint a lövői jegyzőséget semmiképpen sem lehetett újnak nevezni, így a korábbi jegyzőt meg kellett hagyni hivatalában. A jegyzőség létrehozásakor (1872) a főszolgabíró ugyanebből az elvből kiindulva nem írt ki pályázatot a jegyzői állás betöltésére, hanem a már három éve ott működő addigi jegyzőt erősítette meg tisztségében. Az érintett községek egyes elöljárói, képviselői és lakosai ezzel szemben a most csadakozó községek révén a jegyzőséget új jegyzőségnek tekintették,⁴⁶ és a megyéhez eljuttatott folyamodványukban a főszolgabíró eljárását kifogásolva új jegyző választását követelték. A megyei közgyűlés kérésüket a fenti indokokra hivatkozva elutasította. A kérvényezők azonban nem elégedtek meg ennyivel, hanem a belügyminisztériumhoz fordultak orvoslásért. Az iratok felterjesztésekor az alispán - védve a megye állásfoglalását - azt hangsúlyozta, hogy „ha nem a körjegyzőségi székhely, hanem egyes községeknek a körjegyzőségtől elválása vagy ahhoz csatolása vétetnék irányadóul a körjegyzőség régi vagy új jellegének megállapítására, ez esetben a törvénynek az alkalmazásban lévő jegyzők hivatalaikban megtartását, [a] jegyzői állás állandósítását célzó üdvös intézkedése tekintetében a rendezés a kívánt eredmény elérésére nem vezetne. A kisközségek szabadon szövetkezhetvén, egyes községeknek a körjegyzővel legindokoladabb meg nem elégedése is alkalmat szolgáltatna egy más körjegyzőséghez csatlakozás által új jegyzőválasztás előidézésére”. Ezek után a főszolgabírónak az ügygel kapcsolatos jelentésére hivatkozott, amely szerint a zalalövői jegyző munkáját kifogástalanul végző, szorgalmas, értelmes tisztviselő. A szolgabíró úgy véli, hogy a nép is elfogadja, csak azok akarnak mindenáron megszabadulni tőle, akiknek a jegyző politikai nézetei nem tetszenek. Mindehhez hozzáfűzte még az alispán, hogy ha a jegyző tevékenysége ellen merülne fel kifogás, akkor a községek törvényes keretek között elmozdíthatnák őt a helyéről. Az ügyet, az utóbbiaknak adva igazat, a belügyminisztérium zárta le. Döntésének magyarázatában előadta, hogy a kisközségeket csak az 1871-es községi törvény jogosította fel arra, hogy körjegyzőség alakítása végett más községekkel szövetkezzenek. Több, eddig nem közös jegyzőt tartó községnek e célból való egyesülése tehát új körjegyzőség létrehozását jelenti. Ebből kifolyólag a körjegyzői állást is új választás útján kell betölteni. A miniszteri rendelet alapján ezt követően kiírták a pályázatot, s az állásra jelentkezők közül 1873. február 24-én Martinek Istvánt megválasztották körjegyzőnek.⁴⁷ A minisztérium tehát elvetette az abszolutizmus korából eredtetett jogfolytonosság elvét, s kizárólag a magyar alkotmány helyreállítása utáni törvényi szabályozást tekintette mérvadónak. Arra a kérdésre, hogy az egész dolognak volt-e valamilyen tényleges politikai háttére csak a jövőbeni kutatások adhatják meg a választ. Jelenleg ismert forrásaink sajnos

nem közlik sem a szóban forgó jegyző nevét, sem pedig politikai meggyőződésére utaló részletesebb adatokkal nem szolgálnak. Az alispán fent előadott érvelése azonban mindenesetre figyelemre méltó.

Martinek Istvánt, a községi törvény előírásainak megfelelően, a körjegyzőségben társult községek képviselő-testületeinek együttese választotta meg körjegyzővé. A törvény a bíróválasztásban is szerepet juttatott a képviselő-testületnek. A képviselő-testület gyakorolta a kijelölés jogát, ami azt jelentette, hogy az előjáróság megalakításakor minden egyes tisztségre - így a bíróra is - három jelöltet kellett állítania és választójogosultak ezek közül választhattak. 1886-tól kezdődően azonban a bírónak és a jegyzőnek már nemcsak a helyi választóközönség, illetve a képviselő-testület bizalmát kellett bírnia, hanem a megyét megjelenítő járási főszolgabíróét is. Az új községi törvény (1886. évi XXII. törvénycikk)⁴⁸ ugyanis az előzőtől eltérően a kijelölés jogát nem a képviselő-testületnek, hanem a tisztújító szék elnökének, a szolgabírónak tartotta fenn. Eszerint bírót is és jegyzőt is a szolgabíró három jelöltje közül lehetett választani. (Az előbbi most is a választójogosultak, az utóbbit pedig a képviselő-testület választotta.) A főszolgabíró ilyen jellegű jogkörrel való felruházása meglehetősen csorbította a községek önállóságát. A törvény emellett sok más területen is növelte a megye és az állam befolyását. Az egyszer már jóváhagyott községi szabályrendeleteket pl. a megye - ha azokat alkalmatlanoknak találta - egy későbbi időpontban megsemmisíthette. Ezenkívül a közigazgatás vagy a közbiztonság érdekeire hivatkozva ugyancsak be tudott avatkozni a községek belügyeibe. A vagyonkezelés és a háztartási ügyek terén viszont a második községi törvény is biztosította az önkormányzatok korábbi szabadságát. A képviselő-testület fele ugyanúgy a legtöbb egyenes állami adót fizetőkből (virilisekből) állt. Ezek köre azonban a község területén fekvő vagyonuk után legtöbb adót fizető nagykorú hajadonok, özvegyek, törvényesen elvált nők és jogi személyek meghatalmazottjaival, valamint a gondnokság alatt állók gondnokaival bővült. A virilisek, ha nem helyben laktak, jogaikat megbízottjaik útján is gyakorolhatták.

A megye 1886. augusztus 9-i közgyűlésén hívta fel a végrehajtásért felelős főszolgabírák, továbbá a városok és községek figyelmét az új községi törvénynek a régitől eltérő rendelkezéseire. Felszólította a községeket, hogy az 1871. évi törvény alapján alkotott, a községi előjárók teendőit és a szolgaszemélyzet létszámát megállapító szabályrendeleteiket 1887. március 31-ig hozzák összhangba az új törvény előírásaival. A törvény 56. §-a alapján utasította a rendezett tanácsú városokat és községeket, hogy közgyűléseik számát és idejét szabályrendeleteikben rögzítsék. Ezt úgy kellett végrehajtani, hogy azoknak a tavaszi és őszi közgyűléseknek a napja, amelyeken az előző évi számadást megvizsgálják, illetve a következő évi költségvetést előterjesztik, a megye tavaszi és őszi közgyűlésének napjánál legalább egy hónappal korábbi időpontra legyen kitűzve. Kitért a közgyűlés a főszolgabírák kijelölési jogára is és kifejezte reményét, hogy ennek révén „a község előjárói állomások képzettségi és erkölcsi szempontokból a törvény követelményeinek megfelelő s megbízható egyénnel fognak betölteni”. Egyúttal figyelmeztette őket a kijelölési jog gyakorlásával járó óriási felelősségre: „A tisztújító szék elnökének kötelességében állandó az, hogy minden rendelkezésre állható adatnak megszerzése és beható megfontolása után kijelölési jogát, illetve képviselő-testületre való befolyását legjobb meggyőződéséhez képest oly irányban gyakorolja és érvényesítse, mely a közszolgálat és a község érdekének a lehető legnagyobb hasznát mozdíthatja elő. Addig másrészt szigorúan kell óvakodnia attól, nehogy akár egyéni rokonszenve, akár személyi befolyása által magát cselekvésében vezéreltetve aképpen intézkedjék, hogy ezáltal akár az igazságosság és méltányosság iránti bizalom csökkenés[re] okot szolgáltatva, akár pedig előreláthatólag nem alkalmas és megbízhatatlan egyének megválasztását előmozdítva, a közügynek kárt okozzon”.⁴⁹ A megyének a törvény gyors és

pontos végrehajtására irányuló törekvését megakadályozta, hogy eléggé lassan haladt a községi szabályrendeletek átdolgozása. A jóváhagyásra beterjesztett szabályrendeleteket a megye sorra visszaküldte, mert mindig valamilyen hiányosságot talált bennük. Végül - ugyanúgy, mint 1872-ben - egy, az általános irányelveket magában foglaló szabályrendelet mintát készítettek,⁵⁰ hogy ezzel a községek munkáját segítsék. Ennek ellenére még ezt követően is egymás után érkeztek a rosszul szerkesztett szabályrendeletek,⁵¹ így a községek az eredetileg 1887. március 31-re kitűzött határidőt már régen túllépték. Legelőször az 1889. október 1-jei közgyűlés fogadott el a második községi törvény szellemében átalakított szabályrendeleteket. Ezen a közgyűlésen került sor a zalalövői körjegyzőséghez tartozó községek szabályrendeleteinek bemutatására is. Zalalövő szabályrendeletét észrevétel nélkül jóváhagyták, Zalamindszent, Pusztaszentpéter, Csöde, Budafa és Zalapataka benyújtott szabályrendeleteit pedig csak a községi képviselők számát 10 főben meghatározó záradékkal kellett ellátni.⁵²

Megfelelő források híján sajnos nem lehet megállapítani, hogy a zalalövői körjegyzőség községeiben megtartott tisztújítások és jegyzőválasztás alkalmával a zalaegerszegi járási főszolgabíró mennyire tudta átültetni a gyakorlatba a megyének a kijelölési jog érvényesítésével kapcsolatban az 1886. augusztus 9-i közgyűlésen megfogalmazott irányelveit. A második községi törvényt megelőző és követő évekről annyit tudunk, hogy az 1873-ban megválasztott körjegyző, Martinék István a jegyzőség nagy kiterjedéséből adódó problémák ellenére egy ideig még ellátta a jegyzői teendőket. A körjegyzőség kettéválása után, 1885. május 21-től egy ideig Zieger Ferenc helyettes körjegyzőt találjuk Zalalövön. Az 1890-es évek elején Jobbágy Géza, őt követően, 1896. november 25-től pedig Bárány Jenő töltötte be a jegyzői tisztséget.⁵³ A jegyző - mint az eddigiekből is látszik - a polgári korszakban a községi közigazgatás legfontosabb tisztségviselője volt. Nála összpontosult az illető település ügyes-bajos dolgaival kapcsolatos írásbeli ügyintézés.

A bírói pozíció az eltelt néhány évtized alatt sem vált vonzóbbá, mint korábban. Az állami és megyei közigazgatásra vonatkozó rendeleteket, utasításokat a jegyzővel együtt a bírónak kellett végrehajtania. Mivel az adminisztrációt a jegyző végezte, az ügyek gyakorlati lebonyolítását főként a bírónak kellett koordinálni. A hivatalos eljárása során keletkezett kárért — az előjáróság többi tagjához hasonlóan — őt is felelősségre vonhatták. A bíróvá választás mindenképpen az illető faluközösség megbecsülését, elismerését fejezte ki. A tisztséggel együttjáró felelősség, sok vesződség és fáradtság miatt azonban sokan vonakodtak azt elvállalni. Ezért mindkét községi törvény előírta, hogy a bírói hivatalt csak rendkívüli esetben lehet visszautasítani. A megválasztott községi lakosnak legalább egy évig el kellett fogadnia a bírói széket, különben 100 Ft-ig terjedő bírsággal sújthatták.

Valószínűleg a sok terhes teendő és a kényszerű „bírófogás” is közrejátszott abban, hogy Zalalövön és a környező községekben a polgári közigazgatás bevezetése után is eléggé gyakran váltották egymást a községbírák. Általában két-három évig, sokan csak egy évig viselték hivatalukat. Különösen Zalamindszentre és Zalapatakára volt ez jellemző. Előfordultak azért kivételek is, mint pl. az előbbi helységben Németh Péter, az utóbbiban pedig Miszori László. Mindketten az 1890-es években látták el viszonylag hosszabb ideig a bírói feladatokat. Miszori László bírói tisztségének 1897-ben bekövetkezett halála vetett véget. Zalalövön is szerencsésnek tekinthető ebből a szempontból a századfordulót megelőző évtized. Itt kb. 8-9 éven át Takács János töltötte be a bírói tisztséget. Pusztaszentpéteren ugyanez mondható el az 1880-as évek első feléről. Ebben a faluban Devecz József-re hárultak ekkor a bírói teendők.⁵⁴ A bírót a sok tennivalóért csak részben kárpótolta a neki juttatott járandóság. Takács János, lövői bíró fizetése pl. 1896-ban 60 Ft volt. (Ugyanakkor a

körjegyzőé: 229 Ft.) Ezt még kiegészíthette a fogyasztási és italadó beszedési járulék, ami — bár jelentős többletmunkával járt - az ő esetében 120-130 Ft-ot tett ki. 1896-ban azonban ezt a jutalékot megvonták a községtől és a régi tartozások törlesztésére számolták el. így a községbíró is elesett tőle. A lövőiek megbecsülését mutatja hosszú időn át tevékenykedő bírójuk iránt, hogy ekkor 80 Ft segélyösszeget szavaztak meg a részére, mondván, hogy „a községbírói tisztii fizetés csekély 60 Ft, melyért a köz-ségbíró[nak] egész éven át saját gazdaságát elhanyagolni és a község ügyeivel foglalkoznia kell, mely Z[ala]lövő községben igen is tetemes”.⁵⁵ Ezen „tetemes” és sokrétű munka „kellékeiről” fennmaradt egy lajstrom, amelyet a zalapataikai előljáróság tagjai készítettek az elhalálozott bíró, Miszori László házánaál 1897. szeptember 5-én. Néhány jellemző érdekesség a jegyzékből: jó karban lévő tűzi fecskendő, 2 db községjelző tábla, 4 db fürdést tiltó tábla, 1 db marhahajtó utat jelző tábla, 3 db egycsővű löfegyver, mérnöki lánc 10 db szeggel, 1 db köböl, zalapataikai és fernekági térkép és földkönyv, régi bíróláda, mozgósítási utasítás, fogyasztási adó befizetési ívek és kivetési lajstromok, a templom és paplak javítására vonatkozó lajstromok, 2 db törvénykönyv, fertőző betegséget jelző lapok, szegények nyilvántartása, a mezőőr eskü bizonylata, 1897. évi közmunka összeírás, megyei szabályrendeletek, marhalevelek, telekkönyvi végzések, 1 db régi hegyartikulus, 1 db jegyzőkönyv stb.⁵⁶

A második községi törvény végrehajtásával hosszú időre kialakultak azok a keretek, amelyek között a községek előljárósága és képviselő-testülete önkormányzati jogait gyakorolhatta. E tekintetben a dualizmus fennállása idején már nem történt lényeges változás. A különböző típusú községeknek a közigazgatási rendszerben elfoglalt helye véglegessé vált.⁵⁷ A politikailag konszolidált viszonyok és a gazdasági növekedés pedig megteremtették azokat a feltételeket, amelyek révén a községek saját erőforrásaik gyarapításával már a következő évszázad kihívásaira koncentrálhattak.

A századfordulótól az első világháborúig

A XIX. század végén kibontakozó egyházpolitikai küzdelem az 1890-es évek közepére meghozta az eredményt: megvalósult az egyház és állam szétválasztása. Liberális szellemű törvények egész sora született, amelyek vallási téren is biztosították a polgári szabadságjogokat. Ezek folytán az eddig kizárólag az egyházi hatóságokhoz tartozó feladatkörök egy része az állam kezébe került. A közigazgatási apparátus teendői tehát bővültek. E teendők egyike 1895-től kezdődően az állami anyakönyvek vezetése volt, amelyet az 1894. évi XXXIII. törvénycikk rendelt el. Ennek végrehajtása során a községeket úgynevezett anyakönyvi kerületekbe sorolták. A kerületek és a körjegyzőségek határai azonban nem mindig estek egybe. Ugyanazon körjegyzőség községei más-más anyakönyvi kerületbe is be lehettek osztva és fordítva. Az ügyintézés során ebből keletkező anomáliák a községi igazgatás számos más problémáját is felszínre hozták. Előfordult pl. olyan eset, hogy az egyik járásban lévő község a szomszéd járás körjegyzőségéhez tartozott. Mindez halaszthatatlanná tette az egész rendszer megreformálását. Mindenekelőtt létre kellett hozni a körjegyzőségek és anyakönyvi kerületek egységét. Ezt segítette elő a fenti törvényt módosító 1904. évi XXXVI. törvénycikk, amelynek értelmében minden nagyközségnek és körjegyzőségnek egy-egy olyan anyakönyvi kerületet kellett képeznie, amelynek székhelye a községi, illetőleg a körjegyző székhelyével volt azonos. Azokat a községi anyakönyvi kerületeket pedig, amelyek nem alkottak egyúttal jegyzőséget is, a szomszédos anyakönyvi kerületekhez csatolták, vagy nagyközségekké, illetve körjegyzőségekké alakították⁵⁸. Ennek következtében a jegyzőségek beosztását jelentősen meg kellett változtatni. Zala megye ezen változtatás végrehajtására 12 körjegyző éves fizetésének megfelelő Összegű, vagyis 19200 korona évi államsegélyt kapott. Ebből a pénzből azok a jegyzőségek részesülhettek,

amelyeket az átszervezés érintett. Az új jegy-zőségekbe beosztott és a régi jegyzőségekben megmaradt községeknek az évi 1600 koronában meghatározott jegyzői fizetéshez való hozzájárulása nem lehetett magasabb az átalakulás előttinél. Így a régi jegyzőségek azt az összeget, amelyet a belőlük kilépő községek eddig a jegyző fizetéséhez adtak, ezentúl az államsegélyből kapták. Ugyanígy az új jegyzőségeknek is ebből juttatták azt a pénzt, amely még hiányzott ahhoz, hogy a szövetkezett községek korábbi hozzájárulásának együttes összege az 1600 koronát kitegye.⁵⁹

Ezen változások következtében a zalalövői körjegyzőség területe is módosult. Először Budafa lépett ki a jegyzőségből. A község 1904-ben, még az átszervezés megkezdését megelőzően kérte, hogy a salomvári körjegyzőséghez csatlakozhasson. Előadta, hogy a zalalövői körjegyzőség legszélső községeként mindkét körjegyzőség székhelyétől egyenlő távolságra esik. Egyházilag és iskolailag azonban a salomvári körjegyzőséghez tartozik és a falu ingatlanainak nagyobb része szintén a salomvári körjegyzőségben társult községek határában fekszik. Anyakönyvileg a zalalövői kerület részét képezi, de átcsatolása esetén ezzel kapcsolatos teendőit ugyancsak a salomvári kerületben kívánja ellátni. A megye a kérelemnek az abban felhozott indokok alapján helyt adott és kimondta, hogy Budafának ugyanakkora összeggel kell támogatnia a salomvári körjegyző javadalmazását, mint amekkorát eddig a zalalövői jegyzőnek fizetett. Budafa kilépésével a lövői jegy-zőségben maradt községek terhei nem emelkedtek jelentősen, Salomváron pedig a Budafa csatlakozása által befolyó pénzt az ottani körjegyző fizetésének emelésére fordították.⁶⁰ A zalalövői körjegyzőség községeinek a száma Pusztaszentpéter kiválásával nemsokára tovább csökkent. Az anyakönyvi kerületek és a körjegyzőségek területének egységesítése során a községet 1906-ban az egerszegi járástól az alsólendvai járáshoz, ezen belül pedig a csesztregi körjegyzőséghez csatolták. Ezek után a lövői jegyzőséget Zalalövő, Zalamindszent, Zalapataka és Csöde alkotta. A jegyzőtartás költségeit tekintve pedig a Pusztaszentpéter kiválásával kieső összeget a bevezetőben említett államsegélyből kapott juttatás pótolta. ⁶¹

A körjegyzőség területének nagysága tárgyalt korszakunkban ezt követően már nem változott. Nem sokkal az első világháború előtt viszont fölmerült az a lehetőség, hogy az egész jegyzőséget a zalaegerszegi járástól egy újonnan létesítendő járáshoz csatolják. Zalabaksa és Belatinc községek ugyanis 1912-ben kérvényt intéztek a megyéhez új járás felállítása iránt. Elképzelésük szerint ebbe a zalalövői körjegyzőséget is bekebelezték volna. Ennélfogva az érintett községek képviselőinek meg kellett jelenni az ezzel kapcsolatban 1912. július 22-én Alsó-lendván tartott egyeztető tárgyaláson. A községek képviselő-testületi üléseiken természetesen már ezt megelőzően kialakították álláspontjukat. Eszerint mind Zalalövő, mind Zalapataka határozottan elutasította a jegyzőségnek a zalaegerszegi járástól való, kilátásba helyezett elcsatolását. Ezenkívül Zalalövő és Zalapataka képviselő-testülete is felszólította a tárgyaláson részt vevő községbírókat és körjegyzőket, hogy „ott a község és a körjegyzőség veszélyeztetett érdekeit a rendelkezésükre álló minden eszköz felhasználásával megvédjék, az átcsatolás, s minden szervezeti változtatás ellen egyenesen tiltakozzanak.” Indoklásul a következőket hozták fel: „A zalalövői körjegyzőség a jelenlegi állapotokkal teljesen meg van elégedve. Járási székhelye egyúttal a vármegye székhelye is, hatóságait egy helyen, s könnyen hozzáférhető módon feltalálja. A közeljövőben kiépítendő, zalaegerszeg-zalalövői h[elyi] é[rdekű] vasúttal pedig direkt vasúti összeköttetésbe lép a jelenlegi járási székhelyével, amiből következik, hogy a tervbe vett átcsatolás mennyire sérelmes lenne a zalalövői körjegyzőségre.” Hozzá tették még azt is, hogy ez az intézkedés a polgárok körében elégedetlenséget szülne és a közigazgatási intézmények ellen ellenszenvet és haragot ébresztene.⁶² A zalapata-kaiak még azt is megjegyezték, hogy a „Zalalövő és Zalabaksa közötti útvonal olyan lakatlan, hogy a gyengébb idegzetű, s kissé képzelődő ember - s

különösen a gyengéd lelkületű nő — az év nagy részében egyedül ezen utat megtenni sem meri."63 Zalamindszent és Csöde véleményét forrásaink nem közlik, de feltételezhetjük, hogy ők is egyetértettek az előbbi két községgel. Az új járás végül is nem jött létre. A jövő kutatások feladata kideríteni, hogy ebben a zalalövői jegyzőség és esetleg más érintett községek tiltakozása vagy egyéb közigazgatási megfontolások játszottak-e nagyobb szerepet. A Zalalövő környéki községek mindenesetre megnyugodhattak. A zalaegerszegi járástól való elszakítás elleni erélyes fellépésük azt mutatja, hogy a körjegyzőség tagjaként nemcsak az adminisztrációs gépezet egy részét képezték, hanem egymáshoz tartozásuk adott esetben érdekeik közös megvédésében is megnyilvánult.

A körjegyzőségben szövetkezett községek kifelé egységes érdekközössége mindjárt megszűnt, ha a jegyzőség egyes községeinek önállóságát vagy alapvető érdekeit fenyegette veszély. A „veszélyforrás” maga a székhelyközség, Zalalövő volt, akiknek pedig tartaniuk kellett tőle: Zalamindszent és Zalapataka. Zalalövő a körülötte kialakult gazdasági vonzáskörzet centrumaként, a két szomszédos községét jelentősen meghaladó népességszámával és területével,64 a közigazgatásban, a kulturális és hitéletben betöltött központi funkcióival minden tekintetben a térség meghatározó településének számított. A három falu tárgyalt korszakunkban már szinte teljesen összeépült. A szomszéd községek gyerekei a lövői iskolát látogatták. A mindszei és pataki lakosok a lövői piacon adták el terményeiket és a lövői kereskedőknél szerezték be szükségleteiket. Ehhez a községhez kötötte őket a körjegyzőség adminisztrációja, a körorvos, a vasútállomás, a posta, a távirdahivatal stb., s 1912-től ide jártak templomba is. Mindezek folytán felvetődött, hogy a közigazgatási feladatok nagy részét közösen ellátó, a gazdasági, társadalmi és kulturális kapcsolatok révén egymáshoz sok szállal kapcsolódó településeket egy községgé kellene egyesíteni. Erre az 1886-os községi törvény lehetőséget biztosított. „Összeépült községeknek a közigazgatás érdekei által követelt egyesítését”, ha azt a megye is javasolta, az érintett községek bármelyike kérhette. A végső szót a belügyminiszter mondta ki.65 A „közigazgatás érdekeire hivatkozva sok érvet lehetett felsorakoztatni, s az egyesítésre törekvő község végül elérhette célját. Zalalövő, Zalamindszent és Zalapataka közül — a fent elmondottakból kifolyólag — természetesen Zalalövő volt az, aki az egyesítést szorgalmazta. Ennek napirendre kerülését a Zalapatakához tartozó Fernekág községrész önállósulási szándéka váltotta ki. Fernekág birtokosai 1909 folyamán kérvényt intéztek a vármegye alispánjához, amelyben önálló kisközséggé válásuk iránti óhajukat fejezték ki. Ezen törekvésük valóra váltásához azon feltételeknek kellett megfelelniük, amelyeket az 1886. évi községi törvény a puszták községgé alakítására vonatkozóan előírt.66 Ezeket a fernekágiak azonban csak részben tudták teljesíteni. Nem rendelkeztek pl. a képviselő-terület megalapításához szükséges lélekszámmal, nem szándékoztak községházat, népiskolát felállítani stb. A szétválás után pedig mind Zalapataka, mind Fernekág lakosai csak óriási anyagi áldozatok árán tudtak volna a községi törvényben előírt kötelezettségeiknek eleget tenni.67

Az ügy sokáig elhúzódott, s ennek kapcsán három évvel később, 1912-ben Zalalövőnek, Zalapatakának és Zalamindszentnek is nyilatkoznia kellett a települések további sorsát illetően. Ekkor már világossá vált, hogy a megye támogató nyilatkozata ellenére Fernekág nem szerveződhet önálló kisközséggé. Zalapatakától való területi különállása, rossz közlekedési viszonyai miatt azonban mindenképpen valamilyen megoldást kellett keresni. A dolog végkifejlete precedenst teremthetett, mert elméletileg a Zalalövőhöz tartozó Irsapuszta is bármikor bejelentethette volna önállósodási igényét. Mindez arra ösztönözte Zalalövőt, hogy központi szerepköréből adódó helyzeti előnyét ne a széttagolódás, hanem inkább az egységesítés irányába ható erők érdekében használja ki. Bizonyos adatok arra utalnak, hogy ezen szándékát a felsőbb hatóságok is pártfogolták. Ezért a kérdés 1912-ben már úgy merült

fel, hogy helyeselnék-e a községek a három település egyesítését, vagy Fernekág Zalalövőhöz csatolását. Fernekág bármiféle elszakadását Zalapataka már három évvel korábban is ellenezte, így most is az elcsatolás ellen foglalt állást. Elutasította a három község egyesítését is, és közölte, hogy ez ügyben „minden hatósági fáradozás meddő”, mert a képviselő-testület véleménye teljesen megegyezik a lakosság nézeteivel.⁶⁸ Zalapataka tehát mindkét kérdésben a meglévő állapotok fenntartását óhajtotta. Zalamindszent álláspontját Fernekág jövőjét illetően nem ismerjük, az egyesítés helyett viszont ők is inkább az önállóságra szavaztak.⁶⁹ A zalalövőiek sajnálkozásukat fejezték ki a két másik község határozatával kapcsolatban, s a kérdést tárgyaló 1912. júl. 7-i képviselőtestületi ülésen összefoglalták mindazon érveket, amelyek az egyesítés mellett szóltak. Számadatokat hoztak fel annak bizonyítására, hogy az egyesítés után mind az általános közigazgatási, mind pedig a községi önkormányzati terhek csökkennének. Előadták, hogy a három falu etnikai és felekezeti viszonyai, életmódja és szokásai hasonlóak, a községek határa pedig „úgy van a természet által megalkotva, mintha már régi idők óta egy községi határt képezett volna.” Fernekág átcsatolása ügyében már jobban megoszlottak a vélemények. A részben a lövői, részben a fernekági határban fekvő, 1000 holdat meghaladó birtoka révén érintett Barthalos István képviselő a három község egyesülését és Fernekág átcsatolását is támogatta. Ez utóbbi kapcsán felhozta, hogy „Fernenkág határa teljesen a zalalövői határba van beékelve” és „Fernenkág községrész lakossága minden tekintetben Zalalövő község felé gravitál”. Horváth Lajos községbíró ellenezte Fernekág önmagában való csatlakozását, ehelyett inkább a három község egyesítését sürgette. A képviselő-testület többsége egészében véve inkább ez utóbbit tartotta fontosabbnak, s a meghozott határozat is ezt tükrözi. Kimondták, hogy Zalalövő, Zalamindszent és Zalapataka kisközségeknek „Zalalövő” elnevezéssel és nagyközségi státusz engedélyezésével való egyesítését helyeslik, s ha ez nem valósulhat meg, Fernekág községrésznek Zalalövőhöz való csatolásához is beleegyezésüket adják. Kijelentették, hogy a három település egy községgé egyesítését sokkal célravezetőbbnek tartják, mint csupán a fernekági határ átcsatolását. Hangsúlyozták, hogy Zalalövő „az egyesítés eszméjével nem anyagi hasznot, hanem kizárólag erkölcsi erőt akar szerezni, s a szétforgácsolt jövedelem egyesítésével a kultúra[nak] és a mezőgazdaságnak, valamint a közigazgatásnak akar szolgálatot tenni.” A további teendőkkel kapcsolatban úgy döntöttek, hogy az egyesítés végrehajtásához kérni fogják a járási főszolgabíró, az alispán és a megyei közgyűlés támogatását. A társuló községekkel pedig folytatják a tárgyalásokat, végső határozatot viszont csak akkor hoznak, ha a felsőbb hatóságok az egyesítést ténylegesen kilátásba helyezik. Közölték, hogy az eljárást oly módon kérik lefolytatni, hogy „az egyesítésre Zalamindszent és Zalapataka községek némiképpen kényszerítve legyenek”.⁷⁰ A „kényszerítéséhez úgy látszik egyelőre nem találták meg a leghatásosabb eszközöket. A két szomszédos község egy ideig még sikeresen védelmezte autonómiáját. Az ügy tárgyalt korszakunkban nem zárult le. Az ezt követő évekre várt annak eldöntése, hogy a három település továbbra is a maga útját járja-e, vagy inkább együttes erővel küzdjön polgárai boldogulásáért.

Míg az egyesítéssel és Fernekág hovatartozásával kapcsolatos tárgyalások folytak, Zalalövő határában, a már említett Barthalos István birtokán egy új telep község volt kialakulóban. A birtok, bár két község területén - a Zalapatakához tartozó Nagyhegypusztán és a Zalalövőhöz tartozó Irsapusztán — feküdt, összefüggő területet képezett. A telep a zalalövői határba eső birtokrészen jött létre. 1913 végén mintegy 300 főnyi, vegyes felekezetű - római katolikus és református - lakossággal rendelkezett. A lövőiek a telep létrejöttének nem örültek túlságosan, mert félték az általa esetlegesen rájuk háruló anyagi terhektől. Főként azonban azt sérelmezték, hogy a telepítéskor - bár az a földművelésügyi minisztérium tudtával és beleegyezésével történt - őket nem kérdezték meg. Az oda érkező családok állítólag a község meghallgatása nélkül telepedtek le. A birtokviszonyok tárgyalt korszakunkban még

rendezetlenek voltak, s ugyanúgy nem lehetett tudni még azt sem, hogy az irsapusztai telep a jövőben önálló községgé alakul-e, vagy valamilyen formában Zalalövőhöz fog tartozni.⁷¹

A körjegyzőség területét és a települések státuszát érintő, végrehajtott vagy tervbe vett változtatások mellett ezekben az években a községek belső ügyei is eléggé lekötötték azok vezető testületeinek a figyelmét. A jegyzőség területe a bekövetkezett átalakítások folytán kisebb lett, de a községek irányításával együttjáró nagy felelősség, sok munka, vesződség és fáradság a régi maradt. A teendők sokasága - még Budafa és Pusztaszentpéter kiválása előtt - arra készítette a községek képviselő-testületeit, hogy a jegyző munkájának megkönnyítésére egy segédjegyzői állást rendszeresítsenek. 1901. március 3-án ez ügyben hozott határozatukat a megye 1901. szeptember 9-i közgyűlése hagyta jóvá, de a segédjegyző Páslek Géza személyében csak 1902. szeptember 18-án foglalhatta el hivatalát. Fizetését 400 koronában és 80 korona lakbérilletményben állapították meg. A segédjegyzőt a körjegyzőség községei választották, munkáját a jegyző közvetlen alárendeltjeként végezte.⁷² Az 1896. november 25-től hivatalban lévő körjegyzőt, Bárány Jenőt betegsége miatt 1908. július 1-jével nyugdíjazták. Helyére a röviddel ezután lezajlott választás folytán Korbai Dezső került. Fizetése 800 koronát tett ki, amelyhez 160 korona irodafűtési és takarítási, valamint 43 korona 50 fillér irodaátalány járult.⁷³ Korbai Dezső működése idején vált véglegessé az Országos Községi Törzskönyvbizottsággal történt egyeztetések után Zala megye községeinek hivatalos elnevezése és írásmódja. Eszerint 1908. november 1-jétől kezdődően a zalalövői körjegyzőség községeit és a hozzájuk tartozó lakott helyeket illetően a következő változások léptek életbe:⁷⁴

1. táblázat

A zalalövői körjegyzőség községeinek hivatalos elnevezése 1908. november 1-jétől

Eddigi elnevezés írásmód	Új elnevezés írásmód	A községhez tartozó lakott helyek
Zala-Lövő	Zalalövő	Csötörtökhely Sötétmajor Irsapuszta Pácodpuszta Szentmártonpuszta
Zala-Mindszent	Zalamindszent	Pacsapuszta
Zalapataka-Fernekág	Zalapataka	Fernekág Nagyhegypuszta
Csöde	Csöde	-

1908-1909 folyamán került sor a községek új szervezeti szabályrendeleteinek kidolgozására is.⁷⁵ Egy ideig úgy tűnt, hogy a most már Korbai Dezsőnek segédkező Páslek Géza helyett hamarosan új segédjegyzője lesz a községeknek. Páslek Gézát ugyanis 1908-ban egy időre felfüggesztették és fegyelmi eljárást folytattak ellene. Az ügy részleteit nem ismerjük, de annak okai feltehetően hivatali tekintélyét sértő magaviseletében keresendők. Állását végül is 1913. március 1-jéig megtarthatta, ekkor egészségi okokra hivatkozva nyugdíjazták.⁷⁶ Korbai Dezső személye sem volt túl szerencsés választás a községek számára. A neki adott anyagi juttatásokat valószínűleg kevesellte, ezért 1910-1911-ben különböző ösz-szegeket vett fel jogtalanul a lövői községi pénztárból. Ennek következtében ellene is fegyelmi eljárás indult, és 1912. április 28-án végleg felfüggesztették hivatalából.⁷⁷ Utódja Tóth Géza lett, aki először helyettes, majd rendes körjegyzőként látta el feladatát.⁷⁸

A községbírák az első világháborút megelőző években sem tudtak maradéktalanul örülni a beléjük helyezett bizalomnak. Ennek okai ugyanazok voltak, mint korábban. Gyakori cserélődésük most is kimutatható, néhányan azonban ezúttal is megpróbálták viszonylag hosszabb ideig vállalni ezen terhes tisztséget. Zalapatakán Pintér András és Tóth József, Zalalövön Horváth Lajos, Zalamindszenten pedig Horváth István és Andor Mihály nevét kell megemlítenünk.⁷⁹ A század első évtizedében aztán lassan már megfogalmazódott az a felismerés, hogy a gyakori bíróváltás nem szolgálja a községek érdekeit. Ezen mindenekelőtt a fizetés felemelésével lehetett segíteni. A lövői képviselő-testület ezzel kapcsolatos vitái kellőképpen tükrözik a hosszú évtizedek során kialakult helyzetet: a bírói hivatal terheességét, a sok munka ellenében kapott csekély fizetséget, a tisztségtől való mielőbbi szabadulás óháját. 1907-ben pl. a lövőiek a bíró fizetését 200 koronában állapították meg. Thassy Imre és Sztachó István képviselőtestületi tagok, magasabb fizetést javasolva, ezt megfellebbezték. Fellebbezésük indoklása találóan jellemzi a fennálló problémákat: „a mostani sok halmozott teendők miatt a községbírói állástól mindenki fél, és egy év leforgása alatt minden körülmények között attól szabadulni igyekszik, és emiatt a község közérdeke szenved egyedül.” Hozzá tették, hogy a fizetés felemelését azért kívánják, „nehogy a községbíró a község megbüntetett, de bizalmi embere” legyen. Elmondták, hogy az éppen hivatalban lévő községbírónak, Cseke Jánosnak is napszámos munkát kell végeznie, hogy családját fenntarthassa.⁸⁰ Fellépésük nem hozott eredményt, de a képviselő-testület egy év múlva mégiscsak megszavazta a magasabb fizetést: „Tekintettel a felette sok munkaszaporulatra és arra, hogy a volt csekély fizetések mellett sem bírót, sem kisbírókat kapni nem lehet, és folyton váltakoznak, felemelendő volt, és pedig a bírói évi fizetés 240 koronára, a kisbírói fizetés évi 120 koronára.”⁸¹ 1909 elején a bor- és hús fogyasztási adóbeszedési jutalék átengedésével akarták megtartani a bírói székből Horváth Lajost. Tevékenységét méltatva hangsúlyozták, hogy „a községnek nevezett községbíró erélyes és szakértő munkálkodására a község rendkívül elhanyagolt ügyei rendezése céljából szüksége van.” A bírót ezek az érvek nem hatották meg, s bár pár év múlva újra megválasztották, ezúttal lemondott.⁸² 1911-től már évi 300 korona volt a bíró bére, 1912-ben pedig pótszabályrendelet rögzítette a bíró összes juttatását. Eszerint fizetése 400 koronát tett ki, ehhez jött még az irodai és világítási átalány, valamint a napidíj. Ez utóbbi összege attól függően változott, hogy a község belterületén, külterületén, a körjegyzőség területén vagy a járási székhelyen folytatott-e hivatalos tevékenységet. Amikor pedig a megye kifogásolta a község belterületén való működésért felszámított napidíjat, a képviselő-testület kifejtette azon okokat, amelyek a pótszabályrendelet megalkotására ösztönözték: „Zalalövő község az ő különös helyzeténél fogva a mindenkor községbíró javadalmazását oly módon kívánta szabályozni, hogy ezáltal elejét vegye a közelmúltban is tapasztalható volt gyakori bírói változásoknak, s a változásokkal járó sok kellemetlenség[nek]. Zalalövő községben a teendők sokasága a községbírót állandóan foglalkoztatják, s így nem kívánhatja a község azt, hogy külfoglalkozások alkalmával a községbíró a teendőket ingyen köteles legyen végezni.” Az erre vonatkozó megyei határozatról pedig önérzetesen kijelentették, hogy az a község autonóm jogait sérti.⁸³ Mindez arra utal, hogy a képviselő-testület most már tényleg felismerte, hogy a községi közigazgatás folyamatos működése a község alapvető érdeke. A folyamatosság biztosításához pedig olyan feltételeket kellett teremteni, amelyek segítségével a jegyző mellett a bíró is hosszabb ideig szerepet vállalhatott a közügyek intézésében. Belátták annak fontosságát is, hogy a bíró ne kényszerből, a büntetéstől félve, hanem belső meggyőződésből, a közügyek iránti valódi elkötelezettségtől vezérelve fogadja el megbízatását. A terhesnek érzett, sok esetben a magángazdaság művelését vagy más egyéni vállalkozás folytatását háttérbe szorító hivatalos feladatokat nyilván nem lehetett teljes odaadással és lelkesedéssel végezni. Ez a hozzáállás aztán az egész képviselő-testület tevékenységére kihatott. Zalalövön állandóan visszatérő panasz, hogy a képviselő-testületi tagok „rég szokáshoz híven, a

közérdekkel semmit nem törődve" nem jelennek meg az üléseken, s az egész testület „lanyhán hordja a község érdekét szíven”.⁸⁴ A következmény érdektelenség, nem egyszer a közügyek elhanyagolása volt. Aki pedig szívesen kivette volna részét a község ügyeinek intézéséből, azt az alacsony bírói fizetés miatt sokszor létfenntartási nehézségei akadályozták meg ezen tisztség hosszabb ideig való betöltésében. A probléma valószínűleg nemcsak a lövői jegyzőség területén, hanem a megye más részein is jelentkezett. Mindez összefüggött azzal, hogy az 1886. évi községi törvény az előjárók fizetésének szabályozását a községek hatáskörében hagyta. Így az egyes települések anyagi helyzetétől függött, hogy a bíró mennyi fizetést kap. Az ezzel kapcsolatban született döntések kihatásait a zalalövőiek saját közügyeik állapotán lemérhették. Amint láttuk, a következtetést is levonták, s talán még nem későn. A közügyek iránti felelősség felébredése, a községi közigazgatás stabilizálására való törekvés, a rendezett viszonyok megteremtésének igénye az önkormányzatnak az eddiginél jóval hatékonyabb működését segíthette elő. S a társadalmi, politikai problémák nyomasztó súlya alatt, a készülő világháború árnyékában az itteni lakosok is egyre nagyobb szükségét érezték annak, hogy a maguk alkotta törvények által szabályozott közösségben biztonságot és támaszt találjanak.

Közösségi létesítmények, infrastruktúra

A községek szűkös anyagi lehetőségei tárgyalt korszakunkban általában nem tették lehetővé a komolyabb beruházásokat, a látványos fejlesztést. Az önkormányzat működtetése, a középületek fenntartása, állaguk megőrzése a bevételek jelentős részét felemésztette. Nagyobb kiadással járó középítkezést csak különböző megtakarításokkal, csereügyletekkel, kölcsönök felvételével stb. tudtak végrehajtani. A községi pótdó emelését persze sokszor így sem lehetett elkerülni. Közpénzek hiányában a nemes célok elérését sokszor társadalmi kezdeményezés tette lehetővé. A közcélú adakozások, az önszerveződés változatos formái a társadalmi élet más-más színterein zajlottak. E tekintetben mindenekelőtt az egyházak szerepét kell kiemelni, de a különböző egyesületek, körök is számtalan jótékony célú rendezvényt tartottak. Így a nehézségek ellenére önkormányzati, társadalmi vagy más erőforrásokból mindig sikerült a település arculatán, külső megjelenésén egy kicsit változtatni, s az egész közösség számára hasznos befektetések megvalósításának a módját megtalálni.

Zalalövő, Zalamindszent és Zalapataka első közös vállalkozása a szabadságharc leverése után az iskola és községháza építése volt. A helytartótanács 1854. január 30-án és 1854. július 8-án kelt rendeletei értelmében a régi lövői iskolaépület leromlott állapota miatt a községeknek új, a tanítás céljára alkalmas helyiségekről kellett gondoskodni. Az új iskola az előzetes számítások szerint legalább 4000 Ft-ba került volna, felépítésére pedig két évet szántak. Már készültek a tervek, amikor a nemrég elhalálozott Nagy Antal kovácsmester özvegye, Horváth Katalin árulni kezdte félig felépített, egyemeletes házát. Az épületet már tető fedte, méghozzá cseréptető, s úgy tűnt, hogy megszerzésével az építési költségek jó részét meg lehet takarítani. Ezért az illetékes zalaegerszegi járási főszolgabíró szorgalmazására a községek előjárói a nagyobb birtokosokkal való tanácskozást követően gyors döntést hoztak a ház megvásárlásáról. Az adásvételi szerződést 2000 Ft-os értékben 1854. szeptember 23-án kötötték meg. A földszinten, amely 4 szobából, 1 konyhából és 1 kamrából állt az iskolát és a tanítói lakot akarták elhelyezni. A felső szinten községi hivatalos helyiségeket és bérleményeket kívántak kialakítani. A munkát főként az emeleti részen folytatták, mert az ottani bérlemények mielőbbi létrehozásával a községi bevételeket szerették volna növelni. A vételár behajtásának már említett nehézségei miatt azonban az építkezés elhúzódott. Az anyagi gondok közepette a községek arról vitatkoztak, hogy azok a szomszéd települések,

ahonnan a gyerekek Lövőre jártak iskolába, hozzájáruljanak-e és milyen mértékben a költségekhez. Az 1854 előtti iskolaépületet sem sikerült áruba bocsájtani, mivel a telek, amelyen állt, nem a községé, hanem néhány birtokosé volt. Ugyanakkor az új épületet eladó Horváth Katalin követelte a pénzét és törvény elé vitte az ügyet.⁸⁵ A bírósági végrehajtások megkezdődtek, de a kintlévőségeket ezzel sem tudták lényegesen csökkenteni. Az abszolutizmus kora időközben már leáldozott, a vételár jelentős része azonban még az 1860-as évek végén is hiányzott. Az építkezést valószínűleg soha nem fejezték be, legalábbis erre utaló adattal nem találkoztunk. Sőt még az épület állagának megóvásával sem nagyon törődhetek, mert a megyei hatóságok 1870-ben már „romladozófélben” lévőnek nevezik a lövői iskolát.⁸⁶ Végül a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak ugyanebben az évben meghozott végzése folytán a községek már nem odázhatták el továbbra is a vételár kifizetését és a szükséges javítások elvégzését. A vételárnak és a közben felhalmozódott kamatoknak a törlesztéséből a lövői iskolához tartozó mindegyik községnek ki kellett vennie a részét, a felújításhoz pedig 1877-ben államsegélyt kaptak.⁸⁷ Az iskola további sorsára vonatkozóan röviden csak annyit jegyzünk meg, hogy 1899-ben állami tulajdonba került, a javítási és tatarozási költségeket azonban ezután is a községek vállalták. 1909-1910 körül a tanítói lakást tanteremmé alakították át, az épület azonban egyre kevésbé felelt meg a vele szemben támasztott követelményeknek.⁸⁸ Ezért 1913-ban az iskolafenntartás céljából egyesült Zalalövő, Zalamindszent és Zalapataka községek már egy új iskola építését vették fontolóra. Az iskola számára először is telket kellett biztosítani, mivel az új iskolaépület az addigi iskola helyén nem fért volna el. Az eredetileg az iskola céljára szánt telket viszont átadták a római katolikus egyházközségnek a felépíteni szándékolt plébániatemplom számára. Ezért az eljárás megkereste az egyházközséget, hogy a telekért cserébe felajánlotta addigi templomhely mellett még engedje át a községnek az átadott ingatlan szomszédságában, de az egyházközség tulajdonában lévő, iskolaépítésre alkalmasnak látszó telket. Ez a vasútállomásra vezető utcában feküdt, s a képviselő-testület elsősorban annak előnyös helye miatt akarta az iskolát és az iskolakertet itt létrehozni. Egyúttal kérelmet intéztek a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz is, hogy a telek felajánlása esetén államköltségen építsék fel az iskolát, az addigi iskolaépületet pedig óvodai, és egyéb célokra engedjék át a községeknek.⁸⁹ Az új iskola végül is csak az 1930-as évek elején készült el.

S most lássuk néhány pedagógus nevét, akik ez idő alatt, az ideálisnak éppen nem nevezhető állapotok között, írásra-olvasásra és egyéb ismeretekre okították az itteni gyerekeket; az 1850-es években Mihályka János, az 1860-as évek végén és az 1870-es évek elején Frankovics Nándor, 1881-től 1899-ig Vizmathy Antal tanított a lövői iskolában. Ez utóbbi mellett az 1890-es évektől Gyömörei Miksa működött segédtanítóként. Őt még 1909-ben is Lövön találjuk. Az iskolai oktatást azonban ekkor már Víz István igazgató-tanító irányította.⁹⁰

Az iskolaépület falai között nemcsak a tanítók végezték felelősségteljes munkájukat, hanem sokáig ez a ház adott otthont a körjegyzői irodának is. Lakást viszont a község nem tudott biztosítani a jegyző számára. Ebből kifolyólag 1899-ben, az iskola államosításakor a községek újabb problémával szembesültek. A jegyzői irodát el kellett költöztetni az épületből, s egyúttal a jegyzői lakás számára is helyet kellett keresni. Megfelelő községi épület nem állt rendelkezésre, ezért először úgy gondolták, hogy mivel a kocsmá amúgy is keveset jövedelmez, ebből alakítanak ki jegyzői lakást, irodát és más hivatalos helyiségeket. Később az ez ügyben kiküldött bizottság javaslatai folytán ezt az álláspontot módosították és a képviselő-testület tagjai úgy döntöttek, hogy a községi kocsmá eredeti funkcióját megtartva a szükséges célra inkább egy alkalmas épületet bérelnek. A szerződést Hethéssy Emília férjezett Nagy Károlyné és Hethéssy Izabella férjezett Skriba-nek Béláné zalalövői lakosokkal 1899. július 24-től 1905. július 24-ig terjedő időtartamra meg is kötötték, s ezáltal egy ideig a

jegyzői lakásról is gondoskodni tudtak.⁹¹ A bérleti idő lejártának közeledtével azonban ismét felvetődött a kérdés, hogy hol helyezték el a községi hivatalokat. Nemcsak jegyzői irodára és lakásra, hanem községi tanácsteremre, anyakönyvi irodára, óvodahelyiségre, betegszobára és más egyéb közcélú helyiségekre is szükség lett volna, tehát mindenképpen valamilyen végleges megoldást kellett találni. A képviselő-testület erre a célra az ún. Leitner-féle házat szemelte ki, amely Zerkovitz Lajos bécsi lakos tulajdonában volt. Úgy látták, hogy a házban és a telken az összes községi intézményt el lehet helyezni. Ezek után az előjáróság kapcsolatba lépett a tulajdonossal, aki hajlandónak mutatkozott az ingatlan eladására. Az 1904. július 19-én megkötött adásvételi szerződésben 17000 korona vételárban állapodtak meg, amit a község 50 évre felveendő községi kölcsönrel kívánt fedezni. A pénzt a körmendi takarékpénztár biztosította.⁹² Az épületen azonban még jelentős átalakításokat kellett végezni, nemcsak a községi intézmények tervezett elhelyezése, hanem az egész ingatlan jövedelmezőbbé tétele érdekében is. A régi iskolaépülethez hasonlóan itt is bérleményeket kívántak létrehozni, s az ebből származó bevételből akarták a hosszú lejáratú kölcsön törlesztőrészeit fizetni. Az építkezéshez szükséges pénzt pedig a 3600 korona értékű regale kártalanítási kötvény értékesítésével teremtették elő. Ezt az összeget mindenekelőtt községi tanácsterem, két jegyzői iroda, szegénykórház, községi fogda, jegyzői lakás létesítésére és a fennmaradó épületrészek rendbehozatalára akarták felhasználni. Az építkezés már 1905 elején megkezdődött. Az ezzel kapcsolatos terveket az államépítészeti hivatal készítette, a munkát pedig egy külön erre a célra létrejött építészeti bizottság felügyelte.⁹³ Az átépítéshez téglát használtak, a szükséges szakmunkáknál pedig a helybeli iparosokat részesítették előnyben. Így pl. a kőművesmunkát Adravec Lajos, az ácsmunkát Pesti János, az üvegezési munkát Kruczler Mátyás lövői mesteremberek végezték. Rajtuk kívül még Benedek Lajos körmendi asztalos és Scheer János cserepes is dolgozott az építkezésen. A segédmunkaerőt községi közmunkával akarták biztosítani, de ennek teljesítését sokan megtagadták. Ezért a képviselő-testület külön határozatban szólította fel a község lakosait a közmunka leszolgálatára. A határozat kimondta, hogy ha valaki ezen kötelezettségének nem tesz eleget, akkor a saját költségére felfogadott munkásokkal végeztetik el helyette a munkát.⁹⁴ Az egész község érdekét szolgáló építkezéshez igénybe veendő közmunkától való vonakodás egyrészt a közügyek iránti, már említett érdektelenséggel, másrészt azzal magyarázható, hogy az építkezés ideje egybeesett a mezőgazdasági munkák idejével, s ekkor mindenki inkább a saját gazdaságával törődött. Ennek ellenére az átalakítási munkák nagy részével az év folyamán elkészültek. A kiadások fedezésére időközben még 2600 korona kölcsönt vettek fel, ezt az építészeti bizottság elnöke, Thassy Imre bocsájtotta a község rendelkezésére. Mindezek folytán 1905 végén már a helyiségek belső berendezésével foglalkozhattak. A tél közeledtével különböző cserépkályhákat, vaskályhákat és takaréktűzhelyeket vásároltak, majd a tanácsterem bebútorozására is sor került. Ide legelőször egy asztalt, 12 széket és két karpadot hoztak.⁹⁵ 1905. október 1-jétől már az épületben működtek a hivatalos helyiségek, s mivel az ingatlan Zalalövő tulajdonát képezte, a falunak a jegyzői iroda és lakás használatáért a körjegyzőség többi községei bért fizettek.⁹⁶ Az új községháza hozzájárult a gyarapodó, fejlődő Zalalövő központi szerepkörének további erősödéséhez, s egyúttal a közintézmények elhelyezésének régóta húzódó ügye is megoldódott.

A fenti középületek mellett meg kell említenünk azokat a nem községi beruházással megvalósuló, de az itteni népesség szellemi, erkölcsi gazdagodását szolgáló intézményeket és egyéb létesítményeket is, amelyeknek létrehozása vagy kezdeményezése erre az időszakra esik.

Még az iskola államosításának évében, 1899-ben Zalalövő, Zalamindszent és Zalapataka határozatot hoztak ingyenes népkönyvtár felállításáról. Az anyagi fedezetet ehhez a

földművelésügyi minisztériumtól kapott államsegély biztosította, s az egyes községek kezelésében lévő állomány pedig feltehetően elsősorban a gazdaközönség szakismereteit gyarapító könyvekből tevődött össze.⁹⁷

A községek nagyrészt római katolikus lakossága is sok áldozatot hozott ez idő alatt a hitélet megújítása, a közösség összetartása érdekében. Ennek különböző formáiból most csak néhány mozzanatot emelünk ki. 1900-ban a zalapataki hegyen keresztfát emeltek, Zalamindszenten pedig még ugyanebben az évben egy több mint kétmázsás harangot vásároltak. 1905-ben Zalapatakán a háshágyi út-fordulónál szenteltek fel egy kőkeresztet. Három évvel később, 1908-ban pedig ugyancsak Patakán a templomot tatarozták.⁹⁸ 1912-ben a zalamindszenti templom vagyona gyarapodott egy jelentős adománnyal: Laky Jánosné a templomra hagyományozta házát és a hozzá tartozó telket. Az ingatlant 1912. szeptember 15-én 4915 koronáért árverezték el.⁹⁹ Zalalövön ezekben az években indult mozgalom az önálló plébánia megszervezéséért. Ennek egyik feltétele a régi templom helyett egy új plébániatemplom felépítése volt. Thassy Imre földbirtokos az ügy előmozdítása érdekében 1907-ben egy alapítványt hozott létre és gyűjtéssel is próbálkoztak.¹⁰⁰ Bár a templomépítéshez szükséges pénz még nem állt rendelkezésre, 1909. október 17-én megalakították a zalalövői római katolikus plébániai egyházközséget. A salomvári plébániából való kiválás érdekében most már az egyházközség tette meg a további lépéseket. Javasolta a salomvári és a leendő zalalövői plébánia jövedelmének megosztását, gondoskodott a paplakról és megerősítette az új plébániatemplom felépítésére irányuló szándékot. Ezek után a szombathelyi megyéspüspök 1912. augusztus 1-jével az addigi Zalalövő, Zalamindszent, Zalapataka és Pusztaszentpéter fiókközségekből zalalövői székhellyel engedélyezte az új plébánia megalapítását. Plébánossá Vér Vilmos rábahídvégi segédlelkészt nevezte ki.¹⁰¹ A következő évben a római katolikus egyházközség azzal a kéréssel fordult a községi képviselő-testülethez, hogy az addigi templomterért cserébe engedje át neki a templomépítés céljára kiszemelt egyik községi ingatlant. A telken a község eredetileg iskolát akart építeni, a csereszerződés ennek ellenére létrejött. A község által átadott ingadan valamivel nagyobb volt, mint az addigi templomter. Valószínű ez a magyarázata annak, hogy a képviselő-testület nem sokkal ezután még az átadott telek szomszédságában fekvő telket is kérte a római katolikus egyházközségtől. (Itt kívánták létrehozni az iskolát.)¹⁰² Az egyház részéről kezdeményezett csereszerződés fő indítéka megegyezett a község által az iskolaépítés kapcsán felhozott indokkal: ahogy az építendő új iskola sem fért el a régi helyén, úgy a tervezett plébániatemplom számára is kicsinek bizonyult az addigi templomter. Másrészt a község azt remélte, hogy a régi templom lebontása után az ottani tér kibővül, s ez az országos vásárok alkalmával majd mindenképpen a község előnyére válik. S figyelemre méltó az az új szempont is, amelyet a szerződés megkötésekor a képviselő-testület hangsúlyozott: a csere „a község szépítéséhez nagyban hozzájárul”.¹⁰³

A falu küllemével, az utcák képével Zalalövön a századforduló körül kezdtek kicsit többet törődni. Ennek első jeleként 1896-ban a millennium alkalmából 32 darab hársfát ültettek a római katolikus templom körüli térre. A fásítás a következő évben is folytatódott. A képviselő-testület elrendelte, hogy mindenki köteles a háza elé fát ültetni. Akadt, aki felajánlotta a községnek fölösleges facsémétét, ezek darabját azután 5 krajcárért odaadták azoknak, akik nem rendelkeztek az utcák fásításához alkalmas csémétekkel. E tekintetben a megyei közlekedési utak mellé telepített fákkal a megye is jó példát mutatott a községeknek. Így pl. a zalaegerszeg-zalalövői közút mellé 1905-ben szilva-, alma-, körte- és cseresznyefákat ültettek.¹⁰⁴ A fásítás után az utcák kinézetét befolyásoló következő intézkedés 1900-ban az új építkezésekkel kapcsolatban született. Bár a falunak építési szabályrendelete még nem volt, a képviselő-testület kimondta, hogy új épületet csak az úttest

szélétől számított két méterrel beljebb lehet emelni. Minden új építkezést be kellett jelenteni az előjárásnak és addig, amíg az, előjáróság az építés vonalát ki nem jelölte, az építkezést nem szabadott elkezdni. Két évvel később, 1902-ben elrendelték a házak megszámozását. A bádogból készült számtáblákat a háztulajdonosok költségére a község csináltatta. A falu lakóinak figyelmét pedig felhívták arra, hogy „köteles azt minden háztulajdonos a lakóházára kiszégeztetni és megőrizni. A házszámok bemeszelése és befestése, általában mindenféle rongálása tilos.” A falukép alakítása szempontjából szükséges radikálisabb lépések megtételétől azonban a képviselő-testület visszakozott. Amikor 1905-ben a megyei hatóságok szorgalmazására felvetődött az utcák és terek szabályozásának kérdése, a képviselő-testület határozottan tiltakozott ez ellen. Kijelentette, hogy Zalalövő nem tartozik a városi jelleggel bíró községek sorába és ezért nem kötelezhető az utcák és terek rendezésére. Közölte, hogy a megyei és állami úttestek Zalalövő utcáját képezik, és ezek szabályozásakor is sokszor összeütközésbe kerül a magánérdek, illetve az állami és megyei érdek, a község pedig nem kíván ebbe beleavatkozni. Hozzá tették még azt is, hogy az utcák általában régi lakóházakkal vannak beépítve, s a községnek óriási anyagi megterhelést jelentene, ha a rendezés miatt kisajátításokat kellene végezni.¹⁰⁵

A közbiztonság érdekei mellett bizonyára a korai téli sötétség is közrejátszott abban, hogy a képviselő-testület 1899 januárjában utcai lámpák beszerzését határozta el. Összesen 6 darab lámpát vásároltak, ezek működtetéséhez azonban még szükség volt megfelelő dúcokra, lámpavasra és „egy könnyű és szilárd fenyőlétra”-ra. Ennek előteremtésével a községbíró bízta meg. S mikor már a dúc, a vas és a létra is rendelkezésre állt, az előre kijelölt helyeken végre felállíthatták a lámpákat. A falu lakói pedig örültek, hogy ezután nem kell sötétben botorkálniuk az éjszakai utcákon. Ám a takarékosági szempontokat most sem lehetett figyelmen kívül hagyni, s a képviselő-testület kikötötte, hogy „a lámpák csakis akkor gyújtandók fel, mikor holdvilág az utcákat meg nem világítja”.¹⁰⁶

A holdvilág „megtakarítást” hozott, a tűző nap fakító hatása pedig kiadást okozott a falunak. 1903 nyarán a római katolikus templom órájának számlapján a színek már annyira elmosódtak, hogy azok újrifestéséről kellett gondoskodni. A nem éppen veszélytelen munkára Springer Samu zalalövői szíjgyártó vállalkozott, aki az óralapot fekete olaj festékkel festette át, a számokat pedig fehér porcelánfestékkel tette újra láthatóvá. A község mindezt 40 koronát fizetett neki.¹⁰⁷

Zalamindszent korabeli faluképéről források hiánya miatt sajnos nem számolhatunk be. Zalapatakról annyit tudunk, hogy 1896-ban az itteni templom köré is ültettek emlékfákat, többek között hársfát és tölgyfát. Pár évvel korábban, 1890-ben a falu alszegi részén kútágast állítottak. 1899-ben pedig a közbirtokosság kocsmája előtti patakon lévő hidat kellett kicserélni. Az év tavaszán ugyanis a kiáradó víz elvitte a kőhidat, amelynek helyére még ősszel új vashidat építettek. 1908-ban újabb kútágast állítottak, ezúttal az előbb említett kocsmá elé.¹⁰⁸

A közösségi célokat szolgáló épületek és egyéb létesítmények állagának megóvása, gondozása mellett a községeknek a rajtuk keresztülvonuló vagy őket körülvevő közlekedési utak fenntartásából is részt kellett vállalni. Az utakkal való törődés mindegyik község elsőrendű érdeke volt, hiszen a külvilággal való kapcsolatuk minőségét többnyire az utak állapotán lehetett lemérni. A jó vagy rossz karban lévő utakon múltott, hogy eljutnak-e templomba, iskolába, piacra, vásárra, a hivatalba, vagy fel tudja-e őket keresni szükség esetén a pap, az orvos, a bába stb. Az utak kötötték össze őket a várossal, ezek közvetítették a híreket, s korszakunkban ezeken keresztül jutottak el hozzájuk a hagyományos paraszti világ

értékrendjét lassan kikezdő városi tömegkultúra jelenségei is. S természetesen a nagyobb iparvállalatok, gyárak megtelepedésében szintén meghatározó szerepet játszott az egyes települések elérhetősége, a közlekedés állapota.

A magasabb rendű utakat az állam és a megye kezelte. A községeknek - bár közmunkára a megyei és állami utakra is ki voltak rendelve - főként a szomszéd községekbe vezető, alacsonyabb rendű, úgynevezett községi közlekedési (vicinális) utakat kellett gondozni. Csak a szomszédos településekre vezető utak rendbehozatala után kerülhetett sor a hegyi, mezei és dűlőutak karbantartására. A közmunkát kezdetben természetben kellett teljesíteni, később pénzben is meg lehetett váltani.

A Zalalövön átvonuló pozsony-varasdi állami utat az állam, a zalaegerszegzalalövői törvényhatósági közutat a megye felügyelte. Ez utóbbin lévő hidakat, vízátereszeket szinte állandóan javítani kellett. Zalalövön a zalamindszenti határig vezető ún. németfalui utat, valamint a községből kivezető állami útból kiágazó és a Vas megyei Szőce határáig futó utat, Zalapatakán a Háshágy és a Fernek-ág felé vivő utat, Zalamindszenten a Vas megyei Szentjakab felé vezető utat sorolták a községi közlekedési utak közé. Zalalövön sokáig vita folyt arról, hogy a zalaegerszeg-zalalövői törvényhatósági közútból kiinduló és a körmendi országúiba torkolló, úgynevezett római utat felvegyék-e a községi közlekedési utak közé. Végül arra hivatkozva, hogy a rajta lévő műtárgyakat az ottani földjeik révén érdekelt birtokosok készítették és az út fenntartása is elsősorban az ő érdeküket szolgálja, az utat magánútnak nyilvánították.¹⁰⁹ A három településnek tehát a fenti községi utakat kellett rendben tartani, amire főként közmunkát használtak fel. Zalalövön ezenkívül még a Zala folyóhoz vezető lejárati utat is kiépítették, mondván, hogy tűz keletkezése esetén csak innen szerezhetnek nagyobb mennyiségű vizet.¹¹⁰

Az utak ápolását, gondozását a rendszeres postajáratok közlekedése is megkövetelte, hiszen a postai körzetek kialakulását és későbbi átformálódását a földrajzi helyzet mellett elsősorban az útviszonyok befolyásolták. Zala megyében az eleinte meglehetősen nagy kiterjedésű körzetek a jobb közlekedési lehetőségek folytán tárgyalt korszakunkban már kisebbek lettek. Zalalövön már az 1840-es években is létezett postahivatal, több mint húsz évvel később, 1865-1866 körül pedig 11 településnek volt ez a község az utolsó postaállomása.¹¹¹ A Lövő, Körmend és Baksa közötti postajáratot még az önkényuralmi korszak idején megszüntették, mert - mint a postakocsi általunk korábban említett kirablása is bizonyítja - a pénzküldeményeket nem lehetett biztonságosan célhoz juttatni. Bár a közbiztonságot időközben sikerült megszilárdítani, a Körmenddel és Baksával való összeköttetés hiánya miatt a levelek még az 1860-as évek végén is óriási kerülővel, sokszor csak napok múlva érkeztek meg rendeltetési helyükre. Mindez a hivatalos és magánügyek intézését nagyban hátráltatta. A Körmend, Baksa és Lövő közötti jó állami utak révén a közlekedést semmi nem akadályozta, ezért a megye 1869-ben a három település közti postajárat mielőbbi újraindítása érdekében folyamodványt intézett az illetékes minisztériumhoz. 1885-ben a Zalalövőről Szombathely felé irányuló összeköttetés megjavítását is kérvényezték.¹¹²

A postajáratok, a jó utak nagyon sokáig meghatározó szerepet játszottak a más településekkel való kapcsolattartásban. Az igazi változást a városok elérhetősége, a forgalom élénkülése és a közlekedési viszonyok általános javulása tekintetében azonban a vasútépítés hozta. Zala megyében a vasutak kiépítése az 1860-as években kezdődött el. A hálózat fokozatos bővítése megyénkben is felpezsdítette a fejlesztésbe bevont területek gazdasági vérkeringését, a vasút biztosította új lehetőségeket az érintett települések mindegyike igyekezett valamilyen módon a maga javára fordítani. Az egyes vasútvonalak létesítésekor a közelben fekvő községek, a

különböző gazdasági vállalkozások és más érdekcsoportok óriási küzdelmet folytattak a nekik leginkább megfelelő nyomvonal kialakítása érdekében. Mindenki igyekezett minél több érvet felsorakoztatni annak alátámasztására, hogy miért éppen az ő faluja, gazdasága, gyára, üzeme, bányája stb. közelében kell elhaladnia a vasútnak.

A lehetőségre természetesen Zalalövő és környéke is felfigyelt. Thassy Imre és más lövői birtokosok már 1889-ben a Körmendtől Rédicsig tervezett helyiérdekű összekötő vasút támogatását kérték a megyétől. A megye a kérelmet ekkor elutasította, de kilátásba helyezte, hogy egy esetleges későbbi időpontban segítséget fog nyújtani.¹¹³ A vasúttal kapcsolatos remények egyelőre tehát szertefoszlottak. Csaknem egy évtized telt el, míg az erre vonatkozó tervek és elképzelések újra napirendre kerülhettek. Ez idő tájt tűnt fel a környéken Barthalos István pápai ügyvéd, aki 1895-ben már 790 kat. holdnyi birtokkal rendelkezett az itt tárgyalt községek határában. A 790 holdból 558 holdat tett ki az erdő.¹¹⁴ Az elkövetkező időszakban ő lett a három települést érintő vasútvonalak kiépítésének fővállalkozója. A kereskedelemügyi minisztertől 1898. november 19-én kapott előmunkálati engedélyt a Körmendtől Csömödérig, illetve Rédicsig, a Zalalövőtől Zalaegerszegig és a Körmendtől Muraszombaton át, Radgona felé az országhatárig vezető, gőzmozdonyú, helyiérdekű vasútvonalak létrehozására.¹¹⁵ Az engedélyezett vasútvonalakból először a Körmend és Muraszombat közötti vasút kiépítését vették tervbe. Ebből mintegy 10 kilométernyi szakasz érintette Zalalövőt és vidékét. A vasútépítés hírére felbuzdulva Zalalövő minden lehetséges eszközzel megpróbálta előmozdítani az ügyet. Rögtön folyamodványt intézett a megyéhez, amelyben kérte, hogy Barthalos Istvánnak a vasút támogatása érdekében beadott kérvényét részesítsék kedvező elbírálásban. Az 1900. február 12-i megyei közgyűlés a vállalkozó számára előnyös döntést hozott. Az említett 10 kilométernyi szakaszra kért 60000 korona segélyt törzsrészcsevények ellenében megszavazta és kifejezte azon kívánságát, hogy a zalalövő-zalaegerszegi szakasz is mielőbb megépüljön. Egyúttal ígéretet tett ez utóbbi vonal segélyezésére is.¹¹⁶ Pár hónappal később, 1900. július 22-én Zalalövő, Zalamindszent és Zalapataka képviselő-testülete szintén határozatot hozott az építendő vasút támogatásáról. Zalalövő 24000, Zalamindszent 12000, Zalapataka ugyancsak 12000 koronát ajánlott fel. Az összeget a községek mindegyike 50 év alatt törlesztendő kölcsönrel kívánta fedezni.¹¹⁷ A kölcsönt azonban Zalalövő és Zalamindszent csak 1906-ban, Zalapataka pedig már a vasút átadása után, 1908-ban vette fel a körmendi takarékpénztártól. Zalalövő ekkor végül is 23000 koronára szállította le a támogatást, Zalamindszentnek pedig a kereskedelemügyi miniszter rendelete folytán kellett 12000 koronáról 7200 koronára csökkentenie felajánlását. Zalapataka az eredetileg megszavazott 12000 koronát fizette ki a vasúttársaságnak.¹¹⁸ A társaság alakuló gyűlését - amelyen Zalalövőt Justus Izidor és Thassy Imre képviselte - egyébként 1905. november 14-én tartották Budapesten.¹¹⁹

Időközben a községek mindegyike nagyon várta már a vasút elkészülését. Szinte mindent, még saját anyagi teherbíró képességüket is ennek rendelték alá, s a fontosabb döntések meghozatalánál a vasút érdekeire mindig tekintettel voltak. Zalalövő 1904-ben még a városi jellegű községek sorába sem vettette fel magát, mondván, hogy a falu fejlődését a vasút megépítése fogja biztosítani. Ugyanebben az évben a községnek nyilatkoznia kellett arról, hogy továbbra is fenn kívánja-e tartani a faluban lévő négy kocsmát mindegyikét. A képviselő-testület ekkor kijelentette, hogy a községnek az összes kocsmára szüksége van, mert a hamarosan elkészülő vasút csak növelni fogja azoknak az átutazó vendégeknek a számát, akik mindig ezekben a kocsmákban szállnak meg. A kocsmárosok egyébként annyira bíztak a vasút révén megnövekvő forgalomban, hogy 1906-ban, a körmend-muraszombati vasút átadásának évében, a vasúthoz közelebb eső, két lövői kocsmát tulajdonosa a kocsmák kibővítését fontolgatta.¹²⁰ S az csak „természetes”, hogy a közben felépített vasútállomáson

is működött egy csapszék.¹²¹ S miután már a kocsmárosok is kellőképpen „felkészültek”, 1906 végén végre megindulhatott a közlekedés a körmend-muraszombati vasútvonalon.¹²²

Ezt követően megkezdődött a Lövő és Egerszeg közötti 24,6 kilométernyi szakasz kiépítése is. Barthalos István, bízva a vármegye korábbi ígéretében, benyújtotta folyamodványát a vasútvonal segélyezésére. A megye 1907. május 13-i közgyűlése törzsrészcímek ellenében, kilométerenként 6000 koronát számítva ezúttal is megszavazta a támogatást. Kikötötte azonban - bizonyára a megyeszékhely érdekeire való tekintettel -, hogy a zalaegerszeg-zalalövői és zalalövő-muraszombati vonalakon közlekedő vonatok egymáshoz való közvetlen csatlakozását a társaság köteles biztosítani. A vasúthálózat bővítését pártoló megye egyébként nemcsak anyagi, hanem erkölcsi támogatásban is részesítette az építető vállalkozót. Felhívta a létesítendő helyi érdekű vasút mentén fekvő községeket, hogy anyagi erejükhöz mérten járuljanak hozzá a vasútépítés költségeihez. Megmagyarázta nekik azt is, hogy ha ezen takarékoskodnak, akkor nem lesz vasútállomásuk, s ez esetben gazdasági érdekeiket sem tudják majd érvényre juttatni.¹²³ Zalalövőt erre különösebben nem kellett figyelmeztetni, hiszen a község most már tapasztalatból tudhatta, hogy a vasút révén kinyílik előtte a világ és a további fejlesztés a saját érdekeit szolgálja. Ezekben az években az egész falu a vasút felé orientálódott. Minden felértékelődött, ami a vasút közelében feküdt. Mint fentebb láttuk, az építendő templomot és iskolát is a vasút felé vezető utcában akarták elhelyezni. A község, ahol tudta, továbbra is segítette a vasutat. 1909-ben rendbe hozták a vasútállomásra vezető utat, a munkára 12 kétfogatú és 20 kézi napszámot használtak fel. 1911. március 6-án a képviselő-testület törzsrészcímek ellenében 12000 korona támogatást szavazott meg a Lövő és Egerszeg közötti vasútvonal megépítésére. A támogatás feltételeként a község kérte, hogy a vasutat a Zala folyó völgyében vezessék.¹²⁴

Zalapataka állásfoglalása a zalalövő-zalaegerszegi vasútvonalat illetően már nem volt ennyire egyértelmű. Barthalos István 6000 korona támogatást kért tőlük, a képviselő-testület 1912. július 28-i ülésén egyelőre 4000 koronát helyezett kilátásba annak fejében, hogy Zalapataka vasúti megállóhelyet kap. Ez utóbbi létesítése már régóta foglalkoztatta a lakosságot, ezért úgy határoztak, hogy 1912. augusztus 15-re rendkívüli közgyűlést hívnak össze azért, hogy „ezen fontos, a messze jövőre kiható kérdés behatóan megvitatható legyen”. Az augusztus 15-i ülésen, miután az ott megjelent Barthalos István felsorolta mindazokat az előnyöket, amelyek a megálló létrehozásával járnak, Mihácsi Vendel községbíró a felajánlott támogatás ügyében név szerinti szavazásra szólította fel a képviselőtestület tagjait. Mivel mellette is és ellene is ugyanannyian szavaztak, a községbíró szavazata lett a döntő. Ő azonban „nem”-mel szavazott, így a 4000 korona megadását elvetették. Indoklásul előadták, hogy Zalapataka „a zalaegerszeg-zalalövői h[elyi] é[rdekű] vasúthoz megállóhely építését óhajtja ugyan”, de a körmendmuraszombati vasút támogatásához felvett 12000 koronás kölcsön törlesztése a községi pótdát annyira megemelte, hogy újabb terheket „óvatosságból” már nem mernek vállalni. A megállóhely létesítését szorgalmazók azonban nem tudtak belenyugodni vereségükbe. Ők inkább a megye azon álláspontjával értettek egyet, hogy takarékoskodni bármi máson lehet, csak nem a vasúton. Ráadásul a szavazás eredménye is azt mutatta, hogy legalább ugyanannyian pártolják, mint ahányan ellenzik az ügyet. Úgy látszik, hogy az utóbbiak közül sikerült néhányat a maguk oldalára állítani, mert a kérdést egy hónap múlva, 1912. szeptember 14-én újból napirendre tűzték. Barthalos István vasúti őrház építése és törzsrészcímek ellenében ekkor már csak 4000 korona támogatást kért. A név szerinti szavazásnál az anyagi megfontolások most már háttérbe szorultak, s a képviselőtestület nagy többséggel megszavazta a kért hozzájárulást. Ennek fejében megfelelő névértékű törzsrészcímeket igényeltek és kikötötték, hogy a vasúttársaságnak az ún. „Csekéki” malomhoz vezető útnál egy megállóhelyet és őrházat kell létesítenie. Eldöntötték azt is, hogy

a szükséges pénz biztosítására 10 év alatt törlesztendő kölcsönt vesznek fel. A határozat indoklásul azt hozták fel, hogy a vasút kiépítésével „a község közgazdasági, forgalmi és kereskedelmi viszonyai jelentékenyen emelkednek”.¹²⁵ Az egyik legfőbb indíték pedig valójában az volt, hogy a megálló létesítésétől a patakiaiak az annak közelében lévő közbirtokossági kocsmá forgalmának és értékének a növekedését várták. Azt remélték, hogy a vendéglőt ezáltal majd magasabb bérért lehet kiadni, s a bevétel a 4000 koronás kölcsön törlesztőrészeitől évről évre fedezni fogja. A kölcsön felvételével és a megállóhely létrehozásával kapcsolatos további események ezután akaratlanul azok malmára hajtották a vizet, akik megállóhelyet akartak, de pénzt nem kívántak erre áldozni. A kereskedelemügyi miniszter ugyanis arra hivatkozva, hogy Zalapataka lakossága már amúgy is magas póttadóval van megterhelve, nem engedélyezte a községnek a kölcsön felvételét. Ezalatt viszont a „Zalapatakaija” elnevezésű megálló 24000 koronás költséggel már felépült. Barthalos István persze megpróbálta a megígért pénzt behajtani, s azzal fenyegette a községet, hogy a megálló megszüntetik és az épületet a vasúti alkalmazottak számára lakássá alakítják át, ha a község nem fizeti ki a 4000 koronát. A pénz megszerzésére vonatkozóan különböző javaslatok merültek fel. Ezek közül az látszott a legésszerűbbnek, miszerint a község meglévő, rövid lejáratú kölcsönét hosszú lejáratúvá kellene átalakítani és a 4000 koronát is nem 10, hanem 50 éves törlesztési időre kellene felvenni. A község azonban semmilyen módosítást nem fogadott el, hiszen a kialakult helyzet tulajdonképpen nagyon is megfelelő volt számára: fizetnie nem kellett, „Zalapatakaija” vasúti megálló mégis létrejött. Vagyis a községet a kölcsön felvételétől eltolt kereskedelemügyi miniszteri leirat éppen jókor érkezett. Akárhányszor jelentkezett a követeléssel a vasúttársaság, a község mindig elővette a leiratot és kijelentette, hogy nem tehet semmit.¹²⁶

Mindeközben a 24,6 km hosszú pályaszakasz már teljesen elkészült, s a zalalövő-zalaegerszegi vasútvonalat is átadhatták a forgalomnak. A síneken először végiggördülő vonat 1913. október 8-án délelőtt 8 óra 45 perckor indult el a zalaegerszegi vasútállomásról¹²⁷ és vitte magával a város üzenetét a vasútépítést oly buzgón pártoló zalalövőieknek. S hogy Zalapatakán végül is megállt-e, arról nem beszélnek forrásaink, de ha megállt, ha nem, közlekedésével a város és a vasútvonal mellett fekvő falvak távolsága nemcsak a valóságban, hanem képletesen is csökkent. A vonat összekötötte őket egymással, s ezzel gazdasági, társadalmi fejlődésük, szellemi felemelkedésük lehetőségei megsokszorozódtak.

A távolságok további csökkentése, a kapcsolatteremtés érdekében tett újabb lépés a telefonhálózat kiépítése volt. A közhasználatú vármegyei telefonhálózatba való belépésre először 1908-ban nyílt lehetőség. A zalaegerszeg-zalalövői vonal kiépítésének költségeit részben a megyének, részben pedig az alsóbagodi, salomvári és zalalövői körjegyzőségek községeinek kellett volna fedezni. Mivel Zalalövő esett legtávolabb, a költségek nagy része az itteni körjegyzőség községeit terhelte volna. Ezenkívül Zalalövőnek mint székhelyközségnek kellett volna fizetni a készülék felszerelésének díját. A községek anyagi helyzete azonban egyelőre nem engedte meg ezen kiadások vállalását.¹²⁸ 1912-ben Weinberger Ferenc lövői lakos kérelmére került újra napirendre a telefonhálózat kiépítésének ügye. A lövői képviselő-testület tagjai először támogatták, majd elvetették a javaslatot, mondván, hogy „Zalalövő községnek a telefonra szüksége nincsen”.¹²⁹ Végül 1913-ban, amikor „a közigazgatás és a közszolgálat érdekei”-re való tekintettel már a megye is szorgalmazta a körjegyzőségi és járási székhelyek közötti telefon összeköttetés megteremtését, a község úgy döntött, hogy a Zalalövő és Zalaegerszeg közötti vonal kiépítését támogatja, ha Zalalövőn távbeszélő állomást létesítenek és a körjegyzőség többi községei is hozzájárulnak a költségek fedezéséhez. Egy év múlva, 1914-ben pedig megint csak Weinberger Ferenc indítványára elhatározták, hogy a megyétől a telefonvezeték mielőbbi, lehetőleg még az év folyamán megvalósuló kiépítését

kérlik. Erre a célra előzetesen 300 koronát ajánlottak fel és közölték, hogy a telefonhálózat létrehozása esetén a község máris 10 előfizetőt tud biztosítani a vármegye számára, „ami magában véve olyan figyelembe vehető körülmény, amelytől a megyei törvényhatóság el nem zárkozhatik” - jelentették ki. A leendő előfizetők között a körjegyzői hivatal is szerepelt.¹³⁰ A telefon jegyzői hivatalba való bevezetésének költségeiből és az éves előfizetési díjból természetesen a jegyzőség többi községének is részt kellett vállalni. Zalamindszent ezzel kapcsolatos állásfoglalását nem ismerjük, Zalapataka viszont anyagi megfontolásból mindvégig ellenezte a telefonhálózat létesítését.¹³¹ Pedig a gazdasági élet fellendülésének, a községek általános fejlődésének a telefon, a XX. század elején, már legalább annyira alapfeltételét képezte, mint a vasút. Az ezzel való takarékoskodás káros kihatásai hosszú távon jelentkeztek, s a patakaiak erre most még nem ébredtek rá. Zalalövő viszont felismerte a telefon által biztosított gyors kommunikációs lehetőségéből származó előnyöket. Belátta, hogy enélkül nem haladhat tovább azon az úton, amelyet a század elején meginduló iparosodás és a vasútépítés által saját magának kijelölt. „A telefon ma már olyan forgalmi eszköz, aminek hiánya a hatóságok közti gyors érintkezés és a kereskedelem rovására vezethető vissza. Zalalövő község folyton növekedő átmeneti forgalmában a helybeli kereskedők a telefon hiánya miatt kárt szenvednek, a közigazgatásban pedig munkaszaporulatot idéz elő. A község gazdasági, kulturális viszonyai megérdemlik, hogy a vármegye azok fellendülését elősegítse, a régóta kérelmezett vármegyei telefonhálózat kiépítésével azokba új életerőt öntsön” — fejtették ki erre vonatkozó álláspontjukat a képviselő-testület tagjai.¹³²

Ha a három falu polgári kori fejlődését egészében véve áttekintjük, megállapíthatjuk, hogy a fejlesztés elsősorban Zalalövőre koncentrálódott. A falu a környező települések centrumaként, előnyös fekvését kihasználva, mindenben magához ragadta a kezdeményezést. S ezt nem csak a többi községhez képest viszonylag jobb anyagi erőforrásai tették lehetővé.

A közösségi létesítmények létrehozásához, az infrastrukturális ellátottság javításához, központi szerepkörének megerősödéséhez legalább ennyire hozzájárult az a fajta közfelfogás és életszemlélet is, amely az itteni népességet jellemezte. A község az utak révén már a polgári kort megelőzően is forgalmas helynek számított. A Zalalövőn megforduló kereskedők, vásárosok mindig hírt hoztak a világról, így a falu soha nem került olyan elszigetelt helyzetbe, mint pl. a göcseji települések. Az átutazók, az átvonuló és itt szállást kereső katonaság, a körjegyzőség székhelyére ügyes-bajos dolgaik elintézése miatt érkező polgárok, a lövői vásárra ideseregülő árusok miatt Zalalövő társadalma mindig sokkal mozgékonyabb és tagoltabb volt, mint a környező községeké. Ebben kereskedelmi tevékenysége által nem kis szerepet játszott az itteni zsidóság. De a mozgékonyság, a tagoltság, a külvilággal való élénk kapcsolatok az újdonságokra, a változtatásra is fogékonyabbá tették az itteni lakosságot. S a változtatás képessége, a rugalmas gondolkodás, a nyitottság, a másság elfogadása a polgári kor feudális előjogoktól mentes, kötöttségek nélküli világában érvényesülhetett igazán. S mindez meglátszott azon a tudatos községfejlesztésen, amely ezekben az évtizedekben elkezdődött vagy megvalósult. A falu sokszor csak hatalmas erőfeszítéssel és óriási anyagi áldozatokkal tudta elképzeléseit valóra váltani. A siker azonban mindig további lendületet adott a község előrehaladásán munkálkodóknak. Zalamindszent és Zalapataka számára elsősorban a Zalalövőn létrehozott közösségi intézmények és egyéb létesítmények közvetítették a polgári világ újfajta értékrendjét, a megváltozott életszemléletet. Zalapataka zártabb, az újdonságok iránt kevésbé fogékony társadalma sokáig őrizte a kismemesi hagyományokat. A XX. század elején azonban már - Zalamindszenthez hasonlóan - az iparosodás, a vasútépítés révén az itteni társadalom is megmozdult, differenciáltabb lett. S a felszabaduló energiák és erőforrások mindhárom településen most már a később Zalalövő néven egyesült községek közös fejlődését szolgálták.

Életlehetőségek, a megélhetés forrásai

A mezőgazdaság

A jobbágyfelszabadítással kapcsolatos, 1848. évi törvények végrehajtása és az ennek kapcsán felvetődött kérdések további megtárgyalása a bekövetkező hadi események miatt félbeszakadt. A szabadságharc leverése után az úrbérrendezés tényleges lebonyolítása az abszolutista kormányzervekre hárult. Az 1853. március 2-án kibocsátott úrbéri pátens az úrbéres és úrbérpótló szerződések alapján birtokolt telki állományban bekövetkezett tulajdonjogi változásokat nem vonta kétségbe. A földesurak és a jobbágyok között évszázadok során kialakult bonyolult birtoklási viszonyok folytán azonban a jobbágyfelszabadítás gyakorlati megvalósítása során számos olyan probléma merült fel, amelynek megoldására és végleges törvényi szabályozására 1848-1849-ben az idő rövidsége miatt már nem kerülhetett sor. Ezt követően pedig csak az egykori földesurak és jobbágyok között lefolytatott hosszú tárgyalások és egyezkedések hozhattak eredményt.

A jobbágyok ugyanis a valóságban nem csak az úrbéres vagy úrbérpótló szerződésben rögzített földeket birtokolták. Számos irtványföld volt a tulajdonukban és nem egy esetben a földesurak saját kezelésben tartott majorsági birtokából is műveltek kisebb-nagyobb területeket. Ezeknek a parasztság használatában lévő, úgynevezett nem telki földeknek a kiterjedése helyenként megközelítette, vagy túl is szárnyalta az úrbéres földekét. Akadtak helységek, amelyek urbáriummal sem rendelkeztek. Ebből és más okokból kifolyólag sok faluban vita tárgyát képezte, hogy mi minősül úrbéri földnek és mi nem. Mivel pedig az eddig közösen használt erdő- és legelőföldekből a volt úrbéresek illetményét a telekszám alapján hasították ki, az ügy kimenetele rendkívül fontossá vált számukra. A császári pátens bizonyos korlátozásokkal lehetővé tette a parasztság használatában lévő irtvány-, maradvány-, szőlő-, majorsági jobbágy- és zsellérföldek saját költségen való megváltását. Kimondta a legelők és részben az erdők kötelező elkülönítését, rendelkezett a tagosításról és megállapította a földesuraknak járó állami kárpótlás összegét is.¹³³ Mindezek végrehajtása még számos nehézséggel járt, de a birtokrendezések lezárulása után létrejött a mezőgazdaság kapitalista fejlődésének egyik alapvető feltétele, a szabad polgári tulajdon.

A Zala megyében lefolytatott úrbéri birtokrendezési perek során a falvakban csak ritkán sikerült a vitássá vált földek úrbéri jellegét elismertetni. Többségük nem is bonyolódott hosszú, peres eljárásba, hanem inkább megegyezésre törekedett egykori földesurával. Mindkét félnek érdekében állt a bizonytalan tulajdonjogi viszonyok mielőbbi fölszámolása, a legelő- és erdőelkülönítések lebonyolítása. 1870-re a jobbágyfelszabadítás végrehajtása a megyében lényegében befejeződött.¹³⁴

A későbbi Zalalövőt alkotó községek közül Zalamindszent úrbérrendezésére és Zalapataka birtokrendezésére vonatkozóan állnak rendelkezésre részletesebb adatok. Zalamindszenten először a volt földesurak állapodtak meg egymással. 1857. március 1-jén kötött egyezségük értelmében a mindszenti és pacsapusztai közös javadalmaikat négy egyenlő részre osztották. Ezek közül az egyik negyed Dietrichstein József herceget, a másik negyed Pejacsevich Ferdinánd grófot, a harmadik negyed az Inkey családbeli jogutódokat, Egerváry Károlyt és Tuboly Jánost, az utolsó negyed pedig a Nagy család tagjait, név szerint Nagy Pált, Nagy Johanna férjezett Czanyuga Ignácnét, Nagy Erzsébet férjezett Simon Jánosnét, illetve a család egyik tagjának, Nagy Jozefának jogutódját, Sáska Imrét illette. Megegyeztek abban, hogy a volt úrbéresek kezén lévő maradványföldeket és irtásokat nem tekintik közös javadalomnak. Mindegyik volt földesúr igényt tarthatott a saját úrbérései által bírt maradványföldekre és az

azok által művelt irtások kiváltási jogára. Kimondták azt is, hogy mindegyik volt úrbéres erdő- és legelőjárandóságát a saját földesura adja ki, mégpedig a ráeső közösbeli járandóságból. A volt úrbéresekkel való egyezség megkötésére egy évvel később, 1858. június 29-én került sor. Ennek első pontja szerint minden volt úrbéres az őt illető úrbéri telket hiánytalanul megkapja. Az ezen felül használatukban lévő birtok felét -függedenül attól, hogy az maradvány- vagy irtásföld - kárpótlás nélkül visszaadják földesuraiknak, másik felét pedig saját tulajdonukként „minden tartozás terhe nélkül” maguknak megtarthatják. A legelő- és erdőilletmény meghatározásakor az úrbéri telkek számát vették alapul. Egy egész telekhez hat hold legelőt és hét hold erdőt mértek ki, holdját egyformán 1200 négyszögöllel számolva. Megállapodtak a volt úrbéreses birtokainak elhelyezésében is. Pontosan kijelölték legelő-és erdőilletményük, úrbéri telki állományuk alapján kapott szántóföldjeik és rétjeik, valamint a maradvány- és irtványföldekből náluk maradó birtokok határbeli helyét. A megállapodás utolsó pontjában rögzítették, hogy a falu földjét és rétjeit a jövőben is meghagyják.

Az egyezséget a zalaegerszegi Cs. Kir. Úrbéri Törvényszék kiküldöttei 1858. augusztus 14-én hitelesítették. Ugyanezen a napon a volt földesurak is egyezsége jutottak birtokaik határbeli elhelyezését illetően. Miután a legfelsőbb jóváhagyás is megtörtént, 1860 tavaszán kimérték a földeket, s a birtokosok azt már az új rend szerint vehették használatba. A birtokrendezés tehát viszonylag gyorsan és zökkenőmentesen lezajlott. A nehézségek érdekes módon nem az ezt megelőző tárgyalások folyamán léptek fel, hanem ezután kezdődtek. Bár 1860 tavaszán a földeket a megállapodás szerint felosztották, a tagosítás tényleges befejezésére még tíz évet kellett várni. A kihasítást elvégző mérnök, Lukács Imre ugyanis nem egy esetben eltért az 1858. június 29-i egyezségben rögzítettektől. A tagosítást 1860. november 5-én a Cs. Kir. Úrbéri Törvényszék kiküldöttei már hitelesíteni akarták, erre azonban a szembetűnő hibák miatt nem került sor. A mérnököt a hiányosságok megszüntetésére utasították, ő viszont ennek nem tudott eleget tenni. Időközben a zalamindszenti volt úrbéreses kérvények sorozatával árasztották el a megyét. Előadták a rosszul elvégzett földfelosztás miatt keletkezett sérelmeiket, ezek orvoslását és az ügy mielőbbi lezárását követelték. Elmondásuk szerint szántóföldjeik és erdejük egy részét nem azokban a dűlőkben kapták meg, mint amelyekben eredetileg megegyeztek. A falu erdeje és rétje is máshol lett kiadva. A legfőbb panaszuk azonban valóban a tagosítás mielőbbi hivatalos megerősítését sürgette. Az egyezség értelmében maradvány- és irtásföldjeik felét átengedték volt földesuraiknak, amelyeket azok 1860-ban ténylegesen használatba is vettek. Miután azonban a tagosítás hitelesítése nem történt meg, ezek a földek továbbra is a volt úrbéreses néven szerepeltek, így az adót is nekik kellett fizetni róla. Hosszas kérvényezés után az alispáni bíróság 1864. április 1-jén új tagosító mérnök kinevezését rendelte el. A volt földesurak számára viszont semmilyen kényszerítő körülmény nem állt fenn, így egykori úrbéreseik hátrányos helyzetével különösebben nem foglalkoztak. Eltelt egy év, és az alispáni bíróság újabb figyelmeztetése ellenére sem tettek lépéseket az új mérnök felfogadása érdekében. Ezek után az alispán 1865. július 4-én, hivatalból a volt úrbéreses által javasolt Hanty László mérnököt bízta meg a panaszok kivizsgálásával, a tagosítási munkák befejezésével. Ezek után még mindig egy évet kellett várni arra, hogy a mérnök a helyszínen a munkákat megkezdhesse. Időközben az érdekelt zalamindszenti volt úrbéreses elkeseredésükben már a nagykanizsai Cs. Kir. Pénzügyigazgatóságot, mint adóhatóságot is megkeresték, hogy bajaikon segítsen. „A tagosítási munkálat még máig sincs hitelesítve, s községünk lakossága szintén még a mai napig is úgy van terhelve az adófizetéssel, valamint még a tagosítás meg nem történt. Miután a birtokok nagyon változtak, ez reánk nézvést igen terhes fizetni. Ugyannyira, hogy ha így maradand, végre a feles fizetés miatt vagyonunktól kell megválnunk és koldusbotra jutnunk, mert a tagosítás után 135 amennyire birtokunk meg van csorbítva, azokat az urak használják, mivel pedig azok még átírva nincsenek, csak minket terhel az adófizetés” - írták 1866 májusa

körül keletkezett kérvényükben. Végül 1866. szeptember 12-én az egykori földesurak és a volt úrbéreses megállapodtak abban, hogy a fent megnevezett mérnök az 1858. június 29-i egyezség figyelembevételével, mindkét fél érdekeinek megfelelően, a ki-hasításkor elkövetett hibák kijavítására egy előzetes tervet készít. A gyakorlati kiigazítást pedig akkor lehet elvégezni, ha a tervet mindegyik részről jóváhagyták. A mérnök újból kiszámította, hogy kit mennyi birtok illet és az egész tervvel 1868. április 13-ra készült el. Az ezzel kapcsolatos megbeszélésre viszont csak 1869. május 10-én került sor. Ekkor az alispáni bíróság és az érdekelt felek képviselői az 1858. évi egyezség pontjaira való tekintettel összevetették az 1848 előtti birtokösszeírásokat a mérnök által újonnan kiszámított birtokilletményekkel. Ezután sorra vették az összes kisebb-nagyobb vitás kérdést, s a végén arra a megállapításra jutottak, hogy az 1860. évi felosztás során keletkezett hiányosságok kiküszöbölése, a birtokhiányok és birtoktöbbletek helyszínen való kiegyenlítése csak a meglévő birtokviszonyok teljes felforgatásával lenne lehetséges. Ezt pedig a huzamosabb birtoklás során elvégzett javítások és más beruházások miatt senki nem akarta, ezért kompromisszumos megoldás született. Az úrbéri legelő- és erdőilletmények határbeli helyét az 1858. évi egyezség alapján jelölték ki. A többi kiegyenlítendő birtokrészletre vonatkozóan pedig úgy döntöttek, hogy a kiegyenlítés 1/4 hold alatt készpénzben, 1/4 hold felett pedig természetben történik úgy, hogy a természetben kiadandó birtokok határbeli helyét pontosan meghatározták. Egy hold birtok árát Mindszentén 40 Ft-ban, Pacsapusztán pedig 10 Ft-ban rögzítették. Megegyezték a mindszenti rétek újratagosításában is. A mérnököt pedig utasították, hogy a kiigazítást még az év folyamán hajtsa végre. S a kiegyenlítések és kiigazítások elvégzése után, 1870. április 26-án elérkezett végre a volt úrbéreses által oly régóta várt nap. Az alispáni bíróság kiküldöttei hitelesítették a tagosítást. Eszerint a 70 volt úrbéres összes birtoka Zalamindszentén 704, Pacsapusztán 411, a 12 volt földesúr összes birtoka Zalamindszentén 291, Pacsapusztán 1459 becsoldat 136 tett ki. Az eltelt idő alatt nemcsak a birtokviszonyokban következtek be változások, hanem természetesen a birtokosok személyében is. Ebből kifolyólag a tagosítás hitelesítésekor a volt úrbéreses és földesurak képviselőiben megjelentek sem mindig ugyanazok voltak, mint akiket 1848 előtt úrbéri kötelék fűzött egymáshoz. Zalamindszentén is nem egyszer már ezek jogutódai vagy örökösei vettek részt a tárgyalásokon. Az egykori jobbágyföldeknek és földesúri birtokoknak most már ők lettek a kétségbevonhatatlan tulajdonosai.¹³⁷

Zalapataka helyzete, amely nemesi birtokos közösséget alkotó, úgynevezett kúriális falu volt, az úrbérrendezés tekintetében nem hasonlítható Zalamindszentéhez. Az ilyen falvak határában az úrbérrendezés idején már nem léteztek jobbágytelkek, a földek a nemesi birtokosok tulajdonát képezték. Így a jobbágyfelszabadítás után ezekben a falvakban a nemesek maguk között hajtották végre a közös használatban lévő birtokok felosztását és a tagosítást. Birtokrendezési pereiket azonban nekik is a Cs. Kir. Úrbéri Törvényszék, majd ennek megszűnése után az alispáni bíróság előtt kellett lefolytatni. Zalapatakán a nemesi közbirtokosság tagjai egészen 1857-ig közösen használták a legelőket és az erdőket. Ekkor Nagy Pál, Thasy Mihály és Simon János zalalövői, valamint Egerváry Károly, Mihácsi József és Sáska József zalapatakai lakosok „a gazdálkodás célszerűbb kezelése” végett a közös birtokok felosztását és a tagosítás végrehajtását kezdeményezték. 1860-ban felmérték a falu határát, de a közbirtokosok ekkor még nem tudtak egymással megállapodni. Az egyezséget ezután még többször megkísérelték, de sikertelenül. A vita a birtokok elhelyezése körül folyt, s a tárgyalások nagyon sokáig elhúzódtak. Végül 1870 novemberére készült el a tagosítási terv, s a következő év tavaszán megszületett az egyezség. Az 1871. március 23-án kelt megállapodás értelmében a határban fekvő közös legelőket és erdőket az egyes birtokosok összes birtoka arányában (a birtokokat 1200 négyszögöles holdakkal számítva) osztották ki. Földhordó és kavicszó helynek 4 holdat meghagytak, úgyszintén a malom körüli térséget is

fenntartották „zsiba gyöppnek”. A közlekedő- és dűlőutakat a mérnök a birtokosok jelenlétében és azok kívánsága szerint tűzte ki. A közös erdőket szakértő becsüssel megbecsültették, s annak pénzbeli értékét birtokarányosan elosztották. Az erdők kihasítása után pedig azok a birtokosok, akik járandóságuknál nagyobb értékű fát kaptak pénzben kárpótolták azokat, akiknek kisebb értékű fákkal benőtt terület jutott. Ezután megegyeztek a rétek és a három minőségi osztályba sorolt szántóföldek elhelyezésében. Elhatározták azt is, hogy a közös erdőből mindenki lehetőleg a szántóföldje végén kapja meg illetőségét. A beltelkek helye nem változott. A birtokok új rend szerinti felosztása még két évet vett igénybe. Ezt követően 1873. április 23-án megtörtént a tagosítás hitelesítése. A 73 helybeli tulajdonos összesen 577 becsholdat birtokolt a zalapataikai határban. A külső birtokosok közül a 20 budafai birtoka 31 holdat, a 6 zalalövői birtoka 22 holdat, az 1 jánosfai, 1 keménfai, 1 háshágyi és 1 salomvári birtoka pedig összesen 8 holdat tett ki. A birtokrendezés ügye ezzel Zalapatakán is lezárult. A hitelesítést végrehajtó törvényszéki kiküldöttek jelentése szerint „a birtokosok új tagbirtokaiknak tulajdonosi bírásába véglegesen bevezetettek, s értéükre adatott, hogy az eddig gyakorolt közösség megszűnván, jövőre csakis a tagosítás következtében nyert birtokaik használatára kötelezvék szorítkozni.”¹³⁸

A zalalövői birtokrendezések lefolytatására vonatkozóan jelenlegi forrásaink csak néhány utalást tartalmaznak. Eszerint a közös használatú legelők és erdők elkülönítését valószínűleg már 1851-ben elvégezték, a tagosítás pedig 1852-ben fejeződött be.¹³⁹

A mezőgazdaságból élők birtokrendezés után kialakult tényleges vagyoni helyzetét nem lehet az egy-egy falu határában bírt földbirtok nagysága alapján megítélni. Az e tárgykörben keletkezett polgári kori levéltári források általában annak a személynek a nevét adják meg, akinek a nevében az illető birtok szerepelt. Lehetséges, hogy közülük többen is egy családot képeztek és közösen gazdálkodtak. Ezenkívül számtalan más tényező is közrejátszott egy-egy család vagyoni helyzetének alakulásában. Mint a zalapataikai példa is mutatja, sokan birtokoltak más falu határában is földet. Nem kevés azok száma sem, akik a földművelés mellett más keresetforrással is (iparűzés, kocsmatartás stb.) rendelkeztek. A földek minőségében szintén óriási különbségek voltak. S az, hogy ki hogyan tudta hasznosítani a tulajdonává vált kisebb-nagyobb földdarabot nemcsak egyéni rátermettségén múlt, hanem azokon az anyagi erőforrásokon is, amelyekkel modernizálni tudta gazdaságát. A polgári korszak elején a hitelviszonyok fejletlensége ezt még sok esetben megnehezítette. Mind a parasztság, mind a volt kiváltságos réteg jelentősen differenciálódott ezekben az évtizedekben. Az egykori földesurak elvesztették azt a munkaerőt, amellyel évszázadokon át földjeiket műveltették. Közülük soknak nem volt elég tőkeereje ahhoz, hogy a munkabért is megfizesse és gazdaságát is korszerűsítse. A parasztság szegényebb rétegei pedig a birtokelaprózódás miatt ezután is rákényszerültek arra, hogy egykori földesurukkal valamilyen munkakapcsolatot tartsanak fenn. Sokszor vállaltak pl. részes munkát az urasági birtokon vagy ledolgozást valamilyen más juttatásért. A feldolgozatlan források mennyisége és sokrétűsége miatt további kutatások szükségesek még ahhoz, hogy képet alkothassunk a zalai falvakban élő birtokos osztály különböző rétegeinek vagyoni viszonyairól és életkörülményeiről a polgári korban, így Zalalövő és a szomszédos települések mezőgazdaságból élő népességének helyzetét is a továbbiakban egyelőre csak néhány adalékkal jellemezhetjük.

Mindegyik falu határában léteztek nagyobb birtokosok, akik általában a volt földesurak közül kerültek ki. Zalamindszenten a tagosítás idején Skublics Gábort, Sáska Imrét, Vajda Eleket, Egervári Károlynét és Simon Jánost sorolhatjuk ide. Birtokaik nagysága a birtokosok sorrendjében: 426, 101, 416, 409 és 226 becshold. Az egykori földesúri osztályhoz tartozó,

más kisebb birtokosokkal együtt a határ nagyobbik része itt az ő tulajdonukban volt. Zalapatakán ugyanekkor Egerváry Károly és Nagy Pál rendelkezett jelentősebb birtokkal (97, illetve 51 becshold). Ez utóbbi Zalamindszenten is bírt 54 becsholdat. 140 Jóval később, 1895-ben a következő 100 holdon felüli birtokosokat találjuk a három községben:

	Botka Imréné	141	143 kat. hold
Zalalövő	Sáska Dániel		148 kat. hold
	Humpl János	142	141 kat. hold
Zalamindszent	ifj. Nagy Ferenc		13. kat. hold
Zalapataka	Barthalos István		790 kat. hold

Sáska Dániel birtoka 4, Barthalos István birtoka 2, a többieké 1 község határában feküdt. Barthalos István kivételével, aki ügyvéd volt, mindegyikük főfoglalkozásként jelölte meg a földművelést.¹⁴³ A századfordulón a három falu közül Zalapatakán volt a legnagyobb (90 %) és Zalalövön a legkisebb (57 %) a mezőgazdaságból élők aránya. Zalamindszenten ez az arány 74 %-ot tett ki. Mindez összefüggött azzal, hogy amint már említettük, Zalapatakán a faluközösséget többnyire kisbirtokos nemesek alkották. Bár a tagosítást itt is végrehajtották, gazdálkodásuk rendjét, művelési módszereiket talán nem forgatta föl olyan alapvetően a birtokrendezés, mint úrbéréseiket elvesztő sorstársaikét. Ennélfogva korábban kialakult életrendjüket, hagyományaikat is jobban meg tudták őrizni. A nemesi birtokközösség összetartó ereje még működött. S mindez elsősorban földjük minden kis darabjához való konok ragaszkodásukban tükröződött. (Kimutatható ez a tagosítást megelőző tárgyalásokon is.) Egy másfajta életforma teljesen idegen volt számukra. Zalalövön pedig korábbi mezővárosi státusza, központi funkciói, kedvező fekvése révén mindig is jelen volt egy nem a mezőgazdaságból élő, hanem magát más egyéb kereseti forrásokból fenntartó népesség. A polgári kor által biztosított új gazdasági lehetőségek kihasználása által az ehhez a réteghez tartozók száma fokozatosan gyarapodott. Ugyanakkor érdemes megfigyelni azt is, hogy a mezőgazdaságból élőkön belül mekkora volt az önálló birtokosok és bérlők, valamint a mezőgazdasági munkások és cselédek aránya:

2. táblázat

A mezőgazdaságból élők aránya Zalalövön, Zalamindszenten és Zalapatakán 1900-ban 144

A község neve	A népesség összes száma	Mezőgazdaságból él (keresők és eltartottak együtt)		A mezőgazdaságból élők közül					
				Önálló birtokos és bérlő (segítő családtagjaival és eltartottjaival együtt)		Mezőgazdasági munkás és cseléd (eltartottjaival együtt)		Mezőgazdasági tisztviselő (eltartottjaival együtt)	
	Fő	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Zalalövő	998	569	57	164	28,8	400	70,3	5	0,9
Zalamindszent	663	492	74,2	355	72,1	137	27,8	-	-
Zalapataka	729	662	90,8	504	76,1	154	23,2	4	0,6

Amint látjuk a mezőgazdaságból élők közül Zalalövön a legnagyobb a mezőgazdasági munkások és cselédek aránya. Ennek valószínűleg az a magyarázata, hogy 1900-ban már hét 100 holdon felüli birtokost és egy 100 holdon felüli haszonbérlőt találunk itt. Zalapatakán ugyanekkor egy 100 holdon felüli birtokos gazdálkodott, Zalamindszenten egy sem. 145 Most pedig nézzük meg, hogyan változott mindez egy évtized leforgása alatt:

3. táblázat

A mezőgazdaságból élők aránya Zalalövön, Zalamindszenten és Zalapatakán 1910-ben 146

A község neve	A népesség összes száma	Mezőgazdaságból él (keresők és eltartottak együtt)		A mezőgazdaságból élők közül					
				Önálló birtokos és bérlő (segítő családtagjaival és eltartottjaival együtt)	Mezőgazdasági munkás és cseléd (eltartottjaival együtt)	Mezőgazdasági tisztviselő (eltartottjaival együtt)			
	Fő	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%
Zalalövő	1153	652	56,5	208	31,9	441	67,6	3	0,5
Zalamindszent	660	529	80,1	378	71,4	151	28,5	-	-
Zalapataka	860	710	82,5	541	76,2	165	23,2	4	0,6

A mezőgazdaságból élők aránya Zalapatakán csökkent, Zalamindszenten emelkedett, Zalalövön lényegében változatlan maradt. Ez utóbbi településen a mezőgazdaságból élőkön belül kissé emelkedett az önálló birtokosok és bérlők aránya, a mezőgazdasági munkásoké és cselédké viszont némiképpen csökkent. 1910-ben a 100 holdon felüli birtokosok száma Zalalövön továbbra is hét, Zalamindszenten egy és Zalapatakán is egy. 147

A megyei hatóságok a községek anyagi teherbíró képességét vizsgálva 1865-ben, még a tagosítás befejezése előtt megállapították, hogy a földek nem túl jó minőségűek. Zalamindszenten „középszerű-nek, Zalapatakán ennél „alábbvaló”-nak értékelték azokat. Zalamindszenten a föld holdankénti átlagos becsértéke ekkor szántóföld esetén 18 Ft, rét esetén 20 Ft, erdő és legelő esetén 16 Ft, szőlő esetén 30 Ft volt. Ugyanez Zalapatakán

szántóföld esetén 13 Ft-ot, rét esetén 20 Ft-ot, erdő és legelő esetén 12 Ft-ot tett ki.148 S hogy mit és mennyit termeltek ezen a „középszerű”, illetve annál „alábbvaló” földön, azt megtudhatjuk az 1862-es évről készült terméskimutatásból:149

4. táblázat

Az 1862. évi terméseredmények Zalaövön, Zalamindszenten és Zalapatakán

A község neve	Őszi termények						Tavaszi termények						Gyökér és gumós n			
	Neme	Mértéke	Termésmeny- nyiség	Rendszerinti szükséglet	Felesleg	Hiány	Neme	Mértéke	Termésmeny- nyiség	Rendszerinti szükséglet	Felesleg	Hiány	Neme	Mértéke	Termésmeny- nyiség	Rendszerinti
Zala- lövő és Irsa	Bú- za	Mérő	2430	1330	1100	-	Ar- pa	Mérő	625	505	120	-	Krump- li	Mérő	1200	1200
	Rozs		3575	2175	1400	-	Zab		918	668	250	-	Ré- pa		860	860
							Ten- geri		300	250	50	-				
Zala- mind- szent	Bú- za	Mérő	800	800	-	-	Ar- pa	Mérő	60	60	-	-	Krump- li	Mérő	300	300
	Rozs		1825	1895	-	70	Zab		80	60	20	-	Ré- pa		50	50
							Ten- geri		66	66	-	-				
Zala- pataka	Bú- za	Mérő	450	400	50	-	Ar- pa	Mérő	20	20	-	-	Krump- li	Mérő	230	230
	Rozs		1200	1140	60	-	Zab		45	45	-	-	Ré- pa		65	65
							Ten- geri		62	62	-	-				

A község neve	Réti és legelői termények						Bor és gyümölcs					
	Neme	Mértéke	Termés- mennyiség	Rendszerint szükséglet	Felesleg	Hiány	Neme	Mértéke	Termés- mennyiség	Rendszerint szükséglet	Felesleg	Hiány
Zalalövő és Irsa	Széna	Mázsa	1500	1500	-	-	Bor	Akó	175	125	50	-
	Sarjút		615	615	-	-	Gyümölcs	Mázsa	30	30	-	-
	Lóhere		325	325	-	-						
	Lendek		26	26	-	-						
Zalamindszent	Széna	Mázsa	800	800	-	-	Bor	Akó	450	365	85	-
	Sarjút		225	225	-	-	Gyümölcs	Mázsa	45	45	-	-
	Lóhere		20	20	-	-						
	Lendek		35	35	-	-						
Zalapataka	Széna	Mázsa	635	635	-	-	Bor	Akó	140	120	20	-
	Sarjút		80	80	-	-	Gyümölcs	Mázsa	15	15	-	-
	Lóhere		115	115	-	-						
	Lendek		120	120	-	-						

Amint látjuk hiány - rozs kivételével Zalamindszenten - nem mutatkozott semmiből. Az őszi és tavaszi gabonákból - különösen Zalalövön - még felesleget is termeltek. Az állati takarmányok mennyisége, valamint a bor- és gyümölcstermés is kielégítette a szükségleteket. Borból ugyancsak maradt még felesleg mind a három faluban. Zalalövön az 1860-as évek első felében már 120 négyszögöl terjedelmű faiskola is létezett, területét a tagosításkor hasították ki. A faiskolák felállítását „fatenyésztési és egyéb kertészeti célokra” egy 1885-ben kelt megyei szabályrendelet minden község számára kötelezővé tette. Valószínűleg ez eredményezte e tekintetben a három község összefogását, hiszen 1889-ben már a Zalalövön lévő közösen működtetett faiskolájukról számol be egy jelentés. A gyümölcsfákkal beültetett terület ekkor 350 négyszögöl lett ki. Később szóba került a faiskola bővítése, végül 1908-ban egy teljesen új, 800 négyszögöl kiterjedésű területre helyezték át. A faiskolát egyébként általában a mindenkor tanító kezelte. Zalalövön a községi utak mellé kiültetett fákat is itt nevelték. Létesítésükkel a földművelő népesség gazdasági szakismereteit kívánták gyarapítani és Zala megyében részletes utasítással látták el a tanítókat az ott termesztendő fa-fajtákra, azok ápolására, gondozására stb. vonatkozóan. 150 Nem tudjuk, hogy az itt szerzett ismereteket Zalalövő és a szomszédos falvak lakossága mennyiben tudta hasznosítani és pl. mennyiben tükröződött ez az általuk nevelt fafajták kiválasztásában, az azonban tény, hogy 1895-ben már eléggé változatos gyümölcsfaállományt találunk a falvakban. Mindhárom településen létezett almafa, körtefa, cseresznyefa, meggyfa, őszibarackfa, kajszibarackfa,

szilvafa, diófa, gesztenyefa és szederfa. A legnagyobb számban azonban mindenhol szilvafát ültettek, ezt követte az almafa és a körtefa.¹⁵¹ Ezzel egyidejűleg Zalalövön 252, Zalamindszenten 170, Zalapatakán 94 gazdaságot írtak össze. A gazdaságok összterülete Zalalövön 4877, Zalamindszenten 2597, Zalapatakán 547 katasztrális holdat tett ki. Zalalövön ennek több mint a fele (2770 kat. hold) erdő és kevesebb mint egyharmada (1259 kat. hold) szántóföld volt. Zalamindszenten közel a fele a szántóföld és csaknem egyharmada az erdő. Zalapatakán a gazdaságok területének nagyobbik részét a szántó (385 kat. hold) képezte. A fennmaradó művelt területek mindenhol a kert, rét, szőlő és legelő között oszlottak meg.¹⁵² Egyes gazdaságokban ekkor már műtrágyát is használtak. Komolyabb gépeket azonban még a nagyobb birtokokon sem alkalmaztak, inkább a hagyományos eszközökkel művelték a földet. A 100 holdon felüli birtokosok közül 1895-ben egyedül Barthalos István zalapataikai gazdaságában használtak vetőgépet.¹⁵³ A gépeket -főként a kisebb gazdaságokban - egyelőre még az állati erő helyettesítette. 1895-ben Zalalövön 5 egyes és 26 kettes ló fogatot, 35 kettes és 15 négyes ökörfogatot, 1 öszvérfogatot és 16 tehénfogatot, Zalamindszenten 6 egyes és 5 kettes ló fogatot, 7 kettes ökörfogatot, 1 öszvérfogatot és 47 tehénfogatot, Zalapatakán 11 kettes ló fogatot, 16 kettes és 3 négyes ökörfogatot és 17 tehénfogatot írtak össze. 1911-ben Zalalövön 164, Zalamindszenten 110, Zalapatakán 138 volt az állattulajdonosok száma. A három falu állatállományának pontos létszáma 1895 és 1911 között a következőképpen alakult:

5. táblázat

Zalalövő, Zalamindszent és Zalapataka állatállománya 1895-ben

A község neve	Szarvasmarha	Ló	Szamár	Öszvér	Kecske	Sertés	Juh
Zalalövő	615	90	10	-	1	269	973
Zalamindszent	278	21	-	-	1	281	-
Zalapataka	405	41	-	-	-	319	229

6. táblázat

Zalalövő, Zalamindszent és Zalapataka állatállománya 1911-ben

A község neve	Szarvasmarha	Ló	Szamár	Öszvér	Kecske	Sertés	Juh
Zalalövő	447	127	2	-	6	405	180
Zalamindszent	351	29	1	-	3	280	306
Zalapataka	544	65	-	-	-	392	1

A szarvasmarhák közül 1911-ben Zalalövön 100-at, Zalamindszenten 120-at, Zalapatakán 170-et használtak igavonásra.¹⁵⁴ Az igavonás mellett természetesen elsősorban a tejtermelés miatt tartottak szarvasmarhát. A jó állatállomány jele, hogy az 1900-as évek elején már a családi szükségleteket meghaladó mennyiségben folyt a tejtermelés. Ezért 1902. március 18-án zalalövői székhellyel létrejött a Zalalövő-Salomvári Tejszövetkezet, amely a tagok által termelt tej értékesítésére vállalkozott. Működését kezdetben Sztachó István, Thassy Imre és ifj. Eitner Sándor igazgatósági tagok irányították. A szövetkezet 1908-ig állt fenn.¹⁵⁵ A gazdák nagyra értékelték a jó szarvasmarha-állományt és óvakodtak minden olyan lépéstől, amely esetleg annak leromlására vezethetett volna. Amikor pl. Zalapatakán 1907-ben fölmerült, hogy közös szarvasmarha legelőt kellene létesíteni, a patakaiaiak ezt elvetették,

mondván, hogy „a mostani jó állatállomány a közös legelőn leromlana, mert az állatok a közlegelőn letörik egyik a másikat. Ezt a példát szemmel láthatólag látja a gazdaközönség”.¹⁵⁶ A szarvasmarhatartás mellett a sertésenyésztésre is sok gondot fordítottak. Zalalövő 1904-ben vásárolt ingatlant községi sertéslegelő céljára. A legelő jó karban tartására mindig ügyeltek, használatát pedig egy 1907-ben alkotott községi szabályrendelet rögzítette. Zalapatakán csak közbirtokossági sertéslegelő létezett.¹⁵⁷

Ha állata megbetegedett, a gazda vagy megpróbálta házilag gyógyítani, vagy csak a remény maradt számára. Az állatokat pusztító járványos betegségek óriási veszteséget okozhattak. Ebben jelentős szerepet játszott az állatorvosi ellátás hiánya is. 1886-ban pl. a hatalmas kiterjedésű megyében összesen csak 3 megyei állatorvos működött, ezek mindegyikéhez 3-4 járás tartozott. Később létszámuk valamivel nőtt, de a gondokon igazából csak a körállatorvosi állások megszervezésével lehetett segíteni. Zalalövön már 1908-tól kezdve szorgalmazták egy körállatorvosi állás létrehozását, ennek azonban egyelőre még nem voltak meg az anyagi feltételei. Végül 1913-ban a községek eldöntötték, hogy a salomvári körjegyzőség községeivel társulva, zalalövői székhellyel a körállatorvosi állás megszervezéséért folyamodnak.¹⁵⁸

Az állatbetegségeken kívül még számos más bajtól, természeti csapástól kellett rettegnie az életét a földművelésre alapozó parasztságnak. S ha fáradtságos munkájának gyümölcse nem biztosította megélhetését, kiegészítő kereseti forrás után kellett néznie. Ezt a lehetőséget pedig leghamarabb a környékbeli nagyobb birtokosoknál találta meg. Ezt tették az itt tárgyalt falvak szegényebb lakosai is. A századfordulón pl. Sztachó Istvánnál, Justus Izidornál vagy más nagyobb birtokosoknál mindig akadt napszám, részmunka, bér munka, fuvar, az asszonyok számára pedig mosás vagy egyéb teendő. 1897-ben pl. a környéken 80 krajcárt lehetett egy napi napszám munkával keresni.¹⁵⁹ A sokszor gyötrelmes munka és nehéz életfeltételek ellenére aki csak egy kicsi kis darab földdel is rendelkezett a végsőkig ragaszkodott hozzá, s egyik legfőbb célját ennek gyarapítása képezte. A föld a parasztság számára egyenlő volt a biztonságérzettel, a stabilitással, s ez adott neki erőt a mindennapok nehézségeinek leküzdéséhez.

Ipar

A falvak népessége számára tárgyalt korszakunkban még általában a földművelés valamilyen formája jelentette a fő megélhetési forrást. A hagyományos paraszti iparágak tovább éltek, de termelésük többnyire megmaradt az önálló háziipari keretek között. Az iparosok által előállított termékek elsősorban a helyi lakosság (és esetleg a közeli városok) alapvető ipari szükségleteit elégítették ki. A jobbágyfelszabadítást követően sok föld nélkül maradt zsellér szintén az iparúzés valamilyen formája által próbálta megélhetését biztosítani. A céhek megszűntetése (1872) után az iparúzés szabaddá vált, s a megfelelő tőkeerő, a korszerű szakmai ismeretek hiánya, valamint az olcsó külföldi tömegfogyasztási cikkek beáramlása miatt a hagyományos kisipar egy időre válságba került. Az iparosok közül sokan valamilyen mezőgazdasági tevékenységre tértek át, vagy a városi munkalehetőségeket kihasználva pótolták kiesett jövedelmüket. Változás az 1880-as évektől kezdve tapasztalható. Ekkor már sikerült a hazai mezőgazdasági termékek forgalmazása során felhalmozódott kereskedelmi tőkét is bevonni az ipari vállalkozásokba. A jelentősebb városokban megindult a gépi nagyipar térhódítása. Egyes kisipari műhelyek pedig önfinanszírozás, specializálódás, újítások alkalmazása révén tudták felvenni a versenyt. A kisebb vidéki városokban és falvakban is szaporodni kezdtek a kisüzemek és új ágazatok, szakmák feltűnése jelezte az idők változását.¹⁶⁰

Az ipari termelés a kiegyezés körüli évtizedekben Zala megyében is jórészt kisipari keretek közt folyt. A nagyobb ipari üzemek száma alacsony, a házi- és vándoripar aránya még jelentős volt. Az 1880-as évektől itt is megkezdődött az átalakulás. Emelkedett az ipari keresők száma, egyre több lett az iparosodó település. A gyáripár jelentősége megnőtt, de a vállalatok zöme még a XX. század elején is a kis- és középzemű kategóriába tartozott. A kézművesipari és kisipari termelés adagnál nagyobb súlya és aránya a jelzett időszakban mindvégig kimutatható. A legtöbb vállalkozást az élelmiszeriparban, valamint a kő-, föld- és agyagiparban találjuk. Sok kisiparos dolgozott a ruhaiparban is. 161

A kisipari tevékenység jellegzetes színterét az élelmiszeripar és ennek ágazatai alkották. Ezek egyikét a malomipar képezte. A volt földesurak malomtartási joga a jobbágyfelszabadítás után is megmaradt, így a nagyobb birtokosok az ebből fakadó helyzeti előnyüket továbbra is kihasználhatták. A malomtartás révén jelentős befolyást gyakorolhattak a települések gazdasági, társadalmi életére. A malomipar sokáig az élelmiszeripar egyik legfontosabb mellékágazataként működött.

Zalalövő, Zalamindszent és Zalapataka gazdasági életében is évszázadokon át meghatározó szerepet játszott a földművelés. A birtokrendezések után a földhöz való ragaszkodás, a tulajdonosi tudat még inkább megerősödött, s mind a régi, mind az újdonsült birtokosok elsősorban földjük által kívánták családjuk létfenntartását biztosítani. A hagyományos paraszti iparágakban dolgozó mesteremberek természetesen ezekben a falvakban is megtalálhatók. Munkájukat azonban a céhek felszámolását követően is inkább háziipari szinten, többnyire segéd nélkül végezték. Tárgyalt korszakunk idején nagyobb ipari vállalkozás nyomait még nem lehet föllelni. Itt is fölbukkannak viszont az egykori földesurak személyében a malomtulajdonosok. 1851-ben a három falu területén két malmot írtak össze. Az egyiket Zalapatakán találjuk, a másikat „lövő-mindszenti” malomként jelölik. Mindkettő a Zala partján állt és 24 óra leforgása alatt 16 pozsonyi mérő gabonát tudott

megörölni. Az összeírást végző megyei hatóságok megjegyezték, hogy a folyó szabályozatlansága miatt „annak áradása vagy apadása az őrlést gyakorta hátráltatja”. A zalapataikai malmot az Inkey és Nagy család, a másikat pedig feltehetően Simon János birtokolta.¹⁶² 1868-ban a zalalövői határban, a Zala partján lévő malom tulajdonosaiként Fritz Antalt, Pasch Mihályt és Mesterházi Andrást említik forrásaink. Ez a malom feltehetően a korábban „lövő-mindszenti” malomként említettel volt azonos.¹⁶³ A zalapataikai malom 1909-ben és még a világháború kitörésekor is Gergulecz Gyula tulajdonában állt.¹⁶⁴

Az élelmiszeripar egy másik ágazatát, a húsipart a helyi mészárosok és az általuk létrehozott vágóhidak, mészárszékek képviselték. A zalalövői mészárosok közül 1885-ből Arnstein Gyula és Reichenfeld Ignác nevét ismerjük.¹⁶⁵ Arnstein Gyula hosszú időn át és folyamatosan Zalalövőn dolgozott, működését egészen 1908-ig nyomon tudjuk követni. 1900-ban a község neki és egy másik mészárosnak, Frimm Józsefnek megengedte, hogy a falu nagyparti ingatlanán egy 5x5 méteres, cseréptető, boronafalú vágóhidat építsenek, amit 10 évig szabadon használhatnak. Ennek fejében kötelesek lesznek ott minden vágatást megengedni, 10 év múlva pedig a vágóhidat ellenszolgáltatás nélkül a községnek átadják.¹⁶⁶ Sajnos nincs adat arra vonatkozóan, hogy a vágóhíd tényleg megépült-e. Arnstein Gyula viszont öt évvel később, 1905-ben a községi kertben állított fel mészárszéket, amelyért évente 10 korona bért fizetett a községnek. Ezt a mészárszéket 1908-ban szüntették meg.¹⁶⁷ 1909-ben Reichenfeld Dezső kocsmárosnak állt szándékában mészárszéket nyitni¹⁶⁸, hogy megtörtént-e, nem tudjuk. 1912-ben, amikor egy felsőbb rendelet folytán felmerült a közvágóhíd létesítésének lehetősége, Zalalövő ezt azzal az indokkal utasította el, hogy a

községben három, megfelelően berendezett magánvágóhíd létezik, s ez a vágások csekély száma miatt elegendő. Ezeket a vágóhidakat a helybeli mészárosok építették, s ott a szomszédos községek lakosai is levágathatták állataikat. Ezt azonban Zalapataka számára hiába ajánlották fel a lövőiek. A patakaiaik ugyanis a megszorodott vágatások miatt saját vágóhidat akartak létrehozni. Ezért még ugyanebben az évben, amikor Mandler Izidor kocsmáros vágóhíd építési kérelmét előterjesztette, úgy határoztak, hogy „a húsfogyasztás akadálytalanná tétele érdekében” a közbirtokosságot kéri fel a vágóhíd megépítésére. Az építkezés tervezett helye, a kocsmá ugyanis a volt nemesi közbirtokosság tulajdonát képezte, s a közbirtokosság tagjai rögtön meg is állapodtak abban, hogy a vágóhidat még az 1913-as év folyamán felépítik.¹⁶⁹

Az élelmiszeripar fenti ágazatai mellett a vendéglátóipart reprezentáló kocsmákat is megtaláljuk mindegyik faluban. Zalamindszenten az egyház gyakorolta a kocsmáztatás jogát. A meglévő, eléggé hiányos adatokból arra lehet következtetni, hogy ezt később valamilyen megegyezés alapján megosztotta a községgel, s a falu fél éven át italt mérlethetett, de a befolyó jövedelmet mindig egyházi célokra fordították. Végül a község 1891-ben elismerte e téren az egyház kizárólagos jogosultságát.¹⁷⁰ A zalapataikai kocsmákról is csak szórványos adataink vannak. 1853-ban az országút mellett állt Szabó Ferenc csárdája, amelyről a cs. kir. hatóságok megjegyezték, hogy azt ezen a helyen fölösleges működtetni.¹⁷¹ Az egykori kiváltságok folyományaként az italmérés joga egyébként a volt nemességet illette, akik a regale ügy országos rendezése (1888) után is tartottak fenn kocsmát a faluban. Ebből a kocsmából 1906-ban egy Dukász nevű zsidó távozott el. A fentebb már említett Mandler Izidor 1912-ban valószínűleg ezt a kocsmát bérelte. Rajtuk kívül 1911-ből egy Németh Pál nevű kocsmáros, 1912-ből pedig egy Laki és egy Marton nevű kocsmáros személyéről tudunk.¹⁷²

A legtöbb adat a zalalövői vendéglátóhelyekről áll rendelkezésünkre. Forrásaink a következő kocsmárosokat és vendéglősöket említik név szerint.¹⁷³

A kocsmáros neve	Év
Pós Mihály	1853
Bodánszky Jakab	1864
Szívós Lajos	1889
Molnár János	1899
Neubauer „kávés”	1899
Pollák Simon	1899
Scheier Dávid	1901
Pesti János	1902
Galambos János	1904
Haász Lajos	1904
Frimm József	1907
Reichenfeld Dezső	1909
Szukits (Bukits?) Gyula	1909

Hári(?) Péter	1909
Stancsics József	1912
Czinder István(?)	1912
Siska Rezsőné	1913

Közülük Neubauer „kávés” 1899 tavaszán, Molnár János pedig ugyanezen év nyarán meghalt. A kocsmárosok sokszor mézárszéket is nyitottak és a kocsmával együtt működtették. A fentebb említett Frimm József mézáros valószínűleg azonos az 1907-ben említett kocsmárossal. Feltehetően ő is hosszabb ideig tevékenykedett Zalalövön, hiszen mint mézáros már 1900-ban jelen van. 1909-ben több másik kocsmáros között az ő neve is újból feltűnik. 1911-ben halálozott el, ekkor a vasútállomáson lévő vendéglőt birtokolta. Mint láttuk, 1909-ben Reichenfeld Dezső kocsmáros is mézárszéket akart nyitni. Rajta kívül ugyanebből az évből még Scheier Dávid, Frimm József, Szukits (Bukits?) Gyula és Hári (?) Péter kocsmárosok nevét ismerjük. Scheier Dávid vendéglője szintén hosszabb ideig fennállhatott, hiszen nevével még 1913-ban is találkozunk.¹⁷⁴

Zalalövön a község is birtokolt egy kocsmát, amelyet az előljárásság árverés útján a legtöbbet ígérőnek mindig bérbe adott. A bérlet általában három, esetleg hat évre szólt. A bérösszeget a bérlőnek negyedévenként előre kellett fizetnie. 1899-ben pl. a kocsmát 100 Ft évi bérért kínálták a bérlőknek. A szerződést végül Pollák Simonnal kötötték meg, aki az árverésen 221 Ft-ot ajánlott fel. Ő 1902-ig bérelte a kocsmát.¹⁷⁵ A kocsmát a községnek állandó bevételi forrást jelentett, ezért az előljárásság mindig ügyelt az ottani kiszolgálás színvonalának a javítására, a többi kocsmáros konkurenciájának a csökkentésére. 1902-ben a lövői kocsmárosok is árverezni kívántak a község kocsmájára. Az akkori bíró, Horváth Lajos véleménye szerint ezt csak azért akarták megtenni, hogy „a község korcsmáját felvegyék és oda oly csapost állítsanak, akik a községi korcsmát nem hogy jövedelmezővé tennék, inkább annak megromlását eszközlik.” A képviselő-testület ezzel egyetértett, és úgy határozott, hogy az árverésen a helybeli kocsmárosok csak akkor vehetnek részt, ha az italmérést saját maguk fogják a kocsmában végezni. Azok erre valószínűleg nem vállalkoztak, mert az új bérlő, Pesti János jelenlegi ismereteink szerint nem közülük került ki.¹⁷⁶ A község a bérletet azonban már a következő évben felmondta neki, mert sem a házbért, sem az esedékes adókat nem tudta pontosan fizetni.¹⁷⁷ Ezt követően nem árverés, hanem egyezség útján adták bérbe a kocsmát, mondván, hogy a község azt továbbra is fenn akarja tartani „és ezért rendes korcsmárost óhajt beleállítani.” A „rendes” korcsmárost 1904 elején Galambos János személyében találták meg, akivel még abban is megállapodtak, hogy a kocsmát közös erővel bérlik. A kocsmát a működésével ezek után úgy tűnik, hogy mind a bérlő, mind pedig a község meg volt elégedve. Ezt bizonyítja, hogy Galambos János bérletét két év múlva, az árverés mellőzésével, 1907. április 24-től számított további hat évre meghosszabbították. A döntés okait a képviselő-testület részletesen kifejtette: „A község korcsmája éveken keresztül oly elhanyagolt volt üzletforgalmi szempontból, hogy a bérlők nem voltak képesek magukat még egy évig sem fenntartani anyagi romlásuk nélkül. Sőt a jó hírbe hozás, hírnevének emelése is csak hosszú idő kérdése volt. Galambos János két évi bérlete alatt a korcsma jó hírre kezdett szert tenni. Ha mármint újlag árverés alá kerülne a bérlet kiadása, az egészségtelen konkurencia következtében ismétetlen megbízhatatlan, s azon korcsmába alkalmatlan egyén kezébe kerülne az üzlet, a korcsma teljesen értéktelenné válna. Míg Galambos János, aki eddig is nemcsak az üzlet menetét, hanem az üzlethelyiséget is javíttatta, megbízható a tekintetben, hogy a község anyagi érdekét a csekélyebb bérlet mellett is jobban megvédi, mint egy bizonytalan, ismeretlen egyén.” Elmondták azt is, hogy a kocsmát kissé félreesik, s ha az épülő

vasút folytán forgalmasabb helyen lévő két másik kocsmát tervbe vett kibővítése megvalósul „a szerény kinézésű községi kocsmát aligha fog még a legjobb kezekben is olyan forgalomra számítani, amelyik magasabb bérletár mellett a bérlő közepes megélhetését biztosítaná.” Hangsúlyozták, hogy a községnek nem az az érdeke, hogy „valamely polgárát nyereszkeskedés avagy beleugratás folytán anyagiilag megkárosítsa, vagy megélhetését is kétségessé tegye.”¹⁷⁸ A kocsmát adottságaival tisztában lévő képviselő-testületi tagok tehát belátták, hogy az üzlet fellendülése személyi feltételeken is múlik. S a megbízható, tisztességes kocsmáros, akinek a munkához való hozzáállása és egész magatartása azt a felismerést tükrözi, hogy a saját érdekei és a község érdekei egybeesnek, hosszú távon több hasznot hoz a községnek, mint a magasabb bérleti díjat felajánló, de a szolgáltatás színvonalára, a kocsmát hírére mit sem adó bérlő. A képviselő-testület döntését egyébként — Galambos János működésében feltehetően konkurenciát sejtve — az egyik lövői kocsmáros, Scheier Dávid megfellebbezte. Felhozott indokait azonban a megyei közgyűlés elutasította, s a község határozatát helybenhagyta.¹⁷⁹ A többi, magánkézből lévő kocsmát küllemét, berendezését sajnos nem tudjuk leírni, de a rendelkezésre álló adatok alapján mi is úgy véljük, hogy a képviselő-testület által is „szerény kinézésű”-nek bemutatott községi kocsmában valóban csak a kiszolgálás minősége és a kocsmáros személye jelenthette az elsődleges vonzerőt. A kocsmát már 1900-ban nagyon rossz állapotban volt. A tető javításra szorult, az ajtófélfák majdhogynem kidőltek, s az árnyékszékét sem lehetett használni. A ház hátsó fala annyira átmedvesedett, hogy esős időben a kocsmáros sajtárszám hordta ki a vizet. 1908-ban a mellette lévő lábas szin akart összeomlani. Az akkori községbíró, Horváth Lajos közölte, hogy a rogyadozó építmény „bárkit is agyonverhet”, s ezért ő a felelősséget nem vállalja. Szavai megtették a kellő hatást, mert a képviselő-testület ezek után sürgősen intézkedett a szin újjáépítéséről.¹⁸⁰ Miután 1912-ben már a pince is be akart omlani, felvetődött a kocsmát teljes átépítésének és tatarozásának a lehetősége. Az elképzelések között vendégszoba kialakítása is szerepelt. Mindettől azt remélték, hogy az épületet sikerül az eddigieknél sokkal jövedelmezőbbé tenni. A tervektől azonban a község nehéz anyagi helyzetére hivatkozva hamar elálltak, s csak kisebb javításokat végeztek a házon. Valójában azonban azoknak az álláspontja győzött, akik attól féltek, hogy a kocsmát a felújítás után sem biztosít annyi bevételt, ami az építkezéssel járó kiadásokat fedezi.¹⁸¹ Az épület állaga tehát lényegesen nem változott. Valószínű ez is közrejátszott abban, hogy Galambos János bérleti szerződésének lejártával, a megtartott árveréseken csak nehezen tudtak újabb bérlőt találni. Végül Siska Rezsőné lett 1913-tól a kocsmát új bérlője, de ő is hamarosan a bérleti díj leszállítását kérte, mert az üzlet olyan rosszul ment, hogy abból megélni nem tudott.¹⁸² A kocsma látogatottságát nyilván elsősorban az befolyásolta, hogy mennyire forgalmas helyen álltak. Egy-egy útkereszteződés, népes országút vagy — mint láttuk — az épülő vasút ilyen szempontból sorsdöntő lehetett. Ahogy a községi kocsmát példája is bizonyítja, nem volt mindegy, hogy a szomszédos oltani kívánó vendégnek keresnie kellett a kocsma, vagy rögtön útjába akadt kettő-három. Más lövői vendéglősök szerencsésebbnek látszottak. Ők talán jobban ki tudták használni a falu kedvező fekvéséből adódó előnyöket. A Zalaövről átvonuló fontos közlekedési utak számos átutazó vendéget hoztak számukra. Ezek sok esetben szállást is igényeltek, így a vendéglők egyúttal szállodaként is működtek. Szívós Lajos, az egyik lövői vendéglő bérlője 1889-ben pontosan erre hivatkozva kért engedélyt a megyei hatóságoktól a záróra meghosszabbítására. Elmondta, hogy vendéglője „a Zalaövről keresztülutazó intelligensebb, úgy a közép és szegényebb osztály általánosan kedvelt szállóhelye”, s hozzátette még azt is, hogy a falunak sokkal nagyobb az átmenő forgalma, mint pl. Perlaknak, Letenyének vagy Szentgrótnak, ahol a vendéglősök hosszabb ideig tarthatnak nyitva. Közölte, hogy a záróra pontos betartása jövedelmét is csökkenti és „vendéglősi jó hírnevét” is csorbítja. Kérelmét a megyei közgyűlés ennek ellenére elutasította.¹⁸³ Nem járt jobban Scheier Dávid sem, aki ugyancsak az idegen utazók ellátása miatt kérte 1901-ben a záróra

meghosszabbítását. Pedig biztosan sokan megfordultak nála, hiszen a források az ő esetében 1913-ban már külön „szállodaépület”-ről szólnak.¹⁸⁴ A lövői kocsmák, vendéglők közönségének túlnyomó része tehát tárgyalt korszakunkban mindvégig az ott megforduló idegenekből, átutazókból tevődött össze. Ezt bizonyítja az is, hogy amikor 1904-ben egy felsőbb rendelet folytán a községnek nyilatkoznia kellett arról, hogy szüksége van-e a falunak az akkori négy kocsmá mindegyikére, a képviselő-testület tagjai egyöntetűen az összes kocsmá fenntartása mellett foglaltak állást. Kijelentették, hogy Zalalövő az utazóközönség fontos szálláshelye, a Baksára és a Körmendre igyekvő vásárosok, valamint a lövői négy vásárra ideérkező árusok is mindig itt szállnak meg. Előadták, hogy a hamarosan megépülő vasút az utazók számát tovább fogja növelni. „Zalalövő korcsmái pedig csakis a szállóvendégek fogyasztásából tartják fent magukat, mert a helyi fogyasztás a nép túl szegénysége miatt a legalsó fokon áll” — fűzték hozzá.¹⁸⁵ A kocsmák megmaradtak, a vendégek pedig 1910-ben már összesen 18 vendéglátóipari dolgozó kenyérkeresetét biztosították.¹⁸⁶

Az élelmiszeripari ágazatok és a vendéglátóipar mellett természetesen más iparágak képviselőit is megtaláljuk mindhárom faluban. Sokáig a ruhaipar volt a legnépesebb iparág. Szép számú szabó, cipész és csizmadia közül válogathatott az, aki magának lábbelit, vagy öltözetet akart készíttetni. De a századforduló idején említésre méltó már a vas- és fémipar, a kő-, föld-, agyag- és üvegipar, az építőipar, valamint a fa- és csontipar is. A vas- és fémiparban a kovácsok száma kiemelkedő, a kő-, föld-, agyag- és üvegiparon belül pedig a fazekasság mellett egyre nagyobb szerepet kapott a téglagyártás. Idővel az élelmiszeripar új ágazatai is megjelentek, ilyen volt pl. a szeszgyártás, amely főként Zalalövőre koncentrálódott. Az ágazat vállalkozói közül Weinberger Ferenc nevét ismerjük, ő 1914-től foglalkozott Lövőn szeszgyártással.¹⁸⁷

Az ipari keresők számának az egyes iparágak közötti megoszlását az alábbi táblázatok szemléltetik:

7. táblázat

*Az ipari keresők számának az egyes iparágak közötti megoszlása Zalalövőn,
Zalamindszenten és Zalapatakán 1900-ban*

A község neve	Vas- és fémipar			Gép- és hajógyártás	Kő-, föld-, agyag- és üvegipar			Fa- és csontipar			Bőr-, szőr- és tollipar	Ruházati ipar			Élelmiszeripar					Építőipar		
	kovács	lakatos	egyéb		téglaipar	fazekasipar	egyéb	fűrészáruipar	asztalosipar	egyéb		szabó	cipész és csizmadiák	egyéb	malomipar	sütőipar	hentes és mészáros	szeszgyártás	egyéb	kőműves	ács	ékező
Zalalövő	13	1	-	2	-	1	-	-	-	7	1	-	10	11	4	9	2	7	7	1	-	3
Zalamindszent	1	-	-	-	4	-	-	-	1	1	-	-	-	12	1	6	-	-	1	-	-	1
Zalapataka	1	-	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	3	1	1	-	-	-	-	1	1

8. táblázat

Az ipari keresők számának az egyes iparágak közötti megoszlása Zalalövön, Zalamindszenten és Zalapatakán 1910-ben

A község neve	Vas- és fémipar			Gép- és hajógyártás	Kő-, föld-, agyag- és üvegipar			Fa- és csontipar			Bőr-, szőr- és tollipar	Ruházati ipar			Élelmiszeripar					Építőipar		
	kovács	lakatos	egyéb		téglaipar	fazekasipar	egyéb	fűrészáruipar	asztalosipar	egyéb		szabó	cipész és csizmadiák	egyéb	malomipar	sütőipar	hentes és mészáros	szeszgyártás	egyéb	kőműves	ács	ékező
Zalalövő	10	1	3	6	3	3	-	1	3	2	-	1	10	17	3	4	3	3	7	1	3	3
Zalamindszent	-	-	-	1	7	-	-	1	1	2	-	-	-	11	-	4	-	-	-	-	4	-
Zalapataka	7	-	-	3	10	-	-	-	2	-	-	-	1	2	-	2	-	-	2	-	1	4

Az adatok azt mutatják, hogy a századfordulón Zalaövrőn az élelmiszeriparé volt a vezető szerep. Itt dolgozott az ipari keresők 27,1 %-a. Ezt követte a ruhaipar (26 %), majd szorosan egymás mellett a vas- és fémipar, illetve a szálloda-és vendéglátóipar (mindkettő 14,5 %). 1910-re a ruházati ipar megelőzte az élelmiszeripart. Ez az iparág ekkor az összes ipari kereső 27,5 %-át foglalkoztatta. Az élelmiszeripar a szálloda- és vendéglátóiparral együtt a második (16,5 %), a vas- és fémipar pedig a harmadik (12,8 %) helyen állt. Zalamindszenten a századfordulón az iparüzéssel foglalkozók 41,9 %-át találjuk a ruhaiparban. Ezután következett az élelmiszeripar (22,5 %), majd a kő-, föld-, agyag- és üvegipar (12,9 %). 1910-ben az ipari keresők közül még mindig a ruházati iparban dolgoztak a legtöbben (35,5 %), nőtt a kő-, föld-, agyag- és üvegiparban foglalkoztatottak aránya (22,6 %), a harmadik hely pedig az élelmiszeripar, az építőipar, valamint a fa- és csontipar között oszlott meg (mindegyik 12,9 %). Zalapatakán is a ruhaipar állt az első helyen a századfordulón (az ipari keresők 28,6 %-a), a második helyet a szálloda- és vendéglátóipar (21,4 %), a harmadik helyet az építőipar (14,3 %) foglalta el. A következő tíz évben itt jelentős változás ment végbe. 1910-ben ugyanis az első helyen az összes ipari kereső 25,6 %-ával már a kő-, föld-, agyag-és üvegipar szerepel, a második helyen a vas- és fémipart (17,9 %), a harmadik helyen az építőipart (15,3 %) találjuk. Ha a vállalkozások nagyságát nézzük, akkor a következő adatokat kapjuk:

9. táblázat

Az ipari vállalkozások nagysága Zalaövrőn, Zalamindszenten és Zalapatakán 1900-ban

A község neve	Segéd nél- kül	1	2	3-5	6-10	11-20	20-nál több	Összesen
		segéddel						
		dolgozó vállalkozás						
Zalalövő	31	18	3	4	1	1	-	58
Zalamindszent	7	3	2	4	-	-	-	16
Zalapataka	10	2	1	-	-	-	-	13

10. táblázat

Az ipari vállalkozások nagysága Zalaövrőn, Zalamindszenten és Zalapatakán 1910-ben

A község neve	Segéd nélkül	1	2	3-5	6-10	11-20	20-nál több	Összesen
		segéddel						
		dolgozó vállalkozás						
Zalalövő	28	12	8	8	1	-	-	57
Zalamindszent	10	2	1	2	1	-	-	16
Zalapataka	9	5	2	-	1	-	-	17

Látható, hogy még 1910-ben is az iparosok kb. fele segéd nélkül dolgozott. A segéderővel rendelkezők túlnyomó része is csak 1-2, maximum 5 alkalmazottat foglalkoztatott. Tízen felüli munkáslétszám már egyetlen ipari vállalkozásnál sem mutatható ki. Most pedig vizsgáljuk meg az iparból élőknek az összes népességhez viszonyított arányát:

11. táblázat

Az iparból élők aránya Zalalövön, Zalamindszenten és Zalapatakán 1900-ban

A község neve	A népesség összes száma	Iparból él (eltartottakkal együtt)	
	Fő	Fő	%
Zalalövő	998	228	22,8
Zalamindszent	663	81	12,2
Zalapataka	729	30	4,1

12. táblázat

Aziparbólélők aránya Zalalövön, Zalamindszenten és Zalapatakán 1910-ben

A község neve	A népesség összes száma	Iparból él (eltartottakkal együtt)	
	Fő	Fő	%
Zalalövő	1153	282	24,4
Zalamindszent	660	69	10,4
Zalapataka	860	108	12,5

Az iparból élők aránya mindkét esetben Zalalövön volt a legnagyobb. Ez az arány 1900-hoz képest 1910-re Zalalövön kissé emelkedett, Zalamindszenten csökkent. Az iparosodás Zalapatakán is jelentős változásokat hozott az 1900 és 1910 közötti időszakban. 1900-ban a lakosságnak még csak 4,1 %-a, 1910-ben már 12,5 %-a élt az iparból. A vállalkozások száma szintén emelkedett. 188

Összefoglalóan tehát megállapíthatjuk, hogy bár a lakosság többségének megélhetését még mindig a mezőgazdaság biztosította, az iparosodás mindhárom településen megindult. Zalalövő iparosodása már a századfordulón jóval megelőzte a két másik községét. A település

előnyös fekvése, központi szerepköre, piaci vonzáskörzete itt is éreztette kedvező hatását. Kialakult egy olyan fogyasztóréteg, amely már viszonylag nagyobb számú iparost el tudott tartani. Zalamindszent iparosodása 1900-ban előbbre járt, mint Zalapatakáé, ez utóbbi viszont az iparosodás ütemét tekintve századunk elején tett óriási előrelépést. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a falusi iparosok jó része ekkor még csak a saját erejére támaszkodhatott. Anyagi helyzetük, alacsony technikai felszereltségük miatt nem tudtak nagyobb létszámú munkaerőt foglalkoztatni. Kockáztatni alig mertek és inkább maradtak a kézművesipari-kisipari keretek között. S még mindig akadtak olyanok, akik az iparúzást csak mellékfoglalkozásként végezték. A hagyományos, földművelő életmód feladása, az új lehetőségek kutatása azonban már rég megkezdődött. Egyéni útkeresések számtalan variációja bomlasztotta szét a korábbi társadalmi kötöttségeket, s az átrétegződés új életcélokat állított a sorsukon változtatni kívánók elé.

Kereskedelem, hitelviszonyok

A kedvező földrajzi adottságok bizonyára közrejátszottak abban, hogy Zalalövön már a polgári kort megelőzően is találunk kereskedőket.¹⁸⁹ Az utak elérhetővé tették, a nagyobb településekkel postajáratok kötötték össze, a jó közlekedési feltételek pedig zavartalanná tették az áruszállítást és az ezzel kapcsolatos ügyintézését. A távolabbi piacokra, vásárokra utazók ugyancsak megpihenhettek itt, a lövői kocsmák mindig biztosítottak szállást számukra. Mindezen lehetőségek folytán az áruközvetítéssel, kereskedelemmel foglalkozó zsidóság szintén szívesen megtelepedett a faluban. Létszámuk idővel annyira megnövekedett, hogy önálló hitközséget alakítottak, zsinagógát, elemi iskolát tartottak fenn. Az 1850-es évek elején Lövő 568 főnyi lakosa közül 158 fő (27,8 %), a századfordulón pedig a 998 főnyi lakos közül 106 fő (10,6 %) tartozott az izraelita vallásúak közé.¹⁹⁰ Az itteni adásvétel nagy részét ők bonyolították le, üzletkötéseik révén az amúgy is forgalmas falu élete még elevenebbé vált.

Zsidók a két szomszédos településen, Zalamindszenten és Zalapatakán is éltek. Az 1850-es évek elején Zalamindszenten 25 főt, Zalapatakán mindössze 6 főt írtak össze. Az előbbi faluban az össznépesség 6,9 %-át, az utóbbiban 2,1 %-át tették ki. (Zalamindszent lakóinak száma ekkor 360 fő, Zalapatakáé 282 fő.) Fél évszázaddal később, 1900-ban Zalamindszent 663 főnyi lakosa közül 19 (2,8 %), Zalapataka 729 főnyi lakosa közül 9 (1,2 %) vallotta magát izraelita vallásúnak.¹⁹¹ Források hiányában az itteni kereskedőket sajnos nem tudjuk bemutatni, de feltételezhetjük, hogy mindkét faluban főként a zsidók foglalkoztak kereskedelemmel, kocsmabérlettel vagy más hasonló tevékenységgel. Mivel a közvetlen környék kereskedelmi élete elsősorban Lövön összpontosult, s e tekintetben természetesen Egerszeg is jelentős vonzerőt gyakorolt, nem valószínű, hogy a két településen fontosabb kereskedelmi vállalkozás működött. Az itteni árufelesleg a lövői, egerszegi vagy más környékbeli piacra vándorolt, ezért a patakai és a mindszenti kereskedők minden bizonnyal inkább a helyi lakosság által meg nem termelhető, vagy elő nem állítható termékeket árusították és elképzelhető, hogy a Lövön és a környező nagyobb településeken zajló áruközvetítésbe is bekapcsolódtak. Egyetlen nem zsidó boltost azonban név szerint is meg tudunk említeni, s róla mindenképpen meg kell emlékeznünk: ő Tamás Mihály, akinek kis boltja kb. az 1880-as évektől létezett Zalapatakán. A bolt azonban az ő esetében csak kiegészítő kereseti forrást képezett, emellett földműveléssel is foglalkozott és biztosítási ügynökként is megpróbálta jövedelmét kiegészíteni.¹⁹² Mai napig fennmaradt naplója értékes adatokkal szolgál az itt tárgyalt falvak történetéhez, forrásaink megjelölésénél erre többször is hivatkoztunk.

A lövői kereskedők közül is csak néhányat ismerünk név szerint: Schwarz Ignácot, Friedrich Antalt és Haász Lajost. Rajtuk kívül még egy Kárpáti nevű boltos is felbukkan forrásainkban. Schwarz Ignácnak ugyanúgy, mint a Kárpáti nevezetű boltosnak még a századfordulót megelőzően volt Lövön kereskedése. Az utóbbi 1893-ban távozott el innen Szombathelyre. Friedrich Antal főként bőr- és divatáruval kereskedett. Lövői jelenlétéről az első adatunk 1873-ból származik, 1897-ben bőrkereskedőként jegyeztette be magát, s vállalkozása még ezt követően is sokáig fennmaradt. 1904-ben egy másik kereskedő, Haász Lajos neve tűnik fel, aki szatócsüzetét ekkortájt új helyre, a piaccal szembe telepítette át.¹⁹³

A kereskedők többsége természetesen nemcsak helyben árusított, hanem a baksai, őriszentpéteri, körmendi, csesztregi, lendvai és más vásárookra is ellátogatott.¹⁹⁴ A lövői piacon elsősorban a környező falvak termésfeleslege talált gazdára, a kereskedők azonban főként a gabonafelhozatal és a jó minőségű szarvasmarha-állomány miatt keresték fel. 1862-ben pl. Lövön a búzából és rozból keletkezett termésfelesleg az előbbi esetében csaknem elérte az évi rendes szükséglet mennyiségét, az utóbbinál pedig meghaladta az évi rendes szükséglet felét. Bár csekélyebb mértékben, de ugyanebben az évben árpából és zabból is keletkezett felesleg. Szarvasmarhából pedig az 1900-as évek elején már a jó áron eladható vöröstarka és a tiszta szimentáli fajtákat tenyésztették.¹⁹⁵

A Lövőre sereglő árusok a keddenként tartott heti, valamint a jan. 10-én, ápr. 1-jén, jún. 13-án és nov. 5-én tartott évenkénti négy országos vásáron árusíthatták portékájukat. Az egykorú helypénz árszabályzatok pontosan rögzítették, hogy kinek mennyit kellett fizetni az általa elfoglalt helyért. Ennek alapján betekintést nyerhetünk a korabeli vásárosok mindennapjaiba is. A lövői országos vásárookra vonatkozó, 1890 körüli helypénz tarifa az egyes iparosok és kereskedők számára pl. ezeket a díjtételeket írta elő:¹⁹⁶

vasárus kereskedő	20 kr	fésűs sátor	10 kr
fazekas állás	20 kr	lakatos állás	10 kr
gyolcsos sátor	20 kr	esztergályos	10 kr
festő állási sátor	20 kr	tekenyő állás	10 kr
fehérédényes állás	25 kr	pecsenyés sátor	10 kr
posztókereskedő	20 kr	könyvkötő	10 kr
tímár sátor	20 kr	pamuk és fonál állás	10 kr
rőföskereskedő	20 kr	cipész állás	10 kr
csizmadia sátor	15 kr	szappanos állás	10 kr
bábos sátor	15kr	faedényes	10 kr
szítás sátor	15 kr	órás állás	10 kr
szűcs sátor	15 kr	tarisznya állás	10 kr
szabó sátor	20 kr	szűrszabó	10 kr
csipkés	15 kr	bádogos	10 kr
bognár állás	15 kr	csizmadia, sátor nélkül	8 kr
asztalos állás	15 kr	földön áruló gyolcsos	15 kr

pintér állás	15 kr	bocskorvarga	6 kr
rézműves állás	15 kr	abroncs áruló	6 kr
sapkás és kalapos	15 kr	kép áruló hely	6 kr
pipere vagy pántlikás	15 kr	harisnya árulás	6 kr
kötélgyártó	10 kr	üveges állás	6 kr
szíjgyártó	10 kr	fehérruha árulás	6 kr

Az 1893-ban jóváhagyott, mind az országos, mind a hetivásárookra egyöntetűen érvényes árszabályzat pedig a következőket mondta ki:197

1	1 db csirke, tyúk, kakas, kappan és récéért fizetendő	1
2	1 db lúd, pulyka, fogoly és vadréceért fizetendő	3
3	1 db szopós malacért fizetendő	3
4	1 db sertés, kecske, juh, borjú és nyúlért fizetendő	4
5	1 db szarvasmarháért fizetendő	10
6	1 db lóért fizetendő	10
7	1 db csikóért fizetendő	4
8	1 db terhelt kétfogatú szekér után fizetendő	15
9	1 db terhelt egyfogatú szekér után fizetendő	5
10	1 db üres kétfogatú kocsi után fizetendő	10
11	1 db terhelt négyfogatú kocsi után fizetendő	20
12	1 kosár vagy zsák bárminemű elárusítandó termék után fizetendő	3
13	Halért 150 kilón felül fizetendő	30
14	Halért 150 kilón alul fizetendő	20
15	Pintér, szitás, favillás, gerencsér és talicskás fizet szekéren árulva	25
16	1 kocsiabroncs után fizetendő szekéren árulva	15
17	Kocsikas áruló helyért fizetendő	30
18	Vándorművész, panorámás vagy köteltáncos fizet naponként	60
19	Pecsenyesütő fizet	15
20	Mindennemű sátor vagy elárusító állványért az elfoglalt terület minden négyszögméternyi térfogata után fizetendő	5
21	Az árszabályzatban külön nem említett földön árulók: az elfoglalt tér minden négyszögméterje után fizetendő	5

Láthatjuk tehát, hogy a lövőiek sok különböző mester, kereskedő és egyéb árus árukészletéből válogathattak, s a vásáron nyilván azokat a termékeket is megtalálták, amelyeket megfelelő

iparos hiányában a faluban egyébként nem tudtak beszerezni. A színek kavalkádja, az árusok kiabálása, a közönséget elkápráztató mutatványosok, a beérkező szekerek hangjai, a felsorakoztatott sátrak, a vásárolni szándékozó vagy csak bámészkodó falusi népesség tarka ruhái, a kihelyezett kosarak, zsákok és más tárolóeszközök, az odaterelt lábasjóság bőgése stb. képezték azt a hangulatos vásári forgatagot, amelynek eljövételét mindenki várta. S nemcsak azért, mert venni vagy eladni akart valamit, hanem azért is, mert a vásár mindig esemény volt a falu életében. Alkalom az adásvételre, az alkura, a találkozásra, az ismerkedésre, a másutt és mással történt dolgok elmesélésére, a hétköznapiok egyhangúságának feloldására.

A vásártartás joga és az ebből származó jövedelem Zalalövön az 1845-ben kelt királyi kiváltságlevél alapján az ottani közbirtokosságot illette. A község ezáltal jelentős bevételi forrástól esett el, s ebbe a helyzetbe nem tudott olyan könnyen beletörődni. Az 1890-es években, amikor a vasútépítés híre már ezen vidéket is lábba hozta és azt is tudni lehetett, hogy a leendő vasútvonalak létesítéséhez a községek anyagi áldozatára is szükség lesz, a bevételek növelése érdekében minden lehetőséget meg kellett ragadni. Valószínűleg ez volt a fő oka annak, hogy a község már ekkor megkísérelte magának megszerezni a vásártartásból eredő jövedelem egy részét. Az egész kérdés a lövői templom védőszentjének, Keresztelő Szent Jánosnak az ünnepén, aug. 29-én tartani szokott ún. búcsúvásár kapcsán került napirendre. Az 1893-as helypénz tarifának ugyanis létezett egy korábbi, az illetékes minisztérium által 1890-ben jóváhagyott változata, amely csak az országos vásárookra volt érvényes, a hetivásárokra nem. Ennek életbelépése után egyes lövői lakosok, Brückner Miksával az élen, 1892-ben bepanaszolták a vármegye alispánjánál a közbirtokosságot, mondván, hogy az a megállapított helypénzt nemcsak az országos vásárokon, hanem máskor is szedi, s ezenkívül a községet illető búcsúvásár jövedelmét is jogtalanul élvezi. Az ügy egészen a kereskedelemügyi minisztériumig jutott. Időközben a közbirtokosság kérelmezte az országos vásárokra érvényes helypénz tarifának a hetivásárokra való kiterjesztését, amihez az engedélyt 1893. szept. 7-én meg is kapta. Ezzel párhuzamosan azonban a kereskedelemügyi miniszter vizsgálatot rendelt el annak megállapítására, hogy az aug. 29-i búcsú napján tényleg szoktak-e országos vásárt tartani. Az erre vonatkozó kiváltságlevélben ugyanis csak a közbirtokosság számára engedélyezett, négy országos vásár szerepelt, s ezek közül egyik sem erre a napra esett, az aug. 29-i tehát akkor már az ötödik vásár lett volna. A vásárjogosultak tagadták a búcsúvásár országos jellegét, az ellenük panasszal élők viszont ennek ellenkezőjét állították. A megyei hatóságok az utóbbiak álláspontját erősítették meg. A vizsgálat folyamán ugyanis kiderült, hogy az említett vásár a többi négy országos vásártól semmiben sem különbözött, az adásvétel mindenfajta árucikkre kiterjedt. Csupán a vásár elnevezése — „búcsúvásár” — jelezte, hogy nem a rendes országos vásárok egyikéről van szó. A kereskedelemügyi miniszter ezek után, 1893. márc. 12-én kelt leiratában arra hivatkozva, hogy Zalalövön csak négy országos vásár van engedélyezve, megtiltotta, hogy ezen búcsú alkalmával iparcikkeket áruljanak, vagy állatokat hajtsanak fel. Felhívta a figyelmet arra is, hogy a búcsún csak ún. búcsúi árucikkeket, imakönyveket, olvasókat, viaszgyertyákat, szentképeket stb. szabad árusítani. A legfelsőbb hatóság ezen intézkedését azonban úgy tűnik, soha nem foganatosították. Egy évvel később, 1894. aug. 19-én ugyanis a község képviselő-testülete és a közbirtokosság megállapodást kötött egymással, amelynek értelmében a közbirtokosság az összes vásárok egyötöd részét felajánlotta a községnek. (Feltételezhető tehát, hogy ebben az évben is 5 vásárt akartak tartani.) Az ötödik vásárt 1905-ben is megemlítik, s a közbirtokosság és a község képviselői még ekkor sem tudták igazán eldönteni, hogy ez egyáltalán vásárnak tekinthető-e, s ha igen, akkor tartásának joga a községet illeti-e. 1913-ból szintén vannak arra utaló adatok, hogy ezt a vásárt 1893-at követően is mindig megtartották.¹⁹⁸

Mindezt összefoglalva azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az ún. búcsúvásár beszüntetése valójában senkinek sem állt érdekében, s a vonatkozó miniszteri leiratot szépen félretették. Gondolták, hogy ha eddig nem tűnt fel senkinek, hogy itt az engedélyezett négy országos vásár mellett lényegében még egy ötödik is kialakult - s ha ezzel eddig senki érdekeit nem sértették -, akkor ezután is tovább mehet így minden a maga útján. A vásárosok aug. 29-én ezt követően is éppúgy megérkeztek, mint eddig, a beszédett helypénz pedig, mégha vitáztak is arról, hogy kinek a zsebébe folyjon be, mindenképpen a lövői polgárokat gazdagította.

Az egész ügy hátterében - véleményünk szerint - valójában a községnek az az igénye húzódott meg, hogy a vásári jövedelmekből valamilyen formában részesülni akart. Vásártartási joga nem lévén, a búcsúcikkek árusításából spontán kifejlődő nagyvásár alkalmasnak látszott az ez irányú igények érvényesítésére. A közbirtokosság viszont, mint a vásárjog kizárólagos birtokosa, haszonszerzésből, presztízs féltésből vagy más okokból nyilván szintén ki akarta terjeszteni meglévő jogosultságát erre a vásárra is. De a község tudta, hogy a közbirtokosság engedélye csak négy országos vásárra szól, nem pedig ötre, ezért úgy vélte, hogy a növekvő anyagi szükségletek idején ez a „maradék” vásár „neki jár”, s ha nem a közbirtokossága, akkor csak őt illetheti. Az ezen a véleményen lévők annyira biztosak voltak a dolgukban, hogy talán fel sem vetődött bennük, hogy az aug. 29-i vásár igazából törvénytelen. Vagy pedig úgy vélték, hogy - mivel a búcsúvásár megtartását eddig senki nem háborgatta és ellene nem is tiltakozott - éppen ideje a régóta meglévő helyzetet törvényesíteni, s egyúttal a község számára a vásárt megszerezni. Nem szabad azonban megfeledkezni az itteni zsidó kereskedőkről sem, hiszen Brückner Miksa mögött feltehetően ők álltak. Érdekeik ez esetben egybeestek a község érdekeivel. A közbirtokosság ellen emelt panasszal azonban eredeti célkitűzéseiknek pontosan az ellenkezőjét érték el, hiszen az aug. 29-i vásárt a miniszter betiltotta. Ennek végrehajtása nemcsak a község és a helybeli zsidóság számításait húzta volna keresztül, hanem a közbirtokosság jövedelmét is csökkentette volna, hiszen a búcsúvásáron is nagy valószínűséggel ők szedték a helypénzt.

Ha a bonyolult érdekviszonyokban érintettek valamiben meg tudtak egyezni, az egészen biztosan nem lehetett más, mint a miniszteri leirat mellőzése. A község küzdelme a vásárjog birtoklásáért persze ezzel korántsem ért véget. Törekvéseinek első eredménye az lett, hogy a kereskedelemügyi miniszter egy évvel korábban kelt engedélye alapján 1906-tól kezdődően a január 10-i országos vásárt a község kezelhette. Ennek a vásárnak a jövedelme tehát most már a község bevételeit gyarapította. A helypénzt az árusok kezdetben az előljárárság tagjainak fizették, később bérbeadás útján hajtották be. 199 A község azonban most már nem elégedett meg ennyivel, hiszen a községháza létesítésére, a vasútépítésre felvett nagy összegű kölcsönök törlesztésére a pénzt valahonnan elő kellett teremteni. S a bevételek szaporításának egyik legkézenfekvőbb formáját a vásárjognak a közbirtokosság rovására való kiterjesztésében látták. Ezért még 1906 folyamán - arra hivatkozva, hogy a szomszédos községek is mind vásártartásért folyamodnak - elhatározták, hogy Zalaölvő is kérelmezni fogja szerdai és szombati napokra a hetivásárt. Fő indokként azt hozták fel, hogy a község, mint a Zala völgyének központja, a vasútépítés támogatásával maga is jelentősen hozzájárult a környező vidék közforgalmának fellendüléséhez. 200 Kimondatlanul persze, de a sorok között az is ott volt, hogy Zalaölvő a megélénkült forgalomból anyagi hasznot szeretne húzni, ezért kérelmezi a vásárt. A hetivásárokat úgy tűnik, hogy nem engedélyezték, legalábbis semmiféle olyan adattal nem találkoztunk, amely ezeknek a község által való rendszerezésére utalna. Valószínűleg ez az oka annak, hogy egy év múlva, 1907-ben a község már a közbirtokosság nevére szereplő összes országos és hetivásár tartási jogának a megszerzéséért lépett fel. Az 1907. jan. 9-i ülésen a képviselő-testület tagjai előadták, hogy a nemesi közbirtokok az idő múltával annyira megosztódtak, hogy a községnek szinte minden lakosa jogosultnak érzi már

magát a vásártartásra. Ennélfogva elhatározták az arányosítási eljárás megindítását, s a szükséges lépések megtételével egy képviselő-testületi tagot és a községbírót bízták meg. A közbirtokosság a határozatot természetesen megfellebbezte. Ennek folytán a megye - mondván, hogy a királyi adománylevél értelmében a vásárjog a közbirtokosságot illeti, s ezért a község azok érdekében, akik ezt sérelmezik, kétes kimenetelű pert nem indíthat - a képviselő-testület ezen határozatát megsemmisítette, s az egész ügy rendezését a magukat jogaikban sértettnek érzőkre bízta.²⁰¹ Persze ez utóbbiak sem hagyták annyiban a dolgot. Rá két évre, 1909. jan. 5-én kijelentették, hogy „a község előljárósága okiratilag bebizonyítottan látván azt, hogy a Zalalövő községben tartatni szokott országos és hetivásárok joga a község[et], mint jogi testületet illeti meg, a jog tényleges birtokában lévő egyes birtokosokat felkérte, hogy ezen jogukról a község, mint jogi testület javára mondjanak le, s ez esetben a község nem követel a jog eddigi használatáért semminemű kárpótlást”. Ugyanakkor a képviselő-testület újból elrendelte a vásárjogról önként le nem mondók ellen a per megindítását, sőt az általuk a község szerint ez ideig jogtalanul élvezett vásárjövedelem megtérítését is követelte.²⁰² Forrásaink nem utalnak rá, hogy a község bármilyen dokumentummal is igazolta volna jogosultságát, így nyilván az 1845-ös királyi kiváltságlevél eltérő értelmezéséről lehetett szó. Mint láttuk, a község és az érintett érdekcsoportok már hosszú ideje nyomást gyakoroltak ez ügyben a közbirtokosságra. A mostani határozott fellépés, a perrel való fenyegetődzés hatására végre a közbirtokosság is hajlandónak mutatkozott a tárgyalásra. A megye szintén a békés megegyezést sürgette.²⁰³ Az egyezségi tárgyalásra ezek után rendkívüli közgyűlés keretében, 1909. ápr. 21-én került sor. Ezen a vasútépítésben érdekelt Barthalos István indítványára a község 4000 koronát ajánlott fel a közbirtokosságnak a vásárjog átadása fejében. A közbirtokosság jelenlévő képviselői ezt elfogadták, a képviselő-testület pedig az általuk ez ügyben tanúsított „önzetlen áldozatkészségért” jegyzőkönyvi köszönetet mondott nekik.²⁰⁴ Azt, hogy milyen érvekkel sikerült rávenni őket a megállapodásra, forrásaink sajnos nem árulják el. Az azonban tény, hogy az érintett közbirtokosok közül egyesek (pl. Sáska Dániel, Justus Izidor) a környéken jelentős birtokkal rendelkeztek, s az is valószínű, hogy az egykori nemesi birtokok elaprózódása folytán a közbirtokosság egy-egy tagjára jutó vásártartási jövedelem már nem lehetett túl nagy. Ezért lehetséges, hogy pusztán a rájuk nehezedő nyomás megszüntetése miatt lemondtak erről a pénzforrásról. De nem zárható ki az sem, hogy néhány befolyásosabb birtokos felismerte, hogy a község által a vásárjövedelemből megvalósítandó befektetések (vasút stb.) az ő érdekeiket is szolgálják, s erről meg tudta győzni a közbirtokosság többi tagját is. Akárhogy is történt, a község csaknem két évtizeden át folytatott harca a vásárjog megszerzéséért sikerrel végződött, a vásártartás jogát ezentúl ő gyakorolta. A 4000 koronát kitevő váltságösszeget a Reichenfeld Dezső, zalalövői lakostól felvett kölcsönből tudták kifizetni, amelyet a vásártartásból befolyó jövedelemből törlesztettek.²⁰⁵ A helypénzt ugyanúgy, mint a jan. 10-i vásár esetében, a többi vásáron is bérlők útján szedette be a község. A helyben lakók ennek fizetése alól mentességet élveztek. A régi, vagyis az 1890-ben, illetve 1893-ban jóváhagyott helypénz árszabályzat még jó ideig érvényben maradt. Az új díjszabás kidolgozását 1912-ben kezdték meg.²⁰⁶ 1912-1913 folyamán megalkották az új vásárrendtartási szabályrendeletet is. Ebben kimondták, hogy a vásár ápr. 1-jétől okt. 1-jéig reggel 6 órától este 7 óráig, okt. 1-jétől ápr. 1-jéig reggel 7 órától este 5 óráig tart. Sátrat verni csak a vásár megkezdése előtt fél órával volt szabad. Az egyes iparosok az 1910-ben létrehozott megyei vásárrendtartási szabályrendeletben meghatározott sorrendben foglalhattak helyet. Részletesen körülírták az országos és hetivásárokon tartott állatvásárok rendjét, illetve az állatvásártér használatának szabályait is. A vásár rendjének fenntartása a község előljáróságának a feladatát képezte. Nekik kellett betartatni a szabályrendelet azon paragrafusait is, amelyek a vásáron résztvevőknek a viselkedésével foglalkoztak. Ezek a következőket írták elő: „Aki valamely áru felett alkuban áll mindaddig, míg az alku tárgyát ott

nem hagyta, előjoggal bír. Miből folyólag tilos két fél közti alku alatt egy harmadiknak közbeigérni... Káromkodás, botrányt okozó perlekedés, valamint a jogosan elfoglalt piaci helyekről valakinek erőszakos kiszorítása tilos".²⁰⁷

Az adásvételnek, a vásárokon, boltokban vagy másutt zajló nagyobb üzletkötéseknek, a kereskedés általános zavartalanságának tárgyalt korszakunkban alapvető feltételét képezték a megfelelő hitelviszonyok. A századfordulón már vidéken is egész sor bank, takarékpénztár és egyéb pénzügyintézet közül választhatott az, aki kölcsönt akart felvenni. Láthattuk, hogy a nagyobb beruházásokat mind Lövön, mind pedig Mindszenten és Patakán a községek csak kölcsön felvételével tudták megvalósítani. Ennek érdekében még a távolabbi városokba (pl. Kanizsára) is elutaztak, ha a pénzt ott kedvezőbb feltételekkel tudták megszerezni. Legtöbbször azonban mégiscsak a körmendi takarékpénztárhoz fordultak. Feltételezhetjük, hogy a magánhitelnyújtásban is a közelebbi, körmendi és egerszegi pénzügyintézetek játszották a fő szerepet. 1897-től azonban az útiköltséget és a fáradságot egyaránt megspórolhatták a kölcsönt felvenni kívánó lövőiek és környékeliek. Ez év júl. 19-én ugyanis létrejött Zalalövön a „Zalalövő és Vidéke Községi Hitelszövetkezet”. Az országban ekkor működő hitelszövetkezetek általában a kisemberek hitelproblémáit kívánták megoldani, így a lövői szövetkezet is azt tűzte ki célul, hogy saját tagjainak hitelt nyújtson az általuk befizetett heti járulékokból és azok kamataiból. Az ötlet életképesnek bizonyult, hiszen a hitelszövetkezet egészen az 1940-es évek elejéig fennmaradt. A másik pénzügyintézet, amelynek alapítása szintén erre az időszakra esik a Zalalövői Népbank Rt., amely 1908. szept. 22-én jött létre 50000 korona alaptőkével. Ez az 1933-ban megkezdődött felszámolásig állt az ügyfelek rendelkezésére.²⁰⁸

Ha összességében véve megnézzük a kereskedelmi és bankszférában dolgozóknak és eltartottjaiknak az összes népességhez viszonyított arányát, akkor a következő adatokat kapjuk:²⁰⁹

13. táblázat

kereskedelmi és bankszférából élők aránya Zalalövön, Zalamindszenten és Zalapatakán 1900-ban

A község neve	A népesség összes száma	A kereskedelmi és bankszférából él (eltartottakkal együtt)	
	Fő	Fő	%
Zalalövő	998	41	4,1
Zalamindszent	663	17	2,5
Zalapataka	729	5	0,6

14. táblázat

A kereskedelmi és bankszférából élők aránya Zalalövön, Zalamindszenten és Zalapatakán 1910-ben

A község neve	A népesség összes száma	A kereskedelmi és bankszférából él (eltartottakkal együtt)	
	Fő	Fő	%

Zalalövő	1153	35	3,0
Zalamindszent	660	25	3,7
Zalapataka	860	5	0,5

Láthatjuk, hogy a századfordulón még Zalalövön volt a legmagasabb a kereskedelmi és hitelszférából élők aránya. A második helyen Zalamindszent, a harmadik helyen Zalapataka állt. 1910-re viszont Zalamindszent e vonatkozásban már némileg megelőzte Zalalövöt. Zalalövön 1910-re a kereskedelmi és bankszférából élők aránya csökkent, Zalapatakán lényegesen nem változott. Az összlakossághoz viszonyított arányszámuk mindhárom településen meglehetősen alacsonynak mondható.

Mindez valószínűleg azzal magyarázható, hogy a magyar nép, s különösen a falusi lakosság, általában a földművelést tekintette fő megélhetési forrásnak. Ha pedig nem ezzel foglalkozott, akkor többnyire vagy iparos mesterséget tanult, vagy valamilyen közmegbecsülést kiváltó szellemi pályát (pl. pap, tanító) választott. A kereskedelmi, pénzügyi tevékenységet meghagyta azoknak, akik a magyarság által előnyben részesített életlehetőségekből valamilyen oknál fogva kiszorultak. S itt mindenekelőtt természetesen a zsidóságra kell gondolnunk, amelynek a kereskedelemben, illetve a pénzügyek terén szerzett évszázados tapasztalata és rutinja a felekezeti egyenjogúság megvalósítása után, a polgári korban érvényesülhetett igazán. Mások ekkor már ha akartak sem igen tudtak volna versenyre kelni a többnyire izraelita kereskedőkkel, bankárokkal. Ezért a kapitalista termelési viszonyok térhódítása után is maradt a régi munkamegosztás. Ennélfogva a legkisebb falusi kocsmában vagy boltban is többnyire zsidó volt a bérlő vagy a tulajdonos, az adott településen élő többi sorstársa pedig vagy szintén boltot nyitott, vagy egyéb kereskedői, közvetítői tevékenységbe, pénzügyletbe kapcsolódott be. A kereskedelmi és bankszférában dolgozók alacsony arányszáma mögött Zalalövön és környékén is nyilván ezek a társadalmi jelenségek húzódtak meg. Mindezek pedig arra figyelmeztettek, hogy a XX. század elején, az iparosodás, a társadalmi átrétegződés megindulásával párhuzamosan alapvető szemléletváltásnak is be kellett következnie ahhoz, hogy az adott közösség minél hatékonyabban tudja koncentrálni mindazokat az erőforrásokat, amelyek életminőségének állandó javításához szükségesek.

FÜGGELÉK

15. táblázat

Zalalövő, Zalamindszent és Zalapataka népesedési adatai 1851-1910. 210

A község neve	A népszámlálás éve	A népesség összes száma	Házak száma	A népesség megoszlása									
				vallásfelekezet szerint						anyanyelv szerint			
				római katolikus	görög katolikus	görög- keleti	hel- vét	ágos- tai	izraelita	magyar	német	tót	horvát- szerb
Zalalövő	1851	568		404	-	-	2	4	158	568	-	-	-
	1870	699	95	489	-	-	7	26	177				
	1881	718	102	554	-	-	22	13	129	630	54	1	2
	1891	839	92	643	-	-	24	27	145	816	15	1	1
	1900	998	105	789	-	-	64	39	106	973	19	4	1
	1910	1153	133	984	-	1	33	37	98	1141	8	-	-
Zalamindszent	1851	360		335	-	-	-	-	25	360	-	-	-
	1870	425	69	413	-	-	4	3	5				
	1881	439	79	421	-	-	5	7	6	408	7	2	2
	1891	572	86	525	-	-	22	11	14	561	4	6	-
	1900	663	104	605	-	-	21	18	19	656	5	1	1
	1910	660	110	628	1	-	6	2	23	660	-	-	-

A község neve	A népszámlálás éve	A népesség összes száma	Házak száma	A népesség megoszlása									
				vallásfelekezet szerint						anyanyelv szerint			
				római katolikus	görög katolikus	görög- keleti	hel- vét	ágos- tai	izraelita	magyar	német	tót	horvát- szerb
Zalapataka	1851	282		275	-	-	1	-	6	282	-	-	-
	1870	343	65	324	-	-	2	2	15				
	1881	385	72	371	-	-	5	1	8	344	12	-	2
	1891	456	70	445	-	-	1	4	6	450	5	-	-
	1900*	729	114	711	-	-	9	-	9	728	1	-	-
	1910*	860	138	835	-	-	11	7	7	860	-	-	-
Fernekek	1851	54		54	-	-	-	-	-	54	-	-	-
	1870	151	28	151	-	-	-	-	-				
	1881	165	35	165	-	-	-	-	-	156	-	-	1
	1891	187	34	187	-	-	-	-	-	187	-	-	-
	1900				-	-	-	-	-				
	1910	176		176	-	-	-	-	-	176	-	-	-

*Fernekek adataival együtt.

JEGYZETEK

1 Lásd erről: Halász Imre: Az önkényuralmi közigazgatás kiépülése Zala megyében 1849-1854. In: Levéltári Közlemények. 1986/1. (Továbbiakban: Halász 1986.) 99-100., 102. p., továbbá: Horváth Zoltán: A községi önkormányzat és a parasztság. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848-1914. I-II. Budapest, 1972. II. (Továbbiakban: Horváth 1972.) 577. p.

2 Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott legfelsőbb manifestumok és szózatoknak, valamint a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországon kiadott hirdetményeknek. Buda, 1849. 190., 192. p.

3 Zala Megyei Levéltár (Továbbiakban: ZML) IV. 151. A Zalai Cs. Kir. Megyehatóság iratai 1849-1860. (Továbbiakban: IV. 151.) Vegyes iratok 1849-1850. 2. doboz

4 Halász 1986. 96-97. p.

5 ZML IV. 151. b A Zalai Cs. Kir. Megyehatóság iratai 1849-1860. Megyefőnöki általános iratok (Továbbiakban: IV. 151. b) 1849-1850. XX. A 599. sz.

6 Uo.

7 ZML IV. 151. b 1849-1850. XX. A 4502. sz.; 1851. V. D 3687. sz.; 1851. XX. A 4922. sz.

8 Vö. ZML IV. 151. Vegyes iratok 1849-1850. 2. doboz.

9 Halász Imre: Zala megye katolikus népiskoláinak és tanítóinak helyzete a Bach korszak első éveiben. In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból 1980-1981. (Zalai Gyűjtemény 16.) Zalaegerszeg, 1981. (Továbbiakban: Halász 1981.) 115. p.

10 Vö. Foki Ibolya: Kapolcs és környéke községi igazgatása az 1850-es években. In: Előadások az Eger-völgye településeinek történetéből 1. Kapolcs, 1996. (Továbbiakban: Foki 1996.) 67-68. p.

11 Horváth 1972., 579. p.

12 ZML IV. 151. b 1855. XX. A 395. sz.

13 Uo.

14 ZML IV. 151. b 1858. VI. E 5746. sz.

15 ZML IV. 151. b 1860. XX. A 452. sz.

16 ZML IV. 151. b 1849-1850. XX. A 4502. sz.; 1854. VI. E 1137. sz.; 1858. VI. E 5746. sz.; 1859. VI. E90. sz.

17 ZML IV. 151. b 1858. VI. E 5746. sz.

18 ZML IV. 151. b 1849-1850. XX. A 4502. sz.; 1851. IX. O 6210. sz.; 1854. VI. E 2190. sz.; 1854. IX. H 2055. sz.; 1857. XX. B 7070. sz.; 1858. VI. E 5746. sz. A községbírák pontos hivatali idejének megállapításához még további kutatások szükségesek. Forrásaink sajnos csak Zalapataka és Zalalövő bíráiról tudósítanak, a későbbi Zalalövőt alkotó többi község esetében nem állnak rendelkezésre hasonló adatok.

19 ZML IV. 151. b 1854. IX. N 2842. sz.; 1854. IX. N 4556. sz.

20 ZML IV. 151. b 1851. IX. O 6210. sz.; 1854. IX. O 287. sz.

21 ZML IV. 151. b 1855. X. A 1436. sz.; 1857. XX. B 7070. sz.; 1858. XX. B 604. sz.

22 ZML IV. 151. b 1857. XX. B 7070. sz.

23 ZML IV. 151. b 1858. XX. B 604. sz.

24 ZML IV. 151. b 1857. XX. B 7070. sz.

25 ZML IV. 151. b 1851. VIII. C 1192. sz.

26 ZML IV. 151. b 1852. VI. F 8018. sz.

27 ZML IV. 151. b 1853. VI. F 1573. sz.

28 ZML IV. 151. b 1852. VI. F 6972. sz.

29 ZML IV. 151. b 1853. VI. F 7583. sz. ZML IV. 151. a A Zalai Cs. Kir. Megyehatóság iratai 1849-1860. Megyefőnöki elnöki iratok (Továbbiakban: IV. 151. a) 1856. VIII. 1388. sz.

30 Halász 1986. 111. p. ZML IV. 151. b 1854. IX. H 2055. sz.

31 Vö. Foki 1996. 58-61. p.

32 Horváth 1972. 585-587. p.

33 Uo. 589-591. p.

34 ZML IV. 404. Zala Vármegye Alispánjának iratai 1872-1940. (Továbbiakban: IV. 404.) 1865/6253. sz.

35 Vö. ZML IV. 404. 1873/1318. sz.

36 Vö. ZML IV. 404. 1865/6253. sz.; ZML IV. 257. Zala Vármegye Első Alispánjának iratai 1862-1867. (Továbbiakban: IV. 257.) 1865. szám nélkül; ZML IV. 250. Zala Vármegye Főispáni Helytartójának iratai 1862-1866. 1864/1688. sz.

37 ZML IV. 252. a. Zala Vármegye Bizottmányának iratai 1865-1871. Közgyűlési jegyző könyvek (Továbbiakban: IV. 252. a) 1867. máj. 7. 6. sz.

38 Ezek a következők voltak: ha a jegyzői tisztségre más alkalmas személyt nem találnak, ha az önálló jegyzőtartás a községnek jelentős anyagi túlterhelést okozna, vagy ha a nagy távolság miatt a község nem tud társulni más községekkel körjegyzőség létrehozása végett. ZML IV. 252. b. Zala Vármegye Bizottmányának iratai 1865-1871. Közgyűlési iratok. (Továbbiakban: IV. 252. b) 1868. febr. 3. 109. sz.

39 1868. évi 38. törvénycikk. Magyar törvénytár. 1836-1868. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 449-469. p.

40 Itt csak a törvény leglényegesebb rendelkezéseit sorolhattuk fel. Részletesebben lásd: Magyar törvénytár. 1869-1871. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 280-294. p.

41 ZML IV. 402. a Zala Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai 1872-1944. Közgyűlési jegyzőkönyvek (Továbbiakban: IV. 402. a) 1872. márc. 20. ZML IV. 404. 1872/2293. sz.

42 ZML IV. 402. a 1872. ápr. 118. sz.; 1872. aug. 232. sz.; ZML IV. 404. 1873/1318. sz.

43 ZML IV. 404. 1877/1441. sz.

44 ZML IV. 402. a 1877. okt. 22. 159. sz.

45 ZML IV. 402. a 1884. szept. 9. 132. sz.

46 Zala megyére vonatkozóan sajnos hiányoznak azok a közigazgatástörténeti alap kutatások, amelyek választ adnának arra a kérdésre, hogy 1872 előtt hogyan alakult az egyes jegyzőségek területi beosztása, mely községek mikor és hova tartoztak. Ezért nem tudjuk nyomon követni azt sem, hogy a lövői kerületi jegyzőség területén hogyan és mikor történt az egyes községek kilépése, illetve csatlakozása. Ennek megállapítása a jövőbeni kutatások feladata.

47 ZML IV. 402. a 1872. ápr. 117. sz.; ZML IV. 404. 1873/1318. sz.

48 Magyar törvénytár. 1884-1886. évi törvénycikkek. Budapest, 1897. 405-446. p.; 68., 72. és 77. §

49 ZML IV. 402. a 1886. aug. 9. 131. sz.

50 ZML IV. 402. a 1887. dec. 5. 1565. sz.

51 ZML IV. 402. a 1888. máj. 1. 21. sz.

52 ZML IV. 402. a 1889. okt. 1. 327 1/2 sz. Az eredeti szabályrendeletek sajnos nincsenek meg, minderről a megyei közgyűlési jegyzőkönyvből értesülünk.

53 Martinék István működéséről az utolsó adatunk 1877-ből származik: ZML IV. 404. 1877/1441. sz. Zieger Ferencre vonatkozóan lásd: ZML Egyedi, vegyes iratok 1887. és a Zalamegye c. lap 1887. szeptember 4-i száma. Jobbágy Géza neve az 1892-es képviselő-testületi jegyzőkönyvekben tűnik fel először, de már valószínűleg korábban elfoglalta hivatalát. (ZML V. 1803. Zalaövő nagyközség iratai 1891-1949. Ez a levéltári fond

tartalmazza többek között Zalapataka község iratait is. A továbbiakban a kettőt a következőképpen különböztetjük meg: V. 1803. Zalalövő és V. 1803. Zalapataka.) Bárány Jenő alkalmazását illetően lásd: ZML IV. 402. a 1907. dec. 9. 2532. sz.; 1908. máj. 11. 739. sz.; ZML V. 1803. Zalalövő. Képviselő-testületi jegyzőkönyvek. (Továbbiakban: Képv. test. jkv.) 1909. jan. 26. 25. sz.

54 A községbírák nevééről és működésük megközelítő időtartamáról részben a képviselő testületi jegyzőkönyvek, részben pedig a megyéhez beterjesztett bírói számadások szolgáltatnak adatokat. Pontos hivatali idejüket azonban ezek alapján nem lehet megállapítani. Ehhez szükség lenne a községi tisztújító székek jegyzőkönyveire, amelyeket a levéltári iratok között eddig nem sikerült föllelni. Ezen okból és a bírák gyakori cserélődése miatt nem láttuk célszerűnek az összes bíró nevének felsorolását.

55 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1896. szept. 20.; 1896. okt. 7.; 1897. ápr. 8.

56 ZML V. 1803. Zalapataka. Képv. test. jkv. 1897. szept. 5.

57 Vö. Pölöskei Ferenc: A városok jogállása a kiegyezés korában. In: Levéltári Szemle 1992/2. 23. p.

58 Magyar Törvénytár. 1904. évi törvénycikkek. Budapest, 1905. 186-197. p.

59 ZML IV. 402. a 1905. ápr. 17. 212. sz.; 1906. szept. 10. 610. sz.

60 ZML IV. 402. a 1904. máj. 9. 150. sz.

61 ZML IV. 402. a 1905. ápr. 17. 212. sz.; 1906. szept. 10. 610. sz.

62 ZML V. 1803. Zalalövő Képv. test. jkv. 1912. júl. 7. 52. sz.; ZML V. 1803. Zalapataka Képv. test. jkv. 1912. júl. 15. 20. sz.

63 ZML V. 1803. Zalapataka. Képv. test. jkv. 1912. júl. 15. 20. sz.

64 Zalalövő népessége 1910-ben 1153, Zalamindszenté 660, Zalapatakáé 860 fő volt. Zalalövő területe ugyanekkor 4587 kat. hold, Zalamindszenté 2427 kat. hold, Zalapatakáé 554 kat. hold. Vö. A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest, 1912. (Továbbiakban: Népszáml. 1910.1.) 94. p.

65 1886. évi XXII. törvénycikk 162. § In: Magyar törvénytár. 1884-1886. évi törvénycikkek. Budapest, 1897. 444. p.

66 Uo. 152. §, 442. p.

67 Fernekág kérelmére vonatkozóan lásd: ZML V. 1803. Zalapataka Képv. test. jkv. 1909. szept. 28. 17. sz. és ZML IV. 402. a 1911. szept. 11. 748. sz.

68 ZML V. 1803. Zalapataka. Képv. test. jkv. 1909. szept. 28. 17. sz.; 1912. jún. 5. 19. sz.

69 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1912. júl. 7. 43. sz.

70 Uo.

71 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1913. okt. 21. 59. sz; 1913. dec. 30. 68-69. S2.

72 ZML IV. 402. a 1901. szept. 9. 483. sz.; 1913. febr. 10. 37. sz.

73 Bárány Jenő nyugdíjazására lásd: ZML IV. 402. a 1908. máj. 11. 739. sz.; Korbai Dezső megválasztásának pontos napját nem közlik forrásaink, de 1908. júl. 19-én már mint „újonnan megválasztott körjegyző"-t említik. (ZML V. 1803. Zalalövő Képv. test. jkv.-hez csatolt iratok 1908. júl. 19.) A választásnak tehát 1908. júl. 1. és 1908. júl. 19. között kellett megtörténnie. Fizetésére vonatkozóan lásd: ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1908. szept. 21. 91. sz.

74 Zala vármegye községei és egyéb lakott helyei hivatalos neveinek jegyzéke. Budapest, 1909. 35, 37-38. p.

75 A szabályrendeletek szövegét nem közlik forrásaink, elkészítésükre vonatkozóan utalások találhatók a megyei közgyűlési jegyzőkönyvben (ZML IV. 402. a 1908. máj. 11. 466. sz.) és a községek következő képviselő-testületi jegyzőkönyveiben: Zalalövő: 1908. nov. 21. 115. sz.; 1909. jan. 26. 16. sz.; Zalapataka: 1908. nov. 21. 28. sz.; 1909. jan. 26. 1. sz. (ZML V. 1803.)

76 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1908. nov. 21. 29. és 119. sz.; ZML IV. 402. a 1913. febr. 10. 37. sz.

77 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1912. aug. 16. 56. sz.; 1912. szept. 13. 62. sz.; 1913. okt. 13. 58. sz.

78 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1912-1914.

79 Vö. az 54. sz. jegyzettel.

80 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1907. máj. 25. 3. sz.

81 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1908. márc. 18. 1. sz.

82 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1909. jan. 5. 15. sz.

83 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1910. febr. 17. 18. sz.; 1912. máj. 6. 28. sz.; 1912. nov. 23. 93. sz.; ZML. IV. 402. a. 1912. szept. 9. 1367. sz.

84 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1897. aug. 10.

85 ZML IV. 151. b 1855. X. A 1436. sz.; 1857. XX. B 7070. sz.; 1858. XX. B 604. sz.

86 ZML IV. 252. a 1868. máj. 4. 388. sz.; 1870. aug. 1. 326. sz.

87 ZML IV. 252. a 1870. aug. 1. 326. sz.; ZML IV. 402. a 1873. aug. 4. 257. sz.; 1878. máj. 6. 81. sz. (Ez utóbbi forrás közli az épület pontos helyrajzi számát: Zalalövő 9. sz. telekjegyzőkönyv 1. sor 9. sz.)

88 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1899. jan. 12. 3. sz.; 1909. okt. 26. 76. sz.; ZML IV. 402. a 1899. szept. 11. 344. sz.; 1899. dec. 11. 768. sz.; ZML V. 1803. Zalapataka. Képv. test. jkv. 1909. nov. 29. 20. sz.

89 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1913. jún. 15. 25. sz. A község által átadott telek a 13-as, az iskolaépítésre kiszemelt telek pedig a 14-es helyrajzi számot viselte.

90 Halász 1981, 115. p.; ZML IV. 404. Tárgy szerinti iratok 1887. 424. doboz; ZML IV. 155. A zalaegerszegi Cs. Kir. Úrbéri Törvényszék iratai (Továbbiakban: IV. 155.) Zalapataka. ZML V. 1803. Zalalövő Képv. test. jkv. 1896. jún. 28.; 1897. jún. 21.; 1897. aug. 15. 1. sz.; 1909. okt. 26.; Tamás Mihály zalapataikai lakos naplója és feljegyzései. Őrzi özv. Tóth Józsefné Zalalövön. A naplóban lévő bejegyzéseket és az ahhoz kapcsolódó egyéb iratokat összevetettük más levéltári forrásokkal és megállapítottuk, hogy tárgyalt korszakunkra vonatkozóan megbízható forrásként szolgálnak. (Továbbiakban: Tamás M. naplója) 1899. aug. 30. Jelen munka keretei között az iskolatörténet vonatkozásában sem törekedhettünk teljességre. Az iskolában működő többi tanító személyét és hivatali idejét, valamint az itt említettek pontos hivatali idejét illetően is még további, célirányos kutatások szükségesek.

91 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1898. júl. 14. 2. sz.; 1899. jan. 8. 9. sz.; 1899. jan. 17. 2. sz.; ZML IV. 402. a 1899. szept. 11. 318. sz.

92 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1904. máj. 8. 5. sz.; 1904. júl. 19.; 1904. szept. 13.; 1905. márc. 25.; 1905. ápr. 16.; 1905. máj. 16.; ZML IV. 402. a 1904. dec. 12. 877. sz. A ház a zalalövői 40. sz. telekjegyzőkönyvben 52. helyrajzi szám alatt volt található.

93 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1905. febr. 23. 1. sz.; 1905. febr. 26. 1. sz.; 1905. márc. 12. 1. sz.

94 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1905. ápr. 16. 4. sz. Az építkezésen közreműködő szakemberek nevét az 1905. évi képviselő-testületi jegyzőkönyvek rögzítik, a sok különböző dátumot szükségtelennek tartottuk felsorolni.

95 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1905. jún. 9.; 1905. szept. 17. 2. sz.; 1905. okt. 15. 2. sz.

96 ZML IV. 402. a 1908. máj. 11. 491. sz.; ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. lkv. 1908. jún. 8. 3. sz.

97 ZML IV. 402. a 1899. szept. 11. 314. sz.; 1900. máj. 14. 184. sz. 98 Tamás M. naplója 1900. júl. 1, 1900. szept. 16, 1905. júl. 30, 1908. okt. 18. 99 ZML XIII. 30. Lakó család iratai Zalamindszent (Továbbiakban: XIII. 30.)

100 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1907. dec. 22. 1. sz.; 1908. máj. 3.

101 Szombathelyi Püspöki Levéltár. Melléklet az 1830. évi „Canonica Visitatio”-hoz.

Salomvár (egerszegi kerület).

102 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1913. jan. 27. 6. sz.; 1913. márc. 1. 9. sz. Vö. a 89. sz. jegyzettel.

103 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1913. márc. 1. 9. sz.

104 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1896.máj. 3.; 1897. márc. 14.; ZML IV. 402. a 1905. febr. 13. 10. sz.

105 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1900. jún. 14. 2. sz.; 1902. febr. 8. 6. sz.; 1905. szept. 20. 1. sz.

106 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1899. jan. 17. 1. sz.

107 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1903. júl. 7.

108 Tamás M. naplója 1890. febr. 10., 1896. ápr. 20., 1899. máj. 9, 1899. nov. 30, 1908. szept. 17.

109 ZML IV. 402. a 1891. dec. 14. 810. sz.; ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1897. júl. 21.; 1904. szept. 25. 3. sz.

110 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1897. dec. 26.

111 Dombi Péter-T. Mérey Klára: Dél-Dunántúl településhálózatának néhány gazdaságtörténeti jellemzője a XIX. század közepén. (Első rész) In: Somogy megye múltjából 1991. Levéltári évkönyv 22. Kaposvár, 1991. 27, 31-32. p.

112 ZML IV. 252. a 1869. dec. 28. 681. sz.; Zalamegye 1885. márc. 15.

113 ZML IV. 402. a 1889. máj. 6. 12. sz.

114 A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. II. Budapest, 1897. (Továbbiakban: Mezőgazd. stat. II. 1897.) 146-147. p.

115 ZML IV. 404. 1909/2746. sz.

116 ZML IV. 402. a 1899. dec. 11. 759. sz.; 1900. febr. 12. 14. sz.

117 ZML IV. 402. a 1902. szept. 9. 508, 530-531. sz.

118 ZML IV. 402. a 1906. szept. 10. 1109. sz.; 1906. dec. 10. 1567, 1583. sz.; 1907. máj. 13. 723. sz.; 1908. dec. 14. 1664. sz.

119 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1905. nov. 8. 1. sz.

120 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1904. dec. 8. 6. sz.; 1904. jún. 5.; 1906. ápr. 23. 6. sz.

121 Tamás M. naplója 1911. máj. 20.

122 Zala 1906. dec. 29.; Varga József: Göcsej határán, római köveken (Zalalövő krónikája). Zalalövő, 1996. 19. p.

123 ZML IV. 402. a 1907. máj. 13. 606. sz.; 1911. máj. 8. 372. sz.

124 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1908. szept. 21. 82. sz.; ZML IV. 402. a 1913. febr. 10. 198. sz.

125 ZML V. 1803. Zalapataka. Képv. test. jkv. 1912. júl. 28. 21. sz.; 1912. aug. 15. 23. sz.; 1912. szept. 14. 27. sz.

126 ZML V. 1803. Zalapataka. Képv. test. jkv. 1913. szept. 19. 16. sz.; 1914. jan. 15. 1. sz.; 1914. ápr. 18. 12. sz.

127 ZML IV. 404. 1913/20634. sz.

128 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1908. aug. 15. 74. sz.; ZML V. 1803. Zalapataka. Képv. test. jkv. 1908. aug. 15. 16. sz.

129 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1912. aug. 16. 59. sz.; 1912. okt. 15. 87. sz.; 1913. márc. 16. 18. sz.

130 ZML IV. 402. a 1913. dec. 9. 1527. sz.; ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1913. okt. 13. 57. sz.; 1914. máj. 23. 32. sz.

131 ZML V. 1803. Zalapataka. Képv. test. jkv. 1913. márc. 16. 9. sz.; 1914. ápr. 18. 14. sz.

132 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1914. máj. 23. 32. sz.

133 Für Lajos: Jobbágyföld - parasztföld In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848-1914. III. Budapest, 1972.1. 41, 51-53. p.

134 Simonffy Emil: A jobbágyfelszabadítás Zala megyében. In: Zalai Tükör 1974/1. Zalaegerszeg, 1974. (Továbbiakban: Simonffy 1974.) 81. p.

135 Értsd: 1860 után

136 Egy becshold átlagosan egy 1200 négyszögöles magyar holddal tekinthető azonosnak (4316 m²). A földek minőségétől függően ettől lehettek eltérések. Vö. Simonffy 1974. 86. P.

137 Az egész zalamindszenti úrbérrendezési anyagot lásd: ZML IV. 155. Zalamindszent

138 Az összes zalapataikai birtokrendezésre vonatkozó iratot lásd: ZML IV. 155. Zalapataka

139 ZML IV. 151. b 1851. XV. C 2511. sz.; 1856. XX. B 8514. sz.

140 ZML IV. 155. Zalamindszent és Zalapataka.

141 A 114. sz. jegyzetben közölt kötetben, amely az adatok forrása, „Botka Jánosné”-ként szerepel. Az összes többi egykorú forrás kivétel nélkül „Botka Imréné”-ként említi, így mi is ezt fogadtuk el. Vö. ZML IV. 155. Zalapataka, továbbá: Tamás M. naplója 1898. febr. 25, 1905. okt. 22. és további bejegyzések.

142 Ő vette meg 1897-ben Botka Imréné birtokát. Lásd: Tamás M. naplója 1897. febr. 14. előtti bejegyzés 1897. márc. 2. és 1898. febr. 25.

143 Mezőgazd. stat. II. 1897. 146-147, 556-557. p.

144 A táblázatban szereplő adatok forrása: A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása községenként. Budapest, 1904. (Továbbiakban: Népszáml. 1900. II.) 350-351. p.

145 Ugyanaz, mint a 144. sz. jegyzet.

146 A táblázat adatainak forrása: A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. Budapest, 1914. (Továbbiakban: Népszáml. 1910. II.) 186-187. p.

147 Ugyanaz mint a 146. sz. jegyzet.

148 ZML IV. 257. 1865. Szám nélkül, az iskolával nem bíró helységek kimutatásánál lévő iratok között. Zalalövőről sajnos nincs adat.

149 ZML IV. 259. Zala Vármegye Tisztiszekének iratai (Továbbiakban: IV. 259.) 1863/1220. sz.; (Lendek - bükköny.)

150 A faiskolákra vonatkozóan lásd: ZML IV. 404. Tárgy szerinti iratok 1887. 424. doboz; ZML V. 1803. Zalalövő Képv. test. jkv. 1903. ápr. 11. 1. sz.; 1905. márc. 25. 1. sz.; 1908. okt. 19. 101. sz.

151 A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája I. Budapest, 1897. (Továbbiakban: Mezőgazd. stat. I. 1897.) 271. p.

152 Ugyanott 270. p.

153 Ugyanott 271. p. és Mezőgazd. stat. II. 1897. 147., 557. p.

154 Mezőgazd. stat. I. 1897. 271-273. p.; A magyar szent korona országainak állatlétszáma az 1911 -ik évi február hó 28-iki állapot szerint Budapest, 1913. 194. p.

155 ZML VII/2. d Zalaegerszegi Királyi Törvényszék. Cégbírószági iratok. (Továbbiakban: VII/2. d) Társas cégek II. 5. sz.

156 ZML V. 1803. Zalapataka. Képv. test. jkv. 1907. aug. 1. 6. sz.

157 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1904. júl. 10. 2-3. sz.; 1904. aug. 21. 1-3. sz.; 1906. dec. 19. 4. sz.; 1907. aug. 20. 2. sz.; ZML V. 1803. Zalapataka. Képv. test. jkv. 1907. aug. 1. 6. sz.; ZML IV. 402. a 1908. szept. 14. 870. sz.

158 ZML IV. 402. a 1886. máj. 3. 46. sz.; ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1913. márc. 1. 10. sz.; ZML V. 1803. Zalapataka. Képv. test. jkv. 1913. márc. 2. 7. sz.

159 Tamás M. naplója 1897. aug. 19. előtti bejegyzés. Tamás Mihály még számos más, alkalmi kereseti lehetőséget is említ naplójában.

160 Katus László: A tőkés gazdaság fejlődése a kiegyezés után. In: Magyarország története 1848-1890. III. Budapest, 1979. II. 1003-1016. p.

161 T. Mérey Klára: Dél-Dunántúl iparának története a kapitalizmus idején. Budapest, 1985. 35-70. p.

162 ZML IV. 151. b 1851. IX. N 1866. sz. ZML IV. 155. Zalamindszent és Zalapataka.

163 ZML IV. 252. b 1868. nov. 23. 960. sz.

164 Tamás M. naplója: az 1909. ápr. 15-16. utáni bejegyzés és a naplóhoz mellékelt iratok.

165 ZML IV. 402. a 1885. szept. 14. 181. sz.

166 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1900. nov. 4. 2. sz.

167 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1905. aug. 15. 1. sz.; 1908. márc. 18. 1. sz.

168 ZML IV. 402. a 1909. máj. 10. 625. sz.

169 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1912. nov. 23. 91. sz.; ZML V. 1803. Zalapataka. Képv. test. jkv. 1912. máj. 7. 12. sz.

170 ZML XIII. 30.

171 ZML IV. 151. b 1853. VI. E 367. sz.

172 ZML V. 1803. Zalapataka. Képv. test. jkv. 1912. máj. 7. 12. sz. és Tamás M. naplója.

173 Az évszám azt az évet jelzi, amikor a kocsmáros neve először felbukkan a forrásokban, tehát ezt megelőzően, illetve ezt követően is jelen lehettek Zalalövőn. Akinek a személyére vonatkozóan bővebb adatokat találtunk, arról a szöveges részben még lesz szó. Közülük sokan bérlők voltak, s elsősorban a községi kocsmát vették bérbe. A tárgyalt korszakban természetesen ennél sokkal több kocsmárosnak kellett működnie a faluban. Jelen munkának nem tárgya ezen téma részletes kifejtése, itt most csak a falutörténeti kutatások kapcsán véletlenszerűen felbukkant neveket közöljük. Forrásként a képviselő-testületi jegyzőkönyveken (ZML V. 1803.) kívül Tamás M. naplóját és a következőket használtuk: ZML IV. 151. b 1853. VI. F 1573. sz.; ZML IV. 259. 1864. febr. 15. 432. sz.

174 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1909. márc. 16. 25. sz.; 1909. aug. 31. 56. sz.; 1913. jún. 15. 27. sz. és Tamás M. naplója.

175 Zalamegye 1887. szept. 4.; ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1899. jan. 17. 3. sz.; 1899. ápr. 9. 2. sz.; 1902. jan. 24.

- 176 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1902. jan. 24.; 1902. jan. 26.; 1903. febr. 15. 2. sz.
- 177 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1903. szept. 6. 4. sz.; 1903. szept. 27. 4. sz.
- 178 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1904. jan. 6.; 1906. ápr. 23. 6. sz.
- 179 ZML IV. 402. a 1906. szept. 10. 1085. sz.
- 180 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1900. máj. 13. 2. sz.; 1908. máj. 23. 3. sz.; 1908. szept. 21. 85. sz.; 1908. okt. 7. 92. sz.
- 181 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1912. szept. 13. 63. sz.; 1912. dec. 30. 102. sz.
- 182 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1912. dec. 5. 98. sz.; 1912. dec. 30. 101. sz.; 1913. okt. 31. 63. sz.
- 183 ZML IV. 404. 1890/835. sz.; ZML IV. 402. a 1890. máj. 5. 90. sz.
- 184 ZML IV. 402. a 1901. dec. 9. 926. sz.; ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1913. jún. 15. 27. sz.
- 185 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1904. jún. 5.
- 186 Népszáml. 1910. II. 189. p.
- 187 ZML VII/2. d Egyéni cégek I. 383. sz.
- 188 A községek iparosodására vonatkozó táblázatos és egyéb adatok forrása: Népszáml. 1900. II. 350, 352-353. p.; Népszáml. 1910. II. 186, 188-189. p.
- 189 Bácskai Vera: Piackörzetek és piacközpontok a Dél-Dunántúlon a XIX. század első felében. In: Gazdaságtörténeti tanulmányok. (Zalai Gyűjtemény 34.) Zalaegerszeg, 1993. 232. P.
- 190 Kimutatása Zala megye újonnan rendezett 6 járásainak; ezekbeni városok, helységek és pusztáknak, a népesség, ezek nemei, vallása s nemzetisége kitételével; úgy az új tisztviselők névsorával. ZML szám nélküli irat, mellékelve az 1865. novemberi megyei közgyűlési jegyzőkönyvhöz (IV. 252. a), 1851 körüli állapotokat tükröz. (Továbbiakban: Népességi adatok 1851.) A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenként. Budapest, 1902. (Továbbiakban: Népszáml. 1900.1.) 177. p. ZML IV. 151. a 1856. VI. 1026. sz. ZML IV. 404. 1868/3081. sz. Az 1883-ban országszerte kibontakozó zsidóellenes zavargások során Zalalövőn is támadások érték a zsidó lakosságot. Erről lásd részletesebben: Foki Ibolya: Az 1883-as zsidóellenes zavargások Zala megyében. In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból 1986. (Zalai Gyűjtemény 25.) Zalaegerszeg, 1986. 217-243. p.
- 191 ZML Népességi adatok 1851.; Népszáml. 1900.1. 177. p.
- 192 Tamás M. naplója.

193 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1904. márc. 5. 1., 4. sz.; ZML IV. 404. 1873/8540. sz. ZML VII/2. d Egyéni cégek I. 287. sz. Tamás M. naplója 1893. nov. 1.

194 ZML IV. 404. 1873/8540. sz.; 1890/2478. sz.

195 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1909. ápr. 29. 34. sz.; 1914. febr. 8. 9. sz.; ZML IV. 259. 1863/1220. sz.

196 ZML IV. 404. 1890/2478. sz.; (kr - krajcár)

197 Ugyanaz, mint az előző jegyzet.

198 ZML IV. 404. 1890/2478. sz.; ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1905. dec. 19. 1. sz.; 1909. ápr. 29. 33. sz.; 1913. szept. 17. 53. sz.

199 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1905. máj. 16. 1. sz.; 1905. dec. 19. 1. sz.; 1906. dec. 19. 7. sz.; 1908. jan. 7. 1. sz.

200 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1906. aug. 5. 4. sz.

201 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1907. jan. 9. 1. sz.; ZML IV. 402. a 1907. febr. 11. 554. sz.

202 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1909. jan. 5. 1. sz.

203 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1909. jan. 26. 23. sz.; ZML IV. 402. a 1909. febr. 8. 229. sz.

204 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1909. ápr. 21. 32. sz.

205 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1909. ápr. 21. 32. sz.; ZML IV. 404. 1909/3082. sz.

206 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1909. ápr. 29. 33. sz.; 1912. szept. 13. 79. sz.; 1914. febr. 8. 9. sz.

207 ZML V. 1803. Zalalövő. Képv. test. jkv. 1913. márc. 1. 11. sz.

208 ZML VII/2. d Társas cégek I. 76. sz.; Ugyanaz. Társas cégek II. 45. sz.

209 Az adatok forrása: Népszáml. 1900. II. 350. p.; Népszáml. 1910. II. 186. p.

210 A táblázatban közölt adatok forrásai: Népszáml. 1851. Vö. 190. jegyzet. Döme Géza: Zala megye 1870-ik évi népszámlálásának eredménye Zalaegerszeg, 1871. A magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. Budapest, 1882. A magyar korona országainak helységnévtára Budapest, 1892. Népszáml. 1900. I. Népszáml. 1910. I. Az 1851-es és az 1870-es adatoknál az eredeti források alapján nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy mely puszták adatai lettek az egyes községeknél közölt adatokba beszámítva. 1881-től kezdődően a puszták és egyéb külterületi lakott helyek általában ahhoz a községhez lettek felvéve, ahová adózási

tekintetben tartoztak, vagy amelynek a határában feküdtek. Esetünkben e vonatkozásban az 1908-as állapotokat vehetjük figyelembe. (Lásd: „A községi önkormányzat működése. A századfordulótól az első világháborúig” c. fejezet), 325. p. Fernekággal kapcsolatban az 1900-as népszámlálás kivételével — amikor adatai Zalapatakával együtt szerepelnek — mindegyik esetben találtunk önálló adatokat, ezért ezeket külön közöljük. 1910-ben Zalapataka külterületi lakott helyeként, „Nagyfernekág” néven vették fel. Zalapataka 1851-re, 1870-re, 1881-re és 1891-re vonatkozó adataiba tehát nincsenek, 1900-ra és 1910-re vonatkozó adataiba bele vannak foglalva Fernekág adatai is. Az 1851-es adatokhoz felhasznált forrásunk a házak és az írni-olvasni tudók számát nem közli, az 1870-es népszámlálás eredményeiből pedig az anyanyelvi megoszlást mutató adatok hiányoznak. Ez utóbbi népszámlálás esetében az írni-olvasni tudók számába a csak olvasni tudók is bele vannak számítva. Az 1881-es népszámlálás anyanyelvi megoszlást tükröző adatainál az egyéb rovatba a beszélni nem tudók adatait is felvették. Az 1891 elején végrehajtott népszámlálás községsoros adatait az 1892-ben kiadott helységnévtárban találjuk meg, az írni-olvasni tudásra vonatkozó adatok itt sincsenek feltüntetve. Az 1910-es népszámlálásnál a külterületi lakott helyeknél nem adták meg külön a házak számát, így Fernekág esetében ezt mi sem tudtuk közölni.

Káli Csaba

ZALALÖVŐ TÖRTÉNETE 1914-1998

AZ I. VILÁGHÁBORÚ ÉS A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG

Zalalövő és környékének lakossága — az ország más vidékeihez hasonlóan — első ízben a mozgósítások révén szembesült a háborúval. A Zalalövőről és környékéről bevonultak döntő részt a 48. császári és királyi, illetve a 20. honvéd gyalogezredhez kerültek. A falu vezetése, nem tudván először más eszközökkel az emberekben lévő feszültséget csökkenteni, augusztus 9-én elrendelte a korábban életre hívott éjjeli őrség megerősítését.¹ A hadiállapotról való tekintettel a képviselőtestület augusztus 15-én határozott arról, hogy a kenyér és a marhahús árát fokozottan ellenőrizni kell, gátat vetendő a spekulációs áremeléseknek. Erre azért volt szükség, mert Zalalövön ekkoriban mindössze egyetlen húsiparos volt, aki így az árait monopolhelyzetére való tekintettel „önkényesen” állapíthatta meg. Feltehetően ennek érzhetősége miatt kötelezték őt az árak kifüggesztésére.²

A hadbavonultak családjai már néhány hét múlva, szeptember elején rászorultak a segélyezésre. Ennek mértékéről és elosztásáról szintén a falu képviselőtestülete döntött.³ A lehetőségek természetesen korlátozottak voltak, különösen az után, hogy a település vezetése 1914 novemberében a „Zalalövő község szegényalapja” részére félretett 1004 korona 16 fillérből 1000 koronát évi 6 %-os kamatozású állami járadékkölcsön-kötvény (hadikölcsön) vásárlására fordított.⁴ A hadbavonulások miatt keletkező nagymérvű munkaerőhiányt 1915 közepétől, az országba áramló hadifogoly-szállítmányok mérsékeltek. Az ezek elosztását végző szervektől, ez év májusában Weinberger Ferenc és Czencz József földbirtokosok 34 hadifogoly munkást és 2 felügyelőből álló személyzetet kértek. Júliusban Barthalos István, a 600 kh kiterjedésű földbirtokára kért 60 hadifoglyot. Látva a lehetőséget - valamint a

kényszer okán - egyre többen próbáltak meg élni vele, de zömüket már a község is elutasította.⁵ A munkára igénybevett hadifoglyok körében - kihasználva a viszonylagosan megnövekedett mozgásterüket - gyakoriak voltak a szökések.⁶

Még közvetlenül a Monarchiát ért olasz támadás előtt az Isztria-félszigetről, különböző okokból kitelepítettek több ezer osztrák állampolgárságú olasz és szlovén nemzetiségű egyént, akiknek jelentős részét a biztos háterszágnak számító Magyarországon, többek között Zala vármegyében telepítették szét. Így került 1915. május 25-26-án Zalalövőre 32, döntően olasz nemzetiségű menekült személy, akik azonban még az ősz folyamán elhagyták a megyét.⁷

A következő háborús év a faluban is egyre súlyosabb helyzetet teremtett és egyre több áldozatot követelt mindenféle értelemben. 1916. július 24-én Zalapatakáról és Budafáról is elvitték a harangokat. Az áldozatok emlékére több helyütt kőkeresztet állítottak. Kovács Józsefné Zalamindszenten a kocsmája udvarán állíttatott keresztet a harctéren elpusztult unokája, Andor István emlékére, amelyet 1916. augusztus 20-án szenteltek fel. Gáli Jánosné a zalapataikai templomtéren állíttatott fel egy kőkeresztet, amelynek a felszentelése 1917. május 20-án volt. Az 1916. augusztus végi erdélyi román betörés egy újabb menekülthullámot indított el, amelynek következtében szeptember 7-én Zalapatakára 7 nagyszebeni menekült érkezett.⁸ Az ellátási nehézségek az 1917. esztendő végére válságos helyzetet alakítottak ki. A zalalövői képviselő-testület jegyzőkönyve szerint „a hatósági cikkek elegendő mennyiségben nem érkeznek meg s azok elosztása körül a lakosság egyes rétege részéről valóságos anarchia fejlődik ki.” A testület felelősségre vonta a jegyzőt, egyúttal javasolta a helyzet orvoslására egy bizottság létrehozását.⁹ A hadisegély, jogosultság alapján történő kiosztására - központi rendelkezés alapján - 1918. április 24-én hadisegély-véleményező bizottságot alakítottak, amelynek tagjaivá Nagy Károlyt, Simon Jánost és Takács Jánost választották meg.¹⁰

Az első világháborúban elesett zalalövőiek és környékeliek pontos számát nem ismerjük. Egyedül Zalamindszenten áll tiszteletükre emlékmű, amelyen 32 áldozat neve olvasható.

Az elvesztett világháború okozta társadalmi és gazdasági, valamint morális csődhelyzet egyszerre hozta felszínre nemcsak az elmúlt négy év, de az azt megelőző évek vélt és valós sérelmeit, amelyek óhatatlanul kedveztek a szélsőségesen radikális társadalomátalakító politikai irányzatoknak. Az 1918. október végén lejátszódó polgári demokratikus forradalommal hatalomra került Károlyi-kormány megfelelő mozgáster hiányában nem tudta megoldani a hirtelen nyakába szakadt problémákat. Az ennek nyomán tovább gerjedő feszültség vezetett el a siralmas állapotok radikális megváltoztatását, javítását hirdető kommunisták hatalomra kerüléséhez 1919. március 21-én.

A Tanácsköztársaság megalakulása, a központi hatalmváltás csak néhány nap múlva kezdte éreztetni hatását Zalalövön és környékén. Az események menetét, az abban résztvevő és letartóztatott egyéneknek a zalaegerszegi törvényszék előtt tett vallomásaiból és az ítélet indoklásából ismerhetjük meg. Ezek szerint 1919. március 24-én Stancsics József kávéházában a proletárdiktatúra kikiáltásának hírére megalakították a 13 főből álló községi tanácsot, melynek elnökévé Pitze Gusztávot választották és másnapra tüntető felvonulást, ezzel együtt népgyűlést szerveztek. Március 25-én a zalalövői piactéren meg is tartották a gyűlést ahol Miklics József, Grábár Károly és Rotschild Géza szólaltak fel, utóbbi gazembereknek nevezte a régi rezsim vezetőit, ellenben éltette Lenint és Trockijt. Ezután „az elhangzott beszédek hatása alatt álló tömeg” az előljárásság eltávolítását követelte. Erre egy kb. 20 főből álló csoport élén Pitze Gusztáv megjelent a községházán és a hivatal átadására,

valamint az új rendszerhez való alkalmazkodásra szólította fel Tóth Géza jegyzőt. Ugyanekkor 2 bizalmi férfit rendeltek Mihályka Ferenc községbíró mellé. Pár nap múlva a jegyző a zalaegerszegi direktórium által kiküldött Kovács Dezsőnek, míg a bíró a zalalövői községi tanács rendeletére, a Szálai József, Gerencsér Pál, és Radics Imréről álló bizottságnak adta át a hivatalát.

Április 26-án megjelent a faluban 20 vöröskatona élén Dandi Ferenc Zalaegerszegről és a helyi vezetők feljelentése nyomán letartóztattak, majd a megyeszékhelyi fogdába szállítottak két ellenforradalmisággal vádolt hadnagyot. Szintén még a tavasz folyamán lefoglalták Kuffler Dezső kastélyát, ahová a csendőrökből átvedlett Vörös Őrséget, valamint vöröskatonákat és egyéb más személyeket szállásoltak be.

Május 1-jén nagy népünnepélyt rendeztek, ahol Pitze Gusztáv mondott beszédet. Ugyanő - a már említett ítélet szerint - Brunner Jenő, Kellner Sándor és Hümayr Zsigmond kereskedők üzletét a tanácskormány részére, mint köztulajdont lefoglalta és árukészletét felleltározta.

A leírtakból is jól látható, hogy Zalalövön nagyobb megrázkódtatások és atrocitások nélkül, minimális, a szinte mindenhol lejátszódó összeütközésekkel teltek el a Tanácsköztársaság napjai. A tanácsvezetők eltávolítása augusztus 7-én történt meg, ezután teljes egészében a régi hivatali gárda tért vissza.¹¹

A hatalmába visszahelyezett képviselő-testület augusztus 10-én tartotta első ülését, de a Tanácsköztársaság eseményeivel érdemben csak a 17-i ülésen foglalkozott. Itt megnevezték és véghatározatban elítélték a „kunkormányos rablóbandájának” zalalövői tagjait. A határozatban - érzékeltetve az érintettek teljes immoralitását - még azt is megemlítették, miszerint a helyi vezetők, akik közül többen a vasútnál teljesítettek szolgálatot, még a júliusi vasutassztrájkot is megszegték, így „árulók voltak a saját kartársaik rovására is”. Megrótták Vizy István és Farkas János tanítókat is, akik a jegyzőkönyv szerint a tanács hatalom szolgálatába szegődtek, így a testület kérte a faluból való elhelyezésüket. Javasolták továbbá a felsőbb hatóságok felé, hogy Stancsics Józseftől vonják meg italmérési és kávéházi engedélyét, mivel nevezett a kimérést a szociáldemokrata, majd pedig a szocialista és kommunista párt helyiségévé tette meg, ahol állandósult — a képviselő-testületi jegyzőkönyv szavaival élve - a „tívornya és dínomdánom”. Végül a határozatban megnevezték a feljelentendő és a községből kiutasítandó személyeket.¹²

Miklics Józsefet, Hedli Bálintot és Stancsics Józsefet szeptember 7-én vitték el a zalaegerszegi törvényszéki fogházba, míg Grábár Károlyt 1920. január 6-án, Pitze Gusztávot pedig február 26-án helyezték előzetes letartóztatásba.

Ügyüket — a gyorsított eljárás keretei között - 1920. március 12-én tárgyalta Czíkó János büntetőtanácsa. Tetteiket köztörvényes bűnként kezelték, így például a hatalomátvitel, amelyet legtöbbjüknek felróttak, a hatóság elleni erőszak vétsége minősítést kapta. Büntetésük 4 és 7 hónap között volt, tehát viszonylag enyhének mondható.¹³

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI ÉVTIZEDEK ÉS A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ÉVEI

Politikai és társadalmi viszonyok Zalalövőn 1919 és 1945 között

A világháború befejeztével, a forradalom, a Tanácsköztársaság elmúltával, és nem utolsósorban az ország feldarabolása okozta sokk miatt a még mindig változatlanul kétségbeejtő gazdasági helyzet közepette csak lassan, fokozatosan tudott az élet visszatérni a normális kerékvágásba. A kormányzat, az új hatalom számára, mindenekelőtt a politikai hadállásának kiépítése volt az elsőszámú feladat. A politika felsőbb szférájában zajló események lehetőséget adtak arra, hogy egy olyan kis település, mint Zalalövő, kihasználva a helyzetet régi, esetleg lefajtott szándékokat aktivizálhasson. Erre az egyik legjobb példa a közigazgatási változtatások terítékre kerülése. E folyamatban mind a két irány, az aprózódás és a koncentráció igénye is hangot kapott. A fokozatos koncentrációt, távlatilag az egyesülést — a nagyközségi státusz örve alatt — erősítette Zalalövő képviselőtestületének, Zalamindszent és Zalapataka hasonló szerveivel való együttes ülése 1920. február 4-én. A dekoncentrációs szándék különösen Zalapatakának okozott gondot Nagy- és Kisfernekág, valamint Nagyhegypuszta önálló községként való esetleges kiválása kapcsán. Az 1920. május 20-án, a pataikai képviselőtestület ülésén felmerült igényhez Zalapataka nem járult hozzá, mivel életképtelennek tartotta az elképzelést a fajlagosan nagy terhek jelentkezése miatt.¹⁴ Több mint egy év elteltével ismét előkerült ez a kérdés, de Zalapataka akkor is határozottan elutasította a kiválási akciót.¹⁵ Zalapataka a Zalalövő környéki települések egyesülésének nem mindig zökkenőmentes folyamatát is illusztrálta 1923. június 3-án megtartott képviselőtestületi ülésével, amikor a kiválási törekvésekhez hasonló kategorikus elutasításban részesítették a Zalalövővel való egybeolvadás gondolatát. Két esztendővel később azonban a gazdasági racionalitás, a nagyközségi rang által elérhető nagyobb pénzügyi források reménye mégis megteremtette az egyesülést, amelyet a belügyminiszter 107052/1925. V. sz. rendelete hirdetett ki. A nagyközség szabályrendelete 1925. július 2-án kelt. Ez alapján az összevont településeggyüttes elnevezése: Zalalövő nagyközség, amelyet hat kerületre osztottak fel. Ezek a következők: I. ker. Zalalövő, II. ker. Zalapataka, III. ker. Zalamindszent, IV. ker. Nagy- és Kisfernekág, Nagyhegypuszta, V. ker. Irsapuszta, VI. ker. Pusztaszentpéter. A nagyközség határa az 1924-ben végrehajtott kataszteri felmérés szerint 9283 kh, míg lélekszáma - az 1920-as népszámlálás adatait alapul véve - 3165 fő volt. Törzskönyvezett lakott helyek lettek Zalalövő határában az említett községrészekén kívül Sötétmajor és Pacsapuszta.¹⁶ Nem sokkal később a belügyminiszter 115800/1925. V. sz. rendelete Csöde községet — mint rendkívül kis lélekszámú települést — szintén Zalalövőhöz akarta csatolni, amely azonban nem valósult meg.¹⁷ A nagyközséggé szerveződés után — a közigazgatásról szóló törvény értelmében — az addigi körjegyző, Tóth Géza — aki 1914-től látta el ezt a feladatot — mint vezetőjegyző működött tovább, egészen 1932. június 30-án bekövetkezett haláláig. Őt egyik beosztott jegyzője, Varga István követte ezen a poszton, 1932. október 29-én.¹⁸

Az egyesítéssel, papíron valóban egy nagyközség keletkezett, de a statisztikai adatok egyúttal el is fedték ettől kezdve a településrészek egyedi jellemzőit. Zalalövő (és környéke), valamint Budafa két világháború közötti társadalmának demográfiai viszonyait szemléltetik a következő táblázatok, a népszámlálási adatok alapján.¹⁹

1. táblázat *Budafa népessége 1920-1941 között*

Budafa			
népessége férfi nő			
1920	326	161	165

1930	364	182	182
1941	382	193	189

2. táblázat
Zalalövő népessége 1920-1941 között
Zalalövő

	népessége	férfi	nő
1920	20 3061	1534	1527
1930	3375	1721	1654
1941	3356	1683	1673

A táblázatokból kitűnik, hogy míg Budafa lakossága viszonylag egyenletes növekedést mutat, addig Zalalövő esetében a növekedés és megtorpanás egyaránt megfigyelhető.

A lakosság vallási megoszlását az 1930-as adatokkal²¹ szemlélítettük, egyrészt azért mivel a XX. század során a hivatalos népszámlálások ekkor dolgozták fel utoljára ezt a jellemzőt, másrészt ez az adatsor a vallás mély kulturális beágyazottsága okán nem mutat - különösen a század első felében - releváns változást.

3. táblázat
Budafa és Zalalövő lakosságának vallási megoszlása 1930-ban

	Róm. kat.	Gör. kat.	Ref.	Ev.	Gör. kel.	Izr.	Egyéb
Budafa	356	-	3	1	-	4	-
Zalalövő	3065	4	82	103	6	115	-

Az adatok egyértelműen mutatják — a Nyugat-Dunántúlra tökéletesen jellemzően - a római katolikusok elsöprő többségét a többi felekezethez képest, amelyben az egész század során nem történt lényeges változás. Az anyanyelvi megoszlást nem érdemes táblázatszerűen bemutatni, hiszen valamennyi népszámlálás adatsora 99 %-nál is magasabb részarányt mutatna a magyarokból. Sokkal tanulságosabb a népesség korcsoportok szerinti tagolódását vizsgálni, amelyet a következő táblázat mutat be.²²

4. táblázat
Budafa népességének korcsoportok szerinti megoszlása 1920-1941 között

	Életkor			
	0-14	15-39	40-59	60-
1920	126 (38,7 %)	118 (36,2 %)	50 (15,3 %)	32(9,8 %)
1930	97 (26,6 %)	158 (43,4 %)	64 (17,6 %)	45(12,4 %)
1941	115 (30,1 %)	141 (36,9 %)	93 (24,3 %)	33(8,6 %)

5. táblázat
Zalalövő népességének korcsoportok szerinti megoszlása 1920-1941 között

	Életkor			
	0-14	15-39	40-59	60-
1920/23	1016(33,2%)	1237 (40,4%)	532 (17,4 %)	276(9,0 %)
1930	1043 (30,9 %)	1346 (39,9%)	662 (19,6 %)	324(9,6 %)
1941	1068(31,8%)	1204 (35,9%)	715 (21,3 %)	369(11,0 %)

A táblázatokon keresztül kitűnik az első két korcsoport számbeli fölénye és a viszonylagos stabilitás. Zalalövőnél halványan már érzékelhető a társadalom elöregedése, amely — mint látni fogjuk - különösen a század utolsó harmadában fog jelentkezni egyre gyorsuló ütemben.

Budafa és Zalalövő döntően földműveléssel foglalkozó lakóinak anyagi helyzetére is utal közvetve az alanti táblázat - amely az 1930-as népszámlálás adatait kitüntetve — a két világháború közötti lakásállomány minőségét mutatja bizonyos szempontok szerint.

6. táblázat Budafa
és Zalalövő lakóházai építést anyaguk szerint 1930-ban

		A lakóházak						
	falazata			teteje			összes száma	
	kő v. tégl	kő v. téglalappal vályog és sár	vályog és sár	fa v. más	cserép, pala v. bádóg	zsindely V. deszka	nád v. zsúp	
Budafa	17	3	18	37	34	2	39	75
Zalalövő	266	22	71	206	412	23	130	565

A helyi társadalom anyagi gazdagsága korrelál a szellemi gazdagsággal, az iskolázottsággal, amelynek legfontosabb alapjellemezőjét, az írni-olvasni tudást szemlélteti a következő adatsor, az 1920-as népszámlálás adatai alapján.

7. táblázat
írni és olvasni tudás Budafán és Zalalövőn 1920-ban
Népesség száma írni és olvasni tudók száma

Budafa	326	248
Zalalövő	24 3061	2206

Figyelembe véve, hogy Budafa 6 év alatti lakosainak száma 35, míg Zalalövőnél ez a szám 330 volt²⁵, előbbi falunál 15 %-os utóbbinál pedig 19 %-os analfabétizmus regisztrálható. Az iskolázottsági mutatókat részletesebben tárja elénk az 1941. évi népszámlás következő adatsora.

8. táblázat

A 6 éves és idősebb népesség megoszlása iskolai végzettség szerint Budafán és Zalaölvön 1941-ben

	6 éves és idősebb népesség sz.	nemír, nem olvas	egyéb írni, olvasni tudó	Ebből					főiskolát végzett
				az ált. (nép) isk.			a középisk.		
				4-5	6-7	8	2-3	4	
				oszt. végezte			oszt. végezte		
Budafa	344	23	37	43	238	2	-	1	-
Zalaölvő	2941	281	459	722	1281	147	9	33	9

Jól látható az 1920-as évhez képest az analfabétizmus csökkenése, de az általános (nép)iskolánál magasabb végzettség még mindig csak a népesség 1-2 %-ára volt jellemző.

Egy-egy mikrotársadalom, helyi közösség mentalitását, kulturális meghatározottságát nem utolsó sorban gazdasági struktúráját jól visszatükrözheti a politikai állásfoglalása, amely közvetlen formában legjobban a parlamenti választásokon jut kifejeződésre. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk azt, hogy a két világháború között korántsem volt általános a választójog és ezen kívül még más tényezők is nagyban eltéríthették - például a titkosság vagy nyilvánosság kérdése - a választójoggal rendelkezőket attól, hogy a demokratikus társadalmakra jellemző szabadságfokon nyilvánítsák ki véleményüket a szavazóhelyiségekben. Ettől függetlenül érdemes megvizsgálni ezt a viszonyt, nem pusztán a társadalom-, hanem a politikatörténet okán is.

A Tanácsköztársaság leverése után megszülető régi-új rendszer a nemzetgyűlési választás megtartásával kívánta a politikai helyzetet tovább konszolidálni és természetesen saját magát törvényesíteni. Mint minden választás előtt, el kellett készíteni a választók névjegyzékét, amit még 1919 legvégén el is végeztek. Ebben Zalaövről 500, Budafáról 134, Zalamindszentől 250 és Zalapatakáról 320 személy neve szerepelt, amely az összlakossághoz viszonyítva ezidáig a legtöbb volt. A választást az ország nyugati felében — mivel a keleti még román megszállás alatt volt — 1920. január 25-re tűzték ki. A zalaegerszegi választókerületben, ahová Zalaölvő és környéke is tartozott, a választás elmaradt, mivelhogy Szmrecsányi György - a KNEP színeiben - egyedül indult, így a választójogi rendelet értelmében nem kellett megmérkőznie önmagával, ennek folytán automatikusan ő lett a választókerület képviselője. Ellene a választási kampány során dr. Farkas Tibor lépett fel, de mivel nem volt - a választási bizottság szerint - megfelelő számú ajánlása, ezért jelölését nem fogadták el.²⁶

Két esztendő múlva újra kiírták a parlamenti választásokat. Ekkor a zalaegerszegi kerületben újra próbálkozó dr. Farkas Tibor a kormánypárt (Egységes Párt), míg ellenfele dr. Briglevics Károly a különálló Kisgazdapárt színeiben indult harcba a mandátumért. A választásra jogosultak száma csökkenést mutatott, amennyiben Budafán 108, Zalaölvön 337, Zalamindszenten 203, Zalapatakán 260, Pusztaszentpéteren 32 polgár került fel a választói névjegyzékre. Az 1922. június 11-én megtartott voksolás elég változatos eredményt hozott. Budafán Briglevics Károly „győzött”, ehhez hasonló eredmény született még Zalamindszenten (145-13 arányban!) is. Zalaölvön (119-59 arányban) és Zalapatakán (90-24 arányban) Farkas Tibor diadalmaskodott. A kerület mandátumát egyébként utóbbi nyerte meg (összességében 5308-4212 szavazatarányban). Pusztaszentpéter a zalabaksai

választókerülethez tartozott, ahol a 32 választásra jogosult közül 15-en Stankowszky Imrére, 11-en pedig Hajós Kálmánra (Egységes Párt) adták le szavazatukat.²⁷

1926 decemberében, immáron a konszolidáció sikerének jegyében tartottak országgyűlési választásokat. Ezúttal Zalalövön és környékén - a zalaegerszegi választókerületben - br. Kray István (Egységes Párt) és a korábbi képviselő dr. Farkas Tibor — ezúttal ellenzékben - indult. Budafa 110 névjegyzékbe felvett szavazójából 92 támogatta a régi képviselőt és mindössze 9 szavazatot kapott Kray István. Zalalövő 319 szavazópolgárából 175-en Krayt, 67-en Farkas Tibort választották. Zalamindszenten 207 volt a szavazásra jogosultak száma, melyből 70-en támogatták Kray Istvánt és 101-en Farkast. Zalapatakán a 270 jogosult szavazó közül előbbinek 69-en, míg utóbbinak 120-an szavaztak bizalmat. A választókerületben végül Kray István bizonyult jobbnak 5463-5335 arányban Farkas Tiborral szemben.

Ha összevetjük az 1922-es és 1926-os választások helyi eredményét, megállapíthatjuk, hogy elég nagy volt a mozgás a személyi szimpátiát illetően, amely a kormánypárti vagy éppen ellenzéki támogatottság stabilitásával ötvöződött.²⁸

A vármegyei törvényhatósági bizottsági (megyei közgyűlés) választásokat illetően az 1926. december 29-i voksolás eredményéről van információnk, amely szerint „Zalalövön a Sáska Imre, Tóth Géza körjegyzőn fényes győzelmet aratott 500 szótöbbséggel”.²⁹

Az 1931. június 28-ra kiírt országgyűlési választásokon a zalaegerszegi választókerületben - az 1920-as esethez hasonlóan - ismét elmaradt a voksolás, így az egyetlen jelöltet, a már ismert Kray Istvánt jelentették ki megválasztott képviselőnek, aki a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt mandátumainak számát gyarapította a parlamentben.³⁰

Az 1935 tavaszán megtartott választások zalalövői eredményein már erősen érződött a gazdasági válság hatása és az ennek nyomán — ekkoriban leginkább éppen a Nyugat-Dunántúlon - előretörő különböző szélsőjobboldali radikális mozgalmak tevékenysége. A Gömbös Gyula miniszterelnök által átszervezett kormánypárt - amely a Nemzeti Egység Pártja nevet vette fel - színeiben, a zalaegerszegi választókerületben Arvátfalvy Nagy István indult. Mellette Farkas Tibor próbálkozott újra, és ekkor tűnt fel első ízben ifj. Eitner Sándor a Meskó Zoltán vezette szélsőjobboldali Magyar Nemzeti Szocialista Földműves és Munkáspárt jelöltjeként. A választás eredményét az alábbi táblázat foglalja össze:

9. táblázat
1935. április 3-i választások eredménye Budafán és Zalalövön

	Budafa	Zalalövő
Dr. vitéz Arvátfalvy Nagy István	11	409
Dr. Farkas Tibor ³¹	1	219
Ifj. Eitner Sándor	115	400
névjegyzékbe felvettek száma	156	1317

Ezen az eredményen, az április 11-én megtartott második forduló sem változtatott lényegesen.

10. táblázat
1935. április 11-i választások (2. forduló) eredménye Budafán és Zalalövön

	Budafa	Zalalövő
Dr. vitéz Arvátfalvy Nagy István	12	429
Ifj. Eitner Sándor	116	381
Névjegyzékbe felvettek száma	156	1317

A választókerületben egyébként a kormánypárt jelöltje diadalmaskodott 8227-5459-es szavazataránnyal.³²

Az 1939-es választások jól mutatták, hogy a szélsőjobboldali, nemzetiszocialista mozgalomnak nemhogy sikerült megvetnie a lábát Zalalövön és környékén, de pozícióját elsőprő helyi győzelmével még jócskán erősítette is.

11. táblázat

1939. május 28-i választások egyéni eredményei Budafán és Zalalövön

	Budafa	Zalalövő
Ifj. Eitner Sándor (KNSZF)	120	696
Dr. Thassy Kristóf (MEP)	14	325
Névjegyzékbe felvettek száma	145	1259

Az 1939-es választásokon külön-külön volt az egyéni jelölteknek és a pártlajstromoknak is listája,³³ utóbbin a következőképpen alakultak az eredmények:

12. táblázat

1939. május 28-i választások lajstromos eredményei Budafán és Zalalövön 34

	Budafa	Zalalövő
Magyar Élet Pártja (kormánypárt)	13	231
FKgP	5	81
Keresztény Nemzeti Szocialista Front	135	729
A névjegyzékbe felvettek száma	165	1338

A fenti táblázat is teljesen megerősíti az egyéni eredményeket. E folyamat okainak feltárásához elengedhetetlen a vidék gazdasági életének bemutatása.

Zalalövő gazdasági élete a két világháború között

Az előzőekben vázolt társadalmi és politikai változások egyik legfontosabb eredőjét mindenképpen a gazdasági élet, azon belül is a meghatározó mezőgazdasági szektor változásaiban leljük meg. A mezőgazdaságban a világgazdasági válság által elindított regresszió minden bizonnyal közvetlen okául szolgált a választásokon tükröződő politikai mentalitásváltásnak. Az ok-okozati láncolatok pontos feltérképezéséhez azonban vissza kell nyúlnunk a korszak legelejére.

A kormány a Tanácsköztársaság bukása után egy korlátozott mértékű föld- és házhelyosztással akarta csökkenteni a társadalmi feszültséget. A Rubinek Gyula által kidolgozott, de Nagyatádi Szabó István által a parlament elé terjesztett földreformtörvény 1920-ban lépett életbe.

Zalalövön és környékén a törvény megjelenése után még sokáig sem földre, sem házhelyre nem mutatkozott igénylő. Zalalövön 1921 tavaszán is mindössze néhány házhelyigénylő akadt, de például Zalapatakán az 1922. március 4-i képviselő-testületi ülésen megállapítást nyert, miszerint: „Földbirtokreform törvény részletes ismertetése után előadó bejelenti, hogy a községből földigénylő nem jelentkezett”. Ezt követően azonban lassan beindultak az igénylések, amelyek zömében házhelyre illetve 1-2 kh földbirtokra vonatkoztak.

A földosztás lebonyolítására létrehozott Országos Földbirtokrendező Bíróság 1925 végén született ítélete alapján az 1923. december 11-én elhunyt Kuffler Dezső ingatlanából Zalalövő község 24 kh-at, 17 zalalövői kérelmezőnek összesen 21 kh-at, ezen kívül egy személynek katonai szolgálataért (a forrás ennek mibenlétét nem részletezi) 3 kh-at juttatott. Irsapusztán Sümeghy József birtokából 4 házhelyet alakítottak ki. Az OFB Zalamindszenten Reichenfeld Dezső 174 kh 1446 négyszögöl ingatlanát egész területében megváltotta, amelyből 24 kh 700 négyszögöl területet 21 kérelmezőnek, továbbá ugyanitt 2 személynek 6 kh-at szétosztott. Zalapatakán Kuffler Dezső ingatlanaiból 23 kh-at váltott meg az OFB, amit 16 kérelmezőnek juttatott.³⁵

A birtokba juttatottaknak természetesen ki kellett fizetniük a megváltási árat, amely évekre elnyújtva, de nem kis anyagi megterhelést jelentett még a házhelyek esetében sem. Ezek az életképtelen törpebirtokok, az értékesítési lehetőségek egyébként is szűkös volta, amelyhez még a földek rossz minősége is társult, nem sok jóval kecsegtették újdonsült gazdáikat. Nem csoda, ha sokan nem tudták vállalni a birtok költségét, a megváltási ár fizetését és sorra visszamondták a nekik juttatott földet, házhelyet. Az Országos Földbirtokrendező Bíróság 1928 márciusában kelt végzése szerint Zalalövön 13-an, Zalamindszenten 9-en és Zalapatakán pedig 15-en mondtak le a nekik juttatott, adagosán másfél kh területről. E szerint Zalalövön a juttatott 24 kh-ból 20 kh-ról, Zalamindszenten 30 kh-ból 11,5 kh-ról, míg Zalapatakán 23 kh-ból 21 kh-ról mondtak le a földhöz-juttatottak. Ezt a lemondási hullámot még az OFB is furcsának találta és „gáláns” módon még 15 napot biztosított a gazdáknak a törlesztő összegek lefizetésére, hogy a földosztásról kiadott 1925-ös „ítélathozatalnál irányadónak vett földbirtok-politikai cél megvalósulhasson”.³⁶ Ez az „engedmény” azonban nem volt ráhatással a földvisszaadási hullámra, annál is inkább mivel a világgazdasági válság — amely a mezőgazdaságban már 1928-ban jelentkezett — az esetleg meglévő maradék reményeket is szétzúzta.

Azok ügye, akik továbbra is vállalták a nekik juttatott birtok, illetve házhely árának törlesztését, még a harmincas évek elején sem rendeződött teljesen. A kiperzellázással megbízott mérnök, Hell Géza szavaival élve, a „tengeri kígyóvá dagadt zalalövői házhelyek ügye az OFB 1932. június 28-án kelt levele szerint Zalalövő, Zalamindszent és Csöde községekben befejezést nyert.³⁷ A házhelyüggyel kapcsolatban az utolsó adatunk 1935-ből származik, amikor a megváltozott gazdasági helyzetre való tekintettel a juttatottak a megváltási ár csökkentését szerették volna elérni, amire az OFB hajlandónak is mutatkozott 20 % erejéig.

A fentiekből világosan megállapítható, hogy a Nagyatádi-féle földreform Zalalövön semmiben sem könnyítette a törpebirtokosok és földnélküliek helyzetét, az egészségtelen

földbirtok-struktúrát elenyésző mértékben módosította. Ezek után vizsgáljuk meg - a földreform csekély hatásait is figyelembe véve — a két világháború közötti birtokstruktúrát, néhány a harmincas évek közepén kiadott statisztikai kiadvány alapján. Az itt következő adatokat nyugodtan vonatkoztathatjuk az egész Horthy-korszakra, hiszen - a fentiekben vázoltak is részben alátámasztják - sajnálatosan nagy volt a mozdulatlanság ezen a téren.

13. táblázat
összes gazdaságok száma, területe Budafán és Zalaölvőn 1935-ben 38

		Budafa gazdaságainak		Zalaölvő gazdaságainak	
		száma	területe kh	száma	területe kh
1 kh-nál kisebb	szántóföld nélkül	23	10	148	50
	szántóföldes	42	20	311	101
1-5 kh		61	150	343	828
5-10 kh		27	175	171	1208
10-20 kh		15	200	81	1123
20-50 kh		2	45	57	1654
50-100 kh		-	-	4	291
100-200 kh		-	-	6	832
200-500 kh		-	-	3	1052
500-1000 kh		-	-	3	2091
Össze gazd. száma		170	600	1127	9230

Az adatokból jól kirajzolódik, hogy a gazdaságok túlnyomó többsége törpebirtok (1-5 kh) vagy annál is kisebb kategóriába tartozott. Ehhez kapcsolódóan érdekes lehet az az adat, amely a földbirtokok tagoltságáról árulkodik. A kérdéses évben Budafán 1131, míg Zalaölvőn 4278 volt a földbirtok tagok száma.³⁹

Az alábbi táblázat Zalaölvő legnagyobb földbirtokosait mutatja be, illetve azokat, akik az országban bárhol összesen 100 kh-nál többet birtokoltak és Zalaölvőn is volt földjük.

14. táblázat
A. 100 kh-nál nagyobb birtokosok zalaölvői birtokai 1935-ben (kh) 40

Birtokos neve	Lakhelye	Ter.	Szántó	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas	Földadó alá nem eső ter.	Aranykorona érték
Esterházy Pál	Esterháza	506	1	-	16	-	-	487	-	2	1746
Özv. Kuffler Dezsőné	Zalalövő	754	473	9	19	-	10	229	-	14	3758
Laky Imréné	Zalalövő	132	40	-	24	1	11	56	-	-	780
Moller Miklós és tsa	Zalalövő	447	250	2	25	-	69	97	-	4	2146
Orsz. Földhivatalintézet	Budapest	144	-	-	-	-	-	144	-	-	346
Pék Gyula	Keménfa	2	1	-	-	-	-	-	-	1	23

Birtokos neve	Lakhelye	Ter.	Szántó	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas	Földadó alá nem eső ter.	Aranykorona érték
Perényi Bertalan	Zalalövő	236	109	1	32	-	20	71	-	3	1159
Reichenfeld Endre	Körmend	175	50	-	7	-	25	93	-	-	780
Tarányi Ferencné	Z. gyömrő	831	368	1	65	1	10	381	-	5	2113
Thassy Imre örökösei	Felsőrajk	107	37	3	13	-	2	51	-	1	563
Thassy Kristófné	Alsóbagod	78	-	-	2	-	-	76	-	-	246
Zalalövő község	Zalalövő	153	3	-	5	-	22	60	-	63	289
Z. mindszenti úrbéresei	Zalalövő	370	-	-	6	-	13	348	-	3	1089

A következő táblázat az összes gazdaság művelési ágak szerinti csoportosítását mutatja be.

15. táblázat

A gazdaságok területe Budafán és Zalalövőn művelési ágak szerint 1935-ben (kh) 41

	Szántó	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Földadó alá nem eső	Összesen
Budafa	372	25	118	-	6	46	33	600
Zalalövő	4151	198	1105	44	378	3082	272	9230

Ugyanebben az évben, a statisztikák szerint, a budafai legelőkre 56 szarvasmarhát és 110 sertést, míg a zalalövőire 855 szarvasmarhát, 40 lovat, 1055 sertést és 984 juhot hajtottak ki.⁴² Budafán a csak istállótrágyával trágyázott terület 76 kh-at ért el, ebből mindössze 1 kh a rét, a többi szántóföld volt. Zalalövön összesen 924 kh-t trágyáztak, amelyből 69 kh műtrágyát, a többi vagy vegyesen, vagy istállótrágyát kapott. A trágyázott terület itt is döntően szántóföld volt (902 kh). Budafán 1935-ben 65, Zalalövön 450 volt az állati erővel vont igásszekerek száma. Mindkét faluban a tehénfogatok száma dominált.⁴³

Szintén az 1935-ös évre vonatkoznak az erdősültség részletesebb adatai, amelyek szerint Budafa 46 kh erdejéből 8 kh volt a szálerdő, míg 38 kh a sarjerdő. Zalalövön 1125 kh-at tett ki a szál-, míg 1957 kh-at a sarjerdő. Ugyanitt például 1934-ben 1944 m³ volt a kitermelt fa mennyisége, amelyből 1659 m³ volt a tűzifa és 285 m³ az úgynevezett műszaki fa.⁴⁴

A gazdasági és ezzel összefüggésben a foglalkoztatási szerkezetben a mezőgazdaság elsődlegessége a korszak végéig — és még azt követően jó pár évig, évtizedekig — megmaradt, amelyet az alábbi, az 1941-es népszámlálás adatai alapján készült táblázat mutat be.

16. táblázat

A népesség száma népgazdasági áganként Budafán és Zalalövön 1941-ben ⁴⁵

	A népesség száma	Mezőgazdaság	Ipar	Építőipar	Közlekedés	Kereskedelem	Szolgáltatás	Közfoglalat	Egyéb	Nyugdíjas
Budafa	382	336	30	5	5	3	1	2	-	-
Zalalövő	3356	2226	372	130	123	174	53	119	109	50

Mint látszik, az ipar - messze lemaradva - a gazdasági élet második legfontosabb szektora. Ráadásul itt olyan kisiparosokat is beszámítottak, akiknek tevékenysége mai statisztikai terminológiánk szerint - inkább szolgáltatásnak minősül. Egy a húszas évek közepén készült kimutatás szerint Budafán a kisipart mindössze 3 cipész és 2 kovács képviselte, míg Zalalövön ugyanekkor volt 1 órás, 2 kályhás, 1 bádogos, 1 nyerges, 1 kosárfonó, 2 géplakatos, 1 lakatos, 2 kádár, 4 bogvár, 7 kovács, 1 cipőfelsőrész-készítő, 1 kékfestő, 3 borbély, 3 ács, 2 cserepes, 6 kőműves, 3 asztalos, 14 cipész, 4 mészáros, 12 kocsmáros, 1 kávé, 3 szabó, 2 női varró. A kisipart meghaladó méretű „gyárszerű ipart” 2 gőztéglagyár, 1 kézívetésű, körkemencés téglagyár, 1 szeszgyár és finomító, 1 gőz fűrészüzem valamint több vízimalom képviselte.⁴⁶ A legjelentősebb üzemé Hilmayer Zsigmond téglagyára fejlődött a zalamindszenti községrészben, amely a húszas évek végén 40-45 munkást foglalkoztatott állandóan.⁴⁷

Zalalövő kereskedelme a századfordulón elért kulminációs pontja után - a trianoni határmegvonás, majd a gazdasági válság hatására - veszített jelentőségéből. A községnek évenként 5 országos vásár tartására volt már régtől fogva joga. A faluban a már említett 1925-ös kimutatás szerint 3 gabonakereskedő, 2 bőr- és cipőkellék-kereskedő, 1 rőföskereskedő és 8 vegyes kereskedő tevékenykedett.⁴⁸

A hitel- és pénzügyi élet helyi reprezentánsai változatlanul az 1897-ben alakult Zalalövő és Vidéke Hitelszövetkezet és az 1908-ban létrejött Zalalövői Népbank RT voltak. A

hitelszövetkezet 1926-ban magába olvasztotta a Zalaszentgyörgyön működő hasonló intézményt is.⁴⁹ A Népbank igazgatója, Sáska Imre 1933 januárjában meghalt, az összefüggés ugyan nem bizonyítható, de a bank ugyanazon év nyarán kényszerfelszámolás alá került, amely 1944. március 3-án fejeződött be a cégjegyzékből való törléssel.⁵⁰

A község a saját csekély erejét felhasználva több módon is próbálkozott saját — mezőgazdaságon túli — gazdasági életének fellendítésével. A képviselő-testület 1921. október 22-i ülésén határozatot hoztak arról, hogy a faluban meglévő 4 korlátlan italmérési jog hagyassék meg, és az eredetileg 3-ban megállapított szám 5-re emeltessék fel. Az indoklás szerint a forgalmi viszonyok megkövetelték, hogy Zalalövön 5 kocsmát legyen. 1928-ban rendelkeztek egy közvágóhíd építéséről - a község pénzéből - „amely a magánvágóhíddal rendelkező és nem rendelkező húsiparosok közötti viszályt volt hivatva eltüntetni”. Telephelyengedélyt a köhíd melletti községi tulajdonú területre kértek.⁵¹ A község szintén pártolólággá lépett fel 1929-ben a forgalom, a fogyasztás növekedésére számítva és — általában a falu tekintélyének növelését célzandó — a 7. számú vámörszakasz ide telepítéséért, amely ekkor Óriszentpéteren székelt. A megfelelő épület hiánya miatt azonban ez a terv - is - dugába dőlt.⁵² Úgyszintén nem sikerült érdemi előrehaladást elérni a község infrastrukturális helyzetének javításában sem. Mindenek előtt a villamosítás került napirendre, amit 1928 januárjában az ikervári vízi erőműre való csatlakozásban láttak megvalósíthatónak. A túlzottan nagy költség azonban riasztólag hatott, az iskolaépítésre tett előkészületek (lásd később) mellett ez nem volt vállalható. Ennek ellenére az 1929. május 2-i képviselő-testületi ülésen a villanyvilágítás bevezetése céljából bizottságot alakítottak. Azonban sem ez, sem az 1930. január 26-i ülésen a villanyvilágítás kiépítőjének felajánlott 200 négyszögöl terület és 200 db oszlopfa nem hozta el a villanyt Zalalövőre. Az iskolaépítésre felvett kölcsönök, valamint a gazdasági világválság jó időre behatárolták a község fejlesztésének lehetőségeit. 1931 októberében a válság miatt a faluban közmunkák indítását kérték. A zalalövői képviselő-testület ezen év őszére, telére és a következő év tavaszára kb. 1000 munkanélküli emberrel kalkulált, akik a közmunkára rákényszerültek. Sem távolabbi vidéken - hiszen nagyjából mindenhol hasonló cipőben jártak -, de a helyi birtokosok nehézségei miatt a faluban sem lehetett elhelyezkedni. A közmunka címén elsősorban útjavítást terveztek, amelyhez kértek vármegyei és állami segítyt is.⁵³ A gazdasági válság okozta forgalomcsökkenés vezetett el az 1916-ban alakult Zalalövő és Vidéke Keresztény Fogyasztási Szövetkezet - amely utóbb az Országos Hangya Szövetkezetek kötelékébe került - megszűnéséhez is. A cég ellen a felszámolási eljárást 1928. április 15-én indították meg, amely a következő év február 19-én ért véget.⁵⁴

A válság után a gazdasági élet élénkülésével együtt megkezdődött az újabb szövetkezetek alakulása és a régiéké újjaalakulása. A sort a Zalalövő és Vidéke Tejszövetkezet nyitotta, amely 1936. augusztus 23-án tartotta alakuló ülését.⁵⁵ Budafán 1939. július 23-án alakult meg a tej szövetkezet.⁵⁶ A zalalövői Hangya újjászervezésére 1938. december 18-án került sor, amikor is megtartotta alakuló közgyűlését a Zalamenti Gazdakörök Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezete, amely a Hangya Szövetkezetek kötelékébe lépett.⁵⁷

A gazdasági élet fejlesztését voltak - részben - hivatva szolgálni a szakmák, szakmacsoportok alapján szervezett körök és egyesületek, valamint testületek is. A Zalalövői Iparoskör 1923. május 12-én tartotta alakuló közgyűlését, amelyen elfogadták az alapszabályát. Elnöknek Miszori Vendelt, alelnöknek Lung Gyulát (mindketten kályhások) választották meg, az alapító tagok száma 20 volt.⁵⁸ Zalalövő központiségét mutatta az a tény, hogy 1929-ben ipartestületi székhellyé vált. Április 21-én tartották az alakuló közgyűlést, az új testület hatásköre kiterjedt Zalalövön kívül Budafára, Csödére, Keménfára, Ozmánbükre, Salomvárra,

Vaspörre és Zalaháshágyra is.⁵⁹ A harmincas évek végén, a megváltozott politikai légkörben a szakmai szerveződések több esetben - kimondva, kimondatlanul - már a zsidóság gazdasági visszaszorításának jegyében fogantak. A Baross Szövetség elsősorban a kereskedőket fogta össze keresztényi alapon a zsidó konkurensok ellenében. 1939-ben Zalalövön is voltak kezdeményezői a szövetség létrehozásának, de a megalakulás elmaradt, mivel a potenciális vezetők között politikai alapú személyi ellentétek támadtak. Az ellentét a Magyar Élet Pártja (kormánypárt) és a nyilasok - akik, mint az 1939-es választások eredményeinél láthattuk, igen komoly bázissal rendelkeztek e vidéken - helyi vezetői között feszült, mivel utóbbiak a leendő szövetség összes tisztségét ki akarták sajátítani. Ez az akkori kormánypolitika számára nem volt megengedhető, így Pestről azt tanácsolták, hogy amíg nem jön létre Lövön a megfelelő vezetőségű Baross Szövetség, addig a zalaegerszegibe lépjenek be.⁶⁰

Oktatás, kultúra és társas élet a két világháború között

A két világháború között az iskolaügy, Zalalövő és környékének egyik meghatározó kérdésévé vált. Az iskoláztatás tárgyi feltételeinek gyökeres javítása (új iskola építése) együttműködésre készítette már nagyon korán Zalalövő, Zalapataka és Zalamindszent képviselő-testületeit, amely végül az egyik döntő faktora lett az említett községek közigazgatási összeolvadásának is.

A korszak elején Zalalövő egy 5 tantermes, 8 tanerős, községi hozzájárulás mellett fenntartott, állami elemi népiskolával rendelkezett, amely meglehetősen rossz állapotban volt. Ugyanekkor Budafán egy mindössze 1 tantermes, 1 tanerős római katolikus elemi népiskola létezett.⁶¹ A zalalövői iskola megjavítását és esetleges kibővítését már a Tanácsköztársaság idején megalakult falusi munkástanács is napirendre tűzte, de az idő rövidsége és azon belül is „más irányú elfoglaltsága miatt” végül is általa erre nem került sor. Viszont nem sokkal a kommün bukása után az 1919. augusztus 17-én ülésező zalalövői képviselők - az ott levő mindszeri és patakai képviselőkkel karöltve - az iskolaépület kijavítására bizottságot hoztak létre.⁶² Rövid idő múlva - 1920 májusában - az irsaiak is önálló iskolát akartak, amit a lövőiek elutasítottak, hiszen az iskolaépület kijavítása mellett — az ínséges időkre tekintettel - semmiképpen sem lett volna fedezet egy újabb építkezésre. A jórészt frissen telepített irsapusztai lakók a telepítési szerződésre hivatkoztak, amely alapján - szerintük - járt nekik a községtől (Zalalövőtől) az iskola. A községrész nem lankadó akarata 1922-ben már majdnem sikerre vezetett, ugyanis a vármegyei közigazgatási bizottság nyomására a zalalövői képviselő-testület Irsapusztán egy 1 tanerős iskola felállítását rendelte el.⁶³

A zalalövői képviselők azonban, mintegy elébe vágva az eseményeknek, 1922. május 6-i ülésükön felvetették egy új iskola építését, amelyben a környék - így Irsapuszta - minden tanulója helyet kaphatott volna. Ezt az ötletet Zalapataka és Zalamindszent is támogatta - belátva, hogy semmilyen reményük sincs a magas költségek miatt önállóan iskolát építeni. A hathatósabb együttműködés érdekében ezen az ülésen vetődött fel az is, hogy - Mindszerlövő elnevezéssel - egyesüljön a 3 település, és ezzel együtt alakuljon nagyközséggé. A felépítendő új iskola költségeinek kikalkulálása után azonban - amely első hallásra előteremthetetlennek tűnt - az egyesülés hívei időlegesen elbizonytalanodtak. Ez azonban nem tartott sokáig, mivel rájöttek, hogy az önálló iskolák felépítése és működtetése még több áldozatot kívánt volna, ezért végül az erők egyesítésének koncepciója diadalmaskodott, ami az 1925-ös egyesülésben és nagyközséggé válásban realizálódott.⁶⁴

Az immáron nagyközséggé lett Zalaölvő láthatóan pozitív hozzáállása ellenére is, az iskolaépítéssel összefüggő munkálatok csak 1928 elején indultak meg. A zalaölvői képviselők, 1928. április 5-én tartott ülésükön egy 1600 négyszögölnyi (szükség esetén 2000 négyszögöltre bővíthető) területet ajánlottak fel ingyenesen az iskola építésére. Ezzel - bevallásuk szerint - a legjobb, legdrágább területüket áldozták fel az új iskola céljaira, kikötve egyúttal, hogy azt egy kialakítandó új utca mentén kell felépíteni. A szeptember 5-i ülésen 60.000 pengőt szavaztak meg az iskola építéséhez való hozzájárulás címén, amit bankhitelből kívántak előteremteni. Az építésről szóló verdiktet a képviselő-testület 1928. december 6-án mondta ki, amely szerint a juttatott területen egy „9 tantermes egy igazgatói lakásból, egy tanítói-, egy szertárszobából, egy igazgatói irodából, egy szolga lakásból és a szükséges mellékhelyiségekből álló új állami elemi iskolát épít”. A döntést megkönnyítette, hogy a minisztériumból ígérvényt kaptak 70.000 pengő államsegélyre, amelyhez a község is hozzátette ígéretét, mely szerint az e fölött jelentkező építési költséget ő állja. Talán a múltból is okulva, de mindenképpen a jövőre gondolva ugyanezen az ülésen határozat született arról is, hogy „az építést teljesen szilárd anyagból (kő, beton, tégl), tehát vályogtégla szigorú mellőzésével kell végrehajtani. Helybeli építőket kell előnyben részesíteni egyéb egyező feltételek mellett”. A képviselők optimizmusát - no persze a közeledő válságról mit sem tudhattak - mutatja az építés befejezésének határideje, amit 1929. szeptember 1-ben jelöltek ki.⁶⁵

Az építkezés azonban - közelebről nem ismert okok miatt - erre az időpontra még el sem kezdődött. A kivitelező személyének kiválasztása céljából pályázatot hirdettek, amelynek eredményét az 1929. október 15-i képviselő-testületi ülésen hirdették ki. Ennek értelmében a nyertes vállalkozók ifj. Fekete János kőművesmester, bizonyos Kovács kőművesmester sümegi és Berke ácsmester keszthelyi lakosok lettek. Erről aztán vita bontakozott ki, melynek hatására furcsa módon a képviselők megváltoztatták döntésüket és így végül Kirchner és Berzsényi okleveles mérnökök, celldömölki lakosok lettek a nyertesek, a testület velük szándékozott ezek után szerződést kötni. A nem mindennapi döntés indoklásául azt hozták fel, hogy a mérnökök árban ugyan negyedikek lettek, de felkészültebbek és anyagi helyzetüket illetően stabilabb cégnek tűntek.⁶⁶ Közben kezdeményezték a vallás- és közoktatásügyi miniszter által beígért 70.000 pengő államsegély meghosszabbítását, legalább az 1930-as évre, az építkezés csúszása miatt.⁶⁷ A közben beütő gazdasági válság okozta pénzügyi nehézségek ellenére a község vezetése kitartott az építkezés mellett, talán már „csak azért is”, nehogy később őket okolják az iskola fel nem építése miatt.⁶⁸ A viharfelhők azonban egyre csak gyülekeztek, ahogy azt az 1930. március 27-i képviselő-testületi ülés is mutatta. Itt bejelentették, hogy a miniszter az építkezésre adott állami segílyt elvonja, ha az építési összegnek az államsegélyt meghaladó része függőkölcsonnal és a szerződéskötés az építési vállalkozóval nem lesz meg 1930. március 31-ig. A zalaölvőiek a szombathelyi Vármegyei Takarékpénztártól kaptak 30.000 pengős függőkölcsonnt és még egy hasonló nagyságú összegre ígéretet, amit akkor vehettek volna fel, ha az építkezés már megfelelően előrehaladott stádiumba kerül. Az ügyletet a Zalaölvői Népbank közreműködésével bonyolították, de a feltételek így is súlyosak voltak, hiszen visszafizetési garanciaként jelzálogot jegyeztek be a község összes — tulajdonában álló — ingadánára. A kölcsön után 11 %-os kamatot kellett fizetni. Az iskolaépítés költségeit ekkor összességében, a belső berendezéssel együtt 140.000 pengőre kalkulálták. A nehéz helyzetre és a magas adminisztratív költségekre való hivatkozással a már beígért 70.000 pengő mellé további 10.000 pengő biztosítását kérték Klebelsberg Kunó minisztertől.⁶⁹

Végül a függőkölcson megszerzése mellett, a határnapul jelzett időpontban (1930. március 31-én) Zalaegerszegen megkötötték a szerződést az iskolaépítésre a Kirchner és Berzsényi

céggel. Röviddel ezután Zalalövön - az építkezés menetét felügyelendő - egy 12 tagú építési bizottságot választottak.⁷⁰ Az építkezés kapcsán - amely már elindult - ismét felvetődött a 7. vámórszakasz ide telepítése, melynek elhelyezésére a megüresedő régi iskolát szemelték ki, de az elképzelés ez alkalommal sem bizonyult életképesnek.⁷¹

1930. szeptember 2-án, az iskolaépítés előrehaladottságára való tekintettel, döntés született a szombathelyi Vármegyei Takarékpénztár által folyósított illetve beígért függőkölcsön második részletének felvételéről. Ennek keretében 15.000 pengőt kaptak, amelyet a tranzakcióban résztvevő Zalalövői Népbank is megfejtelt egy 4000 pengős hitellel. Az egyre nehezedő pénzügyi helyzetben a bankok már nem szívesen folyósítottak hosszúlejáratú kölcsönöket, ezért kényszerültek belemenni a zalalövőiek a nehezebb feltételeket támaztató függőkölcsön ügyletbe, amit a hitelező bármikor felmondhatott, ha úgy látta, hogy az adós fizetőképessége veszélyben forog.⁷² A képviselő-testület azonban vállalta a pénzügyi kockázatot, amely ettől fogva jó ideig Damoklész kardjaként lebegett a fejük felett.

Többszöri határidő módosítás után 1930. november 16-án felszentelték,⁷³ 1931. január végén pedig műszakilag is átvették az új iskolát.⁷⁴ A berendezése azonban még váratott magára, noha a kultuszminiszter már korábban 9000 pengő erejéig ezt magára vállalta.⁷⁵ Közben - részleteiben nem ismert okok miatt - a szombathelyi banknak vissza kellett fizetni a 45.000 pengős függőkölcsönt, amit a Zalaegerszegi Központi Takarékpénztártól felvett kölcsönből törlesztettek. Így időlegesen sikerült az adósságot átütemezni, ráadásul az újabb kölcsön kamata — igaz hajszálnyival - de kedvezőbb lett.⁷⁶

Mindent egybevetve az új iskola, pontos számítások szerint összesen 123.150 pengő 36 fillérbe került. A felszabaduló, bár eléggé rossz állapotú régi iskolaépületbe került ideiglenesen az Iparoskör és a dalárda.⁷⁷ Közben az államkincstár ajándékként visszaadta a községnek a régi épületet a telekkel együtt, ekként járulva hozzá az adósságteher esetleges könnyítéséhez.⁷⁸ Az új 8 tantermes zalalövői elemi népiskola a járásban - a falusi iskolák között - a legnagyobb volt, de ugyanebben a viszonylatban, a megyei rangsorban is kiemelkedett. Az 1939/40-es tanévben 579, míg az 1943/44-es tanévben 690 tanulója volt az iskolának, amely állami fenntartású volt, de a község is részt vett bizonyos tekintetben a költségek fedezésében (apróbb helyreállítás, felújítás, takarítás stb.).⁷⁹

Látszólag mindenki számára megnyugtatóan és jó időre rendeződött Zalalövön az iskolakérdés, de a falu centrumától — ahol az új iskola is elhelyezkedett - meglehetősen távol fekvő Irsapuszta mindvégig kitartott és ragaszkodott a saját iskolához. Itt végül 1934-ben építettek egy 1 tantermes iskolát, amely azonban a 70-80 irsai nebuló számára hamar elégtelennek bizonyult. Az itteni lakosok folyamatosan „pumpolták” a képviselő-testületet, hogy építsen egy második tantermet és egy tanítói lakást is, annál is inkább, mivel a harmincas évek végére a második tanítói állás is betöltésre került. A képviselők, hivatkozva általában a nagy adósságteherre, a tanítói lakás esetében pedig arra, „hogy ott állandóan fiatal, kezdő tanítók lesznek beosztva, akiknek 2 szobás lakásra nincs szükségük” sorra megtagadták az építkezést. Az irsaiak azonban megnyerték ügyüknek a tanfelügyelőséget, amelynek — államsegéllyel kecsegtető — nyomására a negyvenes évek elején megkezdődött a bővítés tervezése, de a háborús idők és az azzal összefüggő drágaság keresztülhúzta a számításokat.⁸⁰

A két világháború között, az azt megelőző korszakhoz hasonlóan, a társas élet, a közművelődés színtere az egyesület volt. Ezt a fogalmat igazán csak azokra a társulásokra alkalmazhatjuk, amelyek a polgárok szabad, önkéntes akaratából jöttek létre. Ezt azért fontos tisztázni, mivel korszakunkban megnő azoknak az „egyesületeknek” a száma és jelentősége,

amelyek egy felsőbb akaratot megtestesítve alakultak ki. „Igazi” egyesületnek számítottak ekkor az 1909-ben alapított Társaskör és az 1911-ben létrejött Daloskör. Az Iparoskörről már korábban szót ejtettünk. Ez meglepően kevés ahhoz képest, hogy mekkora településről van szó.⁸¹ Noha túl sok következtetést ebből a tényből nem vonhatunk le, mindenesetre felsejlik a társadalmi önszerveződés problémás volta, amely - tegyük hozzá a ténszerűség kedvéért - nem Zalalövő szigetszerűen jelentkező gondja volt.

Fentebb vázolt definíciónk alapján külön kell kezelnünk a felülről szervezett „egyesületeket”. A legtipikusabbnak talán ebből a csoportból a Levente Egyesület tekinthető, amely Zalalövőn 1926. február 4-én alakult meg. Elnöknek Czencz Gézát, helyettesének Varga Istvánt, jegyzőnek Lakner Jenőt, pénztárnoknak Molnár Károlyt, ellenőrnek Vörös Ferencet, könyvtárosnak Csahók Jánost választották meg.⁸² A Levente Egyesülethez hasonlóan a Polgári Lövészegyesület is a burkolt honvédelmi nevelést szolgálta. Utóbbi megalakulása 1930. augusztus 30-án történt, elnöke Tóth Géza főjegyző lett. Az 1935. november 30-án újjáalakult „egyesület” vezető posztját - a Tóth Géza halálával főjegyzővé lett — Varga István foglalta el. A 9160/1939. számú miniszterelnöki rendelet alapján 1940. február 16-án - március 1-jei hatállyal a Polgári Lövészegyesület - az országban mindenütt — feloszlott.⁸³

Hasonlóan az előbbiekhöz, szinte minden faluban megszervezték - de nem felülről és egyáltalán nem direkt politikai célzattal - az önkéntes tűzoltó egyesületeket. Az 1910 - vagy 1909 - óta működő zalamindszenti mellé, 1922 júniusában alakították meg Zalapatakán a tűzoltó egyesületet.⁸⁴

Külön kell szólnunk a Gazdakörrel - amelynek pontos alakulási időpontját nem ismerjük — annak okán, hogy egy szerény könyvtárat is fenntartott. Az ennek alapját képező első kötetek — 150 ifjúsági könyv — 1928-ban érkeztek a Földművelésügyi Minisztérium adományaként Zalalövőre az iskolán kívüli népművelést szolgáló. A könyvállomány később alig gyarapodott, a háború idején (1944-ben) mindössze 169 kötetet számlált a gyűjtemény. Szakképzett könyvtáros nem volt a faluban, általában a tanítók voltak megbízva annak kezelésével. A kölcsönzők évi adagban körülbelül 50-60, míg az általuk kikölcsönzött könyvek száma — szintén évente — 100 körül mozgott.⁸⁵

A kulturális szférában megkülönböztetett szerep jutott az egyházaknak. Zalalövőn, mint ahogy azt egy a vallási megoszlást szemléltető táblázatban korábban láthattuk, a római katolikus egyház bírt a legnagyobb befolyással. A plébániát 1912-ben szervezték meg, ekkor került ide plébánosnak és vált a község életének egyik meghatározó alakjává Veér Vilmos, aki 1927-ben esperes és kerületi tanfelügyelő lett. Emellett több egyesületben és intézményben is vállalt funkciót.⁸⁶ Ittléte alatt épült fel a jelenlegi községképet is meghatározó új római katolikus templom, amelyet 1927. november 20-án szentelt fel Mikes János szombathelyi megyéspüspök.⁸⁷

A második legnagyobb felekezetet az izraeliták alkották. A hitközség századfordulón virágzó életének további fejlődéséhez nem igazán kedveztek az 1919. utáni politikai változások. A hitközség vezetője - immáron 1904 óta - Bender Adolf rabbi volt, mellette az elnöki tisztelet Weltlinger Jenő, majd 1929-től Deutsch Árpád, azután pedig - a harmincas évek közepén - Kálmán Vilmos töltötte be.⁸⁸ Szorosan a hitközséghez kapcsolódott a Szentegylet (Chevra Kadisa), amelynek 1911-ben elfogadott alapszabálya szerinti tevékenységi köre többek között a szegények, betegek, aggok ápolása, a halottak szertartásos eltemetése, a temető gondozása, valamint a jótékony célú hagyatékok és alapítványok kezelése volt. Vezetője a harmincas évek közepén Neufeld Lajos volt.⁸⁹

A többi felekezet anyaegyházzal helyben nem rendelkezett, a zalalövői reformátusok Nagyrákoshoz, az evangélikusok Órimagyarósdhoz tartoztak.⁹⁰

A II. világháború Zalalövői eseményei

A II. világháború kitörése jó ideig csak közvetetten érintette Zalalövőt. Mivel ekkor támadás csakis a levegőből érthette a települést, ezért az első feladatok közé tartozott a légoltalom megszervezése. A légoltalmi vezető Varga István főjegyző lett. A törzs öt főből állt, ebből három gyalogos, kettő pedig kerékpáros egyén volt. A figyelő és riasztószolgálat helyét a volt Népbank tetején alakították ki, riadójel a harangszó volt. A mentést mindössze két hordágy és egy mentőláda volt hivatva segíteni. A légoltalom hatékony ellátása végett a nagyközség épületállományát is számba vették e szempontból. Ezek szerint belterületen 486 lakás (2690 lakos), míg külterületen 119 lakás (900 lakos) volt. Az összes lakóházból „nem éghető” héjazattal 468, míg éghetővel 137 rendelkezett. A kutak száma 472 (valamennyi magánkút) volt. A faluban 2 orvos és 128 kiképzett tűzoltó állt készenlétben vészhelyzet esetén.⁹¹

1941-ben erdélyi menekültek jelentkeztek a községben mezőgazdasági munkára, öt legényembernek sikerült is elhelyezkednie.⁹² 1942 februárjában — az alakuló 2. magyar hadseregbe történő bevonulásokkal - már sokak életébe beavatkozott a háború. Sajnos nemcsak a doni, hanem már azt megelőzően, az 1942. nyári hadmozdulatok is nem kevés áldozatot követeltek. A zalalövői Mihályka József is az elsők között esett el 1942. június 28-án a Tim város mellett folyt harcok során.⁹³ Az itthon maradottak helyzete is egyre nehezebb lett a háborús terhek, a beszolgáltatás és ezzel együtt az áruhiány és az infláció növekedése miatt. Ezen a központilag irányított „lakossági közérzetet javító” intézkedések, mint például a „népruházati” akciók keretében bonyolított ruha- és cipőosztás sem tudott érdemben javítani.⁹⁴

A voronyezsi frontról érkező vésztijszó hírek fokozott nyugtalanságot keltettek a lakosság körében. A 2. magyar hadsereg tragédiája különösen súlyosan érintette a zalai alakulatokat, amelyek a „visszavonulás” során a legnehezebb feladatot, az utóvéd szerepét kapták. A katonavonatok érkezésének legapróbb hírére is nagyon sok asszony, édesanya, feleség, gyermek tolongott a vasútállomáson, akik közül nem kevesen hiába várták vissza szeretteiket.⁹⁵

Az áldozatok számát és különösen az arányát tekintve még szörnyűbb sorsa lett a falu zsidó lakosságának. Az úgynevezett „zsidótörvények” és más rendszabályok által zsidónak minősített és már évek óta erősen korlátozott életterű magyar állampolgárok végpusztulásba vitelét Magyarország német megszállása és az azzal együtt járó kormányváltás gyorsította fel. 1944 áprilisában és májusában megkezdődtek a gettóba költöztetések és vele párhuzamosan a deportálások. A zalalövőieket, a járás zsidóságával együtt, a május 4-én felállított zalaegerszegi gettóba költöztették.⁹⁶ Még ezt megelőzően feloszlatták a Szentegyletet⁹⁷ (Chevra Kadisa) és zár alá vették annak, valamint az elszállítandó zsidók vagyonát. A gettóba való beszállítás több csoportban történt, az utolsó május 16-án reggel indult a zalalövői vasútállomásról Zalaegerszegre.⁹⁸ A dokumentumok szerint Zalalövőről 100 személyt vittek be a megyeszékhelyi gettóba, akiket június végén deportáltak, és pusztítottak el a haláltáborokban.⁹⁹

1944. október 15., a nyilas hatalomátvétel után Zalalövön és Budafán is a Nyilaskeresztes Párt helyi vezetői kezébe került a hatalom. Zalalövön a deportált Kálmán Vilmos házát foglalták le a nyilasok párhelyiség céljára.¹⁰⁰ A hadi helyzet rosszabbodásával egyre több katona fordult meg a környéken, ennél fogva 1945 elejétől egymást érték a törvényes és törvénytelen beszállások, illetve rekvirálások a német és a magyar katonák részéről egyaránt.¹⁰¹ Ettől az időtől kezdve egyre gyakoribbak lettek a „totális mozgósítás” keretében a behívások, a munkaszolgálatra rendelés és más, a honvédelemmel összefüggő intézkedések. A munkaerő-tartalékok felmérése és jobb kihasználása végett - központi rendelet alapján - népszámlálást végeztek, ahol feltüntették a menekültek számát is. Ezek szerint az 1945. február 7-i állapotnak megfelelően Zalalövön 449 menekült és 24 önkéntesen, valamint 5 hivatalból kitelepült tartózkodott. Ez nagyon nagy szám volt az állandó lakossághoz képest, akiknek az ellátásáról természetesen a helybelieknek kellett gondoskodni.¹⁰² Budafán szintén elvégezték a rendkívüli „népszámlálást”, itt - az 1945. február 10-i adatok szerint - mindössze 8 menekült tartózkodott.¹⁰³ A frontcsatározások megkezdése előtt, a legnagyobb hadiesemény egy amerikai B-24-es (Liberator) bombázó lezuhanása volt Csöde és Zalalövő között 1944. október 20-án. A 6 főnyi személyzet valamennyi tagja életét vesztette, földi maradványaikat a csödei r. k. temetőben helyezték örök nyugalomra.¹⁰⁴

A front március végén érkezett el a Nyugat-Dunántúlra és komolyabb harcok nélkül foglalták el a szovjet csapatok a térséget. Még ugyanazon a napon, március 29-én, amikor a támadó csapatok kezére került Zalaegerszeg, nyomultak be a szovjetek Zalalövőre és másnap a környező falvakba is. A hadműveletet a 3. Ukrán Front kötelékébe tartozó 27. hadsereg hajtotta végre, egészen pontosan ennek a hadseregnek a 18. harckocsi-hadteste vette birtokba március 29-én este Zalalövőt. Másnap, 30-án hajnalban az 5. gárda lovashadtest részeit képező 63. és 11. lovashadosztály előrevetett osztagai harcba bocsátkoztak az ellenséggel, és néhány óras harc után elfoglalták Budafát, Csödét és Irsapusztát. 31-én a német 6. hadsereg és a 2. páncélos-hadsereg egységei tovább hátráltak, minek következtében a 63. lovashadosztály elfoglalhatta Pusztaszentpétert - ahol több repülőgépet is zsákmányoltak —, majd Lenti irányába továbbvonult.¹⁰⁵

A KOALÍCIÓ ÉVEI ZALALÖVÖN

A Vörös Hadsereg magyarországi jelenléte — a kulisszák mögött elkészített terveknek megfelelően — merőben más politikai felállást eredményezett a korábbiakhoz képest. Az ország politikai struktúrájának átalakítása a szovjetek által értelmezett „demokrácia” szerint történt. Az ő felfogásuk szerint demokratikus volt az, amit ők műveltek és antidemokratikus (fasiszta, reakciós stb.) aki nem úgy és nem azt cselekedte, ahogy az ő érdekeik megkívánták. Ehhez hozzátartozott, hogy Magyarország a szovjetek szempontjából egy általuk legyőzött és megszállt ország volt, ahol — a nyugati nagyhatalmakkal kötött egyezség értelmében — Szövetséges Ellenőrző Bizottság működött, amelyben ők játszották a vezető szerepet, ami a kényurasságot jogilag is biztosította. Ilyen körülmények között a megszületett új magyar politikai rendszer csakis a demokrácia egyes formai elemeit vehette át, de tartalmában nem fejlődhetett azzá.

Zalalövön a gyorsan átvonuló front viszonylag kis anyagi kárt okozott. Az elsődleges felmérések nyomán született jelentés szerint felrobbantottak három hidat, leégett öt ház, közöttük két üzlet és a temetőben több helyütt megrongálódtak a síremlékek. Budafán - e jelentés szerint - egy közúti hidat robbantottak fel.¹⁰⁶ Zalalövön, annak 1945. március 29-én

történt szovjet megszállása után nem sokkal, egy kisebb katonai parancsnokság létesült. A rendfenntartást kezdetben ez a szerv biztosította, amíg április 23-án át nem tette székhelyét Körmenre. Mindeközben, április elején Zalalövön is megalakult a Nemzeti Bizottság, amely az Ideiglenes Kormány rendelkezései értelmében - a végleges rendezésig - gyakorlatilag teljhatalommal rendelkezett a községben. A katonai parancsnokság kivonulásakor - egy dokumentum tanúsága szerint - „a parancsnokló kapitány az általa a községben és környékén összeszedett fegyvereket a helybeli kommunista pártnak hagyta hátra azzal az utasítással, hogy állítson fel fegyveres nemzetőrséget és e szervezetet ezen fegyverekkel lássa el”. Erre nagy szükség is volt, mivel az orosz katonák rendszeresen fosztogattak és erőszakoskodtak a környéken.¹⁰⁷

A Nemzeti Bizottságot alkotó pártok közül legelőször a Magyar Kommunista Párt és a Független Kisgazdapárt alakult meg április végén, május elején. Az MKP alapítói Pejov Ferenc, Miklics József, Pál József, Sabján Ferenc és Kustán Péter voltak.¹⁰⁸ A Kisgazdapártot dr. Moller Miklós szervezte meg Farkas Ferencsel és Nagy Károllyal. Utóbbi a párt helyi elnöke, míg Moller az ügyvezetője lett.¹⁰⁹ A Nemzeti Parasztpártot Cseresnyés Sándor alapította meg 1945 szeptemberében. A Szociáldemokrata Párt megalakulásának pontos időpontját nem ismerjük, de bizonyos, hogy még 1945-ben megalakította Kovács József, Wolf Károly, Németh Gábor, Sárközi Gyula és Keller András.¹¹⁰

Májusban Zalalövön is megkezdődtek az igazolások, amelynek az volt a célja, hogy kiszűrje a társadalomból, különösen a vezető pozíciókból a fasiszta, nyilas és más szélsőséges elemeket, illetve a háborús és népellenes bűntetteket elkövetőket. Utóbbiak persze nem várták meg amíg az oroszok, illetve az új magyar hatóságok hajtóvadászatot indítanak ellenük, még idejében megszöktek vagy elbújtak, ennél fogva ezen a „szűrésen” nem nagyon akadtak fenn. Az igazolások főként a közszolgálatban állókat érintette, így például Zalalövő esetében főként a vasutasokat, tanítókat és a községi hivatalnokokat.¹¹¹

1945. július 17-én újjáalakult a Zalalövői Nemzeti Bizottság, bár ezt megelőzően és ezután is gyakori esetnek számított a pártok részéről a testületbe delegált tagok cseréje.¹¹² A bizottság zömmel a volt régi iskola épületében tartotta üléseit.

Budafán viszonylag későn, 1945. július 24-én alakították meg a Nemzeti Bizottságot a helyi MKP-tagok, mivelhogy csak ez a párt létezett a faluban. A salomvári körjegyzői hivatalban életre hívott Budafai Nemzeti Bizottság elnöke Horváth Károly, helyettese Kulcsár József, tagjai pedig Tóth Sándor és Tornyos Mihály lettek.¹¹³ Ugyancsak Budafán, szeptember 9-én „választották” újra a Nemzeti Bizottság általi delegálással a képviselő-testületet, amelybe már az NPP is elküldte tagjait. Az MKP és az NPP mellett a falura jellemző birtokkategóriák (törpe és kis) küldhették 1-1 képviselőt, valamint az iparosok képviselőjében egy cipészt is behívtak. Másnap miután kiderült, hogy nem 6, hanem 12 tagot kell „választani” — gyakorlatban kijelölni — a község szervezési szabályrendelete értelmében, a fenti szervezetek és társadalmi csoportok újabb személyeket küldtek a grémiumba.¹¹⁴

1945 tavaszának egyik legnagyobb gazdasági — és egyben politikai — kihívása a földosztás végrehajtása volt. Az Ideiglenes Kormány 1945. március 15-én megalkotta a 600/1945. számú rendeletét, amelyben kevés kivételtől eltekintve kimondta a 100 kh-nál nagyobb birtokok 100 kh-on felüli részének, míg az 1000 kh-nál nagyobb birtokoknak teljes egészében történő kisajátítását és annak a földnélküliek, valamint a kis- és törpebirtokosoknak való kiosztását. Az erdők nagyobbbrészt állami és községi, míg elenyésző részük magántulajdonba került.

A földosztás lebonyolításával helyi szinten a földigénylő bizottságokat bízták meg, amelyek az igénylések összeírása után automatikusan földosztó bizottságokká alakultak át. Mivel a Nyugat-Dunántúlon, a harcok elültével csak a rendelet megjelenése után kezdődhetett a földosztás, szemben a keleti országrész spontán mozgalmával, itt már rendezett keretek között folytak a munkálatok.

1945 áprilisában Zalalövön is megalakult a Községi Földosztó Bizottság, amelynek tagsága és elnöke gyakran változtak, de annyi bizonyos, hogy a már említett szűkebb politikai kör nem engedte ki a kezéből ezt a fontos pozíciót.¹¹⁵ A földosztás javarészt még a tavasz folyamán be is fejeződött, a gyorsaság legalább volt annyira köszönhető a felsőbb hatóságok — politikai érdekből történő — sürgetésének, mint a helyi akaratnak. A gyors — és nem mindig precíz — munka okán, a nem teljesen tisztázott jogviszonyoknak köszönhetően, valamint a lassú adminisztráció okán még évekkel később is folyt kisebb mértékben a földrendezés, így például a telekkönyvezésre is csak 1947-ben került sor,¹¹⁶ de ez egyáltalán nem volt kivételes eset.

Mivel a földjuttatásról folyamatosan készítettek kimutatásokat és ezek mind egy-egy pillanatnyi állapotot rögzítettek, ezért - a végeredmény megvizsgálása céljából — érdemes egy 1947-ben keletkezett dokumentumot¹¹⁷ alapul venni, amely már a végsőhöz legközelebbi állapotot mutatja:

17. táblázat

Az 1945. évi földreform során Zalalövön elkobzott, igénybevett, a régi tulajdonosnak visszaadott és a Magyar Állami Erdőgazdasági Üzemek által átvett ingatlanok adatai

Név	Ténylegesen igénybevett ter. kh	Régi tulajdonosnak visz-szaadott ter. kh	MALLERD által átvett ter. kh	Összesen: kh
Varga Ilona ¹¹⁸	3,40	-	-	3,40
Dr. Tarányi Ferencné	449,88	-	381,00	830,88
Perényi Bertalan	63,05	100,00	73,47	236,52
Sáska Teréz és Dr. Moller Miklós	97,34	100,00	-	165,02
Dr. Moller Miklós	18,72		-	51,04
Dr. Kasztriner Péterné	26,41	100,00	-	126,41
Kuffier Vera és Kuffler Endre	100,88	-	-	100,88
Münnich Józsefné	35,89	5,10	-	41,90
Összesen:	795,57	305,98	454,47	1556,05

Az igénybevett 795 kh 939 n.öl területű ingadatokból 79 zalalövői lakos 713 kh 282 n.öl területet, 15 csödei lakos 61 kh 347 n.öl területet, míg 7 szőcei lakos 21 kh 310 n.öl területet kapott.¹¹⁹ Míg Zala megyében az egy személyre eső juttatási átlag 2,8 kh — országosan 5,1 kh — volt, addig Zalalövön — mint az a számadatokból megállapítható — lényegesen magasabb, viszont a falu lélekszámahoz képest a juttatások száma viszonylag kevésnek mondható.

Érdemes megvizsgálni, hogy a juttatottak melyik társadalmi csoporthoz tartoztak. A források szerint a földhözjutottak kb. kétharmada földnélküli napszámos és cseléd volt, míg a többiek a törpebirtokosi kategóriába tartoztak. A földosztás technikai lebonyolítása szempontjából említésre érdemes a kiosztásért felelős mérnök - már citált 1947-es dokumentumban foglalt - megjegyzése: „A volt uradalmi cselédek a Tarányi-féle birtokból »mindenki minden táblábók elv szerint kapták meg ingatlanaikat és emiatt az a műszakilag teljesen helytelen helyzet adódott elő, hogy 14-18 darabban jutottak földhöz. Helyesbítő felvilágosításaimat figyelembe nem vették és ragaszkodtak a meglévő állapothoz. A község egyes határrészeiben a parcellák elaprózodottsága oly mérvű, hogy tagosítás szükségessége mutatkozik”.¹²⁰

A földreform természetesen nem oldotta meg egy csapásra a mezőgazdaság régmúlta visszatekintő problémáját. Ez annál inkább sem lehetett így, hiszen a megfelelő eszközök, vetőmag stb. hiánya mellett a gondokat tetézte a mezőgazdasági javakban bekövetkezett háborús pusztítás, valamint a — már évek óta magas - beszolgáltatási teher további, szinte az elviselhetetlenség határáig való növekedése, ami leginkább a megszálló hadsereg itt tartózkodásának volt köszönhető.

Egy 1945. július 14-én keletkezett összesítés szerint a következő javak tűntek el a háborús cselekmények folytán: szarvasmarha: 391; sertés: 280; juh: 234; ló: 146; búza: 51,9 t; rozs: 36,35 t; árpa: 29,1 t; kukorica: 27,25 t; baromfi: 4208; tojás: 54.020; zsír: 3700 kg; olaj: 300 kg.¹²¹ Egy másik forrás alapján a megmaradt állatállomány a következő volt: 794 szarvasmarha, 24 ló, 448 sertés, juh 0.122 Összevetve a két adatsort, körülbelül - legalábbis az állatállományra vonatkozóan - 30-40 %-os veszteség figyelhető meg, amely jelentősnek számított, de nem rendkívülinek.

A rendszeresen beszolgáltatott élelmiszerek mellett további terhet jelentett az állandóan itt állomásozó, illetve gyakran átvonuló katonaság ellátása. A katonák állandó zaklatásai, önkényeskedései sok feszültséget okoztak. Az elhurcolásokról szóló hírek - „málenkij robot” - tudatában mindig nagy riadalmat keltett a helyi, környékbeli munkára kirendelés, amely néha száznál is több embert érintett.

A közbiztonság katasztrofálissá válása miatt a szülők alig merték gyermekeiket elengedni az iskolába. A tanítás Zalaövön már április 23-án megkezdődött, de a tanulóknak átlagosan csak 50 %-a jelent meg az első hetekben. A férfi tanerők közül többen hiányoztak a katonai szolgálat miatt, őket az idemenekült tanítók és tanítónők pótolták.¹²³

Budafán május 2-án kezdődött a tanítás Gaál Karolina és Tóth Rozália menekült tanítónők által. Az iskola állapota jó, de a felszerelés és a bútorzat hiányos volt. Irsapusztán Búzás Dezső és Bányai Attila menekült tanítók kezdték meg az oktatást.¹²⁴

Az 1945-ös év második felének legnagyobb politikai eseménye a november 4-én megtartott nemzetgyűlési választás volt. Magyarország történetében először ekkor lett valóban általános és titkos a választójog. A választói névjegyzékre ennek okán lényegesen többen kerültek fel, mint bármikor valaha is: Budafán 89 férfi és 124 nő, Zalaövön 956 férfi és 1040 nő. A szavazati jogukkal Budafán 195-en, míg Zalaövön 1804-en éltek. Zala megye egy választókerületet alkotott, ahol a Magyar Radikális Párt kivételével valamennyi engedélyezett párt indult, amelyek a tisztán lajstromos választásokon a következő eredményt érték el:

18. táblázat

1945-ös választásokon Budafán és Zalaövön leadott érvényes szavazatok száma pártonként

	NPP		PDP		MKP		FKgP		SZDP	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Budafa	2	-	-	-	9	4	63	112	3	2
Zalalövő	41	38	3	2	47	25	720	820	42	37

Mint ahogy az a táblázatból is látszik, a Kisgazdapárt mindkét településen a szavazatok több mint 80 %-át begyűjtötte, lényegesen felülmúlva az országos (57 %), de az ennél magasabb megyei (75 %) eredményt is.¹²⁵

Az új törvényhozás hatalma meglehetősen korlátozott maradt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság egyeduralma mellett, a belpolitikai helyzeten érdemben nem tudott változtatni. Sőt a közellátás az év hátralévő részében még tovább romlott, ezzel kritikus helyzet alakult ki 1945/46 fordulójára.

A beszolgáltatásokat a helyi hatóságoknak kellett végrehajtani, ez ellen semmit sem tehettek. Mégis rajtuk (is) csattant az ostor, a lakosság rajtuk (is) számon kérte a magas terheket. Ennek hatására 1945. december 15-én Zalalövő előljárói, köztük Pesti Sándor községbíró és Kovács János helyettes bíró lemondtak tisztségükről, nem bírván el a rájuk nehezedő nyomást. Ezt az alispán nem fogadta el, melynek okán több évig tartó jogi huzavona vette kezdetét.¹²⁶

Az 1946-os évben tovább folytatódott a politikai birkózás a központban zajló események leképeződése révén vidéken is. Zalalövőn 1946 elején változatlanul négy párt működött az engedélyezett hatból. Az FKgP vezetője Nagy Károly és dr. Moller Miklós, az NPP-é Cseresnyés Sándor, az MKP-é Miklós József és az SZDP-é Péter Vendel voltak. Budafán a nagyobb pártok közül csak a Szociáldemokrata Párt nem tudott ekkorra sem megszerveződni. A Nemzeti Parasztpárt helyi vezetője Tuboly Károly, a Kisgazdapárté Lutter József, míg a Magyar Kommunista Párté Pantyi Ferenc volt.¹²⁷

A faluban a legfőbb hatalom még mindig a pártok delegáltjaiból álló Nemzeti Bizottság kezében összpontosult. Az év elején - éppen a katasztrofális közellátási helyzetből fakadóan - a testület legfontosabb feladatainak egyike az úgynevezett termelési bizottság és az elszámoltató bizottságok megalakítása volt, melyeknek célja a termelés megszervezése, az előírt beszolgáltatás teljesítése, teljesíttetése volt.¹²⁸

A pártok között meglévő politikai ellentétek - különösen az MKP-FKgP viszonylatában - már a bizottsági tagok delegálása során újra felszínre törtek, amelyek ezután az egyre inkább pártosodó közélet szinte valamennyi területére áttevődtek. Jól példázta ezt az 1946. január 12-én megalakult Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) helyi szervezetének - amely az MKP befolyása alatt állt - már februárban megkezdődött és hosszán elnyúló konfliktusa Kapui Károly római katolikus hitoktatóval és rajta keresztül a helyi plébánossal, akik az FKgP tagjai voltak.¹²⁹

Tavasszal, április közepén az egyházi támogatottsággal bíró KALOT és KALÁSZ szervezetek zalalövői tagjai kerültek a politikai csatározások összűzébe. A Hunyadi-páncélosok dalának éneklése vádjával több fiatal fiút és leányt őrizetbe vettek és Zalaegerszegre rendelték kihallgatásra, amely komoly nyugtalanságot keltett a faluban.¹³⁰

A kommunisták hamar felismerték, hogy egyeduralomra törő, a többszínűséget elfojtó, egységesítő társadalompolitikájuk egyik legnagyobb gátja az egyház mellett, a civil szféra a maga jól működő köreivel, egyesületeivel. 1946-ban különféle ürügyekre hivatkozva sorra altatták be először a vallási alapon, majd az összes többi, esetenként nagy múlttal, komoly kulturális tradíciókkal rendelkező, a helyi társadalmat összefogó egyesületeket. Ennek esett áldozatul Zalalövön -többek között — a Daloskör és a Társaskör is.¹³¹

A gazdasági helyzet az év során nem javult, sőt a vártnál rosszabb termés miatt nőtt a kilátástalanság. Az év második felére kivonult a szovjet hadsereg legnagyobb része a környékről, így valamelyest javult a közbiztonság és a hidak pótlásával a vasúti személyszállítás beindulásával a közlekedés is veszélytelenebbé vált.¹³²

1946. szeptember 6-án - más források szerint 8-án - megalakult Cseresnyés Sándor elnöklétével és 53 taggal - főként újbirtokosok - a Zalalövői Földműves Szövetkezet, amely kezdetben igen mostoha körülmények között dolgozott, juttatott vagyona nem volt.¹³³

A év vége felé tovább árnyalódott a helyi politikai paletta. 1946. október 20-án létrejött a Magyar Parasztszövetség zalalövői tagozata, amely a Kisgazdapárt támogatását élvező érdekvédelmi szervezet volt.¹³⁴

Az 1947 elején keletkezett általános helyzetjelentésekből megtudhatjuk, hogy mind a három téglagyár működött, a szénhiány azonban többször időlegesen leállásra kényszerítette őket. Teljes kapacitással termelt a gőzfűrészüzem (Frim Jónás és fiai) és szervezés alatt állt egy faáru- és cérnaorsógyár.¹³⁵ Ezen kívül a négy vízimalom (özv. Vizi Lászlóné, Molnár Jenő, Jakosa Henrik és a Gergulecz-testvérek tulajdonában), valamint egy kisebb szeszgyár, olajütő és „börgyár” adta a falu iparát.¹³⁶ 1947 áprilisában újjászervezték a községi termelési bizottságot, amelynek elnöke dr. Moller Miklós lett.¹³⁷

Zalalövő képviselő-testülete 1947. május 3-i ülésén egyhangúlag arról határozott, hogy internátusos általános iskolát létesít a régi iskolaépület felhasználásával. A távlati célok között egy középfokú gazdasági szakiskola megalapítása is szerepelt, amely azonban nem valósult meg.¹³⁸ Ugyancsak akadályok merültek fel az ekkortájt megszervezett napközi otthon működtetésénél, mivel az e célra kiszemelt régi iskolaépületből közegészségügyi okokból a felettes hatóságok utasítására ki kellett költöztetni a gyerekeket.¹³⁹

1947 nyarán a falu ismét a választási küzdelmek hevében élt. A választójogi törvény módosítása következtében Zalalövön 15 ember veszítette el szavazáshoz való jogát. A járási főjegyző 1947. július 21-én kelt levele szerint Lövön 8 szavazókört kellett volna kialakítani, amelyből végül csak 6 lett. A szavazás lebonyolításában részt vevők július 26-án tették le az esküt a községi jegyzői hivatalban.¹⁴⁰ A választási kampány augusztusban érte el a tetőpontját, ekkor - az MKP ügyes fogásaként — hozták haza a hadifoglyok egy jelentős részét is.

Az országgyűlési választásokat 1947. augusztus 31-én tartották meg a következő eredménnyel:

19.táblázat

1947. augusztus 31 -i országgyűlési választások eredménye Budafán és Zalalövön¹⁴¹

MKP	FKgP	SZDP	NPP
------------	-------------	-------------	------------

	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Budafa	8	3	1	1	13	8	4	2
Zalalövő	97	94	35	22	92	52	22	20

	DNP		MRP		FMDP		PDP	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Budafa	45	83	1	3	1	1	-	-
Zalalövő	547	675	36	62	9	6	6	3

A táblázatból szemléltetést kitűnik a Barankovics István vezette Demokrata Néppárt abszolút győzelme, amely egész Zala megyére jellemző volt. Az arányosság elvét sértő választójogi törvénymódosítások, valamint az MKP manipulációi a választói névjegyzékkivonattal - kékcédula - eltorzították a választási eredményt. Előbbinek köszönhetően a parlamenti helyekből - a szavazatok számához képest — aránytalanul nagyobb rész jutott a Függetlenségi Frontba tömörült pártoknak (MKP, SZDP, NPP, FKgP) azon belül is az MKP-nak. Mindezek eredményeként az országgyűlésben - jelentős mértékben köszönhetően még az ellenzék szétdaraboltságának is - relatív többséget szerzett az MKP, és támaszkodva a Függetlenségi Front többi pártjával alkotott koalícióra - annak legerősebb tagjaként — immáron vezető kormányzópártnaként, a törvényes keretek látszatát keltve tudta programját végrehajtani, a proletárdiktatúrának nevezett terrorgépezetet kialakítani.

ZALALÖVŐ TÖRTÉNETE 1948 ÉS 1956 KÖZÖTT

A szervezeti egységesítés - mint a kommunista programpontok egyike - első áldozata a parasztfjúsági szervezetek voltak. Zalalövőn 1948. március elején alakult meg az Egyesült Parasztfjúság Országos Szövetsége (EPOSZ) helyi szervezete, melynek elnöke Lugosi József lett. Rögtön az érdeklődés homlokterébe kerültek azzal a fegyverténnyel, hogy rohammunkában néhány nap alatt, felhasználva a részben felrobbantott Zala-híd köveit, zömmel ők építették fel a falu főterén ma is álló 1848-as centenáriumi emlékművet.¹⁴²

Ugyanezen a tavaszon viszonylag csendes körülmények között helyben is megtörtént az MKP és SZDP egyesítése Magyar Dolgozók Pártjává (MDP). Ellenzéki pártok nem is működtek a faluban, a többi koalíciós párt pedig szép lassan felhagyott tevékenységével. Az MDP politikáját később 6 alapszervezet közvetítette a dolgozók felé, amelyek a téglagyárban, a rendőrségen, a MÁV-nál, az á. g.-nál, a tsz.-nél működtek és ehhez járult még a községi szervezet.¹⁴³

Később a volt koalíciós pártok - mindenk előtt az FKgP - vezetőinek (pl. Dobruczky Sándor) osztályrésze a megaláztatás, a jogtalan internálás lett.¹⁴⁴

július 25-én tartották meg a Községi Népi Bizottság alakuló ülését. A bizottság elnökévé Nagy Károlyt, alelnökévé Pordán Istvánt, jegyzőjévé pedig Pintér János községi jegyzőt választották meg. Elhatározták, hogy minden vasárnap üléseznek. Ez az új szervezet - hatósági jogkör nélkül - kívánt foglalkozni, mintegy koordinatív jelleggel a falu általános gazdasági, politikai és társadalmi ügyeivel.¹⁴⁵

január végén, a kor divatos szavával élve „kiemelték” Zalalövőt — bizonyára nem minden alap nélkül — a mintaközség cím odaadományozásával, amely igen nagy megtiszteltetésnek számított és hatása több évig eltartott. Az ünnepség január 30-án zajlott le. A címmel járó vándordíjat a budapesti Hungária Vegyi művek ajánlotta fel, az átadást igazi népünnepély (nagygyűlés, kulturális műsor, díszebéd, bál) kísérte. Az egész községnek szóló cím mellett még külön öt gazdát mintagazdává (Farkas Dezső, Domján Pál, Dávid Istvánné, Lóránt Kálmán, Cseresnyés Sándor) három gazdát pedig oklevéllel (Török István, Pintér József, Vass Vendel) tüntettek ki. Ugyanekkor alakították meg a Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetsége (FÉKOSZ), valamint az Újbirtokosok és Földhözjuttatottak Országos Szövetsége (UFOSZ) egyesítésével a Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége (DÉFOSZ) helyi szervezetét, melynek elnöke Farkas Ferenc lett.¹⁴⁶

A még esetlegesen meglévő pártok elsorvasztása lett a feladata az 1949. február 1-jén megalakult Magyar Függetlenségi Népfrontnak. Ennek minden párt és - akkor már az MDP politikáját kiszolgáló, egységesített - tömegszervezet a tagja lehetett, de a vezető szerep minden helyi bizottságban a kommunisták kezébe került. Ennek az új típusú népfrontnak február 25-én alakult meg a zalalövői tag szervezete. Titkárává Csibi Pál tanítót választották. Az alakuló gyűlésen Gerencsér György országgyűlési képviselő (MDP) és Baráti József főispán tartottak beszédet.¹⁴⁷

A népfrontnak valójában egyeden feladata, az 1949 májusában megtartott országgyűlési választások levezénylése lett, amelynek végeztével — „történelmi szerepét betöltve” — évekig a tetszhalál állapotába került. A május 15-én megtartott választásokon már csak egy lista került a választók elé, amely nem tartalmazott igazi alternatívákat. A magas részvétel mellett az emberek több mint 90 %-a elfogadta a népfront jelöltjeit. Ezzel a parlament is visszatükrözte azokat a változásokat, amelyek az elmúlt másfél esztendőben a politikában végbementek.

A politikai és társadalmi élet átszervezése az 1950 végén megtartott tanácsválasztásokkal lényegében befejezést nyert. Az új alkotmánnyal és tanács törvénnyel megszűnt a nagyközségi jogállás, így Zalalövő is elvesztette ezt a rangját. A megyei tanács (ahová póttagként Kemény János, Vass Vendel és Sárközi István került be Zalalövőről)¹⁴⁸ majd a járási tanács tagjainak kijelölése (sic!) után 1950. október 22-én választották meg a helyi tanácsokat. A megválasztott tanács tagok azután sorra megerősítették a felettes tanács testületek delegált tagjainak mandátumát.

A zalalövői tanács, amely kezdettől fogva Budafával alkotott közös tanácsot, 1950. október 26-án tartotta alakuló ülését az általános iskolában. A megválasztott 77 rendes tag - 4 hiányzott - mellett megjelent 41 póttag, valamint a választási bizottság tagjai és egy járási tanácsi kiküldött. Horváth Lajos, mint a választási bizottság elnöke ismertette az eredményt, amely szerint a 2343 választóból 2340 leszavazott, mégpedig 2336-an a népfront jelöltjei mellett. Ezt követően a tanács tagok megválasztották a 9 tagú végrehajtó bizottságot, akik ezután elvonulva, a maguk kebeléből ugyancsak megválasztották a tanácselnököt, a helyettesét és a vb-titkárt. Az elnök, Árnayék János (korábbi vezetőjegyző), a helyettese Takács János

(korábbi községbíró)¹⁴⁹ a végrehajtó bizottság titkára pedig Lugosi József lett. Köves János járási kiküldött beszéde után „a tanácsstagok szünni nem akaró tapsvihar közepette éltették Sztálin és Rákosi elvtársakat, valamint a pártot”. Végül elénekelték az Internacionálét.¹⁵⁰ Ezzel kezdetét vette Zalalövőn is a tanácskorszak.

A politikai viszonyok átszervezésével párhuzamosan folyt a gazdaság „szocializálása” is. A termelési bizottság újjáalakulása és a traktorbizottság megalakítása - amely a dr. Moller Miklós birtokában lévő 40 LE-s traktort szemelte ki magának - a későbbiek tükrében csak a kezdő lépéseknek számítottak az említett irányba.¹⁵¹ 1948. augusztus 3-án megalakult a Községi Földbérlo Bizottság abból a célból, hogy a földreform során földhöz, vagy elegendő mennyiségű földhöz nem jutott és ezáltal többnyire bér munkára kényszerülő mezőgazdasági munkásokat és törpebirtokosokat haszonbérlethez juttassa, elősegítve a mezőgazdasági munkanélküliség csökkentését - akár a nagyobb birtokkal rendelkezők rovására is.¹⁵² A mintaközség cím 1949 eleji elnyeréséről már ejtettünk szót. Rögtön ezután Zalalövő a tavaszi munkák idejére versenyre hívta ki Zala megye egész dolgozó parasztságát.¹⁵³

A szocialista mezőgazdaság első hírnöke az 1949. december 1-jén megalakított állami gazdaság volt, amely sok, egymástól meglehetősen távol fekvő és nagy területen szóródó birtokon kezdte meg a gazdálkodást.

Az első — 1951-ben tszcs-vé alakuló — földbérlo csoport még ennél is előbb megszületett Zalalövőn, de a tszcs-k többségét azután hozták létre, miután Rákosi Mátyás 1948. augusztus 20-i, Kecskeméten elmondott beszédében meghirdette a téjeszesítés programját. A szövetkezetesítés első hullámában keletkezett egységek rendkívül kis területen, szétszórt parcellákon és ennek okán kevés taggal, valamint minimális eszközállománnyal rendelkeztek. A szórtságon a sokszor erőszakos tagosítással próbáltak meg segíteni, melynek során — kevés kivételtől eltekintve — a tagosítást elszenvető magángazda járt rosszabbul, így — is — vágva vissza a beléptetés sikertelenségéért. Ugyanebben az időben lett jellemző a földtől való menekülés is, amely a „földfelajánlás” formájában jelentkezett. Az említett földbérlo csoport („kvázi-tszcs”) még 1951-ben is csak 83 kh-on gazdálkodott 13 taggal, viszont 1955-ben már 600 kh-ja és 104 tagja volt.

A falu ilyen értelemben második termelőszövetkezeti csoportja kicsivel később, 1950. február 27-én alakult Szabadság néven. Nem egészen egy hónap múlva (március 15-én) jött létre Vörös Zászló név alatt a harmadik csoport és még ugyanebben az évben, szeptember 8-án, Pusztaszentpéter falurészben megalakult a negyedik tszcs is, amely a Kossuth nevet vette fel.

Az 1951-es esztendő a tszcs-szervezés szempontjából, Zalalövő esetében különösképpen, csúcspontnak tekinthető. Ebben az évben nem kevesebb, mint 8 — Budafával együtt 9 — új szövetkezet alakult a községben. A zömükben az első negyedévben létrejöttek sorát a Rákosi Mátyásnak keresztelt szövetkezet (Sötétmajor) nyitotta meg, amely február 18-án alakult. Nevét 1954. január 1-jén Rákóczira változtatta, tartalmi változásokon azonban nem nagyon ment át. A sort az Irsapuszta falurészben, hivatalosan másnap megszerveződött Ságvári folytatta. Pár nappal később, február 22-én Pacsapusztán alakult meg a Harcos nevű tszcs, amelyet a következő napon a Haladás követett. Február 26-án szervezték meg - ez évben ötödikként - a Petőfit és március 4-én a Munka Hősét, valamint Kisfernekágon az Új Életet. A sorozatot, március 7-i megalakulásával a Törekvés termelőszövetkezeti csoport zárta. Budafán az első és egyetlen tszcs 1951. július 15-én alakult meg és a Táncsics nevet vette fel. Valamennyi 1951-ben alakult tszcs úgynevezett I. típusú szövetkezetté vált, amely a három

típusba sorolt szövetkezési módozatok közül a leglazább, a közös gazdálkodás legkevesebb elemét felmutató forma volt.

Újabb szövetkezésre viszonylag hosszabb szünet után 1956. március 1-jén került sor, amikor is megalakult a meglehetősen rövid ideig működő Búzakalász Tszcs.

1953 második felében, a Nagy Imre-féle kormányprogram megjelenése után országosan egy kisebb feloszlási hullám vette kezdetét, de helyileg ekkor csak a budafai szövetkezet szűnt meg. A közös gazdálkodás jegyeinek időközbeni erősödését mindössze néhány gazdaság esetében figyelhetjük meg, amit a magasabb „típus-fokozatba” átsorolás mutat. A Ságvári 1952-ben, míg a Munka Hőse és az Új Elet termelőszövetkezeti csoportok 1955. december 31-én váltak III. típusú szövetkezetté.¹⁵⁴

A kollektivizálás tömeges és erőszakos beindítása előtt, 1948-ban az MDP szövetkezetpolitikája még egészen más struktúra kialakítását tűzte célként maga elé. A középpontba a földműves-szövetkezeteket állították, ezek köré kívánták felfűzni, majd egyesíteni a különböző (hitel, tej, hangya stb.) szövetkezeteket. Ezt a lassúbb és „kíméletesebb” eljárást azonban a nagypolitikai változások módosították, legfőbb feladatként a gyors téjeszesítést megjelölve, de emellett az említett szövetkezet típusok önállóságának elveszejtését sem adták fel.

Ennek jegyében tartották meg Zalalövön 1949. február 6-án, a Hangya Szövetkezetet a Földműves-szövetkezetbe beolvasztó „fúziós közgyűlést”.¹⁵⁵ Az új szövetkezet másfél hónap múlva, 22 versenyfeladatban, versenyre hívta ki - a már ismert szokás szerint - Zala megye összes földműves-szövetkezetét.¹⁵⁶ A Hangyával való egyesülés után a Földműves-szövetkezet természetesen megkapta annak üzletét. Ugyancsak ebben az esztendőben kapták meg a volt „kiskultúr”-ban üzemelt Mátyás-féle boltot, valamint a régi zalapataki boltot. A magánkereskedelem visszaszorulásával fokozatosan nőtt a szövetkezet szerepe és egyúttal — alternatív vásárlási lehetőségek híján — a rá nehezedő nyomás is. 1950-ben már volt saját teherautójuk és hozzáláttak egy kisáruház létesítéséhez a volt Károlyi-féle épületben. Az üzlet 1951-ben nyílt meg, amely akkoriban a megyei földműves-szövetkezetek egyik legnagyobb, legkorszerűbb kereskedelmi egysége lett. Ugyanebben az évben megnyitották az önálló húsboltot, majd az irsai és a budafai vegyesboltokat. A szövetkezet két kisebb pékséget is üzemeltetett, amely Zalalövön és környékén kívül a nagylengyeli olajvidék körzetének kenyérellátását is biztosította. 1950-től 1954-ig Budapesten is tartottak fenn piaci standot, ahol a zalalövői körzetben felvásárolt fontosabb élelmiszereket hozták forgalomba. A helyi lakosság ellátását szolgálta a későbbi Tüzép-telepen létrehozott baromfitelep is, ahonnan még az említett fővárosi standra is került.

Már az ötvenes évek első felében megkezdődött a földműves-szövetkezetek nagyobb egységekbe terelése. Ennek során a zalalövői szövetkezet központi szerepkört kapott, hiszen ebbe olvasztották be a zalaháshágyi, vaspöri, az ozmánbüki, zalacsébi és salomvári, valamint a keménfai szövetkezeteket is.

A vendéglátás fejlesztése nem élvezett prioritást, ennek ellenére a volt gazdaköri kocsmá mellett 1952-ben megnyílt a község első cukrászdája, 1954-ben pedig a kisvendéglő.¹⁵⁷

A nagyobb üzemek társadalmasítása után, az ötvenes évek elején megkezdték a magánkisiparosok kisipari termelőszövetkezetekbe kényszerítését. Zalalövön 1951. július 1-jén alakult meg a Zalalövői Ruházati és Szolgáltató Ktsz, amelybe húsz cipészt, fodrászt,

szerezőt stb. léptettek be. Első elnökük Császár Gergely lett. Kezdetben szinte mindennel foglalkoztak, a bőr hulladékból készült „mozaik-aktatáskától” a bambisüvegek patentcsatjáig, amire éppen megrendelést kaptak. A ktsz tevékenységi köre 1953 után kezdett halványan profilizódni, amikor a méretes szabóságuk már „konfekció-üzemként” dolgozott.¹⁵⁸

1951. szeptember 15-én, mindössze 18 dolgozóval alakult meg a második zalalövői ktsz, a vegyesipari, amelynek kezdetben asztalos, bádogos, lakatos, kovács, kádár, bognár és festő részlegeik voltak. A tagság javaslatára elsőként a Mezőgazdasági Felszereléseket Gyártó és Javító Kisipari Termelőszövetkezet nevet vették fel, Jáger Györgyöt választva elnöküknek. Eleinte - sok más mellett - az is problémát jelentett, hogy nem tudták a részlegeket egy vagy néhány telephelyre fókuszálni. Kevés volt a gép, a jól fizető megrendelés, következésképpen a fizetség is. 1951-ben a tagok havi átlagjövedelme 724 Ft volt. 1952-ben azonban már kapcsolatot tudtak teremteni nagyobb városi cégekkel, amelyeknek a beszállítói lettek. 1953-ban a ktsz-en belül építőrészleg alakult, de változatlanul az asztalosok vitték a vezető szerepet. A régi álm, s központi telephely is megvalósult 1955-re.¹⁵⁹

Mint látható, Zalalövőn már ekkor igen komoly jelentőségre tett szert a szövetkezeti szektor, amely a község gazdasági struktúrájában ezt követően hosszú évtizedekig megőrizte, sőt közben növelte is súlyát.

A település nagyobb múltra visszatekintő ipari létesítményei sem maradtak érintetlenül az 1950-es évek elejének átalakulási folyamatában. A három téglagyár államosításra került, majd szervezetileg összevonták őket. E sorsban rövidesen osztoztak a vízimalmok is. 1951-ben a község kályhásaiból szervezték meg a cserépkályhagyártó üzemet a hasonló profilú zalaegerszegi gyár leányvállalataként.

Az ipar terén bekövetkező változások általában a tulajdonlásban és a szervezetben éreztették hatásukat, de a település gazdaságában ez a szektor nem nagyon növelte részarányát sem a foglalkoztatás, sem pedig a termelés értéke tekintetében, így az ötvenes években itt még semmi sem ingatta meg a mezőgazdaság primátusát.

Az I. ötéves terv alig juttatott Zalalövőnek valamit, a mezőgazdaságra szánt beruházási összegek legnagyobb részét az állami gazdaság kapta.¹⁶⁰ Egyeden ponton történt előbbre lépés, ami a falu infrastrukturális ellátottságát érintette, nevezetesen az 1951 második felében végrehajtott villamosítás.

A gazdasági élet fellendítését nehezítette az a tény is, hogy Zalalövő a Jugoszláviával megromlott viszony miatt több szempontból is „kedvezően fekvésű” településsé vált, ugyanis a legsúlyosabb években csak Zalaegerszeg felé lehetett engedély nélkül elhagyni a falut, Körmen és Őriszentpéter, valamint Lenti irányában sorompóval zárták le az átvételek az utat.¹⁶¹

A tanács feladata ekkoriban legnagyobb részt a mezőgazdasági munkák szervezése és elvégzésének felügyelete, ellenőrzése volt. Emellett, ezzel összefüggésben, a begyűjtés terv teljesíttetése igényelte a legtöbb figyelmet és munkát. Ez érthető is, hiszen különösebb intézményhálózattal ekkor még nem rendelkezett a község, a mezőgazdaság meghatározó voltáról pedig már esett szó.

A négy éves ciklus lezárultával, 1954-ben tartották az újabb tanácsválasztást. Az új tanácselnök Horváth László, a vb-titkár pedig Tóth István lett.¹⁶² Az új közös tanácsban,

1955-ben Budafa felvetette a kiválási szándékát, egyúttal Salomvárhoz való — tanácsközreti — csadakozásának igényét. Az 1955. január 15-i tanácsülésen és a tíz nappal későbbi vb-ülésen is egyhangú támogatottságra lelt Budafának ez a szándéka, azt a járási tanácshoz fel is terjesztették.¹⁶³ Ez a kezdeményezés azonban nem valósult meg, minden maradt a régiben. Szintén ebben az évben ötlött fel ismételten az új tanácsháza építésének gondolata, ami terven felüli beruházás lett volna.¹⁶⁴ Ennek megvalósulására majd öt esztendő kellett várni.

A budafai példa nyomán Pusztaszentpéter is ki szeretett volna válni Zalalövőből 1955-ben, de ez rövid idő múltán úgyszintén lekerült a napirendről.¹⁶⁵

A közművelődés és az oktatás terén, még az iskolák államosítását előkészítő kampány előtt, az általános iskola mellett 1948. január 23-án 11 növendékkel megnyílt internátus jelentett változást.¹⁶⁶ Ezt kezdetben a régi iskola épületében akarták elhelyezni, de itt volt a napközi otthon és egy pártszervezet, amelyek nem akartak kiköltözni, így a végleges megoldásig ideiglenesen a Thassy-féle Zalalövön és környékén kívül a nagylengyeli olajvidék körzetének kenyérellátását is biztosította. 1950-től 1954-ig Budapesten is tartottak fenn piaci standot, ahol a zalalövői körzetben felvásárolt fontosabb élelmiszereket hozták forgalomba. A helyi lakosság ellátását szolgálta a későbbi Tüzép-telepen létrehozott baromfitelep is, ahonnan még az említett fővárosi standra is került.

Már az ötvenes évek első felében megkezdődött a földműves-szövetkezetek nagyobb egységekbe terelése. Ennek során a zalalövői szövetkezet központi szerepkört kapott, hiszen ebbe olvasztották be a zalaháshágyi, vaspöri, az ozmánbüki, zalacsébi és salomvári, valamint a keménfai szövetkezeteket is.

A vendéglátás fejlesztése nem élvezett prioritást, ennek ellenére a volt gazdaköri kocsmá mellett 1952-ben megnyílt a község első cukrászdája, 1954-ben pedig a kisvendéglő.¹⁵⁷

A nagyobb üzemek társadalmasítása után, az ötvenes évek elején megkezdtek a magánkisiparosok kisipari termelőszövetkezetekbe kényszerítését. Zalalövön 1951. július 1-jén alakult meg a Zalalövői Ruházati és Szolgáltató Ktsz, amelybe húsz cipészt, fodrászt, szerelőt stb. léptettek be. Első elnökük Császár Gergely lett. Kezdetben szinte mindennel foglalkoztak, a bőrhulladékból készült „mozaik-aktatáskától” a bambisüvegek patentcsatjáig, amire éppen megrendelést kaptak. A ktsz tevékenységi köre 1953 után kezdett halványan profilizódni, amikor a méretes szabóságuk már „konfekció-üzemként” dolgozott.¹⁵⁸

1951. szeptember 15-én, mindössze 18 dolgozóval alakult meg a második zalalövői ktsz, a vegyesipari, amelynek kezdetben asztalos, bádogos, lakatos, kovács, kádár, bognár és festő részlegeik voltak. A tagság javaslatára elsőként a Mezőgazdasági Felszereléseket Gyártó és Javító Kisipari Termelőszövetkezet nevet vették fel, Jáger Györgyöt választva elnöküknek. Eleinte - sok más mellett - az is problémát jelentett, hogy nem tudták a részlegeket egy vagy néhány telephelyre fókuszálni. Kevés volt a gép, a jól fizető megrendelés, következésképpen a fizetség is. 1951-ben a tagok havi átlagjövedelme 724 Ft volt. 1952-ben azonban már kapcsolatot tudtak teremteni nagyobb városi cégekkel, amelyeknek a beszállítói lettek. 1953-ban a ktsz-en belül építőrészleg alakult, de változatlanul az asztalosok vitték a vezető szerepet. A régi álmom, s központi telephely is megvalósult 1955-re.¹⁵⁹

Mint látható, Zalalövön már ekkor igen komoly jelentőségre tett szert a szövetkezeti szektor, amely a község gazdasági struktúrájában ezt követően hosszú évtizedekig megőrizte, sőt közben növelte is súlyát.

A település nagyobb múltra visszatekintő ipari létesítményei sem maradtak érintetlenül az 1950-es évek elejének átalakulási folyamatában. A három téglagyár államosításra került, majd szervezetileg összevonták őket. E sorsban rövidesen osztoztak a vízimalmok is. 1951-ben a község kályhásaiból szervezték meg a cserépkályhagyártó üzemet a hasonló profilú zalaegerszegi gyár leányvállalataként.

Az ipar terén bekövetkező változások általában a tulajdonlásban és a szervezetben éreztették hatásukat, de a település gazdaságában ez a szektor nem nagyon növelte részarányát sem a foglalkoztatás, sem pedig a termelés értéke tekintetében, így az ötvenes években itt még semmi sem ingatta meg a mezőgazdaság primátusát.

Az I. ötéves terv alig juttatott Zalalövőnek valamit, a mezőgazdaságra szánt beruházási összegek legnagyobb részét az állami gazdaság kapta.¹⁶⁰ Egyeden ponton történt előbbre lépés, ami a falu infrastrukturális ellátottságát érintette, nevezetesen az 1951 második felében végrehajtott villamosítás.

A gazdasági élet fellendítését nehezítette az a tény is, hogy Zalalövő a Jugoszláviával megromlott viszony miatt több szempontból is „kedvezően fekvésű” településsé vált, ugyanis a legsúlyosabb években csak Zalaegerszeg felé lehetett engedély nélkül elhagyni a falut, Körmend és Őriszentpéter, valamint Lenti irányában sorompóval zárták le az átvételek az utat.¹⁶¹

A tanács feladata ekkoriban legnagyobb részt a mezőgazdasági munkák szervezése és elvégzésének felügyelete, ellenőrzése volt. Emellett, ezzel összefüggésben, a begyűjtés terv teljesíttetése igényelte a legtöbb figyelmet és munkát. Ez érthető is, hiszen különösebb intézményhálózattal ekkor még nem rendelkezett a község, a mezőgazdaság meghatározó voltáról pedig már esett szó.

A négy éves ciklus lezárultával, 1954-ben tartották az újabb tanácsválasztást. Az új tanácselnök Horváth László, a vb-titkár pedig Tóth István lett.¹⁶² Az új közös tanácsban, 1955-ben Budafa felvetette a kiválási szándékát, egyúttal Salomvárhoz való — tanácsközségi — csatlakozásának igényét. Az 1955. január 15-i tanácsülésen és a tíz nappal későbbi vb-ülésen is egyhangú támogatottságra lelt Budafának ez a szándéka, azt a járási tanácshoz fel is terjesztették.¹⁶³ Ez a kezdeményezés azonban nem valósult meg, minden maradt a régiiben. Szintén ebben az évben ötlött fel ismételten az új tanácsháza építésének gondolata, ami terven felüli beruházás lett volna.¹⁶⁴ Ennek megvalósulására majd öt esztendő kellett várni.

A budafai példa nyomán Pusztaszentpéter is ki szeretett volna válni Zalalövőből 1955-ben, de ez rövid idő múltán úgyszintén lekerült a napirendről.¹⁶⁵

A közművelődés és az oktatás terén, még az iskolák államosítását előkészítő kampány előtt, az általános iskola mellett 1948. január 23-án 11 növendékkel megnyílt internátus jelentett változást.¹⁶⁶ Ezt kezdetben a régi iskola épületében akarták elhelyezni, de itt volt a napközi otthon és egy pártszervezet, amelyek nem akartak kiköltözni, így a végleges megoldásig ideiglenesen a Thassy-féle házba költöztek.¹⁶⁷ Az amúgy rövid életű internátus mellett az a remény sem vált valóra, hogy Zalalövőnek középfokú tanintézménye legyen.

Az iskolák államosítása 1948 nyarán Zalalövőn nem bírt különösebb jelentőséggel, hiszen a helyi elemi iskola kezdettől fogva állami fenntartású volt, némi községi segélyezéssel. Felekezeti iskola csak Budafán volt, ami viszont állami tulajdonba került. 1950 végén a

sötétmajori tanulók részére egy 1 tantermes iskola létesítéséről fogadott el határozatot a tanács.¹⁶⁸ Jellemző érdekesség, hogy ebben az időben a betegség mellett milyen okok miatt hiányozhattak még igazoltan a tanulók az iskolából: cipőjavítás, testvéreire vigyázott, az ingét mosták, disznóölés.¹⁶⁹

Az általános iskolában, ahol több mint 400 gyerek tanult 18-20 pedagógus irányítása mellett, a legnagyobb feladat a továbbtanulók számának fokozásán túl a lemorzsolódás megszüntetése volt.¹⁷⁰ A sikeresebb beiskolázást segítette elő a már korábban is — rendszertelenül — működő óvoda (a volt Kuffler-kastélyban) és az 1952-től létező bölcsőde (Czencz-ház).

Az egyesületek megszüntetésével az újonnan szervezett kultúrházak váltak a közművelődés letéteményeseivé, amelyek az új ideológiát és az azon alapuló „szocialista kultúrát” voltak hivatva terjeszteni a dolgozók körében. Zalalövön a kultúrotthon kezdetben igen mostoha körülmények között, a Galambos-féle kocsmában (ma kávézó) működött 1950-től.¹⁷¹ Az otthont 1951-ben bővítették a szomszédos Horváth Mátyás kereskedő által bérelt üzlethelyiség igénybevételével.¹⁷² Az évek során több szakkör és csoport alakult, amelyek meglehetősen nagy fluktuációt mutattak. Volt például néptáncsoport, színjátszó csoport, zenekar, rádiószakkör, fotószakkör, énekkar, varrószakkör stb., amelyek azonban nem tudtak hosszabb távon stabil csoportokká alakulni.¹⁷³

A közművelődés területén a „kultúr” mellett a könyvtár töltött be fontos szerepet. Az önálló községi könyvtár - több évtizedes előzmények után - 1953 áprilisában alakult meg, egy főfoglalkozású könyvtárossal. 1954-ben 903, 1955-ben 2050, 1956 végén pedig már 2899 kötet állt az olvasók rendelkezésére. A beiratkozott olvasók száma 1955-ben 445 volt, zömükben iskolás. Ugyanebben az évben 8 mesedélutánt és 2 irodalmi estet szervezett az intézmény, a végrehajtó bizottsági ülés beszámolója szerint „nem voltak valami jól látogatottak”. Nagy hiányosságok mutatkoztak kezdetben a kölcsönzött könyvek visszaadásánál is.¹⁷⁴

A szellem pallérozása mellett a test karbantartása sem nélkülözhető az egészségre törekvő ember számára. Zalalövön a Testedző Kör vált a szervezett sportolás bázisává. Budafán az 1948-ban megalakult Népi Sport Bizottság feladata lett a sportos életmód propagálása, a tömegsport alapjainak megteremtése.¹⁷⁵ A próbálkozások ellenére csak a labdarúgás tudott egy állandó csapatot életben tartani, említésre méltó eredmények nélkül. 1954-ben az állami gazdaság átvette a sportkört, neve Traktor SE lett, minőségi javulást azonban ez sem hozott. Nem vált be a sportban a vállalati-patronázs rendszere, az üzemek még a vonatkozó rendeletben előírt módon sem támogatták a helyi sportot és nem voltak adottak a megfelelő tárgyi és személyi feltételek sem.¹⁷⁶

Ezért az egészségesebb életmód terjesztésében a legnagyobb szerep a falu orvosaira hárult. Dr. László Henrik - aki évtizedekig szolgálta a falu népét - 1944-ben történt deportálása után, az állandó orvos hiánya is tetézte a gondokat. A negyvenes évek végétől dr. Margittay Elemér lett a körorvos. Már ekkor kérték a felsőbb szerveket, hogy Zalalövőt, a település nagyságára való tekintettel osszák két orvosi körzetre. Érdekes epizód ebből az időszakból, hogy 1948 januárjában dán orvosok végezték el — az országban másutt is — a BCG oltásokat. Sajnos az ötvenes évek gazdaságpolitikája nem preferálta különösképpen az egészségügyet, és a falu infrastrukturális ellátottsága — közművek, népfürdő stb. hiánya — sem adott módot az érdemi elmozdulásra. Az ötvenes évek közepétől (1955) dr. Lakatos Ottó lett a község orvosa, aki 1961-ig látta el közmegbecsülésnek örvendő a zalalövői betegeket.¹⁷⁷

A község vezetői 1956 elején határoztak a szovjet Vörös Hadsereg elesett katonáinak tiszteletére emelendő emlékműnek, a volt Kuffler-kastély udvarában történő felépítéséről. A kőoszlopot 1956. november 7-én akarták felavatni. Erre az időpontra azonban már ledöntve hevert a kastélyudvar fái között a rendszer szimbólumának szánt emlékmű.¹⁷⁸

ZALALÖVŐ AZ 1956-OS FORRADALOM IDEJÉN

Az 1956. október 23-án, Budapesten történekről szóló, sokszor egymásnak is szögesen ellentmondó hírek napokig bizonytalanságban és ezzel együtt mozduladanságban tartották a vidéki települések lakóit.

Zalalövőre október 25-én délelőtt két orosz rohamlőveg érkezett, az egyik a patika, a másik dr. Lakatos Ottó háza előtt foglalt állást, de ezen túlmenően semmi nem történt. Hasonlóan a legtöbb vidéki városhoz és faluhoz, Zalalövön is október 26-án kezdődtek az események. Ezen a napon ledöntötték a volt Kuffler-kastély udvarán magasodó, még fel sem avatott szovjet hősi emlékművet, és koraestére felvonulást szerveztek a centenáriumi-(Petőfi) emlékmű elé. Itt, a község központjában 300-400 fős tömeg gyülekezett az esős idő ellenére, ahová a villanyt is kivezették. Szolovi László elszavalta a Nemzeti dalt, ezután Pálincás József iskolaigazgató tartott — beszólásoktól tarkított — beszédet, majd

az iskolások elmondták a Hiszekegyet, végül pedig Tóth István vb-titkár szólt az egybegyűltekhöz. A mindvégig békésen zajló tüntető felvonulás a beszédek elhangzása után feloszlott.

Másnap ismét tömeg gyülekezett a falu központjában, a tanácsháza előtt. Ekkor történt meg a hatalom átvétele. Horváth László tanácselnököt leváltották és felszólították hivatala, majd a község elhagyására. A tömeg egy része ezután benyomult a tanácsházába, azt részben feldúlták, az ott talált iratokat, képeket és a vörös zászlókat elégették. Ugyanerre a sorsra jutott a pártiroda is.¹⁷⁹ A régi vezetők elkergetése után megalakult a Községi Forradalmi Tanács, amelynek tagjai dr. Moller Miklós fogorvos, Egyed László főkönyvelő (á. g.), Károlyi József alkalmi munkás, Lukács Elek földműves, ifj. Molnár Sándor földműves, Németh Dezső villanyszerelő, Németh Gábor földműves, Ollár Ferenc és László Kovácsok, Pesti Miklós földműves, Szabó Béla szabó és Szolovi László cserépkályhagyártó lettek. A Forradalmi Tanács elnöke Tóth István volt vb-titkár lett.¹⁸⁰ Az új szerv ötfős vezetőséget választott, amelynek tagjai Tóth István elnök mellett, Németh Dezső, Pesti Miklós, Ollár László és Szabó Gyula lettek.

Röviddel ezután, ideiglenes rendfenntartó szervként megalakították a nemzetőrséget, egyúttal bevonták a - főleg kommunistáknál - kintlévő fegyvereket.¹⁸¹ Október 29-én az állami gazdaságban megalakult a munkástanács. Tagjai: Egyed László, Lukács Elek, Pejrlfel Lajos, Szilágyi Mihály, Vincze Mihály, elnöke Károlyi József lett.¹⁸²

Október 30-án dr. Moller Miklóst beválasztották Zalaegerszegen a járási forradalmi bizottságba és delegálták a megyei bizottságba is. Másnap dr. Moller — aki már a koalíciós években is a Kisgazdapárt egyik helyi vezetője volt — a tanácsi hangosbemondón keresztül beszélt a lakossághoz, kérve azt, hogy minél többen tömörüljenek az újjáalakuló FKgP zászlaja alá. A pártszervezés elindításában Varga István volt főjegyző és ifj. Nagy Károly - a

volt helyi FKgP elnök fia lettek a segítségére. November 1-jén, a forradalom áldozatainak emlékére egy fa-keresztet állítottak a temetőben.¹⁸³

November 4-e, a forradalom leverése után csak fokozatosan, hetek múlva tudta visszanyerni terét vidéken a régi-új hatalom. A tanács végrehajtó bizottságának ülésein tanácskozási joggal hetekig jelen volt az egykori forradalmi tanács vezetősége, akiket a források mint nemzeti bizottsági tagokat említenek.

A tanács végrehajtó bizottsága a forradalom kitörése után november 29-én ülésezett először, ahol áttekintették a közellátás helyzetét és döntöttek az iskolai oktatás sürgős megkezdéséről. A képviselők aggodalmukat fejezték ki a nyugatra távozások ténye és az egyéni bosszúállások eshetősége miatt. Többen méltatták a nemzeti bizottságot, amelynek eredményes és erélyes ténykedése közepette Zalaövről senkinek nem esett bántódása a forradalom alatt. Ezen túlmenően a vb jegyzőkönyvileg is dicséretben részesítette a nemzeti bizottság minden tagját „a forradalom alatt végzett hazafias munkájukért”.¹⁸⁴

Néhány hónap múlva az új rezsim azonban már elég erősnek érezte magát ahhoz, hogy leszámoljon a forradalom kisebb szereplőivel is. A zalaövrői események kapcsán dr. Moller Miklós lett a fővádlott, mivel ő töltötte be a legmagasabb tisztséget. Rajta kívül Lövről még tíz embert fogtak le, akik a forradalmi és a munkástanács vezetői voltak. A Zalaegerszegi Megyei Bíróságon 1957. december 11-én kihirdetett ítélet szerint, a vádlottak a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvétel „büntetést” követtek el, melynek alapján dr. Mollerre 2 év, a többiekre 6 és 10 hónap közötti 6 esetben felfüggesztett - börtönbüntetést róttak ki. A fellebbezések után a Legfelsőbb Bíróság 1958. november 25-én mondta ki a végleges verdiktet, amely szerint dr. Moller Miklós büntetését felére csökkentették, három személyt felmentettek, kettőnek viszont kissé felemelték a büntetését.¹⁸⁵

ZALALÖVŐ TÖRTÉNETE 1956 ÉS 1989 KÖZÖTT

Demográfiai változások

A XX. század második felében, a megelőző évtizedekhez képest alapvetően átformálódott a társadalom és annak települési környezete. A gazdasági életben elinduló változások demográfiai hatásai, igencsak differenciáltan, sokszor ellentmondásosan jelentkeztek a különböző településkategóriákban. Az iparosítás, a dekoncentrációs törekvések ellenére - teljesen természetszerűleg - a térben nem egyenletesen történt, ennek irányát a kornak megfelelő helyi és helyzeti energiák megléte vagy hiánya szabta meg. Ez a folyamat a nagyobb és közepes városoknak legtöbbször kedvezett, míg a kisebb falvak általában a vesztesek közé kerültek. Zala megye több szempontból is eklatáns példája volt ennek a folyamatnak. Itt mindkét szélsőség, így a megyeszékhely lakosságának és ezzel együtt gazdasági potenciáljának többszörösére duzzadása mellett, az aprófalvak rohamos elnéptelenedése is egyaránt megfigyelhető volt.

Zalaövről, amely zalai viszonylatban kifejezetten nagy falunak számított, kezdetben a fenti jelenség mindkét arcával találkozott, de a korszak vége felé, a nyolcvanas évek elejétől azonban már jól megfigyelhetően, a negatív oldalak domináltak.

E folyamat bemutatását és megmagyarázását legelőször a demográfiai változásokkal illusztráljuk. A legfontosabb mutatók számszerű adatait, úgy mint népességszám, nemek és korcsoportok szerinti tagozódás, foglalkozási átrétegződés, valamint az iskolai végzettségben bekövetkezett változásokat az 1949-1990 között tízévenként megtartott népszámlálások eredményeiből nyertük.

20. táblázat
Budafa és Zalalövő népességének változása 1949 és 1990 között¹⁸⁶

	1949	1960	1970	1980	1990
Budafa	368	378	343	334	-
Zalalövő	3395	3628	3301	3321	3343

Mint az a táblázatból is rögtön szembetűnik a népesedési csúcs a század mások felét illetően mindkét településen az 1960-as népszámlálás idejére esett.¹⁸⁸ A népesség változását alapvetően két tényező szabályozza: a természetes szaporodás vagy fogyás, illetőleg a vándorlási különbözet. Egészen 1980-ig a születések száma meghaladta a halálozásokét, de a vándorlási különbözet állandóan negatív volta csökkenést — vagy ennek mérséklődése csak gyenge emelkedést - produkált. 1990-re azonban már a halálozások száma felülmúlta a születéseket és minden eddiginél nagyobb lett a vándorlási különbözet negatívuma is, ezért jelentősen csökkent Zalalövő népessége. (A táblázatban 1990-nél szereplő adat már Budafával együtt értendő!)

A demográfiai változásokból kirajzolódó képet tovább árnyalhatjuk az által, ha megvizsgáljuk a belterületi és külterületi népesség arányának időbeli változását. 1949-ben a 3395 fős zalalövői népességből 1095-en laktak külterületen, ami 32,25 %-nak felel meg. 1960-ra ez a szám 23,78 %-ra, 1970-re 9,05 %-ra, 1980-ra 5,87 %-ra, 1990-re pedig 4,9 %-ra zsugorodott. Megállapíthatjuk tehát, hogy a népességfogyás elsősorban a külterületet érintette, a lakosság térbeli elhelyezkedésének koncentrációjával együtt.

A község területe 1949-ben 5317 ha volt, míg 1990-ben 5264 ha. Változás egyrészt 1961-ben történt Pusztaszentpéter elcsatolásával, illetve 1981-ben Budafa (352 ha) odacsatolásával.

A következő táblázat a férfiak és nők arányának változásairól tájékoztat.

21. táblázat
A férfiak és nők arányának változása Budafán és Zalalövőn 1949-1990

		1949	1960	1970	1980	1990
Budafa	férfi	177	177	160	154	-
	nő	191	201	197	180	-
Zalalövő	férfi	1676	1841	1670	1641	1651
	nő	1719	1787	1726	1680	1692

Budafánál láthatóan mindvégig megmaradt a nőtöbbség, szemben Zalalövővel, ahol a háborús veszteségből (is) következő nőtöbbség 1960-ra megszűnt. Később - mint azt a következő táblázatokból is látni fogjuk - az előregedő társadalomnak köszönhetően ismét nőtöbbség alakult ki, amely főként az idősebb korosztályban jelent meg.

22. táblázat

Budafa népességének korcsoportok szerinti megoszlása 1949-1980

	Életkor(év)			
	0-14	15-39	40-59	60-x
1949	86 (23,4 %)	135 (36,7 %)	100 (27,2 %)	47 (12,8 %)
1960	95 (25,1 %)	118(31,2%)	98 (25,9 %)	67 (17,7 %)
1970	96 (26,9 %)	109 (30,5 %)	81 (22,7 %)	71 (19,9 %)
1980	71 (21,6 %)	104 (31,1 %)	85 (25,4 %)	71 (21,3 %)

23. táblázat

Zalalövő népességének korcsoportok szerinti megoszlása 1949-1990

	Életkor (év)			
	0-14	15-39	40-59	60-x
1949	927 (27,3 %)	1240 (36,5 %)	807 (23,8 %)	421 (12,4 %)
1960	939 (25,9 %)	1364 (37,6 %)	838 (23,1 %)	482 (13,3 %)
1970	838 (24,7 %)	1225 (36,1 %)	772 (22,7 %)	561 (16,5 %)
1980	746 (22,5 %)	1141 (34,4%)	839 (25,3 %)	595 (17,9 %)
1990	652 (19,5 %)	1176(35,2%)	892 (26,7 %)	623 (18,6 %)

A táblázatokból egyértelműen kirajzolódnak az előregedő társadalomról elmondottak. Az évtizedek során egyre inkább növelte súlyát a két idősebb korcsoport a fiatalabbak rovására. A születések számának csökkenése, a nyugdíjas korúak számának ezzel majdhogynem párhuzamos növekedése az élet számos terére volt (van) kihatással, amiről a későbbiekben még lesz szó.

Az alábbi adatsorok Budafa és Zalalövő foglalkozási átrétegződését szemléltetik a XX. század második felében.

24. táblázat

Budafa népességének foglalkozása a főbb gazdasági ágak szerint százalékos megoszlásban 1949-1990

Mezőgazdaság Ipar+Építő-ipar Közlekedés Kereskedelem Egyéb

1949	84,8	11,7		3,5	190
1960	51,9	31,7	8,5	1,6	6,3
1970	46,5	42,9	2,8	1,1	6,7
1980	41,0	40,1	8,4	3,3	7,2

25. táblázat

Zalalövő népességének foglalkozása a főbb gazdasági ágak szerint százalékos megoszlásban 1949-1990

	Mezőgazdaság	Ipar+Építő-ipar	Közlekedés	Kereskedelem	Egyéb
1949	62,0	18,2	5,4	4,0	3,8
1960	50,1	26,9	5,4	5,1	12,5
1970	43,4	33,9	8,2	6,4	8,1
1980	36,2	36,0	7,6	8,2	12,0
1990	28,5	38,9	5,5	10,8	16,4

Mindkét táblázat adataiból jól kivehető a század második felére jellemző trendvonal, miszerint a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma csökken, mivel a munkaerő átvándorol az iparba, majd - időben kissé megkésve — a terciér, azaz a szolgáltató szektorba. Zalalövön és Budafán a mezőgazdaságban dolgozók részaránya valamikor a hatvanas években süllyedt 50 % alá. A szövetkezetesítés újabb hulláma, valamint a városi - esetünkben Zalaegerszeg - és kisebb mértékben a helyi iparfejlesztés együttes hatása mutatkozott meg ebben a változásban. Ezzel együtt, ettől kezdve egyre inkább megnő az ingázás és a - már bemutatott - végleges elvándorlás is. 1990-ben a község 1549 aktív keresőjéből 1037 dolgozott a lakóhelyén, míg 512-en naponta ingáztak.

A foglalkozási szerkezettel és méginkább a gazdasági fejlettséggel korrelációban áll a népesség iskolai végzettsége is. Ezt mutatják be a következő táblázatok Budafa és Zalalövő esetében.

26. táblázat

A 7 éves és idősebb népesség az iskolai végzettség szerint Budafán 1949-1980

Össz. népesség	7 éves és id. népesség	Analfabéta	194	Ált. isk. 1-8 o.	Szakm. képző	Közép- isk. 1-4 o.	Érettségi	Felsőfokú isk.
1949	368	334	8	295	-	3	-	-
195								
1960	378	330	10	313	-	3	3	-
1970	343	317	8	291	-	10	5	3
1980	334	304	5	242	34	10	11	2

27. táblázat

A 7 éves és idősebb népesség az iskolai végzettség szerint Zalalövőn 1949-1990

	Össz. népesség	7 éves és id. népesség	Analfabéta 196	Ált. isk. 1-8 o.	Szadm. képző	Közép- isk. 1-4 o.	Érettségi	Felsőfokú isk.
1949	3395	3039	146	2178	-	267	-	-
1960	3628	3156	108	2862	-	75	85	26
1970	3301	3032	46	2658	-	99	181	48198
1980	3321	2983	42	2095	375	118	276	77199
1990	3343	3071	41	2033	515	-	379	103

A fenti táblázatokban citált adatok a magasabb végzettségűek dinamikus növekedését tükrözik. Azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ez abszolút számokban mindvégig nagyon keveset jelentett, a felnőtt lakosság döntő része a korszakban mindvégig maximum általános iskolai végzettséggel rendelkezett (rendelkezik). Ez nagyban meghatározta a gazdasági fejlődés lehetséges pályáját és sajnálatos módon a korszak végére, a kilencvenes évek elejére, amikor is a minőségi munkát produkáló kvalifikált szaktudás maradhatott csak versenyképes, a községre jellemző kedvezőtlen munkaerő-struktúra - több más okkal együttesen - az egyik fő okává vált, a helyileg az átlagnál sokkal súlyosabb gazdasági válságnak. Az ebből való kitörés lehetőségét az is nehezítette, hogy az elvándorlásban a versenyképes — relatíve magas végzettségű és fiatal — munkaerő járt az élen. Így a helyben maradók mind az iskolázottság, mind pedig a korösszetétel tekintetében egyre romló tendenciát mutattak.

Politika és társadalom

Az 1949 és 1989 közötti évtizedekben a társadalom valós politikai közvélekedése az egypártrendszer keretei között vagy nem, vagy csak nagyon áttételesen juthatott kifejeződésre. Az országgyűlési választások e tekintetben szinte teljesen elvesztették indikátor szerepüket, a megválasztott egyéni képviselőnek alig volt kapcsolata a településsel, ennél fogva az annak életében játszott szerepe is minimálisra korlátozódott.

Ennél valamivel nagyobb jelentősége maradt a helyi, tanácsi választásoknak, annál is inkább mivel az idő haladtával a tanácsok mozgástere, önállósága fokozatosan nőtt. A megyei tanácsba Zalalövőről delegált(atott) tagnak inkább volt érdekkijáró szerepe, mint az országgyűlési képviselőkné. Az önállósággal együtt, a vezetők felelőssége is megnövekedett, ami megkívánta, hogy a tanácselnöki, illetve vb-titkári funkcióba a falu dolgait önállóan is átlátó, döntésképes, lehetőleg szakirányú végzettséggel rendelkező egyén kerüljön.

Az '56-os forradalom leverését követően Horváth László visszakerült a tanácselnöki székbe, míg az eseményekben fontos szerepet játszó Tóth István vb-titkárnak 1957-ben mennie kellett, helyére Sziva István került. Horváthot 1959-ben Németh Lajos váltotta a tanácselnöki

tisztségben. Az elnök és a titkár között 1963-ra olyannyira megromlott a viszony, hogy a járási tanács közbelépésére az évben mind a kettőt leváltották. A tanácselnöki poszton Németh helyére Böjti László, a titkáréra, Sziva István helyére pedig Keszte Zoltán került. A következő tanácselnök — 1966-tól - Sárközi Géza lett, 1979-től pedig Vertetics Rafael, aki 1988 közepéig töltötte be ezt a tisztséget. Keszte Zoltánt, a vb-titkárt 1970-ben Frankovics Tibor váltotta, őt 1982-ben Németh László. 1987. március 1-jei hatállyal lett Kozma János a vb-titkár, akit még az év végén Gáspárné Tóth Zsuzsanna váltott fel. Röviddel ezután 1988 közepén Kozma János lett a tanácselnök.²⁰⁰

A tanácsválasztások — az országgyűlési választásokhoz hasonlóan - több mint 90 %-os részvétel mellett zajlottak, ahol a Hazafias Népfront által indított jelöltek kevés kivételtől eltekintve rendre megkapták — főként, ha a körzetben egyedül indultak — a szavazatok túlnyomó többségét. A tanácsstagok száma az ötvenes évekbeli több mint 80 főről az utolsó, 1985-ös választások idejére 31-re apadt. Éppen a nagy szám miatt kezdetben 60-65 % körüli volt az átlagos részvétel a tanácsüléseken, míg később ez 80-85 %-ra emelkedett. A végrehajtó bizottsági üléseken ennél mindvégig magasabb volt a részvételi arány, ami annak is volt köszönhető, hogy ez lényegesen kisebb grémium volt (10-12 fő), viszont funkciójánál fogva sokkal operatívabbnak kellett lennie, a ritkábban ülésező tanácsnál.²⁰¹ A forradalom után a politikai szervezetek újjáalakulása, „reorganizációja” fél-egy éven belül megtörtént. Az MSZMP első csoportja az I. sz. téglagyárban alakult meg 1956. december 4-én. Ezt követte 17-én az á. g., a községi alapszervezet 1957. január 14-én jött létre. Ezekre és az időközben alakult (MÁV, rendőrség) szervezetekre alapozva hozták létre 1957. május 29-én az MSZMP zalalövői egységes pártvezetőségét.²⁰² 1957. március 26-án megalakult az EPOSZ, amely ekkor 21 főt tömörített. Ez néhány nappal később - április 3-án - Budafán is létrehozta szervezetét, főként kulturális és sport vonalon próbált meg hatni az ifjúságra. 1957 áprilisában már sikerült elérni az 1956 előtti úttörő létszám háromnegyedét. Zala megye első termelőszövetkezeti KISZ szervezetét Zalalövön alakították meg 1957. november közepén.²⁰³

Település és társadalom

A XX. század második felében a gazdasági változások az adott település fiziognómiái képét is teljesen átformálták. A számos új köz- és gazdasági épület, a különféle vonalas infrastrukturális beruházások megkövetelték a tervszerűséget, a rendezési tervek készítését. A hetvenes évtizedben, a társadalom döntő részét érintő életszínvonal javulás visszatükröződött a magánérős építkezések mennyiségi és minőségi javulásában. Sajnos a títustervek (sátortetős családi házak) meglehetősen egyhangúságot adtak falvaink külső képének, így a korszerűsítés jelszava alatt eltörölték egy-egy vidék tradicionális építészeti stílusát. Ennek felismeréseként később egyre fontosabbá vált a múlt építészeti örökségének fokozottabb védelme és átmentése az utókor számára. Ez a kettős tendencia Zalalövő építészetében is megfigyelhető volt.

Legelőször vizsgáljuk meg - a háborút közvetlenül megelőző időszakból kiindulva — azt, hogy Zalalövő és Budafa lakásállománya milyen számszerű változásokon ment keresztül.

28. táblázat

Budafa lakásállományának főbb adatai 1941-1980

1941 1949 1960 1970 1980

Lakások száma	89	86 204	99 205	100	101
1 szobás	74	57	70	39	28
2 szobás	15	17	21	57	58
3 és több szobás	-	-	-	4	15

29. táblázat
Zalalövő lakásállományának főbb adatai 1941-1990

	1941	1949	1960	1970	1980	1990
Lakások száma	788 206	807 207	896 208	927	1004	1159
1 szobás	608	616	625	407	252	173
2 szobás	133	147	230	448	532	511
3 és több szobás	41	17	18	72	220	475

A lakásállomány számszerű változását és a lakószobák tekintetében a minőségi javulást igazából csak a népesség változásának tükrében tudjuk helyesen értelmezni. Ezt legszembéltetesebben az egységnyi lakásra és lakószobára jutó lakók számának változásával mutathatjuk ki. Zalalövőn 1949-ben 100 lakásra 421, 1990-ben már csak 301 lakó jutott. A szobák tekintetében ennél is szembetűnőbb a változás: 1949-ben 337, míg 1990-ben 126 lakó jutott 100 szobára.

Szintén a minőségi változásról tanúskodik a fürdőszobák térhódítása. 1941-ben a zalalövői lakások közül mindössze 21 rendelkezett külön e helyiséggel, 1990-ben viszont már 100 lakásból 76 fürdőszobás volt. Hasonló ívű a változás a lakóházak építőanyaga, padlózata, tetőzete és még számos más elem tekintetében, amelyet most nem részletezhetünk.

Talán érdekességképpen még egyetlen adatsort érdemes átböngészni, amely az adott évben (Budafa: 1980, Zalalövő: 1990) meglévő lakásállományt, építési év szerint csoportosítja.

30. táblázat
Budafa és Zalalövő lakásállománya építési év szerint

	Budafa (1980)	Zalalövő (1990)
-1899	2	36
1900-1919	9	87
1920-1944	22	237
1945-1959	26	208
1960-1969	27	240
1970-1979	15	198
1980-1989	-	153

A faluközpont arculatának tervszerű alakítása céljából 1958-ban készült el az első rendezési terv. Erre már csak azért is szükség volt, mivel a tervezett új tanácsháza felépítésének ez volt az egyik előfeltétele.²⁰⁹ Az építkezést 1958 végén kezdték meg és a következő évben el is készült az új hivatali épület. A rendezettséget volt hivatva növelni az az utasítás, amely szerint 1960-ban, a népszámlálás sikeres lebonyolítása érdekében a névtelen utcákat el kellett látni névvel és egyúttal minden házat be kellett számozni.

1961-ben a község egészére készült egy egyszerűsített általános rendezési terv, két év múlva pedig Zalalövő központjára egy újabb, részletes rendezési terv.²¹⁰ Ezt követően sorra készültek a tervek és azok módosításai a legkülönbözőbb alkalmakból.

A településfejlesztés a hetvenes évekre országos szinten is összehangolt tudatos tevékenységgé kezdett válni, amelynek számos racionális eleme mellett, annak negatív hatásai is - sajnálatosan utólag - jelentkeztek. Utóbbiak főként a kis falvakat érintették. Ahol ez a településtípus volt a meghatározó — például Zala megyében - ott egész térségek kezdtek ellehetetlenülni. Az Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptióban Zalalövő kiemelt alsófokú központ lett. A megyéből 7 (községi) település került e kategóriába.²¹¹

A század második felében több közigazgatási változás is érte Zalalövőt. 1961-ben a falu központjától meglehetősen távol fekvő és lassan elnéptelenedő Pusztaszentpéter községrész területét Kerkafalvához csatolták. 1966-ban újra előkerült a már régóta dédelgetett gondolat Budafa „bekebelezéséről”. A tanácsok 1950. évi megalakulásakor ugyan már sikerült a közös tanácsba beszervezni, de a keleti szomszéd közigazgatási önállósága akkor még megmaradt. Az egyesítés az Elnöki Tanács hatáskörébe tartozott, ehhez minimum az kellett, hogy az érintett település lakóinak több mint a fele kérje azt. Ezt sikerült is megszerezni, azonban az összevonás akkoriban mégis elmaradt.²¹² Időközben viszont, egészen pontosan 1969. július 1-jén, Csödével kibővült a községi közös tanács igazgatása alatt álló terület.

Egy évvel később, 1970-ben ismételten egy régi vágyának adott hangot a helyi tanács, amikor is kezdeményezte az 1950-ben elvett nagyközségi cím visszaszerzését. 1970 áprilisában határozatban fordult a Megyei Tanácshoz ez ügyben, de az nem továbbította azt a felsőbb hatóságokhoz.²¹³

A hatvanas, hetvenes évekhez képest, a nyolcvanas évtized az előbb említett célok megvalósulásának jegyében telt el. 1981 júniusában került ismét napirendre Zalalövő és Budafa egyesítésének kérdése. 1981. június 22-én falugyűlést is tartottak, ahol pro és kontra egyaránt hangzottak el érvek, de végül elfogadást nyert a csatlakozás gondolata, miután az apróbb, könnyen teljesíthető kérések (vasúti megálló megmaradása, a Fő utca nevének Budafai útra változtatása stb.) meghallgatásra találtak. Ezt követően, december folyamán az Elnöki Tanács 12/1981. sz. határozatának 11/c. pontjában 1981. december 31-i hatállyal elrendelte Budafa községnek Zalalövővel való egyesítését Zalalövő néven.²¹⁴

Az egyesítés után, a nagyközségi címre 1983 végén adta be kérelmét a községi tanács,²¹⁵ amit rövid procedura után, 1984. január 1-jén el is nyert. Ekkorra azonban már — a korábbiakhoz képest — a státuszemelkedések nem jelentettek automatikusan nagyobb pénzügyi támogatást. Mint ahogy ezt az 1986. május 26-i tanácsülésen kritikusan meg is fogalmazták: „Az 1981-ben korszerűsített terület-és településhálózat fejlesztési terv Zalalövőt kiemelten fejlesztendő alsófokú központnak minősítette. Sem ez, sem az 1984. január 1-jével megtörtént nagyközséggé nyilvánítás, pozitív irányba ható, érzékelhető változást nem hozott”.²¹⁶

Zalalövőre a modern infrastrukturális hálózatok közül — a település nagyságához és szerepköréhez képest meglehetősen későn - először a villanyt vezették be 1951-ben. Ráadásul ez is csak fokozatosan történt meg. A „peremkerületek” jóval később részesülhettek a villamosság okozta kényelemben, így például Morván 1966. április 4-én gyulladt ki a villany, de még ezután is kapcsoltak be újabb fogyasztókat a hálózatbővítések révén.²¹⁷ Viszont még ezután is gyakoriak voltak az áramingadozások és áramkimaradások, amelyeket a Zalaegerszeg és Zalalövő között 1968-ban elkészült 20 kV-os gerincvezeték megépítésével részben orvosoltak.²¹⁸

A hatvanas évek — az infrastruktúra szempontjából - az úthálózat fokozatos korszerűsítésének időszaka volt. A belső utak egy részének szilárd burkolattal való ellátása mellett 1967-ben készült el a községet E-D irányban átszelő főút (ma 86. sz. út), amely a régi római Borostyánkő út nyomvonalát követte. Az ünnepélyes átadásra május 1-jén került sor, az útvonal ekkor a Barátság út elnevezést kapta. Ugyanekkor avatták fel szomszédságában a Barátság-ligetet is. Szintén ebben az évben, augusztus 20-án adták át rendeltetésének a még a háború idején súlyosan megrongálódott és teljesen soha helyre nem állított régi híd mellett az új vasbetonból készült Zala-hídat.²¹⁹ Itt kell megjegyezni, hogy az 1965-ös árvíz adta meg a végső lökést a Zala-folyó szabályozásához, amely a következő évben meg is történt. 1970-ben kiépült a csödei, 1971-ben pedig a dedesi bekötőút. 1962 és 1971 között 6 km betonjárda épült a községben. 1959-ben volt már taxiállomás is, egy évtized múlva pedig autóbuszjárat kötötte össze Zalalövőt a megyeszékhellyel, valamint Rédiccsel és Körmenddel. A megnövekedett közúti forgalom és a csomópontiság egy új benzinkút építését is megkívánta, ami 1971-ben készült el.²²⁰

Sajnos a közút-hálózat fejlesztésével egyidejűleg a „racionalizálás” jegyében felmerült a Zalaegerszeg — Zalalövő, majd pedig a Bajánsenye — Zalalövő vasútvonal megszüntetésének ötlete.²²¹ Utóbbi, a nyolcvanas évek elejére már szomorú valósággá lett.

A vezetékes ivóvízzel való ellátás a hatvanas évtized végén kezdett konkrét formát ölteni. Még azonban ezt megelőzően Irsapuzstán elkészült az ötvenes évek végén egy víztorony, amely főként a tsz és az á. g. majorjainak vízellátást biztosította.²²² Az 1963. április 11-i tanácsulésen nem először került elő a törpevízmű szükségessége az ivóvíz fertőzöttsége miatt. 1969-ben elkészült a leendő vízmű első kútja, amely kedvező mennyiségi és minőségi eredményeket mutatott.²²³ 1969. november 25-én megalakult a vízmű építését előkészítő bizottság, míg a Zalalövői Vízmű Társulat 1970. július 27-én jött létre. A társulat alakulásakor az érdekelt természetes személyek száma 817, a jogi személyeké 20 volt. Utóbbiak közül 11 lépett be ténylegesen is a társulatba.²²⁴ A községi vízmű első üteme 1972. augusztus 20-án került átadásra.²²⁵

A hetvenes években tovább folytatódott az út- és járdaépítés, mivel az emberek leginkább ezek hiányát, vagy nem megfelelő minőségét tették a tanácstagi beszámolókon kifogás tárgyává.²²⁶ Így 1973-ban megtörtént a Rákóczi, 1974-ben a Zrínyi és a Dózsa utcák kiépítése, valamint ugyanebben az évben tovább korszerűsítették a Barátság utat.²²⁷ 1975-ben szabályozták a Szőce-patakot is, miáltal 7826 m²-rel csökkent Zala megye területe, a megyehatáron lévő patakmeder kiigazítása során.²²⁸ Az intézményi infrastruktúra egy különleges, de nélkülözhetetlen eleme készült el 1976-ban az új házasságkötő teremmel, amelyet október 2-án Szekeres Ágnes esküvőjével avattak fel.

1977-ben újabb nagy fába - és költségekbe - vágta fejszáját a falu azzal, hogy hozzákezdett a szennyvízcsatorna-hálózat kiépítéséhez. 1977. augusztus 3-tól az építkezést a Vízmű

Társulatnak adták át, amelynek neve ezután Víz- és Csatornamű Társulat lett. Az első ütem, amely majdnem tucatnyi utcát érintett, 20 millió Ft-ot kóstált. Ebből 9-et adott a Megyei Tanács, 6-ot a Vízügyi Igazgatóság, a többit a községnek kellett állni. A csatornaépítés kezdetére a vízmű-hálózat már 20 km hosszú volt, és 1978-ra elkészült a harmadik kút is, amely lehetővé tette Irsapusztának a hálózatba való bekapcsolását.²²⁹ A szennyvízcsatorna első szakasza végül 1980-ra készült el, amelyet azután fokozatosan bővítettek.²³⁰

Gazdasági változások 1956 és 1989 között

Mezőgazdaság

Az 1956-os forradalom idején a zalalövői tsz-ek többsége feloszlott, vagy annyira meggyengültek, hogy a felszámolásukat el kellett rendelni. A község egykori legerősebb szövetkezete a Vörös Zászló Termelőszövetkezet azonban már 1957. január 1-jén, Béke néven újjáalakult. Elnöke Cser Ferenc lett, és az 1957. június 30-i állapot szerint 17 taggal 192 kh-on gazdálkodott. 1958 végére kettővel lecsökkent a tagság, de 1959 decemberében már 25 volt a tagok száma, igaz a megelőző évnél is kevesebb területet, 171 kh-at műveltek meg. 1960. január 1-jén egyesült az ugyancsak félig-meddig talpon maradt irsapusztai Ságvári Tsz-szel, az új név február 3-tól Petőfi Mgtsz lett, amelyet az 1990-es rendszerváltás utáni felszámolásig megtartottak.

Az egyesült szövetkezet a gyors, erőszaktól sem mentes szervezésnek köszönhetően 1960. február 3-án már 4355 kh-al és 459 taggal bírt. Mivel ez azt jelentette, hogy a község művelhető területének döntő része a „közös” égisze alá került, Zalalövő úgynevezett szocialista község lett. A tsz elnöke 1960-61-ben Petrovics László, majd 1967-ig Hantos János volt.²³¹ 1960 márciusában a tsz állatállománya 254 lóból és 324 szarvasmarhából állt. Ebből adódóan, az állomány összevonása miatt a legsürgetőbb feladatok egyike az állatok megfelelő elhelyezésének biztosítása volt.²³² Az év őszére a tsz területe 4789 kh-ra növekedett, amelyből a szántó 2520, a rét 647, a legelő 120, az erdő 537 kh-at foglalt el. A tagok között sok volt az idős és munkaképtelen, ami különösen a későbbiekben kedvezőtlenül hatott a gazdálkodásra. Főként a növénytermesztési ágazatban voltak nagy számban időskorúak és asszonyok, mivel a teljes munkaképességű fiatalabb férfiak az állattenyésztésnél, a szállításnál és az építőbrigádban voltak foglalkoztatva.

A főbb növények vetésterülete és hozama 1960-ban a következőképpen alakult (zárójelben a holdankénti átlagtermés): búza: 680 kh (7,4 q), rozs: 452 kh (6,71 q), őszi árpa: 144 kh (11,7 q), zab: 161 kh (6,78 q), kukorica: 144 kh (13 q), burgonya: 82 kh (60 q), cukorrépa: 46,5 kh (150 q).²³³

1961 elején a tsz gépparkja így nézett ki: 1 lánctalpas traktor, 3 kerekes traktor, 1 2,5 t-s tehergépkocsi, 1 db 4 ekefejes, 2 db 3 ekefejes és 1 db 2 ekefejes eke, 3 tárcsa, 3 gyűrűshenger, 3 db 24 soros vetőgép, 3 műtrágyaszóró, 1 fűkasza és 1 rendsodró.²³⁴

A dolgozók száma 350 körül alakult. Hamarosan megmutatkozott - amelyet a korábban említett munkamegosztás is tükrözött -, hogy a tsz legfontosabb üzemága, a tájadosztásoknak megfelelően az állattenyésztés, azon belül is a szarvasmarha-tenyésztés lesz.²³⁵

A hatvanas évek első fele nem sok jót hozott a tagságnak, a tsz folyamatosan súlyos gondokkal küszködött. A növénytermesztési tervüket például 1961-ben 50 %-ban sem teljesítették, az állattenyésztés is csak valamivel volt jobb. Az indokok között a tagok nem megfelelő hozzáállása, az ingatag vezetés és a területi szórtság egyaránt szerepeltek, minekután a személyi konzekvenciák sem maradhattak el. Ekkor váltották le Petrovics Lászlót és lett Hantos János a tsz új elnöke.²³⁶ Jellemzően a munkaegységet a tagok egymás között „kétségnek” titulálták. 1961-ben a túlélés érdekében 1,8 millió Ft állami dotációt is kapott a szövetkezet.²³⁷

A hatvanas évek második felében a technikai fejlődésnek, a háztáji gazdálkodásnak és általában a javuló gazdasági környezetnek köszönhetően relatíve jobb idők jöttek a szövetkezeti gazdálkodásra is. 1966 elején a tsz 97 lóval és 667 szarvasmarhával rendelkezett. A szövetkezettel szerződésben álló háztáji gazdálkodók összesen 710 szarvasmarhát tartottak, így már ekkorra ebben a gazdálkodási módban összpontosult az állatállomány nagyobbik része. A tehenenkénti fejési adag 1965-ben 2261 l tej volt.²³⁸

Hogy mennyire relatív volt ez a fejlődés, azt illusztrálja az egyik 1967-es tanácsülésen elhangzott kissé ironikus megjegyzés, miszerint ebben az évben fordult elő először, hogy a tsz augusztus 20-ra végzett az aratással, amit - köszönhetően elsősorban ennek - 80 %-ban már gépekkel végeztek.²³⁹

1968. január 1-jén a zalalövői szövetkezetbe beolvadt a csödei Zalavölgye Tsz. Az egyesített gazdaság területe ezzel 6064 kh-ra, tagjainak száma 554-re növekedett. Az elnök ekkor már - 1967-től - Gallér István volt, akit 1974-től Srágli József, majd 1977-től Soós Nagy Endre követett.²⁴⁰

1970-ben a következő mennyiségű mezőgazdasági nyerterméket állította elő a tsz: kenyérgabona: 102 vagon, vágómarha: 98 t, vágósertés: 32 t, vágóbaromfi: 15 t, tej: 400 ezer l. A termésátlagok ugyanekkor a következőképpen alakultak; búza: 11 q/kh, ősziárpa: 8 q/kh, kukorica: 13,1 q/kh, cukorrépa: 110 q/kh.²⁴¹

A hetvenes évtized lett igazából a háztáji gazdálkodás felfutásának a korszaka. Ebben komoly szerepet játszott a tsz partnersége, amely például 1973-ban a következőkben nyilvánult meg. Azok a tsz-tagok, akik 250 tíz órás munkanap ledolgozását vállalták, 1 kh földet használhattak. A 200 munkanapot vállalók 1200 négyszögöl terület használatára voltak jogosultak. A nők esetében 120 tíz órás munkanap teljesítése után már biztosította a szövetkezet az 1 kh földet. 1973-ban így módon 158 kh rétet, legelőt (állattenyésztés céljából) és 15 kh szántót juttattak. Ezenkívül felvásárolta a megtermelt javakat is, és szükség esetén ellátta különféle eszközökkel, anyagokkal a háztáji gazdálkodókat. Az intézkedéseknek köszönhetően örömdetesen javult a termék és termésmennyiség, de tanácsi beszámolók szerint ez még mindig elmaradt a lehetőségektől. Ugyanakkor arra is figyelmeztettek, hogy ne a közös munka rovására menjen a háztáji gazdálkodás, amely ekkorra már 276 családot érintett.²⁴²

A nyolcvanas évek elején tovább fejlődött a melléküzemági tevékenység. Már régebb óta jól működött a fafeldolgozó üzem, amely 30-40 embert foglalkoztatott, fő profilja a fűrészelt áru és a raklap gyártása volt. Ezenkívül bérfűrészeléssel is foglalkoztak. 1982-ben kialakítottak egy varrodát, amely 25 női dolgozónak adott munkát. Ez a Zalaegerszegi Ruhagyár bedolgozó üzemeként a nyolcvanas évek elején főleg férfinadrágokat gyártott.²⁴³

1985-ben a termelőszövetkezet 269 főt foglalkoztatott. Ebből 219 volt a fizikai munkás. A nők száma 82, a férfiaké 187 volt. A dolgozók 34 %-a rendelkezett szakmunkás bizonyítvánnyal, 38 %-uk betanított munkás volt. Középiskolai végzettsége 35, egyetemi-főiskolai oklevéllel 11 dolgozó rendelkezett.²⁴⁴ A munkaerő tehát meglehetősen kvalifikálatlan volt, amely az egyre nehezedő gazdasági környezetben nem számított jó ómennek a továbblépési lehetőségeket illetően.

A község másik mezőgazdasági nagyüzeme az állami gazdaság volt. 1960. április 15-i hatállyal Felházi Sándort áthelyezték a Gutorföldei Á. G.-ba,²⁴⁵ az új vezető Srágli József lett. A gazdaság üzemi viszonyai meglehetősen kedvezőtlenül alakultak. Az üzemegységek távolsága a központtól 20, illetve 30 km volt. Az I. számú üzemegység, melynek központja Zalalövön volt, területileg a legszélszórtabban, 6 község határában helyezkedett el. Az egység átmérője 19 km-hez közelített. A II. számú üzemegység 2 tagban feküdt Pusztapáti és Pórszombat, valamint Zalabaksa községek határában. A III. számú üzemegység szintén 2 tagban feküdt Szentgyörgyvölgy és Kerkáskápolna körül.

A rossz talaj, a nagy távolságokból fakadó irányíthatósági és gazdaságossági problémák egyaránt hozzájárultak a nem túl jó eredményekhez. A terméseredmények 1960-ban a következőképpen alakultak; őszi búza: 10,4 q/kh, őszi árpa: 12,1 q/kh, rozs és zab: 8 q/kh, kukorica: 18 q/kh. Az alábbi táblázat az állami gazdaság területének művelési ágait mutatja be üzemegységenkénti bontásban.²⁴⁶

31. táblázat

A Zalalövői Állami Gazdaság területének művelési ágai üzemegységenként, 1960-ban

Ü. egység	Terület(kh)	Szántó	Gyümölcsös	Rét	Legelő	Egyéb	Számosállat
Zalalövő	2284	1408	127	207	75	467	543
Pusztapáti	1485	990	12	172	198	113	224
Szentgyörgyvölgy	1447	1017	-	163	126	141	240
Összesen:	5216	3415	139	542	399	721	1007

1964-ben a Zalalövői Á. G. már 5941 kh-on gazdálkodott, területe 15 község határában szóródott. A dolgozók összlétszáma 509 volt, amelynek alig több mint a fele volt csak állandóan alkalmazásban. A gazdaság tulajdonában volt 124 lakás, amelyből 42 állt Zalalövön.²⁴⁷ A gazdaság szétszórtsága volt az egyik ok, hogy félig-meddig mint kívülálló viszonyult a falu ügyes-bajos dolgaihoz. Viszont nagy gondot - a tsz-hez képest mindenképpen nagyobb - fordított a dolgozók szakmai továbbképzésére. Például egyedül 1967-ben, 30 fő tett eredményes szakmunkás-vizsgát.

1970-re az állami gazdaság területe alig változott (5839 kh), az üzemegységek száma változatlanul 3 volt, ahol 1969-ben átlagosan 427 fő dolgozott. Ezek 20 %-a a növénytermesztésben, 23 %-a az állattenyésztésben, 3 %-uk a szállítás területén, 4 % az építőbrigádban, 7 % a gépműhelyben és 29 %-uk egyéb segéd illetve kisegítő üzemágakban tevékenykedett.²⁴⁸

A lövői á. g. életében az alapítás után a - nem túl derűs - második legfontosabb esemény 1974. január 1-jén következett be, amikor önállóságát megszüntetve beolvasztották a Zalaegerszegi (Andráshidai) Állami Gazdaságba. Ettől kezdve annak mint az egyik kerülete

működött tovább.249 A hetvenes évek első felében az irsai sertéstelep korszerűsítése után, egyértelműen ez lett az á. g. fő profilja. Ugyanebben az időszakban húsbolt és bisztró létesítésével javította a helyi lakosság jobb ellátását.250

1983-ban a zalalövői kerület 1395 ha szántóterülettel rendelkezett, amelyen kenyérgabonát 262 ha-on, takarmánygabonát 525 ha-on, ipari növényt 136 ha-on és szálatakarmányt 470 ha-on termesztettek. (2 ha illetményföldnek volt besorolva.) A szarvasmarhák száma 1132, a sertéseké (Irsapuszta) 3417 volt. Ugyanekkor a munkaerő-struktúra a következőképp alakult; műszaki irányítók: 7 fő, adminisztratív dolgozók: 8 fő, közvetlen termelésirányítók: 13 fő, teljes munkaidős fizikai dolgozók: 205 fő, fizikai állományban, de nem fizikai: 4 fő, ami összesen 237 dolgozót jelentett.

Iskolázottság szerint felsőfokú végzettséggel 5, középfokúval 23, szakmunkás-bizonyítvánnyal 117 fő rendelkezett. Betanított munkásként 63-an, segédmunkásként 23-an dolgoztak. 1982-ben legjobban a műszaki dolgozók kerestek, évi 72 ezer Ft-ot, őket követték az igazgatásban dolgozók átlagosan 57 ezer Ft-tal, majd a fizikaiak következtek évi 48 ezer Ft-tal, végül a számvitel területén dolgozók zárták a sort mindössze 39 ezer Ft-os évi fizetésükkel.251

A nyolcvanas évek második felében az állami gazdaságban is teret kapott a mezőgazdaságon kívüli tevékenység egy flakonüzem révén, ahol 1987. március 1-jén kezdte meg a munkát 30 ember.252

Ipar

Zalalövő iparában - a tárgyalt korszakot illetően - a tulajdonviszonyok tekintetében a szövetkezeti szektor vált meghatározóvá. Ez annak volt köszönhető, hogy a megelőző fejezetben már megismert két szövetkezet, óriási fejlődésen menve keresztül, a község gazdaságának fontos pillére lett.

A Vegyesipari Ktsz a forradalom után, egészen pontosan 1957. január 1-jén kettévált egy vegyes és egy épület-karbantartó ktsz-re. Ez a formáció azonban nem vált be, a két egység 1962. január 1-jén újra egyesült Vegyesipari Ktsz néven. 8 részleget hoztak létre, amelyek az asztalos, bádigos, lakatos, kádár, köteles, festő, építő és gatter voltak. Létszámuk 109 volt, amelyből 83 termelő, 15 nem termelő és 11 ipari tanuló volt. Legnagyobb jelentőségre az asztalos részleg tett szert, amely 23 szakembert és 4 ipari tanulót foglalkoztatott. Önkiszolgáló boltberendezéseket, presszóasztalokat gyártottak. A második legjelentősebb részleg ekkor az építő volt. 1962-ben a ktsz egy dolgozója átlagosan havi 1264 Ft-ot keresett, az éves termelési érték meghaladta a 7 és fél milliót.253

Három évvel később a Vegyesipari Ktsz már 131 embert foglalkoztatott és több mint 12 millió Ft-os termelési értéket produkált, egyben a község legnagyobb ipari cége lett.254 A hatvanas évek végén a legismertebb gyártmányuk a lakókocsi volt. A kereslet rohamosan növekedett ez, és más termékük iránt, amely dinamikus fejlődést tett lehetővé. 1970-ben ennek köszönhetően már 200-an dolgoztak a ktsz-nél, ráadásul a felszámolt 1. sz. téglagyár helyén újabb csarnokokban indult meg a munka, melynek összértéke így is elérte a 15 millió Ft-ot.

Ezt követően kezdett letisztulni a ktsz profilja, megmaradván a vasipar és a faipar. Ennek megfelelően alakultak ki a telephelyek is. A központi telep, ahol a faipari részleg és az irodák

is helyet kaptak, a Kossuth út 17. alatt volt, míg a vasipari rész a volt I. sz. téglagyár (Dózsa út 14.) helyén felépült csarnokokba került.²⁵⁵

A nyolcvanas évek elejére a vasipar lett a meghatározó a faipar mellett, mintegy kétharmados arányával. A termékskálán változatlanul a lakókocsi és a konténerépületek, illetve a különböző raktári anyagmozgató berendezések foglaltak el vezető helyet. Némileg csökkent a foglalkoztatottak száma (175), így takarékosági megfontolásokból áttértek a kétműszakosról az egyműszakos munkarendre. A bérfejlesztés nem tartott lépést a már egyre érezhetőbb áremelések okozta életszínvonal-csökkenéssel, amely további elvándorlást idézett elő. Így kialakult az az ördögi kör, amelyből már nem lelte meg a kiutat a szövetkezet.²⁵⁶ Ezen még az évtized közepén, a két fő profil alapján történt kettéválás sem segített.

A község másik ktsz-e, amelynek kezdetei szintén az ötvenes évek elejére nyúlnak vissza, a Ruházati Ktsz volt. 1960-61-ig - visszatekintve - tulajdonképpen stagnált a termelés. Ezután viszont a sorra érkező megrendelések következtében dinamikus fejlődésnek indult a szövetkezet, olyannyira, hogy 1963-ban rátértek a szalagrendszerre és bevezették a kétműszakos munkarendet.²⁵⁷ Az évtized közepén a környékbeli falvakban (Salomvár, Vaspör, Curgasz, Zalaháshágy, Bagodvitenyéd), főleg a szolgáltatások terén (cipész, fodrászat) már fiókrészlegeket működtettek.²⁵⁸

1967-ben kezdték el először a gyermekruhák gyártását, azelőtt ugyanis főként munkaruhákat készítettek. Ekkor már működtek a bedolgozói részlegek Lentiben, Nován, Óriszentpéteren és Bázakerettyén, valamint több más községben összesen 300 dolgozóval, akiknek betanítása és rendszeres, pontos munkára bírása nem ment nehézségek nélkül. A központban, Zalalövön ez idő tájt kb. 100-an dolgoztak, a termelési érték már meghaladta az 5 és fél millió Ft-ot. Ezen eredmények elismeréseképpen 1967-ben a Ruházati Ktsz elnyerte az Országos Kisipari Kiváló Szövetkezet címet. Még ugyanebben az évben hozzákezdtek szolgáltatóházuk felépítéséhez, amely 1968 márciusában készült el.

1970-ben nevet változtattak, ekkor lettek Zala Kisipari Szövetkezet. Erre azért volt szükség, mivel a szolgáltatás és a ruházati ipar mellett újabb profilokkal bővültek. A legfontosabb a villamosalkatrész-gyártás volt, amely később meghatározóvá vált. Ez egyben létszámbővülést is jelentett, ami azonban nem változtatott azon, hogy a dolgozók több mint háromnegyede nő volt, viszonylag alacsony szakképzettséggel, de inkább szakképzettséggel. Szintén új profilnak számított a műanyagpréslés is. Ezekkel az új részlegekkel a szövetkezet az 1970-es évben megközelítette a 17 millió Ft-os termelési értéket, a foglalkoztatottak száma pedig túlszárnyalta a 200 főt.²⁵⁹ 1972 novemberétől a volt irsai iskolaépület bérbevételeivel a szabad női munkaerő további alkalmazására teremtettek lehetőséget.²⁶⁰

A hetvenes évek közepére a Zala Kisipari Szövetkezet a község legtöbb munkaerőt foglalkoztató üzemévé fejlődött. 1974 végén 345-en - 80 %-uk nő - dolgozott itt. A termelési érték 33 millió Ft volt. Ennek 55 %-át a főzölapok tették ki. A két külső és a központi telephelyen tevékenykedők több mint fele változatlanul szakképzetlen betanított, illetve segédmunkás volt.

1975-ben újabb fejlesztésről döntöttek, de az erre kijelölt helyen az építkezés megindulásakor épületmaradványokra bukkantak, amelyekről júliusban az ELTE Régészeti Tanszékének tudományos munkatársai az elvégzett ásatások során megállapították, hogy azok az ókori római Salla város és a Borostyánkő út egyes részei. A tudomány számára pozitív

fejleménynek a ktsz vezetői sajnos nem nagyon örülhettek, mivel az keresztülhúzta fejlesztési terveiket.²⁶¹

A nyolcvanas évek első felére a szövetkezet termékstruktúrájában a főzőlapok gyártása mellett szinte minden más eltörpült. A változást ezúttal a munkaerő létszámának nem is lassú csökkenése jelentette. 1983 végén a szövetkezetben dolgozók száma 256-ra esett vissza. Ez a tendencia a későbbi években sem változott meg, az alacsony fizetések, a nem javuló munkakörülmények egyre rosszabb munkaerő-megtartást eredményeztek. A szerkezetváltás elmaradása, a még meglévő szakképzett munkaerő elvándorlása, a gyártott termékek iránti kereslet megcsappanása az általánosan rosszabbodó közgazdasági környezettel párosulva, a rendszerváltás idején súlyos krízishez vezetett.²⁶²

Zalalövő régtől meglévő ipari létesítményei, úgy mint a malmok, téglagyárak és egyéb kisüzemek, relatíve de abszolút számban is egyre kisebb részt képviseltek a község iparából. Sorsuk idővel a megszűntetés, illetve az összevonás lett. Legelőször a malmok szüntették be tevékenységüket. Legtovább a Pacsa községrészben lévő működött, amelyet még az ötvenes évek végén is bővítettek, korszerűsítettek.²⁶³ Ekkoriban vetődött fel, a foglalkoztatási gondokon enyhítendő, egy kisebb vajgyár létesítése a zalaegerszegi tejüzem részéről. Ki is nézték a szénatelepet, ahol még közvetlenül a háború után Huszár József akart egy faorsógyárat beindítani, de ahhoz hasonlóan ez a terv is csak terv maradt.²⁶⁴

Az ötvenes évek végén szintén korszerűsítették az I. számú (volt Hilmayer-féle) téglagyárat, amely a hatvanas évek második feléig működött. Területén 1969-ben a Vegyesipari Ktsz és a Petőfi Mgtsz osztozott.²⁶⁵ A ktsz itt építette ki vasipari telephelyét, és a tsz húsüzeme is (mint a Zalamenti Termelőszövetkezetek Húsfeldolgozó és Értékesítő Közös Vállalatának üzeme) szintén itt, 1969. december 16-án készült el.²⁶⁶

1970-ben, a már üzemen kívül álló pacsai malomra alapozva folytattak a község vezetői tárgyalásokat a Kőszegi Posztógyárral és a Budapesti Bördíszmű Vállalattal a foglalkoztatottság növelése érdekében. A tárgyalások nem vezettek eredményre, egyúttal megállapítást nyert, hogy nem is kell új üzem - annyi szabad munkaerő különben sincs már - hanem a meglévőket, különösen a két ktsz-t kell fejleszteni.²⁶⁷

Mint láthattuk korábban, ez így is történt. 1971-ben Zalalövő ipari üzemei összesen 571 embert foglalkoztattak, ebből 65-öt a tanácsi, 463-at a szövetkezeti ipar. A magánkisiparban 43-an tevékenykedtek.²⁶⁸

1973 végén megszűnt a cserépkályhagyár, ami az á. g. összevonásának hírével együtt időlegesen kedvezően légkört teremtett a faluban.²⁶⁹ 1977-ben a már régi és korszerűtlen sütőüzemet egy új kenyérgyárral váltották ki, amelyet július 10-én adtak át. Az üzem 37 környékbeli üzletet és a zalaegerszegi honvédséget látta el péksüteménnyel. A régi pékség épületét a költségvetési üzem céljára vették át, amely 1978. július 1-jén kezdte meg működését 31 fővel.²⁷⁰ Nem bizonyult hosszú életűnek a tsz-ek közös húsüzeme, ezt ugyanis majd egy évtized elteltével, a hetvenes évek második felében bezárták. Ugyanekkor került pont a még működő, utolsó zalalövői (pataki) téglagyár történetére is.²⁷¹

A nyolcvanas évek közepén, a falu népességmegtartó erejének növelése érdekében, ipartelepítés céljából a község vezetői eljártak a Városépítési és Tudományos Tervező Intézetnél, a Telephelyforgalmi Központnál valamint a Szombathelyi Cipőgyárnál és több más kitelepítésre ítélt üzemnél, de senkit sem sikerült megnyerni Zalalövő érdekében.²⁷²

Kereskedelem, idegenforgalom

Zalalövő kereskedelmében a magánosok majdnem teljes felszámolása után - az iparhoz hasonlóan - a szövetkezeti szektoré lett a vezető szerep, nevezetesen a Zalalövő és Vidéke Földművesszövetkezeté, későbbi nevén az AFÉSZ-é, amely ebben a körben a megye egyik legjobban működő kereskedelmi egysége lett.

Ezt támasztja alá többek között az is, hogy itt jött létre 1959. június 28-án a megye második önkiszolgáló boltja, és év végén itt adták át Zala megye első, szintén önkiszolgáló vegyesruházati boltját is.²⁷³ A szövetkezet a hatvanas évek elején, a sikeres terjeszkedésnek köszönhetően már 6 községben volt jelen, összesen 18 kiskereskedelmi, 6 vendéglátóipari egységgel, valamint 5 felvásárlóval, 4 ipari, 1 kisegítő és 1 tatarozó részleggel. A vendéglátóipari egységek között volt 3 italbolt (Zalalövő, Zalaháshágy és Vaspör), 1 cukrászda, 1 kisvendéglő és 1 büfé (á. g.). Az ipari „üzemek” közé tartozott a betonáruüzem, a szeszfőzde és a „szikvízgyár”.²⁷⁴

A fejlesztések ellenére az üzletek jó része meglehetősen korszerűtlen volt, a technikai feltételek nem voltak adottak (raktár, hűtőgép stb.), amelyek biztosítása természetesen nemcsak a szövetkezeten múlt. Mégis a korral való haladás akarata olvasható ki az árukiállítások, divatbemutatók szervezésében, vagy például a kisgépkölcsönzés, harisnyafelszedés és a ruhatisztítás-mosás, mint új üzletágak kialakításában.²⁷⁵

1964. január 1-jén a zalalövői szövetkezet fuzionált a salomvárival, ennek folytán az irányítása alatt álló kiskereskedelmi egységek száma 24-re, a vendéglátóipariaké 11-re növekedett.²⁷⁶ Ekkoriban, az ily módon jelentősen megerősödött földműves-szövetkezet mellett, Zalalövő kereskedelmi ellátásában az Utasellátó Vállalat, a Ruházati Ktsz maradékoltja és egy zöldség-gyümölcs bolt vett részt, továbbá a meghatározott időben — évente 4-5 alkalommal — megtartott vásárok.²⁷⁷

1965-ben az fmsz rendbehozta a Kisvendéglőt, megvásárolta a ruházati bolt épületét Budafán, és Patakán is vettek egy új bolthelyiséget. Felvetődött egy emeletes üzletház megépítésének a terve is. Ugyanakkor követelményként fogalmazódott meg, hogy a kultúrált kiszolgálás érdekében nagyobb rendet, tisztaságot kell tartani a kereskedelmi egységekben.²⁷⁸ Az említett üzletház ügyében 1966-ban kezdődtek meg az egyeztető tárgyalások a megyei hatóságokkal. Ekkor dőlt el, hogy a zalaegerszegi ún. vasúti ABC-hez hasonló áruházat fognak építeni Zalalövön. A tervek elkészülte után az építkezést 1967. október 20-án a Zala Megyei Tanácsi Építőipari Vállalat meg is kezdte.²⁷⁹ Még ugyanebben az évben, tavasszal az új kultúrházban megkezdte működését egy büfé és augusztus 19-én az új cukrászdát is felavatták. Ugyancsak 1967-ben kezdődött meg az fmsz betonüzemében a mozaiklapok gyártása.²⁸⁰

Az új, akkor nagyon modernnek számító áruházat, amely a Barátság Áruház nevet kapta, 1969 legelején vehették birtokukba a zalalövőiek és a környékeliek. Az áruház több mint 3 millió Ft-ba került, az elárúsító területe 607 m² volt.²⁸¹ Erre az esztendőre a Zalalövő és Vidéke ÁFÉSZ immáron 9 településre terjesztette ki kereskedelmi forgalmát (Budafa, Csöde, Keménfa, Ozmánbük, Salomvár, Vaspör, Zalacséb, Zalaháshágy és Zalalövő). Forgalma túlszárnyalta az 56 millió forintot (kereskedelem 48 millió, vendéglátás 8 millió). A tagok száma 1600 körül alakult, és az említett forgalom, valamint a 18 milliós vagyon mellett 1969-ben 946 ezer Ft volt a nyeresége.²⁸²

1970-ben kis csúszással elkészült — átalakítással — az új ABC. Decemberben az ÁFOR megkezdte a tüzelőolaj árusítását.²⁸³ 1972-ben a Patyolat Vállalat létesített egy lerakatot, míg a zalamenti tsz-ek közös húsüzeme a Petőfi utcában egy elárusító helyet nyitott.²⁸⁴ 1973-tól az iparcikk áruházban a zalaegerszegi Univerzál Ipari Szövetkezet heti egyszeri alkalommal megkezdte az elromlott háztartási gépek átvételét. A következő évtől a dedesieknek sem kellett az alapvető élelmiszerekért kilométereket gyalogolni, mivel az ÁFÉSZ felépítette a vegyes- és italboltot.²⁸⁵ Ezeknek a lépéseknek is köszönhetően az ÁFÉSZ kereskedelmi forgalma 1975-ben elérte a 60 millió Ft-ot.²⁸⁶

1980-ban a Zala Megyei Élelmiszer Kiskereskedelmi Vállalat egy élelmiszer boltot kívánt nyitni Zalalövön, amellyel kivívta a területiális monopóliumot élvező helyi ÁFÉSZ haragját. Ezt az ütközetet az ÁFÉSZ megnyerte, így továbbra sem veszélyeztette semmi az egyeduralmát, ráadásul a nyolcvanas évek elejére a vásárok is teljesen eltűntek a község életéből olyannyira, hogy még a vásárokról szóló 2/1970. számú tanácsrendeletet is hatályon kívül helyezték.²⁸⁷

1983. november 7-én, a meglehetősen rossz állagúvá vált Hársfa vendéglő megszüntetése mellett, átadták a Salla névre keresztelt új vendéglőt.²⁸⁸ A nyolcvanas évek második felében már megjelent az ÁFÉSZ konkurenciája a magánkereskedések újraindulása révén. 1986-ban Zalalövön 8 magánkereskedőt tartottak nyilván, akik a kereskedés tárgyát tekintve eléggé széles skálán mozogtak.

A kiskereskedelmi áruforgalom a lakosság anyagi helyzetének rosszabbodásával kezdett csökkenni a nyolcvanas évek végén, amely különösen a ruházati és vegyes-iparcikk terén mutatkozott meg. Lényegesen csökkent az ÁFÉSZ Zalalövön kívüli forgalma, amelyet jelez az a tény, miszerint az összforgalom 73,7 %-a 1986-ban a nagyközség területén realizálódott.²⁸⁹

Időközben, az egykoron a falu büszkeségének számító Barátság Áruház felett is eljárt az idő, 1987 végén egy új tetőszerkezettel kicsit csinosították rajta.²⁹⁰

Zalalövön az idegenforgalom - mint új „iparág” - a hetvenes évek végén kezdett el éledni. Addig a község meglehetősen mostohán bánt építészeti és természeti értékeivel, nem használva ki a benne rejlő gazdasági lehetőségeket. Az igazsághoz persze hozzátartozik, hogy azok az alapvető infrastrukturális létesítmények, amelyek a kulturált vendégfogadáshoz elengedhetetlenül szükségesek, a fenti időszakra épültek ki.

A hetvenes és nyolcvanas években a község idegenforgalmi vonzereje az egyházi és népi műemlékekre, valamint a római kori épületmaradványokra és az erre épülő kiállításra alapozódott.

A legfontosabb egyházi jellegű műemlékek a alapataikai és a zalamindszenti templomok, amelyek közül előbbi a XVIII., utóbbi a XIII. század közepén épült.

A patakai templomot 1969-ben tatarozták külsőleg és részlegesen belsőleg is. Újabb csinosítása 1998-ban is folyamatban volt. A mindszenti templomot 1972-ben állították helyre.²⁹¹ 1977-ben megtörtént a Petőfi utca 35. szám alatt álló népi műemlékház műszaki átadása, majd 1978. június 10-én ünnepélyesen is felavatták.²⁹² A nyolcvanas évek elején, a régi patika helyén berendezték azt a kiállítást, amely az ókori Salla város életét és az ásatások

során előkerült tárgyakat mutatta be. Ez a kiállítás sajnos a kilencvenes évek elején megszűnt, de újbóli megnyitását - az épület tatarozása után - már tervbe vették.

Zalalövő kulturális és turisztikai életébe egyaránt új szint hozott, a helyi KISZ-bizottság kezdeményezésére 1983-ban elindított Zalamenti Napok rendezvénysorozat, amely napjainkban is egyre nagyobb tömegeket vonz augusztus elején.²⁹³

Az idegenforgalom terén azonban az igazi áttörést a Borostyán-tó és a köréje kiépült szabadidő-központ létrehozása jelentette. A közeli Vadása-tó példáján jól látható volt, hogy milyen óriási vonzerőt jelenthet egy kellemes környezetben elhelyezkedő, üdülésre és kempingezésre alkalmas mesterséges tó. A beruházás hasznossága és hosszabb távon rentabilitása felől a szaporodó jó példák alapján senkinek nem lehetett kétsége, csak - mint minden esetben - a kezdő lökés, no és persze a kezdő tőke előteremtése ütközött nehézségekbe. Hamar nyilvánvalóvá lett, hogy Zalalövő környékén elsősorban a Szőce-patak duzzasztásával lehetséges a megfelelő vízfelület létrehozása. A terepbejárás már 1978. augusztus 16-án megtörtént.²⁹⁴ Sajnos az említett első lépésre csak 1984-ben került sor, a víztározó kiépítésének munkálatai ekkor kezdődtek meg.²⁹⁵ A műszaki átadásra még két évet kellett várni, amely 1986. szeptember 16-án volt és miután az megtelt vízzel nyomban 15 q halat telepítettek bele.²⁹⁶ A tó kisebb vita után, Zalalövő római kori előzményeire utalva, 1991-ben a Borostyán-tó nevet kapta.

Az oktatási, kulturális és szociális intézmények története 1956 és 1989 között

Zalalövő oktatási, kulturális és szociális közintézmény-hálózata jelentősen átformálódott mind mennyiségi, mind pedig minőségi szempontból a XX. század második felében. A település jellegéből adódóan a bölcsődei és óvodai ellátás - különösen az előbbi — a megfelelő korosztályok viszonylag kisebb hányadára terjedt ki. A bölcsődei ellátásnál így inkább az elhelyezés minősége okozott eleinte problémát.

Ezzel szemben az óvodáskorúaknak már a pusztta elhelyezése is évtizedekig akut probléma volt. A leendő új óvoda területét már 1968-ban kisajátították, de csak — a pénzügyi fedezet előteremtése után — 1970-ben kezdtek hozzá az építkezéshez, egy típusterv alapján.²⁹⁷ A következő év augusztusában átadott 50 férőhelyes új intézmény azonban már ekkor kicsinek bizonyult. így már 1975-ben hozzáláttak annak bővítéséhez, felhasználva a megyei tanács támogatását és a helyiek társadalmi munkáját. Az ünnepélyes átadásra 1976. augusztus 19-én került sor. Az ekképpen négy csoportossá fejleszthető óvoda bővítése másfélmillió Ft-ba került, amelynek több mint egyötöd része volt a társadalmi munka.²⁹⁸ Az óvoda vezetője 1966-tól Kánya Rezsőné (előtte Mihályka Istvánné) volt, akit nyugdíjba vonulása után 1987-ben Tóthné Járfás Györgyi követett. A hetvenesnyolcvanas évtized fordulóján a megnövelt méretű óvoda is csak nehezen bírta a demográfiai csúcsot. Az 1981/82-es tanévre 134 volt a beírt óvodások száma. Az iskolaelőkészítőre 69-en jártak. A nyolcvanas évek végére, az országos tendenciáknak megfelelően csökkent a gyermeklétszám.

Az óvodához hasonlóan, az általános iskolát is elhelyezési gondok gyötörték, ami szintúgy a hetvenes évek bővítései révén enyhült. A probléma megoldására már az ötvenes évek végén (1958) indultak kétségbeesett próbálkozások. Ilyen volt például az a javaslat, hogy mindenki hozzon 5 téglát, amelyből elindulhat az építkezés, ami természetesen nem vált be.²⁹⁹ Nagyon keveset csökkentett a központi iskolára nehezedő nyomáson az 1960-as irsapusztai

iskolarekonstrukció, ahol nevelői lakás is épült, de legalább itt megszűnt a kényszerű délutáni oktatás.³⁰⁰ A elhelyezési gondok mellett a kellő számú és megfelelő képesítésű szaktanár hiánya - többek között, hosszú ideig testnevelőtanár - is nehezítette az ismeretek megfelelő szintű átplántálását.

A hatvanas évek első felében - mint azt már korábbi táblázatokból láthattuk - még korántsem volt teljesnek mondható - az aktív lakosság körében sem - az általános iskola nyolc osztályának elvégzése. Emiatt a zalalövői iskola is kénytelen volt megszervezni a dolgozók általános iskoláját és a levelező oktatást. Pozitívum viszont, hogy - a dokumentumok szerint - 1960-ban már nem volt a falu közigazgatási területén beiskolázatlan személy.³⁰¹ Az általános iskola kibővítése mellett párhuzamosan futott az a terv, amely egy szakközépiskola, vagy gimnázium idetelepítését célozta. Egy 1964 elején keletkezett dokumentum tényszerűen állapítja meg: „1965-ben beindul a gimnázium első osztálya a községben és megkezdődik a gimnázium építése is”. Ez azonban nem így történt és később a falu szerepkörének, központiságának szűkülésével az elképzelés is realitását veszítette.³⁰²

Az ötvenes évek hisztérikusságig fajuló vallásellenes politikája, a hittanra való beíratások visszaszorítására különös gondot fordított. E politikáról az '56-os forradalom után lenyesődtek ugyan a legdurvább elemek, de az ellenagitáció nem szűnt meg, amelyet tanárok, vállalatvezetők és a rendszer által megnyert, elismert személyek folytattak a szülők irányába. A hittanra beírtak aránya évről-évre változott, 1965-ben például 34 %-os volt, amely a hetvenes évekre tovább csökkent pár százalékkal, majd azon a szinten stabilizálódott.³⁰³

Egy 1964-es helyi tanácsi beszámoló átfogó képet nyújt az akkori időszak tanügyi helyzetéről. E szerint a központi iskola mellett két tagiskola működött, mégpedig Budafán egy és Irsapusztán két összevont tanulócsoport. A központi (Zalalövő) iskolában 507 tanuló, 16 osztályban, 21 nevelő irányítása mellett sajátította el a tananyagot. Az átlagos tanulmányi eredmény 3,6 volt. Az iskolában 7 szakkör működött. A dolgozók általános iskolájában 31 tanuló vizsgázott, míg az általános iskolára épülő, helybeli mezőgazdasági továbbképző iskolában 17-en végeztek 1964-ben.³⁰⁴ Ugyanebben az esztendőben felépítettek kettő pedagógus szolgálati lakást és az 1967-ben lebontott régi iskola helyén 1972-ben ugyancsak kettőt.³⁰⁵

A hetvenes években intenzívebb szakaszba léptek az iskolakörzetesítések. 1974-re Irsáról bekerült a központi iskolába az alsó és a felső tagozat, valamint Csödéről a felsőtagozat. Ez a szomszédos vasi községekből idejárókkal együtt végképp túlfeszítette a zalalövői iskola befogadóképességét, a bővítés elől már nem lehetett kitérni.³⁰⁶ 1976-ban meg is kezdődött egy új 8 tantermes szárny építése, amely 1977 szeptemberében el is készült. A tantermek mellé tornaterem és konyha is épült. Az új épületrész átadásával egyidőben bekörzetesítették a csödei és a budafai iskolákat is, és megszüntették az egész napos, váltott oktatási rendet.³⁰⁷

1978-ban befejeződött a régi szárny felújítása és egy újabb körzetesítéssel a vaspöri felsőtagozatosok is Zalalövőre ingázhattak.³⁰⁸ 1980-ban dr. Agg Gábor után Novak Józsefné lett az új iskolaigazgató. A volt igazgatónak, munkája elismeréseképpen a címzetes általános iskolai igazgató címet adományozták.³⁰⁹

1982-ben a zalalövői iskola már 654 tanulónak volt a második otthona. A körzetesítésekkel jelentősen megnőtt a bejáró tanulók száma. A jelzett évben 15 helységről 176-an ingáztak naponta lakóhelyük és iskolájuk között. A 20 tanulócsoport mellé 32 nevelő, 3 adminisztrátor és 13 technikai dolgozó társult. A tanárok egyharmada helybeli volt. Az iskolában 18 szakkör

működött ekkor. Sajnos az új szárny kivitelezése nem a legjobban sikerült, sok probléma és bosszúság forrása volt, a tetőzetnél és a vakolásnál végzett hanyag munka.³¹⁰

A nyolcvanas évek második felében már csökkenésnek indult a gyermeklétszám, így például 1986-ban már csak 466 tanuló tartozott az iskola kötelékébe. Ebben az évben készült el a zárt TV-lánc.³¹¹

A század utolsó harmadában az egyik jellemző demográfiai folyamat, a társadalom egyre gyorsuló elöregedése lett. Ennek következtében megnőtt a nagyon idős, munkaképtelen és sokszor magatehetetlen emberek száma, akik fokozott törődést igényeltek. Zalaövön 1967. április 17-én nyitották meg az Öregek Napköziothont, ahol kezdetben 38-an voltak.³¹² Első helyükről, a művelődési házból 1970-re átkerültek a vb-elnök volt szolgálati lakásába.³¹³ Később bevezették a házi szociális gondozást, amelyet szervezetileg 1979. január 1-jén vontak össze az Öregek Napköziothonnal.³¹⁴

Zalaövő közművelődésének intézményes lehetőségei, az ötvenes évekből öröklődően meglehetősen mostohák voltak, ám ezen a téren sok más területet megelőzve, viszonylag korán történt pozitív elmozdulás.

1960-ban, az akkori kultúrházban 6 színházi és 4 egyéb műsoros előadást láthatott a publikum. Énekkar, tánc és színjátszó szakkör, valamint modellező szakkör működött ekkor a kultúrház égisze alatt. A kulturális munka elismeréseképpen a járási tanács 1960-ban egy televíziót adományozott az intézménynek. A könyvtár 4300 kötetet számlált ekkoriban és 313 beiratkozott olvasóval bírt, amely elég kevésnek számított, mint ahogy azt a korabeli források is megjegyezték. Viszont ez volt Zala megye egyeden községi könyvtára, amely függetlenített könyvtárossal működött. A tisztséget 1960. március 1-jén hosszú évekre Hedli József vette át. A moziról ezt jegyezték fel ekkoriban: „a jó politikai és felvilágosító munka eredményeként ma már a szovjet filmek játszásánál telt házat tudunk biztosítani”, ami a kor művelődéspolitikájából is elárul egy keveset.³¹⁵ 1962. szeptember 1-jétől Laki László volt a kultúrház vezetője, őt 1964. február 1-én Vizsy Károly követte ebben a minőségében, egy év múlva pedig már Nagy Béla volt az igazgató.³¹⁶

1965-ben megkezdődött a falu központjában az új, akkoriban modernnek számító művelődési ház építésének első üteme, amely 1966 októberében fejeződött be. A második ütemben épült részek ünnepélyes átadására - több más, már említett létesítmény mellett - 1967. augusztus 20-án került sor. Az új épület magában foglalta a könyvtárat, a klubhelyiségeket, valamint egy mozi és színházi előadások tartására is alkalmas nagytermet. A megbízott igazgató rövid időre ismét Vizsy Károly lett. Számos új öntevékeny csoport alakult, olyan vezetőkkel mint Pungor Ervin (táncsoport), dr. Horváth Sándorné (kamarakórus), Agg Gábor (honismereti-szakkör), Soós Gézané (irodalmi színpad), De Sorgó Tibor (bélyeggyűjtő-szakkör), Hedli József (fotó-szakkör).³¹⁷ Az intézmény hivatalosan 1968. június 27-én kapta meg a „Művelődési Ház” titulust.³¹⁸

1969 őszétől 1970. május 18-ig — egy tanácsi beszámoló szerint — 247 rendezvénynek volt házigazdája a művelődési ház, amelynek kétharmada volt saját produkció. Megszervezték a zongora, hegedű és szolfézs oktatását Bédégh Pálné és Tanító Béla vezetésével. Az ifjúsági klub felvette Radnóti Miklós nevét. Az ORI (Országos Rendező Iroda) révén a zalaövöiek élőben is hallgathatták, láthatták -többek között - Koós Jánost, Latabár Kálmánt, Mary Zsuzsát, Jákó Verát, Szécsi Pált és Harangozó Terit.³¹⁹

1970-ben a statisztikai kimutatások szerint a zalalövői családok 75 %-ához járt valamilyen napilap. Emellett 650 volt a rádió és kb. 400 a tv-előfizetők száma.³²⁰

1972. szeptember 1-jei hatállyal Gaál Károly lett a Zalalövői Művelődési Ház igazgatója.³²¹ Sajnos az elvándorlás, a középiskola hiánya igen törekennyé tették a közművelődési csoportok, szakkörök munkáját. Ezek a vezető vagy néhány tag kiválása esetén általában gyorsan felbomlottak. Talán nem véletlenül a legstabilabb képződménynek az 1973. január 1-jén megalakított Idősek Klubja bizonyult. A tanácsuléseken gyakorta érte kritika a helyi értelmiséget, úgymond a közéleti, közművelődési passzivitása miatt. Sokszor bírálták a mozit vagy inkább áttételesen a mozilátogatókat amiatt, hogy nem fejlődik bennük - a nézettségi mutatókat tekintve — a szocialista erkölcsiség: „1973. január hónapban 3 kapitalista kalandfilm 6 előadásának átlaga 69 néző volt, míg a komoly erkölcsi tartalmat hordozó 3 szocialista filmet előadásonként 45-en, az ugyanannyi magyar filmet 42-en látták”.³²²

1975-től a művelődési ház alközponti szerepet kapott, Zalacséb és Vaspör bekörzetesítésével. Az intézmény ellátta egy úttörő és ifjúsági ház feladatait is. Még 1976. december 8-án megalakult a TIT területi szervezete, amely szintén a művelődési házra támaszkodott. Ekkor szervezték meg a GYES-en lévőknek a „Kismamák Akadémiáját”, a kertészeknek a „Szőlészeti-borászati Akadémiát”, a dolgozó nőknek pedig a „Nők Akadémiáját”. A hetvenes évek végén lett országosan is ismert és elismert együttes a Dömdödöm bábcsoport.³²³

Az új iskolaépület elkészülte után nem sokkal, 1979-ben odaköltözött a művelődési házból a gyermekkönyvtár.³²⁴ A körzeti könyvtárként működő felnőtt „részleg” — amely 3 falukörzet 12 könyvtárának ellátásáról gondoskodott - a nyolcvanas évek közepén közel 7000 kötetével állt az olvasni vágyók rendelkezésére. Fiókkönyvtár működött Budafán és Irsapusztán 1984-ben 629, illetve 639 könyvvel. 1984. április 4-én jelent meg a művelődési ház gondozásában az időszakinak szánt Zalalövői Hírmondó c. újság. A nyolcvanas évek elejére sikerült kapcsolatot kiépíteni a hosszúfalui (ma Szlovénia) kulturális csoportokkal, a különféle csereprogramok révén.

1985-ben Gaál Károly igazgató a Megyei Könyvtárhoz távozott, helyére Pintér Antal került.³²⁵ Időközben többször felvetődött a művelődési ház felújítása, esetleg bővítése a tetőtér beépítésével. A nyolcvanas évek második felében a gyakori vezetőváltások és a pénzügyi nehézségek miatt teret veszített a közművelődés, csökkent a programok száma és az irántuk megnyilvánuló érdeklődés.³²⁶

Sport, egészségügy

Korszakunkban — a nem túl dicső ötvenes évekhez hasonlóan — az esetlegesség jellemezte Zalalövő sportéletét. Megmaradt a futball abszolút fölénye, a csapat mindvégig a járási és megyei bajnokság között ingázott. Igazából nem volt gazdája, motorja az ügynök, aki előrevitte volna a sportéletet. Nehezítette a továbbfejlődést, hogy képzett testnevelő tanár is csak 1965-ben került a faluba. A foci mellett ekkoriban kézilabda, asztalitenisz és teke szakosztályok is működtek, inkább csak szabadidős jelleggel.³²⁷

A hatvanas évek második felében a sportpálya és az öltöző korszerűsítése, majd a hetvenes évek végén az új iskolaszárnyal megépült tornaterem sokat javított a tárgyi feltételeken, de ennek ellenére sem nőtt ezzel arányban az igény és az eredményesség. 1981-ben a már

meglévők mellé megalakult a természetbarát szakosztály, amely Vizsy Károly vezetésével a legjobban szervezetté vált.³²⁸

A falu egészségügyének fejlődése szoros összefüggésben állt az alap-infrastruktúra kiépülésével (vízvezeték, csatorna), a jobb táplálkozással és magának az egészségügyi-hálózatnak a technikai, valamint személyi feltételeinek javulásával.

1961-ben került Zalalövőre dr. Lakatos Ottó helyére, dr. Bakler Ferenc, aki ezt követően több mint 30 éven keresztül látta el — sokszor egyedül — a betegeket, kivéve részét a falu közéletéből is. 1966-ban sikerült kiharcolni a hatalmas lövői körzet megosztását, egy újabb körzeti orvosi állás szervezésével, amelyet azonban nem mindig sikerült betölteni, és amikor igen, akkor sem tartósan.³²⁹

1973-ban dr. Agócs Sándor lett az orvos a II. körzetben. Ebben az évben az I. körzet napi átlagos betegforgalma 50, míg a II. körzeté 36 volt.³³⁰ Dr. Agócs külföldre távozása (1974) után, 1975-ben dr. Szauder Frigyes lett a II. körzet új orvosa, de néhány hónap múlva az ő munkaviszonya is megszűnt.³³¹ Legközelebb 1978-ban sikerült újra betölteni az állást dr. Papp Ernő révén, ezzel stabilizálódott a körzet helyzete. Ugyanekkor nevezték ki dr. Barabás Ákos fogorvost Zalalövő község fogorvosává.³³²

A tárgyi feltételekben 1979-ben történt újabb jelentős változás, amikor is átadták az új gyógyszerteráriumot, a fogorvosi rendelőt, valamint a gyógyszerész és a fogorvos szolgálati lakását. Javult a rendelők műszerellátottsága is (hőlégt sterilizátor, EKG, egyszer használatos tűk).³³³ Ebben az időben két védőnői állás is volt a községben, de ebből csak egy volt betöltve. Sajnos a fogszakorvosi állásban is -a II. körzethez hasonlóan - eléggé nagy volt a fluktuáció. 1980-ban eltávozott dr. Barabás, őt rövid ideig dr. Vlasits Miklós helyettesítette, míg 1981. július 1-jei hatállyal ki nem nevezték dr. Daum Ákost községi fogorvosnak. 1983-ban ismét üres az állás, amit 1984. augusztus 1-jén töltött be dr. Lunczer János.³³⁴

A nyolcvanas évek elején egy új egészségügyi centrum építését tervezték, azonban a már ismert gazdasági elnehezedés miatt ez majd egy évtizedre lekerült a napirendről.³³⁵

A RENDSZERVÁLTÁSTÓL NAPJAINKIG

Az idők változásának első halvány jele volt Zalalövőn - amikor 1988 februárjában egyáltalán felvetődhetett a gondolat -, hogy utcát vagy teret nevezhessenek el a falu szülöttéről, Magyarország pár évvel megelőzően elhunyt hercegprímásáról, Lékai Lászlóról. Ugyancsak megkezdődött a második világháború áldozatainak emléket állító emlékmű építésének szervezése is.³³⁶

Az 1989-es esztendő politikai változásai a november 26-i népszavazásban kulmináltak. Mint ismert, négy kérdéssel kellett az állampolgároknak véleményt nyilvánítani, amelyek közül a köztársasági elnök megválasztásának módja volt a legfontosabb. A 2623 szavazásra jogosult helyi polgár közül 1944-en (74 %) éltek e jogukkal. Közülük többségben voltak azok, akik az első kérdésre nemmel voksoltak, tehát azzal értették egyet, hogy a köztársasági elnököt ne az országgyűlési választások után válasszák meg. A másik három kérdésre - munkásörsg feloszlata, az MSZMP elszámolása a vagyonával és annak a munkahelyekről történő kivonulása — a túlnyomó többség igennel szavazott.³³⁷

Az 1990-es esztendő szintén a választások jegyében telt. Március 25-én tartották az évtizedek óta első, szabad parlamenti választások első fordulóját, ahol a jogosultak (2629) 69,3 %-a vett részt és szavazott a 10 egyéni jelőltre, valamint a 12 területi listára. A listás eredmények alapján az MDF szerepelt a legjobban Zalalövön 22,57 %-kal, második lett az SZDSZ 19,66 %-kal. A harmadik helyen végzett KDNP 15,65 %-ot, az FKgP 8,79 %-ot, az MSZP 7,41 %-ot, a hatodik parlamentbe bekerült párt, a FIDESZ 7,36 %-ot kapott Zalalövön.

Az egyéni jelöltek versenyében igazából a második forduló döntött, amelyet két héttel később, április 8-án tartottak meg. A zalaszentgróti választókerületben - ahová Zalalövő is tartozott - erre a fordulóra három jelölt, Pálffy Dénes (Hazafias Választási Koalíció), Tóth Tihamér (MDF) és Varga Lajos (SZDSZ) maradt versenyben. Közülük Zalalövön - akárcsak az egész kerületben - Tóth Tihamér szerepelt a legjobban, elnyerve ezáltal az egyéni mandátumot.³³⁸

1990. július 29-én újra népszavazást írtak ki a köztársasági elnök nép általi megválasztása érdekében, amely az alacsony részvétel miatt érvénytelen lett. Zalalövön a 2630 választópolgár 12,73 %-a jelent meg, akik közül a többség (84,77 %) igennel szavazott.³³⁹

Az év harmadik választását, az önkormányzatit, szeptember 30-án tartották meg. A 2627 választásra jogosult lövői polgár közül 1483-an voksoltak érvényesen a polgármester személyére. Gödörházi József (független) és Kozma János (SZDSZ) közül utóbbi nyert 1216 szavazattal. A 34 képviselő-testületi tagjelőltre 1472 érvényes szavazatot adtak le, amelyek alapján dr. Bakler Ferenc (független), Bánáti Miklós (SZDSZ), Fekete József (MDF), Fekete Sándor (KDNP), Gnádlinger József (független), ifj. Gyarmati Antal (FIDESZ), Laczó István (független), Laki Imre (független), Merth Miklós (független), dr. Molnár Ferenc (független), Tornyos Ferenc (független), Vertetics László (SZDSZ) lettek az önkormányzati képviselők.³⁴⁰

A demokratikusan megválasztott képviselő-testület október 10-én tartotta meg alakuló ülését, ahol döntöttek a polgármester jogviszonyáról, és arról, hogy a főállásúvá lett polgármester mellé nem választanak alpolgármestert.³⁴¹ A november 12-i ülésen határoztak a Csödével való közös képviselő-testületről. Egy héttel később, november 19-én (november 20-i hatállyal) nevezték ki körjegyzővé, a volt vb-titkárt, Gáspárné Tóth Zsuzsannát.³⁴² Az ülésekre, tanácskozási joggal meghívták a helyi pártok képviselőit, a nyugdíjas klub vezetőjét, illetve azokat a személyeket, akik valamilyen módon érintve lehettek az adott napirendi pontnál.

Egy évvel az önkormányzati választások után határozták el a politikailag nem megfelelő utcanevek megváltoztatását. Így lett a Lenin utcából Kölcsey, a Hámán Katóból Deák Ferenc, a Somogyi Bélából pedig Széchenyi István utca.³⁴³

Az önkormányzatiság megteremtődése az országban sok helyütt önállósodási törekvésekhez vezetett, amely Zalalövöt sem kerülte el. Érdekes módon azonban nem egy, valamelyik e században Zalalövőhöz csatolt település jelezte ebbéli szándékát, hanem Irsapuszta. Itt 1992. augusztus 2-án „falugyűlést” tartottak, ahol döntöttek a kiválás népszavazás útján való kezdeményezéséről. Mivel a községrész választópolgárainak 29,06 %-a aláírásával támogatta az indítványt, így szeptember 27-re kiírták a helyi népszavazást. A kérdés így szólt: „Akarja-e Ön, hogy Zalalövő nagyközségből az Ön által lakott településrész »Irsa« néven önálló községként különváljon?” A községrészben a választópolgárok száma 115 volt, ebből 90-en adták le érvényesen a szavazatukat. Az igenek száma 52, a nemeké 38 volt, ennél fogva a

Székely Sándor elnöklete alatt működő Községi Választási Bizottság megállapítása szerint a népszavazás érvényes, de eredménytelen lett, így Irsa maradt változatlanul Zalalövönél.³⁴⁴

Az 1993-as esztendő sem múlt el úgy, hogy ne szólították volna az urnákhoz a polgárokat, ezúttal a társadalombiztosítási önkormányzatok megválasztása céljából. Az országos eredményeknek megfelelően Zalalövön is az MSZOSZ szakszervezeti szövetsége kapta a legtöbb szavazatot a nyugdíj- és egészségbiztosítási önkormányzatnál egyaránt.³⁴⁵

A következő esztendő ismét az országgyűlési és önkormányzati választások jegyében telt. A május 8-ra kiírt első fordulóban a választásra jogosult 2620 polgárnak pontosan a 75 %-a szavazott érvényesen. A listás szavazáson az MSZP kapta Zalalövön is a legtöbb szavazatot (27,2 %). Második helyen az SZDSZ végzett (18,3 %), harmadik lett az FKgP (16,2 %), negyedik az MDF (12,2 %), ötödik a KDNP (10,6 %), és a parlamentbe bejutott pártok közül hatodik lett a FIDESZ (6,6 %). A zalaszentgróti választókerületben 12 egyéni jelölt indult, közöttük a verseny a május 29-i második fordulóban dőlt el, ahol már csak Bóbics Lajos (MSZP), Horváth Gyula (SZDSZ) és Pálffy Dénes (KDNP) maradtak versenyben. Zalalövön Pálffy Dénes kapta ekkor a legtöbb szavazatot, aki végül a kerület képviselője lett.³⁴⁶

A december 11-én tartott önkormányzati tisztújításon ismét Kozma János (SZDSZ) diadalmaskodott a szavazatok döntő többségét (1662-ből 1277-et) megszerezve, Cseresnyés Jenő (független), Molnár László (független) és dr. Toplak László (MSZP) polgármester-jelöltek előtt. Az új képviselő-testület tagjai a következők lettek: dr. Bakler Ferenc, dr. Molnár Ferenc, Fekete Arpádné, ifj. Gyarmati Antal, Andor István, Fekete József, Marton Zoltán, Herman Lajos az FKgP-MDF-KDNP támogatásával, Gnádlinger József, Misiné dr. Takács Mária (függetlenek) és Merth Miklós (MSZP).³⁴⁷

A politikai rendszerváltással párhuzamosan zajlott a gazdasági rendszerváltás is, amely a kilencvenes évek elején rendkívül súlyos foglalkoztatási és szociális helyzetbe sodorta Zalalövőt, gazdasági egységeinek térvészése, vagy tönkremenetele révén. A munkanélküliek száma már 1991. januárban meghaladta a százat, két év múlva pedig már a háromszázat.³⁴⁸ Helyzetük javítása érdekében alapította meg az önkormányzat, az MDF zalalövői csoportjával és az ÁFÉSZ-szel karöltve a Gondoskodás Alapítványt 1992-ben.³⁴⁹ A helyi munkanélküliek számát nemcsak a helybeli ipari szövetkezetek és az állami gazdaság leépítései növelték, hanem a Zalaegerszegen és másutt munkájukat elvesztett ingázók problémája is Zalalövön csapódott le. A bajt csak tetézte, hogy 1992 novemberében megkezdődött a tsz felszámolása is. 1993 elejére gyakorlatilag minden negyedik zalalövői aktív korú kereső munkanélküli lett. A gazdasági szervezetek összeomlására csak két példa, hogy erre az időre a Zala Villamosipari Szövetkezet 39, a Zalaegerszegi Agrár és Ipari Kft (volt á. g.) mindössze 45 főt foglalkoztatott Zalalövön.³⁵⁰

1992 márciusában megszerveződtek a helyi érdekegyeztető fórumok, amelyek a földkérpótlásban kaptak szerepet. Szeptember elejére felállt a Községi Földrendező Bizottság is Laczó István vezetésével. A földárverés sajnos Zalalövön sem ment incidens nélkül.³⁵¹

A magángazdálkodás beindulása, a súlyos gazdasági válság közepette csak keveseknek jelentett gyógyírt. A tökehiány, a nem túl kedvező mezőgazdasági adottságok csak többévi kitartó munkával hozhattak eredményt. A nagyközség vezetői hiába próbálkoztak a munkahelyteremtéssel - akár külföldi tőke bevonásával is - nagyobb beruházást, amely lendületet adhatott volna az egész községnek, nem sikerült megvalósítani. Az összeomlott

mezőgazdasági és ipari gazdasági egységek helyén az újjáépítkezés bizony lassan és keservesen megy.

A vállalkozók számának gyarapodása - 1995-ben 170 vállalkozói igazolvány volt kiadva a faluban - látszólag bizakodásra adhat okot, viszont rontja a képet, hogy ezek nagy része úgynevezett kényszervállalkozó, amit a nagy fluktuáció is mutat.³⁵²

A munkanélküliség, a szociális feszültség a közbiztonság romlásában is megnyilvánult. A képviselő-testület 1993 elején létrehozta a Rendőrőrsrel a közbiztonságért alapítványt, amelynek célja az volt, hogy a körzeti megbízotti intézmény helyére egy rendőrőrsöt telepítsenek. Ez az elképzelés a kormányzati szándékkal összhangban sikerrel járt, így 1994. január 3-án megkezdte működését a Zalalövői Rendőrőrs.³⁵³

A kilencvenes évtized, gazdasági téren az infrastruktúra kiépítettségében hozott egyértelműen pozitív változásokat. A közművek, a távközlés fejlődése, vagy a 86-os főút rehabilitációja azért is fontos, mivel ezek nélkülözhetetlen alapja' lesznek a jövő évszázad gazdaságának. A közlekedés fejlesztése szempontjából Zalalövő kivételesen szerencsés helyzetbe került, hiszen a kormánydöntés értelmében megépülő magyar-szlovén vasútvonal révén nemcsak visszaszerezheti, hanem még emelheti is régi rangját. Az építkezés előmunkálatai 1997-ben a vízmű áthelyezésével már el is indultak és várhatóan 2000 végére be is fejeződnek. A nemzetközi vasúti fővonal egyelőre felmérhetetlen változásokat hozhat nemcsak Zalalövő, hanem az egész környék életében, melynek folyamányaként a régebb óta áhított cél, a várossá fejlődés is megtörténhet.

E változások egyik legfőbb haszonélvezője minden bizonnyal a turizmus lesz, amely a még szinte érintetlen tájra, a kellemes környezetre építhet. Az idegenforgalom egyik helyi csomópontja lehet a Borostyán-tó, ahol az évtized során látványos fejlődés ment végbe, mind az infrastruktúra, mind pedig az egyéb szabadidős szolgáltatások területén. A tulajdonképpen 1990-ben üzembe helyezett 20 ha-os vízfelületű tó K-i oldalán egy 4 ha-os strand alakult ki. 1991-ben elkészült a WC-zuhanyzó blokk és egy 800 m hosszú bevezető út, később folyamatosan kialakításra került egy ifjúsági tábor, valamint a kemping.³⁵⁴

A gazdasági élet dezorganizációja nem hagyta természetesen érintetlenül a költségvetési szférát sem. A közintézmények működtetésére a központi és helyi forrásokból egyre kevesebb pénz jutott. Az oktatási és kulturális intézmények, másik oldalról, a kedvezőtlen demográfiai tendenciák miatt is rossz helyzetbe kerültek. A születések számának csökkenése legelőször a bölcsőde fenntartásának rentabilitását tette kétségessé, így el is határozták annak 1991. március 31-i hatállyal a bezárását.³⁵⁵ Az óvoda az 1994/95-ös tanévben 5 csoport keretében 134 gyermekkel végezte munkáját.³⁵⁶

Az iskola életét is a nehézségekkel való folyamatos birkózás jellemezte a kilencvenes évek első felében. Az önkormányzat 1994-ig bírta biztosítani az ingyenes tankönyvellátást, amire a következő év pénzügyi megszorításai miatt már nem volt képes. Ebben az időszakban végezték el a külső homlokzat felújítását is. A rendszerváltásnak köszönhetően a tanulók hittanra járását immár semmilyen adminisztratív korlátozás nem akadályozta, minek következtében a tanulók több mint 90 %-a élt is a lehetőséggel. Az egyház közben visszaigényelte a volt budafai felekezeti iskola épületét, amelyet szépen fel is újítottak.³⁵⁷ 1995 elején a zalalövői iskolában tanulók száma 392-re csökkent, a pedagógusok száma 26 volt. Naponta 151 tanuló járt be a környező 14 településről. Ugyanakkor a 3 napközis csoportban már csak 76 tanuló volt és a menzások száma is az 1990/91-es tanév 140-es

létszámáról 90-re apadt.³⁵⁸ A nehézségek ellenére 1995-ben tárgyalások folytak a középiskolai oktatás megteremtésének lehetőségeiről, ami azonban még nem jutott el a megvalósulás stádiumába.³⁵⁹

A művelődési ház, amelynek 1991 közepétől ismét Pintér Antal lett az igazgatója, viszonylag sikeresen mentette át a közművelődés terén elért eredményeket, sőt az évtized második felében egyre erőteljesebbé vált a kezdeményező szerepe. A ház főként a fiatalokat tudta megfogni programjaival, szakköreivel (Zeneóvoda, zeneiskola, báb-szakkör, biológia-szakkör, gyermek néptánc-csoport), illetve az idős korosztálynak (Nyugdíjas Klub) adott teret. A könyvtár az 1990. december 31-i állapot szerint 28.882 könyvvvel, 157 kötetnyi időszaki kiadvánnyal és 204 hanglemezzel szolgálta a közt. Az olvasók száma sajnos legjobb esetben is csak stagnálónak volt minősíthető.³⁶⁰ A kilencvenes évek közepére a stabil csoportokká fejlődött színjátszó-csoport, kézműves-szakkör, Tini Klub, Origami Klub, Fitt Stúdió mellett sokfajta, de igen fluktuáló és bomlékony szerveződések is kialakultak.³⁶¹ A közösségi művelődésben való továbblépésnek egyre kevésbé felelt meg a hatvanas években épült — akkor modern — ház, amely a század végére, mind külsőleg, mind belsőleg megkopott, korszerűtlenné, építészetiileg divatjamúlttá vált. Az átépítés 1995-ben kezdődött és a következő esztendőben már állt is a ráépítéssel valósággal újjávarázsolt, szemre is tetszetős „új” művelődési ház, amely előnyösen formálja a település központjának arculatát. Az elhelyezési körülmények javulásával párosuló technikai fejlesztés teremtette meg annak lehetőségét, hogy 1998. március 7-én felavathassák Zala megye első úgynevezett Teleházát, amely a megváltozott funkciójú, szélesebb társadalmi igényeknek megfelelő művelődési ház típusát vetíti elé.³⁶²

Zalalövő egészségügyének rendszerváltás utáni helyzetét az ellentétes tendenciák jellemezték. Egyrészt jelentősen javultak az ellátás feltételei az 1990-ben átadott új egészségügyi központ révén, viszont a gazdasági hanyatlás és az előregedő társadalom velejárói nem kedveztek az egészségügyi mutatók javulásának. A változások legsúlyosabb következménye az alkoholizmus növekedése volt, amely sajnos nem helyi specialitás.³⁶³

1990. szeptember 1-jétől változott a gyermekorvos személye, dr. Bedőcs Ágnes helyére dr. Szilágyi Ibolya került.³⁶⁴ 1993-ban bevezették a hétvégi orvosi ügyeletet. Dr. Bakler Ferenc nyugdíjba vonulása után, Misiné dr. Takács Mária lett 1996. január 1-jétől az 1. sz. orvosi kör háziórvosa.³⁶⁵

Az önkormányzati rendszer által teremtett nagyobb önállóság és az identitástudat fejlődése nyilvánult meg a falu címerének és zászlájának megalkotásában. Az ötlet felvetése után annak kivitelezése 1992-ben, a november 30-i képviselő-testületi ülésen vette kezdetét, amikor is megalakult a címerbizottság, melynek elnökévé dr. Bakler Ferencet választották. A címer megtervezésére Frimmel Gyula zalaegerszegi grafikusművészt kérték fel, akinek tervezetét a következő év áprilisában a település vezetősége el is fogadta. Az ünnepélyes címer- és zászlóavatásra 1993. augusztus 7-én a Zalamenti Napok rendezvényeinek keretében, Szabad György, az országgyűlés elnökének jelenlétében került sor.³⁶⁶

JEGYZETEK

1 Zala Megyei Levéltár (ZML) Zalalövő képviselő-testületének (kt.) jegyzőkönyve (jkv.) 1914. aug. 9. A 48. cs. és kir. gy. e. történetéhez lásd: *Hegedűs András*: A nagykanizsai cs. és

kir. 48. gyalogezred története, különös tekintettel annak I. világháborús tevékenységére. In: Zalai Múzeum 7. (Szerk. *Kunics Zsuzsa*) Zalaegerszeg, 1997. 161-167. p.

2 Uo. 1914. aug. 15.

3 Uo. 1914. szept. 9.

4 Uo. 1914. nov. 15.

5 Uo. 1914. máj. 11. és júl. 11.

6 ZML Zalalövői körjegyzőség (körj.) iratai (ir.) 2633/1915.

7 *Foki Ibolya*: Olasz-szlovén menekültek Zala megyében 1915-ben. In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból 1984-1985. Zalai Gyűjtemény 21. Zalaegerszeg, 1985. 143. p.

8 Tamás Mihály naplója. Özv. Tóth Józsefné tulajdonában, Zalalövő. (Tamás Mihály naplója) Az elvitt harangok helyébe 1922-23-ban kerültek újak.

9 ZML Zalalövő kt. jkv. 1917. okt. 28.

10 Uo. 1918. ápr. 24.

11 ZML Zalaegerszegi Kir. Törvényszék ir. Különválogatott politikai ügyek 1919-1944. 1919. B. 885.

12 ZML Zalalövő kt. jkv. 1919. aug. 17.

13 ZML Zalaegerszegi Kir. Törvényszék ir. 1919. B. 885.

14 ZML Zalapataka kt. jkv. 1920. máj. 20.

15 Uo. 1921. aug. 14.

16 ZML Vegyes, egyedi ir. gyűjteménye 1571. sz.

17 ZML Zalalövő kt. jkv. 1925. nov. 9. Ez a kérdés az 1930. jan. 26-i ülésen ismét előkerült, de akkor is elvetődött.

18 *Gaál Antal*: Zala vármegye tisztségviselői 1920-1950. Kézirat, ZML. Vö. Tamás Mihály naplója.

19 Az 1920., 1930. és 1941. évi népszámlálás vonatkozó kötetei.

20 Az 1920. év esetében Zalalövő, Zalamindszent, Zalapataka és Pusztaszentpéter összevont adatai olvashatók.

21 Az 1930-as népszámlálás vonatkozó kötete.

22 Az 1920., 1930. és 1941. évi népszámlálás vonatkozó kötetei alapján.

23 Az 1920. év esetében Zalalövő, Zalamindszent, Zalapataka és Pusztaszentpéter összevont adatai olvashatók.

24 Zalalövő, Zalapataka, Zalamindszent és Pusztaszentpéter összevont adatai.

25 Az 1920. évi népszámlálás adatai alapján.

26 ZML Zala Vármegye (Vm.) Központi (Közp.) Választmányának (Vál.) ir. 1920. Választói névjegyzékek és választási jkv.

27 ZML Zala Vm. Közp. Vál. ir. 1922. Választói névjegyzékek, szavazási és választási jkv.-ek.

28 ZML Zala Vm. Közp. Vál. ir. 1926. Választói névjegyzékek, szavazási és választási jkv.-ek.

29 Tamás Mihály naplója.

30 ZML Zala Vm. Közp. Vál. ir. 1931. Választási jkv.

31 Farkas Tibor neve mellett a választási jkv.-ben az „ellenzék” megnevezés szerepel.

32 ZML Zala Vm. Közp. Vál. ir. 1935. Választási jkv.

33 Az egyéni, valamint a pártlistára való szavazás jogát külön szabályozták.

34 ZML Zala Vm. Közp. Vál. ir. 1939. Választói névjegyzékek és szavazási jkv.

35 ZML Zalalövői jegyzőség (jegyz.) ir.3211/1925. (házhely ügyek).

36 Uo. 1572/1928. (házhely ügyek).

37 Uo. 2330/1932. (házhely ügyek).

38 Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az 1935. évben. Budapest, 1938. 274-275. és 282-283. p. A Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben c. munka (Budapest, 1936. 138-139. és 142-143. p.) a közöltekhez képest csekély mértékben eltérő adatokat mutat.

39 Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben. Budapest, 1936. 140-141. és 144-145. p. Ugyanitt adatokat találhatunk a Nagyatádi-féle földreform eredményeire is. A statisztikai kiadvány Zalalövő esetében 25 földhöz juttatotról (17 kh) és 27 házhelyhez juttatotról (4 kh) tud. Budafánál ebben a rovatban nem szerepel semmilyen adat.

40 Magyarország földbirtokosai és földbérlői (Gazdacímár). Budapest, 1937. 363. p. Budafánál egy 100 kh-nál nagyobb birtokost (Pék Gyula, Keménfa) tüntet fel a mű, aki a faluban mindössze 1 kh szántót birtokolt (361. p.).

41 Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az 1935. évben. Budapest, 1938. 276-277. és 284-285. p.

42 Uo. 278-279. és 286-287. p.

43 Uo. 280-281. és 288-289. p.

44 Uo. 278-279. és 286-287. p.

45 Az 1941. évi népszámlálás vonatkozó adatai alapján.

46 ZML Zala Vármegye Alispánjának (Alisp.) ir. Közigazgatási tájékoztató lap Budafa és Zalalövő, 1925. Név szerint említve lásd: Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára (*Rudolf Mossé*) Budapest 1924., 1931.

47 Zala vármegye feltámadása Trianon után. Zalai fejek. (írta és sajtó alá rendezte: *Békássy Jenő*) Budapest, 1930. (Zalai fejek, 1930.) 222. p. Vö. Zalavármegye ismertetője (Szerk. *Bodry László, Madarasz Gyula, Zsadányi Oszkár*) Sopron, 1935. III. kötet (Zalavármegye ismertetője, 1935. III. kötet) 162-163. p.

48 ZML Alisp. ir. Közigazgatási tájékoztató lap Zalalövő. A kereskedők név szerinti említését lásd: Magyarország kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági címtára (*Rudolf Mosse*) Budapest, 1924, 1931.

49 ZML A Zalaegerszegi Törvényszék, mint Cégbíróság ir. Társas cégek jegyzéke I. kötet 76. sz. A hitelszövetkezet megszűnésének idejét nem tudjuk pontosan, az utolsó cégbírósági bejegyzés 1941. aug. 11-én történt (IV. kötet 76. sz.)

50 ZML A Zalaegerszegi Törvényszék, mint Cégbíróság ir. Társas cégek jegyzéke II. kötet 45. sz.

51 ZML Zalalövő kt. jkv. 1928. ápr. 5.

52 Uo. 1929. márc. 29. és május 20.

53 Uo. 1931. okt. 5.

54 ZML A Zalaegerszegi Törvényszék, mint Cégbíróság ir. Társas cégek jegyzéke II. kötet 97. sz. Vö. Zalalövő kt. jkv. 1928. febr. 16.

55 ZML A Zalaegerszegi Törvényszék, mint Cégbíróság ir. Társas cégek jegyzéke IV. kötet 56. sz. Ez a szövetkezet valószínűleg rövid életű volt, mivel az 1937. november 3-án tör tént bejegyzésen kívül a cégnek itt más adata nem szerepel.

56 Uo. 80. sz. A cégről az utolsó bejegyzés (nem megszűnés) 1943. június 11-én keletkezett.

57 Uo. 72. sz. A cégről az utolsó bejegyzés (nem megszűnés) 1944. június 1-én keletkezett.

58 ZML Vegyes, egyedi ir. gyűjteménye 1216. sz. A magyar ipar almanachja. (Budapest, 1930.) c. könyv 1919-re teszi az Iparoskör megalakulását. A szakmai jelentőségén túl az

egyesület kulturális szerepköre is kiemelkedő volt, amit egy kisebb könyvtár, dalárda és előadások szervezése is jelez. 495-497. p.

59 Uo. 2297. sz.

60 ZML Zalalövő jegyz. ir. 4601/1939.

61 ZML Alisp. ir. Közigazgatási tájékoztató lap 1925. Zalalövő, Budafa. Egy másik forrás szerint (ZML Salomvári körj. ir. 1562/1949.) a budafai iskola épülete 1909-ben épült. A Zalalövőre vonatkozó közigazgatási tájékoztató lap említést tesz egy 1 tantermes, 4 tanerős iparos tanonciskoláról, amelyről bővebb információval nem rendelkezünk.

62 ZML Zalalövő kt. jkv. 1919. aug. 17.

63 Uo. 1920. máj. 1., 1921. márc. 4. és 1922. márc. 4.

64 Uo. 1922. júl. 22.

65 Uo. 1928. dec. 6.

66 Uo. 1929. okt. 15.

67 Uo. 1929. dec. 22.

68 Uo. 1930. jan. 26.

69 Uo. 1930. márc. 27.

70 Uo. 1930. ápr. 4.

71 Uo. 1930. máj. 7.

72 Uo. 1930. szept. 2.

73 Tamás Mihály naplója.

74 ZML Zalalövő kt. jkv. 1931. jan. 28.

75 Uo. 1930. szept. 2.

76 Uo. 1931. jan. 28.

77 Uo. 1932. márc. 4.

78 Uo. 1932. jún. 30.

79 ZML Zalalövői jegyz. ir. 3136/1939.

80 Uo. 4831/1938, 3136/1939. és 3222/1940. valamint szám nélküli jegyz.-i ir.-ok.

81 ZML Vegyes, egyedi ir. gyűjteménye 681. és 800. sz. Sajnos az idevágó forrásaink gyér volta miatt meglehetősen kevés eseményt tudunk rekonstruálni az egyesületi életre vonatkozóan.

82 Uo. 1754. sz.

83 Uo. 2837. és 3421. sz.

84 U o. 719. sz. vö. Tamás Mihály naplója. Budafán — adataink szerint — szintén működött Önkéntes Tűzoltó Egyesület és Levente Egyesület.

85 ZML Zalalövő kt. jkv. 1928. máj. 29.; Zalalövői jegyz. ir. 43/1947. A mozi meglétét egy 1945-ös összeírás erősíti meg. E dokumentum szerint a moziengedélyes Ferencz Károly volt. ZML Zala vármegye főispánjának (Főisp.) ir. 738/1945.

86 Zalai fejek, 1930. 224. p.

87 Tamás Mihály naplója.

88 Zalai fejek, 1930. 222-223. p. Zalavármegye ismertetője. 1935. III. kötet 162-163. p.

89 ZML Vegyes, egyedi ir. gyűjteménye 788. sz.

90 ZML Alisp. ir. Közigazgatási tájékoztató lap, Zalalövő, 1925. A budafai római katolikusok a salomvári plébániához tartoztak (Uo. Budafa, 1925.)

91 ZML Zalalövői jegyz. ir. 392/1940.

92 Uo. 1168/1941.

93 A 2. magyar hadseregbe bevonultatott lövőiek főként a 17. gyalogezredhez kerültek. Ennek történetét lásd: *Szabó Péter* Zalai honvédek a Donnál (1942-1943). In: *Frontnaplók a Don-kanyarból.* (Szerk. *Molnár András*) Zalaegerszeg, 1992. 5-30. p.

94 ZML Zalalövői jegyz. ir. 3161/1942.

95 Az 1989-ben felállított II. világháborús emlékműre 99 zalalövői áldozat nevét vésték fel. E szerint községrészenként az áldozatok száma; Zalalövő: 39, Zalapataka: 19, Felsőötét major: 2, Szőcehegy: 1, Zalamindszent: 20, Pusztaszentpéter: 5, Nagyhegy: 2, Nagyfernekág: 6, Kisfernekág: 1, Irsapuszta: 4, Csöde: 13.

96 ZML Zalaegerszeg város (v.) polgármesterének (polgm. ir. 93/1945.

97 ZML Zalaegerszegi járási főszolgabíró ir. 3815/1944.

98 Uo. 3121/1944.

99 ZML Zalaegerszeg v. polgm. ir. 1039/1945. Az 1989-ben állított - a II. világháború áldozataival közös - emlékművön 109 név szerepel.

100 ZML Alisp. ir. 160/1947.; Zalalövői jegyz. ir. 3783/1948.

101 ZML Salomvári körj. ir. (katonai parancsnok) 51/1945.

102 ZML Zalalövői jegy. ir. 311/1945.

103 ZML Salomvári körj. ir. 251/1945.

104 Főisp. ir. 846/1945.

105 *Nagy Gábor*: Zala megye felszabadulása. In: Tanulmányok Zala megyéről. Zalaegerszeg, 1970. 25-35. p. Vö. Zalalövő, Polgármesteri Hivatal irattára (Polgm. Hiv. it.) Zalalövői Községi Közös Tanács (KKT) ir. 1386/1969.; ZML MSZMP ir. 77. fond (f.) Kruczler Lajos visszaemlékezése. Eszerint a Zala-hidat, amely a község — pecsétjén is szereplő — jelképe volt, 1945. március 29-én este fél 9-kor robbantották fel. A meggyújtott robbantó zsinórok egy részét - állítása szerint - a hídon őrszolgálatban lévő magyar katona vágta el, így a híd északi része nem robbant fel. A harcokban szovjet oldalról néhány katona vesztette életét. ZML Zalalövői jegyz. ir. 872/1949.

106 ZML Főisp. ir. 777/1945. Vö. Zalalövői jegyz. ir. 1244/1945. és 502-60-1/1951. Egy 1946-ban keletkezett dokumentum (Zalalövő jegyz. ir. 1823/1946.) szerint a megrongált épületek száma összesen 20 volt.

107 ZML Zalalövői jegyz. ir. 816/1945.

108 ZML MSZMP ir. 77. f. Kruczler Lajos visszaemlékezése. Ugyanitt Kovács Józsefné a visszaemlékezésében Pál és Kustán elhagyása mellett Horváth Lajos, Hadászi Imréné és Csapó Mihály nevét említi.

109 ZML Zala Megyei Bíróság ir. B. 752/1957. Dr. Moller Miklós és társai ügye. (ZMB ir. B. 752/1957.) 1946-ban Dobruczky Sándort választották az FKgP ügyvezető elnökévé.

110 ZML MSZMP ir. 77. f. Cseresnyés Sándor és Kovács József visszaemlékezése. Utóbbi személy említést tesz még arról is, miszerint ő szervezte meg a FÉKOSZ (Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetsége) helyi szervezetét. Tőle tudhatjuk meg azt is, hogy az MNDSZ (Magyar Nők Demokratikus Szövetsége) megszervezésében Horváth Lajosné, Pejov Ferencné, Németh Kálmánné, Kovács Józsefné és Németh Györgyné vett részt. Mint ahogy az eddig citált nevekből láthatjuk — és amit a későbbi események is erősíteni fognak — az új hatalom egy meglehetősen szűk körben koncentrált.

111 ZML Zalalövői jegyz. ir. 1022 és 1462/1945.

112 *Balogh Miklós*: A nemzeti bizottságok megalakulásának körülményei Zala megyében. In: MSZMP ZMB Okt. lg. Évkönyv 1984. (Szerk. *Jakabfi Rudolf*) Zalaegerszeg, 1984. 164. p.

113 ZML Budafai Nemzeti (Nemz.) Bizottság (Biz.) szám nélküli (sz. n.) ir.

114 Uo.

115 ZML Zalalövői jegyz. ir. 1156/1945. Vö. MSZMP ir. 77. f. Kruczler Lajos, Cseresnyés Sándor és Kovács Józsefné visszaemlékezése.

116 ZML Zalalövői jegyz. ir. 911/1949.

117 ZML Zalalövői Földigénylő (Földig.) Biz. sz. n. ir.

118 Ez volt az egyetlen elkobzott birtok, a többi megváltás — későbbi kártérítés — alá vont birtok volt.

119 ZML Zalalövői Földig. Biz. sz. n. ir. Ebből a végsőnek tekinthető összesítésből is hiányzik azonban a kb. 2000 kh erdő, amelyet más források, mint államosított erdőterületet említene meg. Vö. Zalalövői jegyz. ir. 1120/1949., Zalaegerszegi járási főjegyző ir. 1068 és 1214/1945.

120 ZML Zalalövői Földig. Biz. sz. n. ir.

121 ZML Zalalövői jegyz. ir. 1557/1945.

122 Uo. 1120/1949.

123 *Kotnyek István*: Az 1944/45-ös tanév Zala megyében. Zalaegerszeg, 1986. 136. és 253. p. Az iskola nem szenvedett nagyobb károkat, Gonarj Gergely igazgató szerint a bútorzat és a felszerelés is elégséges volt.

124 Uo. 212. és 253. p.

125 ZML Vegyes, egyedi ir. gyűjteménye 5283. sz. A megyei pártlajstromokra Zalalövőről egyedül Cseresnyés Sándor került fel a Nemzeti Parasztpárt színeiben.

126 ZML Zalalövői jegyz. ir. 3191/1948. A lemondott vezetők még 1948 szeptemberében is lemondásuk elfogadását, az alispáni hatálytalanítás hatálytalanítását kérték.

127 ZML Főisp. ir. 146/1946.

128 ZML Zalalövői Nemz. Biz. ir. 1946. jan. 27-i jkv.

129 ZML Zalalövői Nemz. Biz. ir. 4/1946., 1946. febr. 2., 7., 28-i jkv.-ek.

130 ZML Zalalövői Nemz. Biz. ir. 1946. ápr. 14-i jkv. Az olykor egymásnak is ellentmondó információkból az állapítható meg, hogy az ominózus eset Zalacsében történt, az ottani katolikus ifjúsági szervezetben, amelynek zalalövői tagjai is voltak. Nincs olyan információink, amely szerint Zalalövőn működött volna KALOT és KALÁSZ.

131 ZML Alisp. ir. „Kimutatás a megye területén működő egyesületekről” feliratú doboz sz. n. ir.

132 ZML Zalalövői jegyz. ir. 911/1949. Általános helyzetjelentések.

133 Uo. 3098/1948. Később ebből fejlődött ki a Zalalövő és Vidéke ÁFÉSZ.

134 ZML Zalalövői Nemz. Biz. sz. n. ir.

135 ZML Zalalövői jegyz. ir. 911/1949. Utóbbi üzemet nem sikerült létrehozni.

136 Uo. 535/1947.

137 Uo. 629/1947.

138 Uo. 429/1947.

139 ZML Főisp. ir. 1457/1947.

140 ZML Zalalövői jegyz. ir. 3780. és 3783/1948.

141 ZML Zala Vm. Közp. Vál. ir. 1947. évi országgyűlési választások eredménytáblái. A zalai választókerületben 1945-höz képest újonnan induló pártok: Demokrata Néppárt (DNP), Magyar Radikális Párt (MRP), Független Magyar Demokrata Párt (FMDP). Nem indult a kerületben a Keresztény Női Tábor és a Magyar Függetlenségi Párt.

142 Zala, 1949. márc. 6. Vö. ZML Zalalövői jegyz. ir. 621/1948.

143 ZML MDP ir. 57. f. 1. fondcsoporthoz (fcs.) 29. őrzési egység (ő. e.)

144 Dobruczky Sándor magániratai. Molnár András tulajdonában, Zalaegerszeg.

145 ZML Zalalövői jegyz. ir. 3083/1948.

146 Uo. 361/1949. Vö. Zala, 1949. jan. 30. A mintaközséggé avasztás után hosszú évekig igen jó sajtója lett Zalalövőnek, afféle követendő példaként szolgált a többi község számára az ötvenes évek első felében.

147 ZML Zalalövői jegyz. ir. 665/1949. Vö. Zala, 1949. márc. 6. Budafán 1949. febr. 19-én alakult meg a Magyar Függetlenségi Népfőnt.

148 ZML Zalalövői jegyz. ir. 521-24-1/1950.

149 A vezetőjegyzői tiszte 1948-1949 között Pintér János korábbi segédjegyző, 1949-1950 között Selényi József és 1950. januártól a tanácsválasztásokig Árnýék János töltötte be. A bírói tisztséget 1948. október 2-től birtokolta Takács János.

150 Uo. 511-22-1/1950.

151 ZML Zalalövői jegyz. ir. 3143. és 3668/1948.

152 Uo. 4576/1948.

153 Zala, 1949. márc. 2.

154 *Gaál Antal- Vass Ferenc: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek 40 éve Zala megyében*, h. n., é. n. [Zalaegerszeg, 1988.] (*Gaál- Vass 1988.*) Vö. *Kapilkrilmre: Adatok a*

mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom zalai történetéhez 1949-1953. In: MSZMP ZMB Okt. Ig., Évkönyv 1984. (Szerk. *Jakabfi Rudo/j*) Zalaegerszeg, 1984. 167-192. p. A citált adatsorok nem jelentős mértékben, de némileg eltérő adatokat közölnek. A Gaál - Vass-féle könyvben szereplő, 1948. október 31-én alakult Kossuth Termelőszövetkezeti csoport minden valószínűség szerint a helyi földműves-szövetkezet bérőlcsoportja, vagy önálló földbérő-szövetkezet lehetett, és 1951. február 16-án alakult III. típusú termelőszövetkezeti csoporttá.

155 Zala, 1949. febr. 9. Budafán 1949. márc. 25-én alakult meg a földműves szövetkezet.

156 Zala, 1949. márc. 27. A tej szövetkezetet már 1948-ban magukba olvasztották. Megszerezték ezután a terményfelvásárlás jogát, és közvetlenül a Hangyával való fúzió előtt „átvették” a gazdakörből az italboltot és a szeszfőzdét. A tagság ekkor már túlhaladta a kétféle százat. Zalai Hírlap, 1970. ápr. 3. melléklet.

157 Zalai Hírlap, 1970. ápr. 3. melléklet.

158 A zalai kisipari szövetkezetek 25 éve. 1945-1970. Zalaegerszeg, 1970. 61-62. p.

159 Uo. 81-83. p.

160 Zala, 1951.szept. 30.

161 Zalalövő, Polgm. Hiv. ir. Zalalövői KKT ir. tanácsulési (tű.) jkv. 1985. jan. 31.

162 *Dr. Gaál Antal*: Zala megye közigazgatási beosztása és a tanácsok tisztségviselői 1950-1985. Zalai Gyűjtemény 22. Zalaegerszeg, 1986. (Gaa/1986.) 50. p.

163 ZML Zalalövői KKT. ir. tű. jkv. 1955. jan. 15. és vb ü. jkv. 1955. jan. 25.

164 ZML Zalalövői KKT. ir. vb ü. jkv. 1955. márc. 8.

165 ZML Zalalövői KKT. ir. tű. jkv. 1955. jún. 9. Pusztaszentpétert 1961-ben csatolták Kerkafalvához.

166 ZML Zalalövői jegyz. ir. 911/1949. 1948. jan. 23-i helyzetjelentés.

167 Uo. 429/1948. és 911/1949. Ez az épület később az Állami Gazdaság székháza lett.

168 ZML Zalalövői KKT. ir. vb ü. jkv. 1950. nov. 25. és dec. 23.

169 ZML Zalalövői jegyz. ir. 120-15-1/1951.

170 ZML Zalalövői KKT ir., vb ü. jkv. 1955. máj. 5.

171 Zala, 1950. aug. 17. és 27.

172 ZML Zalalövői jegyz. ir. 037-26-1/1951. és 327-176-1/1951.

173 ZML Zalalövői KKT ir, vb ü. jkv. 1957. aug. 30.

174 Uo. 1955. ápr. 7, 1956. jan. 4. és 1957. jún. 4.

175 ZML Salomvári körj. ir. 1909/1948.

176 ZML Zalalövői KKT ir, tü. jkv. 1955. febr. 12, vb ü. jkv. 1954. febr. 27, 1956. márc. 1, 1956. jún. 21.

177 ZML Zalalövői jegyz. ir. 2337/1948.; Zalalövői KKT ir. vb ü. jkv. 1950. dec. 2, 1955. febr. 23, tü. jkv. 1956. jún. 17.

178 ZML Zalalövői KKT ir. vb ü. jkv. 1956. máj. 9, szept. 6, okt. 18.

179 ZML ZMB ir. B. 752/1957.

180 '56 Zalában. A forradalom eseményeinek Zala megyei dokumentumai. (Szerk. *CsornorErzsébet és Kapilkrmlre*) Zalai Gyűjtemény 40. Zalaegerszeg, 1996. ('56 Zalában) 471. p.

181 ZML ZMB ir. B. 752/1957.

182 '56 Zalában. 479. p.

183 ZML ZMB ir. B. 752/1957.

184 ZML Zalalövői KKT ir, vb ü. jkv. 1956. nov. 29. A jkv. -ékben még 1957 januárjában is forradalmi eseményekről beszélnek. Lásd pl. vb ü. jkv. 1957. jan. 14.

185 ZML ZMB. ir. B. 752/1957.

186 Az adatok az 1949, 1960, 1970, 1980. és 1990. évi népszámlások vonatkozó köteteiből származnak. A későbbiekben az adatok forrását csak akkor jelezzük, ha azokat nem onnét vettük. 1970-ben és azután a népesség számánál a lakónépességet vettük figyelembe, mivel a többi demográfiai adatsor is ezt tekintette a legtöbbszor bázisadatnak.

187 Az 1990-es népességre vonatkozó adatok, az időközben Zalalövőhöz csatolt Budafa adatait is magukban foglalják.

188 Természetesen nem biztos, hogy ténylegesen 1960-ban kulminált a népesség, ez ugyanis lehetett előtte és utána is pár évvel. Budafa népessége egyébként a század egészét illetően az 1941-es népszámlálás idején érte el a csúcst (lásd 2. táblázat).

189 A nemek és később a korosztályok abszolút számainak végösszege a népszámlálási kötetekben néha eltérnek a népesség (lakónépesség) közölt adatairól, mivel időnként a jelenlévő népesség volt a bázisszám, de ez a fő trendeket nem befolyásolja.

190 A közlekedés, kereskedelem és egyéb rovatok együttes értéke.

191 A mezőgazdasághoz számítva az erdőgazdaságot és az egyébhez a vízgazdálkodást. (Ugyanígy a kövedező táblázatnál is!)

192 A vonatkozó 1949-es népszámlálási kötet adatai 93,4 %-ot adnak ki végösszegben, érthetetlen módon valahol eltűnt 226 személy.

193 Az adatok csak az aktív keresőkre és eltartottjaikra vonatkoznak! Az 1990-es adatoknál csak az aktív keresőkre vonatkoznak.

194 Ide soroltuk az írni-olvasni tudó, de iskolai végzettséggel nem rendelkezőket is.

195 Az 1949-es népszámlálás vonatkozó kötetében nincs feltüntetve a négy elemi osztálynál kevesebbet végzők száma, így ha összesítjük az adatokat, a hiány ebből adódhat. Az érettségizettek száma szintén nincs külön feltüntetve, a régi és az új középiskolai rendszert 1-4 osztályosként egységesítettük.

196 Lásd a 194. jegyzetet!

197 Lásd a 195. jegyzetet!

198 Ebből 10 oklevél nélküli.

199 Ebből 6 befejezetlen.

200 *Gaál 1986.* 50. p.

201 ZML, Polgm. Hiv. it. Zalalövő, Zalalövői KKT ir. tü. és vb ü. jkv. 1950-1990.

202 ZML MSZMP ir. Fondkartonok. Zalaegerszegi járás, Zalalövő.

203 ZML Zalalövői KKT ir. vb ü. jkv. 1957. ápr. 18. és máj. 21.

204 Ebből 11 lakás csak konyhából állt, 1 pedig használhatatlan volt.

205 Ebből 7 lakás lakószoba nélküli, 1 pedig az egyéb kategóriába tartozott.

206 Ebből 1 gazdasági helyiségnek minősült, 5 esetben pedig a konyhát használták lakásnak.

207 Ebből 23 lakás csak konyhából állt, míg 2 lakás használhatatlan volt, ezen kívül volt még 2 intézeti lakás.

208 Ebből lakószoba nélküli volt 23.

209 Zalalövő, Polgm. Hiv. it. Zalalövői KKT ir. tü. jkv. 1958. jún. 8., szept. 18.

210 Uo. 1964. márc. 12.

211 Uo. 1973. szept. 20.

212 ZML Zalalövői KKT ir. tü. jkv. 1966. jún. 2.

213 Zalalövő, Polgm. Hiv. it., Zalalövői KKT ir. tü. jkv. 1970. okt. 8.

214 Uo. 1981. jún. 25, dec. 17.

215 Uo. 1983. okt. 27.

216 Uo. 1986. máj. 26.

217 ZML Zalalövői KKT ir. tü. jkv. 1966. júl. 14., 1967. jan. 12.

218 Zalalövő, Polgm. Hiv. it. Zalalövői KKT rkt. ir. 131-3/1968.

219 ZML Zalalövői KKT ir. tü. jkv. 1967. jún. 8, 1968. febr. 15.

220 ZML Helytörténeti lexikon cédulái, Zalalövő.

221 Zalalövő, Polgm. Hiv. it. Zalalövői KKT ir. tü. jkv. 1970. okt. 8., 1977. dec. 15.

222 ZML Zalalövői KKT ikt. ir. 558/1958.

223 ZML Zalalövői KKT ir. tü. jkv. 1969. aug. 14.

224 Zalalövő, Polgm. Hiv. it. Zalalövői KKT ir. tü. jkv. 1970. febr. 10., 1977. szept. 22.

225 Uo. 1973. ápr. 26.

226 Uo. 1973. máj. 24.

227 Uo. 1974. máj. 23, dec. 19.

228 Uo. 1975. nov. 27.

229 Uo. 1977. szept. 22, 1979. jan. 25.

230 Uo. 1986. máj. 29.

231 *Gaál-Vass* 1988. 204-206. p. Vö. Zalalövői Polgm. Hiv. it. Zalalövői KKT ir. tü. jkv. 1960. máj. 26.: „A jó előkészítő munka eredményeként amikor megérkeztek a szervező elvtársak, 9 nap alatt az egész község belépett a tsz-be.”

232 Zalalövői Polgm. Hiv. it. Zalalövői KKT ir. tü. jkv. 1960. márc. 24.

233 Uo. 1960. szept. 15.

234 Uo. 1961. febr. 16.

235 Uo. 1961. ápr. 12.

236 Uo. 1961. aug. 24, dec. 14, 1962. febr. 15.

237 Uo. 1964. febr. 13.

- 238 ZML Zalalövői KKT ir. tü. jkv. 1966. febr. 10, márc. 10.
- 239 Uo. 1967. okt. 12.
- 240 *Gaál-Vass* 1988. 204. p.
- 241 Zalalövő, Polgm. Hiv. it. Zalalövői KKT ir. tü. jkv. 1971. febr. 11.
- 242 Uo. 1973. szept. 20.
- 243 Uo. 1983. okt. 27.
- 244 Uo. 1985. aug. 22.
- 245 ZML Zalalövői KKT ikt. ir. 825/1960.
- 246 Zalalövő, Polgm. Hiv. it. Zalalövői KKT ir. tü. jkv. 1960. nov. 17.
- 247 Uo. 1964. nov. 5.
- 248 Uo. 1970. ápr. 9.
- 249 ZML ZMB mint Cégbíróság ir. Vállalati törzskönyvi lapok.
- 250 Zalalövő, Polgm. Hiv. it. Zalalövői KKT ir. tü. jkv. 1976. febr. 18.
- 251 Uo. 1983. máj. 26.
- 252 Uo. 1987. szept. 24.
- 253 Uo. 1962. máj. 15.
- 254 ZML Zalalövői KKT ir. tü. jkv. 1966. május 5. Vö. A zalai kisipari szövetkezetek 25 éve. 1945-1970. Zalaegerszeg, 1970. (A zalai kisipari szövetkezetek 1970.) 81-84. p.
- 255 Zalalövő, Polgm. Hiv. it. Zalalövői KKT ir. tü. jkv. 1975. máj. 22.
- 256 Uo. 1981. febr. 12.
- 257 A zalai kisipari szövetkezetek 1970. 62. p.
- 258 Zalalövő, Polgm. Hiv. it. Zalalövői KKT ir. tü. jkv. 1965. nov. 4.
- 259 A zalai kisipari szövetkezetek 1970. 63. p. Vö. Zalalövő, Polgm. Hiv. it. Zalalövői KKT ir. tü. jkv. 1968. jún. 6, 1969. ápr. 10. és 1970. ápr. 9.
- 260 Uo. 1973. máj. 24. Év végére a foglalkoztatottak létszáma már elérte a 270 főt (Uo. 1973. dec. 27.)

261 Uo. 1975. okt. 16, 1976. febr. 18. 262Uo. 1983. okt. 27, 1985. dec. 19, 1987. szept. 24.

263 ZML Zalalövői KKT ikt. ir. 509/1959.

264 Zalalövő, Polgm. Hiv. ít. Zalalövői KKT ir. tü. jkv. 1959. szept. 24.

265 Uo. 1959. nov. 19. Vö. 78/1969. sz. ikt. ir. 1969. jan. 11-én történt meg a kettéosztás. Időközben - 1965-ben - a II. számú téglagyárat újra üzembe helyezték, amely még a hetvenes években is működött. (Uo. tü. jkv. 1967. jan. 12., 1971. febr. 11., 1973. máj. 24.)

266 Uo. 1413/1969. sz. ikt. ir.

267 Uo. tü. jkv. 1970. febr. 10.

268 Uo. 1971. febr. 11.

269 Uo. 1973. dec. 27.

270 Uo. 1977. szept. 22., 1977. dec. 15., 1978. szept. 21. A költségvetési üzemet a Zalalövői KKT a Zalacsébi, Vaspöri és Bagodi KKT-okkal közösen alapította meg, 1980. jan. 1-től Szolgáltató Költségvetési Üzem lett a neve.

271 Uo. 1979. szept. 27.

272 Uo. 1985. dec. 19.

273 Uo. 1959. dec. 10.

274 Uo. 1962. márc. 15.

275Uo. 1963. aug. 8.

276 Uo. 1964. júl. 14.

277 Uo. 1965. júl. 15.

278 ZML Zalalövői KKT ir. tü. jkv. 1966. jan. 13.

279 Uo. 1966. dec. 15, 1967. dec. 7.

280 Uo. 1968. febr. 15. Vö. Zalai Hírlap, 1970. ápr. 3-i melléklete 55. p.

281 Zalalövő, Polgm. Hiv. Zalalövői KKT ir. 99/1969.

282 Zalai Hírlap, 1970. ápr. 3-i melléklet 52. p.

283 Zalalövő, Polgm. Hiv. ít. Zalalövői KKT ir. tü. jkv. 1971. jún. 17.

284 Uo. 1972. máj. 18.

285 Uo. 1973. máj. 24, 1974. dec. 19. 1975-ben a Gelka is kihelyezett részleget létesített Zalalövön. (Uo. 1976. febr. 18.)

286 Uo. 1976. febr. 18.

287 Uo. 1980. szept. 25, 1983. jan. 27.

288 Uo. 1983. dec. 29. Az új étterem II. osztályúként indult, de a magas árak miatt elmaradt a várt forgalom, így átminősítették III. osztályúvá. (Uo. 1986. szept. 25.)

289 Uo. 1986. szept. 25. Az ÁFÉSZ által foglalkoztatottak száma 1987 végén 164 fő volt. (Uo. 1987. szept. 24.)

290 Uo. 1987. dec. 17.

291 *Németh József*: 'L'A'i. megye műemlékei. Zalaegerszeg, 1979. 118-119. p.

292 Zalalövő, Polgm. Hiv. it. Zalalövői KKT ir. tü. jkv. 1977. febr. 24, 1978. szept. 21.

293 Uo. 1986. febr. 6.

294 Uo. 1978. szept. 21.

295 Uo. 1985. aug. 22.

296 Uo. 1986. szept. 25, dec. 18. A víztároló bekerülési költsége 5.928.000 Ft-ot tett ki.

297 Uo. 1301/1969. ikt. ir. és tü. jkv. 1970. febr. 10.

298 Uo. tü. jkv. 1975. dec. 18, 1976. febr. 18, szept. 23. Az óvoda férőhelyeinek száma 50-ről 100-ra nőtt.

299 Uo. 1958. okt. 16.

300 Uo. 1960. dec. 22.

301 Uo. 1960. dec. 22, 1963. okt. 10.

302 Uo. 1964. jan. 16.

303 Uo. 1964. júl. 11, 1965. aug. 12.

304 Uo. 1964. júl. 11.

305 ZML Zalalövői KKT ir. tü. jkv. 1967. okt. 12. Vö. Helytörténeti lexikon cédulái, Zalalövő.

306 Zalalövő, Polgm. Hiv. it. Zalalövői KKT ir. tü. jkv. 1974. máj. 23.

307 Uo. 1976. szept. 23, 1977. szept. 22.

308 Uo. 1978. szept. 21.

309 Uo. 1980. jún. 19.

310 Uo. 1982. máj. 27.

311 Uo. 1986. szept. 25.

312 ZML Zalalövői KKT ir. tü. jkv. 1967. jún. 8.

313 Zalalövői Polgm. Hiv. it. Zalalövői KKT ir. tü. jkv. 1970. aug. 13.

314 Uo. 1979. jan. 25.

315 Uo. 1960. máj. 26, dec. 22, 1961. jan. 19, 1964. jan. 16.

316 Uo. 1963. okt. 10, 1964. máj. 7, 1965. máj. 6.

317 ZML Zalalövői KKT ir. tü. jkv. 1967. jún.8, 1968. jún. 6, 1968. jún. 5.

318 Zalalövő, Polgm. Hiv. it. Zalalövői KKT ir. 925/1969. sz. ikt. ir.

319 Uo. tü. jkv. 1970. jún. 4.

320 Uo. 1970. okt. 8.

321 Uo. 1972. szept. 21.

322 Uo. 1973. okt. 25.

323 Uo. 1978. jan. 19, 1979. szept. 27.

324 Uo. 1980. jan. 17.

325 Uo. 1984. máj. 31, 1985. ápr. 11, szept. 26.

326 Uo. 1986. febr. 6, 1987. szept. 24, 1988. szept. 22, 1987. nov. 1-től Paál Tamás, egy év múlva Kemény Lajosné lett a könyvtárral szervezetileg is összevont művelődési ház igazgatója.

327 Uo. 1960. dec. 22, 1961. dec. 14, 1966. jan. 13.

328 Uo. 1981. szept. 24.

329 ZML Zalalövői KKT ir. tü. jkv. 1967. jan. 12. 1967. ápr. 1-től a Vas megyei Felsőjánosfa orvosi ellátása is Zalalövőről történt. (Uo. 1967. ápr. 13.)

330 Zalalövő, Polgm. Hiv. it. Zalalövői KKT ir. tü. jkv. 1973. szept. 20, okt. 25.

331 Uo. 1974. szept. 26, 1975. máj. 22, okt. 16.

332 Uo. 1978. szept. 21.

333 Uo. 1979. máj. 31., nov. 29.

334 Uo. 1980. dec. 18, 1981. jún. 25, 1984. júl. 26.

335 Uo. 1981. jún. 25, 1987. szept. 24.

336 Uo. 1988. febr. 11, máj. 26. Lékai László életrajzát lásd: Zalai életrajzi kislexikon. 2. jav. bőv. kiad. Zalaegerszeg, 1997. 134. p. Vö. *Pfeiffer János: A Veszprémi Egyházmegye történeti névtára (1630-1950) püspökei, kanonokjai, papjai.* München, 1987. 38-39. p.

337 ZML Az 1989. évi népszavazás ir. Zalalövői szavazási jkv.

338 ZML Az 1990. évi országgyűlési választások ir. Zalalövői választási jkv-ek.

339 ZML Az 1990. évi népszavazás ir. Zalalövői szavazási jkv.

340 ZML Az 1990. évi önkormányzati választások ir. Zalalövői választási jkv.

341 Zalalövő, Polgm. Hiv. it. Zalalövő kt. jkv. 1990. okt. 10.

342 Uo. 1990. nov. 12, nov. 19.

343 Uo. 1991. szept. 30.

344 Uo. 1992. aug. 10, okt. 5.

345 ZML Az 1993. évi társadalombiztosítási választások ir. Zalalövői választási jkv.-ek.

346 ZML Az 1994. évi országgyűlési választások ir. Zalalövői választási jkv.-ek.

347 ZML Az 1994. évi önkormányzati választások ir. Zalalövői választási jkv-ek. Ezután az önkormányzat alpolgármestert is választott, dr. Bakler Ferenc személyében, aki 1996 tavaszán erről a tisztségéről lemondott, helyére dr. Molnár Ferencet delegálták. (Zalalövő, Polgm. Hiv. it. Zalalövő kt. jkv. 1996. márc. 25, máj. 20.)

348 Zalalövő, Polgm. Hiv. it. Zalalövő kt. jkv. 1991. okt. 28, 1993. febr. 22.

349 Uo. 1992. okt. 5.

350 Uo. 1993. márc. 22.

351 Uo. 1992. márc. 5, szept. 7. Zalai Hírlap, 1993. okt. 16.

352 Zalalövő, Polgm. Hiv. it. Zalalövő kt. jkv. 1995. ápr. 24.

353 Uo. 1993. ápr. 26, 1995. ápr. 24.

354 Uo. 1995. márc. 31.

355 Uo. 1990. dec. 14, 1991. febr. 25-i közmeghallgatás.

356 Uo. 1995. ápr. 24.

357 Uo. 1992. okt. 5, 1993. febr. 22, 1994. ápr. 25.

358 Uo. 1995. febr. 14.

359 Uo. 1995. dec. 4. 1997-ben emelkedett a tanulók létszáma (412), így Zalalövön lett a megyében a legmagasabb az egy pedagógusra jutó tanulók száma (15,26). Uo. 1997. okt. 15.

360 Uo. 1991. márc. 25.

361 Uo. 1994. jún. 13, 1996. szept. 23.

362 Zalai Hírlap, 1998. márc. 9.

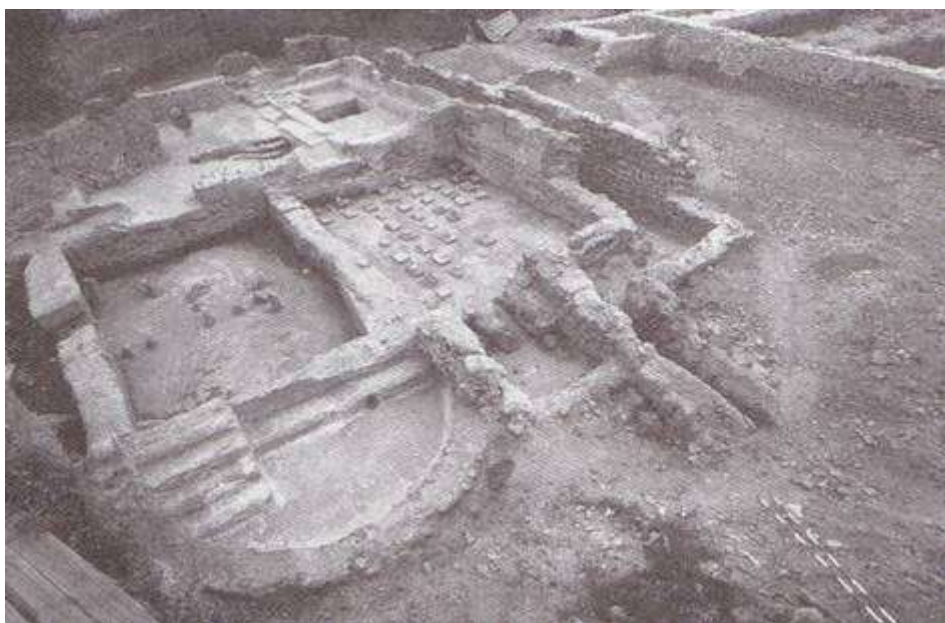
363 Zalalövő Polgm. Hiv. it. Zalalövői KKT ir. tü. jkv. 1989. máj. 25, 1990. máj. 31.

364 Uo. kt. jkv. 1990. okt. 10.

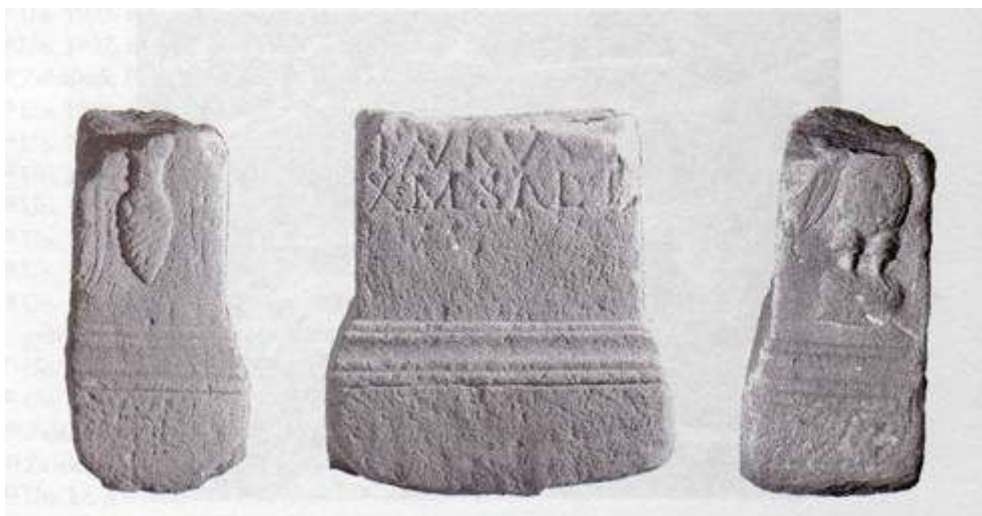
365 Uo. 1994. nov. 25, 1995. dec. 15.

366 Uo. 1992. nov. 30, 1993. ápr. 15, Zalai Hírlap, 1993. aug. 9.

KÉPMELLÉKLETEK

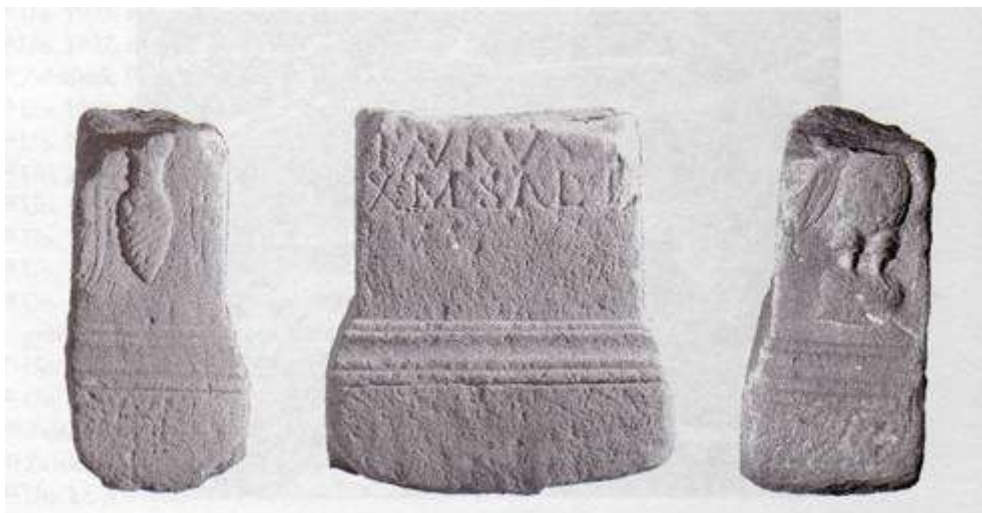
1. A Borostyánkő út besüppedt felszíne a *villa publica* mellett

2. A táborhoz tartozó katonai barakk az F munkahelyen észak felől

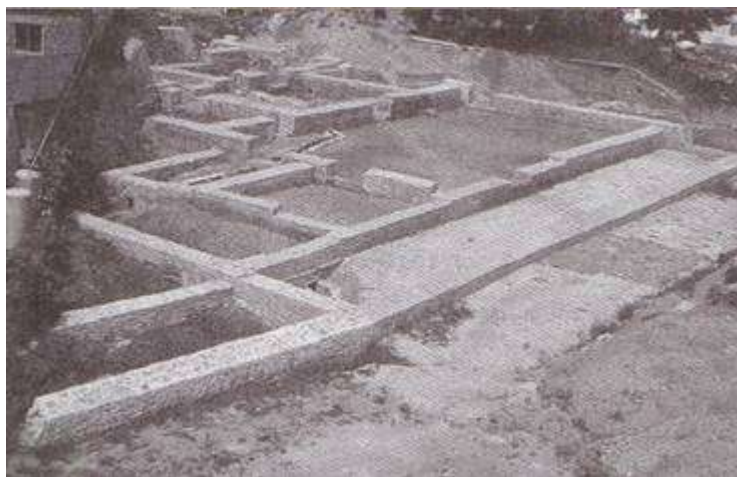
3. Gazdagon felszerelt lakóépület a városi periódusból az F munkahelyen, északkelet felől

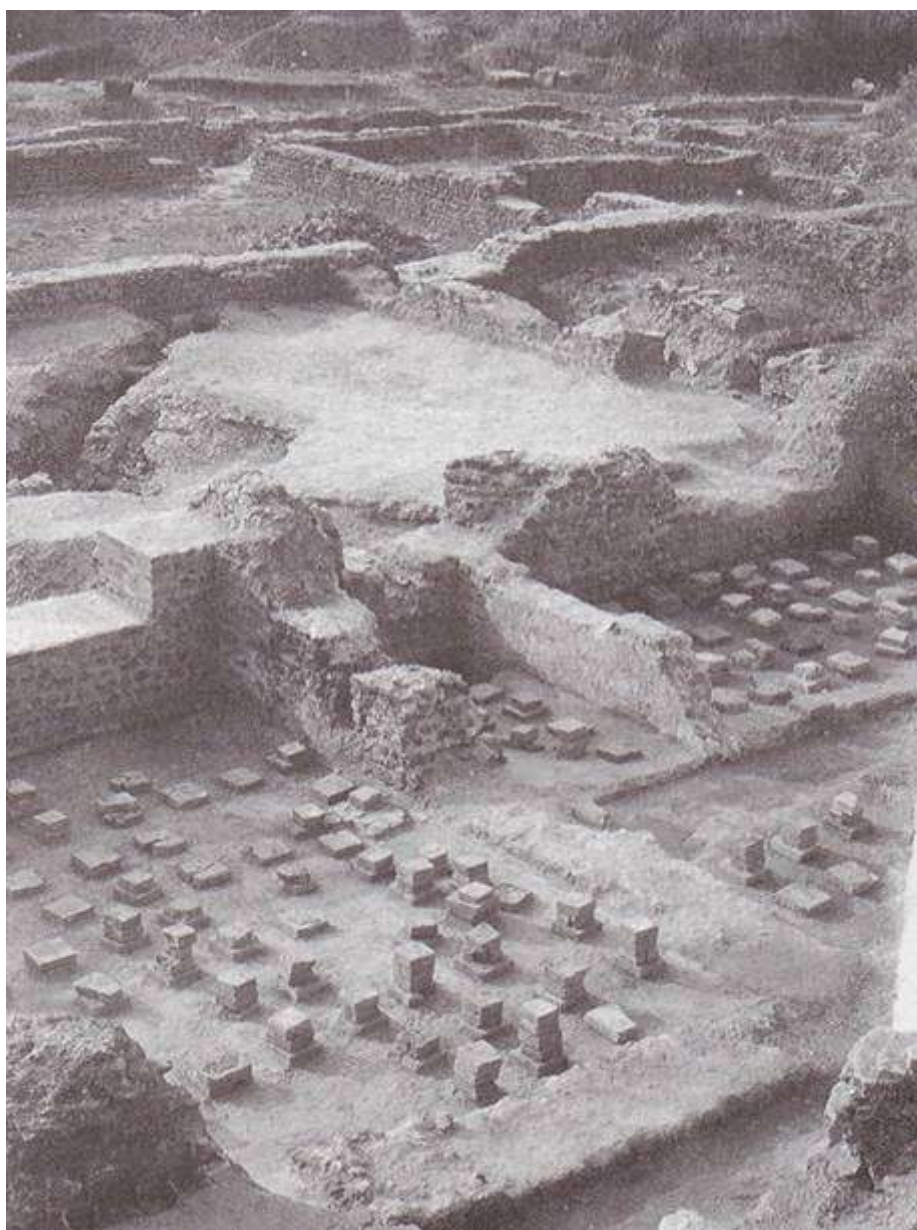
4. Jupiter oltár töredéke az U/1. munkahelyről

5. A városi periódushoz tartozó lakóépület és apszisos fürdőmedencéje az F munkahely északkeleti részéről

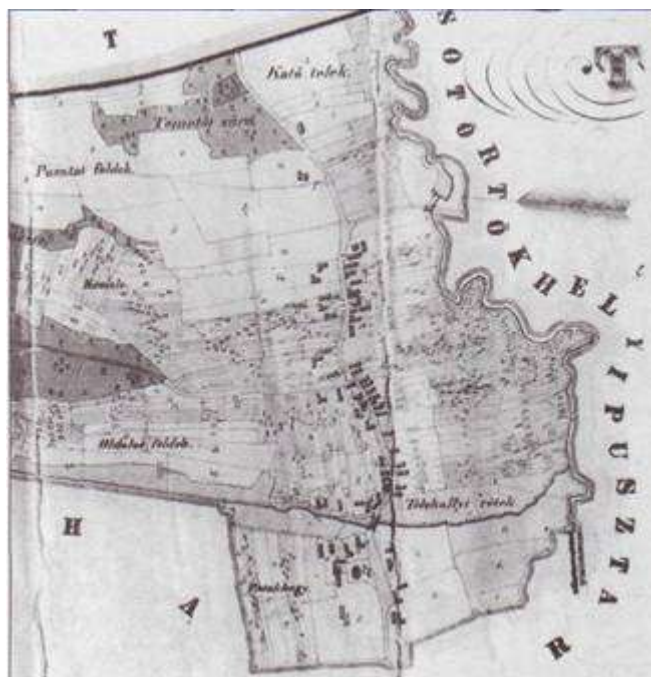
6. A *villa publica* és a mellette futó Borostyánkő út dél felől

7. A villa publica padlófűtéssel ellátott helyiségei

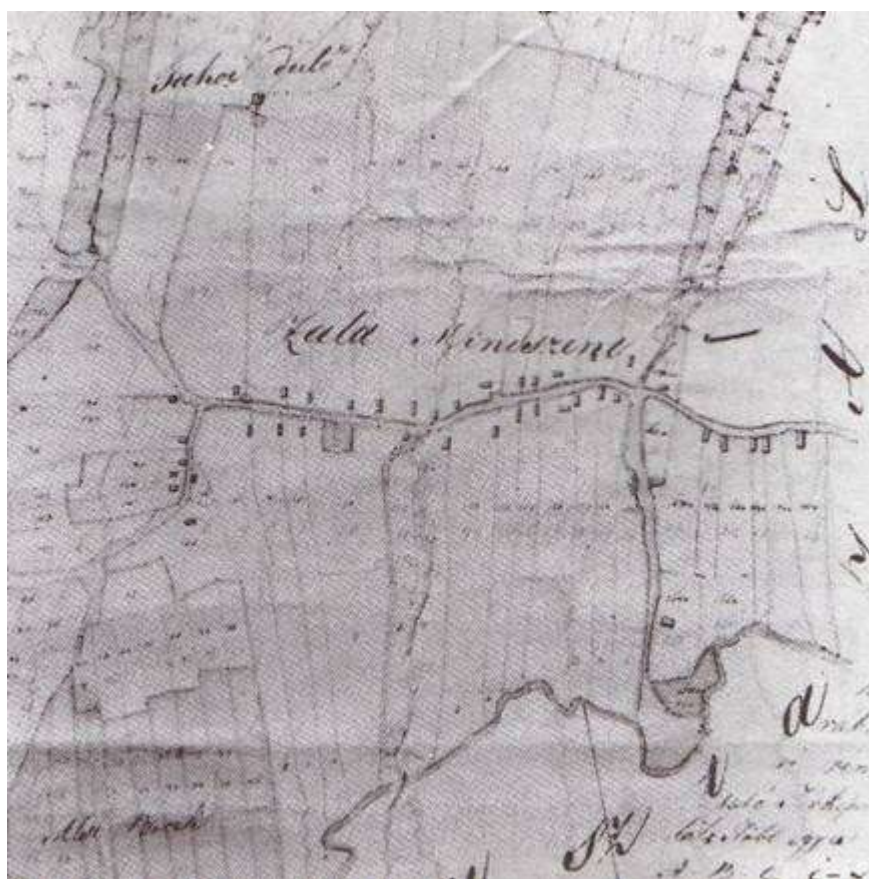
8. Zalalovő és környéke az 1784-es katonai felmérésen

9. Zalapataka határának felmérési térképe, 1860

10. Zalalövő tagosítást térképe, 1851

11. Zalaegerszegi felmérési térkép, 1844

12. Pacsai puszta felmérési térképe, 1844

13. Zala-Lövő és környéke az 1853-as katonai felmérésen

14. Zala-Lövő és környéke az 1853-as katonai felmérésen

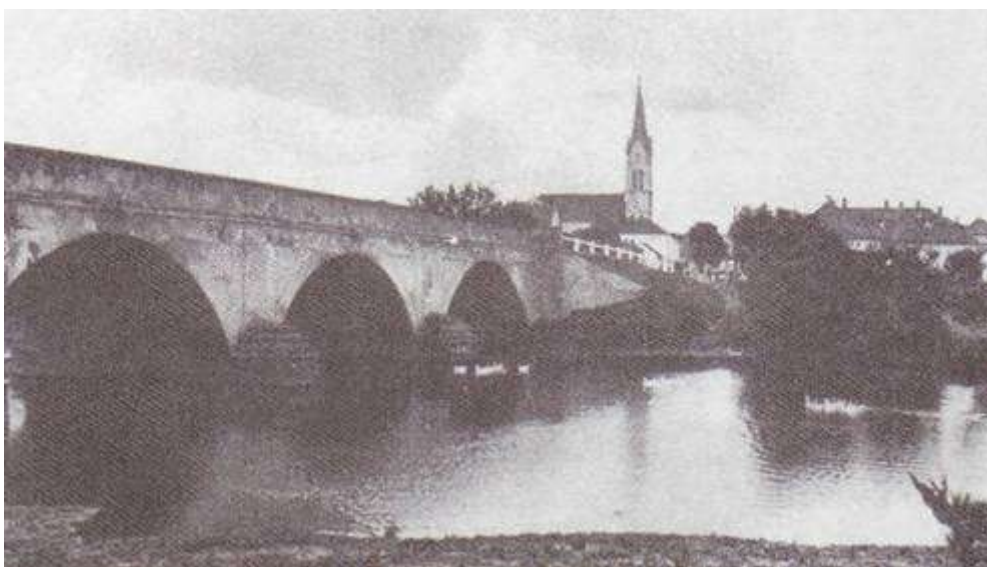
15. Zala-Lövő főtere 1910 körül

16. Zalalövő jegyzői irodája és állami iskolája 1910 körül

17. Zalalövő régi katolikus temploma 1920 körül

18. A Zala folyó 1831-ben elkészült kőhídja Zalalövőnél

19. Zalalövő új katolikus temploma az 1930-as években

20. Zalaövrő állami elemi iskolája az 1930-as években

21. Zalaövrő vasútállomása 1945 előtt

22. A zalalovói községháza 1945 előtt

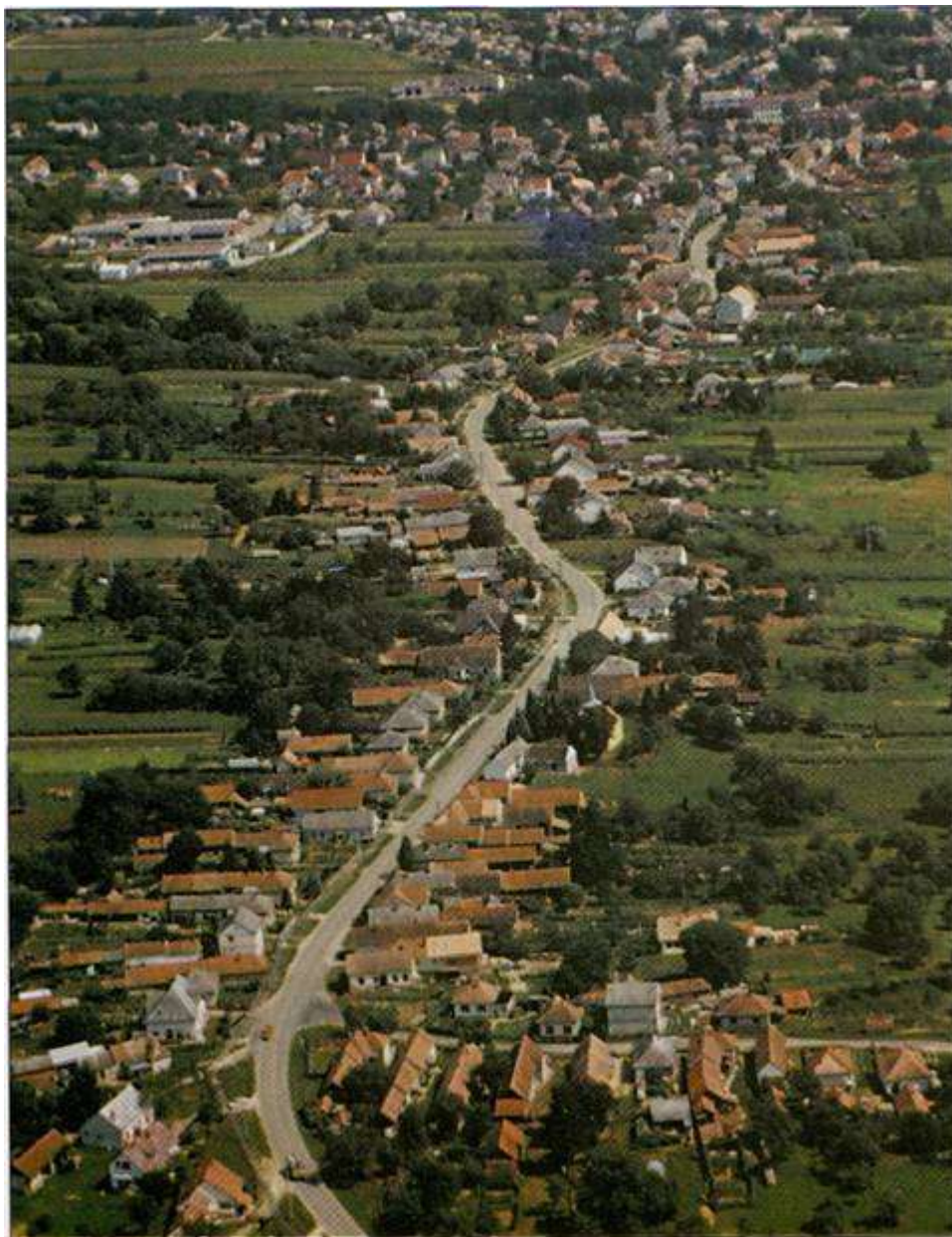
23. Zalalövő központja délkeletről, 1998

24. Zalaegerszeg központja délkeletről, 1998.

25. Zalaegerszeg központja délnyugatról, 1998

26. Zalalövő nyugatról, előtérben Zalamindszent, 1998

27. A zalalövői Borostyán-tó, előtérben Zalamindszent, 1998

28. Zalalövő délről, előtérben Nagyfernekág, 1998

Tartalom

- **Könyvészeti adatok**

- **ZALALÖVŐ TÖRTÉNETE AZ ÓKORBAN (Redő Ferenc)**

Bevezetés

A TERMÉSZETI KÖRNYEZET

Domborzati viszonyok

Vízrajz

Élővilág

Összefoglalás

TÖRTÉNETI KÖRNYEZET ÉS AZ ELŐZMÉNYEK

Óslakosság

Territorium

Úthálózat

Összefoglalás

SALLA FELTÁRÁSÁNAK EDDIGI EREDMÉNYEI

Bevezetés

Kelta településnyomok

A Borostyánkő út, és Salla úthálózata

A katonai tábor

A polgári fejlődés kezdetei

A municipiumi rang

A municipium

A polgári fejlődés megtorpanása

A markomann-kvád betörés

Salla IV. századi története

A villa publica

Epilógus

JEGYZETEK

• ZALALÖVŐ TÖRTÉNETE 1178-1490 (Ekler Péter)

AZ OKLEVELEK TANÚSÁGA

Lövő

Csütörtökhely

Fernekág

Fényes földé

Zalapataka

Budafa

Cséb

Háshágy

Salomvár

Keresztár

Szentgyörgy

Ján

Kozmadamján

Csöde

Szentpéter

Irsa

Pacsa

Szentmárton

JEGYZETEK

• ZALALÖVŐ TÖRTÉNETE 1490-1566 (Bilkei Irén)

Lövő

Pataka

Budafa

Csütörtökhely

Fernekág

Irsa

Kutasiszentpéter

Pacsapuszta és Mindszent

Összegzés

A Csébi Pogány család családfája

JEGYZETEK

• ZALALÖVŐ TÖRTÉNETE 1566-1690 (Simon Éva)

„NAGY KÉT CSÁSZÁR BIRODALMI KÖZÖTT"

A település birtokosai a XVI. század első felében

Zalalövő birtoklástörténete a Perneszyek idején

Lövő végvára a török időkben

A birtokos kapitányok a lövői vár élén

A lövői vár helye és szerepe a végvári rendszerben

A várkatonaság létszáma, összetétele és fizetésének problémái

Egy új, békés korszak nyitánya: Lövő a Csapodyak idején

FÜGGELÉK

JEGYZETEK

• ZALALÖVŐ TÖRTÉNETE 1690-1790 (DominkovitsPéter)

KANIZSA VISSZAFOGALALÁSÁTÓL A RÁKÓCZI-KOR VÉGÉIG....

AZ ÚJJÁÉPÍTÉS KORSZAKA (1711-1790)

Közlekedés földrajzi helyzet

A posta

A vám

Népesség

Földesurak és kisnemesek

A nemesi összeírások tanulságai

A nemesség vagyoni rétegződése

A valódi földesurak

Majorságépítő birtokos nemesek

Kurialisták, armalisták, agilisek

Adatok a helyi nemesi társadalom öröklési gyakorlatához

Települések - adózó lakosság

Iparúzők

Társadalmi és gazdasági viszonyok az úrbérrendezés idején

A feudális jogrend diszkriminált lakossága a XVIII. századi Lövön és környékén

Zsidók

Cigányok

Társadalmi - gazdasági konfliktusok

Irtásföldek

Boszorkányvadás

Templomok, egyházfiak, tanítók

A salomvári plébánia filiális templomai

Plébánosok, káplánok

Iskolamesterek és tanítványok

JEGYZETEK

• ZALALÖVŐ TÖRTÉNETE 1790-1849 (Molnár András)

REFORMKOR

Általános településkép

Népesedési jellemzők

Egészségügy

Nemesi társadalom

Nemesi birtokszerkezet '.

Hivatalviselő, politizáló nemesek

Nem nemesi társadalom

Földművelés és állattenyésztés

Kézművesipar és kereskedelem

Zsidó társadalom

Közlekedés

Hídépítés

Vallásfelekezetek, katolikus egyház

Oktatásügy

FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC

Jobbágyszabadság

Választójogi reform

Nemzetőri szolgálat

Honvédtoborzás és újoncosítás

Hadmozdulatok

JEGYZETEK

• ZALALÖVŐ TÖRTÉNETE 1850-1914 (Foki Ibolya)

A községi önkormányzat működése

Az abszolutizmus évei

Az 1860-as évektől a századfordulóig

A századfordulótól az első világháborúig

Közösségi létesítmények, infrastruktúra

Életlehetőségek, a megélhetés forrásai

A mezőgazdaság

Ipar

Kereskedelem, hitelviszonyok

FÜGGELÉK

JEGYZETEK

• ZALALÖVŐ TÖRTÉNETE 1914 -1998 (Káli Csaba)

AZ I. VILÁGHÁBORÚ ÉS A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI ÉVTIZEDEK ÉS A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ÉVEI

Politikai és társadalmi viszonyok Zalalövön 1919 és 1945 között

Zalalövő gazdasági élete a két világháború között

Oktatás, kultúra és társas élet a két világháború között

A II. világháború zalalövői eseményei

A KOALÍCIÓ ÉVEI ZALALÖVÖN

ZALALÖVŐ TÖRTÉNETE 1948 ÉS 1956 KÖZÖTT

ZALALÖVŐ AZ 1956-OS FORRADALOM IDEJÉN :

ZALALÖVŐ TÖRTÉNETE 1956 ÉS 1989 KÖZÖTT

Demográfiai változások

Politika és társadalom

Település és társadalom

Gazdasági változások 1956 és 1989 között

Mezőgazdaság

Ipar

Kereskedelem, idegenforgalom

Az oktatási, kulturális és szociális intézmények története 1956 és 1989 között

Sport, egészségügy

A RENDSZERVÁLTÁSTÓL NAPJAINKIG

JEGYZETEK

• KÉPMELLÉKLETEK

